

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

На правах рукопису

УДК 94 (477. 83/86 – 11 = 112. 2) 192/193 – 054

Сіреджук Петро Степанович

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ
СТАНОВИЩЕ І КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ
НІМЕЦЬКОЇ МЕНШИНИ
СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ
(20–30-і рр. ХХ ст.)**

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук за спеціальністю
07.00.01. – історія України

Науковий консультант
Грабовецький Володимир Васильович
доктор історичних наук, професор

Івано-Франківськ – 2010

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
Вступ	6
Розділ I. Історіографія, джерельна база, методологія дослідження	
1. 1. Стан наукової розробки проблеми.....	14
1. 2. Джерельна база	41
1. 3. Методологія дослідження	57
Розділ II. Динаміка демографічного розвитку	
2. 1. Розселення.....	78
2. 2. Чисельність.....	95
2. 3. Динаміка сільського і міського населення.....	106
2. 4. Національний склад колоній	118
2. 5. Етноправовий статус меншини	137
Розділ III. Соціально-економічне становище	
3. 1. Рільництво	159
3. 2. Тваринництво.....	181
3. 3. Допоміжні промисли: пасічництво, мисливство і рибальство.....	199
3. 4. Ремесло	209
3. 5. Торгівля	222
3. 6. Кооперативний рух	230
Розділ IV. Духовно-культурне життя	
4. 1. Початкова і середня освіта	244
4. 2. Духовне життя.....	264
4. 3. Самодіяльне хорове і театральне мистецтво	286
4. 4. Культурно-освітні товариства	302
4. 5. Бібліотеки та «Німецькі доми»	324
4. 6. Німецько-українські етнокультурні взаємовпливи.....	341
Висновки.....	370
Список використаних джерел та літератури.....	399
Додатки	499

УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Арк. – аркуш.

ВР – відділ рукописів.

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

ДАТО – Державний архів Тернопільської області.

Жерела... – Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1895. – Т. I.

ЛНБ НАНУ – Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника Академії Наук України.

НБ ЛНУ – Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка.

Оп. – опис.

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей.

СНХГ – Спілка німців-християн Галичини.

СНХМ – Спілка німців-християн Малопольщі.

СНКМ – Спілка німців-католиків Малопольщі.

Спр. – справа.

ЦДАВОВУ – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

Ф. – фонд.

AALK – Archiwum Archidiecezji Lwowskiej (Archiwum Ks. Abpa Eugeniuiza Baziaka) w Krakowie

ABGK – Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu.

AAN – Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

AGAD – Archiwum Akt Dawnych w Warszawie.

AGZ – Akta grodzkie i ziemskie.

APKW – Archiwum Państwowe w Krakowie na Wawelu.

APPz – Archiwum Państwowe w Przemyślu.

Aug. – August.

DBP – Deutsche Blätter in Polen.

Dec. – December.

DMP – Deutsche Monatshefte in Polen.

DTGL. – Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej.

DVG. – Deutsches Volksblatt für Galizien.

e – ewangelieckie.

EG. – Evangelische Gemeindeblatt.

EGWPz – Ewangelicka gmina wyznaniowa w Przemyślu.

Gedenbuch – Gedenbuch zur Erinnerung an die Einwanderung der Deutschen in Galizien vor 150 Jahren (1781–1931). – Posen, 1931.

GK – Gazeta Kołomyjska.

Febr. – Februar.

Jan. – Januar.

Jun. – Juni.

Jul. – Juli.

K. – kartka.

KM – Księgi Metryczne.

KAP – Księga Adresowa Polski.

Materiały – Materiały do dziejów sztuki sakralnej.

MSW – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych.

MWRiOP – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia.

Nov. – November.

ODV – Ostdeutsches Volksblatt.

Okt. – Oktober.

PSB – Polski Słownik Biograficzny.

PTT – Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego. Rok 1878. – Kraków, 1878. –

T. III.

SG – Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880–1914. – T. I – XIV.

Sep. – September.

SN – Sprawy Narodowościowe.

ŚSB – Środkowo Galicyjski Seniorat w Brigidau.

ŚSH – Środkowo Galicyjski Seniorat w Hartfeld.

Syg. – Sygnatura.

TS. – Teki Schneidera.

TSD – Tygodnik Samborsko-Drogobycki.

W-wa – Warszawa.

ZGD – Zeitweiser Galiziendeutschen.

ВСТУП

Останніми роками у вітчизняних істориків зріс інтерес до вивчення минулого етнічних меншин поліетнічного суспільства української держави. Зокрема, зацікавилися і німецькою меншиною, яка розпорошена по всій Україні, в тому числі й на східногалицьких землях. Німці Східної Галичини не належать до групи найчисленніших національних меншин краю, однак їх історичний досвід перебування на східногалицьких теренах, започаткований ще за княжої доби, демонструє специфіку як соціально-економічного, етнокультурного розвитку цієї національної меншини від основного ядра, так і їх значну роль у культурному та суспільному житті регіону з княжих часів до новітньої доби.

Виникнення в різні періоди німецьких громад у Львові, Коломиї, Перемишлі, Самборі та Ярославі і німецьких колоній в селах краю зумовлено економічними, політичними та релігійно-духовними чинниками, які викликали німецькі міграційні хвилі. Історично склалося так, що більшість цієї меншини окремими вогнищами розселилася в сільській місцевості. Це обумовило той факт, що вона в меншій мірі, як і їх співвітчизники в містах, зазнала асиміляційних впливів. Саме сільським німцям регіону спільно з найбільшими міськими громадами співвітчизників у Львові й Станиславові судилося посісти чільне місце в історичному бутті всієї німецької меншини.

Актуальність роботи. У вітчизняній і зарубіжній історичній і краєзнавчій літературі вже піднімалася проблема життєдіяльності німців Східної Галичини в міжвоєнному часі. Проте, досі ще немає узагальнюючої праці про соціально-економічний, культурний і політичний розвиток німців регіону в зазначених хронологічних рамках. На необхідності ретельного вивчення діяльності меншини на східногалицьких теренах неодноразово наголошували учасники міжнародного наукового семінару «Німецькі колонії Галичини: історія, архітектура, культура», який проходив у Львові 1–2 лютого 1994 р. [1058, с. 192].

Важливість пропонованого дослідження полягає в тому, що воно розширює уявлення про німецьку меншину Східної Галичини міжвоєнного відрізка часу, ілюструє стан збереження її етнокультурної ідентичності, допомагає краще проводити політику нинішнього національно-культурного піднесення цієї меншини. Необхідність наукового аналізу окресленої проблеми зумовлена потребою вивчення історичного досвіду вирішення національного питання в Україні, щоби уникнути загострення, прорахунків, негативних тенденцій у міжнаціональних відносинах у нашій багатонаціональній державі; а також обумовлена відсутністю у вітчизняній історіографії узагальнюючої праці про німецьку меншину Східної Галичини міжвоєнного періоду. Саме на таку потребу наголошує в історіографічному огляді про національні меншини у вітчизняній історичній науці О. Рафальський: «Узагальнюючи позитивний і негативний історичний досвід, виносячи уроки з етнічного минулого, наукові дискурси сприяють виробленню у відновленій Українській державі адекватної демократичної етнонаціональної політики, яка б, з одного боку, спиралась на критично переосмислений власний досвід, а з другого боку, враховувала б міжнародну практику розв'язання національних проблем і захисту прав меншин, ґрунтувалася б на юридичних нормах і християнській моралі» [1156, с. 396].

Такої ж думки і Л. Якубова. Вона наголошує: «Вивчення історії національних меншин, комплексу міжетнічних відносин надзвичайно цікаве з наукового погляду. Воно дозволяє повніше відтворити процес формування багатонаціональних країн та оцінити його етнокультурні аспекти, збагачує картину становлення великих етнічних формувань (націй, народів)» [1201, с. 4].

Актуальність проблеми зумовлена також необхідністю дослідження минувшини окремих етносів для формування сучасної виваженої національної політики української держави, спрямованої на збереження національної ідентичності, культурного розвитку та гармонійного співіснування всіх етнічних спільнот, які нині населяють Україну.

У польській історіографії німецька меншина завжди викликала жвавий інтерес, в тому числі й міжвоєнного періоду своєї держави. Щоправда, в міжвоєнним і післявоєнним часі історики польського походження, захищаючи політику польської держави щодо німецької меншини, намагалися приховати її антинімецьку направленість, розпалювання ворожнечі між поляками і німцями за допомогою місцевих засобів масової інформації. Що стосується німецької історіографії, то вона зациклена на культуртрегерській місії колоністів та зосереджена на утисках польської влади щодо німців в міжвоєнним часі. Тому одним із завдань дослідження – на конкретному фактологічному матеріалі ревізувати усталені твердження, які не відповідають історичній дійсності. Водночас наявний комплекс доступних першоджерел вітчизняних і зарубіжних архівів дозволяє повно й не упереджено відтворити соціально-економічний і культурний розвиток німецької меншини краю в міжвоєнному періоді.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконане в рамках наукової теми кафедр історії України та етнології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника – «Етнополітичні трансформації в Україні (Західноукраїнські землі в кінці XIX - на початку XXI століття)» (державний реєстраційний номер 0100002247). Обрана проблематика пов'язана також з науковою роботою кафедри етнології цього інституту: «Історико-культурні та етносоціальні процеси на Прикарпатті» (реєстраційний номер 0109000838 від 16 березня 2009 р.).

Мета роботи. Узагальнення соціально-економічного становища і культурного життя німецької меншини в контексті етнополітики польської держави 20–30-х років XX ст., визначення характеру, напрямів та результатів діяльності її громадських і культурно-освітніх організацій за збереження національної окремішності, самобутньої культури, традицій, мови серед слов'янського середовища в умовах відвертої полонізації.

Досягнення мети вимагало дослідити:

- історіографічний аналіз напрямів та рівня наукового дослідження проблеми у вітчизняній і зарубіжній науковій та краєзнавчій літературі, з'ясувати ступінь репрезентативності джерельної бази;

- стан розселення та динаміку демографічного розвитку німецької меншини Східної Галичини між двома світовими війнами;

- динаміку економічного розвитку німецької меншини краю;

- політико-правові засади та практичне здійснення державної політики II Речі Посполитої щодо німецької національної меншини;

- значення громадських організацій в господарсько-культурному розвитку німецької меншини;

- роль і місце німецької меншини в соціокультурних процесах краю;

- складову частину культури регіону – розвиток культури німецької меншини;

- німецько-українські етнокультурні взаємовпливи;

Об'єкт дослідження: німецька національна меншина Східної Галичини 20–30-х років ХХ ст.

Предмет дослідження: етнодемографічні, етнорелігійні, соціально-економічні, культурно-освітні реалії життєдіяльності німецької меншини Східної Галичини між двома світовими війнами.

Межі дослідження:

територіальні – визначаються східногалицьким регіоном, який склався історично ще в княжу добу, а між двома світовими війнами охоплював три воєводства: Львівське, Станіславське і Тернопільське (нині, Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей України);

хронологічні – охоплюють міжвоєнний період ХХ ст. (20–30-і рр.). Нижня межа обумовлена 1919 р., тобто входженням Східної Галичини до складу відродженої Польської держави, що створило нові, на відміну від австрійської доби, політичні реалії функціонування німецької меншини. Верхня – відповідає 1939 р., інакше кажучи новітнім реаліям, що настали з

розв'язанням Другої світової війни, яка змінила долю німецької меншини на східногалицьких теренах.

Теоретична цінність роботи:

- в узагальненні широкої бази джерел вітчизняних та зарубіжних архівів та інформації респондентів, необхідної для розкриття теми;
- у системному та комплексному показі цілісного процесу розвитку національної меншини в окремо взятому регіоні України та періоді;
- у визначенні типологічної спільності східногалицьких німців із співвітчизниками інших регіонів України в зазначених хронологічних рамках.

Практична цінність роботи:

- в самодостатній науково-пізнавальній цінності, оскільки розширює і доповнює знання про соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини східногалицького регіону в міжвоєнному часі ХХ ст.;
- у використанні фактичного матеріалу при написанні узагальнюючих праць, зокрема, «Німці західноукраїнських земель від княжої доби до наших днів», «Німці на українських теренах», «Національні меншини Західної України» тощо;
- наукова інтерпретація та висновки можуть бути використані в навчальному процесі при підготовці лекційних курсів та спецкурсів з демографії, етнології, історії міжнаціональних відносин, для впровадження їх до навчального процесу в гуманітарних вузах;
- в просвітницькій роботі серед населення;
- в краєзнавчих дослідженнях при написанні історії міст й сіл східногалицького регіону;
- у створенні окремих експозицій в краєзнавчих музеях на місцях;
- у виробленні політики щодо національних меншин в багатонаціональній українській державі, яка б враховувала особливі потреби, притаманні окремим національним меншинам, в тому числі і німецькій;

– обґрунтуванні необхідності створення окремого архітектурного сектору в архітектурному заповіднику-музеї «Шевченківський гай» у Львові, туристичного об'єкту в одній з німецьких колоній, яка в первісному вигляді збереглася до наших днів, наприклад, в Ангелівці Буського району Львівської області;

– в проведенні інвентаризації і складенні окремого реєстру пам'яток матеріальної архітектури німецької меншини у Східній Галичині та присвоєнні найстарішим, найкраще збереженим будинкам німецьких колоністів статусу пам'ятки архітектури місцевого значення.

Наукова новизна:

– автор окреслює комплекс питань, які досі ще не були предметом спеціального дослідження, або недостатньо вивчені, як в Україні, так і в Польщі та Німеччині;

– вперше виявлено і введено в науковий обіг велику кількість першоджерел із вітчизняних і зарубіжних архівів;

– проаналізовано історіографію проблеми та репрезентативність виявлених джерел в архівах України та Польщі;

– досліджено динаміку розвитку німецької меншини в містах і сільській місцевості Східної Галичини;

– розглянуто правове становище німецької меншини в складі II Речі Посполитої і доказано, що польська влада на місцях відкрито проводила політику її денаціоналізації;

– простежено в зазначених хронологічних рамках економічний і культурний розвиток німецької меншини;

– узагальнено діяльність культурно-освітніх організацій німецької меншини краю на ниві просвітництва та збереження національної ідентичності в умовах асиміляції і денаціоналізації;

– прослідковано взаємний культурний вплив німців і українців на східногалицьких теренах;

– спростовано культуртрегерські постулати німецьких та окремих вітчизняних дослідників, які принижують національну землеробську культуру українців та надуману тезу в польській історіографії щодо відрубного розвитку німецької меншини в слов'янському етнокультурному масиві східногалицького регіону, яка нині має віддзеркалення і у вітчизняній історіографії.

– розвінчано суперечливі міфи польської історіографії доби народної Польщі про німецьку меншину, як «ворожу» і «п'яту колону» II Речі Посполитої, а також німецької – про культуртрегерську місію німців на досліджуваних теренах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки порушеної проблеми були апробовані на засіданнях кафедр історії України та етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, оприлюднені на трьох Всеукраїнських та шести міжнародних наукових, науково-практичних, науково-теоретичних конференціях і семінарах:

– на міжнародному науковому семінарі «Німецькі колонії в Галичині. Історія. Архітектура. Культура. Львів, 1–2 лютого 1994 року» (доповідь «Німецька колонізація Прикарпаття (кінець XVIII початок XX ст.)»);

– міжнародній науковій конференції «Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura». Kraków, 29. IV – 1. V. 1996 r.» (доповідь «Niemcy we Lwowie»);

– міжнародній науково-практичній конференції «Рукописна україніка у фондах наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Львів, 20–21 вересня 1996 року» (доповідь «Джерела до історії німецької діаспори в Східній Галичині кінця XVIII – XIX ст.»);

– шостій Всеукраїнській науковій геральдичній конференції. – Львів, 27–29 березня 1997 року (доповідь «Печатки німців Східної Галичини (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)»);

– всеукраїнській конференції «Картографічна спадщина України. Львів, 6–7 жовтня 1998 року» (доповідь «Картографія німецьких колоній Галичини (кінець XVIII – початок XX ст.)»);

– першій міжнародній науковій конференції «Духовна вісь України: Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина». – Івано-Франківськ, 24–25 червня 2004 року (доповідь «Участь німців–галичан у визвольних змаганнях українців за соборність України»);

– другому міжнародному науковому семінарі «Кайндлівські читання». Чернівці, 28–29 травня 2005 року (доповідь «Контакти галицьких німців зі старою батьківщиною у наші дні»);

– дев'ятій Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Українська періодика: історія і сучасність». Львів, 28–29 жовтня 2005 року (доповідь «Українська преса як джерело до вивчення історії німців Галичини (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.)»);

– другій міжнародній науково-теоретичній конференції «Етнокультурні процеси в урбанізованому середовищі XX ст.». Івано-Франківськ, 23 лютого 2006 року (доповідь «Культура німців Станіслава»);

– 24 публікаціях наукових видань затверджених ВАК України.

Структура та обсяг роботи. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, двадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний об'єм – 539 сторінок, у тому числі основного тексту – 368 сторінок.

Розділ 1.

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. 1. Стан наукової розробки проблеми

Німецькою меншиною Галичини вітчизняні вчені зацікавилися ще в 30-х роках ХІХ ст. Початок її вивченню поклав Я. Головацький [1065, с. 85–88; 1066, с. 557–747], а відтак дорогу у вітчизняній історіографії проклали Д. Зубрицький [1091], І. Шараневич [1397], Я. Миколаєвич [1120], Ф. Свис-тун [1165; 1166], І. Франко [1188], В. Барвінський [1051]. Оскільки всі вищезгадані дослідники описали німецьку меншину краю до відродження польської держави у 1918 р., то вдалися лише до констатації фактів, на користь того, що вивчення німецької меншини почалося за австрійської доби. Позаяк цей науковий доробок не торкається нашої проблеми у міжвоєнному часі, то робити його огляд немає потреби.

Історією східногалицьких німців міжвоєнного періоду з вітчизняних вчених спеціально ніхто не займався. Про них побічно є відомості в мемуарах учасників визвольних змагань за українську державність 1918–1923 рр. У їх працях про ЗУНР та УГА подано факти участі німців у визвольних змаганнях українців 1918–1923 рр. Приміром, такі відомості можна почерпнути в дослідженнях діаспорних істориків Л. Шанковського і С. Ярославина [1195; 1202]. В. Ковжун у поіменному списку полеглих і померлих від тифу бійців і командирів УГА подає відомості про смерть 20 осіб німецької діаспори краю [1097; 1098].

Необхідно підкреслити, що важливе значення для висвітлення місійної діяльності німецької протестантської церкви у Східній Галичині серед українців має праця М. Степановича «Євангелики без маски», яка містить багатий фактологічний матеріал про розвиток українського євангельського руху на досліджуваних теренах. Разом з тим, вона просякнута релігійною

нетерпимістю до віруючих нововиниклої конфесії у середовищі українців краю [1179].

Історію німців Східної Галичини міжвоєнної доби, в повоєнний часі після Другої світової війни побічно вивчали лише історики і краєзнавці української діаспори далекого зарубіжжя. Однією з перших праць, що є поступом у вивченні взаємостосунків протестантів німецької меншини і української спільноти, стала робота О. Домбровського «Нарис історії українського євангельсько-реформаторського руху», в якій розглянуто виникнення і діяльність українських протестантських громад регіону між двома світовими війнами, а також їхні зв'язки з євангельською церквою галицьких німців [1081].

Наукову цінність має демографічна статистика станом на 1 січня 1939 р., яку опублікував В. Кубійович у Вісбадені 1985 р. Автор подав чисельність німців у кожному населеному пункті краю. При цьому він використовував урядову статистику та церковні шематизми Римо-католицької та Греко-католицької церков. Всі три джерела не відображають дійсність на місцях, тож ці дані можна вважати тільки як орієнтовні, оскільки вони відображають мінімальну чисельність німців у поселеннях регіону [1107].

У зв'язку з розробкою регіональних досліджень комісіями Наукового товариства ім. Шевченка українці далекого зарубіжжя першими в краєзнавчих нарисах почали вивчати минуле східногалицьких німців з тих місцевостей, де вони спільно з ними проживали. Всі автори краєзнавчих нарисів раніше жили із східногалицькими німцями в одних населених пунктах, безперечно, що й контактували з ними, а тому добре знали реальну обстановку на місцях, тож їх внесок – особливо цінний у дослідженні двосторонніх стосунків народів, що сусідували. Насамперед, відзначимо ґрунтовні нариси М. Бажанського, І. Грицишина, М. Костецького, М. Курчака та З. Яворської-Сокальської про окремі німецькі колонії краю: Августдорф на Снятинщині, Бекерсдорф на Підгаєччині, Надіїв на Долинщині, Гассендорф і Нойдорф на Дрогобиччині. Ці автори досить вдало на основі

власного спілкування зі східногалицькими німцями, а також із власних спостережень за ними, написали невеликі розвідки про вищезгадані німецькі колонії краю. Найповнішими з них є розвідки про Августдорф і Бекерсдорф, у яких робиться акцент на добросусідські відносини німців з українцями, господарське життя колоністів і долю німецьких колоній за радянської доби [1038; 1036; 1046; 1034].

Заслуговують окремої уваги краєзнавчі розвідки М. Влоха «Винники» та І. Андрусяка «Битків». Зокрема, М. Влох при написанні історичного нарису використав матеріали віденських архівів, на основі яких подав детальну інформацію про німецьких колоністів з йосифінських часів до Другої світової війни. Таким чином, він на краєзнавчому рівні в контексті історії українського села Винники, тобто в межах окремого населеного пункту, започаткував вивчення минулого інших народів, що мешкали тут, у даному випадку – східногалицьких німців. Цим дослідник підкреслив, що нарис про населений пункт є тільки тоді об'єктивним, коли в ньому йде мова не лише про українців, але й інші національності, які жили і спільно творили його історію [1035, с. 117–119].

Так само поступив і колишній вояк дивізії «Галичина» – гуцул І. Андрусяк. Він на основі відомих фактів, свідком яких був сам у міжвоєнному часі, та з залученням деяких джерел, досить об'єктивно подав національно-культурне життя в рідному селі Битків, першим в українській краєзнавчій літературі порушив питання проживання на Галицькій Гуцульщині німців і їх ролі в економічному розвитку окремого села [1047, с. 24].

І. Грицишин, досліджуючи минуле родинного села Надіїв на Долинщині, побічно дещо розповів про колонію Гофнунгсау, яка виникла на землях цього населеного пункту [1036, с. 282–283]. М. Костецький у історичному нарисі про село Мале Улично – Гассендорф на Дрогобиччині дослідив німецьку меншину цього села і її взаємостосунки з українцями та євреями [1038, с. 437–438].

У радянську добу вітчизняні вчені даної проблеми спеціально не розробляли. Цьому є пояснення: науковці на такій темі не могли заробити дивідендів, оскільки партійні верхи пропонували насамперед компартійну тематику. Дослідників німецької проблематики могли звинуватити в прислужництві німецькому імперіалізму, а вже про місцевих німців публікувати якийсь позитивний матеріал не можна було навіть у пресі. Більше того, як зазначає Я. Ісаєвич, «за тогочасних умов будь-яке істотне відхилення від доктрини, прийнятої партійним керівництвом, розглядалося як політичний злочин, причому дуже небезпечний для тоталітарного режиму». Разом з тим «навіть чисто наукові аргументи, якщо вони спростовували офіційну версію, кваліфікувалися як ворожа пропаганда» [1095, с. 189–200].

Щоправда, опосередковано про німців подавалася інформація в дослідженнях С. Копчака [1099] та С. Макарчука [1117], археолога В. Петегрича [1146, с. 151–163], мистецтвознавця П. Жолтовського [1085, с. 120–144; 1086, с. 189–232], дослідника аграрних відносин Галичини М. Гарасименка [1061] і музикознавця Р. Гарасимчука [1062]. Оскільки лише останній з них торкнувся минулого німецької меншини міжвоєнної доби, то зупинимося на його доробку.

Музикознавець Р. Гарасимчук на високому фаховому рівні вперше у вітчизняній науці досить детально описав бойківські варіанти німецьких народних танців з музичним супроводом, які були поширені у гірських селах Сколівщини і Самбірщини на Львівщині [1062, с. 90–135].

Із становленням Української держави, коли відновилися контакти східногалицьких німців із німцями з ФРН, США, Канади і Австралії, з'явилися культурно-освітні товариства німців у Івано-Франківську, Коломиї і Львові. У вітчизняних істориків і краєзнавців виник інтерес до пізнання минулого німецької меншини. Піонером серед вчених регіону стала Г. Петришин з Національного університету «Львівська Політехніка». Вона у 1992 р. в курс «Історія архітектури України» першою в незалежній державі

ввела ряд лекцій про архітектуру німецьких поселень Східної Галичини. Надалі дослідниця вибрала об'єктом свого вивчення матеріальну культуру колишніх німецьких колоній краю, вірніше те, що від неї залишилося на сьогоднішній день. Її внесок у розробку цієї теми сьогодні є найвагоміший [1147, с. 122–123; 1149, с. 307–333].

Під керівництвом Г. Петришин О. Олешко та Л. Гнесь захистили кандидатські дисертації з проблематики архітектури німецьких поселень регіону [1031; 1029]. З ініціативи Г. Петришин 1–2 лютого 1994 р. у Львові вперше проведено міжнародний науковий семінар «Німецькі колонії Галичини: історія, архітектура, культура», матеріали якого вийшли у світ окремою книжкою 1996 р. В роботі згаданого семінару взяло участь 50 доповідачів, які висвітлили питання про виникнення і розвиток на території краю материнських і дочірних поселень німецьких колоністів, їх матеріальну і духовну культуру й нинішній стан збереження цієї історико-культурної спадщини.

Частково цю тематику розробляли С. Макарчук та Р. Сілецький. Перший на німців звернув свою увагу в розвідці про перепис населення краю у 1931 р., наголосивши, що німці, які мешкали на теренах Буського і Турківського районів Львівської області за радянської доби, повністю українізувалися [1118, с. 53–61]. Другий, досліджуючи сільське поселення та садибу в українських Карпатах ХІХ – початку ХХ ст., розглянув планувальну структуру німецьких поселень Бойківщини [1168, с. 74, 81, 117]. Майже одночасно із згаданими вище вченими проблеми історичного минулого німецької спільноти Східної Галичини порушили відомі дослідники Я. Дашкевич [1078, с. 143–150], Я. Ісаєвич [1094, с. 50–56], В. Вуйцик [1059, с. 18–23], З. Соколовський [1176, с. 132–133], Ф. Стеблій [1177, с. 125–138; 1178, с. 232–248], Г. Шацька [1196, с. 115–116], П. Штойко [1198, с. 68–74], В. Проскураков та Ю. Ямаш, проте жоден з них не досліджував німецьку меншину краю в міжвоєнному періоді [1155].

Практичне значення має доробок О. Олешко, яка займається вивченням специфіки і особливостей забудови й розміщення німецьких колоній на галицьких теренах. У своїх працях вона торкається будівництва житлових і господарських будівель [1136, с. 292–295; 1149, с. 307–333]. Заслугує уваги картографічне моделювання німецьких поселень краю з часу їх появи – до початку ХХ ст. та комплексна система розміщення окремих опорних систем розселення німецьких поселенців у 1918–1939 рр. Л. Дедикаєвої [1079, с. 292–295].

Іншим науковим центром у Львові, що зацікавився вивченням проблем історії східногалицьких німців, є Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Тут 1995 р. підготовлено змістовну монографію про історію протестантизму в Україні. Її автор В. Любащенко, опираючись на доробок дослідників з проблеми та матеріали періодики українських лютеран і кальвіністів, проаналізувала діяльність протестантських течій на досліджуваних теренах серед місцевого населення, особливо – українців після Першої світової війни. Дослідниця розкрила становлення і розвиток української протестантської церкви між двома світовими війнами на досліджуваній території [1114].

Я. Стоцький у статті «Загальне становище німецьких колоністів у Тернопільському воєводстві за 1921–1934 роки» висвітлив економічне і політичне становище німців колишнього Тернопільського воєводства міжвоєнної доби. Стаття написана виключно на матеріалах Державного архіву Тернопільської області [1180, с. 196–199]. Велику історико-пізнавальну інформацію про німців Прикарпаття має праця івано-франківських вчених В. Полека та Б. Ступарика «Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин», де В. Полек відзначає роль І. Франка, як перекладача і дослідника творчості Йоганна-Вольганга Гьоте, а також факти перебування німців на Прикарпатті, подає інформацію про навчальну поїздку прикарпатців до Німеччини. Б. Ступарик дослідив історію німецьких гімназій у Східній Галичині, в тому числі й Станіславської, та роль пастора

Т. Цьоклера, як організатора середнього шкільництва німецької меншини у Станіславові [1152, с. 31–43]. У біографічному довіднику В. Полека подано декілька біографій найвідоміших німців Прикарпаття: Ганса Коха, Еріха Коха, Вільфріда Лемпа, Рудольфа Мора, Йосифа Мюллера та ін. Він також навів декілька маловідомих фактів з історії німецької громади Станиславова в путівнику по обласному центру [1153, с. 112–116].

Пізнавальне значення для науковців, викладачів навчальних закладів та школярів мають також матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 80-річного ювілею німецької Євангельської гімназії Станиславова, яка відбулася в Івано-Франківську 21 травня 1999 р. На конференції виступило дев'ять доповідачів: вчені Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, член обласного товариства «Widergeburt» та гості з Німеччини. З доповідей найціннішими були виступи про національну гімназію в Станіславові Рудольфа Мора, Ганса-Вернера Раутенберга, Еразма Цьоклера, Ірини Вовк і Марії Поп'юк [1181, с. 16-26].

Деякі відомості про східногалицьких німців з'явилися на сторінках нарисів про міста і села краю. Так, у краєзнавчій розвідці про адміністративно-територіальний устрій Жовківщини 1880–1979 рр. А. Турчин згадує про німецькі колонії і подає чисельність німців Жовківського краю [1184, с. 92–107]. У монографіях про Коломию, Калуш, Івано-Франківськ та с. Княгинин професор В. Грабовецький фрагментарно дослідив минуле калуських, коломийських і станіславівських німців [1070; 1071; 1073; 1074]. Краєзнавець Ю. Головатий у нарисі про село Сокільники біля Львова згадує про місцевих німців [1064]. Сільський літописець І. Николин розкрив роль німців в історії села Олексичі на Стрийщині Львівської області. Автор найбільш детально зупинився на господарській діяльності, взаєминах з українцями та згадав про кулінарні запозичення олексичівських селянок від тутешніх німкенів. Слід зазначити, що серед вітчизняних краєзнавців незалежної України він найкраще показав життя німців-колоністів у східногалицькому селі [1134]. Краєзнавець Б. Пасічник коротко, зате

з багатим фактичним матеріалом, висвітлив історію колонії Шумлау, яка утворена на землях українського села Віжомля на Яворівщині в часі йосифінської колонізації австрійської доби [1143].

З теплотою згадує про сільських німців-колоністів у літописі родинного села Є. Яворівський, автор історико-краєзнавчого нарису «Нова Скварява» [1199]. Коротко історія німецької колонії Угартсберг на Дрогобиччині висвітлена П. Петришиним. Автор на основі матеріалів вітчизняних архівів, відомої йому літератури та респондентської інформації відтворив її минуле від виникнення аж до виїзду з неї колоністів наприкінці 1939 р. [1151, с. 358–366]. В історико-краєзнавчому нарисі про село Липівку поблизу Івано-Франківська краєзнавець І. Любчик стисло оповів про німців колонії Сітауерівки [1115]. І. Дейчаківський подав історію німецького роду Вольфартів, що замешкав у селі Ямниці на Тисмениччині [1080]. У краєзнавчих студіях про Княгиничі на Рогатинщині долю німців-колоністів, що українізувалися в селі, розкрив С. Кузик [1108].

Краєзнавці зі Снятинщини В. Харитон та М. Тимофійчук у книзі «Снятин над Прутом» коротко розповіли про найбільш впливову німецьку колонію снятинського краю – Августдорф. Новим про цю колонію є версії дослідників щодо походження її назви та заселення цього німецького поселення лемками та покутянами по виїзді з нього німців до Німеччини [1190, с. 109].

Перша праця науково-краєзнавчого характеру про німців краю вийшла 2000 р. Професійний історик-нумізмат з Тернополя, німець за походженням О. Тхоржевський написав науково-популярний нарис про німців Тернопільщини, в якому розповів про життєдіяльність німецької меншини за царизму в Російській державі і Російській Федерації за радянської доби, а також коротко торкнувся історії їх співвітчизників з Галичини з кінця XVIII ст. до наших днів. Зупиняючись на проблемі минулого і сьогодення німців Тернопільщини, дослідник свою увагу сконцентрував на історії двох колоній: Бекерсдорфа на Підгаєччині та Конопківки на Теревовлянщині, а також на

діяльності осередку «Відродження» в обласному центрі Тернопілля з часу незалежності України [1185].

Науковець І. Монолатій на основі опублікованої літератури написав невелику книгу «Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців в Галичині», в якій з піднятої проблеми присвячено лише параграф «Громадсько-політичне, культурне і духовне життя німців Галичини середини ХІХ – початку ХХ ст.». Дослідник на основі маловідомих широкому загалу публікацій, відомостей з періодичної преси ЗУНР й деяких неопублікованих архівних фактів зумів висвітлити співпрацю німців і українців краю у 1918–1919 рр. Це, безперечно, є виразним доробком молодого вченого, його цеглиною у фундамент дослідження цієї актуальної проблеми [1121, с. 77-102].

Певним внеском у вивчення матеріальної і духовної культури німців Східної Галичини можна вважати дві праці етнографа І. Паньківа. На основі наявних історіографічних праць та використання деяких матеріалів Державного архіву Івано-Франківської області й польового матеріалу дослідник зробив вдалу спробу опису народної архітектури, одягу, їжі та культурного життя німців Покуття [1139, с. 89–95; 1140, с. 133–147; 1141, с. 69–74].

М. Глушко у монографії «Генезис тваринного запрягу в Україні» стверджує, що в українській термінології тваринного запрягу є запозичені германізми, і в Галичині набув поширення для запрягу коней так званий «німецький хомут» [1063, с. 151, 310, 322].

Історію єврейського населення в німецьких колоніях Східної Галичини досліджував Я. Хонігсман, відтворивши літопис єврейських громад, які виникли за часів Речі Посполитої й існували на Городоччині й Мостисьщині до Другої світової війни. Вчений зазначає, що на цих територіях євреї проживали в 14 німецьких колоніях. Щоправда, автор не дослідив, коли саме вони в них поселились. До того ж, відомий дослідник не тільки в Україні, але й за її межами, з усіх перелічених ним колоній німців вірно назвав тільки одну – Вальддорф. Науковою новизною цього дослідника є те, що в

монографії вперше у вітчизняній науці порушено питання про політичну еміграцію німців і євреїв з гітлерівської Німеччини у міста краю напередодні чергової світової війни [1191].

Львівські учені також дослідили персоналії німців краю, які належали до військової еліти Східної Галичини. Зокрема, М. Литвин та К. Науменко опублікували біографії двох військових діячів Українських визвольних змагань 1914–1923 рр., талановитих командирів УГА – Альфреда Бізанца та Альфреда Шаманка [1112, с. 284–300, 358–373]. Обидва науковці даним дослідженням підкреслюють необхідність видання окремого біобібліографічного довідника про найвидатніших німців Західної України, як минулого так і сьогодення. У контексті суспільного розвитку Східної Галичини Р. Лозинський досліджує етнічний склад населення Львова від часу заснування міста й до сьогодення. Розповідаючи про етнічний склад населення Львова автор приділив багато уваги німецькій спільноті і її вкладу в соціально-економічний розвиток міста [1113].

У розвідці В. Горпинчука про Українську Лютеранську Церкву (УЛЦ) в Україні, зокрема, конфесії, автор висвітлив минуле на основі наявної літератури, а сьогодення – на результатах польових досліджень. Богослов детально зупинився на історії лютеранських громад краю в ХХ ст. Він підкреслив, що УЛЦ за радянської доби зазнала великих збитків: більшість церковних споруд знищено тоталітарною системою. Тепер йде процес відродження цієї церкви, насамперед у тих населених пунктах, де до війни діяли українські лютеранські громади [1069].

Польська історіографія із зазначеної тематики започаткована ще в середині ХІХ ст. Одними з перших за австрійської доби її досліджували В. Рапацький [1347], Г. Ступницький [1393], Л. Дзідзіцький [1237; 1238, 1239; 1240], Б. Розвадовський [1353; 1354; 1355; 1356], М. Недзвеський [1327], К. Фалькевич [1244], В. Сатке [1359, с. 67–227], С. Шнюр-Пепловський [1387], Щ. Беднарський [1210], Я. Баутер [1209], Й. Серпняк [1364], Г. Смульський [1366; 1367], В. Токар [1402], М. Прушинський [1340] та

Ф. Яворський [1265]. Інтерес до цієї проблеми у польських дослідників не згас і в міжвоєнному часі. Німецькою меншиною Польщі, в тому числі і на східногалицьких землях, в зазначених хронологічних рамках цікавилися ряд польських вчених відродженої польської держави. Т. Шалінський у невеликій розвідці «Німці в Східній Малополющі» проаналізував динаміку німецької меншини краю за 1880–1921 рр. На основі даних першого урядового перепису населення 1921 року він ввів у науковий обіг відомості про чисельність німців у Львівському, Станіславівському та Тернопільському воєводствах, які потім використовувалися польськими вченими [1396, s. 91–98].

Досліджувався також внесок німців у науку і культуру середньовічного і нового Львова. Цій проблемі присвячені роботи авторів К. Бадецького [1206], П. Домбровського [1229; 1230; 1231; 1232; 1233; 1234; 1235], В. Лозинського [1306; 1307], Т. Маньковського [1313; 1314; 1315; 1316], Л. Харевічевої [1223], О. Чоловського [1226], та Й. Скочека [1365]. Деякі відомості про німців досліджуваної території можна почерпнути в регіональних дослідженнях польських авторів. Зокрема, В. Подолінський подав окремі факти з життя німців у населених пунктах Самбірщини в 20–30-х роках ХХ ст. [1333]. У монографії «Кам'янка-Струмилівський повіт» Б. Фалінського досліджено національний склад населення Кам'янка-Струмилівського повіту Тернопільського воєводства. Автор, зокрема, подав й відомості про німців п'яти німецьких колоній: Константівка, Лани Німецькі, Рожанка, Сапіжанка і Ягоня [1243].

Вагомим вкладом в розробку проблеми стала праця С. Грелевського про протестантські віровизнання і релігійні секти. Вчений досить повно розкрив становище протестантської церкви німців Східної Галичини у відродженій польській державі. Він першим в польській довоєнній історіографії порушив проблему розвитку українського протестантизму на східногалицьких теренах у міжвоєнному часі і його підтримку Суперінтендатурою німецької меншини Галичини, яку очолював Т. Цьоклер [1250].

Найкращою працею польської історіографії про німецьку меншину східних польських територій, побічно галицького регіону, слід вважати докторську монографію Г. Лепуцького «Колонізаційна діяльність Марії Терезії і Йосифа II в Галичині. 1772–1790». Дослідження має багатий статистичний матеріал про конфесійний і статевий склад населення німецьких колоній за австрійської доби та першого перепису населення відродженої польської держави. Варто підкреслити, що дана праця написана досить об'єктивно, без загравань з читачем чи політичними партіями свого часу, а тому її наукова вартість назавжди залишиться високою. Разом з тим, автор не зміг відійти від офіційної точки зору II Речі Посполитої на німецьку меншину в твердженні того, що вона є окремішністю польського суспільства. Не дивлячись на цю погрішність, монографія є гордістю польської історичної науки міжвоєнної доби [1304].

У міжвоєнному часі польські вчені також вивчали проблеми соціально-економічного і культурного розвитку німецької меншини. Цій темі вони присвятили багато статей і одну ґрунтовну монографію. З них, на нашу думку, цінною є розвідка про східногалицьких німців польського дослідника А. Крисінського. Він, вивчаючи національний склад населення міст II Речі Посполитої станом на 1931 рік, час другого перепису населення польської держави, торкався питань чисельності німецької меншини східногалицьких земель. Демограф подав чисельність німців у семи найбільших містах краю: Бориславі, Дрогобичі, Коломиї, Львові, Стрию і Тернополі [1284]. Б. Заборський на основі перепису населення 1931 р., в основі якого лежать два критерії: віровизнання (євангельське) і розмовної мови, подав чисельність німецької меншими по воєводствах, в містах і селах краю [1421].

Діяльність громад німецької євангельської церкви в Польщі, в тому числі і на теренах Східної Галичини 1922–1936 рр., розкриті у статті Т. Артовського «Євангельські церкви в Польщі з погляду на їх характер устрою і національності». Автор зазначає, що відділ Суперінтендатури з централлю у Станиславові працював не тільки з віруючими німецької, але й

української національності [1204]. Його співвітчизник С. Трухім у статті про культурно-освітню діяльність німецької спільноти на теренах краю міжвоєнного часу, показав діяльність «Спілки німецьких народних бібліотек» і «Спілки німецьких католиків». Щоправда, він звернув основну увагу їх діяльності на теренах Познанського і Поморського воєводств, а Східної Галичини торкнувся побічно [1403].

В. Свораковський свою розвідку присвятив наявним в міжвоєнній Польщі німецьким товариствам та розвитку бібліотечної справи німецької меншини. Дослідник зазначає, що бібліотечна справа німців II Речі Посполитої розвивалася під протекторатом «Спілки німецьких народних бібліотек» і найбільший розмах їх створення припадає на 1926–1931 рр. За підрахунками автора в регіоні 1931 р. налічувалося 2 бібліотечні товариства, 5 шкільних та 74 публічних бібліотек в німецьких колоніях та громадах, з яких найбільшою була Львівська [1395].

Проблему соціально-економічного і політичного становища національних меншин, в тому числі і німецької, в міжвоєнній Польщі розробив З. Урбанський. Автор наголошує, що в німців краю добре розвивалася бібліотечна справа та національний кооперативний і спортивний рух в особі Львівського спортклубу «Vis» [1406]. Інтенсивно досліджувалася німецька меншина польськими істориками народної Польщі. Одним з перших серед повоєнних польських вчених німецькою меншиною II Речі Посполитої зацікавився Й. Красуський. Він досліджував взаємостосунки поляків і німців в 1919–1929 рр. Вчений, опираючись на дані офіційного перепису 1921 р., навів чисельність німецької меншини в воєводствах Східної Галичини [1281; 1282]. Дослідник А. Шерер основну увагу звернув на діяльність в регіоні «Спілки німецьких народних бібліотек» та партії молодонімців, які, на його думку, стояли на позиціях націонал-соціалізму і сповідували нацистську ідеологію [1398].

С. Потоцький вдало описав становище німецької меншини в польській державі між двома світовими війнами, проаналізував її економічний і

культурний розвиток. Дослідник, використовуючи порівняльний метод, наголошує, що на східногалицьких теренах основна маса кооператорів рекрутувалася з числа німецьких колоністів. Він першим звернув увагу на те, що німецьке селянство, як українське і польське, в соціальному плані було неоднорідне. Сільська біднота складала більшість німецького селянства краю і перебувала під впливом «Німецької Народної Ради» та прислухалася до її голосу [1338]. Т. Ковалак, досліджуючи німецьку пресу в Польщі, звернув увагу на німецьку пресу краю. Він частково охарактеризував львівський пресовий центр, а також діяльність «Спілки німців-християн Галичини» [1278].

Досліджуючи аграрні відносини в німецьких колоніях Східної Галичини, не можна обійти працю Т. Ковалака про закордонні кредити для німців Польщі в 1919–1939 рр. В ній вчений засвідчує, що для підтримки німецького селянства регіону в Львові заснували ощадно-кредитний кооперативний банк, який опікувався кооперативами німецької меншини краю. Він також подав статистику розвитку кооперативного руху східногалицьких німців в 1926–1937 рр. [1279].

Розвиток сільського господарства та кооперативний рух німців в довоєнному двадцятиріччі висвітлив Р. Домбровський. Він навів конкретний матеріал про зайнятість німецької меншини в різних галузях економіки довоєнної Польщі по воєводствах [1233;]. Його перу також належить монографія про соціально-економічне і культурне положення німецької меншини Польщі в міжвоєнному періоді. Тут в загальних рисах подано відомості про діяльність на східногалицьких теренах «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі» та Дорнфельдський народний університет [1235]. Р. Домбровський дослідив суспільно-культурний розвиток німецької меншини Польщі в 1918–1939 рр., подавши відомості про чисельність німецької меншини Східної Галичини за другим урядовим переписом 1931 р. Досліджуючи економічний і культурний розвиток національних меншин в II Речі Посполитій, Р. Домбровський непогано висвітлив культурно-освітню

діяльність «Спілки німців-католиків Польщі», яка мала організацію «Спілку німців-католиків Малопольщі» [1234].

Окремої уваги заслуговує праця К. Красовського про релігійні конфесії і зв'язки в II Речі Посполитій. Автор, досліджуючи правове становище різних релігійних конфесій національних меншин Польщі в міжвоєнному періоді, приділяє увагу і Євангельській церкві лютерано-кальвіністського визнання з Суперінтендатурою в Станиславові [1280]. Я. Маєвський проаналізував розвиток кооперації німецької меншини Польщі в 1919–1939 рр. Не дивлячись на те, що авторська робота дуже заідеологізована, вона має ряд фактів, які дозволяють об'єктивніше висвітлити роль кооперації в господарському житті німецької меншини краю [1310].

В наш час актуальною для польських істориків залишилася проблематика німецької меншини, польсько-німецьких відносин у міжвоєнному періоді. Зокрема, цієї теми побічно торкнувся дослідник польсько-українського пограниччя З. Будзинський, який подав датування виникнення німецьких колоній йосифінської колонізації в Перемиському, Самбірському та Сяноцькому циркулах краю [1220]. Йосифінській колонізації у вищезгаданих циркулах присвячена невелика розвідка Й. Пулцьвяртека [1339]. Вартісною студією про співжиття східногалицьких німців з українцями, поляками і євреями в рамках однієї колонії Нойдорф на Дрогобиччині є праця М. Мазура «Нойдорф-Полміновіце. Співжиття народностей на Дрогобицькій землі». В ній автор на основі архівних джерел та спогадів очевидців: німців, поляків і українців реконструював минувшину Нойдорфа з моменту його появи по завершенню Другої світової війни, тобто – до моменту виселення жителів цього населеного пункту Дрогобиччини в червні 1946 р. Професор Г. Щегуля справедливо вважає, що ця монографія є першою ластівкою в польській історичній літературі з детального вивчення минулого окремо взятого поселення у світлі основного акценту на життя німецького колонізаційного елемента [1319]. Відзначимо, що в польській

історіографії повоєнного часу ця історико-краєзнавча монографія про німців краю, зокрема, нойдорфських, є найкращою.

Важливим доробком нинішньої польської історіографії є інформатор про бібліотеки на теренах Східної Галичини. В ньому подано дані про 42 національні бібліотеки німецької меншини краю, які належали до приватних збірок, громадських організацій, зокрема «Спілки німецьких бібліотек Польщі» та «Спілки німців-католиків Малополющі» [737].

Протестантські конфесії німців проаналізовано також у праці Е. Алабрудзінської «Євангельська церква на східних кресах II Речі Посполитої». Вона написана на основі досягнень німецької і польської історіографії та залучення матеріалів архівів – варшавських, перемиського, познанського й берлінського. У монографії детально досліджується стан протестантської церкви краю лютеранського і кальвіністського віровчення в складі Австро-Угорщини та II Речі Посполитої. Авторка повністю розкриває питання зародження, становлення і розвиток на досліджуваному терені української протестантської церкви аугсбурзького і гельвецького віровизнання. Книга добре проілюстрована численними фотографіями німецьких пасторів та церковних споруд німецької меншини краю й кольоровим картографічним матеріалом. Доцільно зазначити, що польські вчені, зокрема, В. Височанський і З. Зелінський вважають цю роботу великим здобутком польської історичної науки у вивченні проблеми протестантської церкви в Польщі і майбутнім історикам, як зазначать вони, важко буде внести щось нового і суттєвого в науку з даної проблеми [1203].

Серед праць, присвячених католицьким костелам на теренах Польщі, в тому числі і німецької меншини краю, виділяється монографія Г. Рушик. Дослідниця подала довідки про дерев'яні костели Польщі міжвоєнної доби, серед яких окремі були і в німецьких поселеннях краю [1358]. З. Курч займається більше теоретичними, ніж проблемними питаннями історії німецької меншини. Йому належить розробка термінологічних понять: «діаспора», «національна меншина», «національна ідентифікація», тощо [1294].

А. Крохмаль ретельно дослідила розвиток релігійних конфесій і рухів, у тому числі українського протестантизму, на території Перемиської греко-католицької дієцезії міжвоєнного часу. Як нам видається, авторка добре розкрила поширення лютеранського віровизнання серед українського населення краю [1283].

Краківська група дослідників сакральної архітектури під керівництвом директора історико-культурного заповідника «Вавель» у Кракові Я. Островського і заступника Є. Петруся ґрунтовно вивчала історію католицьких костелів і каплиць польської спільноти і німецької меншин, зокрема в Борині, Волянці, Вайсенбергзі, Візенбергзі, Вигоді, Кайзердорфі, Кьонігсау, Людвиківці, Маріягільфі, Махлинці, Нойдорфі біля Дрогобича і Філіцієнталі. Важливими є матеріали коротких історичних довідок про німецькі поселення, де ці пам'ятки досліджувались [1259, s. 151–154; 1303, s. 13–18; 1410, s. 19–22; 1411, s. 253–255].

Загальна демографічна характеристика німецької меншини Львівського воєводства міжвоєнного часу подана Й. Каміньською-Квак. На жаль, авторка, висвітлюючи роль інтелігенції в економічному і культурному розвитку Львівського воєводства, проігнорувала німецьку, немов вона тут не існувала [1268]. Проблема політичного життя німецької громади Львова порушена Г. Мазуром. Автор на основі архівних матеріалів висвітлив це питання тенденційно в дусі традицій польської історіографії: німецька меншина – ворог польської державності. Він наголошує, що на перших порах німці Львова були лояльними до польської держави, а напередодні Другої світової війни у них появилися прогітлерівські настрої, тому польські правоохоронні органи вимушені вдаватися до каральних заходів [1318].

Побічну інформацію про східногалицьких німців можна знайти в працях польських дослідників Галичини, які мешкали за межами Польщі. Заслуговує на увагу праця К. Бараньського, де подано деякі нові факти про німців, що мешкали у найбільших містах та розвиток українського протестантизму в краю [1208].

В полі зору німецьких вчених німецька меншина опинилася зразу по її виникненню на східногалицьких теренах в часі так званої йосифінської колонізації. Першу ґрунтовну працю про них написав С. Бредецький [1217]. В австрійській добі її досліджували Й. Гайн [1255], К. Чернінг [1224; 1225], А. Шнайдер [1373–1380], Л. Вайгель [1409], Л. Гаусер [1256], М. Габер [1254], Р. Кайндль [1267], Т. Цьоклер [1422] та Г. Фауст [1245]. Вони висвітлювали історію німецької меншини до Першої світової війни.

Німецькі вчені й громадські діячі Східної Галичини продовжили свої дослідження про співвітчизників у міжвоєнному періоді. З наукових праць тієї доби одними з кращих є монографії П. Бахманна, Ф. Зеефельда Р. Кессельрінга, В. Куна, В. Лемпа, та Й. Шнайдера, які займалися дослідженням різних аспектів життя німців з кінця XVIII до середини 30-х років XX ст. Заслуговує на увагу також робота львівського пастора Р. Кессельрінга про історію Львівської лютеранської общини з 1778 по 1928 рр., тобто за 150 років її існування, а також міської євангельської приватної школи (1808–1928) і національної гімназії (1918–1928), якою опікувалася церковна громада львівських лютеран і кальвіністів. У цій праці є конкретний фактичний матеріал не тільки про становлення і розвиток протестантської парафії, але й початкової і середньої освіти німецької громади Львова в першому десятилітті існування II Речі Посполитої [1274].

В. Кун у монографії «Ранні німецькі мовні острівки в Галичині» реконструював хід німецької колонізації в Галичині з зазначенням відомих дат появи тої чи іншої колонії й здобутків галицьких німців на економічній і культурній нивах на політичному тлі польської держави [1291]. П. Бахманн у книзі «Меноніти в Малопольщі» подав історію менонітської релігійної общини з моменту її появи на Львівщині до часу виходу в світ книжки. Він відзначив не тільки розселення, демографічний аспект, релігійні питання менонітської громади, але й внесок віруючих в економічний і культурний розвиток регіону [1205].

В. Лемп в невеликій розвідці висвітлив історію лютерано-кальвіністської церкви німецької меншини Галичини в 1772–1934 рр. Вона цінна статистичним матеріалом: відомостями про чисельність лютеран і кальвіністів у парафіях краю та переліком одинадцяти українських лютеранських громад, які підпорядковувалися Малопольській суперінтендантурі у Станиславові [1302]. Ф. Зеєфельд, пастор Дорнфельдської лютеранської парафії, подав перелік першоджерел до історії появи німецьких поселень в Галичині з зазначенням імен і прізвищ першопоселенців [1361]. Другою ґрунтовною працею з історичного краєзнавства цього автора є «Дорнфельдська хроніка», в якій найціннішим матеріалом вважається інформація про роботу вищої школи в Дорнфельді та розселення німців в 1930 р., які жили в 106 населених пунктах Львівського та Станиславівського воєводств і підпорядковувалися Дорнфельдській парафії. Він першим звернув увагу на процес добровільної українізації німців, які мешкали в селах, що знаходилися навколо Дорнфельдської парафії. Пастор зазначав, що процес українізації серед дисперсних німців зайшов дуже глибоко: тільки прізвище українізованого німця виказувало його німецьке походження [1363]. Другорядну інформацію до історії вищої народної школи в Дорнфельді (1921–1936) можна почерпнути з його другої краєзнавчої праці «Німці в Галичині», що вийшла в світ у 1937 р. [1362].

Помітним внеском у вивчення проблеми німецької меншини регіону є праця Л. Шнайдера «Інша структура євангельської церковної гміни в Львові», в якій детально проаналізовано її основні демографічні показники: народжуваність, смертність, шлюбність, тощо з моменту її заснування до початку Другої світової війни [1386]. Його перу також належить дослідження про історію євангельської церковної громади Львова, яка за рахунком виникнення була у Східній Галичині другою після Заліщик. Автор коротко подав пройдений шлях церковної громади за 150 років. Власне, праця написана і видана у Львові до цієї ювілейної події [1384]. Він також описав

третю хвилю німецької колонізації краю, в часи правління австрійського цісаря Йосифа II [1385].

Крім монографій, у національних журналах опубліковано декілька статей з історії східногалицьких німців. Зокрема, гімназійний вчитель Ф. Лянґ 1931 р. надрукував розвідку «Німці в Малопольщі», де стисло розповів про німецьку діаспору регіону із залученням різноманітних відомостей статистичного та історичного характеру [1297]. П'ять інших авторів німецького походження: В. Лемп, Й. Райнерс, Й. Райнпольд, Ю. Шік і Д. Штаеммлер свої статті присвятили становищу німецької діаспори і церкви на досліджуваній території. В. Лемп висвітлив діяльність харитативних закладів лютеранської церкви у Станиславові. Й. Райнерс розкрив структуру німецького населення на початку 20-х років ХХ ст., Ю. Шік – перші кроки національного музею в Станиславові, Д. Штаеммлер – стан протестантської церкви, Й. Райнпольд – роботу католицької церкви серед німецького населення у 1919–1939 рр. [1301; 1348; 1350; 1388; 1371].

Змістовні статті з історії німецької меншини краю є в «Пам'ятній книзі галицьких німців», виданій 1931 р. в Познані з нагоди 150 річчя (1781–1931) йосифінської колонізації німцями регіону. В ній опубліковано статті видатних громадських, релігійних і культурних діячів: Р. Болека, М. Вайдауера, Ф. Зеефельда, Й. Ланца, В. Лемпа, Ф. Лянґа, Я. Райнпольда, Т. Цьоклера, Ю. Шіка, Л. Шнайдера та вчених – К. Вьолкера, В. Куна з Австрії, Ф. Етінґера з Польщі, А. Бекера, А. Кляйна, Ю. Кремера з Німеччини. Дослідники долучилися до висвітлення проблем з минулого і сьогодення німецької меншини Східної Галичини. Так, Р. Болек, як голова кооператорів німців, детально описав роботу національної кооперації, відзначив успішний розвиток кредитної кооперації. Відрадным моментом у її діяльності було зародження молочарського руху [1213].

Ф. Лянґ у статті «Німці в Малопольщі» у загальних рисах охарактеризував культурне життя меншини наприкінці ХІХ до 30-х років ХХ ст. Він коротко зупинився на діяльності культурно-освітніх товариств,

що діяли у краю [1297, s. 56–66]. Я. Райнпольд акцентував увагу на розвитку національного шкільництва, церковних відносин та діяльності Спільноти німців-католиків Малополющі (далі – СНКМ) у католицьких колоніях східно-галицьких околиць. Він подав статистичні відомості про чисельність німців у національних католицьких громадах краю, а також кількісний склад осередків СНКМ [1349, s. 66–79]. Вищезгадані автори у своїх працях в основному висвітлювали події з життя німецької меншини досліджуваного регіону міжвоєнної доби. Найкращими є статті громадських діячів німецької меншини Р. Болека, Ф. Лянга, Я. Райнпольда та Л. Шнайдера. «Пам'ятна книга галицьких німців» – добре проілюстрована і має картографічний матеріал, у тому числі карту матірнього і дочірнього розселення німців регіону. Цей збірник є кроком вперед у вивченні історії німецької меншини. Що стосується наукової характеристики статей, то з них цікавими є праці В. Етінгера з Кракова та К. Вьоклера з Відня. В. Етінгер детально зупинився на роботі крайового товариства «Студентське братство», К. Вьоклер подав відомості про 60 вихідців із краю, які навчалися на теологічному факультеті Віденського університету [1407, s. 82–83]. Решта статей – оглядові і новизни в них немає.

Вивчаючи історію менонітів Галичини, не можна обійтися без вагомої статті В. Куна «Історія менонітів Малополющі». Автор спочатку подає розвиток менонітської конфесії на європейському континенті, зокрема у Східній Галичині. Минуле менонітської конфесійної спільноти ділить на три етапи: перший – час родових поселень (1784–1830), другий – час дочірнього розселення (1830–1875) і третій – час оренди (1875–1928). Найціннішими в ній є відомості про розселення менонітів у Львівському, Станиславівському та Тернопільському воєводствах в 1921 р. [1287, s. 397–418].

Й. Ланц у статті «Картина життя німецьких поселень в Галичині» на прикладі найбільших німецьких колоній краю: Йосифсбергу Дрогобицького повіту, Макової Ліського повіту, Дорнфельду, Фалькенштайну Львівського повіту Львівського воєводства та Махлинця Жидачівського повіту

Станиславівського воєводства подав демографічний розвиток німецької спільноти східногалицького регіону в 1812–1937 рр. не тільки за чисельністю, але й за віком [1297, s. 56–66; 1298, s. 309–324]. Р. Мор у невеликій розвідці розповів про стан освіти в євангельських громадах, а Я. Райнпольд дослідив не тільки стан освіти, але й церкви на демографічному тлі в католицьких громадах регіону [1320, s. 404–405]. Подані Я. Райнпольдом відомості про населеність німецьких католицьких громад 1938 р. матимуть наукову вартість при написанні історії міст і сіл та узагальнюючих праць [1350, s. 405–412]. Г. Штрогаль присвятив статтю євангельській церкві лютеранського і кальвіністського віровизнання, подав картину становлення і діяльності цієї церкви від кінця XVIII до середини 30-х років XX ст. Автор також торкнувся проблеми розвитку українського євангельського руху в лоні цієї церкви [1391, s. 398–404].

Крім солідних праць і статей про німецьку меншину краю надруковано кілька коротеньких розвідок. Для нас найбільш вартісними є нотатки Й. Вельгорн та Т. Цьоклера. Й. Вельгорн розповіла про тиждень німецької молоді вищої школи, який 2–9 липня 1928 р. проходив в Дорнфельді, а Т. Цьоклер коротко подав історію добротинних закладів євангельської церкви в Станиславові за 1896–1924 рр. [1416, s. 393–394; 1422, s. 256–257].

Розробку досліджуваної теми після Другої світової війни продовжили самі східногалицькі німці. Серед них найбільша заслуга належить З. Мюллеру. Унікальною є його монографія «З часу поселення по виселення. Німці Галичини, особливо з Львова і його околиць», яка побачила світ 1961 р. Вона видана німецьким дослідницьким інститутом ім. Й. Гардера в серії «Наукові праці з історії та краєзнавства». Автор у праці подав статистичні відомості про німецьку спільноту, перелічив всі існуючі на той час національні товариства, гуртки, театри, аматорські об'єднання, школи, гімназії, церкви. Він, правильно, на нашу думку, виділив три етапи культурного розвитку німецької діаспори краю: 1) 1772–1848 рр. – як найсприятливіший; 2) 1867–1900 рр. – початок полонізації; 3) 1903–1930 рр.

– період посиленої полонізації. Історик зробив важливий висновок: в міжвоєнному періоді боротьба місцевих українців за державну незалежність відволікала польський уряд від посиленої полонізації східногалицьких німців, а отже – сприяла збереженню національної самобутності німецької меншини регіону. Разом з тим, автор перебільшує духовний вплив німецьких колоністів на українське населення Східної Галичини [1325].

Другою важливою працею З. Мюллера є двотомна монографія «Галичина і її німецька спільнота». Перший том унікальної праці складається з двох частин. У першій – дослідник у конспективному плані подав історію німецької спільноти краю з княжої доби до перших повоєнних років, подавши конкретні приклади внеску німців у економічний і культурний розвиток східногалицьких міст, особливо Львова і Перемишля. В другій частині праці він зібрав і упорядкував листування між активними членами «Комітету допомоги галицьких німців» за 1948–1951 рр.: Ф. Бехтлоффа, Й. Біллі, Т. Цьоклера, А. Які та ін., що дозволяє простежити чим займався комітет у перші роки існування. Другий том теж складається з двох частин: у першій – поміщено статті з історії галицьких німців, а в другій – опубліковано листування осіб німецької меншини за 1952 і 1953 рр.

З праць німецьких істориків новітньої доби слід назвати монографію Ізабель Рьошкау-Ридель «Німецька історія в Східній Європі. Галичина, Буковина, Молдавія». В праці, написаній на доробку німецької історіографії, в загальних рисах подано історію німецької меншини досліджуваного регіону. Авторка, на наш погляд, вдало висвітлила життя релігійних конфесій німецької меншини краю та культурний розвиток німців Львова [1357]. Маловідомі світлина збірника «Батьківщина Галичина в фотографіях» є важливим матеріалом для дослідження матеріальної і духовної культури німців кінця XIX – 30-х років XX ст.

Серед краєзнавчої літератури великий інтерес для науковців мають праці бекерсдорфця П. Губера, бригідауvcів Й. Генніга, П. Унтершютца, Р. Унтершютца, коломиянина С. Колмера та горохолинця Р. Штайнінгера,

котрі жили на Покутті і Опіллі. Праця Р. Штайнінгера перекладена українською мовою горохолинським сільським вчителем німецької мови В. Капущакком і є відомою вченим і краєзнавцям Івано-Франківської області. Кожна з краєзнавчих праць є індивідуальною й неповторною і має свою наукову цінність. Так, П. Губер родинному поселенню Бекерсдорфу присвятив дві праці. В одній він детально розглядає родовід і долю кожної родини бекерсдорфців, які сьогодні розкидані по всьому світу, а в другій – робить наголос на дисперсному розселенню жителів колонії, їх контактах з українцями й поляками та взаємних запозиченнях, які пішли на користь, як німцям Бекерсдорфа так і українцям села Новосілки [1261].

Дослідник С. Колмер веде розповідь про материнську колонію Маріягільф і її дочірні поселення Розенгек і Флеберг, що виникли поблизу Коломиї, і населення яких було католицького віровизнання. Основну увагу цей дослідник звернув на історичний розвиток вищеназваних колоній та на ставлення польської влади до німецького населення Маріягільфа, Розенгека і Флеберга. Він наголошує, що польська влада не завжди була прихильною до німецької меншини Коломийщини і нерідко вдавалась до репресій її громадських діячів [1276].

Р. Штайнінгер проаналізував матеріальну і духовну культуру німців горохолинської громади, її взаємини з українцями, поляками і євреями, долю народностей українського с. Горохолина та експатріацію німців, їх особистий життєвий шлях. Він першим написав про сучасні контакти горохолинських німців з населенням Горохолина і спільну працю обох сторін для відновлення торжества історичної справедливості, увіковічення пам'яті спільної історії [1197].

З краєзнавчої літератури німецької меншини краю найвагомішою є праця бригадаувців Й. Генніга, П. Унтершютца, Р. Унтершютца. Автори не тільки ґрунтовно дослідили минуле Бригідау, але і філіяльних громад Нойдорфа та Гассендорфа. Монографія про три німецькі поселення нинішньої Дрогобиччини написана на основі першоджерел та спогадів

сучасників, добре проілюстрована, що полегшує сприйняття українським читачем, й збільшує наукову цінність [1258]. Новинкою краєзнавчої літератури про східногалицьких німців є праця про колонію Гельзендорф – тепер с. Загірне на Стрийщині під редакцією О. Райхерта. В ній автори Г. Барон, Г. Гайстлінгер, К. Гьорц, В. Келлер, Р. Кессельрінг, В. Метцлер, Е. Райхерт, А. Сегарі розкрили минуле Гельзендорфа з моменту виникнення до наших днів. Вона в основному базується на спогадах авторів. У ній використано мало першоджерельного матеріалу, якого про цю колонію збереглося чимало. Щоправда, він розпорошений по українських і польських архівах, на основі яких можна написати нове дослідження про це німецьке поселення Стрийщини. Разом з тим, у згаданій праці є прикра помилка: йдеться про те, що Нові Олексичі були дочірньою колонією Гельзендорфа. Нові Олексичі й Гельзендорф засновані одночасно, а тому перша не могла бути дочірньою колонією другої, а тільки – філіальною громадою, оскільки не мала власної церкви і гміни (власного самоврядування), тобто не мала власної автономії [1248]. Відзначимо й те, що німецька громада у Старих Олексичах була дочірньою колонією німецьких колоній Гельзендорфа і Нових Олексич.

Важливе пізнавальне значення для досліджуваної проблеми мають розвідки авторів тритомного історико-мемуарного збірника «Батьківщина Галичина». В ньому значний інтерес представляють дослідження Й. Білла, Ф. Бізанца, В. Куна, З. Колмера, Е. Ладенсбергера, З. Мюллера, Я. Роллауера та ін. Ці автори, на основі архівних матеріалів, висвітлили минуле німецьких колоній: церковно-релігійне життя, виробничі відносини, станово-професійну структуру, систему приватного євангельського шкільництва, форму німецьких поселень. Насамкінець, слід зауважити, що біглу характеристику здобутків німецької історіографії про німецьку меншину краю уже давав І. Монолатій [1124, с. 156-166].

Підводячи підсумок огляду здобутків вітчизняної і зарубіжної історіографії, можна зробити наступні висновки:

– в українській історіографії проблема життєдіяльності німецької меншини на теренах Східної Галичини піднята ще в 30-х роках XIX ст. Її історію міжвоєнного періоду досі висвітлювали лише побічно і фрагментарно. Тільки в роки незалежності України цій проблемі вчені стали приділяти належну увагу. За останній період українські вчені досить ґрунтовно дослідили етапи розвитку архітектури німецької меншини регіону кінця XVIII – 40-х років XX ст., а також планувальну структуру німецьких колоній. Зроблено спробу розкрити роль німців у поширенні магдебургського права в містах регіону, у державотворчих процесах ЗУНР, їх правове становище за радянської доби і в наші дні. Варто наголосити, що українські дослідники першими задекларували проблему еміграції східногалицьких німців за океан. Разом з тим, в науковий обіг вони ввели нові архівні матеріали й фактаж польових досліджень. Одночасно, у дослідженні минулого і сьогодення німців краю є ще багато прогалин і білих плям, які необхідно заповнити ґрунтовним вивченням, подбати, щоб була точка опори для подальших студій у нинішніх і майбутніх дослідників, та дати їм можливість відштовхуватись від зробленого і не повторювати чужих упущень;

– проблема соціально-економічного і культурного розвитку німецької меншини краю міжвоєнного часу в українській історичній науці розроблена недостатньо і на сьогоднішній день не видано комплексної монографії;

– польські науковці та краєзнавці, починаючи з другої половини XIX ст. і до наших днів, постійно цікавились і розробляли історію німецької меншини регіону. Вони залучили до наукового обігу багато нових, вперше виявлених архівних першоджерел, а також навели ряд фактів з життя меншини, свідками яких були. В цьому і є їхня велика заслуга не тільки в науці, але й перед нащадками. Одночасно здобутки польської історіографії, в порівнянні з німецькою, у вивченні історії німецької меншини краю є, безперечно, значно скромніші. Найбільший внесок у дослідження минулого німців Східної Галичини з числа польських дослідників австрійської доби

вніс Г. Смульський, в міжвоєнному часі – Г. Лепуцький, а в наші дні – Е. Алабрудзінська та М. Мазур. Разом з тим, польським вченим не вдалося комплексно висвітлити життєдіяльність цієї спільноти, що є серйозною прогалиною в історіографії;

– в німецькій історичній і краєзнавчій літературі ретельно і всесторонньо розроблено тільки окремі питання минулого німецької меншини на східногалицьких землях. До краще розроблених проблем належать: матірнє й дочірнє розселення, діяльність СНХГ і СНКМ, еміграції німецької меншини за океан та стан освіти німецької спільноти міжвоєнного часу. Німецькі вчені досить повно висвітлили населеність німецьких колоній останньої чверті XVIII – початку XIX ст., а також діяльність релігійних конфесій, кооперативний рух. Недоліком цієї історіографії є те, що німецькі вчені та краєзнавці в своїх працях побічно торкалися проблеми взаємин східногалицьких німців з українцями, поляками і євреями, внеску співвітчизників у економічний і культурний розвиток регіону в міжвоєнному часі. Разом з тим, німецькими дослідниками різних періодів бездоказово створено міф відсталості землеробської культури місцевих українців: нібито вони не знали садівництва, картоплярства, тощо. Потребує корінного перегляду в окремих дослідженнях шкідлива для обох народів теза, що пішла від польської влади, щодо відчуженості німців, особливо протестантського віровизнання, від слов'янського, зокрема, українського етносу, їх відрубний розвиток у краї, що не підтверджується архівними матеріалами. Навпаки, якщо взяти у цілому, то чітко простежується тенденція сталих контактів німців-протестантів з українцями, більшою мірою ніж німців-католиків. Отже, історична наука, як і німецька, польська так і українська, досі теж не має фундаментальної праці, в якій би критично на основі осмисленого матеріалу опублікованої літератури німецької, польської і української історіографії, а також із залученням нових документальних джерел архівів України, Польщі, Німеччини і Австрії всесторонньо висвітлено історію,

суспільно-політичне життя, економіку, культуру німців Східної Галичини, їх взаємини з українцями, поляками і євреями в 20–30-х роках ХХ ст.

Насамкінець, ще раз варто наголосити, що, не дивлячись на певний доробок вітчизняної і зарубіжної історіографії про цю меншину в міжвоєнному часі, досі немає узагальнюючої праці, яка би в загальних рисах подала її соціально-економічний, політичний і культурний розвиток між двома світовими війнами. Комплексне вивчення історії німецької меншини краю у міжвоєнний період зможе заповнити суттєву прогалину вітчизняної історичної науки, що дозволить розширити коло наукових розробок для всебічного висвітлення етнодемографічного розвитку регіону на краєзнавчому і науковому рівнях.

1. 2. Джерельна база

Незважаючи на значний доробок вітчизняної і зарубіжної історіографії, в науковий обіг досі не введено різноманітний джерельний матеріал українських і закордонних архівів. Його залучення має важливе наукове і пізнавальне значення для розкриття проблеми. Матеріали до історії східногалицьких німців розпорошені в різних фондах українських і закордонних архівів, що утруднює їх виявлення та узагальнення. Часом, окремі факти можна відшукати там, де не сподіваєшся на жоден успіх, що, зрештою, зобов'язує ретельно вести пошук майже у всіх фондах того чи іншого архіву.

Найбагатший джерельний матеріал до історії німців Східної Галичини зберігається у Львові, зокрема, в обласному і центральному державному історичному архівах, в рукописних фондах наукової бібліотеки Національного університету імені Івана Франка, а також в державних архівах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей.

Джерела до історії німецької меншини за функціональним призначенням можна умовно поділити на вісім груп: владні, церковних інституцій, культурно-освітніх організацій, шкільних закладів, статистичні,

спогади, респондентські та періодичних видань. Документи і матеріали органів влади становлять найчисельнішу групу першоджерел нашого дослідження: щорічні тижневі звіти повітових староств і слідчого відділу воєводського управління державної поліції у Львові про соціально-економічну і політичну обстановку в повітах за той чи інший день, тиждень, місяць того чи іншого року. Документальний матеріал першої групи першоджерел розсіяний по окремих фондах трьох державних архівів Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей та Центрального державного історичного архіву України у Львові. Їх зміст відображає офіційну позицію польської держави щодо німецької меншини та сферу національних відносин, що виявилися у відповідній правовій базі.

З трьох вищеназваних обласних архівів унікальну інформацію з історії німців Східної Галичини подають матеріали Державного архіву Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Вони зберігаються в п'ятнадцяти різних фондах: «Станіславське воєводське управління» (Ф. 2), «Коломийське повітове староство» (Ф. 8), «Снятинське повітове староство м. Снятин Станіславського воєводства» (Ф. 9), «Богородчанське повітове староство» (Ф. 26), «Снятинське повітове староство» (Ф. 40), «Начальник Снятинського уїзду Чернівецького губернаторства» (Ф. 68), «Станіславське відділення еміграційного синдикату» (Ф. 260), «Калуське повітове староство» (Ф. 568), «Коломийське окружне староство» (Ф Р.-37). Так, у фонді «Станіславське воєводське управління» є документи, які розкривають діяльність осередків громадсько-культурних організацій німців на Прикарпатті: «Спілки німців-християн Галичини» (далі – СНХГ), «Спілки німців-католиків Малопольщі» (далі – СНКМ) та пронацистської «Німецької молодіжної партії» (далі – НМП). Господарське, культурне і суспільно-політичне життя німців Станіславського воєводства в 1919–1939 рр., їх еміграцію висвітлюють документальні матеріали, які знаходяться в фондах повітових староств, насамперед, Богородчанського, Калуського, Коломийського й Снятинського повітів (Ф. 26, 568, 8, 9). Еміграцію німецької меншини краю міжвоєнного

періоду в певній мірі розкривають документи фонду «Станіславське відділення еміграційного синдикату» (Ф. 260). Цей еміграційний синдикат створено 1930 р. у Варшаві. Агенти синдикату проводили серед національних меншин краю, в тому числі й серед східногалицьких німців, пропаганду американського способу життя і західної демократії. Хто спокушувався, того і вербували до виїзду в інші країни.

У Державному архіві Львівської області (далі – ДАЛО) основні матеріали про німців регіону найбільше сконцентровано в чотирьох фондах: «Львівське воєводське управління. Суспільно-політичний відділ» (Ф. 1. – Оп. 52), «Львівське повітове староство» (Ф. 7), «Львівське городське староство» (Ф. 110) та Львівське воєводське управління державної поліції (Ф. 121). У першому фонді зосереджено матеріали про громадську і культурно-освітню діяльність німців регіону, зокрема, «Спілки німців-християн Галичини», «Спілку німців-католиків Малопольщі», «Німецьку народну спілку», молодонімців та суспільно-політичне життя на теренах Львівського воєводства. У фондах «Львівське повітове староство» та «Львівське городське староство» містять відомості про економічне, політичне, культурне і громадське життя німців дев'яти колоній Львівського повіту у міжвоєнному періоді. В першому з них додатково є відбитки гмінних печаток Айнзіделя, Вайнбергена, Дорнфельда, Кальтвассера, Лінденфельда, Нового Хоросна, Райхенбаха, Розенберга й Фалькенштайна. Різниця між ними в тому, що в першому збережено інформацію економічного характеру, а в другому політичного, тобто вони доповнюють один одного і окреслюють цілісну картину становища німецької спільноти Львівського повіту міжвоєнної доби. У четвертому фонді концентруються документи, які висвітлюють політичне, і зрідка – культурне життя німецької меншини.

Короткий огляд двох фондів державного архіву Львівської області (Ф. 7 і 110) зробила також В. Савчук, яка ознайомила з найважливішими їх документами учасників міжнародного семінару «Німецькі колонії в Галичині», що відбувся 1 лютого 1994 р. у Львові [1159, с. 48–49].

Дещо менше матеріалів польської влади про німців збереглося у Державному архіві Тернопільської області (далі – ДАТО), де тільки в одному фонді: «Тернопільське воєводське управління» (Ф. 231) є найбільше документів про них. Його матеріал частково опрацював і опублікував Я. Стоцький 1996 р. в щорічнику «Тернопілля». Матеріали фонду подають кількість населення німецьких колоній, діяльність молодонімців, СНКМ та «Спілки німецьких бібліотек Польщі», а також біографічні відомості про інтелігенцію меншини, що мешкала на території Тернопільського воєводства [1180, с. 196–199].

Приблизно така ж кількість документів про культурне і політичне життя німецької меншини Львівського воєводства 1923–1939 рр. знаходиться у фонді «Прокурор Львівського апеляційного суду» (Ф. 205) Центрального державного історичного архіву України у Львові. В них є відомості не тільки про культурне і політичне життя німців цього воєводства, але й господарську діяльність, особливо тих, хто за політичними переконаннями в 1938–1939 рр. нелегально пересікав польсько-німецький кордон і опинявся на історичній батьківщині.

Матеріали повітових органів польської держави до історії німецької меншини краю зберігаються в архівних сховищах за кордоном. Найбільше їх відклалося в Архіві нових актів у Варшаві, зокрема, у фондах: «Міністерство внутрішніх справ», «Уряд воєводський в Львові», «Уряд воєводський в Станиславові» та «Уряд воєводський в Тернополі». У першому фонді зосереджені матеріали про діяльність громадських організацій, зокрема «Спілки німців-католиків Малопольщі», осередків молодіжної соціал-національної партії «Німецька молодіжна партія» та «Народної Ради німців Польщі». У трьох наступних фондах Архіву нових актів у Варшаві можна віднайти важливу інформацію про культурні події, які відбувалися в німецьких колоніях, конкретні відомості про діяльність «Спілки німців-католиків Малопольщі», партійних осередків молодонімців, біографії громадських діячів, стихійні лиха тощо.

Відкладені матеріали вищезазначених фондів архіву яляють собою щорічні місячні звіти воєвод польському уряду про соціально-економічну і політичну обстановку в Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах. Вони склалися бюрократичним апаратом воєводського уряду на основі донесень повітових старост з місць. Безсумнівно, що ці владні матеріали віддзеркалюють офіційний погляд польського уряду на німецьку меншину Польщі, в якій він бачив тільки ворога держави, а тому був не завжди об'єктивним. Цей комплекс джерельних матеріалів воєводських урядів Східної Галичини великої новизни не має, оскільки повторює донесення з місць. Цінність цих першоджерел в тому, що в них є звіти воєвод про німецьку меншину краю міжвоєнного періоду, яких нині немає в державних архівах Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей, тому що були втрачені в часі Другої світової війни.

Конфесійні матеріали за кількістю документів і значимістю матеріалу становлять другу групу першоджерел даного дослідження. Серед них є матеріали з діяльності Церкви аугсбурзького і гельвецького та католицького віровизнання. Вони розпорошені по різних фондах вітчизняних і зарубіжних архівів. Найбільше документів цієї церкви відклалося в ЦДІА України у Львові та державному архіві в Перемишлі.

Серед збірки документів, що зберігаються у фондах ЦДІА України у Львові найрізноманітнішою і найбагатшою є колекція з 2031 справи фонду «Правління євангельської церковної громади у Львові, 1678–1939 рр.» (Ф. 427. Оп. 1–4). З матеріалів цього фонду можна почерпнути важливу інформацію про час виникнення німецьких материнських і дочірніх колоній, діяльність протестантських парафій, шкіл на території краю, природний рух населення в лютеранських громадах, перехід осіб протестантських віровчень до католицької і греко-католицької конфесій. Тут можна відшукати біографічні відомості про вчителів і служителів культу лютеранського віровизнання, стан початкової освіти, оплати вчителів приватних шкіл протестантських віровчень, акти перевірки шкіл, тощо. У ньому є багатий

фактологічний матеріал про діяльність місцевих осередків добродійного громадсько-культурного товариства «Спілка Густав Адольф» з підтримки протестантських парафій і шкіл. Він дозволяє висвітлити питання ролі товариства в розвитку мережі національних шкіл і церкви.

Документальний матеріал цієї групи документів знаходиться також у сховищах зарубіжних архівів, зокрема Республіки Польща. Тут архівні матеріали про німецьку меншину розпорошені, як і в Україні. Низка їх також зберігається у Архіві нових актів у Варшаві, зокрема, фондах: «Міністерство віровизнань» і «Громадська безпека». У них сконцентровані документи про діяльність Галицької суперінтендатури з центром в Станиславові і зародження, поширення й становлення української лютеранської і кальвіністської церкви та підтримку її галицьким німецьким духовенством і польською державою. У Перемиському державному архіві окремо створено чотири фондів збірки документів з історії німецьких колоній краю: «Перемиська євангельська релігійна громада», «Західний Сеньйорат Аугсбурзького і Гельвецького віросповідання у Польщі», «Середньогалицький Сеньйорат у Бригідау» та «Середньогалицький Сеньйорат у Гартфельді». Їх матеріали частково опрацювали і оприлюднили дві польські дослідниці: А. Крохмаль та Е. Алабрудзінська [1172, с. 217–222; 1283, с. 159-180].

У першому фонді зберігаються протоколи засідань пресбітеріуму перемиських німців 20–30 рр. ХХ ст. З них можна довідатись, які конкретні питання хвилювали протестантську общину німців Перемишля. Другий фонд є багатший, оскільки має матеріали, які стосуються історії національного шкільництва і релігійного життя протестантських парафій краю. Джерельний матеріал фонду – різноманітний: розпорядження Суперінтендатури щодо організації церковного життя і діяльності пасторів, акти візитації парафій і перевірки роботи національних шкіл, звіти про чисельність парафіян у парафіях, їхній соціальний стан, тощо. Такі ж матеріали – і в третьому фонді цього архіву.

Зі схожим фактичним матеріалом є збірка документів Середньогалицького Сеньйорату у Гартфельді цього ж архіву. Першоджерела цих фондів дають змогу висвітлити тільки минуле протестантських колоній, тобто тих німецьких поселень, які знаходилися під юрисдикцією цих Сеньйоратів. Найціннішими матеріалами цього фонду є звіти філій Гартфельдської парафії про соціально-економічний, культурний і демографічний рівень німецьких колоній станом на 1936 р. Побічний огляд цієї групи джерел зробив Іван Монолатій. Проте, його дослідження базується в основному на відомостях, опрацьованих Н. Царьовою, Е. Алабрудзінською, та учасниками наукової картографічної конференції, яка відбулася у Львові 6–7 жовтня 1998 р. [1121, с. 19–28; 1192, с. 49-56; 1203, с. 20-25].

Розвиток католицьких парафій в німецьких колоніях, населення яких тільки сповідувало католицизм, можна прослідкувати за матеріалами Архіву Львівської римо-католицької капітули, який знаходиться в Кракові. Авторіві вдалося опрацювати документальні матеріали трьох парафій: Бекерсдорфської на Підгаєччині Тернопільського, Візенбергзької на Жовківщині Львівського та Маріягільфської на Коломийщині Станиславівського воєводств. Збірка документів цінна тим, що по візитаціях в них можна визначити час появи німецьких переселенців в українських селах, а самі факти проведення релігійних обрядів духовенством римо-католицького обряду для німецьких колоністів спростовують надуману тезу окремішності німців, їх замкнутості від інонаціонального, тобто в даному випадку – від слов'янського оточення. Втім, ця теза ще функціонує у вітчизняній та польській науковій літературі [1304; 1127].

Матеріали культурно-освітніх організацій становлять третю групу архівних першоджерел. Вони висвітлюють діяльність «Спілки німців-християн Галичини» на культурній ниві у збереженні національної ідентичності. В матеріалах з'їздів, звітів осередків СНХГ можна почерпнути узагальнюючу інформацію не тільки про склад, але й багатогранну діяльність громадської культурно-освітньої організації на ниві культурного

відродження, також про соціально-економічне становище окремо взятої колонії, її національно-демографічний склад.

Документи про діяльність вищезгаданої культурно-освітньої організації в 1907–1923 рр., зокрема, про реєстрацію її місцевих осередків, листування керівного складу СНХГ з німецькими спілками Німеччини, Австрії, Чехословаччини, навчання німецької молоді, пересилання зі Львова до Німеччини книг, календарів, шкільних підручників, посібників і газет сконцентровані в фонді «Спілки німців-християн Галичини», який міститься в Центральному державному історичному архіві України у Львові (Ф. 683) [1192, с. 51]. Цей фонд містить цінні матеріали про діяльність місцевих осередків СНХГ і чинення перешкоди у їхній роботі польською владою, поіменні списки членів, ініціаторів заснування низових первинних організацій та національний і соціальний склад населення німецьких колоній краю 1922–1923 рр. Достовірність цих матеріалів є унікальною, оскільки вони відображають реальний стан речей в тій чи іншій колонії краю. З їх допомогою можна відтворити реальну картину соціально-економічного становища німецької меншини регіону. Вони суттєво доповнюють публікації пресового органу СНХГ про економічну руїну німецьких колоній, подають відомості, які не потрапили на шпальти газет. Їх можна порівнювати з даними офіційної статистики і коригувати в бік більшої точності. Крім того, в зведеннях вказується знання українцями, які жили в німецьких колоніях, німецької мови.

Насамкінець, треба зазначити, що у вітчизняній історіографії коротку характеристику збережених документів про німців Східної Галичини, зокрема, фонду «Правління євангельської церковної громади у Львові» (Ф. 427) Центрального державного історичного архіву у Львові, першою зробила колишня завідувачка відділу давніх актів ЦДІА України у Львові Н. Царьова у статті «Показчик матеріалів до історії німецьких колоній Галичини». Вона кількома реченнями дала характеристику першої

культурно-освітньої організації німців регіону – «Спілки німців-християн Галичини» [1192, с. 49–56].

Документація шкіл складає четверту групу історичних джерел, які висвітлюють функціонування національної початкової школи німецької меншини Східної Галичини в 1919–1939 рр. Найчисельніша збірка шкільних документів зберігається у фонді за № 179 («Кураторія Львівського шкільного округу. 1889–1939 рр.») Центрального державного історичного архіву України у Львові. Вони допомагають розкрити діяльність приватних і державних шкіл німецьких колоній східногалицького регіону. Тут же зосереджено анкетні дані про педагогів, їх професійну кваліфікацію, час заснування національних початкових шкіл, звіти про їх перевірки, технічний стан шкіл і забезпеченість наочністю та комплектність школярами, поповнення фонду шкільних бібліотек посібниками, навчальною і художньою літературою, яка видавалася німецькими видавництвами Бидгоща, Познані, Берліна і Ляйпціга, а подекуди дано навіть економічну характеристику тієї чи іншої німецької колонії краю і часу її виникнення.

Для прикладу, справа за № 473 опису 2а фонду 179 містить матеріали про результати перевірки національних шкіл кількох німецьких громад: Вигоди й Грабівця Стрийського, Бредтгайму на Надвірнянщині, Тересівці на Долинщині, Нове Село на Жидачівщині й Карлсдорф на Сколівщині. З інформації шкільного інспектора С. Галібея довідуємося, що Тересівка у 1938 р. – невелика колонія з 24 господарствами і 27 родинами. Від Долини вона була віддалена на 18 км. За розташуванням знаходилася під лісом в гірській місцевості. Це окрема німецька громада, яка підпорядковувалася адміністрації українського села Велдіж (нині Шевченкове), і до якої колоністам доводилося долати віддаль в чотири кілометри. Німці колонії були католицького віровизнання. Парафія і костел знаходилися в Велдіжі. Населення Тересівки було дуже бідним. Будинки колоністів виглядали примітивними і убогими. Родини колоністів виживали з картоплярства і з заробітків у лісі. Річний середньомісячний заробіток тересівського колоніста

не перевищував 50 польських злотих. Кожний голова родини працював у лісі. Йому допомагали підлітки-хлопчики, які закінчили початкову школу.

Населення колонії характеризувалося, як спокійне і лояльне до польської держави, і як таке, котре дотримувалося своїх звичаїв і традицій. Польською мовою колоністи володіли лише на побутовому рівні. Власна школа мала примітивну наочність, але достатню, щоб 39 дітей могли засвоювати програмовий матеріал. Школа з 22 лютого по 14 квітня 1938 р. не працювала у зв'язку з хворобою учителя, котрий лікувався в шпиталю у Долині. Навчання в школі велося на належному рівні. Вчитель отримував заробітну плату від «Спілки німців-католиків Станиславівського воєводства». Шкільна бібліотека укомплектувалася літературою, виданою в Берліні й Ляйпцігу [177, арк. 65].

Німецьке шкільництво на теренах Львівського та Тернопільського воєводств міжвоєнного часу представлено матеріалами об'єднаного фонду державного архіву Львівської області «Навчальні заклади Львівського шкільного округу» (Ф. 1262. – Оп. 166), в якому найбільше збереглося документів про приватну євангельську школу в Сапіжанці. Першоджерела фонду допомагають досліднику відчувати дух німецької початкової освіти на Східній Галичині і ознайомитися з колом проблем, з яким стикалися німецькі педагоги.

Діяльність приватної початкової школи у Станиславові розкривають документи фонду «Станіславська німецька приватна (євангельська) школа» (Ф. 287). Історію німецької середньої шкільної освіти у Станиславові висвітлюють матеріали фонду «Станіславське повітове староство» (Ф. 23). За ними можна простежити, з яких саме німецьких колоній краю навчалися діти у Станиславівській гімназії, а також систему навчального процесу і опіки шкільною молоддю. Діяльність цієї гімназії також висвітлюють документи фонду «Станіславська приватна німецька гімназія» (Ф. 289).

Статистичні матеріали є п'ятою важливою групою першоджерел. Вона складається з опублікованих і неопублікованих матеріалів. Опубліковані –

умовно можна поділити на церковні та владні. В першій підгрупі, що вийшли в світ у церковних періодичних виданнях, є відомості про кількісний склад віруючих по парафіях того чи іншого віровизнання. Друга – містить офіційні дані про національний, конфесійний, професійний склад німецької меншини, тощо.

Друковані першоджерела статистичного характеру мають ряд важливих даних, що стосуються предмету дослідження. Їх поміщено в різних церковних довідниках. Зокрема, в шематизмах католицької і греко-католицької конфесій можна відшукати дещо про східногалицьких німців, відомості про школи, костели, душпастирів і чисельність німецької діаспори в селах і містах регіону. У шематизмах католицької конфесії ще додатково можна довідатися про час появи костелів і молитовних каплиць у німецьких громадах католицького віровизнання.

«Адресна книга Польщі» 1930 р. також наводить прізвища громадян німецького походження – ремісників і власників магазинів продовольчих товарів, спиртних напоїв, тютюнових виробів, які на той час жили і працювали в тому чи іншому населеному пункті краю, включаючи і німецькі колонії.

В статистичних виданнях Польської держави поміщено матеріали переписів населення 1921, 1931 рр. Цінність цих видань, насамперед, полягає в тому, що за ними в загальних рисах можна дослідити розселення німецької меншини Східної Галичини, як селах так і в містах, а також національний склад у самих німецьких колоніях краю і хід полонізації східногалицьких німців католицького віровизнання. Щоправда, вони далекі від істини, з чим погоджуються всі дослідники, які з ними працювали.

Відрубну групу документальних матеріалів становлять статистичні звіти демографічного і економічного характеру, які знаходяться в архівних сховищах та опублікованих статистичних виданнях. Як і попередні групи першоджерел, вони теж розсіяні в різних фондах державного архіву Івано-Франківської області та відділу рукописів наукової бібліотеки Львівського

національного університету ім. Івана Франка. Зокрема, у відділі рукописів бібліотеки про східногалицьких німців у справі: «Перепис населення Львівського воєводства від 15 травня 1938 р.» подано відомості про чисельність і розселення німців у воєводстві.

Друга підгрупа статистичних матеріалів державного архіву Івано-Франківської області сконцентрована в трьох фондах: «Станіславське воєводське управління» (Ф. 2. – Оп. 9, 11), «Станіславське окружне староство. 1941–1944 рр.» (Ф. Р.-36.) і «Коломийське окружне староство» (Ф. Р.-37).

Важлива статистична інформація зберігається в першому фонді, де є документальні матеріали про чисельність німецької меншини за 1923, 1936 роки, урожайність зернових і технічних культур, стан розвитку тваринництва в німецьких колоніях Станіславівського воєводства у міжвоєнний період.

Фонд «Станіславське окружне староство. 1941–1944 рр.» (Ф. Р.-36.) має матеріали, пов'язані з розселенням німців в населених пунктах, які в 1941–1944 рр. входили до складу згаданої адміністративно-територіальної одиниці дистрикту Галичина та діяльність добродійних закладів євангельської німецької громади Станіславова. Матеріали фонду допомагають відтворити тогочасну картину розселення німців напередодні Другої світової війни.

У фонді «Коломийське окружне староство» (Ф. Р.-37) архіву про німецьку меншину зберігся перепис населення Коломийського дистрикту, який датується 1 березня 1943 р. Він містить відомості про розселення німців у 36 гмінних управах адміністративного району. Загалом, друковані першоджерела широко використовуються вченими і краєзнавцями в наукових та краєзнавчих дослідженнях, а неопубліковані, що відклалися в архівах, ще чекають свого фахового опрацювання, введення в науковий обіг.

Шостим видом першоджерел до історії німецької меншини є спогади галицьких українців, які опубліковані в діаспорних виданнях та публікаціях німецької меншини, що друкувалися в періодичному щорічнику «Календар галицьких німців» та спеціальному збірнику споминів «Галицькі розповіді».

Серед споминів українських діаспорних авторів виділяються мемуарні спогади П. Федоріва про історичне минуле Дашави. Мемуарист присвятив декілька сторінок своїм враженням про життя, побут і господарство німецьких колоністів Гельзендорфа Стрийського повіту Станиславівського воєводства напередодні Другої світової війни [1187].

До перших повоєнних мемуарних праць про німців регіону слід віднести спогади дружини Т. Цьоклера Л. Цьоклер про громадську і церковну діяльність свого чоловіка в міжвоєнному періоді. В ній наводиться багато цікавих фактів з життя німецької громади м. Станиславова і про дружбу між двома народами під час українсько-польських суперечностей міжвоєнного періоду [1043].

Вагоме інформативне значення для науковців і краєзнавців, що займаються дослідженням історії німецької меншини, мають спогади самих східногалицьких німців, які жили на теренах краю до Другої світової війни. Опубліковані спогади в збірнику «Галицькі розповіді». Тож розповіді сучасників Ф. Боленбаха, Б. Вайсса, Й. Валаха, Г. Гасера, П. Губера, В. Даума, Г. Коха, Я. Копфа, Р. Мора, Р. Планер-Петелін, Л. Ріндта, В. Трамера, Г. Шіка та ін. доповнюють прогалини джерельної бази вітчизняних і зарубіжних архівів. До речі, молодий вчений з Івано-Франківська І. Монолатій твердить, що вони грішать фрагментарністю, неповнотою охоплення того чи іншого питання історії німецької спільноти досліджуваного регіону: німецького шкільництва, громадського й культурного життя колоністів, функціонування культових споруд, тощо [1127]. Така оцінка дослідника є упередженою, адже спогад не є окремим видом історичного дослідження, а враженням від одного з моментів життя автора. Тому закиди на адресу авторів «Галицьких розповідей» є безпідставними і необ'єктивними.

Наукову вартість мають спогади авторів з числа депортованих східногалицьких німців у роки Другої світової війни, які опинилися на історичній батьківщині й для нащадків залишили у спогадах своє бачення минулого німецької діаспори краю. Їх з 1956 р. щорічно і регулярно друкує

періодичне видання журнального типу галицьких німців, що мешкають зараз у Федеративній Республіці Німеччині – «Календар галицьких німців». Зокрема, у них опубліковано матеріали про видатних діячів німецької меншини, до історії окремих німецьких поселень краю, враження про відвідини східногалицькими німцями колишніх рідних місць і зустрічі із друзями дитинства з числа місцевого населення, спільну співпрацю з впорядкування німецьких цвинтарів та увіковічення пам'яті про німецькі громади, які існували на досліджуваних теренах.

В останніх річниках календаря за 2000–2007 рр. появилися матеріали до історії німецького шкільництва у Східній Галичині. Зокрема, надруковано першоджерела, які були відзняті на фотоплівку молодим німецьким дослідником Гансом Крістіаном Гайнцом з фонду «Правління євангельської церковної громади у Львові» (Ф. 427. – Оп. 1.) Центрального державного історичного архіву України у Львові для архіву галицьких німців у Німеччині.

Відродно, що в календарі появилася спеціальна рубрика «Контакти зі старою батьківщиною», в якій детально описуються поїздки німців до Східної Галичини, організовані «Комітетом допомоги галицьких німців». Зокрема, 2003 р. опубліковано повідомлення Оскара Вольфа про таку поїздку до Східної Галичини, яка відбулася 17–24 травня 2002 р. [1420].

У дослідженні використали матеріали тільки окремих номерів календаря, які можна прочитати лише в спеціалізованих бібліотеках регіональних осередків товариства «Відродження» та в обласних німецьких культурних центрах міст: Коломиї, Івано-Франківська, Львова і Тернополя. З використаних публікацій цього календаря найціннішими є статті М. Куллмана, Е. Мюллера та Е. Шанквайлера. М. Куллман пише про видатного діяча німецької меншини краю – Людвіга Снайдера [1293]. Зокрема, Е. Мюллер досліджував структуру, роботу і проблеми Львівської євангельської громади за 1900–1939 рр., а Е. Шанквайлер – переселення з Німеччини і осідання німців в Галичині від княжої доби з наголосом на німецьку колонізацію

1782–1820 pp. і їх історію до виселення в грудні 1939 – січні 1940 pp. [1322, s. 29-47 ; 1370, s. 24-52].

Сьому групі першоджерел становить респондентська інформація. Без неї огляд джерел інформації про німецьку меншину краю міжвоєнної доби був би неповним, якщо б оминути польові етнографічні та етносоціологічні матеріали, записані в 2000–2007 pp. від сімнадцяти респондентів польського, німецького і українського походження з різних місцевостей регіону: німецького – А. Брікса із Ожидова на Бусьчині, Р. Вастеля з Долини, Г. Гайстлінгера з Німеччини, польського – Р. Бриковського з Варшави, і українського – М. Арсака з Коломиї, Я. Кам'янецької з Поляниці на Долинщині, О. Дзьобана, О. Жарівського, П. Меленя зі Львова, М. Паньківа з Івано-Франківська, С. Сіреджука з Космача на Косівщині та М. Стульківського з Білокриниці на Підгаєччині та ін. Власне, їхні спогади заповнюють окремі прогалини архівної бази вітчизняних і зарубіжних архівів з багатьох проблем історії німців Східної Галичини.

Періодичні видання є восьмим винятково помітним і значним сегментом джерельної бази дослідження, а тому становлять окрему групу першоджерел. Насамперед використано публікації газет і журналів як українською, німецькою, так і польською мовами: регіональну і урядову періодику. Вони дозволили пізнати політичні погляди і суспільну активність різних етнічних груп, в тому числі й німецького населення краю.

Важливим джерелом інформації про різносторонню діяльність національних громадських культурно-освітніх організацій, культурне і релігійне життя є регіональні періодичні видання міжвоєнного періоду: «Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und Bukowina», «Ostdeutsche Volksblatt». На шпальтах першої висвітлювалися події з релігійного життя місцевих парафій лютерано-кальвіністської церкви Малопольщі, а в другій – діяльність «Спілки німців-католиків Малопольщі», кооперації, шкільне і культурне життя в німецьких колоніях. Велику пізнавальну і наукову цінність мають матеріали «Галичанина», «Господарсько-кооперативного часопису», «Діла»,

«Нового Часу», «Свободи» (міжвоєнного періоду) та «Високого замку» й «Галичини» (сучасної доби). Серед спеціальних польських періодичних видань виділимо «Strażnica Zachodnia» і «Sprawy Narodowościowe». В першому подано ряд цінних розвідок про німців Польщі, в якому є побічні факти до історії східногалицьких німців, а в другому – багато цікавої інформації, яка безпосередньо стосується їхнього життя.

Цінність періодичних видань українців, поляків і німців Східної Галичини, насамперед, в тому, що вони подають реальні факти, події з життя німецької меншини і її стосунки з українцями і поляками краю. Тим самим галицька періодика трьох народів доповнює інформацію про те, що відбувалося в реальному повсякденному житті східногалицьких німців, але не потрапило на сторінки офіційних документів, і тому, звичайно, не відклаталося в архівних матеріалах. В цих інформаційних копальнях вимальовується картина характеру українсько-німецьких, польсько-німецьких стосунків на східногалицьких теренах в міжвоєнному періоді. Принагідно відзначаємо, що найбільші колекції німецької, української та польської періодики австрійської і міжвоєнної доби, які опрацьовано, нині зберігаються у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаніка, Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка, а також в Бібліотеці Ягеллонській у Кракові та відділі періодики у Національній бібліотеці Республіки Польща у Варшаві.

Закінчуючи характеристику різних груп першоджерел, слід відзначити, що інформаційний потенціал кожної з них до історії німецької меншини регіону є різним. Вони мають неоднаковий ступінь достовірності та історичної цінності. В цілому, вони доповнюють одне одного та дозволяють з науковою неупередженістю підійти до подальшого висвітлення порушеної теми. Разом з тим, окрім Перемиського воєводського архіву, їх об'єднує спільна риса: розпорошеність матеріалу у різних фондах, що дуже утруднює виявлення, а одночасно – вивчення і введення його в науковий обіг.

Підсумовуючи огляд джерельної бази дослідження, що зустрічаються в українських і зарубіжних архівів, слід зазначити, що виникла нагальна необхідність систематизації розрізнених матеріалів про східногалицьких німців у окремі фонди. Втім, цю роботу варто провести там, де це можливо. Наприклад, у ЦДІА України у Львові зберігаються справи про німців краю в різних описах 146 фонду, з яких можна укомплектувати новий. Окремо можна сформулювати справи про німецьку меншину, які знаходяться у різних фондах державних архівів Івано-Франківської та Львівської областей.

Загалом, багатий за інформативністю, різнобічний комплекс опрацьованих першоджерел вітчизняних і зарубіжних архівів, а також документи відділів рукописів національних наукових бібліотек дозволяють сповна дослідити історію німецької спільноти Східної Галичини в зазначених хронологічних рамках і виконати поставлені завдання дослідження.

1.3. Методологія дослідження

У контексті даного дослідження неабиякий інтерес викликає інтерпретація дослідниками понять, які складають основу категоріального апарату методології роботи, а саме, «етнічна меншина», «національна меншина», «національна ідентичність», «етнічна свідомість», «етнокультурне відродження», «колонія», «громада», «діаспора». З них на перше місце ставиться методологічна концепція поняття «національна меншина».

Загальноприйнятого визначення поняття «національна меншина» у історичній науці і міжнародній практиці не існує. Як зазначає О. Антонюк: «Всілякі намагання знайти універсальне визначення цього суспільного феномена, яке задовольняло б усіх, поки що не дали позитивного результату. Причина цього полягає у величезній варіантності існування національних меншин та їхніх проявів у різних сферах суспільного життя». Далі він наголошує, що складність цієї проблеми полягає в правовому статусі меншини, а тому дане поняття є політичним, а не науковим [1049. с. 62-64].

ООН в 1977 р. прийняла щодо національних меншин тлумачення, запропоноване Ф. Капоторті: «Національна меншина – це в порівнянні з рештою населення держави – менша за чисельністю частина, яка не займає панівного становища, і члени якої – громадяни цієї держави – володіють з етнічної, релігійної чи мовної точок зору характеристиками, які відрізняються від іншої частини населення і виявляють (навіть якщо і опосередковано) почуття солідарності з метою збереження своєї культури, своїх традицій, релігій або мови» [1049, с. 63]. У декларації ООН 1992 р., присвяченій національним і етнічним меншинам, між цими двома поняттями ставиться розмежування сполучником «або» і відсутнє трактування різниці під вищезазначеними дефініціями. Принагідно скажемо: в цій Декларації є пояснення, що термін «етнічні» може охоплювати термін «національні» [1049, с. 64].

Отже, підходи дослідників різних історичних шкіл щодо пояснення терміну «національна меншина» можна звести у дві групи. До першої входять вчені, яким властива диференціація понять «національна» й «етнічна меншина».

У визначенні терміну **«національна меншина»** широкий підхід є в київського вченого М. Панчука. Так, на його думку, «національні меншини – це групи населення, які відрізняються своєю національною належністю до більшості населення певної країни» [1138, с. 6]. Такий самий підхід у розумінні терміну національна меншина є і в О. Калакури. Він твердить: «Національна меншина визначається як частина нації поза межами своєї етнічної чи державно-політичної території, яка відрізняється від домінуючої нації та інших етнічних груп самотністю мови, культури, релігії, звичаїв, прагне до фактичної та юридичної рівності з більшістю» [1096, с. 25].

Найбільш повне визначення терміна «національна меншина» подано у словнику-довіднику – «Міжнаціональні відносини: терміни та визначення». В ньому під національною меншиною розуміється група населення, яка складає меншість основної маси населення держави. Вона має спільну матеріальну і духовну культуру, побут, психологічний склад характеру, може мати спільну

територію, релігію, загальну самосвідомість про уявлення свого походження [1432, с. 124].

До другої групи належать ті вчені, які не роблять різниці між термінами «національна» і «етнічна» меншина. На думку В. Надольської, національна меншина – це група громадян держави, чисельно менша і не домінуюча в цій державі, з етнічними, релігійними або мовними особливостями, що відрізняються від більшості населення, натхненна спільною волею вижити, яка ставить за мету добитися фактичної і юридичної рівності із більшістю [1131, с. 22]. У визначенні терміна «національна меншина» розділяємо точку зору Ф. Єрмакової: «Національною меншиною є група осіб, яка, поряд з рисами етнічної меншини, має бажання користуватися в якості групи тими правами, які дають меншині можливість брати участь у процесі визначення політики в рамках даної території чи в рамках всієї держави, але не є в рівних умовах з усіма іншими етнічними групами в цій державі» [1049, с. 68].

Отже, термін «національна меншина» в текстуальному визначенні мало чим відрізняється від поняття «етнічна меншина», тому, на думку В. Євтуха, вони є майже подібними. Корінна відмінність між ними полягає в сповідуванні етнокультурних цінностей, які об'єднують вихідців одного й того ж етносу в інонаціональному середовищі. Проте, він наголошує, що методично невірно ставити знак рівності між поняттями «етнічна меншина» – «національна меншина». Індексами «етнічної меншини» він вважає спільне походження, мова, релігія, культура, ціннісні орієнтації, почуття й поведінка в оточуючому середовищі [1087, с. 21, 24]. Разом з тим необхідно мати на увазі, як зазначає Л. Якубова, що термін «національна меншина» є місткіший за термін «етнічна меншина» [1201, с. 88].

Термін «**етнічна меншина**» вперше вжито в матеріалах Ліги Націй в міжвоєнному періоді. Перше визначення терміну «національна меншина» дано 1945 р. датським соціологом Л. Віртом. Він визначив це поняття таким чином: «група людей, яку через їх фізичні або культурні ознаки виділяють серед інших у суспільстві для особливого і нерівноправного до них ставлення і які через це

вважають себе об'єктом колективної дискримінації» [1053, с. 5]. На думку О. Антонока, «етнічну меншину можна розглядати як самоусвідомлювальну групу громадян держави, яка є кількісною меншістю, членам якої притаманні спільність походження й етнокультурних характеристик, відмінних від домінуючої етнічної спільноти, не панівне становище у суспільстві, колективна воля до виживання та прагнення до рівності з більшістю населення» [1049, с. 68–69].

В. Архипов етнічною меншиною вважає групу інонаціонального населення з власною мовою, культурою й історією, що усвідомлює себе, і її члени бажають підтримувати та зберігати національну ідентичність. На думку дослідника, національній меншині притаманні риси етнічної меншини, яка бажає брати участь у визначенні політики держави [1028, с. 59]. В. Євтух етнічну меншину визначає як своєрідний різновид людської спільноти, яка має спільні корені походження, мовно-культурні характеристики, психологічні орієнтири та усвідомлення належності до неї [1088, с. 27]. О. Калакура етнічну меншину трактує як «частину етносу, яка внаслідок різних причин (переселення, міграції, депортації, зміна державних кордонів та ін.) відокремилася від основного етнічного масиву, проживає в іншому етнічному середовищі, користується громадськими правами, не посідає домінуючого місця в суспільстві, солідаризується задля збереження свого етнічного обличчя та колективної свідомості, реалізує себе за допомогою засобів традиційної культури» [1096, с. 25]. О. Биков вважає, що головними критеріями «національної меншини» є не стільки чисельність, скільки її становище у суспільстві. Меншина – це залежна, підлегла, субординована група [1053, с. 8].

Оскільки у міжнародному законодавстві відсутнє чітке розмежування між поняттями «національна» й «етнічна» меншина, то є всі підстави вважати їх спорідненими, але не тотожними. Проаналізувавши співвідношення різних тлумачень понять «**національна меншина**» і «**етнічна меншина**», дозволимо визначити своє розуміння цих термінів. **Німецька національна меншина** в Східній Галичині – це частина німецького етносу, яка сформувалася

в процесі йосифінської і богемської колонізацій і стала одним з компонентів етнонаціональної структури краю в австрійській добі та міжвоєнного часу ХХ ст. Вона мала свої національні й етнічно-культурні особливості, які підтримувалися церквою, школою, культурно-освітніми товариствами з метою збереження етнічної і духовної самобутності. Категорії «національна меншина» і «етнічна меншина» – це слова синоніми і в дослідженні будуть використовуватися як у вузькому, так і в широкому розумінні. У вузькому розумінні слова термін «**національна меншина**» – це етнічна меншина, яка по висхідній розвиває свою національну культуру. В широкому розумінні термін «**національна меншина**» – це етнічна меншина, яку утискає більшість і намагається всілякими засобами загальмувати її культурний розвиток, денаціоналізувати і асимілювати.

Важливим теоретичним надбанням для визначення типу і його різновиду німецької меншини є вчення німецького науковця Ф. Гекмана про п'ять типів національних меншин: 1) національні меншини; 2) регіональні меншини; 3) мігрантські (поселенський і заробітчанський); 4) колонізовані меншини; 5) нові національні меншини. Перші, на його думку, утворюються з іммігрантів, які прибули на постійне проживання [1088, с. 22].

Терміни «**національна ідентичність**» і «**національна свідомість**», на думку К. Балабанова і С. Пахоменко, за своїм змістом є тотожні. Вони між ними ставлять знак рівності [1050, с. 11]. В науковій літературі ще зустрічається термін «**етнічна ідентичність**». За визначенням А. Садохіна, етнічна ідентичність виражається в усвідомленні людиною або групою людей своєї етнічної приналежності. Детермінуючими факторами етнічної ідентичності є територія проживання, мова, релігія, їжа, одяг, традиції, звичаї, стереотипи поведінки і т. д., які сприймаються в якості культурних символів і дозволяють людям виділяти свою етнічну спільність –(ми) від інших – (вони) та одночасно відчувати свою приналежність до даної спільноти [1161, с. 54]. За своєю суттю термін цілком схожий з дефініцією «національна ідентичність». Польські дослідники німецької меншини користуються терміном

«німецька національна ідентичність». Зокрема, З. Курч твердить, що термін «німецька національна ідентичність» слід розуміти як визнання особою або групою осіб своєї належності до німецького народу, його культури і вартісних духовних цінностей [1294, с. 36].

Як бачимо в історіографії немає єдиного підходу у баченні термінів «національна ідентичність» і «етнічна ідентичність», а також різниці одного від другого. Найпростішим визначенням ідентичності є усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної групи, свого місця і ролі. Найпоширенішим поглядом є переконання, що одна національна ідентичність від ідентичності відрізняється, насамперед, конфесійною належністю, інакше кажучи, – релігійний чинник повністю ототожнюється з національним. У вітчизняній історіографії цей підхід у визначенні національної належності різко критикував М. Драгоманов. Він наголошував, що ідентифікація якої б то не було національності з релігією є абсурд принциповий і практичний. Далі він твердить: «... Сама статистика кричить проти такого поділу, а історія і етнографія ще більше». Далі він уточнює: «Очевидно, що теперішні релігії, як продукт культурно-історичного процесу інтернаціонального, ніяк не можуть входити в ряд ознак національних» [1082, с. 57].

Однак, з його думкою погоджуються далеко не всі вчені. Відомий український історик і етнолог С. Макарчук вважає, що в часі перепису населення 1931 р. представники різних віровизнань західноукраїнського регіону себе ідентифікували за співвідношеннями національними [1118, с. 51]. Його підтримує івано-франківський науковець В. Марчук, який наголошує: «Водночас, на наш погляд, було б великою помилкою ігнорувати релігію як одну із важливих атрибутних ознак нації. Отже, слід погодитися з вченими, які вважають релігію невід'ємним елементом ознаки етносу» [1119, с. 172]. Молодий дослідник зі Львова Р. Лозинський також вважає, що критерій віровизнання є більш точним за критерій рідної мови в переписах міського населення краю міжвоєнної доби [1113, с. 54].

Доречно сказати, що рідна мова домінувала в принципі визначення національної належності особи в польському суспільстві міжвоєнної доби. Вона лягла в основу концепції перепису населення польської держави 1931 р. [1118, с. 53–61]. Цей факт визнають також і українські вчені. За другим переписом населення II Речі Посполитої 1931 р., як зазначає С. Макарчук, враховувалася не національність, а віровизнання і рідна мова. Це було зроблено з певним політичним прицілом: не подати точну кількість осіб національних меншин, що населяли польську державу [1118, с. 53-61].

Аналізуючи етнічну структуру населення Прикарпаття в 1931 р. за розмовною мовою і віросповіданням, українські вчені С. Копчак, В. Мойсеєнко, М. Романюк наголошують перебільшеність питомої ваги поляків [1100, арк. 88, 108, 111]. Отже, вищеназвані вчені теж критично ставляться до критерію віросповідання в обчисленні кола осіб різних національностей, що тут проживали, хоча не заперечують, що він більш точний ніж розмовний.

Безперечно, саме з цією точкою зору вчених Р. Лозинського, С. Макарчука, В. Марчука можна би цілком погодитися, якби віруючі українці на східногалицьких теренах були віруючими тільки одного віровизнання. Оскільки в міжвоєнному періоді, як і тепер, українці Східної Галичини належали до кількох конфесій, то такий підхід ідентифікації української спільноти краю – помилковий. Більше того, є багато фактів, коли віруючі греко-католицької конфесії в міжвоєнним часі переходили на католицький обряд. Отже, такий підхід, прийнятий нами, був би хибний і ним не можна було б скористатися в повній мірі в підрахунках чисельності німецької меншини досліджуваного регіону, яка в цьому хронологічному зрізі теж, як і українці, належала до трьох конфесій. Німці, як українці, в міжвоєнним часі також переходили з євангельського на католицький обряд. Ось, наприклад, 11 лютого 1934 р. Йоганн Вагеманн, 27 грудня 1904 р. народження, з Винник поблизу Львова написав заяву про перехід з євангельського (лютеранського) на католицьке віровизнання. Його прохання було задоволено і він 13 березня 1934 р. вже значився католиком. Так само поступив його земляк Кароль

Шерер, 18 вересня 1918 р. народження, з Рудна коло Львова [579, арк. 1-215]. В силу вищезазначених обставин конфесійний принцип визначення ідентичності тої чи іншої національної спільноти в даному випадку є недосконалим і малопридатним. У пропонованому дослідженні для обчислення німецької меншини міжвоєнного періоду такий підхід є доречним лише для підрахунків чисельності її нижньої, але аж ніяк верхньої межі.

На наш погляд, **національна етнічна ідентичність** – це у свідомлення певною групою людей тої чи іншої національності, яка живе на території історичної батьківщини, утворюючи власну державу або серед корінної нації другої країни власної окремішності, яка характеризується спільністю походження і культури, послуговується рідною мовою, сповідує релігію та дотримується звичаїв і традицій своїх прашурів. Це визначення стосується і німецької меншини краю, яка в міжвоєнному періоді усвідомлювала себе окремим етносом.

На нашу думку, міркування З. Курча є слушними і термін **етнічна ідентичність** заслуговує застосування в дослідженнях німецької меншини краю [1294, с. 30]. Отже, **етнічна ідентичність німців Східної Галичини** – усвідомлення належності як до титульної нації в Німеччині, так і до німецької етнічної групи на східногалицьких землях як частини її громадянства, відчуття відмінності від інших етнічних спільнот, що проживали тут. Вона базувалася на збереженні національної культури, мови, духовності, традицій корінного німецького етносу, основних рис ментальності, знаннях вітчизняної історії, народної обрядовості, звичаїв тощо.

Визначення «**етнічна свідомість**» не є предметом наукової дискусії. Поширеним його поясненням є чуття приналежності до певного етносу, усвідомлення своєї різниці і схожості з корінним населенням на історичній батьківщині при порівнянні з іншими етносами [1131, с. 20; 1163, с. 96]. З цими критеріями терміну цілком погоджуємося. В. Надольська твердить, що термін «етнічна свідомість» відповідає дефініції «етнічна ідентичність» [1131, с. 19].

Щодо терміну «**колонія**», то до її тлумачення існують різні судження. За визначенням А. Садохіна, колонія – це відокремлене поселення переселенців із іншої країни чи області. Він також твердить, що це може бути і товариство осіб якої-небудь національності, що мешкає в чужому для них місті і державі [1162, с. 64]. В німецькій історіографії колоніями визнано називати поселення німців, яке складалося з п'ятих і більше родин чисельністю не менше 25 осіб [1217, s.136–186]. Критерій чисельності німців лежить в основі визначення колонії також і у вітчизняній дослідниці німецької меншини Л. Дедекаєвої. Вона також бере демографічний показник, але з чітко визначеною нижньою межею в 30 осіб [1079, с. 292]. Такої ж думки дотримуються О. Олешко та Г. Петришин [1148, с. 309].

На наш погляд, колонією є сільське поселення німців, засноване у вигляді населеного пункту чи окремого присілка, який, як правило, мав атрибути автономії і в якому проживало не менше п'яти родин. Оскільки в східногалицьких містах вони компактно не проживали, а були розкидані, то доцільно вживати термін громада, тобто, в даному випадку маються на увазі всі особи німецького походження, які згуртовані як єдина група.

В українській історіографії термін «**громада**» вживається у вузькому та широкому розумінні дефініції. У вузькому розумінні – громада – компактна група представників одного етносу, що мешкає на території іншого. В широкому значенні – це структурна одиниця, яка має спільну територію й певну земельну власність, свій уряд і згідно з установленими нормами регулює усі аспекти життя своїх мешканців [1068, с. 15; 1141, с. 70]. Термін «громада» у дослідженні вживаємо в широкому і вузькому розумінні. В широкому розумінні – це поселення німців, яке складає окремий населений пункт з власним самоуправлінням, котрий окремою одиницею входить до того чи іншого регіонального адміністративно-територіального поділу. У вузькому розумінні «громада» – це група німецької спільноти різного віку, яка проживала в українському селі, чи місті окремою вулицею, чи діаспорою, об'єднана умовно в єдине ціле за виробничими, конфесійними і політичними

ознаками. Ті, що мешкали відокремлено, в більшості випадків мали власне громадське самоврядування, а діаспора була без нього і користувалася атрибутикою влади українського поселення.

Важливе значення для висвітлення порушеної проблеми має термін **«діаспора»**. Діаспора – це розселення окремої особи або кількох осіб, чи навіть окремих родин національної меншини в населених пунктах більшості, тобто на теренах корінної нації. Вона в силу різних причин асимілюється, а її носії при офіційних переписах населення здебільшого себе ідентифікують з корінною або пануючою нацією, а тому точно облікувати діаспору практично неможливо.

Дуже важливим аспектом теоретичної розробки даної теми є методологічні засади поняття **«відродження національної меншини»**. Дослідники В. Ребало, М. Обушний та О. Майборода твердять, що національне відродження – це мобілізація носіїв етнічності навколо певних ідей і лозунгів, їх політизація [1157, с. 36]. Дещо інший підхід в розумінні цього процесу є в канадського історика П. Магочія. На його думку національне відродження – це не тільки збереження національної ідентичності, але й її розвиток в закладанні культурно-освітніх організацій і поширенні через них мовних, фольклорних, історичних, літературних знань про свій народ. Автор вказує на три стадії в генезисі національного відродження: (1) стадію збирання національної спадщини, (2) організаційну і (3) політичну [1116, с. 101].

Дослідник Ю. Римаренко розглядає національне відродження як процес реалізації потенціалу нації через задоволення культурних потреб і запитів людей однієї національності, яка не могла себе реалізувати в силу різних причин. Разом з тим він твердить: «Національне відродження – це вироблення нових суспільних орієнтирів, нових ідейно-методологічних засад культурно-просвітницької діяльності, нових принципів формування громадсько-політичних структур і стосунків. Це – пошуки реальних шляхів досягнення політичного та ідеологічного плюра- лізму, подолання старих та

нешодавно набутих стереотипів» [1158, с. 7–9, 36, 49]. На нашу думку, національне культурне відродження етнічної меншини, в даному випадку німецької, в рамках держави корінної нації – це відновлення повноцінного духовного життя національної меншини за межами історичної батьківщини на принципах її інтересів та запитів стосовно збереження рідної мови, самобутності культури, традицій та створення для розквіту сприятливих умов культурного розвитку та участі у політичному процесі.

Щоправда, деякі сучасні дослідники, зокрема В. Євтух та В. Трошинський пропонують замість поняття «національне культурне відродження» вживати термін «етнічний ренесанс», введений в науковий обіг англійським етнологом Ентоні Смітом [1087, с. 11]. У цій роботі схиляємося більше до першого терміну, бо ренесансу культура німців регіону в міжвоєнному періоді не зазнала, а тільки мала його паростки. Тому в даному випадку краще для вжитку підходять терміни «національне культурне відродження німців» або «відродження німецької етнічної меншини».

Важливим теоретичним моментом для розуміння прорахунків польської держави міжвоєнної доби в національному питанні є поняття про «**національний поступ**», який не терпить насилля над собою. Ю. Римаренко з цього приводу наголошує: «Між тим, національний поступ рішуче противиться утиску національних почуттів, фактам порушення рівноправності, байдужого, зневажливого ставлення до національних цінностей та інтересів. Недооцінка та ігнорування цих устремлінь, невміння чи небажання регулювати етнонаціональні інтереси, зрештою, провокують конфліктні ситуації...» [1158, с. 195]. Цей термін дає можливість досліднику краще усвідомити чи відбувається, відбулося в рамках держави в часі визначеного хронологічного зрізу національне відродження тої чи іншої національної меншини. На нашу думку, національний поступ є початковим етапом національного відродження, а його вищим щаблем або завершальною фазою – ренесанс. Національний поступ з огляду становища німецької меншини Східної Галичини у 20–30 х років ХХ ст. у даному конкретному випадку є відкриття нових національних

шкіл, дитячих дошкільних і клубних установ, становлення розгалуженої мережі бібліотек, появи нових самодіяльних хорових і театральних колективів, культурно-освітніх організацій тощо.

Методологія завдяки своїм функціям допомагає досліднику рухатись від джерел до наукових історичних знань з тої чи іншої порушеної теми. Концептуальне завдання методології на сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки окреслив Л. Зашкільняк у праці «Методологія історії від давнини до сучасності». Він наголошує: досліднику в першу чергу слід вибудувати певну систему понять, категорій і принципів, які повинні допомогти вченому свідомо рухатися від джерел до наукових історичних знань, розуміти їх роль і значення у суспільстві. Методологія історії завбачає виокремлення і теоретичне осмислення найважливіших положень історичного пізнання: об'єкту і предмету дослідження; суб'єкту пізнання (дослідника), методів і логіки його дослідницької діяльності у процесі створення історичних знань; історичних знань, їх структури, адекватності щодо реальності, соціальної значимості [1089, с. 7].

Універсальним принципом методології дослідження, на наш погляд, є принцип **наукового історизму**. Суть його чітко сформулював Я. Дашкевич: «Справжню історичну науку уявляю собі як об'єктивну наукову дисципліну, яка при всьому нашому толерантному ставленні до плюралізму думок, не може бути нагромадженням плюралістичного різнобою з тої причини, що історична правда може бути лише одна-єдина» [1077, с. 49]. Такої ж думки і Н. Яковенко, яка цей принцип зрештємувала так: історія як наука – «пізнавальна дисципліна, що здобуває знання шляхом критичного аналізу свідчень, якими оперує, відтак – за означенням, не може передбачати результатів цього аналізу» [1200, с. 12].

Принцип історизму потребував від дослідника розглядати об'єкт у динаміці його розвитку, тобто вивчати у русі поетапно: від появи до нинішнього дня, щоби передбачити майбутній розвиток, або зникнення, щоби зробити повчальні висновки з минулого і не допустити помилок в

майбутньому. Як зазначав В. Сарбей, принцип історизму велить зробити огляд панівних течій та окремих наукових текстів у тісному зв'язку з сучасними їм історичними, суспільно-політичними умовами, дискурсивними практиками, досягненнями попередніх періодів історичної думки [1164, с. 3–4]. Отже, він вимагає від дослідника дати чітку відповідь на триєдине запитання любої історіографії, а саме, що зроблено, що робиться зараз і що треба зробити в майбутньому. І в ніякому разі, як твердить В. Котовський, не можна дотримуватися канонів, традицій тої чи іншої історіографії: дослідник має бути нейтральним у праці над окресленою проблемою [1277, с. 53–54].

Другим важливим методологічним принципом дослідження є **об'єктивність**. Цей принцип найповніше висловили історики В. Іваненко та В. Якунін: «Правда і тільки правда історії у повному обсязі (попри те, якою б гіркою, чи драматичною вона часом не була) може наблизити нас до істини, до всебічного пізнання будь-якого історичного явища, факту, події, стати могутнім джерелом самоочищення і прогресивного поступу нації. Досягти цього на практиці можна єдиним шляхом – шляхом критичного і неупередженого переосмислення історичного досвіду, що враховує як позитивно-творче, так і негативно руйнівне. Істинно історичним досвід стає лише тоді, коли узагальнює і негативне, і позитивне, а уроки історії тільки тоді мають сенс та значущість, коли в історичному процесі простежується вся повнота правди. Тож саме таким шляхом маємо рухатись, пам'ятаючи, що з підтасованих, пересмикуваних чи замовчуваних фактів та подій минулого, повчальних його уроків для сьогодення й майбуття винести неможливо» [1092, с. 8–9].

Важливим методологічним моментом цього принципу є те, що він передбачає залучення до дослідження проблеми різноманітних джерел, які не вводилися в науковий обіг, в тому числі й носіїв інформації – респондентів. Саме такий підхід, як зазначає польський вчений П. Гаусер, який досліджує німецьку меншину в міжвоєнному періоді, надає можливість досліднику об'єктивно висвітлити ту чи іншу порушену проблему [1257]. Отже, керуючись

принципом об'єктивності в розумінні й поясненні історичних явищ, що відбувалися в середовищі німецької меншини регіону міжвоєнного періоду, насамперед, намагатимемося встановити культурно-цільову мотивацію діяльності німецької спільноти, беручи до уваги тодішні обставини життя в умовах польської державності, а також стан її національної свідомості по збереженню національної ідентичності. Оскільки тоді інтереси німецької меншини були багатоманітні, одному досліднику воєдино їх зібрати неможливо, тому отриманий образ минулого явища є приблизним, але не ідеальним. Звідси випливає, що інші дослідники, які будуть далі працювати над цією тематикою, залучаючи нові першоджерела, і уточнять наші висновки.

Принцип об'єктивності також передбачає розгляд історіографічних джерел з точки зору вітчизняної, польської та німецької історіографії та світової історичної науки в цілому, опираючись на факти в їх змісті, не викривляючи їх і не підганяючи під наперед окреслені схеми, вивчаючи кожне явище в сукупності його позитивних і негативних рис, незалежно до ставлення до них.

Похідним від принципу об'єктивності є **принцип конкретності**. Він вимагав при вивченні об'єкта дослідження відштовхуватися від його особливостей, специфічних умов виникнення та функціонування.

Метод конкретного аналізу передбачав вивчення історіографічних явищ з врахуванням умов їх виникнення і взаємовпливу, дослідження конкретних причин, що спричинили появу тих чи інших явищ в історичній науці, сприяли розширенню проблематики, появи нових тем. Так, автор показав зв'язок між польською і німецькою історіографією у вивченні порушеної проблеми, впливу історичних досліджень у сусідній Німеччині.

Метод логічного аналізу полягав у виокремленні магістральної лінії розвитку історіографії як проблеми, очищеної від зайвого. Дорогою аналізу поодиноких явищ і подій в історичній науці, проведеного за допомогою, в основному, формальної логіки, реалізується плинний перехід до вивчення історіографії у межах певного її періоду чи етапу, а згодом – теоретико-

методологічне осмислення всього хронологічного зрізу, що досліджується. Власне такий аналіз було здійснено автором у підсумковій частині кожного параграфу основних розділів.

У праці застосовано і **метод синтезу**. Цей підхід найчастіше використовувався при аналізі історіографічного огляду наукової і краєзнавчої літератури з окресленої проблеми, при встановленні авторської повноти дослідження того чи іншого питання.

В дослідженні найчастіше застосовувався **історико-порівняльний** метод. Завдяки йому вдалося виявити новизну і конкретний внесок різних авторів у збагачення відомостей про німецьку меншину краю. Його застосовано при обчисленні сільського і міського населення, що часто дозволяв порівнювати різні статистичні дані в обчисленні нижньої і верхньої межі німецької меншини регіону. Порівняльним методом користувалися в співставленні результатів праці господарювання німців і українців, а також при характеристиці рільництва і тваринництва для виявлення місцевих відмінностей від господарки тих німців, що проживали в інших регіонах польської держави в міжвоєнному періоді.

Особливістю **хронологічного методу** є виділення окремих етапів проблеми у розвитку історіографії з метою виявлення об'єктивних закономірностей нагромадження та поглиблення історичних знань у межах цих етапів, а також руху наукової думки з точки зору зміни концепцій, поглядів, ідей в хронологічній послідовності. Разом з тим, хронологічний принцип дозволяє в динаміці простежити процес соціально-економічного і культурного розвитку німецької меншини регіону в міжвоєнному періоді і в кінцевому результаті мати відтворену цілісну картину про нього.

Для вивчення етапів розвитку порушеної проблеми у даному дослідженні використано **метод періодизації** в національних історіографіях, що опирається на цілий комплекс критеріїв, серед яких на першому місці – суспільні і теоретичні та пов'язані з станом залучення і розробки першоджерел. Він дозволив виокремити рубіжні етапи життя німців в Східній

Галичині, простежити динаміку демографічних змін упродовж зазначеного хронологічного періоду.

Завдяки методу **синхронного** дослідження праць різних авторів, проведених у межах одного і того ж періоду, але з різних діаметрально протилежних методологічних засад, одержано цінні відомості історіографічного характеру. Він необхідний для порівняння поглядів українських, польських і німецьких істориків.

Історично склалося так, що вчені різних епох, які займалися і займаються науковими розробками, здебільшого керувалися, а деякі понині керуються, панівними уявленнями щодо предмету дослідження й призначення його результатів роботи. Зрозуміло, що такі праці, як правило, є ідеологізовані й політизовані, і, звісно, мають відповідну методологію пошуку. Тут важливим на перший план виступає метод **критичного аналізу** здобутків як вітчизняної так і зарубіжної історіографії. Зокрема, не прийнятними для нас є ідейно-політичні засади польської міжвоєнної історіографії окремішності німецької меншини. Вона перебувала в полоні державної національної політики, яка вбачала в німцеві ворога польської держави. Повоєнна польська історіографія радянської доби потрапила у сферу комуністичної ідеології. Праці про німецьку меншину польської держави міжвоєнної доби також просякнуті політичною та ідеологічною кон'юнктурою. Тільки в останні роки польська історіографія крок за кроком починає звільнятися від застарілих догм і намагається відновити історичну істину: німецька меншина польської держави в міжвоєнному періоді в своїй більшості була лояльною. Цим методологічним принципом необхідно керуватися й в роботі над першоджерелами українських і зарубіжних архівів. Вивчаючи матеріали повітових властей про політичну обстановку на теренах трьох воєводств Східної Галичини, автор враховував історичні умови, в яких вони створювалися, бралися до уваги тенденційні ідеологічні підходи, їх подекуди фальшивий і нерідко спотворений характер, шляхом критичного аналізу виокремлювалися з них об'єктивні факти, придатні для нашого дослідження.

Особливо критично проаналізовано ті владні матеріали, які стосувалися характеристики громадських діячів і діяльності осередків національних громадських, культурно-освітніх товариств та партій німецької меншини. Їхня інформація з повітів краю, як правило, є тенденційною, адже звіти писалися з огляду державних політичних концепцій того часу. Більше того, здобута оперативним шляхом від своїх агентів інформація на місцях, рідко ними перевірялась, а вищому керівництву подавалася як достовірна. Звісно, такі реляції треба порівнювати з іншими доступними джерелами: публікаціями в періодиці та з розповідями ще живих свідків тих подій. Саме до таких позицій критичного підходу в опрацюванні офіційних джерел державних органів польської держави міжвоєнного часу закликає дослідників польський вчений З. Дворецький. Він пише: «Не завжди вони виникали на міцній базі достовірної інформації, не раз для її опрацювання вишукувались також поточні плітки. Ті звіти – досить односторонні, якщо йшлося про поле бачення, були підпорядковані окресленим політичним концепціям. В поясненні їх аналізу треба було встановлювати її достовірність з іншими переказами, повідомленнями живучих ще осіб, а також з іншими архівними матеріалами, які знаходяться в тих самих фондах документів, або звертатися до деяких актових матеріалів повітової адміністрації влади» [1236, s. 9].

Цим методом користувалися при опрацюванні матеріалів преси регіону міжвоєнного періоду. Годішня періодика через цензуру не змогла адекватно відтворити всю багатогранність суспільного буття німецької меншини краю. Подібні факти мали місце не тільки в Східній Галичині, але й в цілій Польщі. На це вказують сучасні польські дослідники, зокрема, З. Дворецький. Він пише: «Преса однак не відтворювала в адекватний спосіб громадську думку в Західній Польщі, цього не дозволяла перш за все цензура» [1236, s. 10].

Подокументний метод збору даних з різноманітних джерельних комплексів дав можливість встановити, наскільки це було можливим, чисельність і національний склад німецьких поселень, розкрити

господарський і культурний розвиток німецької меншини в зазначеному хронологічному зрізі, тощо.

Історико-типологічний метод застосовувався у тих випадках, коли були прогалини у джерельних даних вітчизняних і зарубіжних архівів, але досліджуване явище характеризується високим ступенем розробки на прикладі інших регіонів II Речі Посполитої.

Принцип **наступності** реалізувався через методи **ретроспективи та перспективи**. Відштовхуючись від теперішніх здобутків у дослідженні німецької меншини східногалицьких територій, шляхом ретроспективи розглянуто значення кожного з етапів наукового опрацювання теми, своєрідну традиційність, спадкоємність нагромадження знань про неї. Вони виявилися вкрай потрібними для з'ясування рівня збереження національних традицій в побуті, обрядах, звичаях, суспільній свідомості в умовах насильницької асиміляції польськими державними органами, а також дозволили простежити процес національно-культурного відродження німецької меншини в міжвоєнному часі.

В підрахунку чисельності німецької меншини регіону в міжвоєнному періоді, на нашу думку, найприйнятнішим є **статистико-аналітичний метод**, який вимагає від дослідника аналізу і співставлення всіх без винятку статистичних альтернативних джерел, опублікованих або ще не обнародуваних, насамперед, – інформації повітових старост про національний склад населення повітів, подвірні переписи населених пунктів краю, публікації шематизмів греко-католицької і католицької церков, краєзнавців і науковців про проживання німців в окремо взятому населеному пункті. Тільки такий аналітичний підхід наближає нас до визначення в цілому об'єктивних розрахунків загальної чисельності німецької меншини в Східній Галичині у міжвоєнному періоді. Причому, співставлення необхідно робити по кожному населеному пункту досліджуваного регіону. Проілюструвати це можна на прикладі поселень Калуського повіту Станиславівського воєводства (див. додаток 1).

У в'ясненні загальної чисельності німецької меншини Східної Галичини нам більше підходить методика обчислення народонаселення визначного українського географа В. Кубійовича. Оскільки результати польських переписів населення Польщі міжвоєнної доби тенденційно занижували питому вагу національних меншин у регіоні, то він зібрав відомості про національний склад усіх населених пунктів станом на 1 січня 1939 р., залучивши дані церковних шематизмів та свідчення місцевих жителів [1107, с. XIII]. Звісно, такий підхід в обчисленні народонаселення краю є більш точним, але й він не дає реальної картини, бо не бралися до уваги місцеві переписи населення повітів та подвірні списки мешканців сіл регіону в часі локальних переписів того періоду. Вони теж тенденційні, зате точніші за офіційні переписи 1921 і 1931 рр. і дають більш реальну картину розселення і чисельності німецької меншини на місцях.

Отже, порівнюючи різні статистичні джерела про німецьку меншину регіону міжвоєнного двадцятиріччя, дослідники в своїх цифрах повинні обов'язково враховувати три демографічні критерії обчислення населення: етнічної належності, віровизнання та національної ідентичності. Тільки з врахуванням цих трьох демографічних критеріїв при обчисленні німецької меншини Східної Галичини та залученні різноманітних статистичних і нестатистичних джерел можна отримати максимально наближену картину її чисельності на східногалицьких територіях в міжвоєнному періоді. Щоправда, і тут є невелика похибка, адже в цьому проміжку часу невелика кількість німців з різних політичних уподобань, міркувань і життєвих обставин ідентифікувала себе з українською та польською національностями краю. В. Кубійович з цього приводу зазначав: «...Серед німців, особливо римо-католиків, останнім часом збільшувалася полонізація як з погляду мовного, так і національного; далеко слабші були процеси українізації» [1107, с. XII]. Тут, варто б брати поправку на цю групу денаціоналізованих німців у межах 5–10 %.

Кількісно-статистичний метод застосовано також для аналізу природного розселення німців у різних повітах, як в містах, так і селах досліджуваної території. Він дозволяє встановити кількість німців як по кожному окремому населеному пункту, так і по повітах та по всьому краю, тобто дає загальну цифру їх територіального чисельного розміщення.

Поєднання різних методів дало можливість глибше проникнути в сутність предмету дослідження, виявити причинно-наслідкові зв'язки, закономірності та специфіку розвитку німецької меншини Східної Галичини в міжвоєнному періоді і таким чином в усій повноті на практиці реалізувати метод всебічності, який є гарантією наукового пізнання проблеми. Отже, використані методи дослідження склали інструментарій методології праці, який дозволяє об'єктивно відтворити соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини в зазначених хронологічних рамках. В його центрі стоїть ідея М. Грушевського «загально людського культурного поступу, який проявляється у матеріальних і духовних здобутках людської праці» [1089, с. 151].

Аналіз наукового доробку всієї історіографії дозволив установити стан і повноту дослідження проблеми, підмітити, що значно повніше з'ясовано роль школи і церкви в духовному житті німецької меншини досліджуваного регіону, слабше висвітлено діяльність культурно-освітніх організацій східногалицьких німців у першою і другою світовими війнами. Натомість цілу низку актуальних питань минулого німецької меншини лише окреслено попередниками.

Для дослідження порушеної проблеми зібрано різнобічний важливий джерельний комплекс, який об'єднує документальні матеріали, відомості періодичних видань, дані власних польових спостережень та інформації респондентів. Панівне місце у джерельному комплексі посіли факти, почерпнуті в центральних, галузевих, місцевих архівах та відділах рукописів наукових бібліотек соборної України і Республіки Польщі.

Методологічний інструментарій історико-етнологічного дослідження про німецьку меншину регіону базується на сучасних дослідницьких засобах: загальнонаукових і спеціальних методах дослідження, які ґрунтуються на загальній теорії пізнання, теоретичному осмисленні етногенезу і новітнього розуміння етнологічної термінології. Все це разом дало спромогу реалізувати мету та поставлені дослідницькі завдання.

Узагальнивши сказане можна стверджувати, що проблема долі німецької меншини на досліджуваних теренах в українській і зарубіжній історіографії започаткована ще на початку ХІХ ст. Більш предметно її досліджували польські і німецькі історики міжвоєнної і післявоєнної доби. В Україні вчені з політичних міркувань цієї проблеми лише торкались, і тільки з проголошенням незалежності нею стали предметно займатися. Білою плямою залишилося висвітлення питання соціально-економічного становища і культурного життя німців Східної Галичини в 20 – 30-х рр. ХХ ст. Ось чому постала потреба предмету даного дослідження. Воно проведено на основі досягнень методики і інструментарію сучасної української історичної науки та ґрунтовній джерельній базі вітчизняних і зарубіжних архівів.

Розділ 2.

ДИНАМІКА ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ

2. 1. Розселення

На східногалицькі землі німці прибули на заклик галицьких князів, зокрема, Данила Галицького і його сина Лева для розбудови нових і відродження спалених та розорених татаро-монголами міст, розвитку ремесел і торгівлі. Тоді вони осіли в найбільших містах Галицько-Волинської держави: Галичі, Львові, Перемишлі, Самборі, Холмі [1091, с. 10–11; 1100, с. 63–64; 1146, с.151-163; 1193, с. 174; 1196, с. 115-116]. Існує припущення, що перша група німецьких поселенців у сільській місцевості краю появилась 1276 р. Ними були вихідці з Прусії, які осіли на львівській землі. Саме вони й дали назву двом населеним пунктам – Пруси. Перше виникло в колишньому Львівському повіті, недалеко від Львова, а друге – в Самбірському, поблизу Самбора [1111, с. 125].

В часі перебування краю у складі королівської польської держави притік німецького населення йшов двома шляхами: на запрошення польських королів та стихійно. Причому, другий притік німців був інтенсивнішим за перший. Німецькі поселенці прибували до міст як з Німеччини, так і з Польщі. Як за першої, так і за другої хвилі напливу німці на досліджуваному терені не зуміли створити окремих своїх вогнищ розселення або поселень, якщо не брати до уваги заснування ними міста Заліщики на Тернопіллі, а лиш дозаселяли українські міста і містечка та села східногалицьких теренів. Станом на 1776 р. на теренах краю проживало 1000 німецьких родин. Вони, як правило, осіли в середньовічній добі й майже повністю зполонізувалися [1090, с. 32; 1094, с. 50-56; 1059, с. 18-23; 1167, с. 125; 1064, с. 19–20; 1206, с. 3-105; 1207, с. 1-39; 1210, с. 2-135; 1223, с. 1-72; 1226, с. 1-20; 1229, с. 7, 37–39; 1230, с. 8–9; 1264, с. 547-622; 1265, с. 14-50; 1315, с. 1-126; 1316, с. 1-191; 1338, с. 13, 19; 1329, с. 17; 1347, с. 1-125; 1365, с. 1-74; 1397, с.1-124; 1306, 16-103; 1307, с. 20-395; 1308, с. 32-34].

Третя хвиля німецьких переселенців відбулася за австрійської доби, в часі так званої йосифінської і богемської «колонізації», коли на терени краю австрійський уряд спровадив до міст німців-чиновників різних ланок влади, ремісників та купців, а на державних і окремих приватних землях по всій колишній Галичині поселив німецьких селян-колоністів [118, арк. 1-282; 119, арк. 61; 120, арк. 50-78; 269, арк. 1-58; 270, арк. 1-43; 271, арк. 1-47 ; 1066, с. 557-747; 1070, с. 161-162; 1071, с. 108-109; 1072, с. 80; 1073, с. 133; 1085, с. 120-144; 1165, с. 32; 1122, с. 292-302; 1186, с. 700-710; 1188, с. 68-99; 1190, с. 32, 1198, с. 68-74; 1230, s. 301-336; 1286, s. 44–122; 1304, s. 165–167; 1364, s. 5, 8, 10, 14; 1383, s. 15-50; 1385, s. 290–294; 1425, с. 1768-1774].

Найбільше німецьких переселенців третьої хвилі осіло у містах Дрогобичі, Лежайську, Любачеві, Львові, Перемишлі, Самборі, Стрию. За твердженнями Г. Лепуцького, в 1772–1790 рр. у 16 містах краю поселилася 101 родина німців-ремісників різного фаху [1085, с. 189-232; 1304, s. 107]. Пізніше вони стали розселятися практично у кожному містечку і місті досліджуваного регіону. Щоправда, за офіційною статистикою їх проживання дуже важко виявити. Це можна дослідити тільки на основі інвентарів міст та виборчих списків ХІХ ст., адже в малих містах і містечках німці в основному були католицького віровизнання і їх, як правило, зараховували до польського і дуже рідко – до німецького населення [483, к. 823; 679, к. 248-255; 683, к. 420-440; 686, s. 563-585; 1379, s. 105].

Німецькі громади східногалицьких міст формувалися за рахунок притоку співвітчизників з різних регіонів Німеччини, Австро-Угорщини та відтоку з міст краю. Так, у 1930 р. міська громада Делятина Надвірнянського повіту на Гуцульщині складалася з 110 побожних католицького і 20 осіб лютеранського віросповідання. Члени общини були родом як з місцевих німецьких колоній Покуття, так і з Австрії, Угорщини, Моравії та самої Німеччини. Приміром, коваль Едерт був родом з колонії Нойдорф коло Отинії, інші німці: Верстлер – із Коломийщини, Штрайхер – із Львова, Пфайффер – із Стрия, Гебіт і Шьоберт – із околиць Станиславова, Фреммель

– із Кракова, Госнер – із Маріягільфу. А такі родини: Маттіас, Гоедет, Фершт, Розенбайгер, Рендер (5 родин), Пурш, Фукс, Кьонігсманн, Куль були з Угорщини, Австрійської Сілезії, Моравії і також із самої Німеччини. Німецька громада Надвірної на Станиславівщині, яка в 1922 р. налічувала 90 осіб лютеранського віровизнання, сформувалась з переселенців із Вюртенберга, Майну, Прусії та Рейнських околиць [1228, s. 94–96].

Основний потік німецьких переселенців третьої хвилі в липні 1782 р. ринув не в міста, а в сільську місцевість. Тоді перші німецькі переселенці з Пфальцу осіли на Дрогобиччині та в околицях Львова. Наступного року колоністи з Німеччини стали поселятись на Любачівщині, Самбірщині і Яворівщині, потім – на Бібрщині, Долинщині, Жовківщині, Калущині, Стрийщині і т. д. [1274, s. 45–77; 1259, s. 151; 1339, s. 89–108; 1357, s. 29–31; 1343, s. 137].

Їх розселення було досить інтенсивним. Станом на 27 липня 1786 р. німці жили в 63 спеціально збудованих для них поселеннях – колоніях семи циркулів Східної Галичини. Зокрема, в Бережанському – колоністів розмістили у Добряниці, Кимири, Мільбаху, Регфельді, Унтервальдені, Ушковичах; в Жовківському – Айнзінгені, Брукенталі, Бургау, Візенбергзі, Дойчбаху, Лінденау, Мокротині, Мервичах, Німецькому Мокротині, Острівцю, Райхау, Фельбаху, Фельзендорфі, Фрайфельді; в Львівському – Айнзіделі, Вайнбергені, Вайсенбергзі, Брундорфі, Бургталю, Великополі (Оттенгаузі), Добрянах (Дорнфельді), Ебенау, Кальтвассері, Лінденфельді, Новому Хоросно, Райхенбасі, Роттенгані, Унтербергені, Фордербергзі, Шьонталі, Щирцю; в Самбірському – Бригідау, Гассендорфі, Йосифсбергзі, Кайзердофі, Кранцбергзі, Кьонігсау, Лужкау, Нових Бірчицях, Нових Купновичах, Нойдорфі (поблизу Дрогобича), Нойдофі (недалеко Самбора), Угартсбергзі, Фалькенштайні. У Перемиському циркулі німці осіли в новозбудованих колоніях Бердікау, Гартфельд, Моосберг, Мужиловичі (Мюнхенталь), Шумлау; в Сяноцькому – Бандрів, Енгельсбрюнн, Зігенталь, Макова, Оберсдорф, Принценталь, Розенбург, Фалькенберг, Штайнфельс та Стрийському –

Гофнунгсау, Гельзендорф, Ляндестрой, Новий Калуш, Нові Олексичі, Угартсталь [41, арк. 59 зв.; 74, арк. 62 зв.; 106, арк. 283; 226, арк.1-6; 230, с. 1-50; 250, арк. 1-36; 251, арк. 1-34; 252, арк. 1-36; 253, арк. 1-52; 259, арк. 1-46; 261, арк. 1-55; 265, арк. 1-28; 1045, с. 282; 1109, с. 437-438; 1238, с. 227;1239, с.189;1240, с. 421;1361, с. 36, 41;1366, с. 59-61; 1429, с. 350].

Заснування матірних колоній німецькими переселенцями на землях досліджуваного регіону, як твердить В. Кун, тривало аж до 1850 року. Під кінець цього періоду їхній притік був невеликий та скерований в приватні маєтки на запрошення місцевих землевласників з повітів Долини, Жидачева, Жовкви, Рави та Кам'янки. Тут здебільшого осіли німецькі переселенці – колоністи з лісових районів сучасної Чехії. Оскільки вони за чисельністю переважали інших вихідців німецького походження, то цей пізній етап розселення чергової хвилі німців на теренах краю в 1805–1850 рр., прийнято називати Богемською колонізацією, бо переселенці походили з північних гірських районів чеської Богемії. Дослідник І. Монолатій називає цей період німецькою назвою – Бемервальдською колонізацією [1121, с. 67; 1285, с. 4-8; 1286, с. 508-523; 1288, 309-324; 1289, с. 60-67;1344, с. 209–213;1359, с. 161].

Як зазначає Л. Дедикаєва, «Поселенці вербувалися із числа збіднілих селян і ремісників Південної Німеччини, спустошеного війнами Ельзаса, Рейнланда та Судетського басейну. Їх важкий матеріальний стан на історичній батьківщині пояснювався дефіцитом землі і великою щільністю населення» [1079, с. 292; 1362, с. 1-75]. Точнішу картину походження німецьких поселенців, що осіли на теренах всієї Малопольщі, подав Ф. Браун. Він твердить, що сюди переселилося 3246 родин чисельністю 14735 осіб. Переселенці походили з Бадена, Вюртенберга, Гессена над Рейном, Ельзасу, Кобленця, Лотарингії, Люксембургу, Палатинату, Пфальцу, Саарського басейну, Саксонії і околиць Тріру. Серед згаданих переселенців найбільше було вихідців з Пфальцу та рейнських провінцій Гессена. Зокрема, тут з Палатинату поселилося 5311, Нассау – 1442, Бадену – 822 осіб і т. д. [152,

арк. 1-98; 154, арк. 1-104; 155, арк. 1-135; 156, арк. 1-85; 157, арк. 1-84; 1083, с. 58; 1056, с. 268; 1216, с. 57, 59; 1304, с. 99; 1387, с. 159; 1394, с. 19].

У колонії Бригідау на Стрийщині, яку утворено 1783 р. при дорозі, що вела зі Стрия на Дрогобич, поселилося 83 родини, з яких по одному німцю походило з Ельзасу, Баварії, Баден-Дурлах, Тревіру; – по двоє з Саарбрюкена і Фалькенштайну; – по троє з князівства Менн і Ляйнінгена; – дванадцять з Нассау; – тринадцять з Вюртенбергу; – сорок три з Палатинату та три сім'ї невідомого походження [1304, с. 100]. Колонію Кьонігсау на Дрогобиччині заклали 43 сім'ї, які по одній були родом з Баварії, Зарленду, Лотрінгена, Сілезії, три з Гессена, чотири з Вюртенбергу та тридцять дві з Пфальцу. Йосифів поблизу Кам'янки-Струмилової заснували вихідці з Баварії, а Мирів – з Бадену, Айнзінген – переселенці з над Рейну та Пфальцу, а Ангелівку на Золочівщині – німецькі іммігранти з Чехії [1120, с. 26; 1373, с. 17; 1376, с. 77]. За даними Г. Лепуцького, у 1782–1786 рр. по всій Східній Галичині розселилося 6413 німецьких переселенців-колоністів, в тому числі у Бережанському циркулі – 310, Жовківському – 998, Львівському – 1366, Перемиському – 642, Самбірському – 2553, Стрийському – 573, Сяноцькому – 971 осіб. Загалом у Галичині за Йосифа II було поселено 12475 осіб німецької національності [1067, с. 74; 1347, с. 44; 1304, с. 171, 173, 175].

Колонії закладалися на відчужених громадських землях українських сіл та міст. Так, у Львівському воєводстві на міських землях Добромиля засновані Нижній і Верхній Енгельсбрюнн. По сусідству колонія – Принцеталь, засована на території села Смеречни, Розенбург – землях Щирця, Корост – Дрогобича, Кранцберг – Дублян на Самбірщині. У Станиславівському воєводстві Августдорф виник на землях міста Снятина; Багінсберг, Вінцентівка, Маріягільф, Розенгек і Флеберг – Коломиї; Новий Калуш – Калуша; Брочків, Діброва, Новичка, Оболонь, Обліски – Долини, Новий Бабілон та Соломонова Гірка – Болехова, а Пьохерсдорф – села Горішній Нінів. Заснована 1824 р. колонія Альфредівка виникла на землях українського села Куровичі поблизу Перемишлян і т. д. Колонія Ной Тітшайн (Новий Тичин) Тереховлянського повіту

Тернопільського воєводства закладена на землях села Заздрість[27, арк. 72, 74; 40, арк. 2 зв.–5 зв.; 72, арк. 135 зв.; 73, арк. 182 зв.; 82, арк. 148 зв.; 86, арк. 195, 196; 202, арк. 1–34 зв.; 203, арк. 1–290; 324–342; 1175, с. 448–491; 1286, с. 508–523; 1209, с. 151; 1173, с. 75–86; 1374 с. 35; 1378, с. 389; 1380, с. 294].

Незважаючи на рельєф, німецькі поселення регіону між собою сполучалися прямолінійними новими протрасованими шляхами, які утворювали регіональну структуру із своїми сталими центрами. Приміром, Дорнфельд виконував роль центру німецьких осередків, котрі знаходилися в околицях містечка Щирець [1148, с. 125]. Враховуючи місцеві традиції та європейські новації, в забудові німецьких колоній простежується кілька видів поселень. Переважну більшість з них складали лінійні села (Ангелівка, Ганунин, Гельзендоф, Дойчбах, Ернстдорф, Казимирівка, Розенбург), або забудовані з обох боків вулиці (Багінсберг, Бургау, Вайнберген, Гайнріхсдорф, Нойдоф, Розенберг). Хрестоподібну структуру мали Айнзідель, Брукенталь Бургталь, Візенберг, Енгельсбрюнн, Кайзердорф, Островець, Фалькенштайн та ін. [1150, с. 65–74; 1168, с. 81; 1286, с. 508–523; 1289, с. 60–67]. Колонія фільваркового типу Кьонігсау Дрогобицького повіту Львівського воєводства була єдиною пам'яткою містобудування на Східній Галичині, яка мала пентагональну структуру планування. Суть її така: з центральної площі виходило п'ять променів доріг, об'єднаних концентрично нарізаними кварталами і дорогами між ними. Планувальна структура колонії заглиблюється в рельєф глибокими узвозами, але витримує правила класичних урбаністичних ідей[1031, с. 8–12; 1136, с. 292–295; 1148, с. 127; 1328, с. 103–107].

В подальшому часі, аж до початку Першої світової війни, ряд німецьких колоній і громад на східногалицьких землях виникло в результаті дочірнього розселення німців у понад 80 нових німецьких колоніях. В основі цього процесу лежало аграрне перенаселення в первинних колоніях – материнських. Надлишкове населення було змушене залишати свою колонію і осідати на нових місцях, створюючи нову громаду – дочірню. Найбільше дочірніх поселень в регіоні було засновано на Долинщині, Коломийщині та

Стрийщині. На даному етапі німецьке дочірнє і дисперсне розселення в українських містах і селах досліджуваного регіону досягнуло свого піку [50, 104 зв.; 52, арк. 218 зв.; 54, арк. 45 зв.; 55, арк. 35 зв.; 56, арк. 271; 57, арк. 10 зв.; 59, арк. 53 зв.; 60, арк. 43 зв.; 62, арк. 140; 63, арк. 120 зв.; 64, арк. 25 зв.; 65, 72 зв.; 66, арк. 71; 67, арк. 8 зв.; 68, арк. 41 зв.; 69, арк. 51 зв.; 70, арк. 53 зв.; 71, арк. 172; 75, арк. 36 зв.; 76, арк. 244 зв.; 77, арк. 196 зв.; 79, арк. 326; 87, арк. 165; 91, 134 зв.; 93, арк. 99 зв.; 96, арк. 130; 97, арк. 214; 98, арк. 81 зв.; 99, арк. 63 зв.; 101, арк. 1 зв., 308 зв.; 102, арк. 181 зв.; 103, арк. 162 зв.; 104, арк. 173 зв.; 105, арк. 81, 82; 108, арк. 298; 109, арк. 38; 110, арк. 290-325; 111, арк. ;199 зв.; 112, арк. 229 зв.; 113, арк. 134; 114, арк. 154 зв.; 115, арк. 560; 116, арк. 80; 117, арк. 300-321; 125, арк. 1-122; 1036, с. 282-283; 1047, с. 14-16; 1055, с. 5-10; 1108, с. 52; 1128, с. 65; 1152, с. 31-43; 1169, с. 42-49; 1173, с. 75-86; 1175, с. 492-576; 1352, s. 207-209]. В той час подібні колонізаційні процеси пртікали і самій Польщі[1401, s. 1-283]

Від східногалицького села міжвоєнної доби німецьке поселення відрізнялося малою щільністю забудови. Його компактність іноді набуває великих розмірів. Так, площа колонії Бригідау – 63,3 га для 128 господарств; Дорнфельд – 47 га для 88 господарств; Йосифсберг – 44 га для 70 господарств; Кайзердорф – 31,5 га для 70 господарств; Фалькенштайн – 17 га для 36 господарств [1148, с. 127]. Друга особливість забудови німецьких поселень регіону, на відміну від українських, полягає в тому, що німці згідно національної будівельної традиції ніколи не закладали населених пунктів на верхів'ях гряд та пагорбів [263, арк. 1-89; 266, арк. 1-38; 1148, с. 125].

Доля німецьких колоній і громад за австрійської доби склалася по-різному: одні спольщилися, а другі припинили своє існування внаслідок міграції німців досліджуваного регіону за межі краю. З цього приводу польський дослідник Й. Бузек зазначав: «Взагалі німецьку колонізацію енергійно в Східній Галичині проводили за часів Йосифа II, поселяли німецьких переселенців в основному на колишніх королівських маєтках. З німецьких колоній, в той час заснованих, деякі з них спольщилися, в основ-

ному ті, в котрих колоністи були католицького віровизнання, інші колонії зникли в результаті еміграції німців» [1221, s. 145]. Його думку також підтримував Т. Шалінський, зазначаючи, що окремі німецькі колонії, засновані за австрійської доби, припинили своє існування [1396, s. 91].

З встановленням радянської влади німецькі громади перестали функціонувати, бо німці виїхали на історичну батьківщину. Щоправда, в більшості їх поселень поселились українці і нині вони продовжують існувати як українські села [642, арк. 12, 117; 643, арк. 83; 644, арк. 1-24; 646, арк. 1-53; 709, арк. 1; 713, арк. 1; 715, арк. 1; 716, арк. 1; 717, арк. 1; 718, арк. 1; 721, арк. 1].

Досліджуваний регіон у складі Австро-Угорської держави називався Східною Галичиною. Цей край спочатку мав циркульний, а з 1857 р. – повітовий адміністративний поділ. З входженням Галичини до складу II Речі Посполитої територія краю отримала нову офіційну назву: Малопольща. Східну частину, як відомо, населяли українці, а Західну – поляки. За новим адміністративним поділом так звана Малопольща була поділена на чотири воєводства: Краківське, Львівське, Станиславівське та Тернопільське. Території Станиславівського і Тернопільського воєводств – виключно українські етнічні землі, а до Львівського штучно приєднано одинадцять повітів польських територій: Березівський, Колбушівський, Кросненський, Ланцутський, Ніжанський, Пшеворський, Ряшівський, Стрижівський, Сяноцький, Тарнобреський та Ярославський повіти [754, s. 5, 6, 13, 18, 27, 30, 34, 39, 43, 48, 49]. За даними Е. Малішевського, Малопольща займала територію в 79080 квадратних кілометрів, з них на Східну Малопольщу припадає 50236, а решта 28744 – на Західну [1312, s. 19; 743, s. 2–3].

Земельна площа краю по воєводствах станом на 31 грудня 1931 р. розподілялася так: на Львівське потрапило 17960, Станиславівське – 15806, а на Тернопільське – 16470 квадратних кілометрів. За земельною площею найбільшими повітами краю були Надвірнянський (2472 кв км), Долинський (2398 кв км), Стрийський (2046 кв км), Ліський (1832 кв км) і Турківський

(1829 кв км) [166, арк. 1–3]. Раніше виниклі в східногалицькому регіоні німецькі колонії і громади відповідно до нового адміністративно-територіального поділу краю відродженої польської держави міжвоєнного періоду увійшли в 36 мікросистем розселення, з яких 15 припадає на Львівське, 12 – на Станіславівське і 9 – на Тернопільське воєводства [754, s. 3–53; 755, s. 3–25; 756, s. 1–26].

Німецька меншина Львівського воєводства міжвоєнного періоду була розпорошена в таких 15 мікросистемах розселення: Бібрської, Городоцької, Добромильської, Дрогобицької, Жовківської, Ліської, Любачівської, Львівської, Перемиської, Рава-Руської, Рудківської, Самбірської, Сокальської, Цішанівської, Яворівської та самий Львів. Щоправда, ще 54 особи розпорошено мешкали в Мостиському та восьмеро німців – у Старосамбірському повітах, але вони не увійшли до певної мікросистеми розселення, бо тут німці не мали окремих поселень [754, s. 28–29, 47–48]. До Бібрської системи відносяться Генриківка, Ернстдорф, Мільбах та Регфельд та невелика громада Бібрики [257, арк. 1–84; 343, арк. 3–5]. У склад Городоцької увійшли Білогора, Брундорф, Бургталь, Вайсенберг, Гартфельд, Ебенау, Карачинів, Керниця, Куттенберг, Нойгоф, Роттенган, Шьонталь [343, арк. 15–17]. Добромильська мікросистема розселення складалася з Верхнього Енгельсбрюну, Макової, Макової Рустикальної, Нижнього Енгельсбрюну, Оберсдорфа, Принценталя, Розенбурга, Фалькенберга та Штайнфельса [343, арк. 9–12].

Дрогобицька мікросистема розселення мала такі німецькі колонії і громади: Болехівці, Борислав, Горуцько, Гассендоф, Доброгостів, Дрогобич, Йосифсберг, Колпець, Корост, Криниця, Кьонігсау, Летня, Лужскау, Нойдоф, Стебник, Тустановичі, Угартсберг та Улично [80, арк.199 зв.; 81, арк. 1 зв.; 82, 148 зв, 343, арк. 13–15]. Жовківська мікросистема розселення була представлена поселеннями Батятичі, Візенберг, Желдець, Ігнатівка, Константівка, Красічин, Мервиця, Німецький Мокротин, Рожанка, Теодорсгоф та Регдорф (Туринка) і невеличкою громадою німців Жовкви [343, арк. 94, 95;

1045, с. 283-285]. Німецька меншина Ліської системи розселення складалася з колоній Бандрів та Зігнталь [343, арк. 33]. Такою ж малочисельною була й Любачівська мікросистема німців, яка складалася з громад: Долішньої Башні й Старого Села і колонії Райхау [343, арк. 37, 40]. Мікросистема розселення німців Львівського повіту була представлена Айнзіделем, Богданівкою, Вайнбергенем, Винниками, Дорнфельдом, Замарстиновим, Зимною Водою, Кальтвассером, Красовим, Кульпарковим, Левандівкою, Лінденфельдом, Мюллерсдорфом, Новим Хоросно, Островом, Райхенбахом, Розенбергом, Рудним, Сигнівкою, Скниловим, Фалькенштайном та міською громадою Щирця [343, арк. 41–45; 568, арк. 1-132; 340, с. 137; 1393, с. 20-160; 1394, с. 15-140].

Львів мав окремий статус і поділявся на п'ять ділянок: Галицьку, Жовківську, Краківську, Личаківську і Середмістя [1215, с. 33–44]. В 1937 р. за новацією міської влади Львів поділили аж на дев'ять ділянок. Цей міський територіальний устрій зберігався аж до початку 50 –х років ХХ ст. Ось чому його теж відносимо до окремої мікросистеми розселення, адже в кожній з ділянок проживали німці. Перемиська мікросистема розселення мала тільки одну міську громаду, яка знаходилася в самому Перемишлі [754, с. 31; 1356, с. 148]. У Рава-Руській мікросистемі знаходилися Айнзінген, Гійче, Дев'ятир, Йосифівка, Михайлівка, Смолин, Хлівчани та німецька громада міста Рава-Руська [343, арк. 41–45]. До Рудківської мікросистеми увійшла лише одна колонія – Нові Купновичі [343, арк. 66]. Троє німецьких поселень мала Самбірська мікросистема: Кранцберг, Нові Бірчиці, Нойдорф та дві національні громади в українських селах Старі Бірчиці і Калинів [343, арк. 66; 1221, с. 145; 1333, с. 36]. Сокальська мікросистема розселення посідала дві громади: в Торках та Збоївських [343, арк. 85 1369, с. 62]. У Цішанівській мікросистемі розселення знаходилися шість німецьких громад: Бургау, Дойчбах, Лінденау, Райхау, Фельзендорф і Фрайфельд [755, с. 6–8]. Яворівська – складалася з таких німецьких колоній і громад: Бердікау,

Брукенталь, Шумлау та малої німецької громади містечка Янова [210, арк. 1-74; 343, арк. 92; 680, к. 1; 1353, с. 631].

Другим за величиною плацдармом концентрації міського і сільського населення німецької меншини в Східній Галичині стало Станиславівське воєводство, де налічувалося 78 німецьких поселень або 37,5 % з усіх відомих. В усьому воєводстві в 1921 р. підпорядкування німецьких громад було в 12 мікросистемах розселення: Богородчанській, Долинській, Жидачівській, Калуській, Коломийській, Надвірнянській, Сколівській, Снятинській, Станиславівській, Стрийській, Тлумацькій і Турківській [755, с. 3–25]. Тож окремо мікросистеми розселення німців Станиславівського воєводства виглядали наступним чином: Богородчанська мікросистема розселення налічувала одну сільську в Горохолині та дві міські громади – в самих Богородчанах та Солотвині [51, арк. 97 зв.; 58, арк. 111 зв; 755, с. 3]. Долинська мікросистема обіймала німецькі громади в населених пунктах Брочків, Велдіж, Волоське Село, Гофнунгсау, Дебелівка, Діамантгайм, Діброва, Енгельсберг, Закля, Людвиківка, Максимівка, Новий Бабілон, Новий Гузіїв, Новий Мізунь, Новичка, Обліски, Понтафель, Пьохерсдорф, Соломонова Гірка, Старий Гузіїв, Тересівка, Яммерсталь. Німецька меншина цієї мікросистеми відносно чисельності всього населення Долинського повіту становила 4%. Це був найкращий показник по цілому краю [83, арк. 189 зв; 84, арк. 89; 89, арк. 63; 166, арк. 1-31; 373, арк. 5; 386, арк. 16]. Жидачівська мікросистема розселення складалася з п'яти німецьких колоній: Ізидорівка, Контраверс, Корнелівка, Махлинець, Нове Село та двох невеликих національних громад в українських селах Любша і Мазурівка [383, арк. 21; 755, с. 24–25; 1392, с. 1-36]. Калуська мікросистема мала три колонії: Ляндестрой, Новий Калуш, Угартсталь та невеликі громади німців в Калуші і селах Копанки, Сівка Калуська і Томашівці [90, арк. 220 зв; 206, арк. 1-15; 207, арк. 2-4 зв; 208, арк. 67, 94; 682, к. 15; 383, арк. 17].

Коломийська була населена вісьмома приміськими колоніями німців: Багінсбергом, Вінцентівкою, Маріягільфом, Розенгеком, Северинівкою, Сла-

вітцом, Туркою та Флебергом й одною невеликою католицькою громадою в селі Раківчику. З них найпізніше, не тільки на Покутті, але й в цілій Східній Галичині, в 1931 р. оформилася громада німців на землях присілку Ясінки села Турка. Нове поселення своєї назви не мало, а тому користувалося старим найменуванням – Турка [666, арк. 1-11; 667, арк. 1-90; 709, арк. 1; 1173, с. 79–80]. Надвірнянська система розселення складалася з однієї колонії – Бредтгайму, трьох сільських національних громад в українських селах Битків, Пасічна, Рафайлів та двох міських – в Делятині та Надвірні [1107, с. 52–53].

Снятинську – представляли невелика католицька полонізована громада німців Новоселиці та колонія Августдорф поблизу Снятина. Оскільки Августдорф в міжвоєнному періоді знаходився в підпорядкуванні міської гміни Снятина, то в офіційних даних адміністративно-територіального поділу відомостей про нього немає [1173, с. 80–81]. Сколівська мікросистема розселення об'єднувала в єдине ціле три колонії німців Аннаберг, Карлсдорф, Феліцієнталь та п'ять невеликих громад в українських поселеннях Демня Вижня, Климець, Сморже, Тухолька і в повітовому місті Сколе [212, арк. 1; 754, с. 15–16]. Стрийська мікросистема розселення була другою після Долинської за кількістю німецьких громад в Станіславському воєводстві. Тут в міжвоєнному часі функціонували такі общини німців: Братківці, Бригідау, Воля Облазницька, Грабовець, Гельзендорф, Дашава, Дуліби, Комарів, Лавочне, Лисовичі, Нінів Долішній, Нові Олексичі, Старі Олексичі та Угерсько [85, арк. 176 зв; 88, арк. 88 зв.; 92, арк. 52 зв.; 94, арк. 69 зв; 95, арк. 73; 383, арк. 15; 754, с. 18–19]. Тлумацька мікросистема розселення була представлена п'ятьма німецькими колоніями: Константинівка, Мікульсдорф, Могила, Нойдорф, Сітауєрівка та громадою німців у містечку Отинія [754, с. 21]. У Турківській мікросистемі розселення знаходилося три сільські німецькі громади, які сусідували з українськими в селах: Бориня, Вовче, Розлуч та містечку Турка [78, арк. 74 зв; 383, арк. 89, 91, 92]. Лише в трьох повітах Станіславського воєводства – Городенківському на Покуттю, Косівському на Гуцульщині та Рогатинському на Опіллі, німецька меншина

регіону не мала сталих національних поселень у міжвоєнному часі [754, s. 5, 6, 11, 12, 13, 14].

Третім, або останнім плацдармом розселення німців у Східній Галичині, стало Тернопільське воєводство, де існувало 50 німецьких колоній і громад. Тут колонізаційним рухом було охоплено тільки 9 з 17 повітів: Бродівський, Заліщицький, Золочівський, Кам'яно-Струмилівський, Перемишлянський, Підгаєцький, Радехівський, Тернопільський, Теремовлянський, Чортківський. Решта повітів: Бережанський, Борщівський, Бучацький, Гусятинський, Збаражський, Зборівський та Скалатський були охоплені лише невеликим дисперсним розселенням німців [756, s. 3, 8, 11, 12, 14, 15, 17, 21, 22, 27, 28].

Тож німецькі громади Тернопільського воєводства міжвоєнної доби за мікросистемами розселення розподілилися наступним чином: у Бродівській знаходилися Каролівка, Комарівка і Малинище; у Золочівській – Ангелівка, Броніславівка, Казимирівка; у Заліщицькій – невеликі полонізовані громади в місті Заліщики і с. Бедриківці; у Кам'яно-Струмилівській – Кривулянка, Німецькі Лани, Незнанів, Сапіжанка, Ягоня; у Перемишлянській – Добрянця, Кимир, Унтервальден, Ушковичі; у Підгаєцькому – Бекерсдорф; у Радехівській – Антонин, Воля Сушанська, Ганунин, Йосифів, Мирів, Романівка, Сабінівка, Станин, Сушно; у Тернопільській – Ной Тітшайн (Новий Тичин); у Теремовлянській – Конопківка, а у Чортківській – Полівці [21, арк. 127; 45, арк. 50; 100, арк. 81; 107, 55, 756, s. 3–35; 1103, с. 47; 1327, s. 52; 1355, s. 83].

Аналізуючи географічне розміщення розселення німців в Східній Галичині міжвоєнної доби, приходимо до висновку, що на той час найбільшим плацдармом їх розселення на теренах краю був Львівський повіт Львівського воєводства. В цілому Львівське воєводство було найбільшим місцем концентрації німецького населення. Тут знаходилася 101 німецька громада, що становило 49,5 % всіх німецьких общин [756, s. 1–64].

Таким чином, на момент входження краю до складу відродженої польської держави основними місцями концентрації німецьких громад були: Городоцький (11), Дрогобицький (16), Львівський (21) Львівського;

Долинський (19), Коломийський (9), Стрийський (13) Станиславівського та Кам'янка-Струмилівський (5) і Радехівський (9) повіти Тернопільського воєводства. Як бачимо, на східногалицьких теренах найбільше німецьких громад знаходилося на території Львівського і Долинського повітів Львівського та Станиславівського воєводств.

Окрім концентрації німців у колоніях та громадах, окремі з них жили розпорошено щонайменше в 669 українських селах регіону. Найбільше їх розсіялося по селах Львівського воєводства. Тут згідно з першим польським переписом населення 30 вересня 1921 р. вони мешкали в 283 сільських поселеннях. У Станиславівському дисперсна діаспора німецької меншини знаходилася у 280, а в Тернопільському воєводствах – у 106 сільських населених пунктах [197, арк. 47; 199, арк. 23 зв; 201, арк. 49; 205, арк. 169; 209, арк. 2 зв; 211, арк. 1-50; 248, арк. 1-69; 389, арк. 2; 390, арк. 2; 391, арк. 3; 392, арк. 2; 412, арк. 1-49; 414, арк. 1-31 ; 446, арк. 1-125; 524, арк. 1-43; 556, арк. 1-187; 569, арк. 1-6; 580, арк. 1-31; 581, арк. 1-57; 582, арк. 1-44; 681, к. 381; 754, s. 3–30; 755, s. 1–25; 756, s. 1–29].

Утім, перепис населення 30 вересня 1921 р. не подав повної картини дисперсного розселення німців. Його недосконалість відзначив німецький часопис «Ostdeutsches Volksblatt», за даними якого станом на 30 вересня 1921 р. церковною статистикою німців протестантського віровизнання в українських поселеннях зафіксовано 646, в тому числі в Львівському – 277, Станиславівському – 217 і Тернопільському воєводствах – 152 [1175, с. 84].

Стосовно діаспорного розселення на цих теренах німців католицького віровизнання, то їх визначити практично неможливо. Оскільки перший міжвоєнний перепис населення польської держави подає їх, як поляків, а спеціального щодо них обліку католицьке духовенство не вело, тож через брак відповідних джерел не можна встановити навіть приблизної картини дисперсного розселення німців-католиків на землях східногалицького регіону в міжвоєнному часі. Таким чином, подані нами дані (станом на 30 жовтня 1921 р.) є мінімальними і далекими від істинного стану на місцях.

Перший перепис населення у польській державі 30 жовтня 1921 р. засвідчує, що німці дисперсно проживали в усіх українських повітах Малопольщі. В повітах трьох воєводств німецька діаспора Східної Галичини була розпорошена нерівномірно. Чітко виділяються повіти з малою, середньою та великою концентрацією німецької спільноти. В Львівському воєводстві їх розпорошеність виглядала таким чином: у Старосамбірському – 5, Добромильському і Рудківському – по 10, Ліському, Сокальському – по 13, Мостиському – 14, Жовківському, Перемишському, Самбірському – по 15, Бібрському, Рава Руському – по 17, Цішановському – 18, Дрогобицькому – 20, Городоцькому і Яворівському – по 24 та у Львівському – 53 селах [754, s.3–53; 1381, s.1–30].

Розпорошеність німців по селах у повітах Станиславівського воєводства в 1921 р. була такою: у Печеніжинському – 2, Богородчанському, Городенківському і Турківському – по 7, Косівському – 8, Тлумацькому – 10, Снятинському – 13, Надвірнянському і Станиславівському – по 15, Рогатинському, Коломийському і Сколівському – по 17, Калуському – 18, Жидачівському – 21, Долинському – 31 і Стрийському – 32 [755, s. 3–25]. У Тернопільському воєводстві діаспора німецької меншини розподілилася наступним чином: у повітах Скалатському – 1, Гусятинському, Збаражському і Терехівському – по 2, Буцацькому і Заліщицькому – по 3, Бережанському, Зборівському і Кам'яно-Струмилівському – по 5, Тернопільському – 6, Борщівському і Підгаєцькому – по 7, Бродівському – 8, Перемишлянському і Чортківському – по 9, Золочівському і Радехівському – по 15 селах [756, s. 1–29]. Отже, з повітів трьох воєводств краю найбільшу розпорошеність німецької діаспори в 1921 р. мав Львівський, а найменшу – Печеніжинський Станиславівського та Гусятинський, Збаразький і Скалатський Тернопільського воєводств.

У подальшому часі німецька меншина в розселенні зазнала змін через проведення в 1931 р. адміністративної реформи, яка внесла корективи в підпорядкування німецьких громад у повітах та зменшення числа поселень за рахунок включення ряду колоній до територіальних меж Львова, Станисла-

вова, Болехова, Коломиї, Снятина і Сколе. Відповідно до цих новацій в адміністративно-територіальному поділі з карт Станиславівського воєводства зникли внаслідок ліквідації Богородчанський і Сколівський повіти, а Турківський – підпорядковано Львівському воєводству. Через територіальний перерозподіл відбулися зміни входження німецьких громад до того чи іншого повіту. Так, німецькі громади Аннабергу, Вижньої Демні, Карлсдорфу, Климця, Сморже, Сколе і Тухольки відійшли до Стрийського повіту, а Горохолина – до Станиславівського Станиславівського воєводства [343, арк. 90, 92; 755, s. 23].

У дисперсному розселенні німців Східної Галичини між 1921 і 1939 рр. теж сталися незначні зміни. Демографічні джерела, що опублікував за кордоном відомий вчений В. Кубійович, разом з уточненими архівними відомостями вітчизняних архівів станом на 1 січня 1939 р. подають дещо нижчі показники їх дисперсного розселення, ніж у 1921 році. [Див.: додаток 2]. Суттєва різниця в цифрових даних у бік зменшення, на нашу думку, обумовлена тодішньою дійсністю, насамперед, асиміляційними процесами, які протікали в середовищі німців регіону в 20 – 30-х роках ХХ ст. Не дивно, що саме через них зменшився показник розселення в сільській місцевості краю. Німці далі продовжували жити в тих же селах [501, арк. 1-266; 637, арк. 1-72; 638, арк. 1-220; 639, арк.1-162, 640, арк. 1-10; 641, арк. 1-10; 758, s. 5-780; 759, s. 2-23]. У багатьох випадках дані про них пропадають через те, що одні з них визнавали себе українцями, а інші – поляками. Для прикладу, в селі Космачі, яке в 1921 р. входило до складу Печеніжинського повіту, а з 1931 р. – до Коломийського, за першим переписом населення значиться один німець протестантського віровизнання. Насправді ж у селі проживало три родини німців, про яких статистика далі взагалі мовчить, мабуть тому, що німецькі родини Губера, Шаперта і Отта вважали себе українцями. Нащадки перших двох мешкають в гуцульському селі понині, а з третьої молодь забрано до Німеччини [755, s. 12; 720, арк. 1.].

У Рудківському повіті Львівського воєводства, за даними В. Кубійовича, німці протестантських віровизнань мешкали у восьми, а за відомостями пастора Дорнфельдської парафії – в 43 українських поселеннях. Їх дисперсне розселення виглядало так: Андріянів, Березець, Бірче, Бучали, Велика Горожанка, Голодівка, Горбуля, Грабова, Катериничі, Колодруби, Комарно, Конюшки Королівські, Конюшки Тулиголовські, Круковець, Крупка, Кудли, Липиці, Литовка, Лівчиці, Мала Горожанка, Малпа, Мельничі, Монастирець, Мости, Нове Село, Новосілки Опарські, Підзвіринець, Повергів, Погірці, Подільці, Поріччя, Риболівка, Ричагів, Румно, Свиняча, Сусолів, Татаринів, Тершаків, Тулиголови, Чуловичі, Хлопи, Якимчиці та Ясенів [1107, с. 69–71; 1363, с. 282].

За даними Ф. Зеефельда, у Жидачівському повіті Станиславівського воєводства в 1930 р. дисперсні німці лютеранського і кальвіністського віровизнань жили в 18 українських селах: Березині, Великій Волі, Верині, Греблі, Демні, Дроговижу, Ілові, Крупську, Малехові, Надяличах, Пісочній, Розвадові, Роздолі, Рудниках, Стільському, Тростянцю, Устю і Черниці [1363, с. 283]. Цей перелік майже повністю збігається з переписом населення 1921 р. Однак, В. Кубійович зафіксував дисперсне розселення німців на Жидачівщині тільки в дев'ятьох селах повіту [1363, с. 282; 755, с. 24–25; 1107, с. 106–108].

З інших різноманітних джерел вдалося встановити, що в Станиславівському воєводстві німці в 1930–1938 рр. дисперсно проживали ще в інших селах. Зокрема, 1930 р. по одному їх проживання засвідчено в Конюшках і Кутківцях Рогатинського повіту. 1934 р. в с. Угринів Долішній поблизу Станиславова також проживала одна особа німецького походження. В Калуському повіті у 1938 р. в Завадці жила одна, Довгому – дві, а в Кропивнику – дванадцять осіб німецького походження. У Космачі Коломийського повіту проживало 14 німців. Того року в Тлумацькому повіті їх зауважено в Богородичині, Вороні, Гостеві, Милуванні, Угорниках – по одному, в Олеші – два, Бортниках – три, Струпкові – п'ять осіб

[386, арк. 64 зв., 65 зв.; 438, арк. 13; 482, арк. 35; 454, арк. 1-79; 457, арк. 5, 6; 462, арк. 1-150].

У Тернопільському воєводстві повне дисперсне розселення німців маємо тільки з колонії Бекерсдорф на Підгаєччині. З неї напередодні Другої світової війни 35 німців жили в одинадцяти населених пунктах: Божикові, Козові, Львові, Мечищеві, Телячому – по одному, Бучачі, Тростянцю – по двоє, Золотниках, Підгайцях – по троє, Вишнівчику – четверо і Новосілці – 16 осіб, проте жоден в статистичних джерелах 1938 р. не значиться як німець, а як поляки [1261, с. 106].

Отже, в розселенні німецької меншини краю у міжвоєнному періоді якихось суттєвих змін, які б давали підстави твердити, що вона зазнала їх через міграційні процеси, не сталося, а тому мережа розселення, на нашу думку, не зменшилась і мала б бути аналогічною до свого вигляду у 1921 р. Статистичні дані станом на 1 січня 1939 р., які показують нижчу розселеність німців на теренах регіону, ніж в 1921 р., є заниженими і не відповідають фактичному стану речей на місцях.

Узагальнивши сказане, можна стверджувати, що формування німецької меншини на територіях Східної Галичини проходило в три етапи. Перший – припадає на княжу добу, другий – часи шляхетської Польщі, а третій – панування австрійської держави. Найбільший притік німецьких поселенців на дані терени відбувається у третій період: кінець XVIII – початок XIX ст.

На останньому етапі нові німецькі колонії Східної Галичини з'являлися за рахунок матірних й брунькування матірних колоній у дочірні осередки. Всіх німецьких громад на момент входження краю до складу відродженої польської держави налічувалося 220, з яких на землях Львівського воєводства було – 101, Станіславівського – 87 та Тернопільського – 32 [17, арк.1-3 зв; 18, арк 18 зв; 19, арк. 19 зв; 20, арк. 272 зв.; 23, арк. 1-89; 25, арк. 17 зв.; 26, арк. 1-74; 28, арк. 249; 29, арк. 96; 30, арк. 57; 31, арк. 132; 32, арк, 450-552; 33, арк. 57; 35, арк.1-182; 36, арк. 97 зв; 37, арк. 105; 38, арк. 1-48; 39, арк.73; 44, арк. 40; 46, арк. 1-88; 47, арк. 167; 48, арк. 78; 49, арк. 72; 60, арк. 249 зв;

1110, с. 121; 1219, s.155-161; 1230, 1-11; 1237, s, 356; 1240, s. 421; 1242, s. 530-531; 1247, s. 2-180; 1248, s. 2-10; 1255, s. 20-480; 1256, s. 186-199; 1255, s. 15-150; 1256, s. 150-200; 1258, s. 1-390; 1276, s. 1-130; 1346, s. 530-531; 1409, s. 1-130; 1444, s. 1-86; 1449, s. 1-158; 1451, s. 401; 1452, ВІ. 1-60]. Кожне воєводство мало свої місця концентрації німецьких поселень. Скажімо, в повітах Львівського їх було п'ятнадцять, Станиславівського – десять і Тернопільського воєводств – п'ять. У міжвоєнному часі кількість німецьких громад зменшилася до 198 у зв'язку з входженням десяти общин до великих: Львова і Станиславова та менших міст – Болехів, Долина, Дрогобич, Калуш, Коломия, Снятин. Це означає, що в даних хронологічних рамках незмінним залишилося число німецьких громад тільки в Тернопільському воєводстві.

2. 2. Чисельність

Основним джерелом підрахунку чисельності німецької меншини між двома світовими війнами є урядові переписи населення, які проведені польською державою 30 вересня 1921 і 9 грудня 1931 рр. Вони в зазначених хронологічних рамках та у загальних рисах відображають демографічний розвиток німецької меншини східногалицького регіону. Аналіз чисельності східногалицьких німців з моменту входження краю до складу відродженої польської держави треба проводити з першого урядового перепису населення. Згідно з його офіційними підсумками в 1921 р. у регіоні проживало 30209 німців, котрі до загальної чисельності всього населення краю склали 0,6% [Див.: додаток 3]. Аналізуючи дані додатку 3, можна стверджувати, що з трьох воєводств Східної Галичини найбільше німців проживало в Станиславівському, дещо менше у Львівському, і зовсім невелика кількість – на теренах Тернопільського воєводств.

Охарактеризуємо динаміку чисельності німецької меншини східногалицького регіону міжвоєнного періоду по воєводствах. Німці на українських теренах Львівського воєводства розпоршилися в чотирнадцяти повітах [Див.: додаток 4]. Дані додатку 4 дають підстави стверджувати, що в Львівському воєводстві найбільш населеним німцями повітом був Дрого-

бицький, за ним – Львівський, Городоцький, Рава-Руський та Жовківський повіти. Одночасно на території Львівського повіту великим пунктом скупчення німців був Львів, який виділено в окрему автономну адміністративну одиницю, мабуть, через те, що, як уже зазначали, він ділився на п'ять великих ділянок. В місті за офіційними даними 1921 р. проживало 1650 німців, або 0,7 % від всіх жителів міста. Насправді німців у місті жило значно більше. Тільки осіб євангельського віросповідання числилося 2670, католицького – не менше 150, менонітського – 71, а в підсумку – 2891 особа, або 1,31 % від всіх мешканців міста. Отже, виглядає так, що тільки по Львову офіційним переписом 1921 р. приховано при реєстрації 1267 осіб німецької національності, що складало 43,82 % німецької громади міста [754, s. 24]. Все населення німецької меншини Станиславівського воєводства в 1921 р. розподілялося по 16 повітах [Див.: додаток 5]. Отже, виходячи з даних додатку 5, є всі підстави стверджувати, що найбільше німців у Станиславівському воєводстві проживало в Долинському, Стрийському, Коломийському, Жидачівському, Сколівському, Станиславівському, Калуському та Тлумацькому повітах. Серед них найбільш населеним німцями був Долинський повіт, малочисельними – Печеніжинський, Косівський, Городенківський та Рогатинський повіти.

У Тернопільському воєводстві найвища чисельність німців спостерігається в Радехівському, Бродівському, Підгаєцькому, Золочівському, Перемишлянському, Кам'яно-Струмилівському повітах [Див. додаток 6]. Середню кількість осіб німецької спільноти в Тернопільському воєводстві мали Тернопільський (103), Тербовлянський (157) і Чортківський повіти (146). Решта 8 повітів Тернопільського воєводства були з невеликою кількістю німців, і налічували загалом 146 осіб, в тому числі в Бережанському – 12, Борщівському – 46, Бучацькому і Гусятинському – по 10, Заліщицькому – 32, Збаражському – 5, Зборівському – 28 та Скалатському – 3 особи [756, s. 1–29].

Проаналізувавши за офіційними даними чисельність німецького населення Східної Галичини в 1921 р. по повітах трьох воєводств краю,

можна стверджувати, що найбільш населеними німцями були Долинський (4485), Стрийський (2868) повіти Станиславівського та Дрогобицький (3237) і Львівський (2865) повіти Львівського воєводства [754, s. 10, 11; 755, s. 4, 5, 8, 9, 18, 19].

Однак, як свідчать уточнені відомості таблиць 4–6, даним першого перепису населення Польщі 1921 р. не можна довіряти сповна. Результати цього перепису першим у вітчизняній історіографії під сумнів взяв дослідник В. Садовський, який стверджував, що їх неточність по українських поселеннях Галичини була в межах від 9 до 21,9 % [1160, с. 18]. Отже, його міркування стосовно результатів офіційного перепису населення краю співпадають із міркуваннями інших дослідників німецької меншини Східної Галичини. Зокрема, факти неточності державної статистики Польщі у результатах перепису населення 1921 р. визнають також і польські науковці. Й. Томашевський пише: «...результати перепису населення 1921 р. є недостатніми для дослідження національних відносин в Польщі» [1175, с. 92]. Його висновки підтверджуються матеріалами першоджерел. Так, в Дрогобицькому повіті Львівського воєводства в громаді Нижній Лужок за офіційними даними жило троє, в Малманнсталі (Майдані) – семеро, а насправді в першій тоді проживало не менше 40, а в другій – 100 німців [754, s. 10; 1107, с. 23].

Така сама картина з офіційними даними спостерігається і по німецьких громадах Станиславівського та Тернопільського воєводства. Скажімо, за даними перепису населення 1921 р. у колонії Бредтгайм Надвірнянського повіту Станиславівського воєводства жило тільки 119, а насправді – 343 німців. В Турківському повіті цей перепис подає, що тут мешкало 38 дисперсних німців, а тих хто жив у трьох німецьких громадах українських сіл Бориня, Вовче, Розлуч та містечку Турці, усіх записано поляками. В цих чотирьох громадах проживало станом на 26 квітня 1938 р. за офіційними даними влади Львівського воєводства 715 німців, в тому числі в першій – 365, другій – 250, в третій – 100, в м. Турці – 50 осіб. Цей перепис не подав

жодного німця католицького віровизнання з Делятина (110 осіб) Надвірнянського повіту на Станиславівщині [343, арк. 89, 91, 92; 1107, 94, 96, 97].

У Миріві Радехівського повіту Тернопільського воєводства з 125 подано лише 25 німців. У громаді німців-католиків опільського с. Кимир Перемишлянського повіту того ж воєводства жило щонайменше 70 осіб німецької національності, а за згаданим переписом не вказано жодного, тобто їх всіх записано поляками. Так само поступили зі 130 німцями Комарівки Бродівського повіту Тернопільського воєводства [1175, с. 92]. Утаєння певної кількості німців першим переписом населення польської держави фіксують також обчислення В. Куна. Він стверджує, що в Східній Галичині 1921 р. проживало не 30209, а 40860 німців [1290, с. 30]. Як бачимо, різниця між двома розрахунками: дослідницьким і офіційним є великою і не на користь німецької меншини краю, а пануючої нації, яка на інкорпорованих землях хотіла бачити більше поляків. У цілому, як свідчать вищенаведені цифри таблиць 4–6, всього цим переписом приховано щонайменше 14245 осіб, в тому числі у Львівському – 7791, Станиславівському – 4653 і Тернопільському воєводствах – 1801 особа німецької меншини. Отже, за цими розрахунками в 1921 р. на східногалицьких територіях мешкало щонайменше 44451 німець, у тому числі в Львівському – 19921, Станиславівському – 20248 і Тернопільському – 4722. Таким чином, цифра польської історіографії 30209 осіб німецької меншини, що проживала на теренах регіону, яка базується на офіційних даних перепису населення, є заниженою щонайменше на 47,1 %.

У наступні десять років суттєвих змін в динаміці росту чисельності німецького населення Східної Галичини не відбулося. Матеріали другого перепису населення Речі Посполитлої засвідчують, що за офіційними даними станом на 9 грудня 1931 р. на теренах трьох воєводств краю проживала 31561 особа німецької національності. Як стверджують дослідники, дані перепису населення всієї Польщі 1931 р. є також заниженими і їм не можна повністю довіряти. Ця заниженість відомостей про національні меншини польської

держави міжвоєнної доби становить щонайменше четвертину від всієї кількості німецької меншини. На думку Й. Томашевського, при проведенні перепису переважав політичний, а не демографічний чинник [1175, с. 93].

Тож, у Східній Галичині в 1931 р. Львівське і Станиславівське воєводства й надалі залишаються найбільш населеними німецькою меншиною. Тернопільське воєводство – з найменшим острівцем німецької спільноти в слов'янському етнокультурному масиві [Див.: додаток 8]. Порівнюючи офіційні дані першого і другого переписів населення польської держави за даними таблиці 8, можна стверджувати: між 1921 і 1931 рр. у Львівському воєводстві німецька меншина мала невелике позитивне сальдо в кількості 367 осіб. Найбільше від'ємне сальдо мали Жовківський (–966), Дрогобицький (–276), Добромільський (–254), Яворівський (–149), Ліський (–92) і Львівський (–84) повіти. Щоправда, від'ємне сальдо цих повітів було перекрите природним приростом німецької меншини Самбірського (+425), Рудківського (+213), Рава-Руського (+140), Любачівського (+124) повітів воєводства та самого Львова (+838), але і його не вистачило до нульового рівня даних попереднього перепису населення.

Невелике від'ємне сальдо Дрогобицького, Добромільського, Ліського, Львівського і Яворівського повітів Львівського воєводства насамперед пояснюється відтоком німців до Львова, де легше можна було знайти роботу, а тому сюди й спрямовувався відтік німецького населення з колоній. Проілюструвати це можна на прикладі шести німецьких колоній Львівського повіту: Айнзідель, Лінденфельд, Нове Хоросно, Райхенбах, Розенберг і Фалькенштайн. В них, окрім Фалькенштайну (до 1934 р.) та Лінденфельду (до 1938 р.), протягом міжвоєнного періоду не спостерігається значного природного приросту населення німецької меншини у згаданім повіті, а навпаки – маємо від'ємне сальдо. Власне у чотирьох колоніях, розташованих поблизу Львова: Айнзідель, Нове Хоросно, Райхенбах та Розенберг, відтік німецького населення був постійний, і, очевидно, свого апогею сягнув у 1934 р. [Див.: додаток 9].

Не виключено, що деяке зменшення чисельності німців у Львівському воєводстві між двома офіційними переписами населення польської держави також відбулося через асиміляційні процеси, що проходили в середовищі німецької меншини регіону, а також через меркантильні переконання окремих осіб німецького походження, які відрікалися своєї національності. Подібні факти мали місце не тільки в Галичині, але й інших регіонах держави, зокрема, найбільше їх у міжвоєнному періоді було в Кашубському повіті [1236, s. 25]. Складна і несприятлива економічна ситуація першого десятиліття міжвоєнної доби в краю, у тому числі і в Львівському воєводстві теж в кінцевому результаті призвела до погіршення демографічних показників у динаміці розвитку німецької меншини: зменшення чисельності німців на 367 осіб.

Що стосується Жовківського повіту, то тут депопуляції німецької меншини між 1921 і 1931 рр. не було. Велику різницю між даними двох переписів населення можна пояснити припущеннями. Перше: в офіційні дані про народонаселення повіту, вірогідно, закралася помилка. Друге: не виключено, що свідомо зроблено фальсифікацію даних про німецьку меншину. Як показують дані неофіційного перепису населення Львівського воєводства від 1 квітня 1938 р., німецька меншина Жовківщини продовжувала існувати майже на рівні 1921 р. Оскільки в зазначених хронологічних рамках хвилі міграції німців на Жовківщину з інших теренів краю не спостерігалось, то через відсутність сюди притоку мігрантів не може бути ніякої мови про її кількісний зріст. До того ж, за рахунок природного приросту в 1931–1938 рр., вона не могла збільшитися з 151 до 968 осіб. Таким чином, офіційні дані другого перепису населення про німецьку меншину Жовківського повіту Львівського воєводства є явно не достовірними і заниженими в 7–8 разів.

Якщо взяти до уваги, що офіційні дані польської державної статистики є заниженими як мінімум на 25%, то в 1931 р. у Львівському воєводстві німецька меншина мала б налічувати щонайменше 15339 осіб. І ця цифра, на наш погляд, є мінімальною, адже різниця між уточненими даними 1921 р. і нашими новими розрахунками складає 3148 осіб, що становить лише 82,96%

до першого перепису населення. Отже, слід вважати, що фальсифікація при переписі населення німецької меншини Львівського воєводства 1931 р. була значно вищою і коливалася в межах 26–30 % [727, арк. 1-125].

У Станиславівському воєводстві в першому десятиріччі міжвоєнної доби спостерігався природний приріст німецького населення практично в кожному найбільш населеному меншиною повітах: Долинському, Станиславівському і Стрийському. По всіх інших повітах демографічні показники розвитку німецької меншини воєводства від'ємні [Див.: додаток 10]. Аналіз таблиць 5 і 10 показує, що в Станиславівському воєводстві найкращі показники природного приросту німецька меншина мала в Долинському, Станиславівському та Стрийському повітах. З них найвище позитивне сальдо було в Стрийському повіті. Тут найкращий показник вийшов не за рахунок природного приросту німецького елемента, а за лічби приєднаних до нього територій з німецьким населенням колишнього Сколівського повіту. Його ліквідували 1 квітня 1931 р. в часі проведення на теренах краю нової адміністративної реформи. В цілому по Станиславівському воєводству природний приріст був невеликий і відповідно урядових статистичних даних обох державних переписів населення II Речі Посполитої становив 1627 осіб [755, s. 3–25; 743, s. 27–29].

Німецька спільнота Тернопільського воєводства, як і Львівського, між двома офіційними переписами населення польської держави якихось суттєвих змін в природному прирості не зазнала. Невелику різницю між двома переписами польської держави в бік збільшення чисельності німецької меншини Тернопільського воєводства на 201 особу можна пояснити тільки необ'єктивними даними другого офіційного перепису населення II Речі Посполитої [Див.: додаток 11]. Аналіз таблиць 6 і 11 показує, що в Тернопільському воєводстві й надалі основними острівцями концентрації німецької меншини залишаються Перемишлянський, Золочівський, Кам'яно-Струмилівський та Радехівський повіти. Зростання невеликої кількості осіб німецького походження цей офіційний перепис 1931 р. засвідчує тільки

в трьох повітах: Золочівському, Кам'яно-Струmilівському та Скалатському. Якщо взяти до уваги заниженість офіційної статистики на 25%, то, насправді, німецька меншина повинна налічувати, щонайменше на 669 осіб більше за офіційні результати перепису населення і могла становити 3344 осіб [Див.: додаток 12]. Її дані дають підстави стверджувати, що між 1921 і 1931 рр. ріст німецької меншини в регіоні був незначним. З трьох воєводств невелике від'ємне сальдо мало тільки Львівське, а позитивне – Станіславівське та Тернопільське воєводства. Це низьке збільшення чисельності німецької меншини краю на 991 особу в той час відбулося лише за рахунок невисокого її природного приросту. Насправді ж, цей ріст був на 25% більшим, а це є вище на 7800 осіб, тобто більше за дані офіційної статистики. Тож чисельність німецької меншини Східної Галичини в 1931 р. мала би налічувати, за неповними даними, – 39751 особу, в тому числі в Львівському – 15478, Станіславівському – 20929 і Тернопільському воєводствах – 3344.

У подальшому часі суттєвих змін в чисельності німецького населення краю напередодні Другої світової війни не сталося. Станом на 1 квітня 1938 р. в українських повітах Львівського воєводства за офіційними даними налічувалося 17126 німців. У Станіславівському воєводстві на 17 травня 1938 р. воєводська влада нарахувала 18931 особу німецької спільноти. Якщо зрівняти офіційні дані місцевої влади Станіславського воєводства за 1938 р. з поданими відомостями В. Кубійовича та церковної статистики, то перші від других відрізняються явно заниженими цифрами. На 1 вересня 1939 р. за даними В. Кубійовича в Тернопільському воєводстві було 6785 осіб, що признавали себе німцями [383, арк. 11; 343, арк. 2; 729, с. 15-185; 730, с. 20-183]. Таким чином, перед початком Другої світової війни на східногалицьких теренах за приблизними підрахунками налічувалося 42842 осіб німецької національності. Як бачимо, природний приріст між 1931 і 1939 рр. був невеликим і складав 3091 особу, або 7,21%.

Зміни в чисельності населення німецької меншини Східної Галичини між 1931 і 1939 рр. розпочнемо з Львівського воєводства [Див.: додаток 13]. Отже, напередодні Другої світової війни найдинамічніше збільшення німець-

кого населення у Львівському воєводстві мали Городоцький, Дрогобицький, Львівський та Рава-Руський повіти, де була найвища концентрація цієї меншини. З усіх повітів воєводства найоб'єктивніше відображено чисельність німецької меншини Ліського повіту, в якому збільшення населення, безперечно, відбулося за рахунок природного приросту. Насамкінець слід сказати, що різні статистичні дані про чисельність німецької меншини Львівського воєводства напередодні Другої світової війни, як і за попередні 1921, 1931 рр., є вкрай розбіжними. Для прикладу візьмемо Турківський повіт Львівського воєводства. Тут проживали німці католицького віровизнання. За офіційними даними польської влади Львівського воєводства станом на 1 квітня 1938 р. в цьому повіті у трьох німецьких громадах жило 715 німців, в тому числі у Вовчому – 100, Розлучі – 250 і Борині – 365 осіб. Згідно з даними Й. Білла станом на початок 1939 р. німці-католики Турківщини проживали тільки в двох українських громадах – Борині (141) й Розлучі (123). За відомостями В. Кубійовича, тут мешкало 355 німців, в тому числі в Турці – 50, Розлучі – 60, Вовчому – 70 осіб [343, арк. 89, 91, 92; 1107, с. 94, 96, 97]. У Рудківському повіті, за підрахунками В. Кубійовича, налічувалося 270, а за даними воєводської влади, яка зробила неофіційний перепис населення для таємного службового користування, нараховувалося 286 німців. Співставивши дані В. Кубійовича з офіційною статистикою воєводської влади, припускаємо, що насправді в цьому повіті проживало 319 осіб, в тому числі в містечку Комарно – 11, в колонії Нові Купновичі – 253 і дисперсно – 55: в Погірцях – 1, Новому Селі – 3, Новосілках – 4, Андріянові – 5, Горожаній Великій, Ляшках Завізаних, Чуловичах – по 10 і острові – 12 [343, арк. 65–67; 1107, с. 69–71].

У Станиславівському воєводстві, як і Львівському, у 1931–1939 рр. відбувся позитивний природний приріст німецького населення. Тут чисельність німецької меншини зросла з 16820 до 25467, або на 8647 осіб більше – на третину [Див.: додаток 14]. Це свідчить, що в Станиславівському воєводстві перед новою світовою війною найбільш населеним німецькою

спільнотою, як і раніше, були Стрийський та Долинський повіти, в яких вона становила 3% від всіх мешканців [373, арк. 5].

У всіх 12 повітах воєводства спостерігався значний приріст населення. Великі розходження між даними офіційного перепису населення 1938 р. і відомостями церковної статистики пояснюється заниженими даними статистики польської держави. Разом з тим, підрахунки, зроблені нами, відрізняються від офіційної статистики воєводської влади, яка твердить, що станом на 17 травня 1938 р. у воєводстві проживало 18931 німець. Як бачимо, офіційною владою приховано 6536 осіб німецького походження, тобто 25,66% [383, арк. 11].

Якщо взяти до уваги той факт, що результати перепису німецької меншини 1931 р. занижені десь на чверть, то чисельно між 1931 та 1939 рр. вона мала б зрости з 21025 до 25467 осіб. Отже, німецька меншина Станіславського воєводства в той час мала б зрости на 4442 осіб, або на 17,44%, що відповідає тодішньому максимальному коефіцієнту природного приросту населення краю.

У Тернопільському воєводстві між 1931 і 1939 рр., на нашу думку, чисельно німецька меншина не зазнала суттєвих змін. Великі цифрові зміни в сторону росту її чисельності є результатом недосконалості офіційної польської статистики, яка не подала реальної картини кількості німців в цьому воєводстві за результатами перепису населення 1931 р. Заниженість даних офіційної статистики з політичних й ідеологічних міркувань польської держави чітко простежується на прикладі Копичинського, Тернопільського та Чортківського повітів. Приміром, в Копичинському повіті проживало 26 лютеран і 27 кальвіністів, а німецькою мовою розмовляло тільки 37 з 53 осіб протестантського віровизнання, які, безперечно, були німецького походження. В Тернопільському і Чортківському повітах різниця відповідно складала 58, 14 і 34 та 133, 33 і 102 осіб [743, s. 30–34].

Різницю між офіційними даними та неупередженими відомостями В. Кубійовича, зібраними на основі показів церковної статистики, яка, на

думку В. Барвінського і більшості дослідників, є більш достовірною за обчислення населення за мовною ознакою, відображає додаток 15 [1051, с. 11; 1132, с. 7].

У Тернопільському воєводстві, як засвідчує додаток 15, між 1931 і 1939 рр. також спостерігалися позитивні зміни в кращій бік. Але якісне зростання чисельності осіб німецької меншини в Бродівському, Кам'янко-Струмилівському, Перемишлянському, Підгаєцькому та Радехівському повітах відбулося не за рахунок демографічного буму, а за недосконалої офіційної лічби німців в часі другого перепису населення в польській державі. На підставі вищенаведених даних таблиць 13, 14 і 15 можна стверджувати, що найбільше змін в чисельності населення німецької меншини краю між 1931 і 1938 рр. відбулося у Львівському повіті Львівського воєводства. В соціальному плані ця національна меншина краю в міжвоєнному періоді, як і раніше, була не однорідною. Вона складалася з селян, ремісників, робітників, державних службовців й інтелігенції. За твердженнями В. Каудера, в міжвоєнному періоді селянство становило три чверті всього населення німецької меншини краю. У четвертій частині державні службовці й інтелігенція налічували 1%, робітники – 8% і ремісники – 16 % [1271, с. 7].

Наостанок, характеризуючи німецьку меншину Східної Галичини міжвоєнного часу, слід зазначити, що серед інших національностей, які проживали на східногалицьких територіях, німці займали четверте місце у багатьох повітах та в цілому по воєводствах. Так, за результатами офіційного перепису населення 1921 р. в Львівському повіті мешкало 84720 поляків, 51398 українців, 5243 євреїв та 1812 німців. Це твердження базується також і на даних таблиці 16, яка подає відомості про національний склад населення Східної Малополющі за 1921, 1931 і 1939 рр. [Див.: додаток 16].

Узагальнивши вищесказане, можна констатувати, що в міжвоєнному часі німецька меншина під демографічним кутом зору не зазнала різких змін. Природний приріст німецького населення краю був невисоким. За кількістю проживаючих німців серед воєводств Східної Галичини виділялося

Станиславівське, а серед повітів – Долинський. Офіційні дані, зазначені в переписах населення досліджуваних теренів міжвоєнного часу, є заниженими і не відповідають фактичному стану на місцях. Вони – лише мінімальні, але не наближені до істини. Через відсутність інших об'єктивних статистичних джерел окреслити точне число осіб німецької меншини, що проживали в східногалицькому регіоні в міжвоєнному періоді, неможливо. Уточнені цифри можна вважати проміжними між офіційними даними і реальним станом чисельності німецького населення у Східній Галичині міжвоєнної доби.

2.3. Динаміка сільського і міського населення

У Східній Галичині, як і в кожному регіоні польської держави, німецька меншина міжвоєнного періоду за місцем проживання ділилася на міське і сільське населення. Як уже зазначалося, німці у великих містах краю з'явилися ще за княжої доби. Сільська людність німецької меншини на теренах краю сформувалася лише наприкінці XVIII – початку XIX ст. [1128, с. 62–74; 1080, с.; 1108, с.].

Згідно з архівними та офіційними даними перепису 1921 р., міське населення німецької меншини Східної Галичини налічувало 6266 осіб, в тому числі у Львівському – 3587, Станиславівському – 2242 та Тернопільському воєводствах – 437. Показники таблиці 17 засвідчують, що міське населення німецької меншини було сконцентровано нерівномірно. Основна його маса зосередилася в містах Львівського (58,24%) і Станиславівського (36,70%) воєводств. Решта – 5,0% припадає на міське населення Тернопільського воєводства [Див.: додаток 17].

Проживання населення німецької меншини нерівномірно розподілилось в міських поселеннях краю. Більше німців було зосереджено у великих і середніх містах, а найменше – в містечках. Виразну картину конкретних відомостей їх концентрації в міських громадах східногалицьких теренів подає додаток 18.

У містах Львівського воєводства німецька меншина за переписом населення 1921 р. розподілилася так: в Комарному, Любачові, Немирові, Нижанковичах,

Рудках, Хирові – по 1, Куликові, Мостиськах, Судовій Вишні, Сокалі, Стрільськах – по 2, Бірчі – 3, Великих Мостах, Тартакові – по 4, Ходорові – 6, Яворові – 9, Белзі, Угневі, Устріках Долішніх – по 10, Олешичах – 12, Городку – 15, Бібрці – 16, Жовкві – 21, Добромилі – 25, Самборі – 29, Янові – 34, Щирці – 59, Дрогобичі – 103, Перемишлі – 122, Раві-Руській – 160 та Львові – 2670 осіб. Доречно наголосити, що і в самому Львові німці розселилися нерівномірно. Найбільше їх зосередилося в центральній частині міста: у Краківській (1092) та Галицькій (922) ділянках [754, s. 24; 1332, s. 415-448; 1334, s. 1-74; 1335, s. 20-70; 1387, s. 1-165].

За даними Галицько-Буковинської суперінтендентури та перепису населення 1921 р. у Станиславівському воєводстві чисельність громадян німецького походження складала у Більшівцях, Войнилові, Жидачеві, Печеніжині, Рожнятові, Роздолі, Тлумачі – по 1, Кутах – 5, Богородчанах – 6, Городенці – 8, Лисці – 10, Турці – 11, Рогатині – 13, Миколаєві – 33, Снятині – 40, Коломиї – 51, Надвірній – 60, Болехові – 62, Калуші – 63, Солотвині – 100, Делятині – 130, Отинії – 200, Сколе – 222, Сморже – 235, Станиславові – 366 і Стрию – 717 осіб [1100, с. 175; 754, s. 3, 20, 22, 24].

У містах і містечках Тернопільського воєводства німці розселилися у Білобожниці, Більчому, Буську, Глинянах, Гологорах, Добротворі, Копичинцях, Монастириськах, Олеську, Устечку – по 1; Бучачі, Скалаті, Струсові, Теремовлі – по 2; Борщеві, Перемишлянах, Підгайцях, Хоросткові, Улашківцях – по 3; Бережанах, Підкамені, Холоєві – по 4; Бродах – 9, Мельниці, Холоєві – по 11, Скалі – 12, Новому Виткові – 14, Заліщиках – 18, Лопатині – 23, Золочеві – 24, Чорткові – 32, Тернополі – 36, Стоянові – 37, Радехові – 44, Смільно – 57 і Кам'янці-Струмиловій – 79 осіб [296, арк. 15; 309, арк. 3; 452, арк. 27, 43, 61; 1243, s. 69].

Отже, перепис населення польської держави 1921 р. переконує, що німці Східної Галичини були скупчені насамперед у великих містах – Львові, Перемишлі, Стрию та Станиславові. Крім того, він засвідчує, що більше половини всього міського населення німецької меншини краю зосереджувалось

в містечках і містах Львівського воєводства. Більше третини зі всього загалу міської общини німців припадає на міста Станиславівського і тільки невеликий відсоток – на міську мережу Тернопільського воєводства. Через відсутність достовірних демографічних джерел про кожну міську громаду німців регіону неможливо встановити їх фактичну чисельність. Тож наведені дані перепису населення 1921 р. щодо німців у містах Східної Галичини є орієнтовними, оскільки ту частину, що належала до католицького віросповідання, в багатьох випадках подано як поляків. Покажемо в цьому відношенні є приклад з громадою німців містечка Делятин Надвірнянського повіту Станиславівського воєводства. Тут в 1921 р. проживало 130 осіб німецької національності, в тому числі – 20 лютеран і 110 католиків. Однак, за даними офіційного перепису німцями тут значилося тільки 20 осіб євангельського віровизнання, а решта зареєстровані як поляки.

За офіційними даними перепису населення 1931 р., у містах Львівського воєводства німці проживали в Старому Самборі – 28, Раві-Руській – 87, Дрогобичі – 120, Бориславі – 209, а в Перемишлі (нинішнього Підкарпатського воєводства Польщі), – 101 особа. Найбільше німців поселилося у Львові – 4131 особ [707, к. 106, 743, к. 37, 41, 44, 45]. У Станиславівському воєводстві найбільше німців мешкало в Делятині – 130, Стрию – 321 та Станиславові – 836 осіб, а на території Тернопільського – у Тернополі, де німецька громада протестантів за офіційними даними складалася з 30 лютеран і 6 кальвіністів [744, s. 27; 745, s. 32].

За даними Б. Заборського, у 1931 р. в містах краю проживало 10364 німців євангельського віровизнання. Міське населення Львівського воєводства налічувало 4863, Станиславівського – 5081, а Тернопільського – 420 осіб [1421, s. 77]. Отже, основний відсоток міських німців за переписом 1931 р. припадає на Станиславівське воєводство. На теренах Львівського воєводства станом на 1 квітня 1938 р. міська населеність німецьких громад складала: в Фельштині – 2, Комарно – 10, Бібрці – 13, Долішніх Устеріках – 15, Великому Любіні – 17, Яворові – 18, Угнові – 20, Янові – 26, Городку, Добромилі,

Жовкві, Самборі, Сокалі, Турці – по 50, Щирці – 76, Рава-Руській, Перемишлі – по 100, Бориславі – 216, Дрогобичі – 220, Винниках – 367 та Львові – 4000 осіб [343, арк. 3, 13, 16, 22, 37, 44, 45, 57, 75, 92, 95; 1107, с. 17, 22, 26, 47, 55, 64, 69, 71, 80, 94, 104].

У містах Станиславівського воєводства 1 січня 1939 р. чисельність німців була такою: в Рожнятові – 1, Обертині – 3, Заболотові, Печеніжині – по 11, Яблунові – 14, Косові – 20, Гвіздці – 21, Богородчанах, Жидачеві – по 40, Тлумачі – 50, Солотвині – 60, Кутах – 88, Делятині – 130, Надвірній – 200, Отинії – 300, Сколе – 400, Калуші – 450, Болехові – 700, Стрию – 717, Долині – 800 і Станиславові – 1800 осіб [386, арк. 85 зв., 89; 728, с. 40; 1107, с. 20, 32, 40, 52, 82, 85, 92, 106; 1154, с. 194-196].

Кількість німецького населення в містах Тернопільського воєводства на зазначений час була такою: в Буську – 3, Копичинцях і Хоросткові – по 10, у Лопатині – 20, у Заліщиках – 45, у Чорткові – 50, у Бродах – 60, у Радехові – 70, у Кам'янціСтрумиловій – 100 і у Тернополі – 150 осіб [1107, с. 10, 15, 34, 38, 58, 62, 89, 97]. У цілому, станом на 1 січня 1939 р., загальна чисельність міських німців Східної Галичини становила щонайменше 12312, в тому числі у Львівському – 5220, у Станиславівському – 6248, у Тернопільському воєводствах – 844 осіб [384, арк. 10, 18, 35 зв., 53, 77 зв.; 343, арк. 13, 44; 1107, с. 10–106].

Як в часі входження східногалицьких територій до складу відродженої Польщі, так і напередодні Другої світової війни, німецька меншина регіону по містах була розселена нерівномірно. Основна маса німців проживала в містечках і містах Львівського і Станиславівського воєводств. Як і раніше, більшість міського населення німецької меншини Східної Галичини жила в середніх і великих містах [Див.: додаток 19]. Показники таблиці 19 переконують, що в Станиславівському і Тернопільському воєводствах в міжвоєнному періоді відбувся суттєвий ріст міського населення німецької меншини. На нашу думку це зростання чисельності осіб німецьких громад у містах сталося за рахунок притоку німців з сільських околиць. Як і раніше,

основним вогнищем проживання німців Східної Галичини залишаються міста більш економічно розвиненого Львівського воєводства.

З трьох східногалицьких воєводств найкращий показник росту мала німецька меншина Тернопільського воєводства. Тут міське населення німецької меншини зросло на 407 осіб (200,7%). На другому місці стояло Станиславівське воєводство, де міське населення в міжвоєнному періоді зросло на 4006 осіб (278,6%). Найгірші показники міського населення мала німецька меншина Львівського воєводства: її ріст – 1633 осіб (30,5%) [Див.: додаток 20]. У міжвоєнному періоді істотне зростання німецького міського населення відбулося тільки в п'ятих східногалицьких містах: Болехові, Дрогобичі, Львові, Станиславові й Тернополі. Зокрема, чисельність міської громади Болехова зросла з 62 в 1921 р. до 500 осіб в 1938 р., а в Дрогобичі, Львові, Станиславові, Тернополі відповідно – 103 і 200, 2891 і 4000, 366 і 2000 та 36 і 150 німців [296, арк. 15; 1107, с. 22, 47, 82, 89].

Суттєве зростання цих міських громад німецької меншини відбулося не лише завдяки притоку німців з сільської місцевості, але й через розширення меж міст за рахунок навколишніх сіл, в яких були німецькі громади. Так, 17 листопада 1924 р. до Станиславова було приєднано багатолюдну колонію Княгинин, в якій за офіційними даними перепису 1921 р. мешкало 956 німців євангельського віровизнання (лютерани і кальвіністи) [1100, с. 38; 756, s. 17]. У 1928 р. до складу Львова з німецькими громадами ввійшли Левандівка і Сигнівка. Станом на 29 жовтня 1928 р., тобто перед приєднанням, в Сигнівці мешкало 210, а в Левандівці – 296 німців. В цей же час до території Болехова включено населені пункти з німецькими громадами: Волоське Село, Болехів Руський, Новий Бабілон і Соломонова Гірка [560, арк. 103].

Отже, в міжвоєнному періоді у Східній Галичині найчисельніша німецька громада зібралася у найбільшому місті краю Львові. На другому місці був Станиславів, а на третьому – Стрий. Десятку великих міських громад німців замикали Болехів, Борислав, Делятин, Дрогобич, Перемишль, Сколе, Тернопіль. З вищеназваних міст найточніша інформація є про Львів. Вона походить із

джерел церковної статистики, котра, звісно, є більш точніша, ніж урядова, бо останній дуже хотілося бачити весь край монолітною брилою польської спільноти [1284, s. 232-282; 1285, 4-8].

Природний приріст міського населення німецької меншини краю в міжвоєнному періоді в цілому був невисокий, навіть – в найбільших містах, де були найкращі умови праці, відпочинку і побуту. У 20-их роках він був нормальним, а в 30-х роках ХХ ст. пішов на спад через економічну кризу в польській державі. Для прикладу, в Львові у 1921–1930 рр. народилося 1046, а померло 730 німців, отже природний приріст в цьому періоді становив 360 осіб, або в рік – 36 осіб. Крайне низьким був природний приріст населення львівської німецької громади у 1931–1937 рр. (47 осіб). В цьому періоді львівська німецька громада поповнилася на 501, а втратила 454 особи [1391, s. 359].

Що стосується статевої структури міського населення німецької меншини регіону міжвоєнної доби, то слід сказати, що хлопчиків народжувалося більше, ніж дівчаток. Ось, наприклад, у німецькій громаді міста Львова з 1 січня 1921 р. по 26 вересня 1938 р. народилося 835 хлопчиків і 712 дівчаток [1363, s. 354]. Смертність за віковою структурою серед міського населення німецької меншини Східної Галичини в міжвоєнному періоді була високою лише серед осіб дитячого і похилого віку. Середня тривалість життя пересічного міського німця коливався від 61 до 70 років. Зрозуміло, що одні з них помирали раніше, а другі – пізніше. Сторічного віку доживали лише окремі особи. Повні відомості про смертність німців мав тільки Львів. Картину смертності серед німців львівської міської громади в 1919–1937 рр. найкраще ілюструє додаток 21. Його дані дають підстави твердити, що для німецької громади Львова під демографічним кутом зору найбільш сприятливими були 1926, 1927, 1929, 1932–1934 рр., а найгіршими – перші повоєнні: 1919, 1920 і 1922 рр. Найбільше німців померло у 1920 р. [1386, s. 343-373]

Насамкінець, зазначимо, що міські громади німецької меншини не були монолітними, оскільки їх представників у деякій мірі охопили асиміляційні

процеси. Зокрема, першість належала інтернаціональним шлюбом. У Львові, за даними церковної статистики лютеранського і кальвіністського віровизнання, за період з 1919 по 1938 рр. побралосся 1037 пар, з яких 282 були змішаними, що складало 27,4% всіх шлюбів, або – кожне четверте подружжя [1363, s. 362].

Освітній рівень міського населення німецької спільноти був невисоким. Більшість німців східногалицьких міст і містечок мала початкову освіту. Окрім того, серед них були і неписьменні не тільки в сільській місцевості, але й в містах. Р. Лозинський стверджує, що у Львові в 1931 р. серед євангелістів, тобто німців протестантських віровизнань, було 6,3% безграмотних, 79,2% мали елементарну, 7,3% – середню і 7,2% – вищу освіту [1113, с. 185].

За кількістю жителів сільське населення німецької меншини, яке мешкало в німецьких громадах, ділилося на три групи: общини з малою, середньою і великою чисельністю. До малих общин німецької меншини східногалицьких територій відносимо ті громади, в яких число німців коливалося від 36 до 100; до середніх – від 101 до 300 й до великих – від 301 і більше осіб німецького походження. Згідно з переписом населення польської держави 1921 р. і уточнених даних інших джерел сільське населення німецької меншини краю за величиною общин проживало в 220 громадах, в тому числі в Львівському воєводстві – 101, Станиславівському – 87 і Тернопільському – 32 [Див.: додаток 22]. У міжвоєнному періоді сільські німці Східної Галичини демографічного буму не зазнали. Природний приріст населення не те, що в малих та середніх, але й у великих німецьких громадах краю був невисоким. Це можна проілюструвати на прикладі середніх за чисельністю німецьких колоній Лінденфельд і Райхенбах Львівського повіту Львівського воєводства. Наочно природний приріст німецького населення міжвоєнної доби в колоніях Лінденфельд і Райхенбах у Львівському повіті в 1921 – 1928 рр. виглядав так: у 1921 р. налічувалося 128, а в 1928 р. – 133, а в Райхенбасі відповідно – 213 і 217 осіб. Між 1921 і 1929 рр. якихось великих

амплітуд коливання в природному прирості цих колоній не зафіксовано [Див.: додаток 23].

Серед всіх німецьких колоній Східної Галичини в міжвоєнному періоді найкраще розвивалася Сигнівка поблизу Львова. Доречно сказати, що посеред усіх німецьких колоній регіону вона була найбільш «українським» поселенням німецької меншини. Ця колонія, як уже зазначали, однією з перших на теренах краю стала багатонаціональною ще в середині позаминулого століття. Тут на 18 серпня 1849 р. налічувалося: одна єврейська, п'ять українських, сімнадцять польських і п'ятьдесят чотири німецькі родини [200, арк. 197–201].

Стрімкий ріст чисельності українського населення в колонії Сигнівці відбувся за останню чверть XIX – перші два десятиріччя XX ст. Зокрема, в 1880 р. тут проживало 28, а в 1921 р. – 332 українці. Їх збільшення спостерігається і в першій чверті XX ст. Тут станом на 26 листопада 1928 р. вже жило 720 українців. Окрім українців у цій колонії теж між 1849 і 1928 рр. видно стрімкий ріст єврейської та польської спільнот. Громада першої на момент включення до складу Львова налічувала 200 євреїв, а другої – 300 поляків [560, арк. 69; 754, s. 25; 757, s. 225].

Ці цифри засвідчують, що українці в Сигнівці, яка знаходилася по сусідству зі Львовом, чисельно переважали чужомовні спільноти: євреїв, поляків і німців разом узятих. До речі, такого показника титульний етнос не мав в жодній іншій німецькій колонії. На жаль, у зв'язку із входженням в кінці 1928 р. Сигнівки до складу Львова ця колонія назавжди припинила своє існування.

У Станиславівському воєводстві в міжвоєнному періоді найбільш помітні зрушення в зміні багатонаціонального складу населення відбулися тільки в Угартсталю Калуського повіту [Див.: додаток 24]. Суттєвим фактором дуже малого приросту німців у німецьких громадах краю міжвоєнного часу є, насамперед, відтік молоді до міст. Зокрема, в міжвоєнному часі до Львова переселилися Фрідріх Буффі з Айнзінгена, Герта Кнілінг, Йосиф Шлінг з Бригідау, Фердінанд Гьолінг, Рудольф Мюллер з

Візенбергу, Матільда Юшкевич з Генріхсдорфу, Гельмут Вендлінг з Нового Хоросно, Юлій Кремер з Райхенбаху, Ерна Теуерле з Сапіжанки [626, арк. 3, 121, 137, 151, 182, 196, 197].

Міграційний рух сільських німців був досить інтенсивним і скеровувався переважно міста, де була робота. За підрахунками Г. Лепуцького, з німецьких колоній і громад Львівського воєводства до Львова у 20-х рр. ХХ ст. переселилось 1290 осіб протестантського віровизнання, які походили переважно з сільської місцевості [1304, s. 151]. Оскільки природний приріст населення в німецьких громадах сільської місцевості краю був невисоким, то, зрозуміло, він не міг якісно відбитися на зміні їх величини і вплинути на суттєве зростання чисельності німців в містах.

У Східній Галичині німецькі громади на початку 1939 р. розподілились так: у Львівському функціонувало 44 малих, 34 середніх і 14 великих; в Станиславівському відповідно – 33, 35 і 19 та в Тернопільському воєводствах – 17, 13 і 3 громади. В них станом на 1 січня 1939 р. за приблизними підрахунками проживало понад 39000 осіб. Конкретне розподілення сільського населення німецької меншини за величиною громад у воєводствах відображає додаток 25. Отже, і в міжвоєнному часі Львівське і Станиславівське воєводства залишаються основними регіонами, де концентрувалось сільське населення німецької меншини краю.

Сільське населення німецької меншини Східної Галичини між двома світовими війнами в основній масі продовжувало мешкати в колоніях. Воно, як і в попередніх періодах, ділилося на три категорії: малі, середні і великі громади. З 222 сільських німецьких громад нараховувалося 90 малих, 86 середніх і 36 великих. Якщо порівняти приріст сільського населення німецької меншини по воєводствах 1939 р. з відомостями 1921 р., то він був неоднаковим. У Львівському чисельність сільського населення збільшилася на 113 осіб (0,77%), в Станиславівському – на 2804 (14,66%), а в Тернопільському воєводствах – на 1337 осіб (26,03%).

Оскільки в міжвоєнному періоді сільське населення німецької меншини ні в Станиславівському, ні в Тернопільському воєводствах не зазнало демографічного зриву, то значний приріст німецької спільноти в цих двох воєводствах регіону можна пояснити тільки неточністю офіційного перепису населення у 1921 р. Для підтвердження своєї думки наведемо декілька прикладів, які засвідчують його необ'єктивність і не відповідність фактичному стану речей на місцях. Зокрема, в колонії Шьонталь Городоцького повіту Львівського воєводства проживало 110 осіб протестантського віровизнання, а урядовий перепис не подав жодного німця. У Фалькенштайні Львівського повіту мешкало 179 німців-протестантів, а в даних перепису – немає ні одного. В цьому переписі не зафіксовано також проживання німців у Нових Купновичах Рудківського та Нових Бірчицях Самбірського повітів Львівського воєводства, хоч в першій громаді жило 194, а в другій – 48 німців і т. д.

Аналізуючи відомості про дисперсну діаспору німецької меншини сільської місцевості в моменті входження краю до складу II Речі Посполитої, слід сказати, що вона в основному концентрувалася на теренах тих повітів, де було найбільше національних колоній і громад. На перше місце серед повітів Східної Галичини вийшов Львівський повіт Львівського воєводства, в якому в 1921 р. в 53 українських селах розпорошено проживало щонайменше 397 осіб німецької національності. За ним на другому місці стояв Долинський повіт Станиславівського воєводства. Тут в 33 українських селах жило 258 німців. На третьому місці був Стрийський повіт, в якому в 33 українських сільських поселеннях мешкала 161 особа німецького походження [754, s. 24–27; 755, s. 4, 5, 18, 19].

У міжвоєнному періоді сільська дисперсна діаспора німецької меншини краю теж мала тенденцію кількісного росту німецької спільноти. За період з 1921 до 1938 року вона виросла з 3758 до 4891 особи, тобто – на 23,16%. Напередодні Другої світової війни в східногалицьких селах мешкав 4891 дисперсний німець, в тому числі в Львівському – 2397, в Станиславівському – 2026 і Тернопільському воєводствах – 468 [1175, с. 577-626]. Як бачимо,

серед трьох воєводств найбільше дисперсних німців було в Львівському, а найменше – в Тернопільському воєводствах.

На цей раз серед східногалицьких повітів краю в лідери вийшов Стрийський повіт Станиславівського воєводства, де в 39 українських селах проживало 545 німців. Львівський повіт Львівського воєводства був на другому місці тут в 53 українських поселеннях мешкало 435 німців. Долинський повіт Станиславівського воєводства зійшов з другого на третє місце – 1938 р. у 34 українських селах жило 369 німців [343, арк. 41–45; 725, с. 45, 47, 72; 1170, с. 20–22, 47–50, 85–88;].

Таким чином, можна констатувати, що німецька меншина сільської місцевості Східної Галичини між двома світовими війнами не була єдиним монолітом і складалася з колоністів, що мешкали в національних поселеннях та українських громадах, а також була розпорошена по українських селах. Перші кількісно переважали других. Це підтверджується даними додатку 26. Оскільки в міжвоєнному часі в Станиславівському воєводстві сконцентровано більшість німецької меншини Східної Галичини, то зрозуміло, що тут у сільській місцевості жило найбільше німців [Див. додаток 27]. Дані додатку 27 переконують, що сільське населення німецької меншини регіону станом на 1 січня 1939 р. окрім Станиславівського зосереджено і у Львівському воєводстві. На них і припадав основний відсоток громадян німецької меншини.

Статистичні дані другого перепису населення відродженої польської держави свідчать, що чоловіче населення німецької меншини досліджуваного регіону майже повсюдно переважало жіноче, але з невеликим відривом. Зокрема, в 1931 р. згідно з офіційними даними на сільських теренах краю німецьку мову рідною визнавало 22205 осіб, в тому числі 11004 жінки і 11201 чоловік. У сільській місцевості Львівського воєводства жіноче населення складалося з 4343, а чоловіче – 4334 осіб. У Станиславівському воєводстві жінок налічувалося 5479, а чоловіків – 5629 осіб, в Тернопільському відповідно – 1182 і 1238 осіб. Таким чином, в 1931 р. жіноцтво німецької

меншини мало мізерну перевагу в дев'ять осіб лише в Львівському, а в Станиславівському воєводстві чоловіки мали верх на 150, Тернопільському – 56 осіб. В цілому по регіону перевага чоловічого населення німецької меншини над жіночим складала 197 осіб [743, s. 35; 744, s. 25; 745, s. 29]. Щоправда, в окремих німецьких колоніях краю було навпаки. Так, в 1921 р. у Енгельсбергзі Долинського повіту Станиславівського воєводства було 108 жінок і 92 чоловіків, а в Йосифові Радехівського повіту Тернопільського воєводства відповідно – 143 і 138 осіб [754, s. 24; 755, s. 4; 756, s. 15, 24]. Отже, узагальнивши вищесказане, можна твердити, що німецька меншина Східної Галичини напередодні Другої світової війни налічувала 58147 осіб, в тому числі в Львівському – 23857, Станиславівському – 27307 та Тернопільському воєводствах – 6983. Співвідношення міського і сільського населення німецької меншини східногалицького регіону була на користь сільського в усіх трьох воєводствах [Див.: додаток 28].

Ці розрахунки приблизно співпадають з відомостями церковної статистики лютерано-кальвіністського і католицького віровизнань німецької меншини, які відображені в німецькій науці. Зокрема Й. Білл стверджує, що на досліджуваних теренах напередодні Другої світової війни мешкало 12932 католики. Його співвітчизник Е. Ладенбергер подає, що в 1938 р. тут проживало 33220 лютеран і кальвіністів [1296, s. 119-129]. Правильність наших розрахунків підтверджується обчисленням 55600 депортованих німців з краю в грудні 1939 – січні 1940 рр. на землі, що на захід від Сяну: в основному на землі Познаньщини [1060, с. 105].

За віковою структурою в міжвоєнному періоді сільське населення німецької меншини Східної Галичини складалося з працездатних осіб, які переважали дітей та людей похилого віку. Мешканців з числа німців віком понад 75–80 років в колоніях та громадах проживало дуже мало. Так, в Фалькенштайні Львівського повіту Львівського воєводства у 1931 р. серед німців в віці 75–80 років мешкало тільки двоє осіб: Філіпп Брайтмайер (76 р.) і Якоб Губер (80 р.) [572, арк. 41, 141]. Того року в німецькій колонії Розенберг

Львівського повіту вісімдесятилітнього віку досягнув тільки один житель – Зігмунд Рейманн, а решта були молодшими. Зокрема, Кароль Бендер – 62, Адольф Бізанц – 65, Петер Менш – 66, Антон Кремер та Йосиф Мюллер мали по 73 роки і т. д. Серед жінок найстаршою в цій колонії була шестидесятип’ятирічна Валерія Шафел. У німецькій громаді села Загородки поблизу Щирця того ж таки повіту серед чоловіків найстаршими були Генріх Шелінг (69 р.) та Йоганн Фукс (66 р.), а серед жінок – Катерина Шелінг (69 р.), Тільпа Фукс (63 р.) та Софія Шлярб (62 роки) [572, арк. 135–140 зв., 178–181 зв.].

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що кількісний склад німецького населення відповідно до розселення умовно можна розділити на три групи: міське, сільське, яке проживало в колоніях та громадах, і сільську діаспору в українських селах. Що стосується величини німецьких колоній, то це були невеликі поселення з середньою чисельністю 101–300 осіб. Сільське німецьке населення Східної Галичини кількісно переважало міське. Суттєвого приросту міського і сільського населення німецької меншини за різними статистичними матеріалами не спостерігається. Його невелике збільшення відбулося за рахунок природного приросту.

2. 4. Національний склад колоній

У часі йосифінської та богемської хвиль німецької колонізації краю колонії німців регіону були однорідними. Однак, цю однорідність вони почали втрачати на початку XIX ст., коли в німецькі поселення стали підселятися українці, поляки та євреї. Найперше змін зазнали ті колонії, які знаходилися біля великих міст – Львова, Станиславова, Стрия, Калуша і Коломиї.

В числі перших у німецьких поселеннях східногалицького регіону почали одночасно осідати українці та євреї. Найдавніші зміни в монолітності населення німецьких поселень досліджуваного терену нами зафіксовано з 1800 р., коли в колонії Регфельд поблизу містечка Бібрки замешкав Петро Савкович, а в Угартсталі на Калущині на той час проживало дві родини євреїв чисельністю 13 осіб. У 1816 р. у колонії Сигнівка поблизу Львова поселилася

перша єврейська родина з трьох осіб. Через два роки пізніше тут осіли перші чотири українські родини: Івана Доскора, Федька Іванця, Леська Карпа та Грицька Масіульця. Власне, родини українців і євреїв й поклали початок зміні етнічного складу населення німецьких колоній Східної Галичини. І тривав цей процес з першої чверті XIX ст. аж до Першої світової війни [260, арк. 55].

Спочатку розселення українців у німецьких колоніях Східної Галичини було незначним. Станом на 31 січня 1857 р. українці проживали тільки в десяти німецьких колоніях: Новому Гузієві (1851; 1 род.), Бригідау (5), Йосифсбергзі (7), Кайзердорфі (9), Карлсдорфі (1), Кранцбергзі (2), Кьонігсау (14), Людвиківці (15), Німецьких Ланах (31), Новому Калуші (21), Нойдорфі на Самбірщині (2), Регфельді (14) та Угартсбергзі (7) [688, к. 9, 15, 23, 41–44]. Отже, найбільше українців підселилось до німців, що проживали в Німецьких Ланах недалеко Кам'янки-Струмилової та в Новому Калуші поблизу міста Калуша.

Наступне півстоліття характеризується подальшим значно швидшим розселенням українців у німецьких колоніях краю. Зокрема, на Покутті вони появились в Бредтгаймі на Коломийщині й Рудольфсдорфі на Снятинщині.

На теренах Львівського воєводства українці поселились у Гайнріхсдорфі на Бібрщині й Регфельді на Жовківщині, а також – Фельдбасі. На Тернопіллі українці в цей час підселилися до німців в колонії Конопківка на Терехівщині, в Ной Тітшайні поблизу Струсова і т. д.

За переписом населення від 30 вересня 1921 р. в німецьких колоніях східногалицького регіону мешкали 6431 українець, в тому числі в Львівському воєводстві – 3013, Станиславівському – 2604 і Тернопільському – 988 осіб. У Львівському воєводстві проживання українців засвідчено в 48 з 50 німецьких колоній: Регбергзі – 1, Йосифівці – 3, Принценталю, Унтербергені – по 5, Бандрові, Ернстдорфі – по 7, Михайлівці, Угартсбергзі – по 9, Фельзендорфі – 10, Гассендорфі – 11, Бердікау – 16, Ебенау – 17, Брукенталі – 20, Айнзінгені, Лінденфельді – по 21, Нових Купновичах – 22, Дойчбаху – 23, Регдорфі, Розенбургзі – по 24, Брундорфі, Буртгалю – по 25, Нойгофі – 26, Мюнхенталі –

28, Новому Хоросно, Фалькенбергзі – по 30, Фордербергзі – 33, Мільбасі, Фалькенштайні – по 34, Фрайфельді – 38, Кьонігсау – 40, Роттенгані, Штайнфельсі – по 42, Вальддорфі – 43, Моосберзі, Йосифсбергу, Шумлау – по 54, Розенбергзі – 57, Маковій – 59, Райхенбасі, Шьонталу – по 70, Бургау – 74, Гартфельді – 116, Айнзіделі – 128, Нойдорфі на Дрогобиччині – 141, Дорнфельді – 149, Вайнбергені – 188, Кальтвассері – 296 і Сигнівці – 332 осіб. Не було українців на той час тільки в двох малих німецьких колоніях: Лінденау і Німецькому Мокротині Львівського воєводства [754, s. 3–53].

Розселення українців в 27 німецьких колоніях Станиславівського воєводства на 30 вересня 1921 р. було таким: Феліцієнталі – 2, Горішньому Смержі, Константинівці – по 4, Дебелівці, Махлинцю – по 6, Нових Олексичах – 7, Аннабергзі – 8, Енгельсбергзі, Пьохерсдорфі – по 9, Гофнунгсау, Новому Мізуні, Нойдорфі, Флебергзі – по 10, Контраверсі – 11, Бредтгаймі, Ляндестрої, Новому Бабілоні – по 16, Корнелівці – 28, Мікульсдорфі – 35, Новому Гузієві – 41, Гельзендорфі – 60, Бригідау – 74, Угартсталу – 79, Вигоді – 111, Новому Селі – 154, Ізидорівці – 537 та Княгинині-колонії – 1056 осіб [755, s. 4–25].

У німецьких колоніях Тернопільського воєводства розселення українців в 1921 р. виглядало таким чином: у Йосифові і Новому Селі – по 2, Новому Тичині – 3, Романівці – 4, Сапіжанці – 8, Німецьких Ланах – 10, Ягоні – 14, Соболівці – 22, Ангелівці – 28, Малинищі – 31, Бекерсдорфі – 36, Ганунині – 39, Унтервальдені – 59, Кривулянці – 77, Броніславівці – 117, Конопківці – 123, Каролівці – 194, Комарівці – 238 осіб [756, s. 3, 11, 12, 15, 16, 19, 21, 27, 28].

У міжвоєнній добі кількісне зростання українців у німецьких колоніях Східної Галичини в основному йшло за рахунок природного росту. Так, якщо в Брундорфі на Городоччині в 1921 р. мешкало 25 осіб, то в 1938 р. – 30, у Ебенау того ж повіту відповідно – 17 і 25, у Регфельді на Бібрщині – 24 і 27, у Розенбергзі поблизу Львова – 57 і 61, у Шьонталі на Городоччині – 70 і 75 українців і т. д. [383, арк. 5, 15, 16; 754, s. 3, 12]. Українська спільнота в

німецьких поселеннях краю станом на 1 січня 1939 р. складалася із 5034 осіб: в Львівському – 1640, Станиславівському – 2604 і в Тернопільському воєводствах – 790 [383, арк. 11, 12, 32, 38, 40; 1107, с. 15, 20–23, 33–37, 45, 46, 59, 60, 62–65, 70, 71, 72, 83, 85–87, 90, 92]. Найчисельніші групи українців східногалицького регіону напередодні Другої світової війни у Львівському воєводстві були в Штайнфельсі Добромильського – 72, Шьонталі Городоцького – 75, Кайзердорфі Самбірського – 79, Гартфельді Городоцького – 91, Маковій Добромильського – 96, Райхенбасі Львівського повітів – 105 [383, арк. 41].

В Станиславівському воєводстві найбільше українців жило в Угартсталю на Калушині – 108, Славітцю – 203, Багінсбергзі на Коломийщині – 290 та Ізидорівці на Жидачівщині – 653 осіб [386, арк. 82–147].

У німецьких поселеннях краю в міжвоєнному часі українці чисельну перевагу над німцями, поляками і євреями мали тільки в одній німецькій колонії: Айнзіделі Львівського повіту Львівського воєводства. Тут станом, на 4 квітня 1938 р. мешкало 3 євреї, 63 католики, ймовірно поляки, 119 протестантів (німців) і 127 греко-католиків (українців) [383, арк. 41].

Процес розселення євреїв у німецьких колоніях Східної Галичини теж йшов дуже повільно. Так, перепис населення краю 1857 р. засвідчує, що крім Сигнівки (10), вони ще мешкали в одинадцяти найбільших колоніях краю: Аннабергзі (4) і Філіцієнталі (3) на Сколівщині; Візенбергзі (13) на Жовківщині; Дорнфельді (5) поблизу містечка Миколаєва; Кайзердорфі (12) і Нойдорфі (4) на Самбірщині; Кьонігсау (3) і Угартсбергзі (2) на Дрогобиччині; Людвиківці (1) на Долинщині; Новому Калуші (56), Угартсталі (3) на Калушині [688, к. 23, 43, 54]. Отже, на той час у 12 німецьких колоніях краю жило 116 євреїв, в тому числі на Галицькому Прикарпатті в трьох поселеннях – 60, а на Львівському Прикарпатті в дев'яти колоніях – 56 осіб. Найбільшою «єврейською» колонією в той час був Новий Калуш на Калушині, за ним йшов Візенберг на Жовківщині. У той час у німецьких колоніях краю в основному жило по одній – дві родини євреїв,

адже, як бачимо, вищеназвані статистичні дані подають їх малу кількість [688, к. 23, 41].

В подальшому часі єврейська спільнота продовжувала осідати в німецьких поселеннях краю материнського і дочірнього розселення. Їх загальна кількість в 1921 р. сягнула 2200, в тому числі в Львівському – 815, у Станіславському – 1225 та в Тернопільському воєводствах – 160 осіб. І проживали вони в 77 німецьких колоніях, зокрема в Львівському – у 37, в Станіславівському – у 25 і в Тернопільському воєводствах – у 15 [754, s. 3–53; 755, s. 3–251; 756, s. 1–29].

Розселення євреїв в німецьких колоніях Львівського воєводства на 30 вересня 1921 р. було таким: в Роттенгані – 2, Айнзіделю, Кьонігсау – по 3, Ебенау, Лінденау, Розенбургзі – по 4, Бандрові, Гассендорфі, Нойдорфі (Дрогобиччина) – по 6, Лінденфельді, Райхенбасі – по 7, Йосифсбергзі, Нових Купновичах, Регдорфі, Угартсбергзі, Фалькенштайні – по 8, Дойчбаху, Фельзендорфі, Шьонталі – по 9, Моосбергзі – 10, Айнзінгені, Фалькенбергзі – по 11, Брукенталю, Бургау – по 12, Вайнбергені – 15, Вальдорфі – 16, Дорнфельді, Михайлівці, Мільбаху – по 18, Гартфельді, Фрайфельді – по 19, Шумлау – 22, Кальтвассері – 26, Розенбергзі – 32, Фордербергзі 55 і Сигнівці – 158 осіб єврейської національності [754, s. 3–53].

У німецьких колоніях Станіславівського воєводства в 1921 р. євреї мешкали в 17 поселеннях: Новому Мізуні – 1, Енгельсбергзі, Контраверсі – по 5, Дебелівці–8, Горішній Сморгі – 10, Ізидорівці – 11, Угартсталю – 13, Нойдорфі–14, Корнелівці – 15, Аннабергзі – 16, Мікульсдорфі – 17, Ляндестрої – 30, Феліцієнталі – 31, Новому Селі – 43, Бредтгаймі – 46, Вигоді – 89 та Княгинині-колонії – 910 осіб [755, s. 4, 7, 11, 15, 17, 18, 24].

Станом на 30 вересня 1921 р. євреї в німецьких колоніях Тернопільського воєводства проживали в Конопківці й Новому Тичині – по 1, у Йосифові і Комарівці–по 3, у Сабінівці– 4, у Маленищах – 5, у Соболівці – 6, у Каролівці, Новому Селі, Романівці – 7, у Броніславівці і Ганунині – по 12, у Сапіжанці – 22, у Унтервальдені – 45, у Кривулянці – 75. Не було їх в

Бекерсдорфі, Німецьких Ланах, Мирові та Ягоні [756, s. 3, 11, 12, 15, 16, 19, 21, 27, 28].

У цілому розселення євреїв у німецьких колоніях Східної Галичини на даному етапі було невеликим і в одному поселенні проживало від 3 до 12 осіб. Ось, наприклад, у 1923 р. в Оттенгаузі жило 2 євреї, Айнзіделі, Кьонігсау, Конопківці – по 3, Буртгалю, Контроверсі – по 5, Гайнріхсдорфі – 6, Лінденфельді – 7, Дебелівці – 8, Фалькенштайні – 9, Вайсенбергзі – 10, Теодорсгофі – 13, Угартсталю – 14, Дорнфельді – 17, Сапіжанці, Шумлау – по 19 осіб [280, арк. 3; 287, арк. 2; 293, арк. 3; 297, арк. 4; 298, арк. 1; 300, арк. 4; 306, арк. 1; 310, арк. 5; 312, арк. 6]. Проживання понад 20 осіб єврейської спільноти в поселеннях східногалицьких німців було рідкісним явищем. Таку кількість мало лише декілька німецьких колоній краю: Розенберг – 26, Кранцберг – 27, Кайзердорф – 28, Львівського, Ляндестрой – 30 Станиславівського, Станин – 24 Тернопільського воєводств [294, арк. 4; 302, арк. 8; 304, арк. 2; 306, арк. 1]. До середньонаселених єврейських громад німецьких колоній краю належать Унтервальден – 45 на Перемишлянщині, Нове Село – 46 на Жидачівщині, Фордерберг – 55 осіб на Городоччині [754, s. 12; 755; s. 24; 756; s. 14]. У той час найбільше євреїв сконцентрувалося в Княгинині поблизу Станиславова, де налічувалося 910 осіб. Другим місцем єврейського скупчення був Новий Калуш на Калущині – 184, а третім – Сигнівка поблизу Львова – 158 осіб [754; s. 25; 755; s. 17].

Перед Другою світовою війною в німецьких колоніях Східної Галичини налічувалося близько 1035 євреїв, які були розподілені так: у Львівському проживало 264, Станиславівському – 631, в Тернопільському воєводствах – 140 осіб. На Станиславівщині найбільше євреїв проживало в Угартсталю – 24 та Багінсбергзі – 38 осіб [343, с. 1-125; 386, арк. 70-142; 729, с. 54, 224, 262; 1107, с. 12-107]. Якщо порівняти дані першого польського перепису населення з останнім, який у Львівському воєводстві відбувся 1 квітня 1938 р., то спостерігається невеликий відтік єврейського населення з німецьких колоній регіону. Так, якщо 1921 р. в Бургау проживало 12, то в 1938 р. –

4 євреїв; Дорнфельді – відповідно 18 і 13, Мільбасі – 18 і 14, Розенбергзі – 32 і 23 осіб [343, арк. 4, 38, 41, 44; 754, s. 3, 6, 24, 25].

Більше того, євреї повністю виїхали з таких окремих поселень німецької меншини як Регфельд Бібрського, Моосберг, Роттенган Городоцького, Мокротин Жовківського, Лінденфельд, Нове Хоросно Львівського, Нові Бірчиці Рудківського повітів Львівського воєводства [343, арк. 16, 23, 41, 43, 66, 94].

Поруч із німцями, окрім євреїв і українців почали осідати й поляки. Коли вперше поляки почали підселятися до східногалицьких німців нам не вдалося встановити. Однозначно можна твердити, – що після 1825 р., але не пізніше 1856-го, адже за переписом населення у 1825 р. проживання поляків у жодній німецькій колонії не зафіксоване. Перепис 1857 р. подає, що католики, а це, вірогідно, поляки, мешкали в трьох протестантських громадах: Бригідау – 8, Йосифсбергзі – 6 і Угартсбергзі – 1 [688, к. 23, 41]. Близько 1867 р. в Кайзердорфі на Самбірщині поселилась родина польського походження Валентина Хомського [681, к. 66]. В цей час почали поселятись польські родини в сусідньому Кранцбергзі. Тут 1880 р. вже проживало шість польських родин: Йозефа Вачінкевича, Гертруди Зброжек, Владислава Ореховського, Яна Черника, Віктора Шимоньського та Йозефа Юрловського [203, арк. 1–10]. Вищенаведені дані засвідчують, що на перших порах поляків в німецьких колоніях було дуже мало, тоді як українців і євреїв значно більше. Вірогідно, більше число українців і євреїв у німецьких колоніях у другій половині ХІХ ст. зумовлено більш раннім їх осіданням ніж поляків.

На час входження краю до складу ІІ Речі Посполитої не було осілих поляків у таких німецьких колоніях східногалицького регіону: Бердікау, Бургау, Гассендорфі, Дойчбаху, Ернстдорфі, Мільбаху, Моосбергзі, Принценталю, Регбергзі, Регдорфі, Німецькому Смолині, Фалькенбергзі, Фельзендорфі, Фордербергзі, Фрайфельді Львівського; Горішній Сморгі, Гельзендорфі, Дебелівці, Нових Олексичах, Пьохерсдорфі Станиславівського; Ланах Німецьких, Малинищу, Полівцях, Соболівці і Ягоні Тернопільського воєводств. Станом на 30 вересня 1921 р. вони проживали в 82 німецьких

колоніях Східної Галичини, в тому числі у Львівському – 43, Станіславському – 26 і Тернопільському воєводствах – 13 [754, s. 3–53; 755, s. 3–25; 756, s. 1–29].

Натомість поляки Львівського воєводства мешкали в таких поселеннях німців: Унтербергзі – 1, Лінденфельді – 2, Айнзінгені – 4, Угартсбергзі – 6, Новому Хоросно – 7, Ротенгані – 9, Бандрові, Йосифівці – по 10, Брукенталі – 11, Йосифсбергзі – 12, Нойгофі – 17, Нових Купновичах – 18, Райхенбасі – 19, Шьонталі – 20, Лінденау, Михайлівці, Штайнфельсі – по 22, Дорнфельді – 26, Гартфельді – 28, Маковій – 34, Бургталю – 41, Нойдорфі (Дрогобиччина), Розенбергзі – по 45, Вальддорфі, Кьонігсау – по 46, Мюнхенталі – 55, Кальтвассері – 59, Айнзіделі – 71, Ебенау – 80, Брундорфі – 83, Шумлау – 119, Розенбургзі – 147, Фалькенштайні – 187, Вайнбергені – 249 і Сигнівці – 1450 осіб [754, s. 3–53].

Польська спільнота Станіславського воєводства в 1921 р. мешкала в наступних колоніях: Константинівці – 1, Аннабергзі, Дебелівці, Карлсдорфі, Северинівці – по 2, Гофнунгсау, Феліцієнталі – по 3, Енгельсбергзі – 4, Изидорівці – 5, Бригідау, Контраверсі, Махлинцю – по 6, Новому Мізуні, Флебергзі – по 16, Корнелівці – 18, Новому Бабілоні – 19, Мікульсдорфі – 23, Угартсталю – 55, Новому Гузієві – 59, Нойдорфі – 72, Новому Селі – 135, Ляндестрої – 197, Вигоді – 242, Бредтгаймі – 274 і Княгинині-колонії – 956 осіб [755, s. 4–25].

Польська діаспора в німецьких колоніях Тернопільського воєводства мала таку чисельність: в Новому Селі і Унтервальдені – по 19, Ангелівці – 20, Йосифові – 21, Романівці – 35, Комарівці – 210, Броніславівці – 42, Каролівці – 70, Конопківці – 178, Ганунині – 194 поселенці [756, s. 3, 11, 12, 15, 16, 19, 21, 27, 28].

Між 1921 і 1939 роками великого притоку поляків в німецькі колонії Східної Галичини не було. Тут їх кількість зросла за хронологічний період на 867 осіб і на 1 вересня 1939 р. становила 6855 осіб: у Львівському – 2222, Станіславському – 3568 і Тернопільському воєводствах – 1065 [343, арк. 2–95;

1170, с. 6–8, 12, 16–24, 32–35, 41, 45, 46, 59, 60, 62–63, 70, 71, 75, 81, 85–87, 89, 90, 92, 93, 103, 105, 107; 470, арк, с. 1-72].

У Львівському воєводстві на 1 квітня 1938 р. найбільше поляків мешкало в Штайнфельсі Добромильського повіту – 33, Бургталю Городоцького – 35, у Нойдорфі Дрогобицького – 84, Райхау Любачівського – 87, Фельзендорфі Цішановського – 111, Шумлау Яворівського – 142, Кальтвассері Львівського – 460. У Станиславівському воєводстві на 1 січня 1939 р. поляки найбільшу чисельність мали в Людвиківці Долинського – 140, Угартсталю Калуського – 143, Славітцю – 160, Багінсбергзі – 257 осіб Коломийського повітів [343, арк. 12, 14, 15 зв, 23, 42; 386, арк. 70 зв.; 91, 135]. Таким чином, напередодні Другої світової війни населення в німецьких колоніях Східної Галичини було неоднорідним. Тут проживало 11308 осіб інонаціонального походження, в тому числі – 3418 українців, 6855 поляків та 1035 євреїв. Зміни їх розміщення між 30 жовтня 1921 р. і 1 січня 1939 р. у воєводствах регіону найкраще відображає додаток 29.

Притік українців, поляків і євреїв у німецькі колонії викликаний насамперед соціально-економічними умовами розвитку Східної Галичини, які німців не влаштовували, бо не забезпечували рівня добробуту досягнутого в розвинутих європейських країнах, в тому числі і на історичній батьківщині.

В етнонаціональному плані обличчя німецьких колоній досліджуваного регіону почало суттєво змінюватися наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. у зв'язку з еміграцією німців до Боснії, Росії, Познаньщини і за океан. У німців-емігрантів українці і поляки викупували якомога більше землі. Були це місцеві галицькі селяни з навколишніх сіл, так і польські, з Мазовша. Часопис «Діло» 10 серпня 1903 р. у статті «О руську землю» з цього приводу висловило свою думку, яка полягала у тому, що переселення польського селянства на східногалицькі землі мало політичну мету: «Ціль колонізації – здавлення українського елемента, зробити край одностайно польським» [782, с. 1].

Ослов'янення німецьких колоній повним ходом йшло на початку ХХ сторіччя. Це було дуже помітним демографічним процесом, який вже не могла замовчувати галицька преса. Так, 29 жовтня 1903 р. газета «Діло» писала: «Двадцять років назад обійстя німецьких емігрантів купували самі німці, а тепер їхні землі набувають українці і поляки. Тому тепер німецькі колонії мають слов'янську більшість» [783, с. 3].

У деяких німецьких колоніях ослов'янення відбувалося завдяки і економічним змінам, які проходили на території краю: з розвитком залізничного транспорту, розробкою нафтових родовищ, появою деревообробних підприємств. Це добре ілюструється на прикладі німецьких колоній Вигода на Долинщині, Рудольфсдорф на Снятинщині та Нойдорф на Дрогобиччині. У Нойдофі Дрогобицького повіту Львівського воєводства зміни від монолітності в бік іншомовного населення відбувалися під впливом еміграції і розвитку на Дрогобиччині залізничного транспорту та нафтопромислу в Дрогобичі. Виходець і дослідник цієї колонії М. Мазур зазначає, що через малоземелля німці Нойдорфа подалися до Канади. Їхні землі закупили євреї з Дрогобича, щоби потім з зиском перепродати іншим. А 16 липня 1895 р. в одного з них: Ляйби Блецберга два поляки – Ян Вітек з Тарнівщини й Станіслав Хамілець з Ряшівщини – купили землю і поселились, поклавши початок польській спільноті Нойдорфа.

З околиць Самбора Львівського воєводства на куплених у німецьких емігрантів землях тут поселились родини Антонія Андрушака та Шимона Земняка. Згодом сюди прибули на постійне проживання службовці наддністрянської колії, званої «шляхом південнокарпатським»: Томаш Казновський, Матій Пал, Ян Шимек і Войцех Віомцек; нафтовики, працюючі в Бориславі, – Шимон Бржегович з Ряшівщини і Францішек Лонгава з Кроснянщини; Валентин Татович, який працював у рафінерії «Галіція» в Дрогобичі. У 1905 р. на куплених у нойдорфських німців землях ще поселилось вісімнадцять українців: Микола Баб'як, якийсь Васишин, Михайло Величко, Юрко Веприк, два Войтки, Олекса Жирик, якийсь Козак,

Онуфрій Настанчук, Данило Проць, два Петруняки, Василь Солецький, Михайло Солецький, Василь Трач, Дмитро Хом'як та Микола Фрачик. На той час у Нойдорфі ще осіла й родина євреїв, котра мала корчму [1319, s. 52]. Окрім українців, поляків, євреїв в деяких німецьких багатонаціональних поселеннях східногалицьких територій проживали й інші національності, зокрема чехи. Так, отоді, вони жили в двох колоніях, а саме в Тересівці Долинського повіту Станиславівського та Ной Тітшайні Теребовлянського повіту Тернопільського воєводства [966, s. 5].

У міжвоєнному періоді неоднорідне населення в німецьких колоніях Східної Галичини під демографічним кутом зору розвивалося нестабільно. Стабільнішим був розвиток тільки української групи населення, тоді як польська і єврейська спільноти з політичних міркувань після 1933 р. зазнали деякого відтоку. Зокрема, тоді в Львівському повіті Львівського воєводства з німецьких поселень Дорнфельд, Лінденфельд, Нове Хоросно, Розенберг та Фалькенштайн відбувся відхід іншомовного населення: українців, поляків і євреїв. Ці демографічні процеси найкраще простежуються на прикладі вищеназваних німецьких колоній Львівського повіту Львівського воєводства [Див.: додаток 30].

Інтернаціоналізація німецьких поселень позначилася на монолітності німецької меншини. Вона була дуже розбавлена, як зазначали вище, українською, польською і єврейською спільнотами. Станом на 30 вересня 1921 р. однорідний склад населення мали тільки дві німецькі колонії: Лінденау Ліського повіту Львівського та Антонин Радехівського повіту Тернопільського воєводства. Національний характер зуміли зберегти й ті німецькі колонії краю, які мали кількісну перевагу німців над українцями, поляками і євреями. Таких німецьких колоній в Східній Галичині налічувалося 74, в тому числі у воєводствах Львівському – 38, Станиславівському – 26 і Тернопільському – 10 [1107, с. 108].

Німецькі поселення Тернопільського воєводства мали свою своєрідність: у Конопківці інонаціональні поселенці в 4 рази переважали

німців. Тут в 1923 р. мешкало 3 євреїв, 71 німець, 136 українців, 148 поляків [310, арк. 5]. Ной Тітшайн Терехівського повіту повністю сполонізувався. Як твердить вчений В. Кубійович, з 190 осіб себе ніхто не визнавав за німця, а лише поляками. Нема цього поселення в списку німецьких католицьких громад Східної Галичини 1939 р. дослідника Я. Райпольда, хоча В. Кун Ной Тітшайн у 1929 р. називає німецькою колонією [1291, с. 123].

Національну ідентичність і колорит у Тернопільському воєводстві в міжвоєнному періоді зуміли зберегти Бекерсдорф Підгаєцького і Полівці Чортківського повітів, в яких німецька меншина кількісно переважала іншомовні етноспільноти. 1 січня 1939 р. в Бекерсдорфі проживало 490 німців, 60 поляків, 40 українців і 4 євреї, а в Полівцях – 160 німців, 20 поляків і 10 українців [1107, с. 16, 60, 89; 1286, s. 522].

Ослов'янення німецьких колоній регіону мало негативні наслідки: в середовищі німецької меншини почалися асиміляційні процеси. Їх помічено вже на початку ХХ ст. Насамперед, німці починають відходити від батьківської мови. Одні колоністи того чи іншого німецького поселення краю вибирають за розмовну мову пануючої, а інші – корінної нації. Що стосується німецьких громад в українських селах краю, то в них асиміляційні процеси наростали з кожним десятиріччям, найбільше – між двома світовими війнами: одні з них українізувались, а інші – полонізувались. Наприклад, у Рахині на Долинщині 1939 р. налічувалося 400 німців, які, за твердженням В. Кубійовича, були україномовними. Частково українізованими були німці Крилиці на Дрогобиччині, Ягоні на Кам'янецьчині. Полонізації зазнали німці Стебника на Дрогобиччині, Копанок на Калушчині [966, s. 5; 1107, с. 21, 23, 32, 118, 119].

Багатонаціональне населення в німецьких колоніях займалося, як і німці-колоністи, сільським господарством, ремеслами і торгівлею. Так, у 1928 р. за даними «Адресної книги Польщі» в Бредтгаймі на Коломийщині теслярував І. Чайка, тютюнові вироби продавав Ш. Пільчарський, молоко людям збували С. Венглярська, М. Рудик. Цього року в Людвиківці на

Долинщині ковалював П. Мазур; в Новому Селі на Жидачівщині тютюнові вироби продавав Соломон Маргулес, а в Бекерсдорфі на Підгаєччині колодіював В. Філіповський, мулярував І. Качів, тютюновими виробами торгував П. Комусевич. В Багінсбергзі поблизу Коломиї Степан Федура мав магазин і торгував продовольчими і промисловими товарами і т. д. [748, s. 643, 1503, 1534, 1541, 1678; 802, s. 3].

У Княгинин-колонії, коло Станиславова, в руках українців було 2, поляків – 5 і євреїв – 30 торгових точок. Окрім того, тут українці мали свій ресторан, а євреї – дев'ять. Ремісниками працювали шевці Бойко і Олексин, кравці – Когутяк і Паньків, слюсар – Антін Феданків, столяр – Василь Дем'янів [1042, с. 704, 705]. Економічною основою проживання української і польської спільнот в німецьких колоніях була земельна власність. Відомостей про це майже не збереглося. Конкретні дані маємо тільки про Ляндестрой та Угартсталь на Калушині Станиславівського воєводства. Тут в руках ненімецького населення обох колоній було 322 га землі, в тому числі в першій – 279, а другій – 43 га. Розподіл землі між національностями відображено у додатку 31.

Як бачимо, наділи українців, поляків, євреїв у німецьких колоніях даного регіону були невеликими. Ось, наприклад, у вересні 1934 р. в Моосбергзі на Яворівщині 5 польських сімей мали у своєму розпорядженні 12 га землі, 2 коней і 10 корів, а в Дорнфельді (тепер Тернопілля) на Пустомитівщині 12 родин поляків володіли 6,6 га землі і мали 6 корів [551, арк. 11, 29].

У німецьких колоніях Східної Галичини євреї в міжвоєнному періоді, як і раніше, мали традиційне заняття: тримали магазини і корчми, в яких торгували товарами першої необхідності і спиртними напоями. Більше вони корчмарювали. В окремих випадках розвивали ремесло. Так, ще з 1900 р. в Лінденфельді біля Львова Берл Гопфінгер продавав тютюнові вироби, спиртні напої збували шинкарі Герш Рот з Броніславівки на Золочівщині, Бомзе Рот з Бекерсдорфа на Підгаєччині. Корчмарями були Ляйб Ерліх у

Нойдорфі на Самбірщині, Мозес Лауфер у Аннабергзі на Сколівщині, Герш Ляйдер у Михайлівці на Угнівщині, Герш Цайслер у Оберсдофі на Лемківщині. У 1928 р. якийсь Пінкас із Райхенбаха Львівського повіту продавав тютюнові вироби, а Лейзор Айзенталь у Феліцієнталі на Сколівщині займався продажем спиртних напоїв і т. д. [748, s. 786, 1512].

Слід наголосити, що українці, поляки, а в окремих випадках і євреї, які жили в колоніях німців, не стояли осторонь культурного і суспільно-політичного життя німецьких поселень. Їх конкретна участь у громадському, культурному, суспільно-політичному житті німецької меншини краю простежується з початку ХХ ст. Так, поляки Людвіг Лепський із Броніславівки на Золочівщині, Єва Раковська з Шьонталю на Городоччині в 1900 р. були членами місцевих осередків «Спілки Густав Адольф». 10 листопада 1909 р. в колонії Малманнсталь на Дрогобиччині українці Петро Благий, Юрій Балук та поляки Станіслав Козут і Ян Паріневич спільно з шістьма німецькими колоністами заснували осередок товариства «Театр і хор селянський» [134, арк. 1–1 зв.]. У 1929 р. в Константинівці на Тлумаччині членами-вкладниками німецької кредитно-ощадної кооперативи «Каси Райффайзена» були 2 поляки, 4 українці і 21 німець [236, арк. 16, 33].

Ворожнечі між німцями і українцями не зафіксовано. З поліцейських донесень про політичну обстановку в повітах краю встановлено, що добрі відносини між двома народами склалися відразу після розпаду Речі Посполитої і особливо міцними стали в міжвоєнній добі. Німці добре володіли українською мовою. Молодь між собою товаришувала: спільно ходили на танці і забави [710, с. 2; 1151, с. 362; 1189, с. 684-686]. Цей факт відзначають і мемуаристи. Зокрема, В. Феданків в нарисі про німецьку колонію Княгинин неподалік Станиславова зазначає, що українська, польська, єврейська і німецька молодь під звуки духового оркестру станіславівських залізничників відпочивала на березі річки Бистриця. Більше того, два українські спортсмени були членами німецького спортивного клубу «Vis» у Львові [627, арк. 10].

У тих німецьких колоніях, де були значні общини слов'янського населення, українці і поляки засновували школи, первинні організації національних культурно-освітніх товариств, а там, де мешкало по декілька осіб, – ставали членами якогось національного осередку: «Просвіти», «Товариства народної школи» та інших і так велося ще з часів Австро-Угорщини [140, с. 1-307; 141, арк. 475, 749, 811; 222, с. 1-268; 225, с. 1-20].

Осередки національно-культурних товариств українців і поляків у той час діяли в німецьких колоніях. Зокрема, в Сигнівці поблизу Львова вони мали три осередки національно-культурних товариств: «Сокола» (з 1922), «Просвіти» (1910; відновив роботу по війні (з 23. 12. 1924) і «Рідної школи»; а поляки – «Рільничого гуртка» (з 27. 02. 1904), «Товариства народної школи» (з 29. 08. 1922) й «Стрілець» (1925). Польська громада німецької колонії Вінцентівка мала в 1922–1939 рр. осередок «Товариства народної школи», а українська Княгинина-колонії – читальню «Просвіти» і кооперативу «Будучність» [463, арк. 28 зв.; 1042, с. 705–709]. Українці Богданівки 2 листопада 1920 р. заснували читальню «Просвіти» [625, арк. 92 зв.]. В 1938 р. українець Олекса Антонів, який проживав у Дорнфельді Львівського повіту, був прийнятий членом «Просвіти» [222, арк. 98; 593, арк. 120–120 зв.]. У Нойдорфі на Дрогобиччині діяли осередки української «Просвіти», «Сільського Господаря» та польського «Стрільця». Крім того, в цій колонії українці і поляки свої національні культурні потреби розвивали в хорових колективах і аматорських театральних гуртках. Відомо, що найпопулярнішими постановками українців у цій колонії були вистави «Наталка Полтавка», «Москаль-Чарівник», «Сватання на Гончарівці» [549, арк. 21; 1319, с. 85–91]. Польська громада Бредтгайму на Надвірнянщині 1 вересня 1925 р. відкрила національну школу, а в Кайзердорфі на Самбірщині поляки мали осередок «Рільничого гуртка» і т. д. [192, арк. 8 зв.; 1349, с. 78].

Українці німецьких колоній ставали членами і брали участь у роботі польських культурно-освітніх товариств. Більше того, бували випадки, що вони, навіть, очолювали місцеві осередки, куди окрім німців ще входили й

поляки. Так, 1931 р. в Айнзіделі Львівського повіту, за донесеннями поліції, місцевий осередок «Рільничого гуртка» очолив Йосиф Зозуля [593, арк. 45].

Про стосунки німців з євреями, що жили разом з ними в національних колоніях у міжвоєнному періоді, на жаль, збереглося надзвичайно мало матеріалу. Зі скупих відомостей, які є в нашому розпорядженні, дуже важко об'єктивно відтворити атмосферу відносин між двома народами, що були поруч. На нашу думку, єврейська біднота, що жила у 110 німецьких громадах краю, не ворогувала з німцями. Вороже ставлення у німців-колоністів було лише до євреїв-лихварів і торговців, котрі наживалися на непомірному визиску відсотків і продажу спиртних напоїв. Ось чому проти них в середовищі німців вже на початку ХХ ст. зароджується і шириться бойкотний рух. Першими його на теренах краю зініціювали німці-колоністи осередку СНХГ Лінденфельда поблизу Львова. Вони, в січні 1910 р., виступили з ініціативою не купувати у євреїв спиртних напоїв.

З німцями краю незаможні євреї жили в добрих відносинах. Прикладів відвертої ворожнечі між одними і другими нами не зафіксовано. Дослідники М. Мазур та Я. Хонісман твердять, що німці до євреїв, які жили в їх колоніях, ставились лояльно [1191, с. 67]. Лояльні стосунки між одними і другими склалися ще в другій половині ХІХ століття. Правдивість авторських спостережень вчених підтверджується і окремими знаними нам фактами. Так, в 1891 р. у Кранцбергзі на Самбірщині вдова-німкеня пані Зіхардт продала свій маєток кранцбергському єврею Іослеву Канцерові [780, с. 3]. У Карачинові на Городоччині в 1900 р. єврей С. Селінгер був членом осередку «Спілка Густав Адольф» і платив членські внески по 10 крейцерів [236, арк. 22 зв.]. Польська преса того часу засвідчує тісну співпрацю євреїв з німцями. «Kurjer Stanislawowski» 13 березня 1910 р. повідомив читачів, що німці колонії Княгинин неподалік Станиславова співпрацюють із українцями і євреями й захопили владу в місцевому самоврядуванні. Дослідники цієї колонії В. Грабовецький та В. Феданків теж відмічають, що відносини колоністів і євреїв були добросусідськими [1074, с. 66–69; 1186, с. 700–710].

Діти євреїв, що мешкали в німецьких колоніях краю, ходили до національних шкіл німецької меншини. Факти відвідування ними німецьких шкіл на теренах східногалицького регіону відомі з початку ХХ ст. Для прикладу, у 1908 р. у Казимирівці на Золочівщині до місцевої національної школи крім дітей німців ходило по одному школяреві єврейської і української національностей та двоє католиків, вірогідно, польської національності [237, арк. 50].

Доцільно наголосити, що німецьке населення євангельського і католицького віровизнань регіону толерантно відносилося до відвідування їхніх національних шкіл не тільки дітьми українців, поляків, але і євреїв. Вони не мали жодних заперечень, а тому їхні національні школи в більшості німецьких колоній були інтернаціональними. Так, у 1918/1919 н. р. в Нойдорфі поблизу Дрогобича у школі навчалося 23 українських, 2 єврейських і 23 німецьких учнів; у школі Брукенталя Рава Руського повіту Львівського воєводства – 1 єврей, 4 українців і 75 німців [189, арк. 20 зв., 104]. Станом на 19 жовтня 1932 р. в школі Угартсбергу на Дрогобиччині вчився один учень польської і два – єврейської національності [194, арк. 4].

За відомостями львівської газети «Ostdeutsches Volksblatt» від 9 квітня 1933 р. лише в приватних німецьких євангельських школах на теренах східногалицького регіону в 1932/1933 навчальному році навчалося 24 школярі єврейської, 51 – української і 63 – польської національностей. Подібна правдива інформація є у матеріалах Львівської шкільної кураторії. За її даними в 1938/1939 навчальному році лише в початкових школах з німецькою мовою навчання було 135 дітей української та 73 – єврейської національності. Наприклад, діти-українці вчилися в Мільбаху на Бібрщині; Діброві, Людвиківці, Облісках на Долинщині і т. д. Єврейські діти вчилися в німецьких школах в Красючині, Мокротині, Мюнхенталі на Жовківщині; Михайлівці Рава-Руського повіту та ін. [188, арк. 11].

Діти інших національностей, в тому числі українського, польського і єврейського походження, в міжвоєнному часі відвідували і навчалися в національних школах у колоніях Східної Галичини з німецьким населенням

католицького віровизнання. В 1938/1939 навчальному році, за твердженнями Й. Райнпольда, у німецьких школах, які були під опікою німецьких католицьких громад, вчилися діти різних національностей. Зокрема, у Візенбергзі Жовківського – 1, Кьонігсау Дрогобицького – 3, Регфельді Бібрського – 4, Людвиківці Долинського і Мервичях Жовківського – по 5, Михайлівці Рава-Руського, Кранцбергзі Самбірського, Мюнхенталі Жовківського – по 7 та Бекерсдорфі Підгаєцького повітів східногалицького краю – 11 школярів польської національності [1350, s. 412]. Діти українців, поляків і євреїв у міжвоєнному часі ходили до національних шкіл німецьких громад в Розлучі Турківського повіту Львівського воєводства, Рахині Долинського, Каролівці, Корнелівці, Любші і Мазурівці Жидачівського, Климця, Сморгі Долішньому, Тухольці Стрийського повітів Станиславівського воєводства [187, арк. 12; 1212, s. 213–214].

Свідченням того, що німецькі колоністи краю були у добрих стосунках з євреями, є знання ними єврейської мови. Деякі зі східногалицьких німців добре знали єврейську мову і спілкувалися нею з євреями. Ось, наприклад, видатний громадський діяч німців Східної Галичини Людвіг Шнайдер вільно володів українською, польською і єврейською мовами [939, s. 3]. Із спогадів сучасників українця М. Костецького, поляка М. Мазура та німця Р. Штайнінгера довідуємося, що конфронтації і протиріччя між одними і другими до приходу Гітлера до влади не було. А уже зі зміною влади у Німеччині, як твердить М. Костецький, і підтверджують архівні матеріали, відносини між німцями і євреями похолоднішали і проявилися в бойкоті німцями єврейської торгівлі. Він у спогадах про Гассендорф пише: «У жидівській крамниці купували українці і німці. Після приходу до влади Гітлера, німці перестали купувати в жидівській крамниці, за виїмком може деяких одиниць» [1038, с. 437–438; 1319, s. 117–119].

Думки мемуариста М. Костецького підтверджують й архівні матеріали. Так, 14 квітня 1933 р. населення німецької колонії Розенберг Львівського повіту Львівського воєводства на своєму сході вирішили не купувати товарів

у євреїв, а тільки в українських кооператорів і не користуватися більше послугами єврейських, а лише українських адвокатів [670, к. 316]. Євреї зі свого боку теж оголосили бойкот німецьким товарам і демонстрації в кінотеатрах німецьких кінофільмів. У Львові навіть існував єврейський бойкотний комітет німецьких товарів і фільмів, очолюваний інженером Кругманом. Він відстежував тих євреїв, які не приєднувалися до цієї акції, і потім на засіданні розглядали винних. Євреям-співвітчизникам заборонялося купувати у німців товари. Приміром такої «честі» бути заслуханим удостоївся 7 травня 1935 р. львівський торговець фарбами Дісендорф, який ще приторговував і німецькими товарами [624, арк. 95].

У міжвоєнному періоді єврейське населення, що жило в німецьких колоніях, майже не брало участі в роботі місцевих осередків німецьких, польських, українських національно-культурних товариств. Вірогідно, далі в національно-культурному плані вони розвивалися відмежовано від них. Це міркування базується на повідомленні Станиславівського воєводи до Міністерства внутрішніх справ Польщі, яке датується 21 травнем 1923 р. В ньому зазначена наступна інформація про єврейську меншину Станиславівщини: «немає попросту жодного єврея, який би не належав до якогось політичного товариства, чи теж філантропічного. Відбирачі збірок на різні єврейські гуманітарні цілі знаходять підтримку у всіх євреїв без погляду на партійність і є доказом, що євреї інтенсивно дбають про поповнення коштами фондів своїх товариств, які є осередками життя єврейської меншини». Релігійне життя єврейського населення краю повністю підпорядковувалось найближчим міським єврейським релігійним громадам [545, арк. 9].

Таким чином, з постійним вселенням українців, поляків і євреїв в німецькі колонії вони суттєво змінили однорідний склад на багатонаціональний, тобто стали багатомовними і багатокультурними осідками. Деякі перед Другою світовою війною набули поліетнічного, а інші – слов'янського характеру.

2. 5. Етноправовий статус меншини

Правовий статус німецької меншини в Польщі у міжвоєнному часі регламентували три законодавчі акти: Пакт Ліги Націй «Про охорону національної меншини» від 28 червня 1919 р., ратифікованого Польщею, який вступив у силу з 10 січня 1920 р., Конституції Польщі 1921 і 1935 рр. [1338, s. 59]. В Пакті Ліги Націй «Про охорону національної меншини» ключове значення для німецької меншини краю мали 4 статті: 2, 7, 8 та 12, які визначали її правове становище в польській державі [1272, s. 3–7, 20–22]. Згідно статті 2 міжнародного трактату Польща зобов'язувалася охороняти життя і свободу всіх мешканців держави без огляду на національність, мову, расу чи релігійні переконання [1295, s. 87]. Стаття 7 цього Пакту гарантувала рівні права і можливості всім громадянам Польщі, в тому числі громадянські і політичні без огляду на віровизнання. Ця стаття надавала право громадянину без всякої дискримінації займати любую посаду у всіх ланках місцевого самоврядування, отримувати місце праці в ремісничих майстернях, промислових підприємствах, сфері обслуговування тощо. Згадана стаття гарантувала також вільне володіння рідною мовою, а також говорила про вільне користування мовою при потребі в судах [1295, s. 88]. Стаття 8 узаконювала право громадян національних, релігійних і мовних меншин вести свій спосіб життя як громадяни польської національності з можливістю засновувати власним коштом, контролювати благодійні і релігійні товариства, національні школи, виховні заклади з правом вільного користування в них рідної мови і вільного виконання релігійних обрядів свого віровизнання [1272, s. 302–312]. У статті 12 Пакту «Про охорону національної меншини» зазначалося, що Польща бере на себе зобов'язання виконувати гарантії, дані національним меншинам, а в разі їх недотримання або порушення взятих міжнародних зобов'язань, погоджується нести відповідальність за результатами розгляду в міжнародному трибуналі Ліги Націй [1295, s. 90–91].

Другим важливим правовим документом, що узаконював права і обов'язки німецької меншини в Польщі між двома світовими війнами, звісно,

була Конституція польської держави. Вона прийнята на Сеймі 17 березня 1921 р. Винятково важливе практичне значення для визначення правового статусу німців в польській державі мали статті 95, 96, 109, 110, 111, 115, 117, 120 основного закону польської держави, які базувалися на нормах тодішнього європейського права [747, s. 121–138]. Розглянемо їх зокрема.

Стаття 95 Конституції закріпила за всіма громадянами без різниці часу народження, національності, мови, раси, чи релігії право на цілковиту охорону життя та свободу. Як справедливо стверджує Є. Красуський, вона тільки законодавчо закріпила статтю 2 трактату «Про національні меншини» [1281, s. 2]. Стаття 109 Конституції Польщі також гарантувала: «Кожний громадянин має право збереження своєї національності і розвивати свою мову, і національні особливості. Окремі державні закони забезпечують національним меншинам в польській державі національну самобутність і вільний розвиток національних особливостей при допомозі автономних товариств меншини в правовому полі, в окремих товариствах з громадським самоуправлінням» [747, s. 133].

Стаття 110 Конституції Польщі не внесла нічого нового. Вона тільки повторювала другу частину статті 8 трактату про національні меншини. Ця стаття лише виражала засади правової рівності всіх громадян польської держави. Дві наступні статті Основного закону польської держави вели мову про свободу віросповідання. Суб'єктом вільності віровизнання і сумління є кожний громадянин Речі Посполитої. Він, і тільки він, розпоряджається цим своїм правом [747, s. 138; 1360, s. 61–63]. Стаття 111 Конституції повторила засади статті 2 трактату «Про національні меншини»: щодо вільного використання релігійних практик: ніхто не має права примусити громадянина змінити його релігійні переконання на угоду іншим [1281, s. 292].

Ухвалена 17 березня 1921 р. Конституція польської держави присвятила статті 112 – 116 регулюванню відносин між церквою та віруючими з однієї сторони та державою – з другої. В них основна увага приділена двом основним постулатам: свободі совісті і правовим засадам діяльності

церковних конфесій. Зокрема, стаття 112 окреслювала межі свободи совісті, маючи на увазі забезпечення інтересів особи та держави. Так, у ній зазначалося: «Свободою совісті не можна прикриватися в спосіб, який іде в розріз з законом. Ніхто не може ухилятися від виконання громадянських обов'язків з приводу своїх релігійних переконань. Разом з тим, ніхто не може бути примушений до участі в релігійних обрядах, якщо не підлягає опіці батьків чи опікуна» [1280, s. 54].

Стаття 113 запроваджувала поділ релігійних організацій на визнані державою і ті, яких вона не визнає. Першим – надавалася внутрішня автономія, завдяки якій вони могли вільно проводити Богослужіння, самостійно вирішувати свої внутрішні проблеми, мати і розпоряджатися власними маєтками: рухомим і нерухомим майном; розпоряджатися своїми і коштами фондаций для релігійних, наукових і добродійних цілей. Ця стаття одночасно залишала право за державою вмішуватись в діяльність церкви тоді, коли вона порушувала діюче законодавство. В статті наголошувалося: «жодна церковна конфесія не має права діяти протиправно всупереч діючим законам держави» [747, s. 145].

Стаття 114 визнавала серед інших церковних конфесій, що функціонували в польській державі, першість за католицькою церквою, яка регулювала свої відносини з Ватиканом на договірних умовах, затверджених Сеймом. Таким чином, католицька церква в порівнянні з іншими діючими церквами була в привілейованому становищі, що, як зазначає К. Красовський, в II Речі Посполитій викликало в релігійних колах інших конфесій гарячі суперечки [1280, s. 59–60].

Стаття 115 Основного закону польської держави гарантувала, що церква національних меншин та інші релігійні організації, які визнані в правовому порядку, керуються власними статутами і приписами. Йшлося, що держава не вмішуватиметься в їх діяльність, якщо вони не будуть виходити за межі правових норм. На основі цієї статті кожний представник національної меншини мав право звертатися до Ліги Націй на утиски з боку пануючої влади.

Як показало життя, німці краю не раз скористалися цим правом і скаржилися до міжнародного органу [1281, s. 302–304]. Стаття 116 встановлювала умови діяльності нових релігійних конфесій або досі не визнаної державою релігійної конфесії. Відмовою в їх визнанні могла бути релігійна діяльність, яка загрожує громадському порядку та суспільному ладу [747, s. 145]. А стаття 120 регулювала обов'язкове навчання молоді до 17 років катехизму, викладання науки релігії в навчальних закладах, які утримувала держава або державні інституції. Керівництво і нагляд за викладанням науки релігії покладалося на релігійні конфесії з застереженням на право нагляду з боку шкільних органів [747, s. 149]. Отже, нормативно-правова база правового становища національних меншин у Польщі, в тому числі й німецької, в міжвоєнному двадцятиріччі була нібито сприятливою. Вона давала їй певні можливості для соціально-економічного, культурного і політичного розквіту.

Крім конституційних норм, права німецької меншини Польщі гарантувалися ще і законами польської держави. Закон «Про приватне шкільництво» від 31 березня 1932 р. цілковито врегулював в правовому порядку проблему існування національного шкільництва [1266, s. 46–47]. Зокрема, у польському законодавстві міжвоєнного часу були закони, які дозволяли польській владній бюрократії вдаватися до репресій на свій розсуд проти громадських діячів національних меншин, в тому числі й німецької. Наприклад, Закон «Про громадянство» від 31 березня 1938 р. надавав право польській владі на місцях не «лояльних» до польської держави громадян позбавляти польського громадянства «з приводу втрати зв'язку з польською державністю» [1266, s. 49].

Втілення в життя цих правових засад знайшло добре підґруття чиновницької бюрократії польської влади, яка в багатьох випадках вищезгадані основні нормативно-правові закони своєї держави використовувала для втілення політики репресій проти національних меншин, особливо, після 13 вересня 1934 р., коли «Трактат національностей» втратив свою юридичну силу [1281, s. 285]. Більше того, Закон «Про

громадянство» від 31 березня 1938 р., як уже зазначали вище, надавав можливість польській владі на місцях нелояльних громадян позбавляти права польського громадянства [1266, s. 49].

Таким чином, місцева влада отримала зелене світло проводити на свій розсуд розгляд справ, пов'язаних з громадською і політичною діяльністю, та вдаватись до репресій щодо активістів національних меншин польської держави, в тому числі й німецької. Доречно наголосити, що законодавче закріплення прав національних меншин Конституцією Польщі 1921 р. польське суспільство, і особливо влада, вважали формальним фактом. З цього приводу К. Грюнберг зазначає: Конституція 1921 р. формально гарантувала всім польським громадянам охорону і користування з громадянських прав без огляду на національність, расу, мову і віровизнання [1252, s. 27]. Мета польської влади в міжвоєнному періоді була такою, щоб всілякими способами не допустити консолідації німецької меншини на місцях. Польський вчений Є. Красуський твердить: завданням польського уряду було позбавлення тої меншини її політичного значення і створення сприятливих умов поступової її асиміляції [1281, s. 222].

Для втілення головного політичного завдання польська влада як у верхах, так і низах вдавалася до найрізноманітніших заходів впливу і тиску на німецьку меншину. Рупором її політики була місцева польська преса. Як тільки польські органи влади були організовані на теренах Східної Галичини, вони зразу й почали «наступ» проти німецької меншини. Тон в антинімецьких настроях і здійсненні репресивних заходів щодо німецької меншини задавала коломийська польськомовна преса. Зокрема, 4 грудня 1921 р. газета коломийської польської громади «Prawda Pokuska» в замітці «Багінсберг, Маріягільф, Флеберг» наполягала на перейменуванні німецьких колоній та прилученні їх до Коломиї, надавши їм статус передмість, а не окремих німецьких поселень [1014, s. 3].

Коломийські повітові власті пішли на поводу цієї газети. Вони перейменовували Бредтгайм на Селиська, Маріягільф на Маріївку, Розенгек на Рожа-

нівку, Флеберг на Святого Яна. В Долинському повіті назву Діамантгайм замінено найменуванням Широке Поле, Енгельсберг змінено на Анілін, Пьохерсдорф – на Криваль, Яммерсталь на Рівне. В Снятинському повіті німецьку назву Августдорф змінили на Августів, Рудольфсдорф на Стецівку, в Калуському – Ляндестрой – на Мазурів. У Тлумацькому повіті повітова влада найменування Нойдорф замінила на Нова Весь, Сітауерівку на Нове Ляцьке Шляхетське. В Стрийському повіті Аннаберг став Аннівкою, Бригідау – Бригидином, Карлсдорф – Кароліном, Феліцієнталь – Фелином і т. д. [1405, s. 27, 29, 34, 35].

Подібні перейменування польська адміністрація провела і в Львівському та Тернопільському воєводствах. Так, у Городоцькому повіті місцева влада здійснила перейменування Вайсенберга на Білогору, Куттенберга – на Збадин, Оттенгаузен – на Затоку. У Дрогобицькому повіті Гассендорф стали називати Малим Улично, Йосифсберг – Коросницею, Кьонігсау – Рівним, Нойдорф – спочатку – Новою Вессю, а пізніше – Польміновіце, Угартсберг – Випучками. На Жовківщині Регдорф нарекли Туринкою, а Теодорсгоф – Федоровим Селом. У Ліському повіті Зігенталь стали іменувати Береги Долішні. В Львівському повіті 1938 р. німецьку колонію Райхенбах перейменовано на Воля Красівська. На Жовківщині Візенберг назвали Червоним Каменем, на Самбірщині Кайзердорф – Калиновим, Нойдорф – Задністриком; на Рава-Равщині Айнзіген – Малим Дев'ятиром; на Яворівщині Мюнхенталь – Мужилівичами, а Шумлау – Малою Озомлею [538, арк. 8; 626, арк. 21, 182].

У Тернопільському воєводстві змінено лише дві назви: Бекерсдорф на Бекерів (Підгаєччина) і Ной Тітшайн – на Новий Тичин (Теребовлянщина) [224, арк. 32; 458, арк. 87; 1039, с. 341]. Доцільно сказати, що німцям після перейменування не можна було вживати старих назв, а тих, хто проявляв непослух, притягували до адміністративної відповідальності. З місць інформація поступала до воєводської влади. Так, 23 лютого 1938 р. начальник відділу повітової ради Самбірського повіту Львівського воєводства доносив Станиславівському воєводі: «... влада притягнула до відповідальності кількох

німців за уживання на згромадженнях місцевих назв в давньому німецькому найменуванні» [383, арк. 1].

У наступі на німецьку меншину чиновницька бюрократія державних повітових органів в багатьох випадках не визнавала право німецьких колоній на існування. Щоб кількість німецьких поселень була меншою, польська влада приєднувала німецькі колонії до українських міст або об'єднувала з українськими селами. Так, місцева повітова влада м. Долини приєднала до Болехова німецькі громади Болехова Руського, Нового Бабілону, Соломонової Гірки, а до самої Долини – Діброви, Брочкова, Новички. До Коломиї завдяки повітовим властям увійшли Багінсберг, Вінцентівка, Маріягільф, Розенгек і Флеберг; Мікульсдорф – до Отинії; до Калуша – Новий Калуш, а до Снятина – Августдорф [383, арк. 25, 27, 29; 1113, с. 174]. Така сама картина спостерігалася і в Львівському воєводстві. Тут, в травні 1930 р. до Львова прилучено німецькі колонії Богданівку, Левандівку, Сигнівку та німецьку громаду Замарстинова, Знесіння. Наступного року у зв'язку з проведенням нової адміністративної реформи до Сколе приєднали Верхню Демню з німецькою громадою. У 1933 р. сталися нові адміністративні зміни: Тустановичі з німецькою громадою злилися з Бориславом [560, арк. 1-109; 1113, с. 173, 175].

Факти об'єднання німецьких колоній з українськими селами були не поодинокими. Так, на Покуття німецьку колонію Северинівку об'єднано з Малою Кам'янкою поблизу Коломиї. 28 січня 1938 р. Львівська повітова влада ліквідувала німецьку гміну в Райхенбасі Львівського повіту Львівського воєводства, а саму колонію включила до складу села Красів. Це викликало велике обурення серед райхенбахців і вони написали протест до львівського воєводи. Їх підтримав і вїт Красова, який у зверненні до воєводи писав, що людність німецької національності, що проживає в колишній громаді Райхенбах, не бажає приєднуватися до української громади Красів. Боячись ненависті з боку німців і їх переходу на бік українців у національних змаганнях проти польського панування на східногалицьких землях, львівська воєводська влада 25 листопада 1938 р. пішла на поступки німцям Райхенба-

ха: відновила статус самостійного національного поселення зі своїм самоуправлінням, але назву колонії все-таки змінила на свій лад – Воля Краківська [583, арк. 2–8].

Порушенням правових норм польської держави, зокрема статті 7 Пакту Ліги Націй «Про охорону національної меншини» щодо німецької меншини Східної Галичини польською адміністрацією в міжвоєнному часі, була політика денаціоналізації, яка проводилась старими, добре перевіреними практикою і часом дискримінаційними методами: хочеш мати яку-небудь посаду в державних установах або на державних підприємствах, і, навіть, – у польських власників, то змінюй свою німецьку національність на польську або німецьке прізвище на польське. Як засвідчують документи, в окремих випадках польська влада таки досягала бажаних результатів. Так, Ян (Йоганн) Круп, який мешкав у Жирові на Жидачівщині, прийняв польську національність і громадянство задля посади контролера в державному органі контролю. Антон Роланд, службовець фінансового відділу львівської міської казни 19 травня 1939 р. на зібранню молодонімців Львова скаржився з великим обуренням, що він був змушений змінити своє євангельське віросповідання на католицьке [218, арк. 98].

Вірогідно, саме з цих меркантильних міркувань, один з мешканців Червоного Каменю (Візенберга) й змінив своє німецьке ім'я і прізвище на польське: Антон Ліпінський. З поліцейських зведень встановлено, що він в травні 1939 р. нелегально пересік польсько-німецький кордон і залишився жити в Німеччині [626, арк. 3]. Службовці з німецькими прізвищами з села Кульпарків, які працювали в державних установах Львова, всі рахувалися поляками: агроном Адам Шуттерле, вчитель Мар'ян Вайсс, лікарі Броніслав Бруслеллер, Яків Еріх, Ян Фох, технічний інспектор Едвард Бьогн та ін. Інший приклад: загальновідомим є факт, що на Левандівці по сусідству з Львовом існувала велика німецька громада протестантів-лютеран, які в 20-х роках ХХ ст. переписалися на поляків. У гмінних звітах Левандівки, які написані польською мовою, зокрема за грудень 1928 р., зазначається, що з 296 левандівських

протестантів 98 – німецької, а 198 осіб – польської національності. Отже, за 1920–1928 рр. у Левандівці свою німецьку національність на польську поміняло 198 німців-лютеран [560, арк. 74, 80–81].

Всупереч здоровому глузду і в порушення Конституції Польщі 1935 р. можна назвати звернення керівника відділу воєводського уряду в Тернополі Кошиковського від 18 березня 1936 р. до воєводи Станиславівського воєводства в Станиславові. Йшлося про те, щоб не дозволити галицьким німцям за ініціативою Лоренца Вертля зі Станиславова заснувати у воєводському місті на Покутті «Товариство дослідження історії німецьких родів і родинного краю». Крім нього своєї згоди на заснування товариства 21 березня 1936 р. також не дали інші: заступник воєводи Краківського магістр Воланецький та 25 березня 1936 р. чиновники Львівського воєводства. На думку одного з керівників відділу уряду Самбірського повіту Львівського воєводства – заснування такого товариства буде суперечити інтересам суспільного ладу: «...виникнення товариства не відповідає корисним суспільним поглядам» [404, арк. 76–79].

Недотриманням норм Конституції Польщі слід вважати штучне заснування польською адміністрацією на місцях осередків молодіжних та воєнізованих товариств у сільській місцевості та залучення до них осіб німецького походження в містах регіону. Зокрема, у Вигоді на Долинщині 8 січня 1930 р. до складу управи осередку «Товариства польської молоді» входили Йосиф Багер (член управи), Людвіг Меклінг (бібліотекар), Рудольф Шульц (касир). У Снятині (1937) в аналогічному осередку активістами були Йосиф Етерле, Конрад Бекер та Адам Белла [397, арк. 8, 78]. На Тернопільщині такий осередок засновано 3 грудня 1932 р. в Бекерсдорфі Підгаєцького повіту. Щоправда, він у житті місцевої молоді німецької колонії ролі не відігравав і був не численним [652, арк. 4]. В Бредтгаймі на Коломийщині 1934 р., як видно з поліцейських донесень, діяв осередок товариства католицької молоді, який складався з 18 осіб. Того року у Кранцбергзі в початковій школі діяла польська молодіжна католицька

релігійна організація «Рицарство Ісуса» [178, арк. 15; 564, арк. 184; 625, арк. 204; 865, с. 3].

У самому Львові в роботі міського осередку «Стрільця», який 1938 р. нараховував 222 членів, було 46 осіб з німецькими прізвищами. Найактивнішими з них вважалися власник слюсарної майстерні Броніслав Вайх, промисловець Йосиф Вальтер, власник цукерні Геронім Вельц, власник пекарні Станіслав Гесс, купці Тадеуш Рієгль, Ян Судгофф та ін. [619, арк. 26–26 зв.]. У сільських німецьких колоніях окрім «Товариства польської молоді» теж існували осередки інших провладних громадських організацій. Зокрема, осередок «Товариства народної школи» 29 серпня 1928 р. засновано в Сигнівці поблизу Львова, де він мав свою світлицю в окремому будинку. Осередки «Стрільця» діяли в Фельбасі на Яворівщині, Брочкові на Долинщині, Фельзендорфі на Любачівщині [458, арк. 68; 548, арк. 3, 33].

Недодержанням положень Конституції польської держави чиновниками на місцях у міжвоєнному часі слід вважати запровадження владою у німецьких колоніях краю, де діяли початкові національні приватні школи, державних початкових шкіл з польською мовою викладання. На практиці цей захід польських властей себе не оправдав, оскільки німецьке населення ці школи просто на просто ігнорувало, а тому вони в колоніях стояли пустками. Зі звіту старости Львівського повіту воєводі Львівського воєводства, складеного 30 травня 1934 р., дізнаємося, що державні школи з польською мовою викладання існували поблизу Львова в Айнзіделі, Вайнбергзі і Кальтвассері. Як свідчать поліцейські донесення з місць, німецькі колоністи не посилали до них своїх дітей, а тільки – до національних приватних початкових шкіл, які утримували на власні кошти. Ось ці приклади ігнорування східногалицькими німцями заходів польської влади на ниві початкової освіти, які в перекладі з мови оригіналу звучать так: «надто в гм.[іні] Айнзіделі існує одночасно державна школа з польською мовою викладання, однак ніхто з німецьких дітей тої школи не відвідує. У гміні Кальтвассер

існує одночасно державна школа з польською мовою викладання, одначе місцева німецька спільнота не користує з неї» [169, арк. 1-11; 578, арк. 8].

У міжвоєнному періоді ставлення польської преси до місцевих німців залишилося незмінним: надалі велася супроти німецька пропаганда як на місцевому так і на центральному рівні. Приміром, коломийська газета «Echo Rokusia» 23 квітня 1933 р. закликала читачів бойкотувати німецьку пресу. На практиці – це означало не купувати місцеву пресу східногалицьких німців, не читати її і не передплачувати [812, s. 3]. Кількома днями пізніше ця ж газета повідомляла читачам, що в коломийському магістраті 30 квітня 1933 р. в залі засідань відбулось зібрання аптекарів, лікарів, дантистів, які ухвалили бойкот фармацевтичних товарів і хірургічних інструментів, привезених з Німеччини [813, s. 2].

Найбільше нападів на східногалицьких німців робили дописувачі та журналісти часопису «Gazeta Poranna» [1318, s. 183]. Серія антинімецьких статей, надрукованих у газеті, викликала велике незадоволення і обурення у німців східногалицького регіону. Невдоволені 30 січня 1934 р. зібралися у Станиславові на протестне віче, на якому рішуче осудили провокаційні статті редакторського колективу польського часопису проти німців Східної Галичини та їх суперінтендента Т. Цьоклера. Вічем керував Вільгельм Верт. На ньому з різким засудженням газетних публікацій антинімецького змісту виступили пастори Плошек із Гартфельда, Ройєр з Йосифсберга, Шебец із Богородчан, директор школи Мор із Йосифсберга, директори гімназій Адольф Рожек зі Станиславова, Шнайдер зі Львова, делегати від німецьких колоній краю: Болек з Кракова, Конт зі Стрия, Льовенбергер із Коломії (Багінсберга) та Рюкер з Угартсталя. Присутні прийняли протестну резолюцію на адресу редакції, яку від імені вічевиків зачитав пастор Ладенбергер. На закінчення маніфестанти німецькою мовою проспівали пісню «Міцним замком є наш Бог» [363, арк. 190].

Допікав німецькій меншині також «Wiek Nowy», який опублікував декілька статей, спрямованих проти неї. Зокрема, 17 листопада 1937 р.

вийшла стаття «За димною завісою лояльності. Німці в «Східній Малополющі», в якій огульно звинувачено німців регіону захопленням соціал-нацистською ідеологією, а також, сказано, що вони є інструментом політики в руках німецької держави. Газету «Ostdeutsches Volksblatt» польський часопис вважав рупором пропаганди нацистських ідей на територіях Малополющі. Діяльність громадських організацій німців регіону «Wiek Nowy» вважав замаскованою, прихованою, які працюють на одну ціль: зміцнення монолітності німецької меншини. Більше того, часопис наголошував, що лояльність німців краю до польської держави є лицемірною, і їй не слід довіряти. Закінчувалась стаття закликом посилення репресій: «проблеми німецької меншини на тих теренах слід піддати пильному нагляду» [1025, s. 2].

Польська влада повністю взяла під свій контроль випуск місцевої преси галицьких німців. Якщо польським цензорам було щось не до вподоби, то вони конфісковували весь тираж того чи іншого номеру газети через різні дріб'язкові причини. Такі прикрі випадки мали місце в 1930, 1933, 1934, 1935, 1936, 1938 рр., коли місцева поліція конфіскувала номери львівської газети «Ostdeutsches Volksblatt», приміром, від 15 червня 1930 р., де на першій сторінці була публікація статті «Епізоди до німецько-польського кордону». Цензор її перекреслив грубим червоним олівцем і число газети у світ не вийшло. Аргументів цензора, щодо мотивації конфіскації в матеріалах справи немає.

В березні 1933 р. не дозволено друк 12 числа цього часопису через те, що в ньому містилася стаття про євреїв, яка, на думку цензора, мала антисемітський характер [671, k. 148]. Номер 15 від 9 квітня того року не був випущений у світ тому, що опублікували полемічну статтю «Куди йде Німеччина» – про майбутній політичний розвиток Німеччини у зв'язку з приходом до гітлерівців. Чергове число цієї газети від 22 квітня 1934 р. цензору теж не сподобався тим, що в ньому опубліковано звернення німців громади Горохолин Станиславівського воєводства до співвітчизників:

«Брати, допоможіть», в якому висловлено прохання надати їм допомогу з приводу голоду, що був наслідком посухи, а потім – великих паводків 1933 р. Львівський окружний суд постановив тираж газети «Ostdeutsches Volksblatt» знищити і заборонити його поширення серед німецької меншини краю [609, арк. 1–46; 616, арк. 1–10; 618, арк. 1–8]. Напередодні Другої світової війни польська влада ще більше посилила репресії проти преси німців. У лютому 1939 р. вийшло розпорядження, згідно з яким часопис мусів виходити у світ із двома заголовками польською і німецькою мовами. Більше того, чергове число газети перед випуском читав не тільки цензор, але й бурмістр. Редакцію карали штрафами за найменшу провину. Нарешті, в липні 1939 р. у Львові закрили видавництво «Видавничий дім», де виходила «Ostdeutsches Volksblatt» [1278, s. 339, 347].

Польська влада під свій контроль взяла і надходження до східногалицьких німців книг і періодики німецькою мовою з Німеччини, а також з різних регіонів Польщі. Щоб вони не доходили до адресатів, то правоохоронні органи, не маючи ніяких правових підстав, просто на просто конфісковували їх без жодної мотивації. Наприклад, у вилученій 22 грудня 1929 р. партії з 15 книг жодна не мала антипольського спрямування [608, арк. 1–3].

Щоправда, бували випадки, коли в Східну Галичину німецькій меншині надсилали дійсно небажану пропагандистську літературу: про СРСР, комуністичні ідеї, молодіжну організацію націонал-соціалістичної партії. Так, у 1930 р. до Львова надійшла книга Фріди Рубінер «Великий потік», у якій пропагувались комуністичні ідеї. Звісно, польська влада трактувала таку книжку, як загрозу існуючому ладу. Подібне формулювання мали вилучені 1932 р. книжки Юліуса Гайдна «Росія», Германа Ремлика «СРСР», а 1933 р. – В. Гелла «Націонал-соціалістична революція», Курта Массмана «Гітлерівська молодь – нова молодь» і Рудольфа Фітцека «Народ на границі» [611, арк. 1–3; 612, арк. 1–3; 613, арк. 7; 614, арк. 1–3; 615, арк. 1–3; 617, арк. 5]. Газета молодонімців «Німецька дорога», що виходила в Лодзі, дорогою до Львова часто не доходила до передплатників львівської німецької громади, бо

польські спецслужби її конфісковували. Адресати отримували лише ті номери цієї газети, які були з вилученими матеріалами, тобто з білими цензорськими плямами [218, арк. 167].

Місцева польська адміністрація втручалася в справи релігійних общин. Вони не мали права без її згоди затверджувати розхідний бюджет на новий рік на підтримку в громаді національної школи та церкви. Так, відомо, що 20 вересня 1936 р. пребистеріум Широкого Поля (Діамантгайму) звертався до повітових властей в Долині, щоб йому дозволили утвердити такі й розхід коштів на 1937 р.: на школу – 920, а на церкву – 106 польських злотих [385, арк. 7]. Під різними надуманими приводами повітова влада польської держави на місцях старалася не реєструвати осередки громадських організацій німецької меншини на східногалицьких теренах. Так, двічі: 28 серпня і 25 вересня 1925 р. німцям колонії Мужилівичі Німецькі Яворівського повіту Львівського воєводства відмовлено в реєстрації осередку культурно-освітньої організації «Спілки німців католиків Малопольщі», а 21 вересня німцям Дорнфельду Львівського повіту того ж воєводства не дозволили заснувати мисливське товариство [547, арк. 9, 27].

На місцях адміністрація польської держави з надуманих причин закривала місцеві осередки культурно-освітніх організацій. Зокрема, 13 квітня 1937 р. вона припинила діяльність осередку «Спілки німців-католиків Малопольщі» в Затоці (Оттенгаузені) за те, що один з членів осередку організував в колонії плебісцит за введення в місцевій школі викладання німецької замість польської мови [670, к. 251].

Місцева польська влада керуючись інструкціями, які надходили з Варшави, всіляко перешкоджала діяльності громадських організацій німецької меншини Східної Галичини і намагалася якомога більше залучити німців до участі в польських громадських організаціях. Головним орієнтиром у репресивних заходах місцевої влади проти німецької меншини, була директива варшавського уряду 1938 р., в якій зазначалося, що «головне стримування політичної активізації німецького елементу краю повинно

відбуватися шляхом відповідної громадської роботи і перш за все – залученням німців до польської громадсько-господарчої акції, якщо це можливо, – також культурної [383, арк. 4].

Зі свого боку, місцеві повітові влади воєводській і центральній пропонували цілу низку репресивних заходів проти німецької меншини регіону. Так, 20 квітня 1938 р. стрийський повітовий староста Станіслав Гармата воєводському урядові в Станиславові рекомендував провести такі репресивні акції: використати заборони прикордонної зони і не давати дозволу на в'їзд до німецьких колоній німецьких емісарів; під всякими приводами обмежити до мінімуму виїзд німців польського громадянства до Німеччини; на пошті вилучати листи, в яких йде мова про нацистську ідеологію і з гітлерівськими гаслами; не допускати набування німецьким елементом нерухомості, а дбати, щоб їх нерухомість переходила тільки в польські руки; не дозволяти проведення зборів, конференцій, з'їздів, на яких були би представники з Німеччини [383, арк. 15 зв.].

Того ж дня долинський староста Шахерський пропонував воєводі Станиславівського воєводства під егідою поляків організовувати в німецьких колоніях різні осередки польських товариств та для асиміляційної роботи залучити ті державні лісництва, в яких німцям надавали роботу [383, арк. 16 зв.].

Двома днями пізніше коломийський віцестароста Лаба радив своєму вищому начальнику посилити контроль за вихованням німецьких дітей в приватних національних школах державними інспекторами освіти і при перевірці основну увагу звернути на знання німецькими педагогами польської мови та на їх лояльність до польської влади [383, арк. 1 зв.].

Від рекомендацій польська місцева влада в німецьких колоніях краю перейшла до конкретних дій: засновувала осередки «Товариства народної школи», «Стрільця» та інших. Так, 1938 р. в Брочкові Долинського повіту Станиславівського воєводства вона намагалася відкрити осередок «Товариства народної школи», «Сільської молоді» та «Стрільця», але з цього нічого не

вийшло. Кращі успіхи влада мала в сусідній колонії, званій Обліски, де осередок стрільців добре розвивався. Німецьких жителів з Діброви поблизу м. Долини їм вдалося залучити до роботи в осередку «Товариства народної школи», зате вони спротивилися закладанню первинної організації «Стрільця». В Людвиківці Долинська повітова влада хоча й заклала осередки «Товариства народної школи», «Стрільця», але успіху не мала, бо німці їх просто ігнорували. В Корнелівці, Махлинцю та Новому Селі Жидачівського повіту Станиславівського воєводства влітку 1938 р. саморозпустились засновані в вересні 1934 р. польською владою осередки «Сільської молоді» [371, арк. 41, 16 зв., 23]. У сусідньому Бібрському повіті, але вже Львівського воєводства полякам вдалося в березні 1938 р. закласти в Мільбаху осередок «Стрільця» [550, арк. 24].

Місцева влада не дозволяла німцям кількох родин спільно слухати радіо, особливо радіопередачі, які транслювалися з Німеччини. Зокрема, 4 травня 1939 р. в Калинові (Кранцбергзі) на Самбірщині польська поліція зробила подвірний обхід власників радіоприймачів і попередила їх про недопустимість слухань радіопередач сторонніми особами [218, арк. 36]. До репресивних заходів польської влади проти німецької меншини краю відносимо таємну вказівку Міністерства внутрішніх справ Польщі низовим правоохоронним органам та місцевим органам самоврядування від 8 листопада 1937 р. про заборону осередкам політичних товариств проводити публічні урочистості [383, арк. 140].

Активних радикалів з числа німців східногалицького регіону польська влада міжвоєнної доби не визнавала, всіляко перешкоджала їхній діяльності, а нерідко застосовувала й різні репресивні заходи. Так, у Бекерсдорфі Підгаєцького повіту Тернопільського воєводства польські шовіністи заважали культурно-просвітницькій діяльності Вальтера Йоста, а потім його разом із дружиною заарештували і засудили до кількох років позбавлення волі. Відбувати покарання їх обох направили в найжахливішу тюрму Польщі – Березу Картузьку [1046, с. 382]. Тут також відбували покарання видатний

лідер німців католицького віросповідання Станиславівського воєводства Р. Райнпольд і активіст львівської німецької громади Томас Ервін, заарештований 7 травня 1939 р. [218, арк. 17].

Польська влада особливо посилила репресії проти німців-активістів у перші дні Другої світової війни. Без жодної вини їх заарештовували і без слідства й суду ув'язнювали. Для прикладу, 26 серпня 1939 р. професора львівської німецької гімназії Людвіга Шнайдера, уродженця Винник, відомого діяча німецької громади міста, заарештовано тільки за те, що вдома зберігав нотатки і кореспонденцію, написані німецькою мовою [626, арк. 194]. У Бекерсдорфі на Підгаєччині Тернопільського воєводства 2 вересня 1939 р. було заарештовано п'ять осіб німецького походження: Петера Губера, Петера Лева, Якоба Люкса, Якоба Порайфера і Антона Шраєра, яких також заслали до Берези Картузької [1046, с. 382]. Цього ж дня в Августдорфі на Снятинщині Станиславівського воєводства польська поліція заарештувала активістів молодіжного руху місцевої колонії – Фредеріка Бойлера, Оскара Мака та Дебальда Нербаса, яких відправили до коломийської тюрми [506, арк. 1-240]. Ці арешти були повсюдними на всіх теренах краю. Дослідник історії галицьких німців Зепп Мюллер твердить, що в перші дні польсько-німецької війни польська поліція заарештувала 50 німців із 14 німецьких колоній і їх відправили до Берези Картузької, серед них і голову львівського осередку «Веселий настрій» Йоганна Кьонігсфельда [1325, s. 214].

У перші дні війни польські вояки вдиралися до німецьких колоній краю і під видом пошуку зброї робили обшуки, при яких палили німецькі книжки, тероризували людей і завдавали великої моральної і матеріальної шкоди. Так, 10 вересня 1939 р. 300 польських вояків зайшли в колонію Бекерсдорф на Підгаєччині і розійшлись по господарствах, ніби в пошуках зброї, при яких завдавали колоністам значних збитків, вдаючись до різних незаконних дій [1046, с. 382]. Подібне мало місце і в колонії Гельзендорф на Стрийщині. Більше того, тут мали намір спалити колонію. Як згадує Генріх Гайстлінгер, задум не здійснили тому, що до поселення раптово над'їхали німецькі танки,

які почали обстрілювати польських вояків. Останні поспішно покинули колонію і втекли до лісу [714 с. 2]. У той час мали місце випадки і фізичного знищення осіб німецької національності. Так, у вересневі дні 1939 р. від рук польських вояків загинули Ігнатц Герстль у Коломиї, Людвіг Ассманн у Львові, Войцех Бургардт у Тернополі [1336, s. 154, 157, 161]. Подібну деструктивну і репресивну політику польська влада проводила і проти українців [1104 с. 1-415].

Радикально настроєна молодь східногалицьких територій не бажала терпіти утисків й репресій польської влади і вдавалася до стихійного протесту: втеч на історичну батьківщину. У квітні-червні 1939 р. польсько-німецький кордон нелегально пересікли і осіли в Німеччині Станіслав Раут, Ян Раут з Затоки (Оттегаузена) на Городоччині, Кароль Бух з Карачинова, Кароль Еплер, Кароль Лінк з Малого Дев'ятира (Айнзінгена) на Рава-Русьччині, Еліжб'єта Енгельманн з Колпця, Якуб Баслер, Едмунд Гойхерт, Вільгельм Шмідт з Коросниці (Йосифсберга), Зігмунд Кауфгольд, Едмунд Лімбергер, Йосиф Фахет з Рівного (Кьонігсау), Філіпп Гойхерт, Леопольд Гьогн, Філіпп Іссель, Рудольф Меклінг з Полмінова (Нойдорфа), Михайло Біш, Бругільда Біш, Густав Гойхерт, Емілія Гойхерт з Стебника на Дрогобиччині, Отто Гексель з Левандівки, Людвіг Генцль, Ян Генцль зі Львова, Філіпп Вайсбротт, Едвард Мюллер, Йосиф Тіффенбах із Збоїська на Сокальщині, Конрад Шьопп, Вільгельм Сайлер з Домажира на Яворівщині та багато ін. [217, арк. 177, 186; 218, арк. 68, 86, 126, 129, 136, 159, 219, 252, 263]. Втечі юнаків і дівчат до Німеччини набрали широкого розмаху і виклакали тривогу в німецької громадськості краю. Зокрема, у Львові 23 березня 1939 р. «Народний союз» провів чергові збори своїх членів, на яких доповідач Месснер зазначив, що Головна управа занепокоєна самовільним виїздом молоді до Німеччини і рекомендує всім залишитися на місцях [217, арк. 161].

Не дивлячись на всілякі перепони і утиски чиновницької бюрократії польської держави, більшість німців Східної Галичини дотримувались правових норм, зазначених в Пакті Ліги Націй «Про охорону національної

меншини» та у Конституціях Польщі 1921 і 1935 рр. Дотримання німецькою меншиною регіону обох Конституцій і законів польської держави і її лояльність до польської держави засвідчують численні донесення поліцейських з місць воєводським урядам. Наприклад, у лютому 1923 р. в одному з донесень зазначалося: «Беручи загалом, тутешні колоністи-німці є єдина ще національна меншина, яка лояльна і виконує без примусу всілякі розпорядження влади» [345, арк. 4; 672, арк. 1-1-95; 673, арк. 1-54].

У вересні 1924 р. снятинський староста воєводі Станиславівського воєводства доповідав, що серед німецьких колоністів, які проживають на терені тутешнього повіту, чогось протиправного не зауважено. Подібним було донесення воєводі Станиславівського воєводства і старости Долинського повіту [347, арк. 87, 116]. Як твердить Г. Мазур, німці Львова у цей час теж були лояльними до польської влади і не проводили ніяких антидержавних акцій [1318, s. 181].

1 серпня 1925 р. староста Коломийського повіту доповідав воєводі в Станиславові, що «Тутешні німецькі колоністи, що мешкають на теренах повіту, не проявляють жодної антидержавної діяльності і ведуть себе спокійно» [348, арк. 166]. 4 травня 1932 р. снятинський повітовий староста з Покуття доповідав воєводському уряду в Станиславові, що німці, які проживають на теренах тутешнього повіту, не зорганізовані у власні політичні партії і в більшості перебувають під впливом польських політичних організацій, насамперед Б. Б. С. У. і П. П. С. [359, арк. 119 зв.]. Лояльність німецької меншини Калуського повіту Станиславівського воєводства засвідчена донесенням старости за 1934 р., в якому зазначається, що німці зберігають політичну пасивність. На загал людність лояльна. Так само в той час вели себе і німці Долинщини, Калущини, Коломийщини, Снятинщини, Стрийщини та Тлумаччини [366, арк. 35, 130, 159; 370, арк. 44, 70, 79, 137; 371, арк. 143, 173; 372, арк. 59, 72, 86, 137, 153, 165, 181; 374, арк. 25, 75 зв., 78, 79 зв.]. Подібна реляція про німецьку меншину Станиславівщини від Станиславівського воєводи надходила до центральних органів влади. Так, в одному з таких

вересневих донесень за серпень 1935 р. про німецьку спільноту Станиславівського воєводства він доповідав: проживаючі на території воєводства німці в звітному періоді не проявили ніякої протиправної діяльності політичного і громадського характеру [378, арк. 10 зв.; 674, арк. 1-195; 675, арк. 675, арк. 1-119].

Німецька меншина Тернопільського воєводства в 1933 р. взагалі ні в громадському, ні політичному житті себе не проявила і не подавала ніяких приводів до критики з боку польської влади на місцях [676, к. 16, 38, 61, 79, 95, 158]. Аналогічна інформація про німецьку меншину Тернопілля до центральних органів з воєводств Східної Галичини надходила і пізніше. Для прикладу, в травні 1937 р. у Міністерство внутрішніх справ Польщі воєвода доносив, що німці не проявили жодної поважної політичної активності [676, к. 94; 677, арк. 1-219; 678; арк. 1-231]

Прикладом лояльності німців краю до польської держави є проведення різних урочистостей з нагоди вшанування державних свят та діячів польської держави. Так, у жовтні 1928 р. вони брали участь у відзначенні 10-ї річниці відродження польської держави. В кожній колонії краю було сформовано комітети по святкуванню ювілею. Ось, наприклад, в Райхенбаху Львівського повіту Львівського воєводства такий комітет очолив Вільгельм Даум. У той самий день в місцевій школі відбулися урочисті збори, концерт, а потім – народне гуляння. В Розенбергзі того ж повіту в школі провели урочисте Богослужіння, учні поставили для присутніх виставу і т. д. [562, арк. 113–116]. У 1937 р. німці і поляки Брукенталю на Равщині спільно провели святкування 3 Травня (день прийняття першої в Польщі Конституції – 3.05.1791 р.). Колоністи німецьких поселень Броніславівка і Казимирівка Золочівського повіту Тернопільського воєводства спеціально влаштували 14 травня 1937 р. урочисте вшанування пам'яті Маршалка Польщі Юзефа Пілсудського [671, к. 191; 677, к. 176].

Лояльність основної маси німців краю до польської держави засвідчують донесення старост з місць напередодні Оборонної війни

польського народу у вересні 1939 р. [213, арк. 1–180; 214, арк. 1–220; 215, арк. 1–119; 216, арк. 1–56; 217, арк. 1–283; 550, арк. 16]. Так, 3 січня 1938 р. віце-староста Бібрського повіту Р. Білінський доповідав воєводі, що німці, які мешкають в повіті, лояльні до влади і не чинять політичних протипольських проявів. 19 квітня 1938 р. староста Тлумацького повіту Йосиф Калата в таємній записці інформував станіславівського воєводу, що 70 % німецьких колоністів складає спокійний поселенський елемент, вони не проявили до цього часу жодної протиправної діяльності, підтверджуючої їх політизацію [383, арк. 14]. 4 серпня 1938 р. староста Калуського повіту доносив Станіславівському воєводі про німців Ляндестрою наступне: німці на загал лояльні, не ангажуються політично [386, арк. 72].

У донесенні дрогобицького повітового коменданта поліції старості Дрогобицького повіту від 10 травня 1939 р. також зазначається, що не відмічено рівно ж жодних святкувань, організованих німцями, ані їхньої офіційної участі в Першотравневих святкуваннях, які проводились іншими угрупованнями [631, арк. 6]. Щоправда, на місцях німці знали, що війна Німеччини з Польщею – неминуча і їх визволення не за горами. Зокрема, агент «Екгардт» 17 березня 1939 р. в своїй інформації доносив, що днем раніше на вулиці Зеленій, 1/30 відбулися дискусійні збори членів «Німецької народної партії» та студентського товариства «Німецька студентська спілка», на яких було виражено велику радість з нагоди зайняття вермахтом Чехословаччини та висловлено впевненість, що визволення є близьким [623, арк. 2–2 зв.].

Тут доречно зазначити, що німці-колоністи були лояльними і до української влади ЗУНР у 1918–1919 рр. Більше того, основна більшість з розумінням віднеслась до визвольних змагань українців і зі зброєю в руках виборювала українську незалежність. Серед них – старшини УГА львів'яни Г. Кох, А. Шаманек, дорнфельдець А. Бізанц, К. Фрай з Лелехівки на Городоччині, І. Гавзнер з Мужилова на Підгаєччині, вояки Стах Докс з Чайковичів на Рудківщині, Осип Каспер з Товмаччини, Йосиф Месінгер з Мужилівичів на Яворівщині, Петро Ошенбрет з Бекерсдорфу на Підгаєччині,

Густав Петель з Кам'янки-Струмилової, Карл Реслер з Тернополя, Яків Шотлендер з Бродів, Теодор Шустер з Винник поблизу Львова та ін. Вони показали себе як справжні громадяни Української держави, пропагували у світі право українського народу бути господарем на власній землі. Отже, немає ніяких підстав вважати їх ворогами польської держави [1, арк. 2–2 зв.; 2, арк. 2; 3, арк. 2; 627, арк. 16; 722, с. ; 1097, с. 15, 18, 32, 33, 36, 47; 1098, с. 4, 19, 20; 1195, с. 77; 1112, с. 284–300; 1130, с. 244–248; 1137, с. 132-167; 1202, с. 10-180; 1389, 395-438].

Таким чином, практичне втілення в життя правових засад німецькою меншиною краю в міжвоєнному періоді наштовхнулося на бездушність чиновницької бюрократії польської, яка в багатьох випадках ігнорувала вищезгадані основні нормативно-правові закони своєї держави. Німецька меншина регіону в польській державі, як і всі інші, мала подвійну правову гарантію своїх громадянських прав. Їх в правовому порядку захищав Пакт Ліги Націй «Про охорону національної меншини» та Конституції Польщі. На жаль, польська влада на місцях ними нехтувала, а тому німецька меншина не могла в повній мірі скористатися цими документами для реалізації своїх конституційних прав і самоутвердження в суспільстві II Речі Посполитої.

Підводячи підсумки сказаному константуємо, що формування німецької меншини на теренах краю відбулося в три етапи. Власне на третьому і склалася мережа сталих поселень, яка в міжвоєнній добі не зазнала суттєвих змін. Основним плацдармом її розселення були території Львівського і Станіславівського воєводств. Чисельно сільське населення переважало міське. Самі німецькі колонії за розмірами були невеликими, до того ж не однорідними. Назагал німці лояльно ставились до польської держави, в якій проживали, а тому звинувачення їх в п'ятій колонії Гітлера є безпідставними.

Розділ III.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ

3. 1. Рільництво

Основою економічного життя німецької меншини в сільській місцевості було сільське господарство [53, арк. 116 зв.; 153, арк. 1-73; 477, арк. 1-89; 478, арк. 1-98; 496, арк. 1-34; 497, арк. 1-280; 500, арк. 1-370]. Німецьке селянство Східної Галичини, як і українське чи польське, було неоднорідне. Через відсутність докладних статистичних даних про майнову нерівність німецького селянства по повітах і воєводствах краю обмежимося окремими відомостями про деякі колонії. У 1936 р. в колонії Зігенталь на Лемківщині проживало 36 родин. З них – 6 жили тільки із заробітку на лісозаготівлях, 16 – мали від 1 до 4 йохів землі, 5 – тримали від 4 до 8 йохів землі, а 9 сімей володіли наділами в 8 – 12 йохів землі. В Німецькому Смолині з 18 бауерських господарств 8 були незаможними. Маломаєтне господарство в цій колонії мало 1–2, середняцьке – 3–4, а заможне – 5–8 йохів землі. В Оберсдорфі було 12 бауерських господарств. Серед них 2 незаможних і 10 заможних. Перша маломаєтна родина мала 2, а друга – 3 йохи землі. Заможні господарства володіли наділами в 20–23 йохи землі. У Штайнфельсі з 28 бауерських господарств було 13 заможних, 14 незаможних та родина поденника. Незаможні родини тримали до 5, середняки 5–14, а заможні, тобто старі господарства, які виникли ще при закладанні колонії – по 14–18 йохів землі.

1938 р. в окремих німецьких колоніях Львівського повіту Львівського воєводства майнова нерівність колоністських господарств виглядала таким чином: у Айнзіделі земельними ділянками до 0,5 га володіли 12 господарств, до 1 га – 4, до 2 га – 8, до 3 га – 6, до 4 га – 3, до 5 га – 9, до 10 га – 11 і до 20 га – 7; у Дорнфельді наділами – до 0,5 га володіли 22 господарства, до 1 га – 20, до 2 га – 8, до 3 га – 12, до 4 га – 6, до 5 га – 3, до 10 га – 15, до 20 га – 44 і до 50 га – 6 господарств; у Кальтвассері – до 0,5 га – 60 господарств, до 1 га – 10, до 2 га – 17, до 3 га – 16, до 4 га – 13, до 5 га – 7, до 10 га – 17, до

20 га – 4 і до 50 га – 1 господарство; у Лінденфельді землі – до 0,5 га посідало 2, до 1 га – 3, до 3 га – 1, до 4 га – 1, до 10 га – 10, до 20 га – 6 і до 50 га – 5 господарств; в Райхенбасі – до 0,5 га мало 1 господарство, до 1 га – 5, до 2 га – 5, до 3 га – 3, до 4 га – 1, до 5 га – 1, до 10 га – 10, до 20 га – 12 господарств; у Розенбергзі землею до 0,5 га володіло 3 господарства, до 1 га – 1, до 2 га – 4, до 3 га – 4, до 5 га – 2, до 10 га – 2, до 20 га – 8; у Фалькенштайні площею до 0,5 га користувалося 11, до 1 га – 10, до 2 га – 17, до 3 га – 7, до 4 га – 6, до 5 га – 5, до 10 га – 15, до 20 га – 9 господарств [587, арк. 75, 81, 118–120, 127, 153; 666, арк. 4]. Аналогічна картина майнової диференціації бауерських господарств спостерігається і в німецьких колоніях Станиславівського і Тернопільського воєводств [420, арк. 1-172]. Станом на 23 листопада 1922 р. в Северинівці, поблизу Малої Кам'янки, у Коломийському повіті було 17 німецьких господарств. З них земельним наділом до 5 йохів володіли дві, від 5 до 10 йохів – п'ять, а від 10 до 20 йохів – десять северинівських родин [319, арк. 67; 828, s. 7]. 1934 р. в нововиниклій громаді німців села Турка, недалеко від Коломиї, на одне німецьке господарство середній показник становив не цілих 4 га, тобто 19 родин німців володіли 78 гектарами землі. 1917 р. в Ангелівці Золочівського повіту Тернопільського воєводства з 36 бауерських господарств тільки вісім родин володіли ділянкою по 10 йохів, а решта були незаможними і т. д.

Найповніша картина земельної диференціації німецького селянства Східної Галичини міжвоєнної доби відома лише по Станиславівському воєводству з 1931 р. Тут з 5565 га 930 незаможних господарств володіли 1933 га, 358 середняцьких – 3183 га, а 18 заможних – 453 га. [Див.: додатки. Діаграма 1]. Ці дані засвідчують, що відсоток незаможного німецького селянства коливався в межах 81,2 %. Середняки у цьому воєводстві складали 17,2 %, а заможні серед німецького селянства становили 1,6 %. Отже, основною фігурою німецького селянства в Станиславівському воєводстві був незаможний бауер – селянин.

Серед німців регіону були також і безземельні повнолітні діти, які не мали власного господарства й жили у родинах батьків і виживали за рахунок ремесла. Наприклад, пекар Кароль Еплер з Малого Дев'ятира (Айнзінгена) на Равщині перед Другою світовою війною не мав жодної сотки землі [218, арк. 263].

В Східній Галичині багатих німецьких господарств, які мали понад 50 га станом на 1 січня 1922 р. налічувалося аж 29, в тому числі у Львівському – 22, Станіславівському – 4 і Тернопільському – 3 [450, арк. 10; 1233, s. 138]. Найбільше заможних господарств, які мали понад 50 га було в Городоцькому та Львівському повітах Львівського воєводства. У першому – нараховувалося 7 таких господарів, які утримували 1317 га, в другому – 4 маєтки з 667 га [1233, s. 138]. З 29 найбільших землевласників німецької меншини регіону, які були в 1935 р. вдалося встановити прізвища двадцяти п'яти великих власників землі. У Станіславівському воєводстві ними були: Адольф Атаудігл (100 га) з Далешова, Михайло Спірер (125 га) з Чернятина, Кароль Рапп (150 га) з Чортівця Городенківського, Ян і Барбара Шнайдери (115 га) з Добрівлян Стрийського повітів. На Тернопільщині найбільши землевласником німецького походження був Станіслав Костгайм (205 га) з Підлипців Золочівського повіту [456, арк. 13, 26, 28].

У Львівському воєводстві латифундистів, які мали понад 50 га землі, було 22 осіб: Владислав Брайтер з Домажиру, Рудольф Дік з Вроціва, Генріх Колішер з Черлян, Юлій Кремер, Едвард Штауффер з Великого Любіня, Барбара Гайсгаймер, Гуго Кінтці, Генріх Мюллер, Якоб Мюллер з Керниці на Городоччині; Якоб Вітц, Богуслав Мюллер, Герман Рабнер з Блищовод на Жовківщині; Генріх Рупп з Волосткова, Рудольф Рупп з Дидятч, Рудольф Шмідт з Мочерадів на Мостищині; Отто Флоршлютц з Двірців, Адольф Кремнітцер з Реклинця на Сокальщині; Е. Мюллер з Гораю і Мюнтер з Надич на Яворівщині [530, арк. 2, 3 зв., 20, 21, 30, 31 зв., 33, 33 зв.; 601. - арк. 1-42].

Відомостей про заможних власників німецької меншини краю збереглося дуже мало. Найповніші маємо про Станіслава Костгайма, який

народився 2 березня 1874 р. в селянській родині католиків. Завдяки працьовитості та природному організаторському таланту зумів стати великим землевласником. В 1932 р. мав 420-моргове зразкове господарство в Підлипцях Золочівського повіту Тернопільського воєводства, яке вів на раціональній основі. Здобув вищу агрономічну освіту. Незважаючи на природну інвалідність (через хворобу ніг не міг швидко рухатись), брав участь в громадському житті Золочівщини. Найбільше свій організаторський талант проявив у рільничих товариствах «Рільник», «Рільничий гурток», цікавився кооперативним рухом. Звісно, був лояльний до польської держави. Учасі в політичному житті не брав [654, арк. 10].

Варто зазначити, що німецьке селянство Східної Галичини в порівнянні з співвітчизниками, які проживали в Познанському і Поморському воєводствах Польщі, було біднішим, бо мало менші земельні наділи, а тому в згаданих воєводствах виявлено вищий відсоток середняцьких і заможніших господарств [525, арк. 1-4; 527, арк. 1-62; 537, арк. 1-46; Див.: додаток 32].

Великого значення східногалицькі німці в часі між двома світовими війнами, як і раніше, надавали удобренню полів, для чого використовували на перших порах головним чином гній та попіл. Для одержання природного добрива намагалися утримувати достатню кількість худоби, не лінувалися привозити його з східногалицьких містечок, а де можна було, – купували в місцевих селян. Дослідник С. Сливич наголошує, що в господарстві німця обов'язково була яма на гній: сюди скидали всяке сміття, різні відходи, помії і спеціально закуплену соломку в українців, яку різали на січкари і вкидали до гнійної ями на перегній. Не використане добриво влітку прикидали землею, щоб не вивітрювалося і не розкладалося. Гній розкидали по полю безпосередньо перед оранкою [781, с. 3].

Неорганічні добрива німці у власних господарствах, вірогідно, почали використовувати з 60-х років XIX ст., коли їх стали виробляти в Калуші. Застосування мінеральних добрив у землеробстві регіону у цей час повсюдно популяризувалось галицькою польською, німецькою та україномовною

пресою. Перші достовірні дані про внесення мінеральних добрив на власні земельні ділянки маємо лише з 1890 р. Й. Габер твердить, що для піднесення врожайності полів штучні добрива використовували колоністи Багінсбергу поблизу Коломиї [1424, с. 96; 1254, s. 304]. Після Першої світової війни, коли мінеральні добрива стали доступними для всіх верств німецьких колоністів, їх використовувала кожна бауерська родина. 1926 р. «Господарський календар» щодо цього писав: «Німці, котрі перші перед кількома десятками років тому назад відкрили, який величезний хосен рільникові приносить каїніт, уживають цього навозу в дуже великій кількості. І сьогодні ні один німецький рільник, великий чи малий ріллі без каїніту не управляє» [1424, с. 96].

Німецькі колоністи регіону в міжвоєнній часі дійсно підживлювали свої поля мінеральними добривами, але, оскільки вони були дорогими, то, як свідчать архівні матеріали, далеко не всі їх використовували. В Багінсберзі на Покутті їх застосовував лише Філіпп Шмаленберг. Щоправда, в тих німецьких колоніях, де надходила матеріальна допомога від співвітчизників із-за кордону, то цю підживу застосовували у всіх господарствах. Зокрема, П. Петришин стверджує, що колоністи Угартсбергу на Дрогобиччині мінеральні добрива отримували із-за кордону, та радо ними ділилися з українцями [1151, с. 362–363].

Принагідно зазначемо велику увагу удобренню ґрунтів надавали не тільки німці Східної Галичини, але й Буковини, Волині, інших регіонів України. Дослідник волинських німців М. Бармак твердить: «Гній і компости вивозили навесні безпосередньо перед глибинною оранкою. Тому врожаї на землях, які обробляли німці-колоністи, були дещо вищими, ніж у цілому по Україні» [1424, с. 96; 1052, с. 38].

Німці вирощували переважно зернові культури. Структура посіву залежала від районування краю. В низинних районах, де переважали родючі чорноземні ґрунти, сіяли більше пшениці, гречки, а менше – жита, ячменю, дуже мало – вівса. В підгірській зоні німці надавали перевагу житу і ячменю,

а в гірській місцевості – озимому житю, ячменю і вівсу. Так, 1929 р. у гірській колонії Пьохерсдорф на Долинщині колоністи засівали поля озимим житом, ячменем і вівсом, а на родючих землях Гельзендорфу (тепер с. Загірне), що на Стрийщині, – озимою пшеницею, житом, ячменем і невеликий клин вівсом [433, арк. 22–25, 39, 73, 90].

На Коломийщині колоністи Багінсбергу найбільші площі виділяли під озиму пшеницю, озиме жито, та овес. Так, Ф. Валер в 1932 р. вівсом засіяв 2, Ф. Шмаленберг – 4, а Ф. Шмідт – 5 моргів поля, тоді як під ячмінь вони відповідно відвели 0,25 і 1,2 морги [492, арк. 2, 4, 6]. Кукурудза в посівній структурі зернових займала невеликі площі. Німці-колоністи їй відводили від 0,25 до 1 морга земельної ділянки. Так, в Багінсбергзі 1932 р. Фердинанд Валлер кукурудзою засіяв 0, 25, Філіпп Шмаленберг – 0, 5, а Філіпп Шмідт – морг поля [492, арк. 2, 4, 6]. З технічних культур німці надавали перевагу льону. Сіяли його в основному у гірській місцевості Долинського та Стрийського повітів. Площі під льоном були невеликі. Так, в Долинському повіті 1932 р. в Енгельсбергзі під льоном знаходилося 0,70, а в Тересівці – 0,80 га площі [445, арк. 10, 12].

У міжвоєнному періоді німецькі рільники Коломийщини почали культивувати сою. Зокрема, так було 1932 р. в господарстві німця-колоніста Фердинанда Валлера з Багінсберга поблизу Коломії [492, арк. 6]. Окремі господарства німців краю були орієнтовані на місцеві ринки. Вони спеціалізувалися на вирощуванні культур на селекційне насіння. Так, 1931 р. в селі Рожанівка Заліщицького повіту Кароль Бубер плекав на насіння мак, Соломія Локер з с. Хмелиська Скалатського повіту – озиму пшеницю, горох та картоплю і т. д. [Див.: додаток 33; 451, s. 176]. Сівозміна сільськогосподарських культур також не завжди була вдалою. Так, на Долинщині практикували посів зернових протягом трьох років підряд на тому самому полі, потім його засівали конюшиною, яка давала високі врожаї, а далі необроблену площу перетворювали на пасовище. За якийсь час знову сіяли зернові. Така сівозміна мала негативно впливала на ґрунти, які швидко

закислювалися [484, арк. 7 зв.]. Посів зернових розпочинали в кінці березня – на початку квітня. В першу чергу в добре підживлену, зорану і заволочену землю колоністи сіяли ярі зернові: спочатку – овес, потім – ячмінь, гречку, яру пшеницю і жито. Зернові сіяли руками. Господар із старшим сином, крок за кроком повними жменями з посівної торбини через плече, рівномірно кидали кризь пальці дугами зерно на поле. Землю за ними заволочував слуга або поденний робітник [1197, с. 53]. Збір зернових в різних регіонах Східної Галичини в міжвоєнному періоді був неоднаковим. Найвищі врожаї зернових збиралися в урожайних околицях Покуття і Опілля, а найменші – в гірських районах Бойківщини і Лемківщини. Низькі показники врожайності зернових культур в гірських поселеннях німецької меншини Долинщини засвідчують дані додатку 34.

Якщо порівняти показники збору зернових рільника-гуцула з гірського Космача на Коломийщині з найкращими даними рільника-німця серед німецьких колоній Долинщини, зокрема, з гірського Нового Мізуня, то побачимо, що в корінних українських мешканців вони виявилися вищими. Так, 1928 р. космацькі селяни з одного гектара зібрали озимої пшениці по 19, ярої пшениці – 22, ярого жита – 19, кукурудзи – 17, вівса – 20, а картоплі – 187 центнерів [429, арк. 77]. Зрозуміло, що збір врожаю в німецьких колоністів на родючих теренах був більший, ніж на піщаних землях гірських районів краю. Так, урожайність зернових в зразкових господарствах німецьких колоністів Багінсбергу на Покутті в 1932 р. мала таку картину [Див.: додаток 35].

Достиглі зернові жали, скошували, перев'язували перевеслами у снопи. Потім з полів звозили до клунь, у яких були токи, вимощені утрамбованою глиною, призначені для молотьби. Спочатку молотили ціпами, потім перевіювали аби очистити зерно від полови і куколю. Віяли зерно в легку вітряну погоду дерев'яними лопатами, а пізніше – при допомозі віялок. Зерно для продажу очищали дуже ретельно, щоб продати якомога дорожче. Першу частину врожаю колоніст продавав відразу, а другу – пізніше, тоді, коли на

зерно піднімали ціни. Від реалізації зернових отримували чи не найбільше прибутків [780, с. 1].

З городніх культур велика увага приділялася картоплі. Зокрема, середняцькі й заможні господарства засаджували картоплею 1–3 морги поля. Так, середняк Ф. Валлер з Багінсбергу навесні 1932 р. картоплею засадив площу в один морг. Односельці Ф. Шмаленберг і Ф. Шмідт – відповідно 2 і 2,5 морга. Картоплярство найкраще розвивалося на Долинщині, де серед інших повітів найбільше мешкало німців в Станиславівському воєводстві. Тут під картоплею було зайнято 6651, а під пшеницею – всього 885 га [484, арк. 3 зв.; 492, арк. 2, 4, 6]. У окремих німецьких колоніях Долинського повіту в 1932 р. земельна площа під картоплею виглядала таким чином: в Новому Гузієві – 10 з 85 га, в Людвиківці – 17 з 40 га, в Дебелівці – 19,3 із 139 га, в Енгельсбергзі – 24 із 115 га і т. д. [445, арк. 10–12].

Вирощували картоплю трьох сортів: ранню, середню та пізню. Ранню картоплю садили в березневі дні, коли прилітали журавлі. Тоді ж, поряд із ранньою картоплею, садили цибулю, часник, сіяли моркву і петрушку. Картоплю середніх і пізніх сортів висаджували в квітні і наприкінці весни – не пізніше середини травня. В цей час господар для її висаджування просив допомоги сусідів, родичів і знайомих, тобто робив толоку. Запрошені наповнювали свої кошики посівною картоплею і рівномірно один від одного розподілялися на всю довжину поля. Після того, як колоніст проорював першу неглибоку скибу, кожен толокар клав по дві картоплини на крок (на відстані майже 40 см) на своєму відрізьку. Стежку картоплі господар приорював з обох боків. Так картопляне поле було засаджене паралельними рядами на відстані 60 см один від одного. Робота була розрахована на півдня. Толока закінчувалася щедрим обідом: супом із пшона чи перлової каші з м'ясом та хлібом і великою кількістю вареників із смальцем. Безперечно, що господар віддячував своїм помічникам за роботу тим же чином або схожими послугами [1197, с. 53].

Приблизно через два – три тижні із землі проростали молоді картопляні листочки. Бувало, що вони обмерзали через нічні заморозки, то тоді з бульби виростали свіжі паростки, але їх ріст уповільнювався. Через місяць колоніст запрягав коня в сапачку, щоб знищити бур'яни у міжряддях та розпушити землю. Трохи пізніше таким способом підгортали картоплю, а якщо сильний дощ розмивав стежки, це робили ще раз. Далі картопля росла, не потребуючи обробітку до збору урожаю [1197, с. 94]. Її середня врожайність з одного морга в рівнинних районах краю становила 100 – 250 ц. Так, багінсбергський колоніст В. Валлер збирав з морга по 100, а його односельці Ф. Шмаленберг – по 200, а Ф. Шмідт – по 250 центнерів [491, арк. 2, 4, 6].

Треба зазначити, що урожайність картоплі в господарствах німців і ополян-українців на Жидачівщині була на користь українців. Для прикладу, колоністи Ізидорівки в 1929 році з одного гектара зібрали по 104, тоді як селяни Юсиптич по 120, Київця, Мельнич, Миколаєва, Покрівців, Протесів, Рогіжного, Устя, Яйковець – по 139 ц. Щоправда, колоністи Махлинця, Нового Села теж мали по 139 ц., зате в окремих селах українці зібрали більш вищий врожай. Зокрема, того року місцеві селяни з одного гектара накопили в Рудниках і Розвадові – по 140, Малехові – 150, Роздолі – 160, Гніздичеві й Цуцилівцях – по 173, а Монастирці – аж по 175 ц картоплі. Щоправда, в кількох українських селах цього повіту тоді урожайність була нижчою, ніж в німецьких колоністів, але в кінцевому підсумку середній показник в українців становив 125 ц картоплі з одного гектара [433, арк. 38–41].

При потребі сіяли також багато насіння кормових буряків, брукви, бобу, гороху, червоного буряка, маку, льону, коноплі, білої та червонокачанної капусти, з багаторічних трав – конюшину і рапс. У той же час поруч із ранньою картоплею садили цибулю, моркву, часник. Розсаду салатів та помідорів, яка до висадження вже тижнями росла в кімнаті, а у відкритий ґрунт висаджували в середині травня, коли знали, що не заморозків буде. Біб, горох, всі сорти квасолі, кукурудзи після сходів, як і картоплю, обсапували з тим, щоб вберегти молоді рослини не тільки від заморозків, але й птахів, які

люблять повитягати з землі ледь пророслі зернята. В другій половині травня заробляли в ґрунт насіння огірків і гарбузів [780, с. 1].

У деяких колоніях Львівщини, а саме, в Оттенгаузені на Городоччині, Мокротині і Мервичах на Жовківщині, Нойдорфі на Самбірщині Львівського воєводства німці вирощували ревінь, який культивували вони з 1787 р. Першим його почав садити Бернард Шапперт з Нойдорфу на Самбірщині. 1791 р. в цій колонії ревеневу плантацію мав Йоганн Франтц. 1792 р. ревінь доглядав Леопольд Гауслер з Оттенгаузена [153, арк. 15–38].

У великих господарствах понад 30 га для потреб цукрових заводів німці вирощували цукровий буряк. Поставщиками цукрового буряку для Ходорівського цукрового заводу були Курт Лонгард з Гонятич, Карл Галперн, Ізидор Сайфер з Роздолу, Генріх Колішер з Черкас Львівського повіту та ін. [542, арк. 30].

Вдосконалені новітні знаряддя землеробства німці стали використовувати лише з початку 80-х років XIX ст. На початку XX ст. вони набувають поширення в рівнинних районах регіону. Наприклад, напередодні Першої світової війни колоністи Августдорфа, Багінсберга, Маріягільфа на Покутті при обробітку землі користувалися культиваторами, рядковими сіялками, кінними граблями, косарками та молотарками [496, арк. 34 зв.; 1254, с. 304]. У міжвоєнному періоді XX ст. середняки, заможні бауери і орендарі панських маєтків використовували також складну сільськогосподарську техніку: різні борони, трирядний плуг, кінні косарки та пересувні механічні молотарки тощо. Так, у 1932 р. колоніст Багінсбергу Ф. Шмідт для обробітку 31 $\frac{3}{4}$ морга орної землі використовував 2 плуги, 6 борін, сівалку, керат, молотарку. У його господарстві ще був бочковіз, січкаря, млинок для чистки зерна. Таку тогочасну техніку у згаданій колонії використовували Ф. Валлер, Ф. Шмаленберг [492, арк. 1 зв., 3 зв., 5 зв.].

Використання середніми і заможними німецькими господарями краю сільськогосподарської техніки в міжвоєнному періоді засвідчують також респонденти і краєзнавці. Респондент О. Дзьобан твердить, що в 30-х роках

заможні колоністи Радехівщини при оранці використовували трирядні плуги. Краєзнавець Є. Яворівський зазначає, що орендар Генріх Бахманн у присілку Кут села Нова Скварява на Жовківщині успішно на панських землях використовував кінну косарку і самохідну молотарку [1199, с. 60; 780, с. 1; 715]. Вдосконалені сільськогосподарські знаряддя під час польових і домашніх робіт в міжвоєнному періоді також використовували колоністи Гельзендорфа. П. Федорів пише: «Ті німці були працьовиті і винахідливі господарі, тримали свої двори у взірцевому порядку та й запроваджували модерну техніку для кращої управи і продукції ріллі. Вони вживали молотарки, гнані дизелем так звані «керати», де коні або воли були запряжені до дишла, порушували металеві триби, які у свою чергу приводили в дію молотарки на току, у stodолі. Також на полях коні тягнули зубчасті ножі, немов дві пили, які стинали збіжжя, щоби не мучитися з серпами» [1187, с. 107].

Сільськогосподарську техніку в своїх господарствах застосовували і дисперсні німці. Так, в 1931 р. її мали В. Бамбергер з Млиніськ Жидачівського, А. Бахман з Кутців, Г. Ландау, А. Лянгер з Конюшок Рогатинського, Е. Кінтц з Бортник Тлумацького повітів Станиславівського воєводства [438, арк. 5]. Середньої заможності німець К. Гулдон з села Прухнища Коломийського повіту на Станиславівщині в своєму 7,5-морговому господарстві застосовував плуг, борону, молотарку, керат, млинок для очистки зерна [492, арк. 59 зв.].

Треба наголосити, що в гірській місцевості регіону, зокрема, Ліського повіту Львівського воєводства та Долинського, Стрийського й Турківського повітів Станиславівського воєводства, складна сільськогосподарська техніка на той час майже ніким з німецьких, польських і українських селян не використовувалася. Всі вони користувалися старими дідівськими: плугом і селянською бороною. Повітовий староста Долинського повіту Шахерський в рефераті про економічну характеристику Долинщини 27 березня 1936 р. писав: «Крім примітивного плуга і селянської борони інші знаряддя належать до рідкості» [484, арк. 7 зв.].

Необхідно зазначити, що рільниками німці Східної Галичини були не тільки в сільській місцевості, але й у малих містечках краю. Відомо, що в повітовому місті Долина Станиславівського воєводства рільництвом займався 68-річний Йосиф Регнер. Своє господарство вів на раціональній основі, адже добре був обізнаний з новітніми технологіями ведення сільського господарства, як член «Рільничого гуртка» та «Господарського товариства» в Львові (з 1892 р.) [455, арк. 20].

Середняцькі та заможні господарства оброблялися не тільки членами німецької родини, але й сталими сільськогосподарськими робітниками та поденниками. Так, уже згаданий Ф. Шмідт обробляв поле і обходив домашніх тварин з двома синами, трьома дочками, двома найнятими робітниками та наймав поденників, які в рік у його господарстві працювали 120 людиноднів [492, арк. 1].

Середньозаможний багінбергський колоніст Ф. Шмаленберг, який мав 16 моргове господарство, обходився працею сина, трьох дочок, одного найманого робітника та поденників, які відпрацьовували 90 людиноднів на рік. Його співвітчизник Ф. Валлер, власник десятиморгового господарства, обробляв поле спільно з дочкою, найманим робітником і поденниками. Останні в його господарстві працювали 60 людиноднів [492, арк. 3, 5]. Не обходилися без найманої праці і середняцькі господарства німців, які знаходилися в українських селах. Німець-господар К. Гульдон з Прухнища мав робітника, а в часі гарячих польових робіт наймав поденників, праця яких становила 40 людиноднів [492, арк. 59]. Наведені факти свідчать, що ні середняцьке, ні заможне господарство німецьких колоністів не могло існувати без використання найманої праці.

Варто наголосити, що окремі німецькі селяни прагнули вести господарство за новітніми технологіями, а тому вступали до польських рільничих осередків і потім йшли на різні курси розширювати свій кругозір. Так, з 5 по 20 листопада 1937 р. на п'ятиденних курсах рільників в Городенці навчався П. Гефферт з Олієво-Королівки, Ш. Мосберг з Обертину та

М. Екерлінг з Чортівця Городенківщини. На таких курсах в Долині, які проходили 13–18 грудня 1937 р., вчилися Я. Регнер, І. Вайманн з Новички, В. Шмідт з Тересівки, Е. Ендерле з Нового Мізуня, Е. Дайндел, Я. Шталь з Облісок, Г. Дрекслер з Нягриня Долинського та Я. Фінк з Руди Жидачівського повітів. 28 листопада – 3 грудня 1938 р. на аналогічних курсах в Долині рільничого досвіду набували Р. Геверт з Яворова, Е. Дайндель з Облісок, С. Штадлер з Заклі і Р. Регнер з Рахині Долинського повіту. 21–26 листопада 1938 р. в Бережниці Стрийського повіту набиралися досвіду вирощування буряків П. Селвер з Підгородців, Л. Айбец з Урича, Ю. Мекшел з Карлсдорфа, а також З. Мікшел з Аннабергу і Р. Кунц з Хромогорба, а Е. Шіл з Семигинова, А. Гібнер з Любинців (Любичів) перебували на курсах з вирощування капусти, Й. Рубес з Долішньої Липиці, – з вирощування курей [481, арк. 13, 15, 18, 19, 47, 48, 55]. Отже, кожен учасник рільничих курсів мав свою спеціалізацію.

Результати праці німецьких рільників, як українських і польських, часто залежали від погодних умов. Нерідко стихія плоди їх праці зводила нанівець. Ось, наприклад, у середині липня 1922 р. град знищив урожай колоністів Гельзендорфу на Стрийщині. Жителям Тересівки на Долинщині стихія в останній декаді червня 1924 р. нанесла шкоди 1200 злотих. Тоді ж смуга граду захопила частину колонії Бригідау на Стрийщині. 2 серпня 1925 р. град наніс шкоди мешканцям німецької громади Сморже на Сколівщині. В червні – липні 1927 р. від градобою сильно потерпіли мешканці Угартсталу на Калущині, Бредтгайму на Надвірнянщині, Ізидорівки, Мазурівки і Махлинця на Жидачівщині, Бригідау, Дуліб на Стрийщині. Від граду 5 травня цього року 75 – 90% постраждали посіви зернових та городина в Новому Бабілоні на Долинщині, 27 липня – в Аннабергзі, Феліцієнталі, 2 серпня 1928 р. – в Долішньому Сморжі та Тухольці на Сколівщині, а 27 липня 1929 р. – в Ляндестрої на Калущині і 8 липня 1929 р. – у Мікульсдорфі поблизу Отинії. У кінці червня 1930 р. буревій з градом знищив урожай в колонії Могилі на Покутті. 9 – 12 липня 1935 р. від буревію і сильних дощів постраждали

сільськогосподарські угіддя німецьких колоній Енгельсберг та Новий Гузіїв Долинського повіту. Град в колонії Бердікау Яворівського повіту 28 травня 1936 р. знищив весь урожай, а в хатах повибивав віконні шибки та продріявив цинкову бляху на дахах будинків. Кількома днями пізніше град величиною в куряче яйце знищив на 90% посіви зернових і урожай садів у господарствах колоністів Моосберга та Молошковичів на Яворівщині і т. д. [415, арк. 114 зв.; 418, арк. 12; 419, арк. 109 зв.; 421, арк. 42, 55; 424, арк. 10 зв.; 19 зв.; 426, арк. 17, 55, 67, 75, 79, 126, 144, 151; 428, арк. 91, 133, 139; 791, с. 8; 792; с. 6794, с. 5]. Шкоди від стихій були досить відчутними. Наприклад, в Задністрику (Нойдорфі) на Самбірщині 25 липня 1929 р. стихія завдала збитків Я. Альбрехту на суму 320, В. Гютнеру – на 1629, Я. Бауеру – на 2085, А. Шпаніру на 2810, а Й. Аусбергеру – на 6036 польських злотих. В селі Чукві стихія нанесла шкоди М. Вільхеру на 256, Б. Ольбрах – на 418, В. Бауеру – на 710, а А. Шефферу – на 4245 польських злотих [533, арк. 43–58].

Перед Другою світовою війною велика посуха охопила весь край. Про її масштаби можемо скласти уявлення зі скупих відомостей архівних матеріалів. Їй передували цілий тиждень заморозки, які тривали з 24 травня по 1 червня 1937 р. Від заморозків потерпіли сходи бобових, кукурудзи, буряків, картоплі. За ними й пішла посуха, яка тривала до 8 липня 1937 р. Далі посуха пошкодила посіви зернових, конюшини, луки і пасовища. Так, на Долинщині посіви льону і конопель зазнали втрат на 20 %, квасолі і ячменю – 40 %, конюшини – 60 %, а луки і пасовища постраждали на 50 %. На Стрийщині картопля і озимі зернові були знищені на 20 %, ярі зернові, пасовища і луки – на 50 %, конюшина – на 80 %. На піщаних землях повіту все вигоріло на 60 % [447, арк. 9, 16].

Заморозки і спека найбільше завдали шкоди німецьким колоністам Гофнунгсау, Енгельсберга, Людвиківки, Рахині, Тересівки, Ямерсталю на Долинщині, Долпотова, Збори, Копанок, Томашівців, Угартсталю на Калущині, Сітауерівки на Тисмениччині, Бригідау, Вірчан, Грабівця, Добрян, Дуліб, Нових Олексич, Угерська та інших на Стрийщині. Наприклад, у

Сітауерівці на Тисмениччині Станиславівського воєводства урожай картоплі зазнав втрат на 20%, посіви зернових на – 30%, вівса – на 50 %, кукурудзи і квасолі – на 90 %, а конюшини – на всі 100 відсотків [447, арк. 58, 85, 95, 125, 126, 133, 222, 229].

Втрати від природних катаклізмів 1937 р. у окремих колоніях Жидачівського повіту Станиславівського воєводства, які сьогодні є територією Львівщини, показово відображає додаток 36. Того року від заморозків і посухи постраждали господарства не тільки тих німців, що жили в колоніях, але й тих, що проживали розпорошено в українських селах: Б. Делфінгера з Винограду, В. Тойхер з Росохача на Городенківщині; К. Спліхтер з Коршева, Й. Таубера з Назірної, Й. Кьоніга, Л. Юліус із Черемхова на Коломийщині та ін. [447, арк. 145, 159].

Зазнавали збитків господарства колоністів і від пожеж, які були не рідкісним явищем в німецьких колоніях краю. У жовтні 1932 р. в stodолі Себастьяна Вільгельма в Новому Калуші спалахнув вогонь, який при сильному вітрі перенісся на сусідні будинки. Згоріло п'ять житлових будинків, вісім стаєнь і чотири stodоли. Людям завдано шкоди на 20000 злотих [795, с. 6]. У серпні 1938 р. в господарстві німця Михайла Гасса в селі Верхрата поблизу Рави Руської (тепер землі польської держави) спалахнула пожежа, яка перекинулася на школу й пошту, де все згоріло [778, с. 7]. Найбільшою відомою нам пожежею в німецьких колоніях Східної Галичини була в Гельзендорфі Стрийського повіту Станиславівського воєводства. Тут в жовтні 1929 р. згоріло 33 житлових будинки [790, с. 4]. Щоб якось зменшити втрати від пожеж, засновувалися добровільні пожежні дружини. Одна з перших добровільних пожежних дружин виникла 18 березня 1890 р. за участю Ф. Дьорна, Я. Дехсгаймера, Ф. Вернера, Я. Кребса, Д. Гекселя, Й. Гьогна та ін. в Угартсбергзі на Дрогобиччині [150, арк. 76]. Подібні добровільні пожежні товариства існували і в інших німецьких колоніях краю: Бургталю, Брундорфі, Гартфельді, Нойгофі (1932) на Городоччині; Гассендорфі, Йосифсбергзі, Кьонігсау, Нойдорфі, Угартсбергзі на Дрогобиччині

(1932); Станіславівці, Теодорсгофі на Жовківщині (1932), Райхау (1932) на Любачівщині; Дорнфельді (1894), Лінденфельді, Райхенбаху, Фалькенштайні (1932) – Львівського; Бригідау, Княгинині, Пьохерсдорфі (1930), Людвиківці (1935) – Станіславівського і Унтервальдені (15. 03. 1927) – Тернопільського воєводств [394, арк. 1-18; 395, арк. 1-9; 396, арк. 1-18; 548, арк. 3, 51, 52; 549, а593, арк. 20 57; 593, арк. 33 зв.; 594, арк. 1–4; 595, арк. 1]. У Пьохерсдорфі на Долинщині ініціаторами заснування дружини були А. Вурдак, П. Вурслаг, Л. Кноль, Я. Кноль і А. Шефтнер, а в Людвиківці – Л. Вандельбергер, Ю. Вандельбергер, Р. Вандельбергер, Р. Гендельбергер, Л. Скупій, Г. Стклауер, Едуард, Роберт і Фердінанд Фіхтелі та Ф. Фукс [394, арк. 1; 395, арк. 1].

Потреби у фруктах і сухофруктах забезпечувало садівництво. Німці почали закладати сади з моменту заснування колоній. К. Фалькевич стверджує, що кожна німецька родина старалася мати у своєму господарстві по кілька овочевих дерев. Яблуні, груші, черешні, вишні, сливи, садили, як правило, біля садиби. Колонії з розвинутим садівництвом просто потопали в садах [1244, s. 133]. Садівництво у колоністів почало розвиватися з виникненням перших колоній. Вже на початку ХІХ ст. садівництво було добре розвинуте у німецьких колоністів Вайнбергена, поблизу Львова, та Ляндестройі, недалеко від Калуша [1387, s. 163].

Повної картини про садівництво німецької меншини Східної Галичини міжвоєнного періоду не маємо, оскільки не збереглися всі архівні документи. Окремі дані за 1900 р. дозволяють твердити, що розвинуте садівництво було в Бригідау (42 га), Йосифсбергзі (26 га), Ляндестрой (24 га), Кьонігсау (23 га), Новому Селі і Корнелівці (по 32 га), Фалькенштайні (12 га), Бекерсдорфі (11 га). Найменшу площу сади займали в Угартсбергзі (5,03 га), Райхау (2,83 га), Мирові (1,69 га), Конопківці, Шумлау (по 1,68 га), Брукенталі, Сітауерівці і Ягоні (по 1 га) [791, с. 8; 792, с. 6741, s. 129, 177, 179, 263, 277, 279, 343, 432, 473, 655; 792, с. 6; 1359, s. 97].

Сад колоністів залежав від величини земельного наділу власника. Так, в Багінсбергзі поблизу Коломиї колоніст – середняк Ф. Валлер мав сад з 25, а

заможний Ф. Шмідт – з 30 фруктових дерев. Кохалися в садівництві і дисперсні німці, які мешкали в українських селах. В селі Прухнищі на Покутті сад К. Гульдона налічував 12 фруктових дерев. 1922 р. сад А. Лянца з Грабівця займав площу в 400 квадратних метрів [417, арк. 29 зв.; 492, арк. 2, б]. Садівництвом також займалися дисперсні німці, які жили в малих містах і містечках. Так, 1922 р. сад Ю. Ернест в Богородчанах ріс на площі 1600 кв м, а в м. Лисець Богородчанського повіту Станиславівського воєводства того року сади Л. Блюменфельда, М. Мюллера мали по 200 кв м, М. Шюссел – 300 кв м, К. Штібера – 800 кв м [417, арк. 28–29 зв.]. В деяких повітах, зокрема на Долинщині, в окремі роки садівництво підупало: через хвороби дерева марніли і всихали. Тут найкраще плодоносили сливи [484, арк. 6 зв.].

Необхідно наголосити, що колоністи східногалицького регіону дуже любили садівництво і до нього відносилися серйозно. Доказом цього є факти, що фруктові дерева німці-господарі висаджували навіть у тих місцях, які були не придатні для садівництва. К. Фалькевич твердить, що колоністи Вальддорфа на Городоччині на піщаних ґрунтах вперто висаджували фруктові дерева, не дивлячись на те, що вони часто висихали або вимерзали [1244, s. 132]. З усіх німецьких колоній Східної Галичини садівництво найкраще було розвинуте в Ляндестрої на Калушині Станиславівського воєводства, де воно було на товарній основі, як зазначається в статистичних звітах Калуського староства за 1934 р., приносило мешканцям колонії великі прибутки [374, арк. 67].

Розвиткові землеробства у німців даного регіону сприяли різні просвітні економічні товариства тодішнього галицького суспільства. Найважливішу роль в піднесенні рівня сільськогосподарського виробництва німецьких колоністів зіграли польські рільничі гуртки. «Товариство рільничих гуртків» (Towarzystwo Kółek Rolniczych) засновано 10 вересня 1882 р. в Перемишлі. Його метою було, насамперед, навчити галицьких польських селян раціонально вести землеробство і тваринництво й таким шляхом піднести польську землеробську культуру на території всієї Галичини. До честі

керівництва «Товариства рільничих гуртків» воно не замкнулось у національній обмеженості, а по всій Галичині розпочало закладати рільничі гуртки не тільки для поляків, але для німців та українців [138, арк. 4–6; 139, арк. 1–3; 148, арк. 4; 149, арк. 134; 762, s. 1–30].

Зі щорічних звітів «Товариства рільничих гуртків» довідуємося, що перші рільничі гуртки в середовищі галицьких німців виникли задовго до входження краю до складу II Речі Посполитої. Приблизно в 1889 р. осередки цього товариства вже існували в Ебенау на Городоччині, Ляндестрої на Калущині і Бекерсдорфі на Підгаєччині [148, арк. 4, 34; 149, арк. 134]. Невдовзі рільничі гуртки засновано ще в 25 національних громадах: Брундорфі, Гартфельді, Роттенгані (1891), Кранцбергзі (1892), Корнелівці, Махлинці (1894), Нойдорфі (на Дрогобиччині; 1895), Вайсенбергзі (1896), Нойдорфі (на Самбірщині), Унтервальдені (25.06.1899), Альфредівці (04.04.1900), Добрянці, Унтербергені (1901), Борині, Дорнфельді, Новому Хоросно, Сигнівці (27.02.1904), Фалькенштайні (1905), Левандівці, Мюнхенталі (1906), Айнзіделі, Оттенгаузені (1907), Регбергзі (1907), Рожанці (1910) та Йосифсбергзі (1914) [149, арк. 134; 592, арк. 38, 45; 593, арк. 30, 120; 596, арк. 1-21; 597, арк. 1-24; 598, арк.1-21; 662, арк. 6; 663, арк. 2; 763, s. 42, 45, 52; 764, s. 21; 766, s. 3-90]. Отже, напередодні Першої світової війни на досліджуваній території функціонувало щонайменше 28 первинних осередків, котрі проводили серед німецького селянства різнобічну економічно-просвітну діяльність, що була спрямована на подальше піднесення ефективності сільської господарки в німецьких колоніях краю. Перелік вищеназваних осередків рільничого товариства дозволяє ствердити, що воно мало успіх тільки серед німецьких рільників Львівського Прикарпаття і лише частково в середовищі німецького селянства Тернопілля. Байдужими до діяльності рільничих гуртків залишилися німецькі колоністи Покуття та Лемківщини, де до Першої світової війни не було жодного його осередку.

Осередки «Товариства рільничих гуртків» з'являлися в тих німецьких колоніях, де набиралося не менше десяти членів. Вони вибирали управу

гуртка і контрольну комісію, яка мала стежити за правильним розходом грошей каси низової організації. Джерелами її поповнення були щомісячні внески та складки на закупівлю сортового насіння, сільськогосподарських знарядь, товарів щоденного вжитку для власного магазину.

Члени рільничого гуртка збиралися на свої збори при нагальному вирішенні якоїсь поточної проблеми, проведенні чергової лекції, для обговорення книжки чи брошури, заслуховування звітів про проведену роботу, на виборах нової управи гуртка, тощо. Зібрання членів гуртка відбувалися в різних осередках, в різних місцях. У великих рільничих осередках їх проводили у власних будинках, а у малих за чисельністю – у будинку своїх членів, гмінних будинках, або в «Німецьких домах». До складу рільничих осередків входили не тільки селяни, але й сільська інтелігенція: учителі та духовенство, а до управи рільничого осередку обирали найбільш авторитетних членів, добрих організаторів. Рільничі гуртки проводили роботу в двох напрямках: теоретичному і практичному. Теоретична робота рільничого гуртка складалася з лекційної пропаганди й бесід з впровадження селянами у своїх господарствах передового досвіду в землеробстві і тваринництві. Основними лекційними і бесідними темами були: догляд за землею, зерновими і городніми культурами, садом, худобою. Практична праця полягала в закупівлі сортового зерна, мінеральних добрив, гною, розповсюдженні саджанців фруктових дерев, товарів першої необхідності, закладанні шкілок, наданні кредитів, відкритті власних магазинів.

Кожен осередок мав невелику бібліотеку з сільськогосподарської літератури. До неї в міжвоєнному періоді обов'язково надходили спеціалізовані часописи: «Bartnik», «Czasopismo dla spółek rolniczych», «Głos rolniczy», «Hodowlca drobiu», «Gazeta mleczarska», «Rolnik», «Tygodnik rolniczy». Їх передплачували за рахунок членських внесків або комплектували централізованим порядком як дар Головної управи «Товариства рільничих гуртків» [1253, s. 1-340].

Рільничим гурткам на місці надавалась конкретна методична допомога з боку Головної управи товариства рільничих гуртків. Зокрема, щорічно в колонії, де були рільничі осередки, виїжджали люстратори – перевіряючі, які на місцях ознайомилися з реальним станом речей і вказували на недоліки в роботі і на шляхи їх усунення. Крім того, люстратори звертали увагу членів рільничого гуртка і на потребу розвитку ремесла, зокрема, ткацтва. У роки Першої світової війни рільничі гуртки тимчасово припинили свою роботу. По відродженні зруйнованих німецьких колоній Східної Галичини і налагодженні нормальної господарської діяльності ці товариства почали відновлюватись. У хронологічному порядку цей процес виглядає так: в Альфредівці (20. 07. 1926), Унтервальдені (28. 02. 1928), Августдорфі (1. 11. 1929), Айнзіделі (7. 11. 1929), Дорнфельді (3. 11. 1929), Бекерсдорфі (5.10. 1930), Людвиківці (1930), Фалькенштайні (26. 11. 1930), Велдіжі, Вигоді, Ебенау, Енгельсбергзі, Кранцбергзі (1932) [317, арк. 1-96; 393, арк. 15; 443, арк. 1-101; 445, арк. 1-28; 494, арк. 1-64; 495, арк. 1-57; 531, арк. 1-43; 542, арк. 24; 593, арк. 45; 598, арк. 1-3; 599, арк. 2; 662, арк. 3; 663, арк. 1].

Щоправда, не всі осередки у вище перелічених німецьких колоніях регіону, де існували вони до війни, зуміли відновити свою роботу. Голова СНКМ Я. Райнпольд твердить, що по Першій світовій війні не поновили своєї економічно-просвітньої діяльності осередки рільничих гуртків у Вайсенбергзі та Оттенгаузені Львівського воєводства [1349, s. 75].

У міжвоєнному часі деякі нові осередки рільничих гуртків появились в тих німецьких колоніях досліджуваного терену, де їх раніше не було. Так, в 1930 р. новий осередок рільничого гуртка діяв у Бригідау Стрийського повіту Станиславівського воєводства. У 1931–1935 рр. нові осередки цього товариства з'явилися в колоніях Угартсталу на Бойківщині, Ізидорівці, Корнелівці, Любші, Мазурівці на Опіллі того ж Станиславівського воєводства. У Львівському воєводстві вони виникли в шести колоніях: Кьонігсау, Новому Хоросні, Райхау, Фельбасі, Фельзендорфі та Шумлау. Найпізніше осередок рільничого гуртка засновано в Казимирівці Золочівського повіту

Тернопільського воєводства (29 січня 1938 р.) [148, арк. 1-40; 488, арк. 6–14; 548, арк. 3, 30; 549, арк. 20, 33, 34, 56; 656, арк. 1-26, 657, арк. 1-15, 658, арк. 1-20].

У роботі рільничих гуртків в німецьких колоніях Східної Галичини міжвоєнного періоду спостерігається ряд новацій: майже кожний осередок мав свій магазин, покращені ремісничі та землеробські знаряддя праці для обробітку землі, склади з мінеральними добривами, гурток домашніх господинь, для яких щорічно влаштовувалися різні конкурси, – «Краща господиня», «Краща кравчиня», «Кращий присадибний сад», тощо. Наприклад, члени рільничого осередку в Енгельсбергзі Долинського повіту Станиславівського воєводства в 1935 р. мали свій магазин, різноманітний сільськогосподарський інвентар, а також провели конкурс господинь. Члени рільничого гуртка Ляндестрой на Калушині Станиславівського воєводства зуміли в себе організувати «Коло любителів відгодівлі свиней».

У Корнелівці на Жидачівщині члени рільничого гуртка додатково мали склад мінеральних добрив. Аналогічна робота проведена рільничим гуртком і в колонії Ізидорівці на Жидачівщині Станиславівського та Мільбаху на Бібрщині. Мільбахські члени рільничого гуртка у 1938 р. провели у колонії конкурс на «Кращий присадибний сад», а членкині проявили благодійність і пожертвували Львівському військовому госпіталю 100 кілограмів сухофруктів [550, арк. 26]. У Бекерсдофі на Підгаєччині рільничий гурток з 20 членів мав свій кооперативний магазин і тютюнову крамничку. Магазин у 1932 р. посідав обіговий капітал у сумі 12965 злотих і 38 грош; він продав товарів на суму 6783 злотих і 21 грош. Чистий прибуток гуртка становив 132 злотих і 43 гроші [488, арк. 6–14; 655, арк. 18].

Робота в рільничих гуртках будувалась на демократичних засадах і мала публічний характер. Щорічно члени осередку на зборах підводили підсумки за звітній період, вибирали нову управу. Станом на 1 листопада 1929 р. головою августдорфського осередку рільничого гуртка на Покутті обрано українця А. Петрика, заступником – М. Левенбергера, секретарем –

М. Дресслера, касиром – Г. Нербаса, членами управи – М. Маха і Й. Рюкріха. 26 червня 1935 р. в Айнзіделі Львівського повіту управу осередку рільничого товариства обрано в складі голови Й. Зазулі та його заступника якогось Бісядецького. З німецьких колоністів до складу керівництва осередком ввійшов М. Лятер [589, арк. 3]. На звітно-виборних зборах у Дорнфельді Львівського повіту 7 липня 1935 р. нову управу цього осередку очолили Я. Шік (голова), К. Шанквайлер (заступник голови), Г. Якоб (касир), Е. Гарлфінгер (секретар), Г. Бехтлофф, В. Бехтлофф, Р. Гарлфінгер, Ф. Манц, К. Раух, Л. Росслер і К. Шеуер (члени управи) [393, арк. 1; 599, арк. 2].

Документи свідчать, що у повоєнному часі, як і раніше, осередки рільничих гуртків були невеликими. Так, у Августдорфі (1. 11. 1921) Снятинського повіту налічувалося 18, а в Айнзіделі (1931) Львівського і Бекерсдорфі (1930) Підгаєцького – по 13, в Унтервальдені Перемишлянського повітів (1931) до осередку належала – 31 особа [393, арк. 1; 592, арк. 38; 663, арк. 4 зв.].

Насамкінець, необхідно зазначити, що в німецьких колоніях успішно діяли лиш ті осередки «Товариства рільничих гуртків», які засновані з ініціативи самих німців, а котрі були з ініційовані владою, – залишалися бездіяльними. Цей факт визнає сама польська влада. Так, 19 квітня 1938 р. виконуючий обов'язки снятинського повітового старости С. Тимінський доносив станиславівському воєводі: «Свого часу в Августові було засновано польськими чільниками рільничий гурток маючи на меті залучити німців до господарської праці, однак наміри ті не дали бажаних результатів, бо той гурток не провадить жодної діяльності» [383, арк. 13].

Отже, головним заняттям німців сільської місцевості було багатогалузеве землеробство. Колоністи використовували господарські землі за призначенням – під городину, зернові й пасовища. Найближче до господарських будівель знаходилися городні грядки, засаджені картоплею, буряками, квасолею, морквою, петрушкою, часником, цибулею. Із зернових сіяли пшеницю, жито, овес, ячмінь. Городні й зернові культури

підживлювали гноєм, мінеральними добривами. В залежності від економічного стану власника господарства обробіток землі здійснювався як примітивними знаряддями, так і з застосуванням сільськогосподарської техніки. Щоправда, механізація охопила тільки господарства середняків і заможних колоністів та орендарів низинних районів краю. Успіхи німецьких колоністів в землеробстві залежали не тільки від їх праці, але й від погодних умов – стихії нерідко зводили їх працю нанівець. Разом з тим, слід констатувати, що економічно-просвітньою роботою рільничих гуртків було охоплено невелику кількість німецьких колоній регіону. Найбільше успіхів це товариство мало на теренах Станиславівського і Львівського, де функціонувало по одинадцять, а найменше в – Тернопільському воєводствах, в якому працювало лише чотири осередки. Маємо підстави твердити, що це польське економічно-просвітнє товариство в середовищі німецької меншини краю не користувалося великою популярністю.

3. 2. Тваринництво

Другою важливою галуззю сільського господарства німецьких колоністів досліджуваного регіону було багатогалузеве тваринництво. Колоністи німецької національної меншини тримали коней, волів, велику рогату худобу, свиней, зрідка овець, кіз, а також домашню птицю [439, арк. 30; 649, арк. 8–27].

У тваринництві німецької меншини Східної Галичини на першому місці стояло конярство. Як самостійна галузь воно почало формуватись з 1783 р., з часу закладання перших німецьких колоній. Прибулим того року 2056 родинам німців-колоністів влада роздала 428 коней та 2076 волів [1267, s. 49]. Отже, на початку основною тяговою силою господарства німецького колоніста, як і галицького селянина, був віл. Пізніше ситуація дещо змінилася на краще: колоністам австрійська влада роздала більше коней. Перелом на користь коней в цілому настав в 1785 р. У державних маєтках краю німецькі колоністи на 1 січня 1786 р. уже мали 2985 коней та 2440 волів [1304, s. 70]. Надалі, з кожним десятиріччям питома вага волів у тварин-

ництві східногалицьких німців зменшувалася і спостерігалася тенденція росту кількості коней. Разом з тим, віл поруч з конем надалі залишався основною тяговою силою в господарствах німців краю, навіть у економічно добре розвинутих німецьких колоніях. Наприклад, 1824 р. в Бригідау нараховувалося 105 коней і 201 віл, у Йосифсбергзі – відповідно 29 коней і 158 волів, у Кранцбергзі – 89 і 1, а Маріягільфі – 8 і 22 [685, к. 33, 61, 63].

Переписи худоби за 1900, 1930, 1934 рр., засвідчують, що кінь майже повністю витіснив вола, а тому в німецьких колоніях досліджуваного регіону на той час було дуже мало волів. Так, у 1925 р. у Феліцієнталі на Сколівщині було на рахунку 10 волів. Разом з тим, збільшення поголів'я коней у господарствах німецьких колоністів регіону між 1900 і 1934 роками йшло, як і у всьому краї, повільними темпами [423, арк. 7; 439, арк. 19–113; 449, арк. 13–41].

Кінь був не тільки основною тяговою силою в господарстві колоніста, але у вільний від польових робіт час ще додатковим джерелом заробітку у візництві. Першим на це звернув увагу Я. Головацький, який 1830 р. здійснив подорож теренами краю і Закарпаттям [1065, с. 85–88]. Як вид доробку німців у наших краях, візництво зародилося не пізніше кінця XVIII ст. У першоджерелах візництво, як вид приробітку, вперше зафіксовано в 1803 р. серед колоністів Вайнбергена поблизу Львова. Тут воно культивувалося до початку Першої світової війни, а підупало в міжвоєнному часі. Візництвом також займалися німецькі колоністи Августдорфа на Снятинщині [1373, с. 388; 1035, с. 119].

Якогось суттєвого збільшення поголів'я коней в німецьких колоніях регіону за австрійського періоду не було, як і в міжвоєнному часі. Найкраще динаміку розвитку поголів'я коней в окремих колоніях різних місцевостей досліджуваної території за 1920–1934 рр. відображає додаток 37 [469, арк. 1–35; 470, арк. 1–72; 649, арк. 8, 23, 27].

Великим успіхом німців в цій галузі тваринництва було створення першого в Галичині товариства конярів, ініціатором якого став ветеринар

Й. Шмідт із Дорнфельда. Він разом з однодумцями колоністами К. Манцом і Я. Гарлфінгером при підтримці сільського старости Я. Бехтлоффа в вересні 1911 р. заснували «Pferde Zuchtgenossenschaft». Очолив його Я. Бехтлофф. Членами товариства, крім дорнфельдців, відразу стали конярі Айнзіделя, Добрян, Лінденфельда, Нового Хоросна, Острова, Пісків, Райхенбаха, Розенбурга, Семенівки, Старого Хоросна, Фалькенштайна і Щирця [141, арк. 478; 820, s. 5]. Його осередки існували по всьому краю. Перед Першою світовою війною вони діяли і в прикарпатських німецьких колоніях, зокрема, в Маріягільфі поблизу Коломиї [361, арк. 159].

Особливо добре конярство розвивалося на Коломийщині Станиславівського й Дрогобиччині Львівського воєводств, насамперед в Йосифсбергзі. На Покутті місцеві німці-конярі навесні 1927 р. зуміли заснувати своє товариство, але під польською назвою: «Повітова спілка годувальників малопольського коня». Його очолили Е. Богусевич з Підгайчиків, Ф. Новак із Загайполя, повітовий ветеринар Райський, Гайхерт зі Славітц, Грохольський із Гвіздця та Тарнавський із Росохача. Це повітове товариство мало свої осередки у повіті. Один із них складався виключно з німців Коломийщини. Цей осередок у 1927 р. налічував 29 осіб. Його членами були: Адам, Кароль, Конрад, Якоб Баумунки, В. Гайхерт, Г. Гайхерт, Я. Гайхерт, Й. Герстер, Г. Ког, Г. Мауер, В. Мюллер, Теодор та Ян Тріги, В. Файдивайд, Т. Цюмецюг, Г. Швайгерг, Валентин, Філіпп і Ян Шмаленберги, Ф. Шмідт і А. Шьофер та ін. [400, арк. 121]. Подібний осередок 8 травня 1930 р. заснували конярі-колоністи Августдорфа Снятинського повіту Станиславівського воєводства [432, арк. 124]. Йосифсбергські конярі, як зазначає Р. Шех, вирощували добрих коней для всієї Дрогобиччини. Очевидно, схожі товариства конярів були і в опільському регіоні, адже німецька громада села Любші на Жидачівщині Станиславівського воєводства 5 серпня 1922 р. заснувала «Гурток годувальників худоби». Ініціаторами його заснування були Ф. Баутер, Я. Гредль, М. Пленер, А. Томас і Г. Шьон [400, арк. 30].

Коні колоністів відрізнялися від коней місцевих селян не тільки породистістю, але й доброю доглянутістю. Німці годували коней так: зранку в ясла насипали суміш вівса та січки, а після цього сипали великі кормові буряки. В обідню пору коням давали сіно, а ввечері – січку вівсяної соломи та трохи сухої конюшини. Краща вгодованість коней колоністів пояснюється, по-перше, кращою кормовою базою, якої не мали українці через малоземелля, адже наділ німецької родини, як уже зазначали, був більший, ніж у місцевого українського селянина; а по-друге, як нам здається, українці недооцінювали і недооцінюють й тепер роль конюшини в годівлі домашньої худоби [1197, с. 49].

На перших порах появи німецьких поселень на східногалицьких теренах німці тримали худобу місцевих порід, яку їм закупила австрійська держава в місцевих господарів. Кожен йосифінський і францисканський колоніст, який тут осідав, в державних і приватних маєтках, отримував за державний кошт в безплатне користування дві голови великої рогатої худоби кращих порід. Відомо, що в 1783–1785 рр. місцева влада роздала німецьким колоністам, що поселилися на теренах краю, 5085 корів та 2440 волів [1304].

Заможні родини німецьких колоністів у міжвоєнному часі ХХ ст. велику рогату худобу іноді годували не тільки для забезпечення себе молочними продуктами, але й для збуту на місцевих ринках та на експорт за межі польської держави [527, арк. 1-165; 528, арк. 1-43; 536, арк. 1-105; 804, s. 152; 805, s. 299; 806, s. 427]. В цілому можна констатувати, що сім'я незаможного німецького колоніста тих німецьких колоній, що виникли в державних маєтках, задовольнялася двома – трьома головами великої рогатої худоби. Середняки тримали у своїх господарствах коня або вола, свиню, і тільки багатші господарі мали по кілька голів худоби. Першим із дослідників господарського життя німецьких колоністів краю, який звернув на це увагу, був краєзнавець зі Стрийщини І. Николин. Він твердить, що заможні німецькі колоністи в Нових Олексичах тримали по декілька голів худоби [1134, с. 9].

Архівні матеріали засвідчують, що майнова диференціація забезпеченістю великою рогатою худобою була в німецьких селян краю, зокрема Львівського повіту, які жили як в колоніях так і в українських селах. Для прикладу, Ф. Вельц з села Сердиця мав чотири, а його співвітчизник Я. Гексель – аж 16 голів великої рогатої худоби [588, арк. 105; 589, арк. 60]. Отже, в умовах майнової диференціації тваринництво добре розвивалося лише в середняцьких і заможних господарствах німців. Ріст поголів'я великої рогатої худоби в німецьких колоніях краю йшов екстенсивним шляхом: тобто кількість худоби зростала в основному за рахунок збільшення чисельності бауерівських господарств у колоніях. Цей ріст на всіх теренах регіону був надзвичайно повільним. Загальну тенденцію низького приросту поголів'я великої рогатої худоби можна прослідкувати на прикладі десяти німецьких колоній з Станиславівського воєводства: Аннаберг, Гофнунгсау, Дебелівка, Енгельсберг, Карлсдорф, Ляндестрой, Махлинець, Тересівка, Угартсталь і Феліціенталь [Див.: додаток 38; 323, арк. 11, 33; 649, арк. 8, 23, 27; 684, к. 81; 687, к. 70; 741, с. 193, 198, 199].

Надої молока від корови залежали від кормової бази в господарстві колоніста. Як свідчать офіційні подання німецької статистики 1943 р. в Нойгофі біля Дрогобича вони на одну корову в середньому становили 2152 літри молока [648, арк. 16]. Така ж величина надою була й в міжвоєнному часі, адже корінних змін у тваринництві на краще в порівнянні з минулим періодом не відбулося. Це значить, що майже кожна бауерівська родина німецьких колоній східногалицьких теренів була добре забезпечена молоком і молочними продуктами.

Худобу утримували в добротних стайнях, у чистоті. Молодняк великої рогатої худоби та овець і кіз німці-господарі тримали окремо у відгородженій частині стайні. Від весни до осені використовували випасну форму утримання корів, хоч деякі господарі при достатній кількості кормів практикували змішану, а зрідка й стійлову. Випас, як правило, практикувався бідняцькими господарствами німців. Заможні господарі до стійлової форми догляду за

великою рогатою худобою вдавалися при відгодівлі худоби або для продажу її на місцевих ринках. Доцільно зазначити, що випас і стійлове утримання худоби також практикували у своїх господарствах і німці сходу України [1197, с. 49–52, 55; 1057, с. 37].

Взимку основним кормом домашніх молочних тварин німців, як і тварин місцевих селян, було сіно. Хоча підгодовували їх кормовими буряками, картоплею, макухою. Зранку коровам давали харчові відходи та порізані буряки, политі гарячою водою та посолені. В обід корів годували сіном, ввечері худоба мала те ж, що і вранці. Корм коровам давали в довгому півтораметровому кориті. Буряки були гарно посічені величиною як волоський горіх, щоб худоба могла добре розжовувати. Солому намагалися не давати, хіба що в посушливі роки, коли кормів не вистачало. Але якщо й доводилось давати соломі при нестачі кормів, то її старались порізати на січкальні, парили і перемішували з іншими харчовими додатками. А так, у сприятливі роки, солома йшла переважно на підстилку, що збільшувало вихід гною [1057, с. 49–52].

З вистояного молока німкені збирали сметану, з якої робили масло. Молоко йшло також на виготовлення сиру. Надлишки молока і молочної продукції возили на місцеві ринки і здавали місцевим українським кооператорам або самі збували у Львові та інших великих містах. У міжвоєнному часі надлишки молока у Львові продавали колоністи Айнзіделя, Дорнфельда, Персенківки, Унтербергена. До міста молоко і молочну продукцію в великій кількості доставляли возами. У 1935 р., наприклад, німці з Унтербергена, поблизу Винник, щоденно привозили возами по 50, а з Дорнфельда – аж 2000 літрів молока [1382, s. 10, 19].

Німці-скотарі об'єднувалися в осередки спеціалізованого товариства годівельників худоби. Одне з перших посеред німецьких колоній Східної Галичини таке товариство виникло 5 серпня 1922 р. в німецькій громаді села Любші Жидачівського повіту Станиславівського воєводства. Його членами стали Ф. Бауер, Й. Маурітц, Антоній, Мартин Пломгери, Г. Шьон та Й. Грюдль із сусідньої Мазурівки [400, арк. 215 зв.]. Пізніше сліди діяльності

цього товариства серед тваринників німецької меншини зауважено 1930 р. в Аннабергзі, Бригідині (Бригідау), Гельзендорфі та Феліцієнталі на Стрийщині та Новому Хоросно Львівського воєводства [432, арк. 192; 539, арк. 6 зв.]. Ці товариства, вірогідно, відгодовували для ринків невеликі партії домашніх тварин. Так, в 1930 р. члени осередку годівельників худоби в Новому Хоросно вигодували для продажу 25 штук корів чорно-строкатої масті [539, арк. 5].

Відгодівля худоби для продажу на місцевих ринках приносила німцям краю немалі доходи, які давали можливість почувати себе заможнішими, ніж селяни українських сіл. Саме відгодівля і збут худоби дав середній достаток колоністам Ляндестроя і Угартсталя на Калущині, Аннаберга на Сколівщині Станиславівського воєводства та Антонина Радехівського повіту Тернопільського воєводства [1375, s. 80; 1377, s. 121]. Нею також займалися дисперсні німці малих міст терену. Зокрема, відомо, що в 1931 р. годівлею худоби займався О. Геттліх з Завадки, Г. Прек з Луки на Калущині, А. Лімбергер з Букачівець на Рогатинщині Станиславівського воєводства [374, арк. 68–69; 438, арк. 9, 12, 13].

У 1783–1785 рр. в німців окремою галуззю тваринництва стало також свинарство. На 1 січня 1786 р. в державних маєтках краю німецькі переселенці утримували 2546 свиней [1304, s. 70]. Цих домашніх тварин годували відходами харчування, запасами дрібної картоплі, кормових буряків, зерна, тощо. У тих місцевостях регіону, де були дубові ліси, діти збирали жолуді і ними їх також підгодовували. У холодну пору свиней тримали в хліві, де їм стелили соломі, а в теплу погоду – в спеціальній загороді біля господарських будівель.

Ця галузь тваринництва німців Східної Галичини розвивалась поступово. За офіційною статистикою подробиці розвитку свинарства в окремих місцевостях регіону можна прослідкувати на прикладі німецьких колоній Станиславівського та Тернопільського воєводств [Див.: додаток 39; 323, арк. 11, 33; 649, арк. 8, 23, 27; 741, s. 193, 198, 199, 275, 277, 279, 473].

Отже, за цими даними можна зробити припущення, що в німецьких колоніях краю свинарство розвивалось настільки, наскільки необхідно було забезпечити родину салом і м'ясом, а також за наявності кормової бази. Кожна родина німецьких колоністів утримувала щонайменше одну свиню. Заможніші родини колоністів мали по дві – три свині [630, арк. 31]. В одних німецьких колоніях свинарство було розвинуте краще, а в других – гірше. В цілому, ця галузь тваринництва мала тенденцію стабільного розвитку і була розрахована в основному на власні потреби.

Якщо порівняти показники свинарства українського села і німецької колонії, які знаходилися в однакових природно-кліматичних умовах, то вони приблизно однакові [Див.: додаток 40]. Щоправда, в окремих німецьких колоніях свинарство служило джерелом прибутку німців. Як правило, спеціально займалися відгодівлею свиней для продажу лише заможні німці, які мали їх більше двох голів. Заможні господарі могли мати по декілька свиней. Відомо, що в колоністів Генріха та Якоба Гекселів у Лінденфельді Львівського повіту Львівського воєводства було по семеро дорослих свиней. Їх відгодівлею на продаж в селі Лука Калуського повіту Станиславівського воєводства займався Генріх Прек [589, арк. 60; 438, арк. 12, 13].

Відгодованих свиней відправляли на беконярні Львова, Перемишля, Станиславова, Стрия, Ходорова. Так, поставщиком свинини II класу до беконярні в Ходорові був Ф. Ревер з Руди на Бібрщині. Відгодівлею свиней для задачі на беконярню в Ходорові з числа дисперсних німців займалися Я. Пельц та Л. Шайб зі Кременівки Бібрського повіту Львівського воєводства. Крім німецьких селян, годівлею і здачею свиней на м'ясопереробні підприємства займалися і німці східногалицьких містечок. Так, 1938 р. свинарством займався Ф. Лостер з Ходорова, а в Тлумачі – Ян (Йоганн) Манн [479, арк. 33, 55; 481, арк. 2; 485, арк. 168, 181].

Для кращого розвитку свинарства в окремих колоніях створювалися осередки польського товариства «Годівлі свиней» (Hodowli trzozdy chliwnej). Два перші виникли в 1930 р. в Ернстдорфі та Мільбаху поблизу повітового

містечка Бібрка Львівського воєводства [534, арк. 26]. В такі осередки вступали і дисперсні німці, які мешкали в українських селах. Членами осередку товариства «Годівлі свиней» були Е. Карлос, Й. Фішер із с. Водники; Я. Пельц зі Кремерівки; Ю. Гоффманн із с. Суходіл, П. Утціг із с. Малі Ланки Бібрського повіту [479, арк. 48, 49].

Два десятки свинарів Мільбаха Бібрського повіту Львівського воєводства для обміну досвідом годівлі свиней та регулярного їх збуту державі 4 листопада 1936 р. заклали у себе ще осередок польського товариства «Відгодівельників і виробників хлівних свиней» (Hodowców i Producentów Trzocy Chlewnej). Вони були великими виробниками свиней для потреб польської держави та експорту за кордон [479, арк. 33, 55]. Зокрема, тваринники цієї колонії в 1937 р. продали польській державі 141 свиню, в тому числі 43 – першого класу, 73 – другого класу, 10 – третього класу, 10 шинкових і 5 інших. За кількістю проданих державі свиней серед 20 сіл Бібрського повіту Львівського воєводства, які спеціалізувалися на свинарстві, німці-колоністи Мільбаху займали 14 місце. Гірші показники за них у цім повіті мали тваринники із українських сіл Жабокруки (71), Руда (79), Глібовичі (107), Кнісело (109), Баківці (128) та містечка Ходорів (103), а кращі – Демидів (313), Лани (274), Жирава (242), Кремерівка (202) та ін. [479, арк. 2-55].

Вірогідно, в міжвоєнному періоді відгодівлею свиней на продаж займалися колоністи Мирова та Сапіжанки на Кам'яно-Струмилівщині Тернопільського воєводства, адже в 1921 р. тут на одне колоністське господарство припадало четверо свиней, а для потреб сім'ї вистачало одної – двох голів [649, арк. 23, 27].

Характеризуючи стан розвитку найважливіших галузей тваринництва німецької меншини Східної Галичини у міжвоєнному періоді, хочеться відзначити, що якісного стрибка в збільшенні поголів'я коней, великої рогатої худоби, свиней не було. Динаміку поголів'я домашніх тварин у

окремих німецьких поселеннях досліджуваного регіону за 1900 і 1930 рр. досить чітко підтверджують статистичні дані додатку 41.

Дещо слабше було розвинуте вівчарство та козярство. Як свідчать документи, німці у своїх господарствах овець почали розводити з початку XIX ст., а точніше – між 1801 і 1807 рр. Осередком зародження вівчарства німців досліджуваного регіону стала Кам'яно-Струмилівщина і Радехівщина. Саме тут зафіксовано переписом домашніх тварин 1807 р. наявність у їхніх господарствах овець. Тоді 34 родини німців Мирова, які були об'єднані в 26 бауерівських господарств, утримували 112 овець. Причому, в колоніях краю їх поголів'я зростало з кожним роком. У Мирові, наприклад, у 1809 р. налічувалося 411 овець. У сусідній німецькій колонії – Йосифові в 41 бауерівському господарстві 1809 р. нараховувалося 100, а 1820 р. вже – 127 овець. До речі, на рубежі XX ст. в Йосифові найкраще було розвинуте вівчарство серед усіх німецьких колоністів Радехівщини. У Романівці 1900 р. налічувалося 7, Мирові – 11, Ганунині – 28, а в Йосифові – 53 вівці [741, s. 277, 279]. У той час вівчарство непогано було розвинуто і в німецьких колоніях Равщини. Так, в Айнзінгені, де у 1818 р. проживало 38 німецьких родин, налічувалося 53 вівці [1373, s. 18]. Отже, вівчарство, як окрема галузь тваринництва у німців, зародилося в першій чверті XIX ст. і поширювалося на всіх територіях краю [1373, s. 18].

У міжвоєнному часі вівчарство німецької меншини регіону перебувало в стані занепаду. На одну німецьку колонію припадало по кілька овець, а в багатьох – не було й жодної. На тій же Радехівщині Тернопільського воєводства в 1921 р. тільки в Ганунині і Сабінівці було по п'ять овець на колонію. Мало овець в цей час тримали і колоністи Золочівщини та Кам'яно-Струмилівщини. У 1925 р. в Феліцієнталі було вісім, а в Карлсдорфі на Сколівщині – 11 овець. Зокрема, в 1934 р. у Сапіжанці налічувалося три, а в Константівці – чотири вівці. Слаборозвинуте вівчарство було і в німецьких колоніях Станиславівського воєводства. Тут в Долинському повіті в Новому Мізуні налічувалося дві, Тересівці – 12, а в Людвиківці

– 48 овець [423, арк. 9; 439, арк. 20, 22]. Найбільше з усіх німецьких колоній на той час тримали овець колоністи Аннаберга Сколівського повіту Станиславівського воєводства. Тут поголів'я складало 72 одиниці. Їх розводили тільки задля отримання шерсті, що йшла на в'язання теплих зимових шкарпеток, светрів, вона також була сировиною для ткачів і кравців, які зі шкір шили кожухи [416, арк. 53; 649, арк. 23; 659, арк. 2; 1243, s. 210–213].

На наш погляд, занепад вівчарства в тваринництві німців краю зумовлений двома причинами. По-перше, – розвитком у Східній Галичині легкої промисловості, що випускала промисловий одяг, який був дешевший від домашнього вовняного. По-друге, – відходом самих німців від традиційного домашнього одягу і наданням переваги дешевому і модному тоді фабричному.

Козівництво в німців, як свідчать документи, зародилося значно пізніше. А. Шнайдер стверджує, що ця галузь тваринництва почала розвиватися в 70-х рр. XIX ст. в горах Сколівщини [1375, s. 80]. Найкращі успіхи в вирощуванні кіз мали колоністи Аннабергу. Кіз збували на торгах і ярмарках містечка Сморже. Очевидно, після Першої світової війни, коли через реквізиції вояків воюючих сторін у багатьох німців Бойківщини забрано велику рогату худобу, козівництво в цій околиці відродилося сповна [519, с. 1-10; 520, с. 1-67; 521, с. 1-198; 124, арк. 1-226]. Адже, на Долинщині й Сколівщині якраз і спостерігається утримання бауерами кіз. Наприклад, в Аннабергзі на Сколівщині 1920 р. було три кози, в Дебелівці – 52, Енгельсбергзі – 70, а в Людвиківці на Долинщині 1929 р. – 37 шт. овець і кіз [434, арк. 10]. Отже, на Бойківщині кіз утримували тільки в чотирьох німецьких колоніях: Аннабергзі на Сколівщині, Енгельсбергзі, Дебелівці і Людвиківці на Долинщині. Поголів'я кіз було незначним. Очевидно, їх тримали лише найбільш необхідні родини східногалицьких німців.

Доцільно зазначити, що вівчарство і козівництво було також слабо розвинутим і в німців Волині. М. Бармак вважає, що на Волині їх в невеликій кількості розводили заради шкіри та вовни [1052, с. 39]. М. Костюк про

вівчарство німців Волині зазначає: «Вівчарством та утриманням кіз колоністи займались переважно з метою отримання шерсті, яка йшла на виготовлення одягу та предметів хатнього побуту і була сировиною для ткацького верстату». З інших регіонів вівчарство найкраще розвивалося лише у південних районах України [1052, с. 39; 1102, с. 134; 1057, с. 37–38].

Припускаємо, що в міжвоєнному часі в тваринництві німецької меншини Східної Галичини було впроваджено кролівництво. Вперше про нього йде мова в характеристиці господарства німецького колоніста Ф. Шмаленберга з Багінсбергу поблизу Коломиї, який в 1932 р. тримав 16 кроликів [492, арк. 3 зв.]. В цей час кролівництво починає інтенсивно розвиватися і в українців. Відомо, що в 1930 р. у селі Жулині Стрийського повіту Станиславівського воєводства, навіть, існував осередок прихильників кролівництва, члени якого на науковій основі займалися кролівництвом, чого не було в німецьких селян краю [432, арк. 192].

Розвивалося й птахівництво. У домашніх господарствах тримали курей, качок і гусей. Дуже заможні колоністи мали й індиків. Статистичних даних про розвиток птахівництва в господарствах німецьких колоністів краю, на жаль, майже не збереглося. Є лише відомості тільки про три господарства німців з Багінсберга на Коломийщині та Айнзіделя Львівського повіту Львівського воєводства. Так, 1923 р. в 29 господарствах Айнзіделя налічувалося 426 штук різної птиці. Курей в середньому на одне господарство припадало не менше десяти. Як згадує Генріх Гайстлінгер, колишній мешканець Гельзендорфа на Стрийщині, а нині житель ФРН, німецька родина середнього достатку годувала не менше десятеро курей, четверо-восьмеро качок і троє-четверо гусей [714, с. 1].

Тримали курей і дисперсні німці. Так, 1938 р. по десять курей в господарствах мали Ф. Велц та Я. Пілх з Сердиці Львівського повіту Львівського воєводства [557, арк. 14; 588, арк. 105, 122; 1106, с. 111]. Гусей, як правило, утримували для домашніх потреб середняки і заможні німці. В німецького селянина було 10–15 гусей, а в багатшого – дещо більше [492,

арк. 1 зв., 3 зв., 5 зв., 59 зв.]. Німці у своїх господарствах тримали курей, як місцевих так і вітчизняних порід. У пошані були сріблясті кури гамбургської породи, яких навіть виставляли на місцевих виставках.

Окремі німці займалися вирощуванням птиці для продажу на місцевих ринках. Старалися продавати птицю найкращих ґатунків, а для цього йшли на спеціальні господарські курси. Зокрема, на таких п'ятиденних курсах в Стрию 22 – 27 листопада 1937 р. навчалася А. Губнер з с. Любинці на Жидачівщині [481, арк. 48].

Годівля птиці залежала від сезону. Пізньої осені, взимку та ранньої весни птахи отримували перемішаний корм із зерна, розсипаний на дворі. Квочок, які висиджували курячі або качині яйця, годували окремо. Такій курці зерно насипали перед гніздом, щоб вона не сходила з гнізда і яйця не втрачали потрібної температури. Поруч стояла мисочка з водою, щоб при потребі курка могла напиться води.

Варто зазначити, що в домашніх господарствах німців особливою симпатією користувалася гуска. Ця невибаглива птаха давала багато смачного м'яса, яйця, пір'я. В Різдвяні свята на столі німця обов'язково мала бути запечена гуска. Пір'я і пух використовували для виготовлення подушок, перин, пухових ковдр. Надлишки м'яса збували на ринку. До речі, в птахівництві серед домашньої птиці гусці надавали перевагу і німці Волині [1197, с. 49; 1102, с. 134–135].

Кількість утриманої худоби та птиці в господарствах прямо пропорційно залежала від величини земельного наділу власника. Найкраще це простежується на прикладі диференціації господарств німецьких колоністів Багінсберга, поблизу Коломиї, Станиславівського воєводства [Див.: додаток 42]. Така ж картина майнової диференціації в тваринництві німецького селянства Східної Галичини спостерігається і в колоніях Львівського воєводства. Найкраще це ілюструють дані по колонії Лінденфельд Львівського повіту [Див.: додаток 43].

У міжвоєнному періоді німці та українці регіону з однаковим земельним наділом мали ті самі показники в тваринницькій галузі. Суттєвих розходжень в показниках не було, адже вони приблизно однакові [Див.: додаток 44].

Наведені офіційною статистикою міжвоєнного періоду типові показники праці тваринників німців і українців спростовують надуману тезу «працьовитості» і «кращих» господарів німців та «нижчих» за рівнем господарювання українців. Ця теза укорінилася на побутовому рівні в найстаршого покоління німецького населення Східної Галичини, тож, щоб не було поспішних висновків, дослідники мають оцінювати результати праці як тваринників, так і рільників, обох народів на основі співставлення джерельних даних кожної категорії величини земельних наділів німецького і українського селянства, тоді коли як для одних, так і других були однакові економічні умови розвитку, а не керуватись інформацією старожилів, яка часто є суб'єктивною, і нерідко через це є хибною.

Чимало уваги у німецьких господарствах надавалося кормовій базі, зокрема трав'яній: тут висівали урожайні багаторічні рослини. До речі, колоністи були змушені це робити, адже австрійський уряд декретом від 22 грудня 1785 р. їх зобов'язував сіяти конюшину і карав за недбалість. На тих, в кого були занедбані поля, накладався великий штраф – 10 золотих ринських. Конюшину німецькі рільники культивували повсюдно з початку XIX ст.

Для забезпечення якісного корму на зиму вони в своїх господарствах сіяли не тільки конюшину, але й кормовий буряк. Наприклад, в Дебелівці Долинського повіту у 1931 р. конюшиною було засіяно 39,4, а кормовим буряком – 5,14 з 139 га. У Бригідау Стрийського повіту на той час з 821 га під буряком було зайнято 35 га, а під конюшиною – 215 га [445, арк. 10, 51].

Всього конюшиною в господарстві німецького колоніста засівали від одного до п'яти моргів, а буряками – від половини до одного морга поля. Німці середнього статку засівали площу в півморга, а заможні – цілий. Для прикладу наводимо дані господарювання колоністів з Багінсбергу поблизу Коломиї. Тут Ф. Валлер буряками засіяв півморга, а Ф. Шмаленберг – морг. Середня

урожайність кормового буряка з морга становила 70–110 центнерів. Так, в 1932 р. Ф. Валлер отримав з морга 70, а його співвітчизники Ф. Шмаленберг і Ф. Шмідт відповідно 100 і 110 ц. Урожайність лук і конюшини теж була неоднакова. У Ф. Валлера вона складала з одного морга 30 ц сіна та конюшини – 50 ц, а в Ф. Шмаленберга і Ф. Шмідта відповідно – 15 і 40 ц та 20 і 100 ц [492, арк. 2, 4, 6].

У структурі посівних міжвоєнного періоду конюшина значиться в кожній німецькій колонії краю. Наприклад, у 1929 р. цю багаторічну траву сіяли колоністи Дебелівки, Енгельсберга, Людвиківки, Нового Гузієва, Нового Мізуня, Пьохерсдорфа, Тересівки на Долинщині, Гельзендорфу, Махлинця на Стрийщині Станиславівського, Вайсенберга на Городоччині Львівського воєводства. В останній колонії конюшину і вику сіяли на насіння з чого вайсенбергзці мали добрий зиск. Косили її до чотирьох разів на рік. Необхідно зазначити, що кормові трави культивували не тільки німці Західної, але й інших регіонів, зокрема Східної України [433, арк. 22–25, 39, 73, 90; 1244, s. 133; 1057, с. 37].

Для того, щоб коні, воли і корови мали багато якісних кормів і разом з тим, аби пасовища і сінокісні луки були більш продуктивними, німці удобрювали їх торфом, а пізніше – мінеральними добривами [762, s. 50]. Застосування торфу, як органічного добрива, вперше в Галичині зафіксовано 1811 р., а каїніту – десь з 1862 р., коли в Калуші на промисловій основі почали випускати мінеральні добрива. Кальвініт і сильвініт для удобрення полів першими почали застосовувати члени сільськогосподарських товариств. Робили це, насамперед, члени рільничих осередків. За відомостями громадського польського товариства «Товариство рільничих гуртків» 1913 р. мінеральними добривами луки удобрювали тваринники німецьких колоній Нового Калуша, Регберга, Фалькенштайна [762, s. 108]. В міжвоєнному періоді зі слів колишнього мешканця Гельзендорфа Стрийського повіту Станиславівського воєводства Г. Гайстлінгера, пасовища і сінокоси ще також удобрювали кістяною мукою [714, с. 1].

Старожили українських сіл, які знали господарку німецьких колоністів, твердять, що з перших років свого господарювання колоністи постійно дбали про добір стад корів, коней, овець. З цією метою у всіх колоніях спеціально утримували добрих порід бугаїв, жеребців, баранів. Збереглися відомості про племінних бугаїв у німецьких колоніях Ернстдорфі, Гельзендорфі, Йосифсбергзі, Кайзердорфі, Кьонігсау, Нойдофі (біля Дрогобича), Регбергзі, Регфельді та ін. [262, арк. 1; 267, арк. 4, 42]. Так, 1930 р. племінні бугаї були в Багінсбергзі, Бригідау, Корнелівці, Махлинцю. Для господарства племінні бугаї обходилися дуже дорого. Наприклад, Г. Вольф з Гельзендорфу купив в графа В. Дідушицького з Єзуполя бугая «Арона» за 2820 польських злотих. Племінний бугай «Нерон» в Багінсбергзі коштував 1450 польських злотих [440, арк. 4, 5, 16 зв.].

Окремі господарства спеціалізувалися на вирощуванні племінних бугаїв і для корів з господарств українського населення. В 1930 р. бугая «Яноша» в Корнелівці на Жидачівщині Й. Криж продав А. Бендзяку з Коростова на Сколівщині за 1000 зл.; бугая «Полека» від І. Костлера придбав І. Онишкевич з Грабівця поблизу Стрия за 650 зл., а бугая «Анґліка» Г. Марун збув за 680 злотих. Припускаємо, що їх на продаж вирощували колоністи Карлсдорфу на Сколівщині, де в 1925 р. налічувалося 22 бугаї. Зрозуміло, що такої кількості племінних биків для 60 ялівок і 135 корів цієї колонії – це надто велика розкіш [423, арк. 50; 440, арк. 5]. На місцеві ринки орієнтувалося велике господарство німця-колоніста в Ернстдорфі поблизу Бібрки Львівського воєводства. 1930 р. у його тваринницькому господарстві налічувалося 29 свиней, 35 коней та 56 штук великої рогатої худоби. Отже, він мав трьох галузеве тваринницьке господарство.

Розведенням домашніх тварин на продаж місцевому населенню і за кордон займалися також дисперсні німці. Так, в с. Вовчинці поблизу Станиславова К. Галперн на своїх фермах тримав 21 коня і 40 корів, а С. Шенел з Павелчі (Павлівки) – 58 коней, 107 штук великої рогатої худоби та 30 свиней. Того року в Сапогові Станиславівського повіту Станиславівсь-

кого воєводства якийсь Г. Бурштін утримував 13 коней і 20 корів [439, арк. 9, 73, 120].

Завозити з історичної батьківщини високопродуктивні види домашніх тварин німці почали на початку XIX ст., але не пізніше 1812 р. Часопис «Gazeta Lwowska», характеризуючи тодішній стан тваринництва, рекомендував галичанам розводити іспанських овець і тірольських корів. Очевидно, великі землевласники прислухались до її порад, адже того року з м. Брюнн до Галичини було доставлено першу партію тварин – 100 баранів мериносів. Десь із 40-х років XIX ст. у своїх господарствах колоністи почали розводити порідну худобу з різних регіонів Німеччини. Відомо, що колоністи Сколівщини одними з перших у краю близько 1846 р. мали корів тірольської породи [751, s. 137; 1267, s. 49]. Трохи пізніше в господарствах німців можна було побачити корів вестфальської, голландської та сementальської порід. Так, М. Недзвеський стверджує, що в 1880 р. німці Бекерсдорфу на Підгаєччині доглядали за коровами вестфальської і сementальської порід. 1896 р. кожна родина бекерсдорфських німців тримала коней і корів тільки високопродуктивних порід [1327, s. 58]. Сementальську породу корів у своїх господарствах в міжвоєнному періоді мали Ф. Вальтер та Ге. Мауер з Багінсберга, поблизу Коломиї [438, арк. 19]. Таким чином, не пізніше 90-х років XIX ст. бауерські господарства німців краю повністю перейшли на утримання кращих племінних порід коней і великої рогатої худоби. Підтвердженням того, що німці дбали про продуктивність домашніх тварин: коней і великої рогатої худоби, є участь німецьких колоністів у крайових сільськогосподарських виставках, починаючи уже з 1854 р.

У міжвоєнним часі німці також виставляли на показ коней та велику рогату худобу на повітових сільськогосподарських виставках, організованих крайовим товариством «Годувальників худоби». Так, в 1930 р. на воєводській сільськогосподарській виставці домашніх тварин коней англійської породи виставляли В. Йосиф з Вайсенбергу, Я. Фогль з Нового Хоросна поблизу

Львова, З. Шинагель з Волі Висоцької на Жовківщині та Я. Матерн з Калинова на Самбірщині [532, арк. 32, 35].

У львівській повітовій виставці огляду домашніх тварин, організованій цим товариством 25 червня 1932 р., взяли участь німецькі тваринники Дорнфельда, Зимної Води, Лінденфельда, Нового Хоросна і Райхенбаха. Першу премію в сумі 30 злотих за добре доглянутого лошака отримав А. Кінтці з Нового Хоросна, за лошат – 20 злотих – О. Гарлфінгер і Г. Рьосб з Дорнфельда [576, арк. 90].

Тоді ж на цій повітовій виставці домашніх тварин першу премію – 50 злотих за бика дістав Ф. Гексель з Лінденфельда, друга премія за бугая – 30 злотих дісталась Г. Яку з Дорнфельда. За добре доглянутих корів були нагороджені грошовими преміями В. Гарфінгер, К. Маура (по 20 злотих) з Дорнфельда, Г. Кюгнер з Нового Хоросна (15 злотих) і К. Фьоглос з Зимної Води поблизу Львова за вола (30 злотих) [576, арк. 90]. У цій виставці брали участь також кращі тваринники з Райхенбаха, які були відзначені грошовими преміями [576, арк. 92].

Успіхи в тваринництві, як і в землеробстві, залежали від здорової обстановки в Східній Галичині. Якщо не було епізоотій, то тоді справи йшли добре, коли поширювалась якась хвороба, то гинули домашні тварини. 1929 р. ветеринарна служба Львівського повіту зафіксувала падіж домашньої птиці у німців присілку Мюллерівка села Зимна Вода біля Львова. Цього року на Левандівці свині дуже хворіли на рожу. 1931 р. зафіксовано зараження свиней чумою в німецькій колонії Бекерсдорф на Підгаєччині [435, арк. 1-351; 436, арк. 1-212; 442, арк. 90; 563, арк. 48, 59; 1399, s. 282–287].

Отже, німецьке тваринництво було багатогалузевим господарством. На першому місці стояло конярство, оскільки воно тісно пов'язувалося з цілим циклом сільськогосподарських робіт. Далі успішно розвивалося скотарство (розведення і використання великої рогатої худоби), свинарство і птахівництво. Всі вони забезпечували колоністів м'ясомолочною продукцією. Насамкінець, слід додати, що з усіх галузей тваринництва у німців

найслабше було розвинуте козівництво, яке зародилося між двома світовими війнами. Кролівництво знаходилося в стадії зародження. До того слід зауважити, що тваринництво розвивалося успішно в тих господарствах німців, які вважались середняцькими і заможними, тобто в тих, хто мав добру кормову базу.

3.3. Допоміжні промисли: пасічництво, мисливство і рибальство

Окрім рільництва і тваринництва німці в міжвоєнному часі також займалися і допоміжними промислами. Найпомітнішу роль в їхньому господарському житті відігравали мисливство та пасічництво. Пасічництвом німецькі колоністи на галицьких теренах стали займатися на рубежі XVIII і XIX ст., коли одна за одною виникали німецькі колонії. 1811 р. ця галузь господарки німецької меншини краю стала предметом зацікавлень С. Бредетцького. Він зазначає, що німці-колоністи почали займатися пасічництвом, але успіхи мали поки-що неважні [1217, s. 120].

Через відсутність відповідних джерел можна дати лише загальну характеристику пасічництва німецької спільноти регіону в міжвоєнному періоді, яка далека від реального стану речей на місцях і не дає всієї повної картини. У 1927 р. в Горохолині на Богородчанщині Конрад Бібер мав 2, Олекса Бургардт – 5, Ян Бургардт – 10 вуликів. У Аннабергзі на Сколівщині та в Константинівці на Коломийщині числилось по 3, у Йосифа Ельснера з Богородчан на Покутті – 5, у Карлсдорфі – 15, Феліцієнталі на Сколівщині – 25 та Ляндестрой на Калушині – 41 вулик. У Ляндестрой найдосвідченішим пасічником вважали Я. Штраусса. В ній пасічництво розвивалося з невеликою тенденцією росту числа слов'янських вуликів. 1934 р. тут нараховувалося 15 пасік, в яких налічувалося 56 вуликів, з яких 46 були слов'янськими [374, арк. 40]. Пасічництво найкраще розвивалося в малих німецьких колоніях Золочівщини Тернопільського воєводства: Ангелівці, Броніславівці і Казимирівці [427, арк. 3, 5 зв., 34; 473, арк. 22; 711, с. 1; 1368, с. 62].

Бджільництвом займалися не тільки ті німці, що мешкали в колоніях, але й ті, які жили розпорошено в українських селах і малих містах. На Богородчанщині Я. Кендель з Хмелівки 1927 р. мав – 1, А. Лянґ з Грабівця – 5, М. Графф з Іваниківки – 10, Е. Фогельманн з Лисця – 4, а його співвітчизник Д. Кобец – 20 вуликів. 1930 р. 12 вуликів бджолосімей мав К. Гульдон з Прухнища Коломийського повіту. Взірцеву пасіку тримав в Рожнятові Р. Лянґнер, яка в тім році складалася з 40 вуликів [438, арк. 15; 492, арк. 59 зв.; 468, арк. 1-241].

За даними сільських вїтїв за жовтень 1941 р. пасічництвом у Бринцях Загірних на Бібрщині займався В. Кельнер; у Ступниці на Самбірщині – В. Шнайдер, у Тухлі на Сколівщині – Л. Дорнгофнер; М. Вернер з Отиневичів і П. Вайсбергер з Тейсарова – на Стрийщині; О. Гесс – у Молодинчому на Ходорівщині. Окрім В. Кельнера, який мав два вулики, всі вищеназвані пасічники доглядали за трьома бджолосім'ями. Зі звіту крайового товариства «Сільський господар» за липень 1943 р. довідуємося, що бджільництвом також займалися німці приміських львівських сіл: Зимна Вода та Давидів. Так, у Зимній воді, поблизу Львова, Ф. Ассман мав 5, а його односельчанин М. Роберт – 4 бджолосім'ї. У селі Давидові К. Флюжек доглядав за 4, а співвітчизник Й. Поліца аж за 30 бджолосім'ями [220, арк. 36; 473, арк. 26, 28, 41, 43, 47; 647, арк. 8, 13, 19, 33, 59, 68, 75, 77].

Вихід продуктів пасічництва був невисокий. У Карлсдорфі на Сколівщині, наприклад, 1927 р. пасічники зібрали 50 кг меду та 4 кг воску, а в Ляндестрої на Калущині відповідно – 51 і 24 кг, в Ізидорівці на Жидачівщині його зібрали з 20 вуликів 260 кг. Дещо кращі показники мали бджолярі Феліцієнталя Сколівського повіту. Вони отримали 70 кг меду та 11 кг воску. Малий вихід меду мали німці-пасічники розпорошеного сільського розселення. Наприклад, А. Лянґ зі села Грабовець на Богородчанщині в 1927 р. з 5 вуликів взяв 20 кг меду [473, арк. 47].

У великих німецьких колоніях Східної Галичини було, як правило, декілька, а в малих один – два пасічники. Пасічниками були самовіддані

господарі, які вибраному фаху присвячували все життя. Вони, як правило, мали великі пасіки з кількох десятків вуликів. Так, у невеликій німецькій колонії Ангелівці Золочівського повіту Тернопільського воєводства в міжвоєнному часі жив пасічник Йосиф Зельнер. Він мав пасіку з 45 вуликів, біля якої весь час працював. Його співвітчизник, який сьогодні проживає в селі Ожидові на Бусьчині Львівської області, 85-річний Андрій Брікс твердить, що він настільки був відданий бджолам, що не залишав їх навіть на кілька хвилин. Рідні постійно носили йому їсти на пасіку. Взимку, коли на пасіці затишшя, він столярував, вів літопис подій села в найменших дрібницях. Так, А. Брікс твердить, що будучи його помічником, він у час відсутності пасічника літньої пори заснув. Тим часом з вуликів вилетіло шість роїв. Після пробудження він зауважив на дереві один з них і повернув назад до вулика. Про інші не знав, що вони вилетіли і десь далеко осіли. Господарю доповів про один рій. Потім випадково в щоденнику пасічника прочитав такий запис: «Дата (не пам'ятає). По терміновій справі був в Буську. Доглядати за пасікою доручив помічнику Андрію Бріксу; вилетіло п'ять роїв. Висновок: «Не довіряй нікому, а сам доглядай» [711, с. 1].

На промисловій основі ніхто з німців регіону в міжвоєнний час бджільництвом не займався. Щоправда, така спроба німецькими колоністами була зроблена ще на початку XIX ст., але як зазначається в додатку до «Gazety Lwowskiej» в травні 1811 р., вона закінчилася невдачею [1175, с. 199].

Допоміжною галуззю господарства було мисливство, яке зародилося у галицьких німців наприкінці XVIII ст. Спочатку кожен німець-мисливець полював на свій страх і ризик, по суті браконьєрував. Пізніше почали утворюватися мисливські товариства. Полювали на оленів, козуль, диких кабанів, вовків, лисиць, зайців, ведмедів і птахів: фазанів, куріпок і качок, а також на птахів-шкідників: яструбів, ворон, сорок. Мисливці відстрілювали також бездомних котів і собак [586, арк. 30].

Інформацію про мисливські товариства німців Східної Галичини маємо у матеріалах міжвоєнного часу з Львівського повіту. Найдавніші відомості,

що дійшли до нас про мисливські товариства Львівського повіту припадають на 1921 р. і стосуються мисливського господарства колонії Фалькенштайн. У цьому році мисливці Фалькенштайна дістали від крайової влади дозвіл на полювання терміном на п'ять років, який закінчувався 21 вересня 1925 р.

Другим мисливським товариством, що діяло у Львівському повіті, очевидно, було Айнзідельське. Відомості про його діяльність в колонії Айнзідель простежуються у різних документах з 7 вересня 1923 р. Пізніші мисливські товариства виникли у Вайнбергені (1924), Дорнфельді (1925), Райхенбасі (1928), Новому Хоросно (1934). Всі вони підпорядковувалися крайовому мисливському товариству у Львові [559, арк. 5; 566, арк. 13; 567, арк. 3].

За кожним мисливським товариством закріплювалася певна територія мисливських угідь, які могли охоплювати територію і українських сіл. Так, Айнзідельське мисливське товариство у своєму розпорядженні мало 371 га, Дорнфельдське – 1470 га і 23 арів, а Новохороснянське – 279 га і 40 арів. Мисливці Вайнбергського мисливського товариства ще полювали на теренах колонії Унтербергена, українських поселень Винники, Миклашів і Підберезці і ін. [554, арк. 1-97; 575, арк. 55, 64; 577, арк. 33 зв.]. Своїх єгерів у Львівському повіті Львівського воєводства мали тільки Дорнфельдське та Фалькенштайнське мисливські товариства. Так, в 1937 р. єгерем в Дорнфельдському мисливському товаристві був Іван Угрин, а в Фалькенштайнському – Рудольф Бахман [585, арк. 35].

За користування мисливськими угіддями товариства платили державний податок, який залежав від величини мисливського господарства. Дорнфельдське мисливське товариство в 1928 р. заплатило державі 250 злотих. В середньому мисливець за мисливський промисел щорічно платив польській державі 50 злотих [559, арк. 5; 566, арк. 13; 567, арк. 3].

Матеріалів про результати полювання мисливських товариств протягом полювальних сезонів окремих років майже не збереглося. З тих даних, що вдалося віднайти, довідуємося, що вони були не вельми успішними. Так, зі

звіту цього товариства довідуємося, що у мисливських угіддях Дорнфельда Львівського повіту Львівського воєводства 1937 р. за офіційними даними було впольовано 9 селезнів, 12 куріпок, 17 качок, 52 зайці, 4 яструби, 7 сорок і 12 ворон. Звіролови відстрілили одного бродячого собаку й двох котів [586, арк. 30].

Як свідчать архівні матеріали, ловецькі товариства Львівського воєводства користувалися авторитетом у мешканців німецьких колоній, а тому чисельність мисливців з року в рік зростала через вступ до них нових членів. Дорнфельдське мисливське товариство станом на 15 березня 1925 р. налічувало 109, а влітку 1932 р. аж 151 особу. Мисливське товариство в Райхенбасі зросло з 34 (1928 р.) до 76 членів у 1934 р. [559, арк. 9, 41; 567, арк. 3, 41 зв.].

Робота мисливських товариств німецької меншини Східної Галичини в міжвоєнному періоді будувалася на демократичних принципах, як і в економічних так і культурно-освітніх осередках. Щорічно управа того чи іншого мисливського товариства німців Львівського повіту звітувала перед членами за проведену роботу, а на звітних зборах обиралась нова. У Фалькенштайні, наприклад, 1921 р. до складу управління мисливського товариства входили Й. Фоїзе, Й. Бізанц, М. Павлюк, Р. Штоффер та Й. Губер. На звітних зборах 22 квітня 1922 р. був обраний новий склад: Г. Бахманн, Я. Бізанц, Й. Бізанц, Й. Кьоглі і Ф. Брайтманн. Очолив фалькенштайнських мисливців Г. Бахманн. У Дорнфельді 19 липня 1924 р. на звітно-виборних зборах управою мисливського товариства довірено керувати Г. Бехтлоффу, Я. Гарлфінгеру, К. Рауху, Ф. Шреуеру і Я. Гарлфінгеру, а з 9 жовтня 1932 р. – Г. Бехтлоффу, Я. Георгу, К. Манцу, Я. Бекеру й Е. Гарлфінгеру. У Райхенбасі 3 березня 1937 р. члени мисливського товариства обрали до управи М. Швенка, Я. Бека і Ф. Гьоттеля [552, арк. 11, 14; 567, арк. 61].

В кожному мисливському товаристві були свої кращі мисливці. Наприклад, в Айнзіделі Львівського повіту ними були Й. Бізанц, Я. Месснер Й. Губер, Й. Зазуля, Р. Месснер, Й. Шмідт, у Вайнбергзі – К. Акерман,

А. Білий, К. Бреди, М. Вайсс, Г. Гартман, М. Сойтер, Й. Фукс та К. Штайн. У Райхенбасі цього ж повіту і воєводства добра слава належала М. Дауму, Ф. Дауму, В. Івасику, М. Кауту та Ф. Кремеру; в Новому Хоросні – Ф. Гаузу, Л. Кюгуеру, Р. Кюгуеру, Я. Кремеру, К. Штроегу [567, арк. 9; 574, арк. 2, 3; 575, арк. 57].

Поодинокі мешканці німецьких колоній Львівського воєводства займалися браконьєрством. Голова мисливського товариства Райхенбаха Ф. Даум 15 січня 1930 р. поскаржився польській поліції на свого співвітчизника односельця Е. Штауффера, що той займається незаконним полюванням. У процесі розгляду цієї заяви поліцейські з'ясували, що причиною скарги стала відмова Е. Штауффера віддати Ф. Дауму впольованого лиса [567, арк. 7].

Мисливські товариства були в німецьких колоніях Станиславівського та Тернопільського воєводств. На Станиславівщині нам відомо лише про два з них: в Ляндестрою та Угартсталу на Калущині. Перше – зареєстровано 27 березня 1930 р., а друге – 11 березня 1932 р. Головою першого був Ф. Баумунг, а другого – В. Вірт. Площа Ляндестройського мисливського угіддя становила – 820 га і 520 кв. м., а Угартстальського – 518 га і 81 кв. м [374, арк. 44, 45].

На Тернопіллі збереглися відомості тільки про один осередок мисливців Броніславівки Золочівського повіту (вперше згадується 1922 р.). Він складався з мисливців Броніславівки та Казимирівки. Товариство мисливців мало свою печатку, відтиск якої дійшов до наших днів, і воно було дуже діяльним: до заняття мисливством зацікавлювало доросле населення обох колоній шляхом проведення в громадах мисливського свята.

В сільській місцевості Східної Галичини мисливством займалися не тільки жителі німецьких колоній, але й деякі з тих німців, які проживали в українських селах. Більше того, окремі з них були членами українських товариств, і навіть очолювали сільські мисливські товариства українців. В 1931 р. членом мисливського товариства в с. Зимна Вода біля Львова був Й. Вадерман [570, арк. 10 зв.]. В с. Мединя на Калущині мисливським

товариством з 10 лютого 1928 р. управляв Павло Менцел. У Середньому Угринові Калуського повіту мисливським товариством з 25 травня 1930 р. опікувався І. Каудер. Засноване 7 березня 1932 р. в селі Довге Калуське того ж повіту, мисливське товариство очолював Я. Вірт, а 13 грудня 1932 р. мисливським товариством в селі Підгірки поблизу Калуша керував Г. Альда. В 1934 р. в селі Завій на Калущині мисливським товариством управляв Е. Веселий, а в с. Велика Тур'я на Долинщині – Г. Прек [374, арк. 45, 46].

Мисливцями в міжвоєнній періоді були не тільки мешканці сільської місцевості. Городяни також бували членами мисливських товариств, які діяли в містах. Так, станом на 2 листопада 1927 р. в мисливському товаристві м. Стрия найбільш активними членами були В. Бак, Г. Боднар, Е. Венк, Р. Венк, В. Лаугер, М. Райх, А. Цінтель та З. Цінтель. В Калуші 1934 р. зафіксовано діяльність осередку німецького мисливського товариства імені Губерта [374, арк. 44; 400, арк. 215 зв.]. За даними від 28 лютого 1933 р. членами в мисливському товаристві Львова були Е. Гутетер, Л. Еберман, Я. Судгофф та ін. [577, арк. 100]. Деякі з міщан на законних підставах полювали в мисливських угіддях сільської місцевості своїх співвітчизників. Так, Я. Зех зі Львова уклав 1 березня 1931 р. договір із мисливським товариством Айнзіделя Львівського повіту. В угоді зазначалося, що він буде протягом шести років полювати в мисливських угіддях колонії і за що зобов'язується щорічно сплачувати до 1 березня 70 злотих [574, арк. 3].

Завзятимися мисливцями були також німці не тільки великих, але й малих міських громад. Відомо, що 1922 р. Фердинанда Отта обрано до складу управи мисливського товариства в Надвірній. У самому Станиславові того року до управи мисливського товариства, яке налічувало 59 членів, входив німець Адольф Екгардт [415, арк. 37 зв., 77]. За кількістю мисливськи товариства були малими. Відомості про їх чисельність збереглися тільки про – Айнзідельське, яке станом на 3 червня 1931 р. в своїх рядах налічувало 30 мисливців [574, арк. 19].

Крім пасічництва та мисливства німці займалися рибальством. Рибу вони ловили як у річках, так і у власних ставках. Ставкове господарство у самих колоніях було розвинуте слабо. Відомо, що в 1937 р. невеликий став розміром в 25 арів був в Ернстдорфі на Бібрщині, а в Торках на Сокальщині мав 32 ари. Їх власник Генріх Чайковський та Зігмунд Сапір в них розводили коропів [543, арк. 10 зв., 42].

Більше ставковим господарством займалися ті німці, котрі мешкали в українських селах. Зокрема, розвинуте ставкове рибне господарство було в навколишніх зі Львовом селах. 1937 р. у Зимній Воді Й. Вакерманн мав став розміром у 1 морг і 288 квадратних метрів, а в Рудному німцям належало два ставки: один – Е. Вакерманну, а другий – Г. Фрісеру. Розмір першого становив 1 морг і 250 квадратних метрів, а другого – 35 моргів і 480 квадратних метрів. Обидва зарибнені коропом [526, арк. 1-38; 584, арк. 36].

В Крукеничах на Мостищині став Р. Бонгарда становив 1 га і 15 арів, в Чаплях на Самбірщині К. Гамбергера (1937 р.) – 1, 5 га, в Угерцях Незабитовських на Городоччині Е. Вайсмана (1923 р.) – 11 моргів [543, арк. 24, 38; 584, арк. 1].

Великі розміри ставків дають підстави твердити, що ставкові господарства згаданих власників німецького походження були зорієнтовані насамперед на міські ринки Львова, і не виключено, що й на інші міста польської держави і за кордоном. Щоправда, деякі дисперсні німці мали і невеликі ставки. Так, Якоб Які з с. Дев'ятира на Равщині володів ставом в 200 кв м. В с. Гряді Львівського повіту в Зігмунда Рюкера ставок мав площу 14 арів і 14 квадратних метрів, в Станіслави Вайсброд з Звенигорода на Бібрщині – 27,5 ара, в М. Гітнера з Хлоп'ятина на Сокальщині – 35 арів. Трохи більший ставок був у Я. Лема – 43 ари і 17 кв м. У Винниках К. Раух в 1937 р. мав ставок розміром в 57 арів і 55 кв м, зарибнений коропом і лином. 1938 р. у Великому Голоську біля Львова Л. Дрегер тримав став величиною в 89 арів та 95 кв м [529, арк. 26; 543, арк. 10 зв., 42; 574, арк. 19, 35].

У ставках німці розводили білих линів, коропів, карасів, линів, слижів, щук. Для прикладу, 1923 р. Е. Вайсманн в Угерцях Незабитовських на Городоччині розводив в своєму ставку слижів і коропів, а С. Прек в с. Комарів на Сокальщині – коропів. Їх співвітчизник Л. Дреслер свій став зарибнив линами, карасями, коропами і щуками [529, арк. 11, 22, 31]. У ставкових господарствах рибу, щоб вона скоріше росла і набирала товарної ваги, власники підкормлювали в основному зерном та хлібом, а іноді і кров'янкою [584, арк. 36].

Рибальством у міжвоєнному періоді також займалися німці Станиславівського воєводства. Відомо, що в 1934 р. ставковим рибним господарством займалися С. Кірхмауер з Завадки, Ф. Ляйхт та Й. Месс з Копанок на Калущині. Перший мав ставки на площі розміром в 30 га, а другий – в 1 га і 16 арів, а третій – 25 арів [374, арк. 53; 425, арк. 1-172]. Деякі німці займалися риболовлюю на промисловій основі, беручи ліцензію на вилов риби в ріках краю, поділених на рибальські округи. Так, Я. Рупп з Росохача на Коломийщині з 1 січня 1923 по 31 грудня 1932 р. орендував 13-й рибальський округ, який охоплював 14 населених пунктів Покуття у басейні річки Чернява. На Калущині 44-й рибальський округ орендував купець А. Корн [535, арк. 25, 46 зв.]. Вилов орендарями риби в ріках був досить високим. Наприклад, брати Альберт, Бернард та Герман Гроєдлі на Сколівщині за літо 1931 р. виловили 251 кг щуки. Того ж року Й. Геллер в Дністрі виловив 910, а Ф. Яегерман аж 950 кг риби [535, арк. 66, 73]. Однак, ставкове господарство німцям давало значно більше риби ніж її вилов у ріках. Так, в 1923 р. Е. Вайсманн з Угерців Незабитовських на Городоччині зі ставка виловив 1300 кг коропа. В Черлянах зі ставка взято 4500 кг білого лина і щуки [529, арк. 11, 31].

Рибальством займалися також заради приємного відпочинку на природі в колі друзів. Такі рибалки входили до складу рибальських товариств, що діяли у великих містах. Так, у червні 1931 р. до Львівського рибальського товариства, яке складалося з 89 членів, входило 15 осіб німецького

походження різних фахів та соціального становища: токар В. Бляйм, друкарі А. Вайт, Й. Поль, слюсарі Я. Вробель, Р. Вайсс, В. Гісс, Ю. Лорх, власник дому З. Каннер, промисловці Я. Зайдел, Ф. Зайст, С. Штангрет, радник магістрату Я. Судгофф, пенсіонери А. Венклер та К. Шнайдер. Ще п'ять німців були членами спортивного клубу рибалок у Львові: О. Гросс, лікар Я. Гоцер, промисловець Г. Скотт, професори Р. Вайгль і З. Стойсінг. Того року в Перемишлі членами спортивно-рибальського товариства були слюсарі Л. Бахманн, К. Вілк, Я. Краузе, В. Штеуер, власник гуртівні С. Мюллер, офіцери польської армії М. Блайхер і Л. Гайс та низка інших, в аналогічному клубі Самбора – Г. Вайнерт, Е. Екерт, А. Глодт, Ф. Мюллер, Б. Шефнер та Л. Шьоффер. В Сокалі членами риболовецького товариства стали вчителі Й. Венігер, Т. Полер, купці Р. Голас, Ф. Тойер, заступник старости Й. Бауер та ін. [540, арк. 32–35, 43–45, 47–48 зв.]. Любителі-рибалки з німецьких поселень Долинщини ловили в гірських ріках форель, клин, плотвицю, щуку. Як згадує Р. Вастель з Енгельсбергу на Долинщині, для власних потреб німці ловили рибу в річках і ставках вудкою, а для продажу на місцевих ринках – вершами та сітями. Впійману для себе рибу варили та засушували на зиму, а для продажу – збували на місцевих ринках. Найчастіше німці з німецьких колоній Долинського повіту продавали рибу на ринках Долини і Калуша. Основними їх покупцями були міські євреї, яких жило дуже багато в обох згаданих містах [416, арк. 31; 712, с. 1].

Були і браконьери. Так, 13 червня 1936 р. на ріці Орява за незаконний лов риби рибним інспектором був затриманий Ф. Солтисьяк із Сколе, а через два тижні – А. Пол з Стрия на ріці Стрий [541, арк. 86, 158].

Як харчовий м'ясний продукт риба в німців була дуже в пошані. Найчастіше її вживали смаженою. Як твердить І. Паньків, страва зі смаженої риби обов'язково мала бути на різдвяному столі, як символ достатку. У різдвяному побажанні кожному німецькому господареві говорилося: «Ми бажаємо господареві чотирикутного стола, на всіх чотирьох кутах – смаженої риби...» [1140, с. 142–143].

Узагальнивши сказане, можна ствердити, що пасічництво, мисливство та рибальство в господарській діяльності німецької меншини відігравало допоміжну роль. У колоніях німецької меншини краю бджільництво було любительською справою, тобто ним займалися тільки ті поодинокі німці-колоністи, які були закохані в бджільництво. Їхні невеликі пасіки були розраховані на споживання в колі родини і не орієнтувалися на потреби місцевих ринків.

Мисливство спершу мало нелегальний характер, а потім набрало організованої форми через господарства мисливських товариств. Траплялися і окремі випадки браконьєрства зі сторони осіб німецької спільноти регіону. В цілому мисливство мало більше любительський характер, ніж як вид окремої діяльності німецької спільноти. Що стосується рибальства, то воно в основному також було справою любителів. Щоправда, окремі з німців займалися ставковим господарством, орієнтованим на місцеві ринки, як малих, так і великих міст краю. Це дає підстави твердити, що ставкове рибальство мало риси товарного виробництва і було одним з видів підприємницької діяльності окремих осіб німецької національності на східногалицьких теренах.

3. 4. Ремесло

Ремеслом східногалицькі німці займалися ще з княжої доби. В той час ремісники були сконцентровані у великих містах краю: Львові, Перемишлі, Самборі та Снятині. До них перед розпадом І Речі Посполитої приєднуються Заліщики. Це містечко Галицького Поділля виникло завдяки королівській суконній мануфактурі, на якій працювали виключно німці-ремісники [1290, s. 166–170, 188; 1292, s. 246–261].

У 20–30-і рр. ХХ ст. найбільше німецьких ремісників концентрувалося в містах. На першому місці стояв Львів, позаяк тут знаходилася одна з найбільших німецьких громад. Другим великим центром ремесла серед міст краю був Стрий. Він мав ряд пунктів, де працювали ремісники різних фахів. Стрийські німці-столярі трудилися в столярному цеху свого співвітчизника

В. Гайнріха. Тут мали роботу 40 осіб. Він був енергійним, дуже працьовитим і мав організаторський талант промисловця. Дане слово вмів дотримувати, дуже гречно поводився з людьми, в Стрию очолював громадське об'єднання ремісників «Zwiazda», ініціатор заснування кредитно-торгової спілки, яка в місті успішно розвивалася, член партії ББСУ, до доручень відносився добросовісно і постійно відгукувався на починання влади [455, арк. 18].

За австрійської доби німецькі ремісники з'явилися і в сільській місцевості: в німецьких колоніях та українських селах, де працювали ковалями, мельниками, стельмахами, кравцями, шевцями. З ремесел німців в селах найкраще розвивалося теслярство, слюсарство, ковальство, стельмахство, млинарство, шевство, кравецтво й столярство [1038, с. 437; 1041, с. 174]. Найбільше відомостей з вищеназваних ремесел німецької меншини краю збереглося про млинарство, ковальство й кравецтво, а тому в загальних рисах можна дати їм характеристику.

Про млинарство у німців найдавніша писемна згадка сягає 22 серпня 1352 р., коли польський король Казимир Великий своєю грамотою нащадкам львівського війта Матія: Малгораті, Георгію та Руперту підтвердив право на користування млином на річці Полтві. Друга письмова згадка про млинарство німців Львова припадає на 10 січня 1359 р. Цього дня у Львові було підтверджено колодію Ульріху право на користування млином у Збоїськах під Львовом, подарованого йому Анною Комітем у 1353 р. [731, s. 1–2].

Як і в містах, у сільській місцевості мукомельним промислом німці займалися дуже давно – ще з княжої доби. Оскільки на той час на теренах краю не було німецьких поселень, то зрозуміло, вони мельникували в українських селах. Першу згадку про наявність млина в руках німців маємо від 16 серпня 1365 р., де повідомляється, що якийсь Конрад з Пруссії під Львовом мав свій млин [732, s. 33].

Через відсутність конкретних статистичних матеріалів дуже важко характеризувати млинарство в міжвоєнному періоді у містах регіону. З більш ранніх даних встановлено, що вдосконалені млини з використанням пари і

моторів німці почали впроваджувати з 1839 р. Перший механічний млин споруджено у Львові. Він повністю забезпечував добову потребу львівських пекарів у муці, а надлишки реалізовували на міському ринку. Крім Львова, парові млини були в містах: Бродах, Станиславові, Стрию, а також й у селах [746, s. 113].

Німці мали свої млини не тільки у великих містах, але й в містечках краю. Наприклад, в містечку Кути на Косівщині в 1928 р. мукомельним промислом займалися Людвік та Едвард Екелі. У Калуші того року власником млина був Г. Людвіг. Млинарство в самих німецьких колоніях розвивалось не в повній мірі, архівні джерела свідчать, що млини функціонували далеко не в кожній колонії. Відомо, що 1927 р. у німецьких колоніях регіону млини були тільки в Ернстдорфі на Бібрщині, Йосифсбергзі на Дрогобиччині, Дорнфельді Львівського, Кайзердофі на Самбірщині, в Айнзінгені на Равщині, Штайнфельсі на Добромильщині Львівського, Людвиківці та Пьохерсдорфі на Долинщині, Феліцієнталі (водяні) на Сколівщині [373, арк. 16; 474, арк. 1-40; 493, арк. 1-5; 509, арк. 25; 748, s. 1228, 1235, 1258, 1365, 1776, 1797].

Зате, багато німецьких мельників мали власні млини і мельникували по українських селах. Там вони один за одним появляються в другій половині XIX ст. П. Шустер – в Задеревачі (1856), Й. Келлер – в Вірчанах (1870), В. Майєр – в Татарську, М. Крюгель – в Горішньому Ніневі (1871) на Стрийщині, Ф. Кандель – в Рибному на Косівщині, М. Ваттенберг – в Рошневі на Тлумаччині (1900), Ф. Юнг – у Рудному поблизу Львова та багато ін. [472, арк. 1–52; 474, арк. 1–41; 476, арк. 1–12; 1040, с. 208]. У Львівському воєводстві в міжвоєнному періоді мельниками були Е. Рулінг у Борщовичах, Е. Шнайдер у Грибовичах, Й. Вакерманн у Зимній Воді, Л. Мюллер у Кам'янополі, С. Фальк в Клепарові, К. Раух у Лисиничах, Е. Вакерманн та Г. Фізер у Рудному Львівського, Е. Гертнер в Долішній Башні Ліського повітів [431, арк. 1-4; 565, арк. 6, 9, 10, 23, 27, 28, 63; 555, арк. 1-39; 748, s. 1207].

З архівних відомостей та спогадів сучасників встановлено, що дисперсні німці на теренах краю мали власні млини в селах: Жураки, Росільна, Старі

Богородчани на Богородчанщині – Ф. Рех (1927); Болахів Руський – Д. Швайтцер, Брошнів – Й. Шолленберг, Велдіж – К. Фіхтель, Підбереж – Й. Мюльберг, Тяпче на Долинщині – Мор і Мосманн (1922); Завадка – С. Кірхмауер, Завій – А. Гудінс, Новиця – Ф. Гендерманн, Й. Шолленберг, Сілець – А. Шолленберг (1922) на Калущині; Назірній – В. Фостер, Остапківці – В. Шмідт, Сідлиськах – Я. Радке, Сопів – М Вебер (1922) на Коломийщині; Нові Скоморохи – Ф. Мор (1923) на Рогатинщині; Княгинині, поблизу Станиславова, – С. Гіблер (1928); Видинів на Снятинщині – Л. Бургер (1934); Вірчани на Стрийщині – Й. Гаргесгаймер (1936) [385, арк. 19; 415, арк. 49, 50, 135, 158, 159; 507, арк. 1-9; 508, арк. 1-44; 510, с. 1-7; 511, арк. 1-4; 512, с. 1-9; 516, арк. 8 зв.].

У міжвоєнному періоді млини німецької меншини Східної Галичини були двох видів: водяні та електричні. Більш ранніми є водяні, які працювали на енергії падаючої води. Більшість з них функціонували до початку Другої світової війни. Водяні млини в українських селах у 1930 р. мали Е. Рулінг у Борщовичах, К. Раух у Лисиничах, Е. Вакерманн у Рудному. Вони були малопотужними. За добу такий млин перемелював лиш по кілька центнерів зерна. Наприклад, водяний млин Кароля Рауха в Лисиничах за добу молів 300 кг борошна [565, арк. 6, 9, 27, 63].

Моторні млини, тобто такі, що працювали на електричному струмі, німецькі мельники почали зводити в 20-х роках минулого століття. У селі Кам'янополі Львівського повіту мельник Л. Мюллер пустив у дію 10 листопада 1928 р. електричний млин потужністю п'ять тонн на добу [565, арк. 10]. Крім нього моторні млини німецькі мельники у Львівському повіті 1930 р. мали в національній колонії Дорнфельді й українських селах Грибовичах та Клепарові [565, арк. 23, 28]. 1934 р. у Кам'яно-Струмилівському (Буському) повіті вони були в Я. Спатца з Сапіжанки та братів Спатців у Збаневі. З технічної характеристики сапіжанського млина довідуємося, що він мав потужність у 80 кінських сил. Вісім пар вальців зерно перемелювали на муку. Ще були машина для очищення зерна, каспер

для переробки зерна на крупи та склад на дві тони муки і зерна. На добу цей млин міг змолоти до 120 ц зерна [1243, s. 218, 291]. У деяких селах регіону німці-мельники свій фах передавали синам з покоління в покоління, а тому були відомі їх династії. Мельник Я. Краусгаар зі села Шкло на Яворівщині Львівського воєводства навчився свого ремесла у батька, а той – у свого, тобто, в його роді мельниками були три покоління [917, s. 5].

Ковальське ремесло німецької меншини здавна розвивалося як у містах, так і в селах. Зокрема, 1927 р. ним займався Й. Раут в містечку Броздівці на Бібрщині Львівського воєводства, Й. Губер, П. Губер в Яблуневі на Коломийщині, Й. Вірт у Калуші, Й. Адам, Й. Бек, Й. Кох у Коломиї [748, s. 1215, 1781, 1784, 1788]. Німці-ковалі, як і мельники, мали власні кузні в колоніях і в українських селах. Так, ковалями в німецьких колоніях краю працювали Й. Раут в Брукенталі, В. Гюттер в Вайсенбергзі, Христіан Гандель на Городоччині, Г. Бізам в Айнзіделі, Ф. Ассман в Новому Хоросно, Й. Акер в Фалькенштайні, Й. Бауманн в Бургау на Любачівщині, В. Еплер в Айнзінгені на Равщині; Й. Вільгельм у Гофнунгсау, Ф. Раль в Енгельсбергзі Долинського, Ф. Герц, Й. Кітш в Угартсталу, Й. Шнайдер у Ляндестрою Калуського, К. Велкер, Й. Метек в Бредтгаймі Надвірнянського, А. Тітц в Феліціенталі Сколівського, Л. Герман у Гельзендорфі Стрийського повітів Станіславівського воєводства; А. Енгель, Й. Рупріх у Бекерсдорфі на Підгаєччині [703, s. 24–26; 748, s. 1208, 1217, 1220, 1235, 1768, 1776, 1777, 1779, 1796, 1833, 1841]. Наявність кузень в німецьких колоніях Калущини відображена в статистичних звітах староства, в яких зазначається, що вони функціонували в Ляндестрої і Угартсталу. 1934 р. була ковальська кузня в колонії Штайнфельс на Добромильщині [374, арк. 60; 707, s. 97]. У колоніях краю було двоє і більше ковалів. Так, у Гассендорфі, поблизу Дрогобича, перед новою світовою війною було двоє, а в Мікульсдорфі, поблизу Отинії, – троє ковалів. У тім часі в селі Криниця на Дрогобиччині були ковалі Галлер і Шляп [1038, с. 282; 1045, с. 284; 1241, s. 70].

У сільській місцевості Львівського воєводства з числа німців ковалями в 1926 р. працювали Й. Йодштадт, Ф. Шьонгофер в Добростанах, Й. Бонер в Дроздовичах Городоцького повіту, М. Мах, Г. Шюк у Долишній Башні Лиського повіту, Й. Шмаленберг у Давидові, Ф. Ганц у Старому Хоросно поблизу Львова, Й. Русел у Бедрихові, Й. Райх у Дрогомислі Яворівського повіту Львівського воєводства, Й. Губер у Багінсбергзі, Г. Гартман у Розенгеку, Ф. Болленбах у Славітці на Коломийщині [748, s. 1207, 1208, 1220, 1224, 1227, 1232, 1788].

У селах Станиславівського воєводства ковалями були Й. Гьоттель у Ляховичах Подорожніх Жидачівського, Микола Шаперт у Космачі Коломийського, П. Гутешир у Старих Кутах Косівського, Б. Гознер у Ланчині Надвірнянського, Й. Галінгер у Лисятичах Стрийського повітів [748, s. 1792, 1795, 1796, 1797]. Наявність в українських селах багатьох ковалів німецького походження також підтверджують сучасники. Зокрема, М. Бажанський пише: «Ковалів було так багато, що вони переселялися до інших місцевостей Снятинщини» [1034, с. 8]. Секретами майстерності німці-ковалі охоче ділилися з українцями, які хотіли навчитися ковальської справи. Так, місцевий селянин П. Білинський з Дашави навчився ковальського ремесла в гельзендорфського коваля Шмідта, а М. Федорів з Олексич – в коваля німецької громади с. Грабовець біля Стрия [1187, с. 41, 107].

Як самостійний вид ремесла колодійство серед ремісників німецької меншини міжвоєнної доби добре розвивалося лише у великих містах та великих колоніях. У Дрогобичі Львівського воєводства в 1927 р. колодіями трудилися К. Гексель, М. Молтер, Л. Фрітц. Того року добрими колодіями були К. Бібер, Й. Вебер, Р. Вебер, Й. Вільгельм у Коломії; Ф. Пендель, А. Верстлер у Отинії на Покутті; Й. Баумгертнер і Й. Лоренц у Косові Косівського повіту Станиславівського воєводства [748, s. 1230, 1788, 1795, 1805].

Колодіями в німецьких колоніях краю в Львівському воєводстві працювали Й. Ганус у Бургталю, Г. Бекер, Я. Бекер, Л. Бекер, Е. Зоммер,

Р. Фрітц у Гартфельді (Городоччина), Ф. Гойхерт, Ф. Мьохлінг, Й. Ріппель, Ф. Томас у Йосифсбергзі (Дрогобиччина), Й. Гьот у Айнзіделі, Й. Швайтцер у Фалькенштайні (Львівського повіту), Й. Волфер в Айнзінгені, М. Шеллер у Брукенталі (Рава-Русьчина), Й. Гленсель у Нових Бірчицях, П. Ганцель у Нойдорфі (Самбірщина). 1934 р. у Штайнфельсі на Любачівщині колодій надавав послуги колоністам [703, s. 24–26; 707, s. 94; 748, s. 1215; 1217, 1235, 1257, 1321]. У Станиславівському воєводстві визнаними колодіями в німецьких колоніях та громадах були Й. Лімбергер із Нового Гузієва Долинського; Г. Швайцер, Й. Швайтцер, Й. Тентнер у Угартсталю Калуського; Ф. Дітц у Багінсбергзі, В. Коль у Вінцентівці, Й. Карг у Славітці Коломийського; Й. Акерман, А. Убель, Е. Фішер із Бредтгайму Надвірнянського; В. Тітц із Климця, Г. Гартель із Феліцієнталю Сколівського; Й. Дьорн в Константинівці Тлумацького повітів [748, s. 1768, 1776, 1780, 1785, 1788, 1792, 1833]. У Бекерсдорфі в той час колодіювали М. Тоні та В. Філіповський [1261, s. 110]. 1927 р. колодіями в сільській місцевості краю працювали А. Бон, М. Енгель у Добростанах Городоцького повіту, Г. Меклінг у Більчому, Михайло Біш у Стебнику Дрогобицького повіту, М. Волкієр у Горішній Башні Ліського повіту, Шанквайлер у Добрянах Львівського повіту; К. Вінтер у Старому Мізуні, Ф. Алтгайм у Перегінську Долинського, В. Тітц у Климцю Сколівського, Г. Рудольф у Комарові, Й. Вальтер, Й. Гіттернер у Лисятичах Стрийського повітів Станиславівського воєводств [218, арк. 219; 748, s. 1207, 1208, 1215, 1217, 1227, 1235, 1785, 1791, 1801, 1806].

Кравецький промисел німецької меншини краще розвивався в містечках, містах та в самих німецьких колоніях. Так, у 1927 р. А. Шер та Й. Шер кравцями працювали в містечку Броздівці Бібрського повіту, Й. Бауманн – у містечку Хирові на Самбірщині. Того року кравецтвом займалися К. Гаммер, Д. Діттріх, М. Ерліх, А. Кремер у Дрогобичі, М. Аллвайль, Й. Баумволь, А. Блехінгер, З. Ріхтер, К. Рудер та ін. – у Коломиї [748, s. 1215, 1221, 1230, 1788]. Безпосередньо в німецьких колоніях у міжвоєнній добі визнаними кравцями були Л. Бекер, Й. Штібер, Л. Бранд із Бургау на Любачівщині,

М. Бекер із Дорнфельду, Л. Бізанц, Г. Кремер із Фалькенштайну поблизу Львова, Ф. Серпафс із Нових Бірчиць на Самбірщині [748, s. 1215, 1217, 1228, 1235]. 1934 р. у колонії Гартфельд кравецькі послуги односельцям надавали Ф. Бауер, Я. Краус та Х. Порхер, С. Раут з Затоки (Оттенгаузена) на Городоччині, а до літа 1939 р. Ф. Гойхерт – у Коросниці (Йосифсбергзі) на Дрогобиччині [218, арк. 242, 257; 703, s. 24–26]. У Станиславівському воєводстві на той час знаними кравцями були Ф. Дік із Угартсталю на Калушині, Ф. Крістоффель, Г. Штрайб із Бредтгайму на Надвірнянщині, Г. Шмідт із Феліцієнталя на Сколівщині, А. Кароль із Гельзендорфу на Стрийщині [748, s. 1768, 1776, 1777, 1833]. Дехто з німців-кравців жив і працював безпосередньо в тому чи іншому селі. Так, в 1936 р. Г. Швартцер та Г. Шнайдер були кравцями у с. Комарів, Й. Лауфер – у селі Лисятичі, Г. Екерт у Ярушицях на Стрийщині [385, арк. 18, 19].

Шевське ремесло німецької меншини успішно розвивалося в великих містах: Дрогобичі, Львові, Станиславові, Коломиї та Стрию. Так, у 1927 р. Й. Дінг, Ф. Дінг, Ф. Кельнер шевські послуги населенню надавали у Дрогобичі, М. Бретлер, М. Людвіг, Ридель, Г. Шерер, З. Шустер, П. Юнгер – у Коломиї [748, s. 1231]. Німецькі ремісники займалися шевством і в сільській місцевості. Знаними шевцями в німецьких колоніях Львівського воєводства були П. Гаас із Вайсенбергу, П. Ленніс з Ебенау, Ф. Бауер, Я. Бекер з Гартфельду (Городоччина), Ф. Штібер із Айнзіделя, Л. Гайлер, К. Гоффманн, Д. Манг, В. Штібер із Дорнфельда, Отто Гексель з Левандівки, Г. Гюнтер, Й. Штюбер із Фалькенштайну (поблизу Львова) [218, арк. 258; 703, s. 25, 26; 748, s. 1208, 1228, 1235]. Шевським ремеслом у Станиславівському воєводстві займалися В. Якобс у Гофнунгсау, Ф. Гоос у Енгельсбергзі, Й. Айбін у Людвиківці Долинського, Й. Вальтер, Й. Ернст у Угартсталю Калуського, Й. Рубель, Й. Темпель, П. Шнек, у Бредтгаймі Надвірнянського, В. Майндль у Феліцієнталі Сколівського, Ф. Вольф у Гельзендорфі Стрийського повітів [748, s. 1768, 1776, 1777, 1779, 1797, 1833].

У той час визнаними шевцями серед ремісників німецької меншини в селах були П. Маштелер із Дмитрович, С. Шубер із Старого Хоросна біля Львова, Ф. Гемерлінг зі Хлівчан поблизу Рави Руської, М. Ротенберг із Дублян на Самбірщині, В. Сайлер з Домажира на Яворівщині, М. Манг у Пацикові на Долинщині, Вільгельм і Філіпп Белери у Вірчанах, Генріх і Якоб Шнайдері у Підгірцях, Я. Шнайдер у Ярушицях на Стрийщині [218, арк. 258; 385, арк. 19; 748, s. 1219, 1220, 1225, 1233, 1806].

Столярство процвітало в основному в містах. Зокрема, 1927 р. в містечку Цішанові на Любачівщині цим фахом займалися Л. Шмідт та М. Шнайдер, Л. Гакер, Й. Коглер, Г. Стар, У. Теллінгер у Коломиї, С. Брехвальд у містечку Миколаєві Станиславівського воєводства [748, s. 1221, 1790]. У самих німецьких колоніях Східної Галичини та в українських селах визнаних столярів було мало. Нам відомо про Й. Волфера з Айнзінгена Рава-Руського, П. Рьоша з Айнзіделя, Л. Гарца з Дорнфельду, Г. Раух з Фалькенштайну Львівського, Й. Лазер з Ебенау Городоцького повітів. В селах столярні послуги місцевим мешканцям надавали Й. Вейдель у Дублянах на Самбірщині, А. Феллах у Гофнунгсау, Ф. Діхманн у Людвиківці на Долинщині, А. Дех у Угартсталю на Калушині, Ф. Коль у Маріягільфі на Коломийщині, Ф. Жегін в Бредтгаймі на Надвірнянщині, А. Вальтер у Гельзендорфі, В. Гарц з Нових Олексич на Стрийщині та Й. Пфайфер у Бекерсдорфі на Підгаєччині [385, арк. 19; 748, s. 1228, 1232, 1235, 1768, 1777, 1779, 1797, 1833; 1261, s. 110]. Німців-столярів у селах було дуже мало. Вони жили і працювали в Лисовичах на Стрийщині, в Нових Збоїськах коло Львова. На солянній копальні у Стебнику на Дрогобиччині столяром був Генріх Біш [385, арк. 19; 1261, s. 110; 748, s. 1228, 1232, 1235, 1768, 1777, 1779, 1797, 1833].

Теслярство було найменше розвинутим промислом. Теслярами в 1927 р. зафіксовано Й. Вайзе із Фалькенштайну Львівського повіту, М. Вільгельма, Й. Релізанд із Фрайфельда Любачівського повіту Львівського воєводства. Тут на Любачівщині в невеликій колонії Штайнфельсі було двоє теслярів. Один з них був високої кваліфікації і будував людям хати. У Людвиківці Долинського

повіту Станиславівського воєводства столярував Й. Шведт. Теслярство процвітало в колонії Августдорф на Снятинщині, де теслювали кілька осіб [707, s. 94; 748, s. 1235, 1797; 1378, s. 389]. В селах теслярів також було мало. В 1927 р. за «Адресною книгою Польщі» ремеслом займалися в Лисовичах на Стрийщині [748, s. 1796].

Бондарство, токарство, слюсарство і римарство можна віднести до рідкісних фахів ремесла. Так, бондарський промисел був розвинутий лише в одній німецькій колонії: Філіцієнталі Сколівського повіту Станиславівського воєводства. Тут бондарством займався Г. Гюнтнер. Римарство функціонувало в містах. Так, у 1927 р. в «Адресній книзі Польщі» римарями згадуються Р. Декер, В. Франк, Й. Шапперт у Коломиї на Покутті, Й. Вайне у м. Миколаєві на Жидачівщині. У сільській місцевості краю згадується слюсар Й. Краузе у Пацикові Долинського, Й. Шефер у Вінцентівці Коломийського повітів Станиславівського воєводства, А. Ліпінський, Е. Цімерманн у Червоному Камені (Візенбергзі) на Жовківщині, З. Болленбах, Л. Пооп у Йосифсбергзі на Самбірщині. 1939 р. Й. Баслер римарством займався в Полмініві (Нойдофі) поблизу Дрогобича. 1936 р. в невеликій колонії Нові Олексичі поблизу Стрия токарною справою займався К. Франк [218, арк. 252; 385, арк. 19; 516, арк. 1. зв.; 530, арк. 3, 196, 197].

До рідкісних сільських професій можна віднести й пекарів. Професіоналів хлібовипікання з числа німців в 1934 р. зафіксовано лише двоє і то з німецьких колоній Ляндестрой і Угартсталь на Калущині. Також їх мало було і в Львівському воєводстві. Зокрема, 1939 р. в Малому Дев'ятирі (Айнзінгені) на Рава Русьщині пекарем працював Кароль Еплер [218, арк. 263; 374, арк. 60].

Як у колоніях, так і в українських селах краю, німці займалися переробкою надлишків молока. Відомо, що в Ляндестрою на Калущині існувала приватна молочарня, якою опікувався В. Пек. До неї зносили молоко від 8 корів. У 1936 р. вона переробила 5400 літрів молока на 600 кг масла. У цьому повіті 1934 р. зафіксовано роботу молокоприймального

пункту. Дві приватні молочарні ручної переробки зареєстровано в колонії Бригідау на Стрийщині. Власником першої був Ф. Унтершютц, а другої – В. Даум. Молочарня Ф. Унтершютца закладена 1930 р. З довідки стрийського старости, датованої 25 лютим 1931 р. дізнаємось, що в рік заснування вона з 55 тисяч літрів молока отриманого від 150 корів випродукувала 2200 кг масла. Молочарня В. Даума закладена кількома роками пізніше. В 1936 р. вона переробила від 30 корів 50 тисяч літрів молока на 1800 кг масла.

Одним з перших в українському селі на теренах регіону власну молочарню з використанням ручної праці відкрив Г. Прек у Копанках на Калущині. Вона відома з 1921 р. У 1929 р. тут перероблено 39920 літрів молока жирністю 3,25 %. У Любші на Жидачівщині 1926 р. відкрив молочарню Г. Шьон, де переробляли 3650 літрів молока від трьох корів. Наступного року в Палагичах на Тлумаччині молочарню з застосуванням центрифуги відкрила Е. Поселт, яка переробляла 17000 літрів молока від 13 корів. У Лісній Тарнавиці на Надвірнянщині обробкою селянського молока займалися брати Генріх, Йосиф та Тобіяс Рейтери, які в рік на місцеві ринки продукували в середньому 550 кг масла [437, арк. 24, 40, 188].

Перед виїздом німців до Німеччини в містах регіону налічувалось 2267 ремісників 30 спеціальностей, у тому числі 3 органних майстри, 9 ткачів, 13 дубильників, 15 бляхарів, 17 мулярів, 18 копачів криниць, 22 спеціалісти-виробники зі шкіри, 24 бурильних майстри, 25 механіків точних робіт, 27 малярів, 27 токарів, 33 гравери, 36 автомеханіків, 41 перукар, 41 токар з металу, 42 пекарі, 43 котельники, 44 електрики, 52 м'ясники, 82 сідлярі й обойні майстри, 98 столярів, 106 кравців, 121 швець, 134 мельники, 146 стельмахів-каретників, 266 ковалів, 273 слюсарі та 509 теслярів-будівельників. Ще 506 ремісників різних фахів були розпорошені в сільській місцевості краю. Отже, перед Другою світовою війною працювало щонайменше 2773 ремісників [1212, s. 344]. Хоч ремесло у німців, як у містах, так і в селах краю, розвивалося добре, проте кількість ремісників у соціальній структурі німецької меншини і серед іншомовного населення не досягала 10 %

[484, арк. 5 зв.]. Для прикладу, в Гельзендорфі на Стрийщині в 1936 р. з 65 німецьких сімей ремеслом займалися тільки п'ять родин: А. Валлер – столярював, Ф. Адольф, Г. Якоб були шевцями, К. Адольф – кравцем, а Я. Дексгаймер – слюсарем [385, арк. 17 зв.–18].

Німецькі ремісники, як у містах так і в селах, добросовісно ставились до свого фаху, а тому були добрими майстрами своєї справи. Вони мали багато замовлень не тільки від своїх співвітчизників, але й українців навколишніх сіл. Відгуки про їх роботу наших сучасників дуже високі. Наведемо деякі приклади. Коломияни Л. Баб'юк-Коссак, М. Волошинська-Коссак та І. Волошинський твердять, що в Маріягільфі в 20 – 30-х роках ХХ ст. жив і працював майстерний коваль Діц, який виконував усі ковальські роботи, до нього приїжджали люди з усіх районів підковувати коней, вози, робити карети [1033, с. 154]. Виходець із Снятинщини М. Бажанський у нарисі про Августдорф поблизу Снятина зазначає: «У них були надзвичайно добрі ковалі, майже у кожному третьому дворі був свій ковальський приряд, сам собі приготував окуття до воза, кував коней, робив замки. Були у них добрі слюсарі, столярі. Не було кравців, бо це ремесло виконували частково їхні жінки, які шили на стародавніх машинах Зінгера. У самому Снятині проживало кілька родин. Був один з кращих ковалів Гергезаймер, котрого добре знали і користувалися його послугами не тільки міщани, але й селяни навколишніх сіл» [1034, с. 8, 9].

У німецькій громаді українського села Криниця на Дрогобиччині, – як твердить Р. Шехович, – бідні німецькі колоністи були добрими ремісниками. Ковалі Шлямп і Галлер – знані в цілій околиці, а швець Даум був завалений роботою [1045, с. 284]. Краєзнавець зі села Олексичів на Стрийщині І. Николин наголошує, що німець-столяр Гарц виготовляв добротні меблі, які в олексичівських селян збереглися понині [1134, с. 17].

Старожили з с. Ожидова на Бусьчині твердять: будівельники, столярі, мулярі з німецької колонії Ангелівки, яка сусідувала з їх селом, священнику зробили плебанію, що засвідчує їх високий фаховий рівень і довіру місцевого

отця до них. М. Мазур у монографії «Нойдорф-Полміновиче» зазначає, що в німецькій колонії Нойдорф на Дрогобиччині свої послуги селянам надавали такі ремісники: стельмах П. Гантель, коваль П. Шульц, кравці Г. Брегович, Ю. Войтко і Й. Ясловський, римар Швайтцер, столяр Ф. Іссель, шевці Г. Баслер, Д. Солецький і С. Хамілець та мельник М. Плешевський [1319, s. 124]. Р. Штайнінгер згадує, що в Горохолині на Богородчанщині мешканці села користувалися послугами столяра Ф. Бауера, коваля Ф. Гереса, ткача Я. Гросса. Кожен з ремісників був висококваліфікованим майстром і вмів робити практично все, що вимагав його фах. Ф. Бауер виробляв з дерева всі необхідні знаряддя і предмети – від колиски до труни. Коваль Ф. Герес вмів зробити все необхідне для сільськогосподарських робіт: борони, вила, колуні, обручі для бочок, плуги, сапи, сокири, шини та кріплення для возів і т. д. Ткач Я. Гросс виготовляв на ткацькому верстаті полотно для одягу, простирадла, рушники, обруси, мішковину, покривала, доріжки і килимки [1197, с. 44].

Окрім ремесла, окремі німці займалися і підприємницькою діяльністю. Так, за відомостями Коломийського старости від 12 квітня 1922 р. в с. Королівці поблизу Коломиї С. Вайсс мав пивоварний browар, який щорічно випускав 90 тис. літрів пива [415, арк. 136]. У Лісній Тарнавиці на Надвірнянщині якийсь німець, що звався Франц, був власником тартака (лісопильні) [1054, с. 681]. Відомий громадський діяч львівської євангельської громади, прихильник націонал-соціалізму Я. Коенігсфельд у 20–30-х рр. ХХ ст. очолював лікєро-горілчаний завод «Бачевський» у Львові, а якийсь Рюкер значився власником львівської консервної фабрики [218, арк. 17; 1318, s. 184].

Враховуючи вище викладене, можна стверджувати, що в німецьких колоніях краю з ремесел найрозвинутішими були ковальство, кравецтво, столярство, ткацтво, шевство. У великих колоніях німців також розвивався і борошномельний промисел. Ремесло німців в міжвоєнному часі було домашнім промислом і на місцях в основному обслуговувало потреби німецького і українського населення в ремісничих виробах і дрібних

послугах. Тільки в окремих випадках воно мало товарні риси і ремісничі вироби збувалися на місцевих ринках.

3. 5. Торгівля

Крім ремесла, деякі німці займалися і торгівлею. Першими торговцями, як правило, були не сільські, а міські німці. Оскільки вони в містах регіону жили ще з княжих часів, то з тих пір, вірогідно, й займалися торгівлею.

Продовжували німці краю торгувати і протягом всього середньовіччя. З усіх галицьких міст найкраще досліджено роль німців Львова у внутрішній і зовнішній торгівлі шляхетської Польщі. До слова, у XVI–XVII століттях у Львові сформувалися цілі династії торговців німецького походження. Кожна з них мала свою спеціалізацію. Рибою і м'ясом торгували Г. Ворцель, П. Гелар, Й. Крайзер, Й. Фукс та М. Шарфенбергер, який займався гуртовою торгівлею соленої і сушеної риби. Останній був дуже заможним купцем, його знали не тільки в цілій королівській Польщі, але й далеко за її межами. З рахунків польського королівського двору відомо, що він 1617 р. для королівської кухні доставив 14 бочок соленої риби, 18 каменів дунайських коропів та 78 каменів в'язів. У 1617–1655 рр. славним купцем, що торгував у місті різними сукнами, був М. Гаудер. Із львівських купців першої половини XVII ст. значиться Й. Аттелмаєр, капітал якого становив 120 тисяч польських злотих [1307, s. 161, 169].

Торгівля німецької меншини мала три ступені розвинутості: локальний, крайовий та зовнішній. Локальна торгівля, як правило, задовольняла попит мешканців якоїсь конкретної німецької колонії. Учасниками крайової торгівлі були, як безпосередні власники і продавці магазинів у великих містах, так і місцеві колоністи, які збували на ярмарках і торгах надлишки рільничої і тваринницької продукції. Зовнішня торгівля зосереджувалась у руках купців, які мали ліцензію на експорт продукції за межі польської держави. Найпоширенішою була локальна торгівля, представлена трьома видами: приватною, громадською та кооперативною.

Приватна торгівля німецької меншини зародилася у великих містах ще задовго до входження краю до складу польської держави. Оскільки в Львові німецька громада була найчисельнішою, то тут існувало найбільше магазинів, власниками яких були німці. Їм належали магазини роздрібної і гуртової торгівлі різного профілю. За даними «Адресної книги Польщі» 1927 р. у воєводському центрі вони мали понад 20 торгових точок [748, s. 1285–1288].

Немало торгових точок знаходилося в руках німців Дрогобича і Перемишля. У Перемишлі першокласними винами Пільзенського броваря Мещанського торгував Домінік Траулер, а в Тернополі будівельними матеріалами крамарював Олександр Вагнер. У нього купували асфальт, дахівку, ізоляційні труби, ванни, парові котли, різні залізні конструкції, тощо [748, s. 1231].

Чимало власних магазинів представники німецької меншини мали і в другому воєводському центрі – Станиславові. Тут з початку ХХ ст. славився магазин К. Гаусвальда, який єдиний у Покутському регіоні провадив торгівлю мисливською зброєю і спорядженням. Крім того, він мав склад гуртової торгівлі, звідки споживачам реалізовували велосипеди, швейні машинки і сейфи. У цьому місті Й. Вальтер торгував квітами й квітковим насінням. Інший німець – Л. Льовен свій магазин мав на вул. Йоселя 5, нині – вул. Тобілевича [383, арк. 81].

У Коломиї серед населення Покуття в міжвоєнний період користувався популярністю магазин споживчих товарів Г. Вагнера та галантерейні магазини І. Енглера і Г. Шелінгера [; 803, s. 4; 1016, s. 2; 801, s. 4].

Особи німецького походження спричинилися до появи торгівельної реклами у великих містах: Львові, Перемишлі, Станиславові, Стрию й Тернополі. Вони надавали відомості про свої торгові точки рекламним агентствам краю. Зокрема, немало рекламної інформації про них можна було почерпнути з щорічника «Алфавітна книжка промислово-торгівельна Королівства Галичина». У цьому рекламному виданні на 1913 р.

зазначається, що Я. Кюест 1876 р. у Львові заснував магазин та склад гуртової торгівлі й збував споживачам різну порцеляну, фаянс, майоліку, а також столові, чайні сервізи, лампи, велосипеди, машинки до прання. Його співвітчизник Ф. Кнауер продавав постіль, ковдри, коци і матраци.

Мали німці власні магазини і в невеликих містечках. Так, 1927 р. Й. Шаудер та А. Шнайдер у власних магазинах приторговували споживчими і промисловими товарами в містечку Яблуневі Коломийського, А. Габер, М. Гасс, М. Гофманн в Отинії Тлумацького повітів Станиславівського воєводства. У повітовому Калуші різними товарами торгували Й. Барон, Р. Міллер, А. Страйт [748, s. 1781, 1784, 1805].

У сільській місцевості регіону торгові точки в німецьких колоніях почали виникати в останній чверті XVIII ст., коли йшло масове заснування німецьких поселень на землях українських сіл. Найдавнішим видом торгових закладів німців були корчми, де у вихідні й святкові дні німці-чоловіки за чаркою чи кухлем пива вирішували свої справи, в тому числі – створення нових родин, а також святкували празник врожаю Керб. Корчми діяли в Розенбергзі, Штайнфельсі на Добромильщині, Рожанці на Жовківщині, Дорнфельді, Райхенбасі біля Львова, Кайзердорфі на Самбірщині; Горохолинні на Богородчанщині, Людвиківці на Долинщині, Новому Селі на Жидачівщині, Феліцієнталі на Сколівщині та Бекерсдорфі на Підгаєччині [748, s. 1251, 1344, 1345, 1347, 1365, 1797, 1803, 1841].

Приватна торгівля товарами повсякденного вжитку в німецьких колоніях зародилася не пізніше 90-х років XIX ст., адже 1900 р. тут їх було ще дуже мало. Нам відомі торгові заклади навколо Львова Й. Бізанца в Айнзіделі (тютюнових виробів), Й. Канда в Мервичах, М. Гааб в Розенбергзі, Т. Бізанц у Фалькенштайні (молочні продукти). Надалі мережа торгових точок постійно зростала [863, s. 3]. Стаціонарна приватна торгівля в середніх і великих німецьких колоніях сільської місцевості Східної Галичини була достатньо розвинутою. Діяли – корчми, крамниці з продажу споживчих,

мішаних (продовольчої і промислової груп товарів), горілчаних і тютюнових виробів [373, арк. 16].

Основним торговим закладом у німецьких колоніях регіону була крамниця: продавали споживчі та промислові товари, тютюнові вироби, тощо. 1927 р. крамниці з продажу споживчих товарів зафіксовано в Ернстдофі Бібрського, Вайсенбергзі, Гартфельді Городоцького, Фрайфельді Любачівського, Дорнфельді Львівського воєводства, Людвиківці Долинського, Гельзендорфі Стрийського повітів Станиславського воєводства [748, s. 1208, 1238, 1235, 1240, 1777, 1797].

У німецьких колоніях краю дуже багато було торгових точок з продажу тютюнових виробів. Наприклад, 1927 р. в Ернстдофі, Регфельді на Бібрщині, Брундорфі, Вайсенбергзі, Роттенгані на Городоччині, Розенбургзі, Штайнфельсі на Добромильщині, Йосифсбергзі (2), Угартсбергзі на Дрогобиччині, Бургау, Дойчбаху, Новому Брусно, Фрайфельді на Любачівщині, Кальтвассері, Райхенбасі, Фалькенштайні біля Львова, Брукенталі, Михайлівці Равщині, Нових Купновичах на Рудківщині, Нових Бірчицях на Самбірщині, Збоїськах на Сокальщині, Мюнхенталі на Яворівщині; Новому Селі на Жидачівщині, Бредтгаймі на Надвірнянщині, Феліцієнталі на Сколівщині, Гельзендорфі на Стрийщині; Бекерсдорфі на Підгаєччині, Малинищі на Бродівщині, Константівці, Сапіжанці на Кам'яно-Струмилівщині, Ганунині на Радехівщині [748, s. 1208, 1215, 1217, 1225, 1228, 1235, 1252, 1256, 1257, 1257, 1258, 1263, 1314, 1318, 1344 – 1347, 1388, 1392, 1776, 1777, 1803, 1841, 1874].

Німецькі колонії мали крамниці продажу товарів продовольчої і промислової груп. Так, у Йосифсбергзі на Дрогобиччині й Кайзердорфі на Самбірщині, а також в Сигнівці поблизу Львова таких крамниць налічувалося по одній, в Рожанці на Жовківщині – дві [748, s. 1251, 1257, 1347, 1258, 1368]. У Станиславському воєводстві подібні магазини діяли в Махлинцю, Новому Селі на Жидачівщині. Зокрема, в 1934 р. на Долинщині були магазини в Енгельсбергзі, Пьохерсдорфі – по одному, Новому Мізуні – три,

Людвиківці – сім, а також у Ляндестрою – три і Угартсталою – п'ять на Калущині [373, арк. 16; 374, арк. 56; 748, s. 1798, 1803].

З усіх колоній роздрібна торгівля процвітала в Нойдорфі на Дрогобиччині і Сигнівці біля Львова. В першому поселенні було п'ять, а в другому аж шість торгових точок. Так, у Нойдофі на Дрогобиччині напередодні німецько-польської війни було п'ять магазинів: з них чотири – приватні та один кооперативний, а в Сигнівці поблизу Львова – один з продажу експортних товарів, два – з продажу спиртних напоїв, три зі збуту мішаних товарів [748, s. 1368]. Щоправда, були такі німецькі колонії, які не мали власних торгових точок: Гофнунгсау, Дебелівка, Новий Гузіїв, Тересівка на Долинщині [373, арк. 16].

У поселеннях німецької меншини регіону почала складатися мережа торговельних закладів польського культурно-освітнього товариства «Towarzystwo kółek rolniczych». Їх у Галичині почали закладати ще перед Першою світовою війною з ініціативи Т. Куделки, який 1899 р. запропонував при осередках просвітно-економічного товариства створювати власні магазини [1253, s. 126]. У повоєнному краю один з перших магазинів виник у Сигнівці в 1931 р. Він 1937 р. продав населенню товарів на суму 140 тис. злотих. Чистого доходу мав 2299 злотих [768, s. 182–183]. Крамниці польського рільничого товариства в 1936 р. діяли в Енгельсбергзі, Заклі, Людвиківці на Долинщині, Ізидорівці, Корнелівці, Новому Селі на Жидачівщині, Ляндестрою, Угартсталі на Калущині, Сморгі на Стрийщині [488, арк. 6, 8, 9, 12, 14, 41]. Конкретні фрагментарні відомості про роботу одного з них дійшли до наших днів. Ним виявився магазин «Towarzystwa kółek rolniczych» у Бекерсдорфі на Підгаєччині, обіг якого в 1932 р. становив 12965 злотих. Магазин реалізував товарів на суму 6783 злотих. Чистого прибутку мав на суму 132 злотих і 43 гроші [655, арк. 18].

Кооперативна торгівля німецької меншини в часах II Речі Посполитої була розвинута слабо. Відомо, що Станіславська громада німців мала кооперативний магазин «Єдність». Його витoki сягають 1908 р. Ним займався однойменний

кооператив, у якому наприкінці 1927 р. налічувалося 20 членів. Цей магазин 1 січня 1928 р. мав товарів на суму 1139 злотих. 1927 р. він реалізував покупцям товарів на 12991 злотий [430, арк. 7].

У німецьких колоніях торгові точки в багатьох випадках перебували в українців, поляків і євреїв. Так, у 1927 р. в Айнзінгені на Равщині тютюнові вироби продавав Ф. Козан. У Ернстдорфі Бібрського повіту цього ж воєводства продуктовими товарами торгував німець П. Шіл, а тютюновими виробами – українець А. Тариняк. Три торгові точки функціонували в Дорнфельді Львівського повіту. Продуктові магазини належали Р. Лаунгарду та Л. Лазеру, а з продажу спиртних напоїв – Х. Рьослеру. Перші дві особи, вірогідно, є німецького, а третя – єврейського походження [748, s. 1228, 1235]. У Вайнбергені, поблизу Львова свій магазин мав О. Корчовський. У Людвиківці Долинського повіту споживчими товарами крамував Г. Ямпель, а в Новому Селі на Жидачівщині – єврей С. Маргулес. У Бекерсдорфі на Підгаєччині тютюновими виробами торгував П. Комусевич, а в Сапіжанці Кам'яно-Струмилівщині – М. Баковей і т. д. [561, арк. 1; 748, s. 1797, 1803, 1841, 1892].

У Нойдорфі на Дрогобиччині з чотирьох приватних крамниць три перебували в руках українців, а тільки один належав польській родині. Два магазини мав О. Жирик і один О. Настанчук. Власником польського був М. Земняк. Кооперативний магазин належав українському кооперативу «Згода». О. Жирик торгував товарами першої необхідності. Один з магазинів знаходився у власному будинку, а другий – в орендованому помешканні М. Когута. Обидва мали малу площу і скромний асортимент товарів. О. Настанчук і М. Земняк торгували тютюном, цигарками і цигарковим папером [1319, s. 124].

В якому стані були крамниці в німецьких колоніях Східної Галичини, сказати дуже важко через брак першоджерел. Проте, відомо: окремі мали зразковий вигляд і послуговувалися рекламою. Так, у Нойдорфі на Дрогобиччині любо було глянути з точки зору оформлення і реклами на

український кооперативний магазин «Згоди», відкритий 1937 р. Він містився у орендованому будинку німця Ф. Спанера. Там можна було придбати продовольчі й промислові товари найкращої якості. Тут купували їх не тільки українці, але й євреї і поляки. Продавцями в магазині «Згоди» тоді працювали Й. Хамілець, Й. Баслер і О. Лонгава. Німці охоче ходили до цього магазину О. Жирика [1319, s. 124].

Багато німців відкривали власні магазини і в інших селах регіону й цим долучилися до розширення сільської торговельної мережі. Для прикладу, в 1933 р. З. Фрідлер у с. Сулятичі Жидачівського повіту Станіславського воєводства мав магазин і торгував продуктовими і промисловими товарами. Напередодні польсько-німецької війни 1939 р. в с. Стебник на Дрогобиччині подібний магазин мала Бругільда Біш [218, арк. 219; 436, арк. 10].

У деяких селах краю німці мали ресторани. Так, у промисловому Стебнику поблизу Дрогобича в міжвоєнному проміжку часу було чотири ресторани, з яких два належали полякам, а два – німцям [1037, с. 380–389].

Німці були причетні й до ринкової торгівлі. На міських ринках вони з вигодою збували продукти землеробства і тваринництва: зерно, картоплю, сир, молоко, масло, м'ясо, яйця, тощо. Продавали німецькі селяни на українських торгах і ярмарках також коней, корів і свиней. Так, колоністи Долинщини на ярмарках у Болехові, Калуші, Стрию, а також частково в Долині та Рожнятові продавали худобу [484, арк. 9]. Німці-колоністи Кам'янки-Бузької на торгах у Львові продавали яловичину і лій. Мешканці Бекерсдорфа у м. Підгайцях – картоплю, а на ринку в Коломиї молочні продукти збували німецькі господині Багінсберга, Маріягільфа і Флеберга на Коломийщині. Зокрема, на коломиїському ринку колоністи Багінсберга продавали як продукти рільництва, так і тваринництва. Господині німецьких громад Грабівця, Дуліб, Гельзендорфа, Угерська на Стрийщині продукцію збували у Стрию; Нойдорфа на Дрогобиччині на торгах у Дрогобичі – велику рогату худобу, коней і свиней, а бауери Гассендорфа, поблизу Трускавця, – коней на торгах у Дрогобичі [809, s. 4; 1327, s. 58; 748, s. 13884; 1319, s. 124;].

На торгах і ярмарках міст німецькі колоністи купували все необхідне для господарства: сіль, сірники, перець, солодощі, поросят, іноді телят і корів чи коня, також святковий одяг, взуття і постільну білизну тощо. Саме так поступали мешканці німецьких колоній Нойдорф на Дрогобиччині та Гельзендорф на Стрийщині [809, s. 124; 714, с. 2]. Як згадує Г. Гайстлінгер, на торги німкені ходили пішки, або їхали гужовим транспортом. Його мати щочетверга із Гельзендорфу їхала до Стрия, де продавала масло, сир, яйця, а потім, по розпродажі, в єврейських магазинах купувала все, що треба було для господарства [714, с. 2].

Ринкова торгівля відігравала велику роль не тільки в господарському, але й громадському житті німецької меншини. На торговиці можна було зустріти знайомого співвітчизника з села, щоб обмінятися новинами, а молодь там знайомилася. М. Мазур зазначає: «Щотижневі торги в ближньому Дрогобичу, в понеділки і п'ятниці служили продажі харчових надлишків – рільничих плодів, яєць, дробу і переробної продукції молока. Торгували також кіньми, худобою і свинями... Торги також були місцем поводу для зустрічей знайомих з інших сіл, розмов і переказів та отримання собі різних відомостей» [809, s, 124].

Німці регіону були учасниками внутрішньої торгівлі і в польських містах. Правда, їх участь відбувалася через посередників – збуто-заготівельні організації, які в них купували надлишки рільничої і тваринницької продукції і збували її на ринках польських міст. Так, німці Бекерсдорфу на Підгаєччині та громади села Кимир на Перемишлянщині продавали свиней заготівельникам Рогатина, а ті, в свою чергу, залізничним транспортом доставляли цілу партію хлівних тварин до Любліна, де збували покупцям. В одному з таких транспортів, відправленому з Рогатина до Любліна 24 липня 1931 р., ветеринари виявили свиней, заражених чумою, які належали господарям з цих поселень [442, арк. 90].

Даних про участь німецької меншини в зовнішній торгівлі польської держави виявлено дуже мало. Встановлено, що в той час найкраще

міжнародна торгівля процвітала на Долинщині, де населення відсилало вгодовану худобу не лише на місцеві ринки Болехова, Долини, Калуша, Рожнятова, Стрия, крайові ринки в Львові, Варшаві, але й до Праги і Відня. Особливо розвинута була тут закордонна торгівля деревом, яке збували до Англії і Голландії [373, арк. 13; 484, арк. 9].

Отже, у зв'язку з діяльністю товариства «Kółek rolniczych», «Спілки німців-християн Галичини» (далі СНХГ) та кредитних кооперативів у колоніях зароджується стаціонарна торгівля товарами щоденного вжитку. Розгалужена сітка приватних торгових закладів у колоніях почала складатися лише на початку ХХ ст. Більшість їх знаходилася в руках євреїв. Магазины в колоніях належали громадським товариствам, торговельним кооперативам і приватним особам.

Найбільшого розвитку стаціонарна торгівля в колоніях досягнула в міжвоєнному часі. Вона набрала цивілізованого вигляду і мала рекламу товарів. Це було новацією в сільській торгівлі. Свої магазини німці мали також у містах, містечках і селах краю. Деякі з них пропонували широкий асортимент товарів не тільки крайових, але й закордонних виробників. Відомі власники магазинів підтримували сталі контакти з місцевими та із закордонними фірмами.

3. 6. Кооперативний рух

Велику підтримку розвитку землеробства, тваринництва і ремесла німецького населення краю надавали кредитно-ощадні, заготівельно-збутові, молочарські кооперативи. Першими розпочали свою просвітницьку роботу в масах німецької меншини кредитівки, так звані «Каси Райффайзена». Кредитні каси в німецьких колоніях почали засновувати лише на початку ХХ ст. Піонерами кредитної кооперації німців стали колоністи Маріягільфа, Багінсберга, поблизу Коломиї, Мокротина, Сигнівки, недалеко Львова та Ляндестроя на Калущині. Першу – засновано 28 червня 1902 р., а другу – 13 листопада 1902 р. Третя і четверта – виникли 1903 р. Наступного року чергову касу відкрито 25 липня в Сигнівці [750, s. 10, 11, 23, 34, 35, 48, 49;

761, арк. 10-235]. Німецька кооперація мужніла з кожним роком і на теренах краю наприкінці 1913 р. нараховувала 41 кредитно-ощадну кооперативу, до якої увійшли 2835 членів. Сума ощадних вкладів становила 617 тис. корон, а позичок – 755 тис. корон. Весь капітал 41 «Каси Райффайзена» у німців досліджуваного регіону налічував 2,23 млн корон. На таку ж приблизно суму було позичено грошей співвітчизникам для розвитку сільського господарства, ремесла, підприємницької діяльності. Проте, успішну її діяльність перервала Перша світова війна, яка завдала великих збитків [498, арк. 1-47; 501, арк. 1-267].

Після відступу російських військ у 1917 р. першою запрацювала «Каса Райффайзена» у Станиславові. За нею відновила свою роботу кредитна каса в Дорнфельді (20. 02. 1922). Під кінець 1922 р. вже діяло 11 «Кас Райффайзена». Вони об'єдналися в «Спілку німецьких рільничих кооператив Малопольщі» з централлю у Львові, яка мала вплив на розвиток німецької кооперації не тільки всього краю, але й на Волинь, Люблінський і Холмський повіти Люблінського воєводства та Краківське воєводство [1310, s. 41]. Очолив кредитну кооперацію німців досліджуваного регіону Р. Болек (9. 10. 1887 – 18. 01. 1940), колишній активний член львівського осередку товариства «Gustav Adolf Verein». Рада спілки складалася з двох осіб: С. Байгерта, Х. Роллауера [592, арк. 111; 1310, s. 41]. Видатними діячами кооперативного руху німецької меншини були Р. Болек, Й. Мюллер, пастор Ф. Зеєфельдт, Р. Менш, С. Байгерт та Р. Кайпер. Пресовим органом спілки кооператорів вважалася загально регіональна національна газета «Ostdeutsches Volksblatt» [1406, s. 192].

Завдяки Управі кооперативний рух німецької меншини став розвиватися вшир і на початок 1925 р. налічувалося 48 діючих кооператив. Процес відродження кредитних кооператив тривав до початку лютого 1931 р. Вони відновлювались за таким хронологічним порядком: у Стрию (31.01.1923), Гельзендорфі (17.03.1923), Бригідау (24.04.1928), Константинівці (19.05.1928), Бредтгаймі (5.09.1928), Унтервальдені (7.04.1929), Августдорфі

(19.01.1931) [602, арк. 1-20; 409, арк. 1–8; 723, арк. 107-112]. Нові кооперативи німецької меншини краю виникали в такій послідовності: Візенбергзі, Гассендорфі, Феліцієнталю (1928), Станині (1931), Пьохерсдофі (1933), Новому Селі (1935), Брукенталі, Йосифсбергзі, Махлинці (1936) [768, s. 90, 100, 104, 108, 180, 182, 184].

У цілому картина розвою кооперативного руху німецької меншини на східногалицьких теренах в міжвоєнному часі виглядала так: у 1926 р. вже налічувалося 49, 1928 – 48, 1930 – 55, 1932 – 64, 1933 – 68, а в 1937 – 63 німецькі кооперативи. Станом на 1 січня 1935 р. німці в Східній Галичині мали 54 кооперативи, в тому числі в Львівському – 25, Станиславівському – 21 і Тернопільському воєводствах – 8. Всі вони входили в склад «Спілки німецьких кооператив в Польщі» і були залежні від її директора, доктора Вагнера [1278, s. 97].

Відроджені кооперативи німецької меншини регіону були малочисельними. В найменшому, в містечку Болахів Долинського повіту, налічувалося заледве 10, а найбільшому, в Бригідау Стрийського повіту Станиславівського воєводства, – 94 членів. Отак, станом на 31 грудня 1927 р. в Львівському воєводстві у Візенбергзі нараховувалося 15, в Шумлау – 17, в Шьонталі – 18, в Брукенталі – 22, в Нових Бірчицях – 23, в Мужилівчях (Мюнхенталі) – 26, в Айнзінгені – 28, в Вайнбергені, Теодорсгофі – по 31, в Кьонігсау – 36, в Гартфельді – 41, в Дорнфельді – 58 кооператорів.

Малими за чисельністю членів були кооперативи німецької меншини як Станиславівського так і Тернопільського воєводств. Зокрема, в Брочкові налічувалося 12 членів, в Ляндестрою – 16, в Станиславові, Угартсталі – по 17, в Гельзендорфі – 23, в Бредтгаймі, Горохолині – по 26, в Августдорфі – 43, в Стрию – 63, в Мікульсдорфі – 68, в Корнелівці – 77, в Маріягільфі – 87, в Багінсбергзі, Бригідау – по 94 Станиславівського; в Полівцях – 14, Сапіжанці – 25, в Ангелівці – 27, в Унтервальдені – 30 та Йосифові Тернопільського воєводств – 36 членів [430, арк. 3 зв.]. Кооператори німецької меншини Східної Галичини були дуже рухливими і їх «Спілка німецьких кооператив Малопольці» поширила

свій вплив і діяльність на німецьку меншину Волині. Для керівництва кредитними кооперативами у волинському краї 1926 р. в Луцьку створено спеціальне дочірнє управління під назвою «Merkato» [Див.: додатки. Діаграма 2].

Авторитет кооперативів у німецьких колоніях краю був великий, а тому кількість їх членів постійно зростала. Ось наприклад, Бредтгаймівська «Райффайзенка» у 1920 р. мала 32, у 1929 – 46, а в 1933 – 50 осіб; Станіславська в 1909 р. налічувала 69, в 1920 – 118, у 1929 – 150, а у 1933 – 160 осіб. Багінсбергський заготівельно-збутовий кооператив нараховував 1921 р. 150, а в 1933 – 250 осіб [351, арк. 23; 458, арк. 313 зв.]. По східногалицькому регіону чисельність членів кооперації німецької меншини в 1926 р. становила 1111, 1929 – 2826, а 1937 – 4399 осіб.

Кількісний ріст членів німецької кооперації в передвоєнний часі припадає на 1913 р. У перші повоєнні роки він йшов дуже повільно. Довоєнного рівня сягнув лише 1928 р. У наступні шість років кількість кооператорів майже подвоїлася. Це дає підстави твердити, що німецька кооперація в середовищі німецького селянства Східної Галичини була впливовою в їхньому економічному житті [Див.: додатки. Діаграма 3]. У 1935 р. у рядах німецької кооперації Польщі було 5474 члени, в тому числі 132 власники підприємств, 351 ремісник, 399 сільськогосподарських робітників, 425 представників місцевої адміністрації, 681 особа інших занять та 3486 німецьких селян. Отже, рільники склали 68 %, тобто більшість членів німецької кооперації. З них на Львівське воєводство припадає 1259, Станіславівське – 838, а Тернопільське – 1106, що разом складає 3203 осіб [1337, s. 424, 426].

Кооперативи німецької меншини регіону були різногалузевими. Так, 1931 р. німці мали одну будівельну, дві молочарні, чотири торговельні, п'ять міських кредитних установ та сорок сім ощадно-кредитних – «Кас Райффайзена». У лавах німецьких кооператорів перебувало 4000 осіб [1297, s. 63]. Вказана тенденція розвитку німецького кооперативного руху у Східній

Галичині зберігалася до Другої світової війни. Це засвідчують дані польської статистики за 1935 р.: німці мали по одній будівельній, кредитній (з державною гарантією) і торговій, 6 молочарських, 7 збутових і 54 кредитних рільничих кооперативних спілок. По воєводствах вони розподілялись так: у Тернопільському – 8, Станиславівському – 24 і Львівському – 38 кооперативів [590, арк. 1-236; 590, арк. 1-127; 1337, s. 423].

Німецькі кооперативи, як і українські та польські, в своїй щоденній практичній діяльності керувалися статутом, який затверджувався воєводською владою. В ньому чітко було окреслено коло завдань, які будуть вирішувати кооперативи. Ось для прикладу, 5 вересня 1929 р. в Львові затвердили статут «Ощадно-позичкової каси німців церковної громади Гартфельд і Бурґталь», в якому зазначено: предметом діяльності кооперативи є надання кредитів на основі іпотеки або поручительства чи застави; прийняття вкладів з виплатою відсотків; здійснення переказів у межах держави; купівля і продаж дорогоцінних паперів, заставних документів, акцій тощо; відбір виплат для третіх осіб, векселів та документів; надання гарантій банковим інституціям польської держави; приймання на депозити цінних паперів; посередництво в закупівлі рільничої продукції потрібних для ведення рільничого і домашнього господарства; оренда членам кооперативи сільськогосподарських машин і знарядь; купівля і продаж земельних наділів та будинків, для уникнення зайвих витрат; дбати про культурний розвиток членів кооперації шляхом проведення лекцій, доповідей, вікторин, курсів, вистав, заснування профільних бібліотек, читалень та інших заходів, спрямованих на добре господарювання і культурний розвиток.

Подібним був статут кооперативи німецької громади Щирця, яка крім щирецьких кооператорів обслуговувала співвітчизників Айнзіделя, Загородок, Острова, Розенберга і Фалькенштайна. Його затвердили у Львові 5 вересня 1929 р. Статут кредитної кооперативи німців Левандівки, Богданівки і Сигнівки затверджено 27 вересня 1929 р. Роботу останньої очолювали

А. Енгель, В. Лаунгард і Ф. Рінк, які заступили Я. Штадельмаєра, В. Васса та Я. Ліберті.

У кожній колонії, де існували кооперативи, були свої активісти, які очолювали кооператорів на місцях. Зокрема, в Дорнфельді (20. 02. 1922) – Й. Шік (голова), Г. Бехтльофф (заступник), К. Раух (касир), Я. Бекер, Я. Гарл-фінгер, Я. Георг, Л. Рьослер, Ф. Зеефельд, Й. Шіссер, В. Шрауер. В Унтервальдені (1929) місцеву кооперативу очолювали Г. Руппенталь, Р. Руппенталь, К. Фогель, Г. Юнг і П. Юнг. У Кальтвассері (26. 05. 1931) на чолі місцевої кооперативи стояли К. Фогель (голова), В. Месснер (секретар), Я. Ассманн (касир). На Левандівці (1935) кооперативом керували А. Енгель, В. Ассманн і Ф. Ріней і т. д. [409, арк. 2 зв.–6 зв; 592, арк. 88, 111; 595, арк. 1; 621, арк. 58].

У перших роках існування кредитно-ощадні кооперативи були маломісними. Як свідчать статистичні дані, вони надавали по декілька позичок і на невелику суму. За даними Я. Маєвського, в 1926 р. ними надано лише 261 позику на суму 76 тис., або одна квота кредиту виносила 291 польський злотий [1310, s. 89]. Щоправда, з кожним роком вони набирали сили і ставали непоганими інвесторами на місцях. Так, вже 1927 р. кооперативи здійснили 352 позички на суму 374 тисячі злотих. На цей раз одна надана позичка в середньому обчислювалася в 403 злоті [1310, s. 89]. Надалі з кожним роком сума позик зростала. Так, у 1929 р. німецькі кооперативи надали колоністам позики на 1150 тисяч, а в 1934 – на 1597 тисяч польських злотих [1279, s. 194]. Пізніше кредитно-ощадні кооперативи системи Райффайзена зміцніли і посідали великий кредитний капітал для позичок співвітчизникам. Зокрема, у 1931 р. Кальтвассерівська спілка мала 17000, а Дорнфельдська – 70000 польських злотих. Основним недоліком роботи цих кас була національна замкнутість: позичками могли користуватися тільки німці. Кожна каса обслуговувала жителів самої колонії і дисперсних німців з оточуючих її сіл. Так, «Каса Райффайзена» Кальтвассера обслуговувала лише німців з Зимної Води, Зимновідки і Рудного [594, арк. 1-5; 592, арк. 88, 111].

Певні капітали німецькі кооперативи мали не тільки завдяки успішній праці, але й постійних фінансових вливань із Німеччини. Польський дослідник Т. Ковалак негативно оцінює підтримку Німеччиною кооперативів на місцях у Польщі. Він твердить, що така підтримка мала тіньовий вплив на німецьку меншину: серед частини німців поширювалася ідеологія націонал-соціалізму, а молодонімці творили п'яту колону. Своє твердження автор не підкріпив першоджерелами, а тому його слід вважати надуманим і хибним [1279, s. 205].

Правда, кредитів для раціонального ведення сільського господарства німецьким селянам Східної Галичини не вистачало, тож вони були змушені звертатися за позикою до Земського кредитного товариства у Львові, яке в 1925 р. німцям регіону надало кредитів на суму 11027, в 1926 р. – 17174, а в 1928 р. – 16141 польських злотих [1279, s. 189]. Крім надання позик німецьким селянам кооперативи цього типу ще займалися забезпеченням колоністів товарами першої необхідності, але не проводили торгівлі зерном, насінням чи іншими видами сільськогосподарської продукції [1310, s. 89].

Важливу роль у зміцненні селянських господарств в німецьких колоніях Східної Галичини відіграв національний кооперативний банк. Його засновано у вересні 1927 р. у Львові при підтримці Познанського сільськогосподарського банку, який розпочав роботу 1 січня 1928 р. Він надавав німецьким ощадно-кредитним кооперативам пільгові кредити, щоб вберегти їх від руйнації, для закупівлі земель в розорених польських селян та підтримки і збуту продукції німецьких молочних кооперативів регіону. Так, завдяки наданим кредитам цим банком в січні – квітні 1927 р. німці зуміли скупити у поляків 25 земельних наділів і поселити на них колоністів німецького походження [1310, s. 153, 190]. Такі фінансові інституції німці мали і в інших регіонах Польщі, зокрема, Волині, Помор'я і т. д. Для прикладу, при підтримці німецького банку «Кредит» в Луцьку в 1927 р. для німецьких колоністів куплено декілька земельних наділів. На Помор'ю місцеві німці на закордонні кредити зуміли у 1925–1935 рр. викупити у

поляків 295 рільничих господарств загальною площею 4248 га [1310, s. 153, 193].

Кооперативний рух німців краю у м'ясо-молочній галузі зародився в міжвоєнному часі. Перший кооператив із заготівлі та збуту худоби засновано в Багінсбергзі 5 червня 1921 р. за ініціативою А. Баумунка. До складу управи цієї кооперативи ще увійшли скарбник Р. Баумунк, член управи К. Баумунк, В. Коль та Г. Шмідт. Крім Багінсберга заготівельно-збутові кооперативи станом на 1 січня 1937 р. діяли у Брукенталі, Візенбергзі, Йосифсбергзі, Маріягільфі, Махлинцю, Новому Селі та Флебергзі [458, арк. 16–32; 768, s. 180, 182, 184]. Молочарні кооперативи меншини теж розвивалися успішно. Першу молочарню заклали 1927 р. колоністи Махлинця на Жидачівщині. Сюди зносили молоко і колоністи сусідніх німецьких колоній, зокрема, Волі Обласницької [970, s. 5]. За результатами роботи цієї молочарні в 1936 р. відомо, що господарі здавали молоко від 673 корів. За рік на молочарні перероблено 954195 літрів молока, з якого вийшло 42 тонни і 820 кг масла та 700 літрів сироватки [448, арк. 24].

Другу молочарню засновано 29 лютого 1932 р. в Дорнфельді. Цей кооператив ще приймав яйця. Його управа складалася з п'яти осіб і обиралася терміном на три роки. До першого складу управи дорнфельдської молочарні входили В. Бехтлофф, Р. Кюгнер, Й. Шік, К. Шреуер та Г. Якоб. Розвивалася вона дуже добре і кожного року мала прибутки. Уже в перший рік свого існування мала дохід на суму 1216, а в 1933 р. – 900 польських злотих [693, к. 255; 930, s. 8].

Третю кооперативу німці краю заснували 22 липня 1934 р. в Бригідау Стрийського повіту Станиславівського воєводства. Її освятив пастор О. Мітшке. В урочистостях взяло участь 200 осіб не тільки з Бригідау, але й сусідніх німецьких колоній: Йосифсбергу, Кьонігсау та Нойдорфа Дрогобицького повіту Львівського воєводства [369, арк. 146]. Того року нову молочарню засновано в Унтервальдені Перемишлянського повіту Тернопільського воєводства. Постійно сюди молоко здавало 55 осіб, які були

членами цієї молочарні. Згадані молочарні працювали рентабельно. Так, за 1937 р. чистий дохід молочарні в Унтервальдені на Перемишлянщині складав 323, в Бригідау на Стрийщині – 348, а в Махлинцю на Жидачівщині – 2666 польських злотих [768, s. 149, 151]. В 1934 р. розпочали свою роботу молочарні в Ляндестрою та Угартсталю на Калушині [374, арк. 60].

Молочарські кооперативи у своїх рядах 1936 р. об'єднували 1068 членів. Їх майно оцінювалося на суму 47766 злотих, а запасний фонд нараховував 7089 злотих, що разом складало 54855 злотих. Річний чистий прибуток становив 9659 злотих. Молоко до шести вищезгаданих німецьких молочарень зносило 1489 осіб, з яких 941 – члени кооперативи. Молокоздавачі тримали 2307 корів, 184 були тимчасово недійними. На молочні пункти доставлено 5355000 кг молока, з якого перероблено 228003 кг масла, 10290 кг сметани, 9092 сиру і 415673 кг маслянки. Для одного кілограма масла йшло 3,6 кг сметани, а на один кілограм сиру – 9,9 кг молока. Середня жирність молока становила 8,5 %. У 1939 р. кооператори молочної продукції реалізували на суму 546250 злотих [773, с. 8].

Дисперсні німці, що проживали в українських селах, також тримали власні молочарні. Вони прилучали до збуту молока і місцевих українських селян у тих селах, де не було національних кооператив, чим покращували матеріальне становище і корінних мешканців. На Коломийщині 1937 р. власні молочарні мали Марта Брубахер з Замулинців, Якоб Делфінгер із Матіївців, Павло Хрістен з Лісного Хлібичина. М. Брубахер за день приймала від місцевих селян 500, в зимовий період – 400, а Я. Делфінгер та П. Хрістен відповідно 400 і 300 та 300 і 200 літрів молока [464, арк. 12].

Будівельникам німецької громади Львова підтримку надавав кооператив «Christliche Bau – u. Wohnungsgenossenschaft», який засновано у Львові в 1924 р. Станом на 31 грудня 1927 р. він налічував 54 членів різного соціального походження: два землевласники, дев'ять промисловців, двадцять вісім чиновників, п'ятнадцять інших осіб. На своєму рахунку цей кооператив мав 8649 злотих. Чистого доходу в 1927 р. він отримав 409

злотих. Найбільшим його успіхом було зведення в місті цілого найсучаснішого спортивного комплексу для німецької громади міста, який відкрили в 1927 р. Згодом кооператив змінив свій статут і займався обслуговуванням цього спортивного комплексу аж до Другої світової війни [430, арк. 7 зв.–8; 1310, s. 42].

В торгівлі функціонувало тільки дві спеціалізовані кооперативи. Перша звалася «Єдність» і була заснована в Станиславові. Вона в міжвоєнному часі дуже успішно працювала і приносила своїм пайовикам тільки прибутки. Зокрема, в 1927 р. кожен член кооперативи отримав по 17 злотих доходу [430, арк. 7]. В 1937 р. продано товару для населення на суму 62 тисячі злотих, а чистий дохід складав 347 злотих [768, s. 182, 183].

14 лютого 1930 р. в Коломиї окружний суд зареєстрував нову торгову кооперативу в Маріягільфі (Маріївка) поблизу Коломиї. Вступний внесок становив 20 злотих. Управа кооперативи була з 10 осіб, із яких 5 – заступники. Головою новозаснованої кооперативи став Ф. Бауманн. До її управи увійшли Я. Блехіндер (касир), о. Гарбич, Й. Вурм (секретар), Й. Штраус. Заступниками управи обрано Ф. Куделку, К. Райтмаєра (Рожанівка), Е. Ленера, Ф. Ленера та К. Вебера. Окрім них, торгові кооперативи ще діяли в Новому Селі (1935) і Махлинці (1936). Торгові кооперативи торгували товарами першої необхідності та сільського виробництва [768, s. 184; 1310, s. 90].

Німецькі кооператори збиралися у Львові на підведення підсумків роботи. Так, з нагоди двадцятиріччя заснування «Спілки кооператорів Малопольщі» 18 травня 1930 р. в залі офіцерського казино у Львові відбувся святковий вечір, яким керував Р. Болек. На урочистість з'їхалися гості зі всього краю, зокрема, голова сеймового клубу Польщі А. Найманн, пастори М. Вайдауер з Багінсберга, Шік зі Станиславова, суперінтендент лютерано-кальвіністської церкви Т. Цьоклер та ін. Ревізор «Спілки кооператорів Малопольщі» Кайппер звітував перед гостями і кооператорами про роботу кредитної кооперації з 12 травня 1929 р. по 18 травня 1930 р. З

добрих справ управи «Спілки» відзначимо проведення в січні 1930 р. зимових курсів з вивчення передового досвіду в сільському господарстві, якими опікувався інженер Фрайсманн.

Після звіту вибрано новий склад управи «Спілки», до якого ввійшли Р. Менш з Розенберга, Я. Райнпольд з Маріягільфа, Й. Гелевітш з Мюнхенталя, Й. Шік з Дорнфельда, С. Байгерт, голова з Цвітової, Ф. Зеефельд, заступник голови з Дорнфельда, Р. Болек, Й. Мюллер зі Львова, Й. Штадельмауер з Левандівки та Г. Швайтцер зі Львова. Після цього гості побували на футбольному матчі спортивних клубів «Vis» і «Sparta».

У наступному п'ятиріччі кооперація німців Східної Галичини, не дивлячись на економічну кризу в польській державі, розвивалася успішно. Про досягнення німецьких кооператорів за 1931–1935 рр. ішла мова у звітній доповіді голови «Спілки німецьких кооператив» Р. Болека 5 травня 1935 р. на ювілейних зборах, у яких взяло участь 200 осіб: делегатів і гостей з різних куточків краю, з нагоди 25-річчя діяльності «Спілки» [624, арк. 31]. Позитивним моментом у діяльності кооперації між двома ювілеями, – відзначив голова, – є те, що бажаючі через кооперативи могли брати державну позику на інвестування підприємницької діяльності. Разом з тим, великим гальмом у розвитку кооперації німецької меншини голова вважав позбавлення державою права самому керівництву робити перевірку діяльності місцевих національних кооператив. Далі він зазначив, що німецька кооперація стоїть на засадах польської державності, але виступає за збереження національної ідентичності меншини. Здобутки «Спілки німецьких кооператив» в цілому за 25 років розкрито у спеціально виданій ювілейній брошурі. У кінці доповіді Р. Болек накреслив перспективи розвитку «Спілки» на найближчі роки. Збори пройшли у святковій атмосфері [624, арк. 31].

Для запровадження в сільському господарстві німецьких колоній східногалицьких теренів нових досягнень науки, у Львові 1930 р. заснували національне культурно-освітнє сільськогосподарське товариство

«Deutsche Landwirtschaft». Одним із важливих напрямків діяльності цього товариства була організація вивчення сільською молоддю німецьких громад регіону передового досвіду в сільському господарстві. Така школа передового досвіду була заснована 1923 р. в Бригідау на Стрийщині. У ній постійно, протягом трьох місяців, навчалась невелика група молоді з різних колоній Східної Галичини. Наприклад, 1930 р. перший курс навчання тривав з 3 січня по 5 квітня. На цьому потоці навчалось 12 юнаків з кількох колоній краю. Товариство постійно щомісяця у національній газеті «Ostdeutsches Volksblatt» друкувало чотиристорінковий додаток «Der deutsche Landwirtschaft in Kleinpolen», у якому публікувалися новинки в галузі сільського господарства німців всієї Галичини, історичної батьківщини і європейських держав [609, арк. 1–60].

Керівництво кооперативним рухом постійно дбало про підготовку керівних кадрів на місцях. З цією метою в Львові для здібних кооператорів організували спеціальні курси. Вони запрацювали 2 січня 1930 р. з ініціативи інженерів Грісманна та Россена в Бригідау, коли було проведено перший набір слухачів [908, s. 1–2, 5–6]. На ниві культурного дозвілля кооператорів меншини добре себе зарекомендувала кредитний кооператив німців Левандівки. Тут 2 лютого 1930 р. в залі зібрань Райффайзенкаси з ініціативи кооператора К. Дітріха проведено вечір гумору, а також показано сатиричну комедію «Фраєр». Частину відсотків своїх доходів кооперативи спрямовували для підтримки національних шкіл, церкви, культурно-освітніх осередків та бібліотек [1310, s. 90].

Насамкінець, варто наголосити, що німецькі кооператори політики не торкалися і з політичними партіями не підтримували ніяких зв'язків. Так, у донесенні Тлумацького старости про роботу «Каси Райффайзена» в німецькій колонії Константинівці зазначається: «В політиці не відіграє жодної ролі. В гміні вона має поважне значення, однак тільки в господарських справах. Члени товариства участі в політиці не беруть». Подібна інформація є в рапорті стрийського старости, в якому

зазначається, що кооператори колонії Бригідау «...політичним впливам не підпали» [409, арк. 3 зв., 8].

На жаль, у польській науковій літературі існує зовсім протилежна думка, яка не оперта на першоджерела. Її репрезентує польський дослідник Я. Маєвський, який твердить, що представники німецької кооперації Польщі визнавали цю Спілку за таку собі німецьку організацію, що відповідала за збереження відрубної національної і культурної окремішності німецької меншини. Така діяльність, на його думку, мала виразно політичний характер і виходила поза статутні рамки кооперативної організації [1310, s. 42].

Про яку відрубність і окремішність кооперації німецької меншини можна говорити, якщо вона тісно співпрацювала з польськими кооператорами, керівники яких часто бували на звітних зібраннях німецьких кооператорів у Львові. Як зазначає Я. Маєвський, їх стосунки похолоднішали з 1937 р. через неадекватні дії польської влади, але не стали ворожими і неприязними [1310, s. 114].

Отже, можна стверджувати, що різного виду кооперативи відіграли в долі німецької меншини краю важливу роль: вберегли багато селянських і ремісничих родин від розорення, краху та еміграції за кордон. Їхня історична заслуга полягає в тому, що завдяки поширенню передового досвіду в аграрному секторі та наданню індивідуальних кредитів кооперативами різних типів, сільське господарство та ремесло в багатьох німецьких колоніях піднялось на якісно новий рівень. В їх середовищі з'явилися люди з власним капіталом, які вкладали його в різні галузі виробництва регіону, чим спричинилися до поступу не тільки окремих німецьких колоній, але й до появи нових ремісничих майстерень, промислових об'єктів, що сприятливо вплинуло на економічний розвиток досліджуваного терену. Підтверджені політичної діяльності та протиправних дій антипольського характеру німецьких кооператорів у міжвоєнному

періоді нам не вдалося виявити. Вони діяли в рамках статутних вимог кооперативів дбаючи про збереження національної ідентичності.

Основою економічного розвитку німецької меншини краю було багатогалузеве сільське господарство і ремесло. З галузей сільської господарки найбільш розвинутими виявилось рільництво і тваринництво. З ремесел найкраще розвивалось млинарство, ковальство, кравецтво, шевство. Допоміжну роль в житті німців відігравало: бджільництво, мисливство і рибальство. Завдяки просвітній роботі первинних економічних товариств та матеріальній підтримці національних кооперативів рільництво і тваринництво німці плекали на основі передових досягнень європейської агрономічної науки, а тому в загальному їх показники були дещо кращими ніж в українців, а при рівних умовах господарювання приблизно однаковими, а в окремих випадках навіть ліпшими. У хронологічних рамках склалася місцева торгівельна мережа у вигляді крамниць. Німці регіону були втягнуті в ринкову і ярмаркову, а міжнародну торгівлю через посередників. Кооперативний рух розвивався як в містах так і селах. Ним були охоплені всі верстви німецького населення краю. Кооператори діяли в рамках статутних вимог. Заслуга кооператорів полягає не тільки в підтримці вітчизняного виробника, але й у збереженні національної ідентичності в умовах колонізаційного курсу польської держави.

Розділ 4.

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ

4. 1. Початкова і середня освіта

Витоки формування шкільництва німецької меншини сягають останньої чверті XIV ст., але основна його мережа сформувалася за австрійської доби. У цілому можна констатувати, що кожна середня і велика колонії німців з входженням Східної Галичини до складу II Речі Посполитої мала свої національні школи [151, арк. 1-12; 158, арк. 1-121; 159, арк. 1-23; 160, арк. 1-117; 161, арк. 1-117; 163, арк. 1-188; 164, арк. 1- 66; 165, арк. 1-98; 167, арк. 1-133; 170, арк. 1-3; 174, арк. 1-79; 181, арк. 1-11; 229, арк. 1-78; 696, s. 1-242; 752, p. 1-350; 1440, s. 1-210; 1441, 1-250; 1442, s. 1-322; 1443, s. 1-579; 1444, s. 50-610; 1445, s. 200-850; 1446, s. 60-750; 1447, s. 700-1020; 1148, s. 800-1150]. В малих колоніях існували так звані зимові школи, коли декілька дітей навчалися азів грамоти тільки у зимовий час. Діти збиралися почергово в одній з хат, де їх навчав хтось із грамотних людей: авторитетний селянин, ремісник чи відставний солдат. Ці школи діяли в колоніях Зігенталь, Оберсдорф, Ялове, Яммерсталь. Вони збереглися аж до Другої світової війни. Наприклад, в 1930 р. така школа діяла в Яловому на Добромильщині, яку відвідували діти німців українського села та німецької колонії Принценталь [700, s. 184]. Таким чином у протестантських поселеннях навчанням були охоплені практично всі діти шкільного віку.

Між двома світовими війнами до мережі німецьких шкіл додалися ще сім нових шкіл – у Стебнику біля Дрогобича (1920), Левандівці поблизу Львова (1923), Дрогобичі (1930), в місті Миколаєві (1935) Львівського, Заклі поблизу Велдіжа (1924), Монастирчанах на Богородчанщині (1927) і Тересівці на Долинщині (1932) [383, арк. 31; 660, арк. 89; 845, s. 101; 1175, с. 245-246; 1325, s. 203].

Німецьке шкільництво розвивалося у складних умовах: по-перше, багато шкіл в часі Першої світової війни було зруйновано і деякі з них довгий час

були не чинними. Для прикладу, в Карлсдорфі на Сколівщині школу спалено в вересні 1914 р. Як зазначалося в звіті Сколівської повітової шкільної ради в 1923/1924 навчальному році вона не розпочинала своєї роботи. В цей час на Сколівщині не працювала національна школа в Аннаберзі, бо її будинок був непристосований до навчання [182, арк. 32]. В сусідньому Дрогобицькому повіті Львівського воєводства в 1918/1919 навчальному році діяло лише дві німецькі школи з шести: у Кьонігсау і Нойдорфі [182, арк.1-49; 186, арк. 1-98; 189, арк. 20 зв.]. В 1915 р. у Нових Бірчицях на Самбірщині російські вояки гранатами знищили школу, кірху, а саму колонію спалили. Її мешканці змушені були посилати дітей на навчання в наспіх збудований барак, а також там відправляти Богослужіння. За складеним у травні 1925 р. кошторисом на відбудову потрібно було 22 тис., в тому числі на школу – 14 тис., а кірху – вісім тис. польських злотих [544, арк. 8, 9]. В Ангелівці на Золочівщині школа запрацювала лише в 1922/1923 навчальному році [190, арк. 25].

По-друге, національну школу намагалися полонізувати через навчальний процес, запроваджуючи польську мову навчання. Зокрема, з 1918/1919 навчального року польською мовою викладали в німецьких колоніях Маріягільф, Розенгек, Флеберг поблизу Коломиї та в школі німецької громади Борині Турківського повіту. У 1928/1929 н. р. у громадах Брочків і Одиниця поблизу Долини діяли польсько-німецькі, а в колоніях Гофнунгсау, Людвиківка, Новий Мізунь Станиславівського воєводства Малманнсталь на Дрогобиччині – школи з польською мовою викладання. 31 травня 1930 р. польську мову запроваджено в школі колонії Корнелівка на Жидачівщині [179, арк. 29, 50 зв.; 183, арк. 20 зв., 24 зв., 28 зв.; 185, арк. 9 зв.; 187, арк. 7; 189, арк. 29; 191, арк. 1-273]. За офіційними даними в 1934/1935 навчальному році функціонувало 19 шкіл з польською мовою викладання: Львівському – 12, Станиславівському – 6 і Тернопільському – 1 [286, арк. 1-98].

Характеризуючи німецьку початкову освіту доби II Речі Посполитої, слід наголосити, що школи німецької меншини мали необхідну наочність, утримувалися у взірцевому стані, а вчителі в основному були лояльними до

польської влади. При школі для вчителя обов'язково було помешкання з господарськими будівлями та земельною ділянкою. Зокрема, шкільний інспектор Тлумацького повіту Станиславівського воєводства А. Брила, перевіряючи стан навчання в початковій школі колонії Могила, у звіті від 7 листопада 1932 р. писав: «В школі навчається одинадцять учнів. Заняття веде молодий, з дворічним стажем, але працьовитий і сумлінний вчитель Й. Брайтер. Школа відповідає всім вимогам міністерства освіти і утримується в порядку, ведеться шкільна метрика (історія школи). З наочного обладнання школа мала біблійний атлас, картини з природознавства, історичної хронології, всі портрети польських королів, карту Польщі, міри довжини (дециметр, метр), міри сипучих тіл (літр, півлітра, кварта), кутомір, лінійку, циркуль, стоячу рахівницю, термометр, компас, рухомий алфавіт та лупу. На стінах класу були розвішені образ Ісуса Христа, герб Польщі, портрет президента польської держави Й. Пілсудського, портрет Й. Гьоте...» [168, арк. 22–37]. У матеріалах інспекторської перевірки державної євангельської школи в Августдорфі на Снятинщині за 1934 р. зазначається, що школа вимурувана 1863 р. і покрита бляхою. Її довжина 15, а ширина 10 м. Вона відповідає санітарно-гігієнічним вимогам і має необхідну шкільну наочність. Інвентар складався з вчительського стола, двох крісел, настінної дошки, однієї шафи та семи лавок. Помешкання вчителя було з двох кімнат, кухні та комори. При школі для господарки вчителя були мурована стайня, дерев'яна стодола, дроворубник, пивниця, криниця і окремих туалет. У 1933–1934 навчальному році річна плата вчителя становила 2345 польських злотих. Вчителював Я. Кінтці, працьовитий і лояльний до польської влади [168, арк. 22–37; 172, арк. 1–38; 460, арк. 1].

Національні школи були малокомплектними: з одним або двома класами, а тому в них працював лише один вчитель, який одночасно виконував обов'язки директора. Так, у Флебергзі до однокласної школи у 1929/1930 навчальному році записався 61 учень. Заняття польською і

німецькою мовами вела В. Кравців, яка мала тижневе навантаження 30 годин [193, арк. 106; 196, арк. 1-64].

У Сапіжанці Кам'яно-Струмилівщині в 1930/1931 навчальному році національну школу відвідувало 30 учнів [634, арк. 1 зв.]. За твердженнями Б. Суходольського, зі всього загалу однокласні школи в 1934/1935 навчальному році склали 51,1% [1400, с. 28]. Стан комплектності початкових шкіл на 1934 р. у Львівському повіті відображає додаток 45.

За відомостями Р. Воллошке, в 1938–1939 навчальному році у Східній Галичині діяла 81 приватна школа, що налічувала 114 вчителів. З них – 72 були однокласними, одна – двокласна, дві – трикласні, дві – чотирікласні, дві – п'ятикласні і дві – семикласні. Рідною, німецькою мовою, навчання велося в 7 школах католицьких і в 16 школах лютеранських громад.

У протестантських колоніях Східної Галичини німецькі школи діяли в Августдорфі, Айнзіделі, Айнзінгені, Багінсбергзі (2 кл.), Бандрові, Бердікау, Болехові, Бредтгаймі, Бригідау (4 кл.), Брочкові, Броніславівці, Вайнбергені, Вигоді, Гайнріхсдорфі, Ганунині, Гартфельді, Горохолинні, Грабівцю, Гассендорфі, Гельзендорфі, Дебелівці, Діамантгаймі, Добрянці, Дорнфельді, Енгельсбергзі, Зігенталі, Йосифсбергзі (4 кл.), Казимирівці, Кальтвассері, Каролівці, Конопківці, Константинівці, Криниць, Летні, Лінденфельді, Львові (7 кл.), Ляндестрої, Маковій, м. Миколаєві, Мирові, Мікульсдорфі, Могилі, Німецькому Смолині, Нових Бірчицях, Нових Купновичах, Нових Олексичах, Новому Хоросно, Нойгофі, Нойдорфі (Тлумаччина), Нойдорфі (Самбірщина), Полівцях, Принценталі, Райхау, Райхенбасі, Розенбергзі, Роттенгаймі, Сапіжанці, Северинівці, Сітауерівці, Славітці, Солотвині, Станині, Станиславові (6 кл.), Стебнику (Дрогобиччина), Стрию, Теодорсгофі, Угартсбергу, Угартсталу, Угерську, Унтервальдені, Фалькенштайні, Штайнфельсі, Шумлау. В них навчалось 3459 учнів. Ще 741 школяр відвідував школи з польською мовою навчання, а 16 учнів з Княжолуки на Долинщині ходили до місцевої школи [171, арк. 56, 59; 173, арк. 7; 175, арк. 7; 176, арк. 46; 514, арк. 1-28; 515, арк. 1-6; 634, арк. 1-47; 635, арк. 1-156; 1320, с. 404-405; 1434, с. 278].

Кожна приватна школа протестантської громади підпорядковувалася релігійній парафії. Так, Дорнфельдській парафії Львівського повіту підпорядковувалися національні школи колоній Дорнфельд, Лінденфельд, Нове Хоросно, Райхенбах, Розенберг і Фалькенштайн. Парафія Угартсталу на Калушині мала під опікою сім шкіл: в Брочкові, Вигоді, Дебелівці, Діамантгаймі, Енгельсбергзі, Ляндестрої та Угартсталу і т. д. [702, s. 18–22 1260, s. 177-1260].

Тоді в школах католицьких громад краю навчалася понад 2000 осіб. Зокрема, 21 школяр відвідував школу в Ангелівці, в Аннабергу – 43, Бекерсдорфі – 70, Борині – 43, Брочкові – 30, Брукенталу – 52, Брундорфі – 15, Вайсенбергзі – 24, Візенбергзі – 60, Волі Облазницькій – 42, Гофнунгсау – 20, Діброві – 22, Ебенау – 6, Збаневі – 27, Кайзердорфі – 47, Карлсдорфі – 75, Кимирі – 25, Константівці – 11, Контроверсі – 45, Копанках – 12, Корнелівці – 25, Кранцбергзі – 80, Красічині – 16, Кьонігсау – 118, Любші – 22, Людвиківці – 70, Мазурівці – 10, Маріягільфі – 127 (97 – в приватній), Махлинці – 62, Мервиці – 32, Михайлівці – 36, Мільбаху, Мокротині – по 23, Мюнхенталі – 72, Ніневі Горішньому – 21, Новому Селі – 67, Нойдорфі – 16, Новому Калуші – 63, Новому Мізуні – 37, Облісках – 55, Оттенгаузі – 39, Пьохерсдорфі – 39, Рахині – 32, Регдорфі – 12, Регфельді – 30, Розенбургзі – 8, Розенгеці – 13, Розлучі – 20, Рудольфсдорфі – 1, Смержій Долішній – 24, Тересівці – 28, Тухольці – 30, Фалькенбергзі – 20, Фельдбасі – 16, Феліцієнталі – 78, Флебергзі – 46, Ягоні – 9 і Яммерстали – 29. У міжвоєнному часі ними опікувалася регіональна культурноосвітня організація «Спілка німців-католиків Малополющі», яка ще відкрила два дитячі садки: в Махлинцю і Стрию [184, арк. 6–7; 193, арк. 103, 105, 107; 1412, s. 71; 1235, s. 170–171; 1435, s. 351, 457; 1436, s. 268; 1440, s. 140; 1445, s. 430].

У деяких німецьких католицьких громадах шкіл взагалі не було: у Буртталі Городоцького, Коростах на Дрогобиччині, Гофнунгсау, Максимівці, Новому Гузієві на Долинщині, Турці на Коломийщині, Новій Тухольці на Стрийщині. Діти цих колоній відвідували школи в сусідніх населених

пунктах. Так, дев'ять школярів Буртала ходили до школи в Городку, а 30 дітей з Корост – до державної польської школи в Дрогобичі; діти Гофнунгсау відвідували школу в Надієві; з 18 школярів із Нового Гузієва п'ятеро навчалося в Старому Гузієві і 13 – в Болехові, шестеро дітей з Максимівки – в місцевій польсько-українській школі, а 15 дітей з Турки на Коломийщині взагалі не ходили до школи і т. д. [162, арк. 66; 373, арк. 59; 1211, s. 213–215; 976, s. 5].

В цілому німецьке шкільництво у 1926/1927 навчальному році за даними Р. Домбровського, було таким: у Львівському воєводстві налічувалося 27, Станиславівському – 32 і Тернопільському – 9 народних шкіл. Статус державних мали тільки 6 шкіл. По три державних школи були в Львівському та Станиславівському воєводствах. У 68 німецьких школах краю навчалося 2802 учнів, у тому числі в Львівському – 1173, Станиславівському – 1415 і Тернопільському – 214. Учительський корпус складав 93 особи, з яких на Львівське припадає 38, Станиславівське – 46 і Тернопільське воєводства – 9 учителів [1234, s. 173].

Якщо порівняти матеріально-технічний рівень німецького шкільництва з національними школами поляків і українців, то, як відзначали сучасники, він був кращим. Зокрема, Л. Васілевський 1925 р. писав: «Найважливішою справою німецького культурного життя є шкільництво, яке стоїть у них нерідко вище, ніж у сусідньої польської людності» [1414, s. 8]. Пояснюється це фінансовою підтримкою, яка надходила з Німеччини до Станиславова на адресу Т. Цьоклера для підтримки національних шкіл і гімназій, які знаходилися під його опікою. Він також заохочував вчителів грошовими преміями за ревну працю на ниві національної освіти. Так, 1927 р. за вдале проведення Різдвяного вечора вчителя Месснера з Кальтвассера поблизу Львова Т. Цьоклер преміював 100, а директора школи Гарласа з Могили на Тлумаччині – 50 польськими злотими [702, s. 129].

З Німеччини також надходили кошти на розвиток початкової освіти в німецьких католицьких громадах. З історичної батьківщини гроші надсилали

до «Німецького банку» у Львові, де їх отримував голова СНКМ Я. Райпольд і розподіляв національним школам виходячи з їх потреб [407, арк. 21]. Як зауважив С. Мауерсберг, без цих коштів багато приватних німецьких шкіл просто припинили б існування [1317, s. 155]. З його висновком ми цілком погоджуємося, адже на утримання таких приватних шкіл на теренах краю витрачалися великі кошти, яких не мали німецькі громади на місцях. Так, в Стрию щорічно в 1921–1928 рр. на утримання школи витрачалося 15000, а міська євангельська громада змогла зібрати 10000 злотих [1408, s. 553]. 1933 р. колонія Нойгоф на Городоччині, яка складалася з 15 господарств, витратила на утримання вчителя і школи 1903 польських злотих. Колоністи Шумлау цього ж повіту затратили на освіту 2257, а Гартфельду – 2499, в тому числі на зарплату вчителю – 1491 польський злотий [704, s. 94, 98, 103].

Початкова освіта німецької меншини хоч і була на вищому рівні, ніж в українців і поляків, але давала дітям лише мінімальні знання, закінчивши її школяр міг приступити лише до нижчої ремісничої науки. Закінчивши таку школу, учні в життя виходили, за висловом Б. Луговського, «сліпими слимаками» [1309, s. 50; 1400, s. 94]. Основною вадою початкової школи німецької меншини було погане відвідування дітей в часі весняно-осінніх польових робіт [632, арк. 1–5; 633, арк. 1–4]. На батьків, які не пускали дітей до школи, дирекція накладала штрафи. Так, в 1926/1927 навчальному році у Добромильському повіті Львівського воєводства директори чотирьох національних шкіл: Лінденау, Нового Брусна (Дойчбаху), Райхау та Фрайфельду оштрафували 30 батьків, відповідно першої сільської школи – 4, другої – 8, третьої – 5 і четвертої – 13 [180, арк. 5].

Погане відвідування негативно відбивалося на успішності учнів. Багатьох з них залишали на другий рік. Для прикладу, в 1934/1935 навчальному році в п'яти німецьких школах Дрогобиччини було 46 другорічників, в тому числі у Гасенндофі – 8, Криниці – 2, Летні – 3, Йосифсбергзі – 23, а в Угартсбергзі – 10. Станом на 21 червня 1936 р. в державній школі Розенгеку було 6, Маріягільфу – 27, Флеберга – 31

другорічник. Така ж картина була в приватних школах Коломийщини: у Славітцях налічувалося шестеро, а в Маріягільфі у школі імені П. Россегера – 46 другорічників [194, арк. 4; 195, арк. 5, 6 зв.].

Слід зауважити, що в кінці навчального року дирекція національних шкіл звітувала про свою роботу перед батьками, в тому числі й за використання грошей за штрафи. Найбільші школи випускали свої звіти друкарським способом. Декілька таких звітів школи німецької громади Львова дійшли до наших днів і зберігаються в державному архіві м. Перемишля [705, s. 1–20]. Варто наголосити, що початкова школа німецької меншини мала свої традиції, зокрема проведення щорічного свята «Дня школи». На ньому відзначалися успіхи учнів за навчальний рік, директор школи звітував про виховну роботу, а також про розхід грошей громади на потреби школи. Батьківський комітет визначав потреби на новий навчальний рік. Завершувався День школи показом вихованцями вистави за мотивами твору національної драматургії. Того року шкільні свята проведено в Солотвині на Богородчанщині, Райхенбасі поблизу Львова, Унтервальдені на Перемишлянщині та ін. [859, s. 100].

Більш урочистіше відбувалися «Дні тижня школи». Відомо, що один з них з 12 по 19 червня 1938 р. проходив у школі колонії Полівці на Чортківщині, де прочитано доповідь «Що дала нам національна школа». Протягом тижня молодь співала національних пісень і танцювала. 19 червня 1938 р. на завершення свята зі Станиславова прибув вікар Губер, який провів Богослужіння. На закінчення учні для батьків і гостей поставили виставу за мотивами казки [859, s. 102].

В цілому, німецька школа була на висоті поставленого перед нею завдання – збереження національної ідентичності. Ця її заслуга перед німецькою меншиною неодноразово підкреслювалась з місць повітовими старостами воєводам. Так, 19 квітня 1938 р. староста Тлумацького повіту Йосиф Калата доповідав воєводі: «Все ж однак національна своєрідність тих колоністів виразно проявляється від загального тла, а класові приватні

німецькі школи стоять на сторожі утвердження і збереження тої ідентичності» [385, арк. 29].

Крім обов'язку навчання дітей, педагоги в тих німецьких громадах і поселеннях, де не було пастора, нерідко виконували обов'язки священика і при потребі здійснювали релігійні обряди. В самій школі по закінченню уроків і у вихідні дні відбувалися Богослужіння. Їм доводилося складати заяви і клопотання до різних державних установ як від імені громади, так і від окремих фізичних осіб, а також документи, що мали юридичну силу з участю свідків, тощо [1139, с. 90].

В позаурочний час вчителі нерідко працювали з дітьми по організації дитячих вистав для показу на шкільній сцені батькам, рідним і близьким, які проживали в тій чи іншій німецькій колонії краю. Зокрема, шкільною дітворою Мікульсдорфа і Сітауерівки на Тлумаччині здійснено показ театральних вистав. Школярі Мікульсдорфа 27 березня 1932 р. зіграли виставу «Вантажник», а Сітауерівки 9 квітня 1932 р. – «Школа в Вальддорфі» [359, арк. 185]. 12 травня 1932 р. під керівництвом директора школярі Угартсталу Калуського повіту Станиславівського воєводства виступили з аматорською виставою. Був цілий репетуар дитячої пісні [360, арк. 30; 1269, с. 286-296].

В громадському житті вчителі мали великий авторитет, організовували культурне життя в колоніях та громадах. Так, 5 січня 1933 р. в Роттенгані на Городоччині під керівництвом вчителя в школі дано театральну виставу «Зіркова тишина», на якій побувало 150 осіб [670, к. 81]. Наприкінці 1934 р. в с. Грабовець на Стрийщині під керівництвом вчителя поставлено виставу «Розсіяний Петро як сват» («Struwelpeter als Heiratsmittler»), яку переглянули 100 осіб [376, арк. 228]. 9 лютого 1937 р. вчитель початкової школи німецької колонії Полівці Чортківського повіту Тернопільського воєводства на власний кошт влаштував для місцевої молоді вечір національних танців, щоб вберегти її від асиміляційних впливів [678, к. 32].

Активність німецьких педагогів в організації громадського життя меншини визнавала навіть польська влада, яка їх діяльність тримала під своїм контролем. В донесенні долинського старости Станиславівському воєводі за 1937 р. зазначалося: «Всі ці вчителі, в меншій чи більшій мірі, підтримують єдність і культ німецького духу в своїх осередках і навіть в околиці». Найбільшим авторитетом серед німців Долинщини користувався вчитель Якуб Шанквайлер з Брочкова [383, арк. 16 зв.; 650, арк. 1-98].

Особливо польська влада слідкувала за діяльністю активних в громадському житті і патріотично настроєних педагогів німецької меншини, вважаючи їх за нелояльних громадян-опозиціонерів, тобто ворогів польської державності. В когорті активних опозиціонерів у Львівському повіті серед німецького вчительства значився Й. Ланц із Дорнфельда. Він закликав колоністів не засновувати осередків польських партій і товариств, а батьків школярів агітував купувати товари тільки в німецьких магазинах [578, арк. 8; 628, арк. 69 зв.].

Педагоги німецьких шкіл, як в австрійські часи, мали свою громадську крайову організацію «Спілка німецьких вчителів і вчительок Малопольщі» («Verband deutscher Lehrer und Lehrerinnen in Kleinpolen»), яка поширювала діяльність на Краківське, Львівське, Станиславівське і Тернопільське воєводства. Учительський корпус Східної Галичини очолював вчитель з Йосифсбергу на Дрогобиччині Р. Мор (Führer der galizieschen Lehrerschaft), котрий одночасно був заступником шкільного радника крайової суперінтендатури Бутшека та окружної організації вчителів у Стрию. Вона підпорядковувалася «Загальнодержавній спілці вчителів і вчительок» «Landesverband deutscher Lehrer und Lehrerinnen in Polen», керівником якої був вчитель Єндріке (Jendricke). Її керівний центр знаходився у Познані. Ця організація педагогів німецької меншини Польщі була заснована 26 липня 1920 р. Вона з 1924 р. видавала свою газету. У 1928 р. спілка налічувала 1500 членів. «Загальнодержавна спілка» німецьких педагогів ділилася на округи, або, по-німецьки, на так звані Lehrerzweigvereine і окрім Малопольсь-

кого мала ще шість крайових: Нетецгфузький, Познаньський, Поме-ранський, Верхньосілезький, Белітцький та Лодзьський [1403, s. 378–379]. Малопольський налічував три окружних: Станиславівський (керівник вчитель Парр), Стрийський (керівник вчитель Ягі) та Львівський (керівник вчитель Егер) [177, арк. 33]. Окружні мали свої місцеві філії. Так, у Станиславівському в січні 1934 р. було закладено Коломийську філію, яка діяла на теренах Коломийського, Надвірнянського, Снятинського, Станисла-вівського і Тлумацького повітів. Керував нею Ю. Менш, директор школи в Багінсбергзі поблизу Коломиї [375, арк. 49].

Громадська організація педагогів німецької меншини краю з перших днів існування дбала про підвищення професійного і наукового рівня вчителів, охорону інтересів школи та учительства, піклувалася про згуртованість і товариськість своїх членів [375, арк. 34]. З цією метою відповідно до Статуту «Спілки німецьких вчителів та вчительок» організовувались кущові та окружні вчительські конференції, на яких розглядалися різноманітні проблеми початкової школи, показові лекції, екскурсії, батьківські збори, тощо [177, арк. 33]. Так, 29 червня 1926 р. в Стрию скликано конференцію вчителів Львівського і Станиславівського воєводств. По обговоренню наболілих питань початкової школи її учасники ухвалили резолюцію, що складалася з шести пунктів: канікули для шкільної дітвори проводити на Різдвяні і Великодні свята; за нерегулярне відвідування дітьми школи з вини батьків накладати на винних штраф, а виручені кошти витратити на закупівлю книг для шкільної бібліотеки, унаочнення та канцелярських предметів; направити звернення до Суперінтендентури, щоби та видала розпорядження євангельським церковним парафіям виплачувати вчителям-пенсіонерам і пасторам пенсії, а для цього необхідно в Львові створити касу на зразок «Каси приватних урядовців»; вчителі приватних повинні отримувати за свою працю ту саму зарплату, що і вчителі державних шкіл; домогтися, щоби пастори євангельських громад не вмішувалися в шкільні справи, а тільки вели уроки релігії; для вчителів краю в Станиславові

відкрити спеціалізовану бібліотеку. Перед закриттям конференції обрано новий керівний склад громадської організації німецьких педагогів регіону. Головою «Спілки» став Й. Мюллер з Станиславова [349, арк. 137; 404, арк. 34]. Її чільними діячами були директор школи в Йосифсбергі на Дрогобиччині Р. Мор, директор євангельської гімназії в Станиславові Ф. Шмаленберг, учитель євангельської школи в Львові В. Егер, директор євангельської школи в Угартсбергі на Дрогобиччині Л. Гон, директор римокатолицької приватної школи Р. Німчик [404, арк. 44].

27–29 грудня 1929 р. в Дорнфельді проведено захід під назвою «Учительський час», на якому вчителі Долинського і Стрийського повітів Станиславівського воєводства та Львівського повіту Львівського воєводства мали можливість обмінятися педагогічним досвідом. Участь в нараді вчителів взяли педагоги Бехтлоф з Шьонталя, Бізанц зі Львова, Ендерс із Болехова, Гексель із Фалькенштайну, Кремер із Розенбергу, Ланц із Нойгофу, Мор, Пфлауманн із Дорнфельду, Швайтцер із Райхенбаху та Шпехт із Лінденфельду. Вчитель Пфлауманн зробив цікаву доповідь на тему: «Бібліотека вчителя». Вчитель Ендерс мав доповідь про сучасні методи в педагогічній практиці [907, с. 2].

«Спілка німецьких вчителів і вчительок Малополющі» займалася просвітницькою роботою серед співвітчизників та пропагувала національне театральне мистецтво. Для прикладу, 10 квітня 1932 р. в залі Євангельського Дому в Стрию спілка організувала показ вистави «Егмонд», на якій побувало 150 осіб німецької національності зі Стрия [359, арк. 129 зв.].

Середня освіта німців була представлена двома національними гімназіями: у Львові та Станиславові, які мають власну історію і є здобутком у культурі спільноти. Німецьку гімназію з фізико-математичним нахилом у Станиславові урочисто відкрито 10 лютого 1919 р. [722, с. 217] Перед проведенням першого уроку пастор Т. Цьоклер у станиславівській кірсі відправив месу. Дирекція гімназії набрала в перший клас 45, другий – 19, а третій – 16 дітей. Першого навчального року заняття велись за навчальними програмами

австрійської реальної гімназії з німецькою мовою викладання. Тут окрім німецької, французької, латинської ще вивчали польську і українську мови [516, арк. 2–68; 517, арк. 1 зв.–10 зв.; 518, арк. 1–63; 1372, s. 45; 1126, с. 142].

У 1920/1921 навчальному році керівництво гімназії було змушене перейти на навчальні програми Міністерства освіти Польщі. Українська мова, яка за старою традицією офіційно називалася «Rutenische Sprache», далі вивчалася, але тільки в 1–3 класах і то дуже мало: по дві години в тиждень. Пізніше, в 1928/1929 навчальному році, було зроблено невелике уточнення: українську і французьку гімназисти мали вивчати як іноземні мови [1152, с. 106]. З кожним роком авторитет гімназії зростав, а тому постійно зростала кількість гімназистів. Дирекція навчального закладу щорічно додатково відкривала ще по одному класові. Так, у 1920/1921 навчальному році відкрито IV і V, в 1921/1922 – VI, в 1922/1923 – VII, в 1926/1927 – VIII класи. Чисельність гімназистів зростає з 80 у 1919 р. до 300 осіб у 1922 р. [1372, s. 45, 47]. Крім німців та євреїв тут ще вчилися і діти з українських родин. Серед викладацького складу до становлення німецької гімназії долучилися педагоги станіславської української гімназії: О. Бойцун, К. Кіселевський, Й. Левицький, І. Рибчинський, В. Садовський, Ю. Чайковський. Науку катехізису в гімназії вів о. І. Горняткович [760, s. 330].

Навчання українських дітей в німецькій гімназії Станиславова пояснюється кількома причинами. По-перше, в українській гімназії міста не вистачало місць для всіх бажаючих. По-друге, навчання в польській гімназії сприяло ополяченню молоді. По-третє, німецькі педагоги ставилися до дітей українців прихильніше, ніж польські, а тому тут оцінювання їх знань було об'єктивнішим [1152, с. 108]. Станиславівська німецька гімназія була платною і не мала державного статусу. Свідоцтва про освіту випускників гімназії не визнавали вищі навчальні заклади II Речі Посполитої. Їм доводилося додатково підтверджувати набуті знання на державних кваліфікаційних екзаменах, щоб отримати атестат зрілості в польських гімназіях міста [1152, с. 109].

Польські педагоги ставилися до гімназистів німецької національності прискіпливо і не об'єктивно, з підвищеною вимогливістю. Так, із випускників 1923/1924 навчального року матуру в польській гімназії № 2 м. Станиславова здало тільки троє осіб. Про це історик української педагогіки Б. Ступарик писав: «Цікаво відзначити, що тільки троє гімназистів щасливо склали екзамени на атестат зрілості, а серед них – дочка доктора Теодора Цюклера. Така ворожнеча польських властей до німців тим дивніша, що в 1867 р. саме полякам австрійський уряд віддав на поталу Галичину і сприяв розвитку польського шкільництва та підготовці відповідних кадрів спеціалістів освіти. Та й серед вчительського корпусу німецької гімназії були викладачі польських гімназій, а, отже, особисто були знайомі з гімназистами-випускниками» [1152, с. 31-43, 1182, с. 108].

Рівень викладання у німецькій гімназії був дуже високий, а тому не тільки серед німців, але й станиславівських українців і євреїв гімназія мала заслужений авторитет. Слава про неї швидко розійшлася по всій Галичині. Це не сподобалося міській польській владі і заклад надумали закрити. Для цього в 1925 р. знайшли відповідний привід: гімназія є не національною, а багатонаціональною, тож не має права на подальше існування. Гімназисти не німецької національності були змушені припинити навчання і залишити навчальну установу. Через це кількість гімназистів зменшилась більш як удвічі: з 312 до 126. Проте, з осені 1925/1926 навчального року чисельність гімназистів починає поволі зростати. На той час у ній вже навчалось 145 осіб шкільного віку. Польському міському уряду Станиславова так і не вдалося її закрити, оскільки колектив гімназистів, хоч невеликий, зате складався тільки з дітей німецької національності [1263, с. 229].

На захист навчального закладу міста рішуче став молодий енергійний директор Ф. Шмаленберг (1887–1946), якого підтримала німецька громадськість з усієї Галичини. Звідусіль до Станиславова почали прибувати діти німецьких колоністів, щоб навчатися в цій прославленій гімназії. Це дещо покращило ситуацію і число учнів навчального закладу почало

повільно зростати [1263, s. 230]. Ця тенденція збереглася до початку Оборонної війни 1939 р. Зокрема, в 1938/1939 навчальному році у 1 класі навчалися Г. Бауер з Надвірної, З. Бехтлофф з Гартфельду на Городоччині, Ф. Бьом з Коломиї, Е. Фрік з Северинівки на Коломийщині, А. Гольц з Тучина на Рівненщині, С. Гроссманн з Нового Сонча, Л. Бауер з Биткова на Надвірнянщині, Л. Гоблер з Ярослава, Г. Ньон з Йосифсбергу на Дрогобиччині і т. д. [518, арк. 1–63]. Ці перепони з боку польської влади свідчать, що вона не хотіла, щоби німецька меншина Станиславова мала навчальний заклад середнього типу. Це ще раз підтверджує висновок польських вчених Т. Броварека та Г. Халупчака, що освітньо-культурна діяльність німецької меншини зазнавала перешкод зі сторони влади і польського оточення [1222, s. 142]. Статистика свідчить, що учнівський колектив Станиславівської німецької гімназії сформувався в основному з дітей німецьких родин Станиславівщини. Наприклад, у 1927 р. тут навчалося 77 дітей родом зі Станиславова, така ж кількість – зі Станиславівського воєводства, 37 – з німецьких колоній, сіл і міст краю та один учень з-за кордону. Тут освіту здобували два меноніти, два греко-католики, чотири юдеї і 177 лютеран, а за національним складом – два українці, п'ять поляків і 180 німців. Із цих даних видно, що у списках були чотири євреї, які видавали себе за осіб польської (1) і німецької національності (3). Вони вимушено записалися, щоб не бути виключеними з гімназії, адже діяло правило, за яким тут могли навчатися тільки особи німецької національності [860, s. 64].

У 1932/1933 навчальному році міністерство освіти Польщі провело нову шкільну реформу. Згідно з нововведеннями, вимагалось спочатку закінчити 6 класів початкової державної школи, щоб мати право вступити до першого класу гімназії, де навчання тривало чотири роки. Після її закінчення, випускники мали вчитися ще два роки в ліцеї, аж тоді можна вступати до вищих навчальних закладів [1181, с. 109].

Викладачі залучали гімназистів до громадсько-культурного життя. Щосуботи учні виступали з доповідями або рефератами на літературно-

музичні теми та обговорювали їх. Нерідко розгорялися дискусії: дітей вчили самостійно мислити, мати власну думку і позицію [1181, с. 109–110]. Гімназистів прилучали до гурткової роботи. Тут постійно діяли танцювальний, театральний, оркестровий та спортивний гуртки. Протягом навчального року проводили приблизно 20 різноманітних заходів. Найбільшу популярність мали новорічний бал-маскарад, театральні вистави, свято народної пісні й танцю, літературні та музичні вечори і, безперечно, свято св. Миколая і День гімназії. Наприклад, у січні 1929 р. навчальний заклад урочисто відзначив своє 10-річчя. В заходах взяв участь гімназійний хор під керівництвом вчителя Гайнца. Учні-хористи виконали народні пісні під акомпанемент піаніно [1372, с. 52]. 20 березня 1932 р. гімназисти провели «Вечір родини», на якому дали концерт і театральну виставу [352, арк. 15].

Останній випуск цієї гімназії відбувся в червні 1939 р. З 29 випускників десять були відмінниками: В. Гайнц, Р. Дексгаймер, Р. Дітріх, Й. Клее, Я. Лау, Р. Льовенбергер, Р. Мак, Р. Мюллер, Е. Шпехт і В. Штрогаль [517, арк. 1–10].

За 20 років існування гімназія дала путівку в життя 665 випускникам. Багато з них продовжили навчання у вищих навчальних закладах Польщі й Німеччини і здобули фах педагога, лікаря, інженера тощо. Гордістю гімназії стали випускники Р. Мор (1937), Л. Ріндт, Р. Штайнінгер та інші, які з альма-матер – теперішньою загальноосвітньою школою I–III ступенів з поглибленим вивченням німецької мови, – все життя підтримували сталі контакти [1181, с. 110].

Матеріальна база гімназії відповідала її навчальним і виховним цілям та потребам. Бібліотека налічувала понад 1000 німецьких, 650 польських, 60 українських та декілька французьких книг, а окрема бібліотека для педагогів – 469 томів. Кабінети історії і географії мали 80 різних карт і понад 200 картин, 3 глобуси, природничий клас – 300 картин, хімічний – 800 різноманітних унаочнень, фізичний – 20 картин і 100 приладів, а малювання – 120 спеціальних картин. Крім того, в гімназії були музейна

кімната народознавства, кабінет лікаря та читальний зал [1372, s. 51]. У 1919/1920 навчальному році закладено інтернат з двома відділеннями: юнацьким («Мартеніум») і дівочим («Елім»). У ньому станом на 1 лютого 1929 р. проживало 26 дівчат і 89 хлопців з різних кінців Галичини. Гімназія не мала власного спортзалу, але користувалася спортивною базою українського «Сокола» у Станиславові [1372, s. 53].

Висококваліфікований педагогічний колектив був багатонаціональний. Так, у 1929 р. фізику і математику викладав Д. Джордж, природознавство – Л. Гаванський, латинську мову – Й. Левицький, а історію – В. Садовський. За сумісництвом в гімназії працювали професори Станиславівської української гімназії – О. Бойцун і Ю. Чайковський. Обидва викладали українську мову. Звісно, педагоги-німці кількісно переважали своїх колег інших національностей. У 1930/1931 навчальному році тут працювали: пастор Шік, Вендель, Гоблер, Мюллер, Черни, Філіппс (німці), Фінк, Корманн, Шьонфельд, (євреї), Майгерова, Грицуляк (поляки) і Рибчин (українець). Колектив педагогів очолював А. Рожек [1390, s. 69; 760, s. 330]. Без особливих змін колектив працював і 1938/1939 навчального року. З нових педагогів бачимо Б. Скварчинську, М. Ломницьку, Є. Філіппса, З. Швайтцер [518, арк. 1].

Не менш цікаву і змістовну історію має і Львівська німецька гімназія, яка знаходилася на вулиці Кохановського (тепер Левицького). Цей середній навчальний заклад виник на базі приватної школи лютеранської громади Львова, яка бере свій початок з 1880 р. Ініціаторами її заснування були пастор лютеранської громади Р. Кессерлінг, гімназійний професор Я. Роллауер і доктор Л. Шнайдер. Офіційною датою відкриття гуманітарної гімназії вважають 1 вересня 1918 р. У нововідкритій гімназії розпочали навчання 26 хлопчиків і 27 дівчаток. Вони навчалися роздільно на так званих хлопчачому і дівчачому відділеннях [1351, s. 224, 225].

Львівська німецька гімназія була приватною і нею опікувалася міська лютеранська община, якою керували власник гуртівні вин, кінотеатру Я. Штроменгер та урядник фабрики лікерів Бачевського Я. Кьонігсфельд.

Останнього, як і Р. Болека, польська влада вважала вождем німецької меншини краю [622, арк. 1–1 зв., 5–5 зв.; 1026, s. 3; 1268, s. 36]. У 1918/1919 навчальному році там займалося 180, у 1919/1920 – 230, у 1920/1921 – 277, у 1921/1922 – 314, у 1922/1923 – 332 гімназистів. У 1923/1924 навчальному році отримала статус шестикласної. Учнівський колектив стабілізувався. Цей середній навчальний заклад мав 13 класів: шість дівочих і сім хлопчачих. Отже, на відміну від Станиславівської гімназії навчання хлопців і дівчат тут було роздільне, а дітей німецької національності навчалось більше [1273, s. 6; 1250, s. 265].

У 1922/1923 навчальному році у гімназії до обов'язкових навчальних дисциплін ввели польську мову, якою викладали релігієзнавство, географію, історію, польську мову і літературу. Весь курс включав вивчення 15 шкільних предметів: історія (польська і всесвітня), релігієзнавство, німецька, польська, латинська, англійська мови, арифметика, математика, геометрія, хімія, фізика, каліграфія, ручна праця і фізкультура [668, k. 23; 1293, s. 48]. Тижневе навантаження майже однакове: в першокласника – 32, а в старшокласника – 35 годин у тиждень. Польську мову та історію викладали щоденно [1273, s. 7].

Однією з важливих подій у літописі гімназії було сформування в 1923 р. батьківського комітету, який займався питаннями виховного процесу, особливо у вільний від уроків час, та зміцненням матеріальної бази [1273, s. 6–7]. Протягом навчального періоду там проводилися різні заходи. Так, восени 1928 р. урочисто відзначено 10-річчя відкриття цього навчального закладу [1384, s. 70]. При гімназії працювали різні гуртки: танцювальний і гімнастики. З 15 жовтня 1933 р. учні почали випускати газету: «Юнацький голос», яка висвітлювала найважливіші події з життя гімназії [1351, s. 26; 956, s. 5].

Найбільш обдаровані випускники гімназії продовжували навчання у вищих навчальних закладах Львова, Кракова і Відня [771, с. 1]. Окремі з них ставали культурними діячами відомими на всю Галичину, а також у Польщі. Зокрема, випускники Львівського університету ім. Яна Казимира А. Сан-

дауер (14. 12. 1913 – 15. 07. 1989) був знайомим польським педагогом і журналістом, а Леопольд Штафф (1878–1957) у 1933 р. був прийнятий членом Польської літературної академії. В 1934–1939 рр. він виконував обов'язки заступника президента цієї академії [1418, s. 32, 33, 43–45, 77, 76, 126–128].

Викладацький склад гімназії був, як для того часу, високопрофесійний. Так, у 1928 р. з 52 педагогів 12 мали вищу освіту, а решта навчалися заочно: 32 – у вищих навчальних закладах Львова, 1 – в учительській семінарії м. Бяльська, 1 – у Варшаві, а 6 – у Відні. Тут працювали талановиті педагоги: Роллауер, професори В. Боярський і Драган (поляки), академічний художник Ф. Рюкер, хімік О. Ладенбергер, фрау Г. Бохнік, доктори Г. Бохнік, Ю. Бохнік. Релігієзнавство вів пастор Е. Ладенбергер. Молодими викладачами гімназії були Е. Ассманн, Г. Глатте, Р. Швайтцер, Р. Кремер, А. Кюнтцлер, Е. Кьолі. З числа українців працював біолог М. Мельник, класичний філолог О. Роздольський, з поляків полоніст – С. Токарська, а з євреїв – математик, університетський доцент – Ауербах [1351, s. 119, 225]. Директором гімназії був Л. Шнайдер (28. 04. 1875 – 25. 07. 1945), талановитий організатор і вчений. До 10-річчя заснування гімназії німецької національної меншини в 1929 р. він видав брошуру «Гімназія євангельської громади Львова» [1322, 39].

Важливу роль у духовному і культурному житті німецької меншини краю відіграв Дорнфельдський народний університет, який засновано в березні 1921 р. з ініціативи пастора Ф. Зеєфельда. Він у власному будинку організував навчальний клас та інтернат для дівчат. Меблі для спальні інтернату надали місцеві молодіжні жіночі товариства. Для курсисток священик віддав свою бібліотеку. Дружина священика вела літературу. Викладати інші дисципліни запросили педагогів місцевої школи. В таких складних умовах пройшли перший тримісячний курс навчання десять повнолітніх дівчат. Перші три роки навчальний заклад виключно фінансувався на кошти пастора і добровільні пожертвування мирян. На

четвертому році Ф. Зеєфельд отримав фінансову допомогу з Данії, Німеччини, Швеції і від приятелів, завдяки якій збудував ціле крило споруди і розбудував плебанію. З цього часу протягом року велося два курси навчання терміном по чотири місяці. В першій половині року навчалися дівчата, а в другій – юнаки, зазвичай, з бідних родин. Плата складала 200 польських злотих. Велика увага в навчальному закладі приділялася культурному дозвіллю молоді, яка гуртувалася в самодіяльні хоріві та театральні колективи і виступала перед місцевими жителями. Під час навчання вінцем організації культурного дозвілля курсистів був «Тиждень молоді» (Jugendwoche) [1416, s. 393-394]. Його проводили по закінченні польових робіт. На розрекламований захід прибували селяни, молодь, педагоги, духовенство з сусідніх німецьких колоній і міщани та студентство з великих міст. 1927 р. в святі взяло участь 170 юнаків і дівчат з різних околиць Польщі: Катовіц, Нового Сандеця, Теодоргофа, Угартсталя, Ярослава – по 1, Айнзінгена, Борислава, Бродів, Броніславівки, Вайнбергена, Гартфельду, Грабівця, Йосифсберга, Нойдорфа, Сапіжанки, Угартсберга, Щирця – по 2, Лодзі і її околиць – 4, Стрия – 7, Станиславова – 8, Коломій – 12, Львова – 21, Дорнфельдської парафії – 52 і т. д.

Тижні молоді були традиційними і проводилися щорічно теж за участі молоді різних околиць польської держави. Скажімо, 1930 р. в «Тижні молоді» (Jugendwoche) взяло участь 50 вчителів, 53 селян, 141 мешканець міст різних регіонів Польщі. За програмою проведення заходів такі тижні молоді були дуже насиченими. Для прикладу, в часі проведення тижня молоді 1930 р. перший день було присвячено релігійному життю німецької меншини на теренах краю. Другий – молодіжним проблемам та новаціям в тогочасному житті. Третій і четвертий дні були відведені екскурсійним походам до найближчих німецьких колоній. П'ятого дня розглядали проблеми родинного і подружнього життя. В першій половині шостого дня обговорювали проблеми виховання молоді. 1931 р. «Тиждень молоді» був присвячений 150-річчю німецької колонізації в Галичині. До проведення

цього заходу підключилися німці всього краю. Тут вони мали можливість не тільки побачити відомих осіб, але й послухати їх виступи.

Молодь Дорнфельдського університету з 1924 р. випускала щомісячну газету: «Дорнфельська газета». Кошти на неї надходили від молодіжного видання в Познані, яким опікувалася Тіна Цеглярська. В газеті висвітлювалося навчання, дозвілля молоді сільського народного університету та доля його випускників. Отже, газета була містком між курсантами та випускниками [1203, s. 145; 1235, s. 155–156]. Оцінка ролі цього університету в польській історіографії є дуже високою: він впливав на творення сильного, досконалого, зорганізованого руху молоді, а також виховував керівників осередків німецької меншини на селі.

Отже, початкова освіта німецької меншини зародилася в добі шляхетської Польщі, але розгалужена її мережа склалася за австрійського періоду. В міжвоєнному періоді вона поповнилася кількома новими приватними школами. Вони чисельно переважали державні школи. Середня освіта на весь регіон була представлена двома гімназіями: Львівською і Станиславівською. Перша мала гуманітарний, а друга – математичний нахили. Обидві були під опікою протестантської церкви. Для юнаків і дівчат функціонував Дорнфельдський народний університет, який готував кадри активістів для громадської роботи.

4. 2. Духовне життя

Католицька конфесія серед інших віровизнань німців Східної Галичини є найдавнішою. Католицизм на галицьких теренах німці сповідували ще з часів княжої доби. Г. Петришин твердить, що польський король Казимир Великий, оправдуючи себе перед співвітчизниками за воєнний похід в Галичину 1340 р., називав причину: поступив так, щоб захистити католиків-городян, якими були переважно німці, від «утисків» православних русинів [1147, с. 122].

У Львові німецькі переселенці збудували за власні кошти костел Марії Сніжної, поблизу Краківської брами. Богослужіння в ньому велося на рідній

мові. Через збільшення чисельності їх громади при шпиталі Святого Духа вони відкрили кафедру й заснували першу в місті Лева римо-католицьку парафію. В кафедральному соборі з 1503 р. Богослужіння одночасно проводилися німецькою і польською мовами. Так тривало до 1650 р., коли катедра повністю перейшла під опіку польської громади міста [1237, s. 505, 517].

Другу свою католицьку парафію німці мали в Перемишлі, яка існувала протягом всього XV ст. У часи Речі Посполитої до католицьких костелів ходили німці Коломиї, Дрогобича, Нового Міста, Самбора, Снятина і Тереховлі. У цих містах, на відміну від львівських та перемиських німців, вони не мали своїх окремих костелів, а тому міжконфесійних конфліктів з поляками не зафіксовано.

Католицька конфесія почала чисельно зростати у зв'язку з плановою державною йосифінською та так званою богемською німецькою колонізацією краю. Станом на 1 січня 1939 р. німці-католики проживали в 73 материнських колоніях краю: Ангелівка, Айнзінген, Аннаберг, Бекерсдорф, Бердікау, Бориня, Брукенталь, Брундорф, Бургау, Бургталь, Вайсенберг, Візенберг, Вовче, Горохолин, Грюнталь, Доброгостів, Дрогобич, Ебенау, Енгельсберг, Енгельсбрюнн, Ернстдорф, Закля, Зоммертау, Ігнатівка, Ізидорівка, Йосифінендорф, Йосифталь, Кайзердорф, Кальтвассер, Карлсдорф, Кимир, Климець, Корнелівка, Кранцберг, Кьонігсау, Лужкау, Любша, Людвиківка, Мазурівка, Маріягільф, Махлинець, Мервичі, Михайлівка, Мільбах, Мокротин Німецький, Мюнхенталь, Німецькі Лани, Нове Село, Новий Гузіїв, Новий Калущ, Новий Мізунь, Ной Тітшайн, Нойдорф (на Дрогобиччині), Нойдорф (на Самбірщині), Оттенгаузен, Пьохерсдорф, Регфельд, Рожанка, Розенбург, Розлуч, Самбір, Сигнівка, Сморже, Стрий, Тересівка, Фалькенберг, Феліцієнталь, Фельдбах, Фордерберг, Фрайфельд, Ягоня і Яммерсталь) і 30 дочірніх: Борислав, Брочків, Вигода, Воля Облазницька, Глинське, Демня Вижня, Діброва, Збоївська, Кобильниця, Константівка, Контроверс, Копанки, Красічин, Левандівка, Леопольдсдорф, Макси-

мівка, Малманнсталь, Нінів Горішній, Новичка, Обліски, Рафайлів, Рахиня, Регдорф, Розенгек, Сарнівка, Соболівка, Станіславівка, Турка, Тухолька Нова, Флеберг [809, s. 4; 1228, s. 12; 689, k. 1–2; 690, k. 1–50; 691, k. 1–62].

З формуванням нових громад виникають і перші німецькі католицькі костели, що відчинили двері 1782 р. в національних колоніях Візенберг і Фалькенберг. Згодом, за ними почали відправляти Богослужіння в німецьких колоніях Брукенталь (1786), Вайсенберг (1788), Кайзердорф (1791), Фельдбах (1792). Пізніше збудовано костели у Махлинцю (1842), Климцях (1843), Людвиківці (1844), Кьонігсау (1846), Сигнівці, Феліціенталю (1848), Мюнхенталю (1849), Маріягільфі (1853), Бекерсдорфі (1868), Борині (1879), Новоселиці (1882; коло Заболотова), Розлучі (1902), Ангелівці (1903), Новому Брусному (1907), Левандівці (1921) [127, арк. 1-30; 128, арк. 1-5; 129, арк. 1-11; 268, арк. 45 зв.; 523, арк. 1-30; 738, р. 28, 34, 40, 65, 77; 742, р. 50, 54, 66, 90; 752, р. 189; 753, р. 32, 86, 97, 110, 117, 124, 177; 724, с. 155; 1218, s. 45; 1341, s. 135].

Крім костелів німці католицького віросповідання в деяких громадах мали і молитовні каплиці. Вони функціонували в 28 німецьких громадах таких населених пунктів: Болехів (1854), Пьохерсдорф (1870), Регфельд (1871), Волянка (1890), Соломонова Гірка (1891), Бургталь (1894), Копанки, Нягрин (1895), Вовче, Княжолука, Нойдорф (коло Дрогобича; 1900), Вигода (1903), Горохолин, Максимівка, Михайлівка (1906), Куттенберг, Збанів, Фельзендорф (1908), Новий Мізунь (1909), Рафайлів, Флеберг (1910), Рахиня (1914), Аннаберг (1920), Карлсдорф, Тухолька, Яммерсталь (1921), Нове Село (1930) і Мокротин (1937). Отже, всього в 1937 р. німці Східної Галичини католицького віросповідання у своєму розпорядженні мали 21 костел і 28 молитовних каплиць. В самих німецьких колоніях їх налічувалося значно менше: 17 костелів і 13 молитовних каплиць [272, арк. 1; 739, р. 73; 740, р. 91; 742, р. 50; 1219, s. 155, 156; 1259, s. 151; 1303, s. 13; 1342, s. 317-319; 1343, s. 137-139; 1344, s. 209; 1345, s. 359; 1410, s. 19; 1411, s. 253-255].

Хронологічний аналіз побудови костелів і молитовних каплиць свідчить, що німці католицького віросповідання довгий час не мали можливості

задовольняти релігійні потреби. На Богослужіння і релігійні обряди їм доводилося йти до діючих католицьких храмів поляків. Нерідко німцям-католикам доводилося долати до парафіяльного чи філіяльного костелу або молитовної каплиці великі віддалі. Німці католицького віросповідання колонії Михайлівка відвідували парафію в Угневі, що знаходилась за шість кілометрів. Католики Ангелівки на Золочівщині до відкриття в 1903 р. своєї каплиці ходили до парафіяльного костелу в Олеську, який знаходився на віддалі 9,5 км від колонії. До нього ходили тільки за доброї погоди і в дні релігійних свят. Фактично колоністи-католики віддалений костел відвідували декілька разів на рік. Ось чому часто вони хрестили своїх дітей, вінчалися і бували на Богослужінні й у грекокатолицьких церквах. До речі, в такому невітньому становищі знаходилось і польське населення краю. Про це не раз писала тодішня польська церковна і світська преса, яка пропонувала в місцях розселення польської спільноти негайно відкривати нові латинські капеланії «...щоби польський селянин мав щонайбільше 5 кілометрів до свого священика» [272, арк. 1-45; 273, арк. 1-45; 274, арк. 1-293; 440, р. 47, 52].

За адміністративним поділом міжвоєнної Польщі німецькі католицькі парафії розподілялися наступним чином: німці-католики Станіславського воєводства утримували п'ять парафій: в Людвиківці, в Маріягільфі, Михайлинцю, в Новоселиці (на Снятинщині) й Феліцієнталю та 17 філій, котрі знаходилися в таких населених пунктах: Аннаберг, Болахів, Вигода, Горохолин, Климець, Копанки, Княжолука, Максимівка, Нагрин, Новий Мізунь, Пьохерсдорф, Рахиня, Соломонова Гірка, Рафайлів, Тухолька, Флеберг і Яммерсталь [753, р. 82, 87, 135].

Німці-католики Львівського воєводства користувалися 24 культовими спорудами, які входили до складу десяти національних парафій (Боринської, Брукентальської, Вайсенбергської, Візенбергської, Кайзердорфської, Сигнівської, Кьонігсаузської, Мюнхентальської, Фалькенбергської, Фельдбеської) і 14 філій (Бургтальської, Вовчківської, Волянської, Куттенбергської, Левандівської, Михайлівської, Мокротинської, Новобруснівської, Новосільської,

Нойдорфівської коло Дрогобича, Регфельдівської, Розлуцької, Тухольської і Фельзендорфську) [127, арк. 1; 128, арк. 1].

В Тернопільському воєводстві німці-католики утримували тільки одну парафію і дві філії. Парафія знаходилася в колонії Бекерсдорф на Підгаєччині, а філії в – Ной Тітшайні, яка підпорядковувалася Струсівській парафії на Теремовлянщині та Ангелівці на Золочівщині, котра входила в склад парафії в Олеську [753, р. 124, 166].

Німецькі католицькі парафії не були суто національними церковними структурами. Їх відвідували парафіяни польської і чеської національностей та селяни українських і польських сіл. Так, до Бекерсдорфської парафії на Підгаєччині у 1938 р. належали українські села Новосілка і Юстинівка та хутори Лечівка, Королівщина, Регалиха, Стадниця і Шкутівка. Найближче до костелу знаходилася Новосілка (1 км), а найбільш віддаленою була польська Юстинівка (6 км) [691, к. 4, 133]. Богослужіння на рідній мові слухали більше 3 тис. віруючих 22 колоній: Ангелівка, Аннаберг, Брукенталь, Візенберг, Воля Облазницька, Кайзердорф, Карлсдорф, Контраверс, Корнелівка, Кьонігсау, Людвиківка, Маріягільф, Махлинець, Мюнхенталь, Нове Село, Пьохерсдорф, Розенгек, Тересівка, Феліцієнталь, Флеберг і Яммерсталь [1324, s. 384].

Польською мовою Богослужіння слухали німці Бекерсдорфа, Борині, Брочкова, Брундорфа, Бургталя, Вайсенберга, Вигоди, Вовчого, Гофнунгсау, Діброви, Ебенау, Збадина, Йосифінендорфа, Кимира, Климця, Копанок, Корост, Кранцберга, Красючина, Кривулянки, Максимівки, Мазурівки, Мервич, Михайлівки, Мокротина, Мільбаха, Нінева Горішнього, Нойдорфа (Дрогобиччина), Облісок, Оттенгаузена, Рафайлова, Рахині, Регдорфа, Розенбурга, Розлуча, Рудольфсгофа, Сморжа Долішнього, Турки, Туринки, Тухольки, Фалькенберга, Фельдбаха і Ягоні [1211, s. 166–167; 1358, s. 20-285]. За підрахунками Я. Райнпольда, напередодні Другої світової війни Богослужіння рідною мовою слухало 7783, а польською – 5659 німців-католиків [1348, s. 18-24; 1350, s. 406]. Проповідкування Божого слова польським

духовенством державною мовою було одним з важливих чинників полонізації німецького населення католицьких громад. Як зазначає А. Турчин, у Жовківському повіті напередодні Другої світової війни були частково спольщені німці Мервич, Теодоргофу та Туринки [1184, с. 94].

У 1921 р. у Східній Галичині проживало 16910 німців-католиків: у Львівському налічувалося 12385, Станіславському – 3390 і Тернопільському – 625 осіб. Найбільшою католицькою колонією краю вважався Кьонігсау, де на той час проживало 647 німців [1291, с. 30]. Напередодні Другої світової війни тут проживало 14026 католиків, в тому числі в Станіславському – 3938, Львівському – 13846, Тернопільському воєводствах – 500 осіб [1211, с. 166–167].

У 1938/1939 навчальному році католицькі громади краю піклувалися роботою 42 шкіл, котрі функціонували в Ангелівці, Аннаберзі, Бекерсдорфі, Борині, Брочкові, Брукенталі, Брундорфі, Бургталі, Вайсенбергзі, Візенбергзі, Гофнунгсау, Діброві, Ебенау, Збаневі, Кайзердорфі, Карлсдорфі, Кимирі, Контро-версі, Константівці, Копанках, Корнелівці, Кранцбергзі, Красічині, Кьонігсау, Любші, Людвиківці, Мазурівці, Маріягільфі, Махлинці, Мервичях, Михайлівці, Мокротині, Мільбасі, Мюнхенталі, Ніневі Горішньому, Новому Селі, Нойдорфі, Новому Калуші, Новому Мізуні, Облісках, Оттенгаузені, Розлучі, Пьохерсдорфі, Регдорфі, Регфельді, Розенбургзі, Розенгеку, Рудольфсдорфі, Рахині, Сморгій Долішній, Тересівці, Тухольці, Фалькенбергзі, Фельдбасі, Феліцієнталі, Флебергзі, Ягоні Німецькій і Яммерсталі [522, арк. 1-20; 1211, с. 213–214].

Форми роботи душпастирів з віруючими були різні: навчання дітей релігії на уроках, підготовка дітей до прийняття першого причастя, конформації, освячення в Великодні дні помешкань житлових будинків, місійні дні, тижні і т. д. Так, у Кайзердорфі на Самбірщині, з 25 по 29 травня 1930 р. урочисто проходив місійний тиждень [909, с. 3]. 19–20 червня 1932 р. в Карлсдорфі й Феліцієнталі на Стрийщині священник В. Веніг з Марієнбаду проводив місійні дні [388, арк. 22; 1326, с. 86.].

Душпастирі латинського обряду, крім прямих обов'язків, займалися громадською роботою. Вони були членами бібліотечних і шкільних рад, економічних і культурно-освітніх товариств, брали участь у відзначеннях знаменних дат німецьких колоній тощо. Для прикладу, священнослужитель В. Дзівок з Феліціенталю 30 вересня 1934 р. брав участь у заходах до 100-ї річниці колонії Аннаберг на Стрийщині, де відправив Богослужіння [370, арк. 167 зв.].

Оплотом німецької ідентичності землях була протестантська церква. Як зазначає Ф. Свистун, на досліджуваному терені за кількістю віруючих цієї церкви визначали основне число проживаючих потомків німецьких колоністів у тому чи іншому регіоні краю [1166, с. 473]. Перша громада лютеран східногалицьких німців виникла в Заліщиках (1775) на Тернопільщині. За нею, 16 жовтня 1778 р., виникла друга – у Львові. Ініціатором її заснування був львівський купець Й. Прешелль. Цю лютеранську парафію очолив пастор Е. Гоффманн, який прибув з Німеччини до Львова [123, арк. 1-132; 227, арк. 1-42; 1384, s. 6; 1275, s. 47, 52; 1357, s. 57–58].

Далі парафії лютеран з'явилися в нововиниклих німецьких колоніях у такому хронологічному порядку: Броди (1782), Бандрів, Бригідау (1783), Дорнфельд, Угартсталь (1784), Гартфельд, Райхау (1785), Йосифів (1790), Йосифсберг (1797), Гельзендорф (1815). Потім нові парафії виникли в Багінсбергзі (1874), Станиславові та Стрию (1898) [141, арк. 1–13; 142, арк. 1–93; 143, 1–94; 145, арк. 1-100; 228, арк. 1-9; 232, арк. 1-28; 244, арк. 1; 247, арк. 1; 371, арк. 79]. Кожна парафія мала свої філії. Зокрема, Гартфельдська – в Бердікау, Нових Бірчицях, Нових Купновичах, Нойгофі, Роттенгані, Шумлау; Йосифівська – в Романівці, Сапіжанці, Станині; Львівська – в Броніславівці, Вайнбергзі, Казимирівці, Кальтвассері, Теодорсгофі, Унтербергзі, Шьонталі; Райхаузька – в Айнзінгені, Німецькому Смолині і т. д. [249, арк. 1-55; 321, арк. 1-27; 235, арк. 1-137; 665, арк. 1-39; 692, к. 18, 19; 694, к. 1-56; 701, к. 1-248; 1353, s. 106-107; 733, s. 2-40].

Для керівництва лютеранськими і кальвіністськими парафіями столична влада декретом від 28 грудня 1785 р., дозволила створити керівний церковний орган – Галицьку суперінтендентуру з центром у Львові, яка розпочала роботу 10 січня 1786 р. На основі розпорядження від 7 травня 1789 р. Галичину поділено на два сеньйорати, або церковні округи з центрами в Бялій та Львові. До першого сеньйорату увійшли парафії Західної Галичини: Бяла, Підгур'є, Райхсгайм, Ранісхау й Стадло; до другого – Східної Галичини: Бригідау, Гартфельд, Дорнфельд, Заліщики та Львів. 1790 р. утворено третій сеньйорат, що охопив прихильників Гельвецької віри (кальвіністського віровизнання). Вона безпосередньо підпорядковувалася церкві лютеранського і кальвіністського віровизнання у Відні [144, арк. 1-48; 1302, s. 13; 1357, s. 62]. Після розпаду австрійської держави 25 лютого 1920 р. представники 17 релігійних парафій прийняли постанову про утворення самостійної церкви в межах польської держави [1280, s. 265]. Ця конфесія польським урядом Вінцентія Вітоса узаконена в січні 1921 р., який визнав ЦСАГВ Східної Галичини за самостійну церкву. Формальне відокремлення ЦСАГВ Східної Галичини від Наглядкової Церковної Ради (НЦР) у Відні відбулося 4 вересня 1923 р. НЦР у Відні надала свої повноваження Галицькій суперінтендентурі. Згідно з рішенням Гогенбахських суперінтендатурних зборів від 23 вересня 1923 р. найвища церковна влада перейшла в руки місцевої суперінтендентури [1249, s. 130-171; 1302, s. 13, 14; 1357, s. 62, 125].

До середини жовтня 1924 р. резиденцією Галицької суперінтендентури було місто Бяла, але по смерті суперінтендента Г. Фрітше її перенесли до Станиславова. До складу її останнього відділу увійшли Т. Цьоклер – суперінтендент, Р. Воллошке – заступник суперінтендента, консеніор, Я. Штроменгер – куратор суперінтендентури, стрийський пастор Т. Бутшек – шкільний куратор, сеньйор, пастор йосифсбергської парафії П. Роуер і станиславівський пастор Ю. Шік – члени відділу. Суперінтендентура краю налічувала чотири Сеньйорати з 120 релігійними громадами та 32000

віруючих, яких обслуговувало 4 сеньйори і 56 пасторів [668, к. 15, 44; 1204, s. 131–141]. Т. Лангер вважає, що вона мала 35000 вірних [1299, s. 48].

На території трьох воєводств: Станиславівського, Львівського і Тернопільського налічувалося 24 парафії, 70 філіалів та 24 молитовні громади. Ця структура ЦСАГВ Східної Галичини зберігалася без змін до початку 1940 р. [1203, s. 127]. Найбільше віруючих мали Львівська (4800), Станиславівська (2275), Угартстальська (2182), Стрийська (1931), Дорнфельдська (1933) та Бригідауська (1916) парафії. Малими парафіями за кількістю віруючих вважалися Заліщицька (163), Унтервальденська (400) та Райхауська (663) [241, арк. 1-21; 245, арк. 1-25; 255, арк. 1-56; 664, арк. 1-83; 697, к. 183; 698, к. 1-47].

Серед віруючих ЦСАГВ прихожани кальвіністської конфесії склали нечисленну групу осіб. За даними Галицької суперінтендентури від 9 квітня 1923 р. кількість кальвіністів в Східному сеньйораті була 1148, в тому числі Новому Бабілоні – 1, Брошневі, Гельзендорфі, Комарові – по 2, Горохолині – 3, Надвірній – 4, місті Долині – 7, Дебелівці – 9, Нойдорфі – 10 (поблизу Отинії), Енгельсбергзі – 11, Болехові Руському – 12, Могилі – 13, Діамантгаймі – 16, Угартстали – 18, Сітауерівці – 47, Мікульсдорфі – 50, Северинівці – 58, Станиславові – 61, Вигоді – 67, Бредтгаймі – 98, Славітцю – 158, Августдорфі – 180 і Багінсбергзі – 320 осіб [452, арк. 61–63; 453, арк. 1-102].

Згідно з офіційними даними польської влади 1936 р. на досліджуваній території налічувалося 2793 віруючих гельвецької конфесії. Найбільше кальвіністів числилося в Йосифсбергзькій (1496), Багінсбергзькій (754) та Бригідауській (100) парафії. Серед міських парафій найбільше кальвіністів було в Стрию (197), Львові (176) і Станиславові (70). Щоправда, пастор В. Лемп подає більшу цифру, а саме, 3723 особи [668, к. 91–92; 1301, s. 31].

Основними формами роботи духовенства ЦСАГВ з віруючими були Богослужіння, біблійні години і Недільні школи. В деяких парафіях практикували і молодіжне Богослужіння. Щоправда, в деяких з них пастори правили Богослужіння тільки кілька разів у рік. Пояснюється такий стан тим, що пастор у кількох філіяльних кірхах одночасно правити Службу Божу не

міг, а тому відправа в них йшла згідно встановленої черги. Особливо ця проблема була загострена в перші десятиліття існування ЦСАГВ на східногалицьких землях. Щоденне Богослужіння в філіяльних кірхах і молитовних домах проводили так звані філіяльні пастори або підготовлені для цієї справи вчителі, які за це отримували додатково платню. За IV квартал 1921 р. вчителі М. Болек з Романівки на Радехівщині, Й. Ландер з Полівців на Чортківщині отримали по 1200, а Ф. Гексель з Бредтгайму на Коломийщині одержав 3592 польських марок. Дуже часто у малих колоніях школи, в вільний від занять час, служили місцем відправлення релігійних обрядів і за молитовний дім. Так, М. Костецький твердить, що пастор з Бригідау навідувався раз на місяць в колонію Гассендорф поблизу Трускавця [668, к. 237; 1038, с. 438]. З метою поглиблення релігійного життя віруючих в населених пунктах, де німці жили дисперсно, організовувалися місії і євангелізація, так званий Тиждень Молитви та Свята Біблії. Головним їх завданням було підготувати віруючих до самостійного життя в середовищі інших християнських конфесій. На Тиждень Молитви до релігійної громади приходило кілька пасторів, які відвідували віруючих вдома і навчали їх Слова Божого. Ось, наприклад, в 1929 р. за участю пастора Лемпа в Горохолині проведено Тиждень Молитви, а в Стрию 22–24 вересня 1934 р. – Свято Біблії. В цьому святі взяло участь 17 пасторів євангельських парафій та 700 віруючих, в тому числі 350 з них були з теренів Львівського та Станиславівського воєводств [370, арк. 166].

Духовенство ЦСАГВ велику увагу приділяло відзначенню народження ідеолога Реформації – Мартіна Лютера. В одній із кірх парафії збиралися вірні і пастори кількох сусідніх парафій. Після Богослужіння в цій колонії пастори збиралися на обговорення поточних церковних питань, заслуховували доповіді теологічного змісту, обмінювались досвідом роботи з віруючими і проводили фамільні вечори. Так, 31 жовтня 1935 р. німецька громада Станиславова відзначила свято Реформації, на яке запросила

делегації німців (122 осіб) з усіх регіонів Польщі та представників польської влади [735, s. 14; 379, арк. 18, 140].

Щорічно для поглиблення релігійної національної самосвідомості у Станиславові суперінтендент Т. Цьоклер практикував широке відзначення річниць добродійних закладів діаспори. В часі святкувань в місті відбувалися харитативні конгреси, релігійні конференції і засідання, на яких обговорювалися найважливіші питання життя протестантської церкви краю. На них, крім галицьких пасторів, були високі духовні гості з Австрії, Данії і Німеччини. Останній такий захід напередодні Другої світової війни в Станиславові відбувся 30 жовтня – 1 листопада 1938 р. [383, арк. 150; 1250, s. 263; 1331, с. 185-243].

Багато гостей з різних регіонів Польщі і з-за кордону збиралося і на День кірхи. Це свято тривало три-чотири дні. Дні церкви урочисто проведено в Бригідау (1921), Йосифсбергзі (1922), Сапіжанці (1924), Болахові (1935), Багінсбергзі (1926; 1935), Станиславові (1927; 1933), Дорнфельді (1928; 1936), Йосифові (1931), Стрию (1934), Айнзіделі, Бредтгаймі (1938). Наприклад, на свято кірхи у Станиславові, яке відбувалося 31 жовтня – 2 листопада 1933 р., прибуло 260 гостей. Для школярів і молоді показано два кінофільми національного кінематографу [1391, s. 139; 859, s. 145]. Відзначалися ювілейні дати кірх. Один з таких ювілеїв в святковій атмосфері відбувся 3 червня 1929 р. з нагоди святкування 150-річчя заснування євангельської громади німців Львова. На святі побували пастори протестантських парафій з різних куточків Польщі [797, с. 11]. Інший ювілей відбувся 28 жовтня 1934 р. в Багінсбергзі – відзначено 60-річчя місцевої кірхи [371, арк. 79].

Крім релігійних заходів на такому святі теж заслуховувались доповіді на теологічну, філософську та історичну тематику, а також звіти про діяльність регіонального відділу «Спілки Густав Адольф». На таких святах доповіді читали провідні науковці – професори церковної історії, як Кох з Львова, Ганс Карл Вьолкер з Відня чи Шедлер з Вроцлава [383, арк. 150–151].

Церква Євангельсько-Аугсбурзького та Гельвецького віровизнання велику увагу приділяла релігійному вихованню дітей та молоді. Духовенство займалося дітьми з малих літ. Кожен хлопець і дівчинка вивчали Біблію і релігійні пісні. Позашкільна молодь теж була в полі зору місцевої протестантської церкви. При кірхах діяли молодіжні релігійні товариства – євангельські юнацько-дівочі спілки. А у п'ятьох релігійних громадах краю: Дорнфельді, Сапіжанці, Сітауерівці, Станиславові і Стрию функціонували «Євангельські молодіжні спілки». В Сітауерівці молодіжний осередок виник 21 листопада 1934 р. Він складався з 59, а у Багінсбергзі – 14 осіб. Вони провадили активну роботу з надання допомоги вбогим і хворим людям, інвалідам – воякам Першої світової і українсько-польської воєн, які були протестантського віросповідання. В Багінсбергзі та Славітцю функціонували молодіжні євангельські хори [383, арк. 14, 43, 50, 52; 408, арк. 1-11].

ЦСАГВ проводила і добродійну діяльність, яка znana з роботи «Євангелістського товариства опіки над бідними хворими» і харитативних закладів та благодійних фондів. Тож на території краю піонером благочинної діяльності виступило «Євангельське товариство опіки над бідними хворими», яке засноване у Львові 7 липня 1885 р. Його статут перереєстрували тричі: 20 травня 1890-го, 22 листопада 1904-го і 20 січня 1930 рр. Судячи з малої кількості членів у його рядах, вважаємо, що воно складалося тільки з віруючих Львівської євангельської громади й опікувалося бідними хворими євангельського віровизнання, які знаходилися на лікуванні у Львові [625, арк. 26].

Про його діяльність збереглися дуже скупі відомості, які датуються 1929–1939 рр. Це в основному протоколи переобрання членів управи товариства, в яких є дані про старий і новий склад управи, кількість членів і суми грошей, якими воно володіє. Наприклад, в 1934 р. це товариство налічувало 25, в 1938 р. – 37, а в 1939 р. – 47 членів. Його капітал, станом на 13 лютого 1939 р., складав 2065 злотих. Звітні збори цього товариства відбувалися регулярно. На останніх зборах, які відбулися 13 лютого 1939 р.

обрано такий склад управи: Ф. Барон (голова), Г. Ягот (заступник голови), К. Штадермауер (секретар), Й. Шанквайлер (заступник секретаря), Г. Манвайлер (касир), Е. Манк (заступник касира), Т. Кобер, Ф. Бамберг, Г. Манг (члени віділу) [620, арк. 1–15].

Харитативні заклади виникли у Станіславові 1896 р., де знаходився їх великий комплекс. Він мав 21 відділ і складався з дияконського будинку, будинку догляду за немовлятами, інвалідного дитячого будинку, будинку перестарілих, закладу невиліковних хворих, шкільного інтернату, притулку для психічно хворих і т. д. Перший з них дитячий притулок «Вифлеєм» закладено Т. Цьоклером у 1896 р. [411, арк. 34 зв.–35; 1183, с. 101; 1301, с. 324; 1250, с. 267]. Щорічно тут утримувалося 350–600 осіб. Наприклад, 1929 р. в ньому знаходилося 406 дітей різних національностей і віровизнань: 374 євангелістів, 30 католиків та 2 іудеїв. У 1930 р. утримувалося 530 осіб. Тут перебували діти – вихідці не тільки з Східної Галичини, але й Австрії, Данії, Литви, Німеччини, США, Чехословаччини і Югославії. Так, 1925 р. з 354 дітей десятеро походило з Буковини, по одній дитині – з Данії і Литви, по двоє – з Німеччини, Чехословаччини і Югославії, троє – зі США й четверо – з Австрії. До речі, цей добродійний опікунський заклад був найбільшим у Європі. Річний бюджет притулку складав понад мільйон злотих [1250, с. 269].

У склад станіславівських добродійних закладів входили також дияконат «Сарепта», і духовна семінарія «Паулінум». Дияконат засновано в 1913 р. Він налічував двадцять сестер. Дияконістки проходили вишкіл у Жируху і Познані. Їх головним завданням була праця в харитативних закладах. Деякі з них виконували роль парафіяльних сестер, а інші – обов'язки вчительок (випускниці відділу шкільних сестер) [1450, с. 1–8; 1250, с. 268–269]. Цим закладам приділялася велика увага з боку Т. Цьоклера. Для популяризації їх серед німецької меншини краю тут щорічно проводили відзначення роковини їх заснування. Чергові урочисті відзначення їх заснування відбулися в Станіславові 30 жовтня 1932 р. [355, арк. 11 зв.; 410, арк. 1-90; 1450, с. 1-28].

Станиславівські добротинні заклади утримувалися в основному за рахунок фінансової підтримки, яка надходила із-за кордону. Більшу частину їх вихованці заробляли з випуску машин на фабриці «Vis», яку спеціально для цих цілей засновано пастором Т. Цьоклером в 1920 р. при фінансовій підтримці нафтового підприємця Г. Кауфманна з Солотвина. Фінансові справи тут велися прозоро і щороку публікувалися звіти про проведену роботу і на що витрачено кошти [475, арк. 1–46; 513, арк. 78; 734, s. 1–15].

Крім станиславівського, невеликі добротинні заклади існували у Львові (бурса закритого типу), Солотвині (Дім дитини), Долині і Стрию (дитячі садки) [381, арк. 26; 1301, s. 325]. Ця церква утримувалась на власні кошти і постійні дотації з Німеччини. Так, в 1927 р. на підтримку вчителів було затрачено 4159 злотих, зокрема вчителям з Добрянці, Смолина виділено по 286, Енгельсберга – 438, Фельзендорфа – 716, Дойчбаха – 744, Горохолина – 830, Дебелівки – 859 польських злотих [693, s. 22]. Досить велику роль у церковному житті відігравали хоріві та музичні товариства. Ось, наприклад, у 1924 р. в Сапіжанці головною темою Дня кірхи була церковна пісня і Реформація. Тут, з ініціативи народного університету, в Дорнфельді організовано тиждень церковної пісні, на якому виступили церковні хори з різних парафій Східної Галичини. Слухачів старалися переконати, що церковна пісня посідає важливе місце в народній культурі [1203, s. 147]. ЦСАГВ, як уже зазначалося, для віруючих видавала у Станиславові газету «Євангельський громадський лист». Її редагував сам суперінтендент Т. Цьоклер. На її сторінках висвітлювалось релігійне життя не тільки протестантських громад німців, але й українців. Тираж цієї газети постійно зростав від кількох сотень (1903) до 2500 (1935) примірників [832; 834; 835; 840; 841; 842; 843; 844; 848; 849; 851; 853; 854; 855; 856; 1297, s. 57].

У читачів газета мала великий успіх, а тому швидко розходилася не тільки у Східній Галичині, але й серед протестантів Австрії, Німеччини, Румунії, США, Чехословаччини, Швейцарії і Югославії. Таким же накладом виходив дитячий кварталний журнал «Мала допомога» [887, s. 2; 1203,

s. 148]. Церковна література для потреб віруючих і місцевого протестантського духовенства надходила в основному з познанського релігійного центру: Церкви євангельсько-унійної. Одночасно молитовники і Біблії надсилали з Німеччини [857, s. 101-110; 861, s. 61-70; 1203, s. 148].

Духовенство ЦСАГВ було високоосвіченим. Всі пастори мали вищу теологічну освіту. Серед них були особи обдаровані і всесторонньо розвинуті. Так, суперінтендент Т. Цьоклер проявив себе не тільки талановитим організатором церковного і громадського життя, але й займався науковою і літературною діяльністю [355, арк. 11–11 зв.]. Церковну історію галицьких німців досліджували також пастори К. Вьолкер, Ф. Зеєфельд, Р. Кессерлінг, В. Лемп та ін. Їх розвідки і праці не втратили наукової вартості і в наші дні. Для прикладу, як уже зазначали, В. Лемп 1934 р. в Берліні видав книгу «Євангельська церква так званого А (Аугсбурзького) і Г (Гельвецького) віровизнання в Малопольщі (Галичині). – Берлін, 1934 (Die evangelische Kirche A. u. H. V. in Kleinpolen (Galizien). – Berlin, 1934), в якій описав розвиток протестантської церкви на теренах регіону від 1772 по 1934 рр. [1302, s. 1–31; 381, арк. 25].

Поле діяльності ЦСАГВ Східної Галичини була також місійна робота серед прихильників інших конфесій і національностей. Традиційно протестантські пастори проводили великі місії серед євреїв. Е. Алабрудзінська твердить, що на цьому поприщі вони зазнали повного провалу: до протестантизму наверталися окремі особи єврейської національності [1203, s. 149]. Більше успіхів було в місійній роботі серед греко-католиків, українців Бойківщини, Гуцульщини, Опілля, Покуття і Поділля. Серед українців, на думку М. Степановача, ця робота почала проводитися з 1925 р. [1069, с. 1-40; 1125, с. 141-153; 1179, с. 7]. Перші громади українських лютеран і кальвіністів виникли в Молодятині, Коломиї, Воскресінцях, Підгайчиках, Станиславові і Крехівцях [645, арк. 12; 1081, с. 402; 1283, s. 159–180]. На 1 січня 1934 р. Галицькій суперінтендентурі підпорядковувалось одинадцять українських лютеранських громад з 2362 віруючими. Для поширення

протестантизму серед українців організовували навчання проповідників. Зокрема, в Косові 26 червня – 8 липня 1934 р. проходило навчання дияконів української євангельсько-реформованої церкви. В курсах взяли участь Альфред Гоффер з Калуша, Василь Сікора з Бучача, Август Шмаленберг з Ранізова, Василь Ломей з Єзуполя, Михайло Тимчук з Тлумача, Володимир Боровський з Олександрії та Густав Лашак з Віємківки [364, арк. 131 зв., 369, арк. 84, 103]. Голова цієї церкви Т. Цьоклер брав участь в урочистих посвятах українських євангельських каплиць і молитовних будинків. Так, 17 вересня 1934 р. в Єзуполі Станиславівського повіту Станиславівського воєводства він посвятив євангельську каплицю і виступив з релігійною промовою на українській мові. Доречно зазначити, що перші кроки цієї церкви на теренах краю були невдалими [1075, с. 1-156; 1076, с. 1-156; 370, арк. 155].

Урочисто проходили обряди посвяти в члени церкви – конфірмації. Ось, наприклад, 29 травня 1930 р. у львівській лютеранській церкві пастор Мітшке та вікар Еттінгер конфірмували 12 дівчат і 15 хлопців [909, с. 3].

Не дивлячись на фінансові труднощі, лише ця церква утримувала на свої кошти приватні школи лютеранських і кальвіністських громад краю, які давали дітям не лише початкову релігійну, але й світську освіту. Церковне керівництво розуміло, що навчання дітей у школі є найкращою формою засвоєння релігійних знань і релігійного виховання в чужому їм етнонаціональному і конфесійному середовищі. Для зміцнення зв'язку церкви і школи спеціально введено за прикладом греко-католиків і католиків посаду шкільного інспектора, який і тримав під контролем це питання. На теренах Східної Галичини ЦСАГВ 1936 р. мала 71, а по всій Малопольщі – 83 національні приватні школи і дві гімназії. Одна з них знаходилася у Львові, а друга – в Станиславові. Обидві відкрито за часів ЗУНР [234, арк. 1-37; 243, арк. 1-34; 246, арк. 1-33; 254, арк. 1-9; 668, к. 236; 578, арк. 2-15; 1250, с. 266].

Протестантське духовенство регіону зробило чимало і на ниві національної культури. Зокрема, з ініціативи пастора Т. Цьоклера, в

Станиславові в 1903–1939 рр. виходила церковна газета «Євангельський гмінний листок». У 1907–1923 рр. східногалицькі пастори брали активну участь у «Спілці німців християн Галичини», – мета якої піднесення культурного розвитку колоністів. З 1902 р. у Східній Галичині при співпраці вірних і пасторів почали розвиватися позичкові каси. Найбільший внесок у національно-культурне відродження німецької меншини внесли пастори М. Вайдауер, Ф. Зеефельд та Т. Цьоклер [233, арк. 15–58].

Авторитет пасторів лютерано-кальвіністської церкви Східної Галичини був надзвичайно високий. За щирю самовіддану працю на благо свого народу їх дуже поважали на парафіях у філіях й довіряли кожному слову. Цим дуже були незадоволені бюрократи польської влади на місцях. В одному з донесень до центральної влади у Варшаві зазначалося, що євангельські громади в Малопольщі стали німецькими фортецями, віруючі сліпо слухають розпоряджень своїх духовних пастирів [669, s. 30].

Черговою конфесією німецької меншини була менонітська. Тут пруським менонітам дозволив осісти австрійський цісар Йосиф II, який патентом датованим 24 листопада 1781 р. надав їм право податися до нової батьківщини. Перші сім родин німецьких менонітів прибули сюди 10 квітня 1784 р. і поселились в колонії Фалькенштайн поблизу Львова. Дещо пізніше на Львівщині осіла ще 21 родина і влітку 1786 р. тут вже проживало 28 сімей менонітів, котрі крім Фалькенштайну ще замешкали у двох колоніях: Айнзіделі (18) й Розенбергі (3). Айнзідель був однорідним, тобто складався єдино з менонітів. Свою колонію вони назвали на честь австрійського чиновника віденського двору Айнзіделя, який займався їх переселенням до Галичини. Ця колонія в 1786 р. нараховувала 79 осіб, серед них були 41 чоловік і 38 жінок. У всіх трьох колоніях краю налічувалося 139 осіб менонітського віровизнання. В Розенбергу жило 15, а в Фалькенштайні – 45 менонітів [121, арк. 5; 144, арк. 12, 14; 1287, s. 397-418].

Німці менонітського віровизнання постійно розселялися на теренах краю компактно і дисперсно. Першу дочірню колонію, яку назвали Нойгоф,

вони заснували 1830 р. Пізніше заклали ще вісім дочірніх колоній: Керниця (1848), Нова Горожанка або теперішні Галичани (1850) на Городоччині, Вишенька, Еренфельд (1864), Тростянець (1870; на Яворівщині), Добрівляни (1871; на Стрийщині) та Липівці й Подусільна на Перемишлянщині (1872) [147, арк. 5, 8; 1205, s. 391].

Розселення менонітів на теренах краю продовжувалося і в наступних десятиріччях. Згідно з черговим переписом населення, станом на 31 грудня 1890 р. меноніти мешкали уже в 35 населених пунктах досліджуваної території: Айнзідель (2), Бачів, Вишенька, Вроців (по 3 особи), Гайнріхсдорф (9), Гірне (3), Горожанка (13), Діброва (біля Великого Любіня), Добрівляни (біля Стрия – по 27 осіб), Еренфельд, Загір'я, Замочок, Зашковичі (по 2 осіб), Зимна Вода, Керниця, Кульпарків (по 1 род.), Липівці (120 осіб), Львів (5 осіб), Майдан Липовецький, Малинівка (по 1 род.), Мужилівичі (12 осіб), Наварія (2 род.), Новаги, Нойгоф, Опари (4 осіб), Перемишляни (13 осіб), Подусільна (58 осіб), Сигнівка, Сокільники, Сороки (по 1 род.), Тростянець (47 осіб), Урож (7 осіб), Фалькенштайн (6 осіб) – на Львівщині, та Дорофіївці (7 осіб) й Скалаті (19 осіб) – на Тернопільщині [147, арк. 86–124].

Перед Першою світовою війною меноніти далі продовжували розселятися в різних місцевостях краю. Зокрема, стали проживати у восьми нових населених пунктах: Горішній Липиці (6 осіб), Залужжю (12 осіб) на Рогатинщині; Горбачах (12 осіб), Нагірцях (6 осіб), Смереці (5 осіб), Стрию (9 осіб), Юшківцях (8 осіб) та Якимові на сучасній Львівщині. Загальна чисельність менонітів на 1 червня 1914 р. становила 600 осіб [724, с. 14, 242, 319, 360; 726, с. 63, 322, 326]. Невелике збільшення кількості віруючих конфесії відбулося за рахунок природного приросту.

За матеріалами польського перепису населення 1921 р. в Східній Галичині мешкало 415 менонітів, в тому числі у Львівському – 316, Станиславівському – 54, а в Тернопільському воєводствах – 45 осіб. Тоді, зокрема, у містах Львівського воєводства налічувалося 91, в селах – 92, а в маєтках – 133 осіб, а, відповідно, Станиславівського і Тернопільського воєводствах 24:1:29 і 4:23:29

осіб. Розселення виглядало таким чином: Яворів (16), Мостиська (19), Перемишль (14), Старий Самбір (2), Самбір (6), Дрогобич (11), Рудки (4), Городок (43), Львів (106; повіт), Львів (71), Жовква (3), Рава-Руська (3), Бібрка (11), Стрий (3), Жидачів (4), Рогатин (30), Станіслав (1), Тлумач (10), Коломия (3), Снятин (3), Кам'янка-Струмилівська (2), Золочів (7), Перемишляни (31), Бережани (3), Заліщики (2) [1286, s. 516]. На думку П. Бахмана, зменшення чисельності менонітів краю відбулося за рахунок великих втрат громад у роки Першої світової війни [1205, s. 397].

У 1939 р. на Східній Галичині налічувалося 560 менонітів, які проживали в 20 населених пунктах краю: Айнзіделі, Бачеві, Болотні, Вроцеві, Гайнріхсдорфі, Гуменцю, Дидятичах, Еренфельді, Замочку, Керниці, Кутцях, Львові, Нойгофі, Подусільній, Рогатині, Стрию, Смерекові, Сухій Волі на Городоччині, Фалькенштайні та ін. [728, с. 47, 49, 71; 725, с. 339, 346].

Богослужіння меноніти проводили в приватних молитовних домах, які діяли в семи найбільших місцях концентрації менонітської діаспори краю: Айнзіделі, Великій Горожанці, Керниці, Нойгофі, Подусільній, Львові та Стрию. Першими свій молитовний дім звели меноніти Айнзіделя Львівського повіту. Вони урочисто посвятили його 1786 р. За ними другими були нойгофці, які збудували молитовний дім і стали проводити в ньому Богослужіння з 1864 р. Ще три молитовні доми в 1880 р. почали діяти у Великій Горожанці Городоцького та в Подусільній Перемишлянського повітів. Останніми подбали про свій молитовний дім меноніти Львова. Він почав діяти в 1913 р. [147, арк. 4].

Визнаним релігійним центром менонітів була Керниця, де 1870 р. засновано парафію, якій підпорядковувалися всі менонітські громади Городоцького, Жовківського, Львівського, Мостиського, Перемишлянського, Рудківського, Стрийського і Яворівського повітів Східної Галичини. В Керницькій парафії пастор Ян Кляйн з 1870 р. вів метричні книги, де фіксувалися шлюби, відомості про народження дітей та смерть парафіян, які були розпорошені по різних повітах досліджуваної території. Він же видавав

віруючим свідоцтва про народження, шлюб і смерть, що мали вагу державних документів. З цієї інформації і велась статистика про прихильників менонітського віровизнання регіону. Така церковна документація велась при молитовних домах проповідниками і пасторами менонітського віровчення на місцях. Щоправда, у вирі подій Другої світової війни вона втрачена [146, арк. 6, 8 зв., 16].

На початку ХХ ст. визнаним осередком культурного і релігійного життя східногалицьких менонітів став Львів. Тут їх релігійна община стрімко зростає з 5 (1890) до 71 чол. (1921). 24 листопада 1908 р. їй надано статус самостійної менонітської громади краю, а 7 березня 1913 р. – парафії. Новоутворена парафія іменувалася християнсько-менонітська гміна Керниця – Львів. Першим пастором нововідкритої Львівської менонітської парафії обрано Генріха Паулюса.

Устрій менонітської парафії спирався на рівноправності повнолітніх членів. Релігійна община будувалася на пресвітерських началах. Зборами релігійної громади по життєво вибиралася церковна старшина менонітів. Проповідниками ставали найавторитетніші і добре підготовлені до релігійної діяльності одновірці. Слово яких було – закон. Ось чому у менонітських віруючих надзвичайно розвинуте почуття цілковитого і бездоганного підпорядкування своїм проповідникам. Духовні проповідники менонітів за служіння громаді не отримували платні. Цим вони підкреслювали віруючим інших конфесій, що проповідують Слово Боже, наслідуючи перших християнських апостолів. На добровільних засадах рядові меноніти виконували численні обов'язки в релігійній громаді. Все це було виявом менонітської рівності [1093, с. 75]. При виконанні обрядів меноніти з релігійної літератури користувалися Біблією, збірниками псалмів, релігійних гімнів і пісень. Їхнє Богослужіння складалося зі співу церковних пісень, молитви, читання тексту Святого Письма і благословення Господа [775, с. 6].

Церковна управа менонітів з 1909 р. видавала щоквартально для віруючих газету «Менонітський гмінний листок», на шпальтах якої

висвітлювали найважливіші події з життя менонітських громад краю. Її тираж був невеликий: 500 екземплярів. Редакція часопису знаходилася у Львові на вулиці Кохановського, 23 (тепер – Левицького). Друкувала фірма Л. Данькевича в Станиславові. Редактором був передвоєнний пастор львівської менонітської громади Арнольд Бахманн, а видавцем – А Мюллер. Вона виходила до приходу червоних «визволителів» [606, арк. 1–7].

27 березня 1874 р. меноніти заснували культурно-освітнє товариство «Меноніт», яке займалося вихованням молоді в національних і релігійних традиціях, на ідеї підтримки добра. Свій статут вони постійно вдосконалювали, тому товариство кілька разів перереєстровувалося: 25 серпня 1876, 10 грудня 1903, 29 грудня 1922, 8 червня 1930 рр. [625, арк. 13, 66]. Воно мало драматичний гурток, який давав вистави морально-релігійного спрямування, а також бібліотеку релігійної літератури, що випозичала менонітам книги німецькою і польською мовами. Його управа щорічно звітувала перед членами про проведену роботу за звітний період. На чергових звітних зборах обиралося нове керівництво «Меноніту». Видатними діячами «Меноніту» були А. Бахманн, А. Бахманн, С. Бахманн, Дік і Якоб Руп [1205, s. 328, 349, 398]. Це товариство припинило свою роботу восени 1939 р.

Велику увагу меноніти приділяли освіті підростаючого покоління. Вони опікувалися чотирма національними школами: в Айнзіделі, Горожанці, Нойгофі і Львові. Перша почала діяти з 1786, друга – з 1868, третя – 1864, а четверта – з 1913 рр. Всі чотири школи були приватними і платними. Освіта в початкових школах менонітських релігійних громад мала теологічне спрямування. В шкільній програмі приділялося багато уваги вивченню засад менонітської віри, біблійної і менонітської церковної історії, а також читанню богословських книг. У цих школах вивчали також українську і польську мови, каліграфію, арифметику, географію. Громади менонітів велику увагу приділяли релігійному вихованню дітей. Батьки виховували своїх чад з малечого віку в дусі менонітських традицій. Вони привчали дітей молитись зранку, перед кожним прийомом їжі, ввечері, а також їх брали зі собою на Богослужіння. У хвилини

дозвілля дітей заставляли переписувати біблійні тексти, псалми і релігійні пісні, в яких йде мова про послухність молодших перед старшими. Меноніти виховували у молоді: простоту, скромність, всепрощення та інші високі людські моральні добротності. Набуті в домашніх умовах, релігійні знання дітей закріплювались і розширювались у Недільних біблійних школах, де, крім читання біблійних текстів, оповідань, проповідники навчали їх співати хорових релігійних гімнів, декламувати релігійні вірші перед однолітками, батьками і членами громади, ставити вистави релігійного змісту. Такою роботою з дітьми проповідники зміцнювали у них віру і релігійний світогляд.

У менонітів було розвинуте почуття солідарності, підтримки сиріт, потерпілих, старших, інвалідів, чи бідних одновірців. У релігійних громадах існував благочинний фонд, зібраний на основі добровільних пожертв одновірців. Так, одній старій менонітці зі Львова протягом кількох літ щомісячно на прожиття видавали по 25 злотих з церковної казни. Меноніти активно надавали матеріальну допомогу віруючим, які виїхали в роки громадянської війни з Радянської Росії через досліджувані терени до Німеччини [1205, s. 395, 398].

Меноніти ревно оберігали мову і традиції, а тому всі заходи були спрямовані проти вад суспільства: явищ розпусти, вживання спиртних напоїв, куріння тютюну, тощо. Вони осуджували тих осіб, які привселюдно виявляли почуття чи симпатії один до одного, вели розмови нескромного змісту (еротично-сексуальні теми), грали в азартні ігри, відвідували світські вистави театрів [1093, с. 33, 34]. Природу вад суспільства віруючі меноніти бачили в нездатності іновірців жити за заповідями Божими. Вони відокремлювали себе від цього суспільства і вважали, що їхня віра вища від усіх інших, а себе мали за «боговибраних» людей. На цій основі в них спостерігався комплекс «вищевартості» [1105, с. 4]. З усіх протестантських течій менонітська була найсуворішою. Вона мала цілий ряд обмежень, які суттєвим чином відрізняли її від лютеран і кальвіністів досліджуваного регіону. Перш за все, меноніти не визнавали світських свят: святкували

тільки Новий рік, але і його поєднували з Різдвом Христовим. Весілля у них відбувалося без вживання спиртних напоїв і музики, співу пісень, а тому воно проходило тільки в молитві. Не дивно, що менонітська традиція не знає обрядових пісень. У них існувала лише сакральна поезія. Меноніти не визнавали розлучень і не допускали їх в своєму середовищі [1093, с. 34].

Насамкінець слід зазначити, що не всі німці були глибоко віруючими. Найбільше прихожан відданих вірі було в віддалених від великих міст німецьких колоніях. У близьких до великих міст колоніях про високу мораль і релігійність не дбали. М. Влох в розвідці «Вайнберген і Унтерберген» зазначає: «Вони мають всі чесноти і гріхи заможних селян, що живуть близько від головного міста, де релігійність і мораль не заховують у надто високій пошані» [1035, с. 118]. Підсумувавши сказане, можна констатувати, що найдавнішою конфесією німецької меншини у Східній Галичині була католицька, найчисельнішою конфесією німців регіону – лютеранська, а найменшою – менонітська. Протестантські конфесії відіграли велику роль не тільки в духовному житті німців, але й збереженні національної ідентичності, чого не скажеш про католицьку, яка долучилася до асиміляції німецької меншини досліджуваного терену в міжвоєнному часі.

4. 3. Самодіяльне хорове і театральне мистецтво

Культурне життя німецької меншини регіону простежується з княжої доби, але найбільшого розквіту воно сягнуло напередодні Першої світової війни. З відступом російського війська влітку 1917 р. з теренів краю культурне життя німецької меншини почало відроджуватися як в містах, так і селах [1153, с. 112-116; 1155, с. 5-128; 1305, с. 120-124; 1313, с. 134-174; 1314, 140-170; 1335, с. 10-201; 1371, с. 347; 1404, с. 20-211].

Піонером відродження культурного життя німецької меншини між двома світовими війнами був Львів [1084, с. 55-63; 1330, с. 1-24]. Тут у 1919 р. театральний колектив «Веселий настрій» («Frohsin») поставив виставу «Мельник і його діти». Проте, нова війна між поляками і українцями знову

призупинила роботу цього колективу самодіяльних хористів і театралів. Через чотири роки Ф. Асманн і С. Мюллер надали йому нове дихання. Днем відродження цього колективу вважають 22 грудня 1922 р. Його очолили К. Шнайдер, Я. Ролауер, Ф. Шмаленбергер. Протягом 1923 р. воно провело 106 вечорів, а на виїзді – десять концертів [603, арк. 42].

Надалі «Веселий настрій» теж залишився життєдіяльним. Займався активно сценічною і хоровою справою. Відомо, Львівський «Веселий настрій» організував вечір відпочинку з танцями та дитячий бал. 9 лютого 1930 р. поставлено комедію «Сміливий плавець». Керівником колективу був Г. Петер [908, s. 3]. 6 листопада 1932 р. відбулася вистава за твором Гьоте «Егмонт», а пізніше – постановка драми М. Галле «Молодь» [940, s. 3; 807, s. 4; 1325, s. 157, 167]. В 1933 р. театральний сезон львівські фрогсінівці відкрили шванком М. Кляппа «Подорожній проводир». Провідними самодіяльними артистами цього театального колективу були В. Адель, Л. Бруно, А. Бург, Ю. Мюллер, С. Шеллер [955, s. 5]. «Веселий настрій» давав вистави і концерти не лише у Львові, а й за його межами. Так, 16 червня 1926 р. він здійснив концертну поїздку до Шьонталю на Городоччині, 26 січня 1930 р. в Вайнбергені поставив виставу «Щасливий батько». 19 квітня 1931 р. фрогсінівці дали концерт у колонії Вайнберген, поблизу Львова, а 14 травня того ж року «Веселий настрій» зі Львова в будинку євангельської громади в Стрию поставив виставу «Родина Ганнеман» 200 глядачам міської аудиторії німецької громади старовинного міста [502, арк. 65; 907, s. 7; 922, s. 5].

Колектив акторів «Веселого настрою» у міжвоєнному часі налічував від 120 до 150 осіб. Душею цього культурно-освітнього товариства став Й. Кьонігсфельд, який ним керував аж до Другої світової війни. Хормейстером був Я. Кьоле, а заступником у нього – В. Губер [603, арк. 2, 32, 33]. Свої заходи львівський «Frohsin» проводив в школі євангельської громади. Так, 30 грудня 1930 р. він організував музично-декламатичний вечір. Активну участь в його проведенні взяли дівчата на прізвище Вендель і

Реммлер, а з юнаків – Г. Бобек та В. Гордон і якийсь Войтило. Також показано на Сільвестерівському вечорі комедію «Прихід хресника» [912, s. 4]. «Веселий настрій» займався й благочинною діяльністю. Зароблені гроші від концертів і вистав актори направляли на надання стипендій бідним дітям і гімназістам львівської євангельської громади. Зі звіту про роботу цього культурно-освітнього товариства за другу половину 1932 – першу половину 1933 рр. довідуємося, що воно надало 150 польських злотих убогим учням євангельської школи і гімназії. За аналогічний період 1933–1934 рр. їм фрогсінівці виділили суму вже вдвічі більшу, тобто 300 польських злотих [603, арк. 23, 27].

Діяльним у міжвоєнному часі був і станиславівський «Веселий настрій», який з 1911 р. пропагував німецьку народну пісню та театральне мистецтво. На аматорській театральній сцені він вперше про себе заявив 20 січня 1912 р., коли перед співвітчизниками поставив народну драму Е. Раупаха «Мельник і його діти». Свої ролі тоді вдало зіграли Л. Шмідт – Райнгольда, фройляйн Шворн – Марії, Ф. Дреслер – Конрада. Наступного місяця станиславівський «Веселий настрій» організував вечір відпочинку з танцями, на якому було понад 200 осіб. Успішну діяльність цього мистецького колективу перервала Перша світова війна [1171, с. 15].

Після завершення Першої світової війни в 1923 р. культурний осередок знову відновив свою діяльність у театральному і хоровому жанрах. Ініціатором його відродження виступила німецька інтелігенція Станиславова. Першим повоєнним головою «Веселого настрою» став Ф. Шмаленберг, а заступником – Г. Гуго. Пізніше його очолювала фрау Шік. Молодіжна група «Веселого настрою» була активною і виїжджала в колонії Прикарпаття, де давала концерти і показувала нові вистави [351, арк. 26 зв.]. Зокрема, в 1934 р. станиславівські самодіяльні артисти бували з концертами і виставами за мотивами твору відомого російського письменника О. Толстого «Чого живуть люди» і Г. Фукса «Хрест матері» у Бредтгаймі на Надвірнянщині і Горохолині на Богородчанщині [823, s. 2; 969, s. 5].

Станиславівський «Веселий настрій» мав два відділення: юнацьке і дівоче. У березні 1926 р. дівоче відділення відсвяткувало 30-річчя. На урочистості прибули гості із Багінсберга, Демні-Вишньої, Мікульсдорфа, Обліск та Стрия. Торжество організували в залі євангельської школи. Дівчата німецької громади дали святковий концерт. Дівочою секцією «Веселого настрою» керувала М. Цьоклер, донька суперінтендента лютеранської церкви краю. Серед дівчат німецької громади Станиславова секція мала великий авторитет. Про це свідчить той факт, що в її рядах 1926 р. налічувалося 70 членкинь. Наступного місяця колектив взяв участь у вшануванні 250-річчя з дня смерті П. Герхарда. «Веселий настрій» мав свої філіали в Багінсберзі та Угартсталі [836, s. 44; 837, s. 60; 838, s. 64].

У цей час «Веселий настрій» діяв успішно і щорічно проводив багато різноманітних заходів. Наприкінці 1930 р. відбувся новорічний (сельвестрівський) вечір, який став традиційним. Його організацією займався В. Брайтмеуер, а вів голова «Веселого настрою» Й. Мюллер. Учасників свята своїм співом чарувала Л. Шламп. Активістами проведення свята були також фройляйн С. Беднарська, Г. Брайтмеуер, Г. Кайпер та А. Мауер [913, s. 5]. В березні 1932 р. проведено вечір «Родина», на якому дано концерт та театральну виставу. У 1936 р. станиславівські фрогсінівці провели дитячий бал, чотири вечори відпочинку, тематичний музичний вечір, а також свята «День Батьківщини», «День селянина», інші заходи [995, s. 5].

В самодіяльному театральному колективі німецької меншини Станиславова було багато талановитої молоді, яка нерідко здійснювала театральні постановки самостійно. Зокрема, 12 грудня 1936 р. молодь станиславівського «Веселого настрою» здійснила постановку за мотивами твору Міллера «Вільгельм Тель» [358, арк. 152]. Культурне товариство станом на 4 квітня 1932 р. налічувало 70 осіб. Воно щорічно звітувалося про свою роботу і касові розходи за звітний період. 20 березня 1932 р. головою товариства «Веселий настрій» обрали В. Верта. Обидва голови спричинилися

до побудови «Народного Дому» німецької спільноти в воєводському центрі [997, s. 3].

Любили театральне мистецтво і у німецькій громаді Стрия. Театральний гурток стрийських аматорів заявив про себе в 1922 р. З того часу постійно виступав з новими виставами перед співвітчизниками міста. Зокрема, 8 травня 1932 р. на вечорі, присвяченому Й. Гьоте, представлено присутнім п'ятиактну трагедію «Стелла». Свої ролі вдало зіграли А. Вагнер та Е. Мітшке. Вона дана силами товариства «Євангельська молодь» [360, арк. 60–61 зв.; 933, s. 5]. Це товариство 12 травня 1935 р. 150 співвітчизникам показало виставу «Батько» [376, арк. 305]. В містечках найуспішніше діяв театральний колектив німецької громади Болехова на Долинщині. Він здійснив багато постановок п'єс німецьких драматургів. Так, за мотивами твору Ф. Міллера, аматори в 1931 р. вдало зіграли виставу «Геффе, як ангел». 4 квітня 1934 р. поставлено виставу «Чудовисько», дохід від якої пішов на розвиток товариства [366, арк. 41; 916, s. 3].

Окрім міст, осередки театального мистецтва виникали і у сільських колоніях. Однією з перших виникла театральна трупа в Малманнсталі на Дрогобиччині [134, арк. 1–7]. Інші створювалися пізніше, коли на теренах краю повсюдно виникали осередки СНХГ, які й керували цією ділянкою культурно-просвітницької роботи на місцях [1175, с. 637-641]. Саме з появою осередків СНХГ у німецьких колоніях поширився аматорський театральний рух. Фактично, в кожній німецькій громаді діяв аматорський драматичний гурток, який пропагував національну драматургію.

Із припиненням бойових дій між російськими і австро-німецькими військами, в німецьких колоніях краю почалося відродження аматорського самодіяльного театального мистецтва. Звісно, ініціатором цього відродження була молодь. Так, у червні 1918 р. в Айнзінгені на Равщині молодь осередку СНХГ виступила з виставою «Ягідна фея» і гумористичною сценою «Шкільний екзамен» [828, s. 3].

У сільській місцевості самодіяльні театральні колективи німецької меншини діяли в Горохолині на Богородчанщині, Брошневі, Діамантгаймі, Людвиківці на Долинщині, Махлинцю на Жидачівщині, Мікульсдорфі, Могилі на Тлумаччині, Багінсбергзі, Флебергзі на Коломийщині, Карлсдорфі на Сколівщині, Августдорфі на Снятинщині Станіславівського воєводства; в Брукенталі Рава-Руського, Візенбергзі Жовківського, Роттенгані Городоцького, Дорнфельді, Фалькенштайні Львівського повітів Львівського воєводства; Добрянці на Перемишлянщині та Конопківці на Тернопіллі й ін. [670, к. 81, 316, 591; 363, арк. 37; 366, арк. 48].

За підрахунками Ф. Лянга, в 1931 р. у Східній Галичині діяло понад 40 самодіяльних німецьких театральних колективів [1298, s. 340]. Наприклад, драмгуртківці Горохолина, в листопаді 1925 р. під керівництвом учителя місцевої німецької школи Я. Чабана, поставили виставу з життя галицьких німців «Шульц з Вальддорфа». 26 травня 1932 р. багінсбергзька театральна трупа самодіяльних артистів, якою керував учитель Г. Дірн, у Славітці (Славцях), поблизу Коломиї, зіграла шванк «Ганс і Петер у фотографа». У Флебергзі поблизу Коломиї, 9 червня 1929 р., відбулася вистава за мотивами комедійних творів Ф. Бекмана [903, s. 4]. В Брочкові, по сусідству з Долиною, самодіяльні театри поставили виставу «Його майбутня кушетка», яку відвідало 50 осіб. П'єса Мюллера «Мірка водяного мельника» з великим успіхом пройшла 22 травня 1932 р. в Могилі на Тлумаччині [359, арк. 10]. 12 березня 1933 р. могилівські драмгуртківці поставили виставу «Зачарований принц», на яку зійшлася молодь із далеких колоній: Бредтгайма, Константи́нівки, Мікульсдорфа і Сітауерівки Станіславського воєводства [972, s. 6]. Цього ж року самодіяльні актори німецької громади Станіславова в «Німецькому домі» здійснили показ вистави за мотивами твору Р. Сковронєка «Будинок лісника» [959, s. 4]. В грудні 1934 р. дівчата Дорнфельду Львівського повіту Львівського воєводства для ровесниць здійснили постановку драматичного твору «Фрау Вілліс», а на Левандівці, поблизу

Львова, самодіяльні артисти показали глядачам виставу «Божевільна ніч» [973, s. 6; 974, s. 6].

Учасником сільських драматичних гуртків, як правило, була молодь. В Діамантгаймі на Долинщині молоді актори Ф. Брайтмайєр, К. Бух, Й. Гут, К. Курц, Й. Нарганг, Й. Райт, Е. Рех, Ф. Рех та Я. Юнг в червні 1933 р. поставили виставу «Дамоклів меч» [616, арк. 8]. У Кайзердорфі на Дрогобиччині молодь осередку СНКМ 3 січня 1937 р. виступила з трьома виставами: «Різдвяна зірка», «Добрий тон» й «Мадам Вундерліх», а в Кранцбергзі на Самбірщині 10 січня 1937 р. артисти повторили постановку вистави «Мадам Вундерліх» [997, s. 4].

Німці не тільки самі брали участь у самодіяльних хорових, музичних та аматорських театральних гуртках, але й прищеплювали любов до мистецтва своїм дітям. Діти часто брали участь в самодіяльних дитячих хорових і театральних гуртках, керівниками яких, як правило, були вчителі. Діти німецької громади Солотвина 11 червня 1933 р. батькам, батьківському комітету і гостям показали вистави «Одна прогулянка», «Кравець», «Хвора Марієхен». Аншлагом була зіграна казка «Три прядильниці» [953, s. 4].

Серед німців було немало талановитих професійних музикантів, яких знали і шанували у всьому краї. Першим знаним професійним музикантом з числа німців Львова дослідники вважають Ф. Ксавера Моцарта – сина всесвітньо відомого композитора. Він заснував у Львові хор св. Сецилії, на базі якого пізніше виникло Галицьке музичне товариство. Після нього у Львові творили музиканти Р. Мох, що написав багато п'єс для львівського театру, і Ю. Ельснер. Любителям класичної музики Східної Галичини добре відомі імена тріо виконавців класичної музики Г. Гуенсберга (фортепіано), С. Кребса (скрипка) і А. Шмара (віолончель). Вони гастролювали провінційними містами Галичини. Так, 3 лютого 1928 р. на концерті у Станиславові це тріо виконувало твори Бетховена, Равеля, Чайковського, Фітельберга, Фольксмана і Шуберта [1027, s. 4].

У Станиславові проходили також звіти німців-музикантів перед громадою. Один із таких заходів вдало пройшов у травні 1934 р. в «Німецькому Домі». Звітували перед місцевими німцями фрау Р. Філіпс – довголітня викладачка музичного училища класу гри на фортепіано і її учні, які віртуозно дали концерт класичної музики. Слухачам сподобалась чудова гра молодих музикантів Й. Вальтера, Р. Кауделя, Г. Лемпа, Д. Лемпа і В. Штрогаля [969, s. 5]. Серед станиславівської німецької громади в урочистій обстановці проходили вечори національної пісні. Проведення одного з них, 16 травня 1936 р., добре висвітлено в місцевій пресі. На цьому вечорі народні пісні виконували чоловічий і церковний хори, а музиканти – популярні музичні твори Бетховена і Шуберта. Вони зіграли «Гарну мельниківну», «Дівча рибалки», «Весняна віра», «Млин у Чорному лісі», «Історії віденського лісу» та ін. [951, s. 4]. До станиславівських шанувальників музики із концертами приїжджали відомі німецькі музиканти краю. Зокрема, в листопаді 1925 р., у Станиславові, в залі музичного товариства ім. Мо- нюшки з симфонічним оркестром виступав відомий скрипаль Галичини Йосиф Гетнер, професор Львівської консерваторії [867, s. 2].

Важливим музичним центром німецької меншини на Прикарпатті була Коломия. Тут серед німців-музикантів виділялася талановита фортепіаністка Й. Вайсс. Вона навчалася у Віденській консерваторії. Свою музичну майстерність вдосконалювала у Львові, беручи уроки гри на фортепіано у відомих професорів Епштайна і Найбауера. На конкурсі піаністів у Львові була нагороджена срібною медаллю. Наприкінці 1899 р. переїхала до Коломиї. Тут мешкала в пана Зінгера на вулиці Костюшки, а з травня 1900 р. поселилась у домі Мільгрона на вулиці Крашевського, 86. Викладала у міській музичній школі гру на фортепіано.

Окрім Львова, Станиславова і Коломиї великим музичним центром був Стрий, де існувала музична капела з десяти музикантів. Вони регулярно проводили вечори і фестивалі німецької пісні. Один з вечорів сучасної німецької музики відбувся 11 грудня 1932 р. На ньому виступив з доповіддю

на тему: «Сучасна джазова музика» вікар з Багінсбергу Е. Декер. У Стрию на початку липня 1936 р. німці провели фестиваль національної пісні. Там виступили хорові колективи, під керівництвом вчителя Губерса, студентська хорова капела зі Львова та хор німецької громади із Грабівця поблизу Стрия [941, s. 4; 989, s. 4].

Пісенним центром німців був також Болехів, де 1920 р. виникло співоче товариство «Сторожовий замок». Перед співвітчизниками артисти виступали досить часто. «Сторожовий замок» у гмінному будинку в травні 1930 р. дав концерт і провів вечір танців [907, s. 5–6]. Влітку 1930 р. учасники хорового колективу широко відзначили 10-і роковини «Сторожового замку». З цієї нагоди в Болехові дано ювілейний концерт під керівництвом О. Барилюк. 11 грудня 1932 р. «Сторожовий замок» дав концерт з нагоди листопадових свят. Дохід від заходів цього хору йшов на будову світлиці євангельської громади міста [357, арк. 21; 403, арк. 1-4].

Колектив самодіяльних артистів болехівського «Сторожового замку» концертував не тільки в Болехові, але й брав участь у святах німецької пісні, які проводилися у Львові, Стрию, Станиславові [916, s. 3]. До його розквіту найбільше прилучився вчитель міської національної школи Якоб Ендерс [909, s. 6].

Окремі хорові колективи, діяли як у містах, так і в колоніях Східної Галичини. Найбільше інформації збереглося про співочі товариства німецьких громад Станиславівського воєводства: Багінсберга, Славітця, Станиславова і Стрия. У Багінсбергзі поблизу Коломиї місцеві німці мали товариство любителів народної пісні, яке було засноване в 1906 р. З нагоди його 30-річного ювілею 7 червня 1936 р. в столиці Покуття відбулося урочисте святкування за участю хорових колективів з Багінсберга, Маріягільфа, Мікульфсдорфу та Станиславова. Святковий концерт ювіляри дали в місцевому «Німецькому Домі» [850, s. 87].

У Багінсбергзі співоче товариство в 1938 р. складалося з 34 осіб, в тому числі 16 дівчат, а в Славітцю воно налічувало 14 осіб, в тому числі 6 жінок.

Активістами співочого товариства в Багінсбергу були Я. Шмаленбергер, Ф. Шмідт, В. Шмідт, О. Гартунг і А. Кароль, а в Славітцю – В. Гойхерт, В. Гойхерт, Ф. Болленбах [383, арк. 50].

У Станиславові співоче товариство самодіяльного колективу знаходилося на вулиці Конопницької 32. Воно мало молодіжну групу, яка складалася з 28 членів віком 15–25 років. Головою цієї групи був М. Цьоклер, заступником – З. Шенквайлер, секретарем – О. Бачинська, а касиром – А. Христофельд. Товариство міська влада перереєструвала у 1933 р. [383, арк. 53].

Співоче товариство німців Стрия відоме з 26 червня 1922 р. Воно мало станом на 18 червня 1938 р. 105 осіб. Очолював колектив В. Губерт, касиром був А. Ягі, а секретарем – Е. Даум, активістами – А. Гьогн та Е. Вагнер. Мета колективу – не допустити асиміляції серед німців Стрия, піклуватися і плекати рідну мову, звичаї і традиції. Більше того, самодіяльні артисти дбали про спорт, опікувалися молоддю, особливо долею дівчат, які працювали служницями [383, арк. 52]. Товариство щорічно звітувало про роботу перед німецькою громадою Стрия. Один з таких звітів проведено 1 липня 1932 р. [354, арк. 15].

Не можна замовчувати й таких фактів, коли німці були учасниками інтернаціональних музичних товариств. У Долині Станиславівського воєводства за участю німців засновано два музичні товариства: Ф. Хопта з двома відділеннями – хором і інструментальним та імені Монюшки. Перше виникло 5, а друге – 14 січня 1927 р. Ініціаторами формування музичного товариства Ф. Хопта були А. Вітольд, Е. Кордес, З. Кунц, І. Кунц та А. Пелех. Музичне товариство ім. Монюшки складалося з 80 осіб: 16 євреїв, 19 українців і 45 поляків. Серед них було багато полонізованих німців. Троє з них входили до складу управи цього товариства: А. Пелех (голова), З. Кунц (заступник голови) та Е. Корте (касир) [398, арк. 15 зв.; 399, арк. 14]. Вони були також членами музичного товариства в Демні Вишній на Сколівщині, яке було засновано з їх ініціативи 24 вересня 1927 р. Ініціаторами його заснування з числа вижньодемнянських німців стали Й. Гефеле, Р. Дріліх,

Р. Сімірадський. До колективу входило 16 євреїв, 50 німців, а багато українців і поляків. Чимало німців входило і до управи цього музичного товариства. Відомо, що 27 лютого 1932 р. його очолив А. Фром, а до складу управи увійшли Я. Верстлер, А. Ергардт, М. Ергардт, Й. Іммер, К. Принц і З. Райхерт. У 1934 р. музичне товариство в селі Верхня Демня, неподалік Сколе, очолював Р. Дріліх, а допомагав йому в секретарських справах Г. Шустер [399, арк. 26–30].

У Стрию міські залізничники, серед яких було 50 німців, створили гурток прихильників музики. Активними членами цього гуртка стали Ф. Бауер, Ф. Бохм, М. Краус та ін. [399, арк. 37, 38].

У сільських місцевостях краю непогано розвивалося народне музичне мистецтво. В багатьох колоніях, у тому числі й невеликих, діяли музичні капели. Однією з перших була заснована капела в Бригідау, поблизу Стрия. Здобули широку популярність музичні колективи в Маріягільфі, Розенгеці, Флебергзі на Коломийщині, в Айнзінгені, Бердікау, Бригідау, Волі Облазницькій (1928) на Жидачівщині, Климці, Тухольці (1933) Львівського і Станиславівського воєводств [901, s. 6; 902, s. 6; 944, s. 3; 989, s. 4]. Вони постійно грали на весіллях і на різноманітних заходах у національних громадах. Зокрема, в кінці червня 1929 р. з музикою проведено лісове свято в Флебергзі, поблизу Коломиї [903, s. 5].

Добре відомими на Прикарпатті були багінсбергський і станиславівський оркестри. Оркестр німецької громади Станиславова брав участь в різних заходах, що проводилися з ініціативи цієї громади. Зокрема, 31 жовтня 1932 р. він грав на торжествах відкриття «Німецького Дому» в Станиславові [355, арк. 11 зв.]. Колоністи Багінсберга, неподалік Коломиї, заснували музичне товариство «Спілку любителів музики». Багінсбергські музиканти користувалися доброю славою високої виконавчої гри музичних мелодій. В кінці 1930 р. вони брали участь в Адвенд – святі, яке проводили співвітчизники станиславівської громади [924, s. 5]. Багінсбергський оркестр брав участь у святах національної музики в Болехові, Станиславові, Стрию.

На вечорі музики станиславівських німців, який відбувся в січні 1931 р., їх оркестр виконував твори Баха, Бетховена, Вебера і Моцарта. Оркестранти віртуозно грали традиційну танцювальну музику, мелодії модерних танців, твори класичної і джазової музики [913, s. 5; 914, s. 6; 954, s. 4; 982, s. 4; 988, s. 4].

Слід наголосити, що німці особливо любили оркестрову музику. Там, де можливо було, вони організовували оркестри, оркестрові колективи в різних місцевостях краю. Наприклад, у селі Брошнів на Долинщині, робітники деревообробної фірми «Глезінгер» Г. Вайтц, І. Глассер, Л. Густек, Я. Густек, Л. Дітріх, М. Соллер виступили 21 грудня 1934 р. засновниками оркестру підприємства [401, арк. 1–3].

Німці регіону також любили грати на гітарі, гармошці, кларнеті і мандоліні. Ці музичні інструменти мала капела багінсбергських музикантів. Молодь надавала перевагу струнним інструментам: гітарі і мандоліні. В липні 1929 р. на зустрічі молоді станиславівської і енгельсбергської національних громад в Енгельсберзі Долинського повіту Станиславівського воєводства виконувалась народна музика на гітарі і мандоліні [875, s. 9; 904, s. 5].

Самодіяльне хорове мистецтво найперше зародилося й успішно розвивалося в містах. Хорові колективи німців в міжвоєнному часі діяли в Болехові, Львові, Станиславові і Стрию. Найбільше інформації вдалось зібрати про хоровий колектив німецької громади Стрия. Витоки цього колективу сягають 1908 р. Вперше про нього заговорили 30 серпня 1908 р., коли стрийська німецька громада в лісі біля Стрия проводила свято на честь 60-річчя німецького кайзера. На ньому уперше виступив чоловічий хор стрийських німців під керівництвом студента теологічного факультету Львівського університету Ф. Ляна [815, s. 7]. Після Першої світової війни німці Стрия з ініціативи пастора Герхарда 26 квітня 1921 р. відродили чоловічий хор, але польська влада зареєструвала його тільки 21 березня 1923 р. Його першим повоєнним керівником був Карл Спісс, а диригентом –

Карл Гьорц. При заснуванні колектив налічував 24 учасників, а потім їх число зменшилося до 18 осіб (1923). Але завдяки популярності, чисельність хорового колективу зростала і в 1932 р. становила вже 32 учасники. Щоправда, зміна хористів відбувалася постійно. За 1922–1932 рр. підготовлено 200 хористів [276, арк. 185].

Стрийські хористи дістали заслужене визнання в березні 1923 р. на вечорі «Батьківщина» у Львові. Того року вони ще виступали на річних звітновибірних зборах осередку «Спілки німців-християн Галичини», а також на святі пісні у Стрию. Репетиції хористи проводили двічі на тиждень. Вони співали і в стрийській лютеранській церкві. На власні кошти аматори придбали книги і заснували музичну бібліотеку. Найбільший внесок у розвиток цього хору внесли пастор Ладенбергер, фрау Мітшке та вчитель Ендерс [935, s. 3]. Цей колектив 4 червня 1932 р. урочисто відсвяткував 10-ті роковини свого існування. На грандіозному святі були гості майже з усіх колоній Східної Галичини, а також національні хорові колективи з Болехова, Гельзендорфа і Йосифсберга. Стрийські хористи підтримували сталі контакти з болехівським «Сторожовим замком» та львівським «Веселим настроєм» [935, s. 3].

Хоровий колектив станиславівського «Веселого настрою» відродив ветеран хору, інженер Герлах у жовтні 1924 р. Активними його учасниками були Е. Веллгорн, вчитель Гайн, Х. Дреслер, М. Цьоклер та ін. Крім народних пісень фрогсінівський хор виконував складні твори німецьких композиторів Мендельсона та Шуберта. Він також організовував танцювальні вечори відпочинку молоді. Його активістами були В. Верт, В. Гак, М. Гайб та Е. Філіпс [365, арк. 157; 833, s. 158; 846, s. 36].

Самодіяльне хорове мистецтво німецькі колоністи розвивали і у сільській місцевості. З сільських хорових колективів німецької меншини, що функціонували в Східній Галичині у міжвоєнному часі, найбільш давніми були в Багінсбергзі на Покутті, в Бригідау на Стрийщині Станиславівського, в Малманнсталі на Дрогобиччині Львівського воєводства. Найстарший сільський

хор знаний з 1906 р. в Багінсбергзі, а другий, з 1908 р. – в Бригідау. Наступний хор засновано 10 жовтня 1909 р. з ініціативи В. Рауша, А. Лайпа, Е. Бермеса, Г. Гоффмана та ін. в Малманнсталі [134, арк. 1–1 зв.].

Із входженням краю до складу відродженої польської держави почало оживати хорове мистецтво східногалицьких німців не тільки в містах, але й в колоніях. Першими в сільській місцевості Східної Галичини відновили свої виступи в 1923 р. хористи Багінсберга, поблизу Коломиї, Бригідау, Гельзендорфа на Стрийщині Станиславівського та Дорнфельда на Миколаївщині Львівського воєводств [276, арк. 295–298; 346, арк. 70]. Крім них, хоріві колективи німців діяли в Богданівці поблизу Львова (1923), Діамантгаймі, Тересівці на Долинщині (1933); Новому Селі на Жидачівщині, Айнзінгені, Розенбергзі неподалік Львова, Сапіжанці на Кам'яно-Струмилівщині (1934) та інших колоніях. Найбільшу роль у культурному житті східногалицьких німців відігравали хоріві колективи Дорнфельда Львівського, Багінсбергу, Бригідау, Гельзендорфу Станиславівського та Сапіжанки Тернопільського воєводств. Вони з самого початку своєї появи виступали у різних заходах, які проводилися в колоніях. Так, бригідауський хор на Стрийщині 28 лютого 1908 р. на відкритті в колонії Бригідау «Німецького Дому» виконав пісні «Німецький народ», «Бог з тобою, німецький народ» [346, арк. 70; 817, s. 7; 1325, s. 202].

Знаним сільським хорівим колективом був сапіжанський «Сторожовий замок» (Wartburg). Його засновано з ініціативи пастора Ладенбергера в липні 1924 р., як лютеранський осередок молоді, який налічував 36 членів. Першим головою сапіжанського «Сторожового замку» був Кьоглер, а секретарем – Карл Ріллінг. Пізніше хор занепав і в 1933 р. налічував шість осіб, але молодь невдовзі відродила його [831, s. 76; 847, s. 12].

Сільські хоріві аматори регіону виступали з концертами перед співвітчизниками на традиційних вечорах народної пісні. Зокрема, в 1932 р. в Брукенталі на Рава-Русьчині і Махлинці на Жидачівщині проведено по 15 пісенних вечорів. У Яммерсталі на Долинщині в 1936 р. дано 30, а в

Куттенбергзі на Самбірщині аж 68 вечорів народної пісні [944, s. 4; 946, s. 4; 999, s. 4; 1005, s. 4]. В Аннабергзі на Сколівщині 30 вересня 1934 р., на сторіччі заснування колонії вдало виступив молодіжний хор німецької громади Нового Села з Жидачівщини [945, s. 4].

Хоровий спів був у пошані серед німецької молоді в багатьох німецьких колоніях краю. Зокрема, німецька молодь Винник Львівського повіту та Унтервальдена Перемишлянського повіту Тернопільського воєводства ввечері 14 лютого 1937 р. організувала в будинку місцевої німецької школи спільний спів народних пісень [678, к. 32]. З усіх німецьких колоній найкраще хоровий спів був розвинутий в Дорнфельді Львівського повіту Львівського воєводства. Він став прикладом не тільки для німецької меншини Східної Галичини, але й Волині. Дослідник національних меншин у Польщі З. Урбанський 1932 р. дав йому наступну оцінку: «Проведені [концерти] в часі співочого тижня і стали підкреслене значення співу для народної культури в часі всіляких інших курсів побудило співочий рух не тільки в Малопольщі, але й на Волині» [1406, s. 208].

Окрім хорових колективів мішаного типу у великих містах і колоніях у міжвоєнному часі також функціонували хори, які склалися виключно з чоловіків. Серед них найбільшою популярністю користувався чоловічий хор німецької громади Львова [1046]. Німці Східної Галичини мали церковні хори, які пропагували німецьку релігійну пісню. Вони, як правило, діяли при кірхах і молитовних домах і виступали в супроводі органу чи піаніно, рідше – фортепіано.

З церковних хорів німецької меншини краю, які діяли в міжвоєнному періоді, найдавнішим був хор євангельської громади Львова. Він заснований в 1904 р. і налічував 96 хористів, серед них постійних хористів було 44 особи. Колектив складався в основному з чоловіків. Старостою хору обрано пастора П. Помикача, касиром – Г. Мауте. Постійними учасниками цього колективу були В. Ассманн, В. Бузек, Г. Гордон, Р. Древнєвська, П. Кауфманн, М. Кінтці, М. Хрістманн та ін. З числа чоловіків в цьому хорі

співали К. Вьолкер, Р. Лянгер, Л. Данек, Г. Пеллар, П. Гоффманн, К. Свистун, Й. Сендер, К. Спісс, Е. Фрітц та ін. У повоєнному часі хор відновив свою роботу і складався з 42 осіб. Його активними учасниками в 1932 р. були В. Болленбах, Валентин і Генріх Брайтмайери, Г. Гоблер, С. Елвін, Г. Кінтц, Г. Мауте, Рудольф і Ріхтер Гюнтери, Валентин і Микола Роллауери [256, арк. 4–8; 934, s. 4].

Цей хор давав концерти співвітчизникам не тільки з нагоди церковних свят, але й ювілейних дат церковних діячів. Так, 22 червня 1930 р. відбувся концерт з okazji 400 роковин визнання лютеранської конфесії. Диригентом хору став учитель Віллі Губер, виконавицею органної музики була І. Данек [908, s. 6].

Окрім Львова, Стрия та Станиславова, німецькі церковні хори діяли ще в сільській місцевості: Брукенталі, Візенбергзі, Дорнфельді, Кайзердорфі, Кьонігсау, Мервичах, Унтербергені Львівського; Аннабергзі, Багінсбергзі, Бригідау, Волі Облазницькій, Горішній Сморгжі, Ізидорівці, Карлсдорфі, Климцю, Корнелівці, Людвиківці, Маріягільфі, Махлинцю, Новому Селі, Нойдорфі поблизу Отинії, Розенгеку, Феліцієнталі Станиславівського; Сапіжанці Тернопільського воєводства та ін. [661, арк. 1-122; 852, s. 152; 858, s. 208]. Хористами церковних хорів німецької меншини Східної Галичини були не тільки статечні господарі і господині, але й молодь. 1935 р. Багінсбергзький церковний хор мав молодіжне відділення, яке складалося з 40 осіб [458, арк. 31 зв.].

Підсумувавши сказане, можна стверджувати, що східногалицькі німці, як у містах так і в селах, дуже любили і шанували театральне й хорове мистецтво, яке, не дивлячись на труднощі здебільшого політичного характеру, успішно розвивалося як за австрійської, так і за польської влади. Свого найбільшого розквіту аматорське театральне і хорове мистецтво німецької спільноти Східної Галичини досягнуло в перших трьох десятиліттях ХХ ст., коли ним опікувалися первинні осередки СНХГ і СНКМ.

Улюбленими музичними інструментами східногалицьких німців були кларнет і мандоліна. Популярною серед них ставала гра на губній гармошці та гітарі. Німці любили й оркестрову музику, а тому в їхніх поселеннях створювались оркестрові колективи. Насамкінець, слід зазначити, що активне культурне життя німецької національної меншини пульсувало не тільки у великих міських, але й в багатьох сільських національних громадах досліджуваного.

4. 4. Культурно-освітні товариства

Культурно-освітній рух в середовищі німців досліджуваного регіону зародився в 70-х роках XIX ст. під впливом релігійно-освітньої організації «Gustaw Adolf Verein» [240, арк. 1-51; 927, s. 4]. Основним напрямком роботи цієї громадської організації за межами Німеччини, в тому числі і на території краю, було надання грошової допомоги східногалицьким німцям для зведення і відкриття євангельських шкіл, молитовних домів й кірх у малих та середніх колоніях, надання їм матеріальної підтримки для подальшого культурного розвитку німецьких громад [1227, s. 500]. Її успішна діяльність на наших теренах була перервана Першою світовою війною [749, s. 36].

У повоєнному часі «Спілка Густав Адольф» відновила свою роботу, вірогідно, в 1920 р. У зв'язку з новою політичною ситуацією на Східній Галичині товариство було вимушене заново зареєструвати своє відділення і відповідно до тодішніх реалій стало іменуватися «Спілка Густав Адольф Малопольщі», яким керував багінсбергзький пастор М. Вайдауер. Одним з перших відродився осередок у Багінсбергзі на Коломийщині. Свій осідок товариство «Спілка Густав Адольф Малопольщі» мало в Станиславові і з 1932 р. знаходилося в окремому будинку [1043, с. 105]. Воно проводило ту саму роботу, що і перед війною: надавало матеріальну допомогу населенню німецьких колоній на спорудження кірх і національних шкіл. Це є загально визнаною аксіомою в німецькій історіографії. Зокрема, в своїх спогадах це акцентує Л. Цьоклер [1043, с. 71, 84].

Перші конкретні повоєнні дії товариства «Спілка Густав Адольф Малопольщі» зафіксовані в 1921 р. Відомо, що того року ним виділено кошти на відбудову зруйнованих під час Першої світової війни кірх у Угартсталі на Калушині Станиславівського і Конопківці Тернопільського повіту Тернопільського воєводства. Це товариство взяло активну участь у відбудові зруйнованої в часі Першої світової війни національної школи в Нових Олексичах Стрийського повіту Станиславівського воєводства, яка гостинно відчинила дітям двері в 1926 р. [839, s. 91].

Із фінансового звіту «Спілки Густав Адольф Малопольщі» за 1927 р. дізнаємося, що фінансову допомогу того року отримали 53 національні школи краю на суму 16500, тобто кожна з них отримала по 300 польських злотих: Багінсбергу, Бредтгайму, Броніславівки, Гайнріхсдорфу, Криниці, Куттенбергу, Макової, Мирова, Мікульсдорфу, Нойдорфу (поблизу Отинії), Славітця та багатьох ін. Ще 100 польських злотих було витрачено на підтримку нововиниклої української лютеранської громади в Старих Богородчанах [693, к. 24; 702, 138].

Як зазначає дослідниця церковної історії Е. Алабрудзінська, фінансові надходження для матеріальної підтримки Церкви Євангельської Аугсбурзького і Гельвецького віровизнання у Східній Галичині і національної школи від місцевих осередків товариства «Спілка Густав Адольф Малопольщі» були досить значними. На ці кошти в міжвоєнному часі й відкривалися нові молитовні будинки, школи та «Німецькі Доми». Влітку 1928 р. при матеріальній підтримці цієї громадської організації збудовано і відкрито в Раві-Руській Львівського воєводства молитовний дім та зведено будинок пастора [708, 173; 844, s. 172].

В 1932 р. на завершення будівництва кірхи в Константинівці Тлумацького повіту Станиславівського воєводства було виділено 400 польських злотих. Згаданій громаді названу суму надав Т. Цьоклер. Він також мав гроші цієї добродійної релігійної організації для цільового їх використання і в інших німецьких колоніях регіону [356, арк. 12 зв.–13, 24]. Того року

товариство «Спілка Густав Адольф Малопольщі» надало кошти на будівництво нової кірхи в Діамантгаймі Долинського повіту Станиславівського воєводства. Ініціативу її спорудження взяв на себе вчитель місцевої національної школи Ф. Курц. Він з цієї нагоди 25 листопада 1932 р. скликав у школі збори мешканців колонії і заохочував прибулих якнайшвидше приступити до будівництва святині [356, арк. 24 зв.].

На кошти цієї благодійної організації завершено будівництво нової національної школи в Новому Селі (Романівці) Радехівського повіту Тернопільського воєводства. Її урочисте відкриття та освячення пастором Дроздом з Йосифова відбулося 13 вересня 1936 р. за широкої участі німецької громадськості Кемпи, Нового Села (Романівки), Щиглівки та навколишніх населених пунктів [677, к. 159].

Як відомо з доповідної записки повітового старости Станиславівського повіту Пайомчковського від 25 липня 1936 р., «Спілка Густав Адольф Малопольщі» постійно надавала кошти на підтримку функціонування цюклерівських добродійних закладів в Станиславові, а якщо їх не вистачало, то тоді вони надходили на адресу Т. Цюклера від матірньої організації з Німеччини [381, арк. 39]. В окремих випадках «Спілка Густав Адольф Малопольщі» виходила за рамки свого статуту і надавала кошти німецьким громадам й на спорудження «Німецьких Домів». Для прикладу, в 1928 р. виділено німцям Болехова Долинського повіту на будівництво «Німецького Дому» 1200 польських злотих. Щоправда, цих коштів не завжди вистачало, а тому товариство зверталося за допомогою до інших відділень, які діяли на території Польщі. Зокрема, велику фінансову допомогу місцевій протестантській церкві краю надавав відділ товариства «Спілка Густав Адольф Польщі» з Познаньщини: він двічі на рік виділяв безоплатну допомогу у вигляді акції «Дар милосердя». Незважаючи на різні потоки грошових надходжень, грошей не вистачало на всі церковні потреби і розвиток національних церковних шкіл [1203, s. 138–139].

Товариство «Спілка Густав Адольф Малополющі» проводило також широку видавничу діяльність: готувало брошури, календарі, книжки і поширювало серед віруючих кварталник «Спілки Густав Адольф Малополющі» та газету «Євангельська діаспора». Протягом міжвоєнного часу «Спілка Густав Адольф Малополющі» діяла прозоро і перед релігійною громадськістю німецької меншини регіону щорічно звітувала про проведену роботу за звітний період. Так, 18 лютого 1921 р. в Львові зроблено звіт на загальних зборах про діяльність суперінтендатури [695, к. 1]. 4 вересня 1926 р. в Багінсбергу, поблизу Коломиї, пастор Рарлфінгер із Райхау звітував з нагоди тижня церкви перед 20 пасторами і 300 особами запрошених на пасторську конференцію, де йшлося про роботу цієї громадської релігійної організації німецької меншини Східної Галичини. Після звіту відбулося обговорення та збір добровільних пожертв на благодійні цілі [349, арк. 217]. 28 серпня 1938 р. на «Дні церкви» в Айнзінгені пастор Арнольд Які зробив звіт про діяльність товариства «Спілка Густав Адольф Малополющі» за звітний період [859, s. 107]. Як виявилось пізніше, це був останній звіт цієї благочинної релігійної організації німецької меншини перед співвітчизниками регіону напередодні Другої світової війни.

Про цільове використання коштів товариства «Спілка Густав Адольф Малополющі» довідуємося зі звіту пастора Багінсбергської парафії Макса Вайдауера на черговій конференції пасторів, яка відбулася в Багінсберзі в листопаді 1930 р. У звіті голова зазначив, що громадська організація краю в своєму розпорядженні за 1929 р. мала фонд з 3381,28 злотих. З них на підтримку української лютеранської церкви виділено 232, 40, на будівництво школи в Кальтвассері – 100, на закупівлю церковного дзвону в Казимирівці на Золочівщині – 100, ремонт молитовного дому в містечку Миколаїв – 100, функціонування кірхи в Нойдорфі (коло Отинії) – 100 і на підтримку національних приватних шкіл в Бердікау, Вигоді, Нових Купновичах, Розенбергу і Фалькенштайні – по 100 польських злотих [911, s. 6].

Оскільки діяльність товариства «Спілка Густав Адольф Малопольщі» була добре відома широкому загалу німецької меншини, то вона всіляко підтримувала його благочинну діяльність і вшановувала ювілейні дати діяльності. Зокрема, навесні 1932 р. керівництво «Спілки Густав Адольф Малопольщі»: М. Вайдауер, Т. Цьоклер, А. Боек, Ф. Гойхерт, Й. Плошек та А. Стонавський звернулося до євангельських громад краю відзначити 100-літній ювілей матірнього товариства. Як показав час, громадськість німецької спільноти регіону в квітні 1932 р. широко відзначила столітній ювілей його виникнення [706, к. 53]. В німецьких громадах міст і сіл Східної Галичини з нагоди ювілею проводили урочисті Богослужіння та збори, які закінчувалися концертами й показом театральних вистав. Так, 11 квітня 1932 р. в місті Стрию проведено збори, на яких присутніх ознайомили з історією товариства «Спілка Густав Адольф Малопольщі» [933, s. 4].

В Гельзендорфі Стрийського повіту Станиславівського воєводства 17 квітня 1932 р. населення колонії в місцевій кірсі побувало на святковому Богослужінні, а потім – в школі на концерті, де слухали народні пісні і композиторські твори в супроводі капели музикантів. В фонд розвитку благочинної організації гелзендорфці зібрали 25 злотих і 10 грош. Ввечері з ініціативи вчителя місцевої школи А. Райхерта в приміщенні школи організовано показ театральної вистави «П'ястякова спадщина і вирок суду», на якій побувало 70 осіб. Цю виставу спеціально присвятили 300-й річниці смерті шведського короля Густава Адольфа та 100-м роковинам заснування товариства «Спілка Густав Адольф Малопольщі». Перед виставою до присутніх звернувся пастор місцевої парафії Адам Стонавський, який розповів про героїчну смерть шведського короля за утвердження реформаційної релігії [359, арк. 129 зв.–130].

У колонії Оберсдорф Добромильського повіту Львівського воєводства урочисті святкування завершилися показом дітьми в місцевій школі вистави за мотивами однієї з національних казок.

Гучні святкування ювілею відбулися в Станиславові під керівництвом суперінтендата лютерано-кальвіністської церкви регіону – Т. Цюклера. Урочистості завершилися концертом. Більше того, в крайовій газеті «Євангельська гмінна газета», що виходила у воєводському центрі, опубліковано велику статтю про діяльність товариства і повідомлено читачам, що в Ляйпцігу вийшла пам'ятна книга про ювілей «Спілки Густав Адольф Малопольщі» за редакцією Франца Бланкмайстера. Статті до відзначення цієї дати публікувала і «Східнонімецька народна газета». Зокрема, 2 жовтня 1932 р. опубліковано нариси «100 років Спілки Густав Адольф», «Спілка Густав Адольф для польської діаспори», «300 років з дня смерті Густава Адольфа», в яких наводяться дані про конкретну фінансову допомогу німецькій меншині Польщі для підтримки національної школи та церкви за 1929 – 1932 рр., що складала 1162684 німецьких марок [939, s. 7, 9; 940, s. 1].

Доречно наголосити, що століття діяльності «Спілки Густав Адольф Малопольщі» широко відзначалося громадськістю німецької спільноти не тільки східногалицького регіону, але й всієї Польщі. Так, 2 і 3 квітня 1932 р. проходило відзначення столітнього ювілею громадської релігійної організації німецькою громадою міста Нового Сандеця [933, s. 4]. Німецька меншина східногалицького регіону в міжвоєнному періоді підтримувала товариство «Спілка Густав Адольф Малопольщі» не тільки морально, але й матеріально. Так, в 1930 р. колоністи Шумлау на Яворівщині пожертвували в фонд цієї благодійної організації 60 польських злотих. Таку саму суму трьома роками пізніше внесли до фонду колоністи Фалькенштайну поблизу містечка Щирець. В 1933 р. німецька громада Перемишля надіслала на адресу цієї громадської організації 28, а в 1935 р. німці Броніславівки – 10 польських злотих [706, k. 94, 261, 281, 339].

Товариство «Спілка Густав Адольф Малопольщі» тісно співпрацювало з лояльними німецькими політичними партіями, які діяли легально в Польщі. Зокрема, польський дослідник К. Керський твердить, що воно співпрацювало

з шкільним відділом і навіть входило до складу політичної партії «Німецька народна партія», заснованої 2 травня 1921 р. в Бидгощі. Вона мала в Львові свою крайову організацію: «Німецька народна партія Галичини» і складалася з однієї повітової організації [1272, s. 178, 179].

Отже, можна припустити, що в міжвоєнному періоді на теренах Львівського повіту Львівського воєводства товариство «Спілка Густав Адольф Малопольщі» координувало свої дії з повітовою організацією «Німецька народна рада Галичини» та «Німецька народна партія» в питаннях підтримки і розвитку національних шкіл й церкви в німецьких колоніях. Найвидатнішими діячами «Спілки Густав Адольф Малопольщі» між двома світовими війнами були пастори М. Вайдауер, Ф. Гойхерт, Й. Плошек, А. Стонавський та Т. Цьоклер. Як свідчить польська урядова періодика 1937 р., суперінтендат отримував від матірньої організації з Німеччини щорічно на підтримку німецьких шкіл та культових споруд по 4 мільйони німецьких марок [706, k. 53; 1043, с. 84; 767, s. 549].

Ідея створення громадської організації, яка би об'єднала у своїх лавах німців різних віросповідань на теренах краю належала станиславівському пастору Т. Цьоклеру. Його задум підтримали троє німецьких високих посадовців із Перемишля: старший поліцейський комісар П. Нойбек, старший завідувач продовольчою службою Ю. Пернгофер Едлен фон Биренкрон і ветеринарний лікар Й. Шмідт.

Свій задум ініціативна група зреалізувала 21 вересня 1907 р. Того дня в залі Львівської національної школи зібралося 400 делегатів від більшості німецьких громад краю. Делегатський склад був досить неоднорідним: робітники, селяни, службовці та інтелігенція краю. Вони й вирішили на найближчих установчих зборах заснувати нову культурно-освітню організацію галицьких німців – «Спілка німців-християн Галичини» («Bund der christlichen Deutschen in Galizien») [1123, с. 732-737; 1412, s. 55]. Основною метою, як вказувалося у Статуті СНХГ, є виховання місцевих німців на кращих національних традиціях, ознайомлення їх з надбаннями

вітчизняної культури, виховання патріотизму, любові до рідної землі, німецької нації [296, арк. 3; 298, арк. 1-9; 313, арк. 1-4; 1367, s. 63].

Озброєні програмою дій «Спілки німців-християн Галичини» первинні організації своєю щоденною копіткою працею втілювали її в життя і досягнули у цьому значних успіхів. Так, за неповних сім років, перед Першою світовою війною на східногалицьких теренах при сприянні СНХГ відкрито вісім початково-вих національних шкіл, запрацювало 12 спілчанських бібліотек, 14 «Німецьких Домів», 41 ощадно-кредитний кооператив (райффайзенівські каси) та чотири універмаги [314, арк. 1-36; 1175, с. 644-645]. Плідну працю СНХГ перервала Перша світова війна. Вже в кінці вересня 1914 р. «Спілка німців-християн Галичини» спочатку згорнула, а потім припинила свою діяльність [299, арк. 1-16; 304, арк. 1-10; 315, арк. 1-5].

Керівництво СНХГ знову заявило про себе в листопаді 1919 р. Німецьке населення краю сприйняло це як добрий знак відродження національної культури. Не дивно, що місцеві німці відразу стали підтримувати свою культурно-освітню організацію. Колоніст Август Георг Фрісс з Августдорфа на Снятинщині Станиславівського воєводства у листі до Головної Управи зазначав задоволення августдорфців, що «Спілка німців-християн Галичини» відновила свою роботу. Другий приклад: у лютому 1920 р. члени цього ж осередку на адресу Головної Управи СНХГ у Львові вислали 126 марок, а Антон Генкіх з Великих Мостів 29 червня 1920 р. надіслав 30 польських марок [275, арк. 26, 27, 42, 46]. Одним із перших 30 грудня 1919 р. відродився осередок СНХГ Левандівки, який очолював Ф. Рілінг [275, арк. 4].

Нова польська адміністрація на місцях всіляко перешкоджала відродженню первинної мережі осередків СНХГ під приводом того, що статут цієї культурно-освітньої організації є застарілим і не відповідає польському чинному законодавству. Наприклад, староство Городка 9 жовтня 1919 р. не дозволило розгорнути діяльність первинних організацій місцевих груп у Вайсенбергзі й Оттенгаузені. Урядовці староства наполягали, щоб

статутні вимоги згаданих первинних осередків СНХГ були переглянуті й приведені до вимог діючого польського законодавства [275, арк. 138].

Деякі місцеві чиновники польської адміністрації у Східній Галичині всіяко перешкождали роботі осередків СНХГ на місцях, а саме, щоб припинити їхню діяльність конфісковували спілчанську касу. Такий випадок трапився 20 жовтня 1922 р., коли в Ф. Ригеля, – голови первинної організації СНХГ у Кайзердорфі на Самбірщині, поліція конфіскувала 30000 польських марок зі спілчанської каси [276, арк. 34, 185, 295, 297, 298, 304; 278, арк. 34].

Робота низових організацій була під постійним контролем Головної Управи культурно-освітньої організації. Підсумки їх роботи узагальнювались, а потім на щорічних всезагальних зборах – з'їзді оголошувалися делегатам. У представницьких з'їздах брали участь не тільки делегати з місць від кожного осередку, але й поважні гості від національних культурно-освітніх організацій та партій німецької меншини різних регіонів Польщі. Так, на XV з'їзді 20 серпня 1922 р. у Львові був голова німецької робітничої партії Польщі – Сенгер, секретар «Спілки німецьких кредитних кооперативів в Польщі» – Роллауер, голова «Німецької народної спілки в Польщі» – Гутше, Голова «Німецької селянської спілки в Польщі» – Массенбах та інші [316, арк. 61; 320, арк. 1-39; 1018, s. 54].

У повоєнному часі низові організації СНХГ, як і раніше, головну увагу зосереджували на відбудові шкіл, кірх, «Німецьких Домів» та відновленні роботи хорових колективів. Так, спілчани Махлинця на чолі з головою осередку Карлом Менцелем, влітку 1922 р. зібрали 1200 польських марок на ремонт даху школи та свого костелу, а члени первинного осередку в Розенбергзі в січні 1923р. – 25 тис. польських марок на «Німецький Дім». Спілчани Броніславівки на Золочівщині 7 лютого 1923 р. для національного дитячого будинку в Станиславові запропонували 10 тис. польських марок. Членам СНХГ на початок 1923 р. вдалося відродити хорові колективи в шести німецьких громадах: Багінсбергзі, Болехові, Бригідау, Дорнфельді, Станиславові та Стрию [276, арк.34, 95, 295–300;318, арк. 1-69;321,арк. 1-78].

Варто відзначити, що СНХГ підтримувала тісні контакти з різними національними культурно-освітніми організаціями співвітчизників, як в межах регіону, польської держави, так і за її кордоном, зокрема, в Австрії і Німеччині. Встановлено, що керівництво СНХГ постійно контактувало з «Спілкою німців-християн Буковини», «Спілкою німців за межами Німеччини», вітчизняним закордонним інститутом у Штутгарті, «Німецькою шкільною спілкою» у Відні. Таке співробітництво було вигідним обом сторонам і давало позитивні результати. Так, «Спілка німців за межами Німеччини» з її штаб-квартирою в Берліні на вул. Курфюрстенштрассе, 105 надсилали до Львова наукову, науково-популярну, технічну, художню, дитячу літературу для спілчанських бібліотек. Зі свого боку німці-спілчани посилали до Штутгарта матеріали про діяльність СНХГ у німецьких колоніях Східної Галичини – карти, картини місцевих художників, а також примірники книги «Німці Галичини». Одну з таких посилок СНХГ відіслала науковому закладу 19 жовтня 1922 р. в Штутгарт [276, арк. 349; 1121, с. 150–152].

Багатопланова і різноманітна робота СНХГ серед німців на східно-галицьких землях не подобалась новій польській адміністрації [545, арк. 1-12; 546, арк. 1-18]. Очевидно, щоб якимось пригальмувати діяльність і культурно-освітню працю «Спілки німців-християн Галичини», у вищих ешелонах влади II Речі Посполитої задумали акцію перереєстрації її первинних осередків. Зроблено було це під вивіскою заміни старої назви на нову – «Спілку німців-християн Малопольщі» (далі – СНХМ) [278, арк. 54; 292, арк. 1–3].

Перереєстрація низових первинних осередків СНХГ у травні – вересні 1922 р. проходила в атмосфері зловживань чиновників повітової польської влади. До Головної Управи СНХМ у Львові такі сигнали поступали неодноразово. Так, 20 березня 1923 р. надійшла відмова у перереєстрації від дирекції поліції у Львові голові первинної організації СНХМ у Вайсенбергзі Городоцького повіту. Вайсенбергські спілчани не заспокоїлися і подали звернення до крайової влади. Там також їм відмовили. Тоді вони подали апеляцію до Міністерства внутрішніх справ Польщі. У своїй заяві зазначали, що мета

осередку СНХМ є ясна і недвозначна: піднесення національної свідомості, а також духовного і господарського добробуту членів згаданої місцевої групи. Підносити національну свідомість, а також духовний і господарський добробут німців в Галичині – зовсім не означає повного відокремлення, або хоча б часткового від польського суспільства, а ідентифікація цих двох понять не витримує жодної критики [276, арк. 238; 277, арк. 50; 278, арк. 122, 123; 281, арк. 1-13; 292, арк. 21].

Подібний текст 29 березня 1923 р. отримало і керівництво низової організації СНХМ в Бургталоу. У відмові зазначалося, що статут осередку ставить за мету відокремити проживаючих в Польщі німців від польського суспільства і творення в польській державі добре організованих груп громадян, тяжіючих національно, культурно і економічно до нації поза межами Речі Посполитої, що є для польської держави небезпечно і загрозовано, тому, керуючись статтею 100 конституції, така діяльність громадян польського суспільства, що належать до національних, релігійних меншин, або мовних груп, забороняється. Аналогічну відмову від Станиславівського воєводи 3 квітня 1923 р. отримала ініціативна група з Махлинця Жидачівського повіту. Найпізніше з усіх відроджених перереєстровано осередок в Мікульсдорфі Тлумацького повіту Станиславівського воєводства. Затвердила його воєводська влада 22 квітня 1923 р. Ініціатором його відродження був Михайло Вальтер [280, арк. 2; 290, арк. 1-23].

У таких складних умовах керівництву СНХМ вдалося на середину квітня 1923 р. перереєструвати лише 71 осередок. По воєводствах Східної Галичини ці осередки розподілилися наступним чином: у Львівському їх було 38, Станиславівському – 21 і Тернопільському – 12 [278, арк. 123, 128; 281, арк. 10; 282, арк. 2; 288, арк. 2; 289, арк. 9; 290, арк. 19; 291, арк. 12; 292, арк. 2; 295, арк. 3; 297, арк. 2; 300, арк. 4; 301, арк. 9; 302, арк. 7; 303, арк. 2; 305, арк. 2; 306, арк. 2; 307, арк. 4; 308, арк. 2; 309, арк. 7; 310, арк. 1; 311, арк. 1; 312, арк. 1-10; 316, арк. 18–19, 63, 64].

Великим успіхом СНХМ у тій вкрай несприятливій обстановці стало заснування семи нових осередків в раніше не охоплених спілчанською мережею поселеннях: у Ангелівці, Бандрові, Збоїськах, Маковій, Максимівці, Розенгеці, Феліцієнталі і Штайнфельсі [283, арк. 1-4; 284, арк. 3 зв.; 285, арк. 9, 10; 287, арк. 1-2; 293, арк. 1-4; 305, арк. 2, 3; 316, арк. 18–19]. Отже, на цей раз СНХМ встановила контакти з німцями, що мешкали в гірській місцевості нинішнього Підкарпатського воєводства Польщі. Цього разу в умовах чиновницького тиску місцевої польської адміністрації перереєстровані осередки СНХМ були чисельно малими. В їхніх рядах здебільшого нараховувалося по 20 – 50 членів. Так, спілчанський осередок у Гассендорфі налічував 22, Славцях – 26, Корнелівці і Стрию – по 29, Енгельсбергзі – 37, Махлинці – 68 членів. Правда, потім ця чисельність почала зростати. Наприклад, у Маковій Добромильського повіту низова організація СНХМ мала 46, Стрию – 74, а Багінсберга – 131 члена [276, арк. 219, 225, 238, 268; 278, арк. 122, 123].

Перереєстровані осередки СНХМ, як і раніше, головну увагу звертали на відзначення національних свят, проведення театралізованих виступів аматорських і хорових колективів. Серед первинних організацій СНХМ плідно працював стрийський осередок. Так, 21 квітня 1923 р. спілчани Стрия провели свято національної пісні, на якому виступив оркестр стрийських німців та мішаний хор німецької громади зі Львова. Активістами цього осередку були Й. Гох, Г. Гайб, Й. Дехер, К. Спісс, А. Фрей та Ф. Шмаленберг [276, арк. 268; 279, арк. 36, 37].

У Станиславівському воєводстві в діяльності СНХМ активну участь брали пастор Т. Цьоклер, який підтримував контакти з німцями західних земель Польщі та німецьким консулом у Кракові, а також його друг, підприємець Г. Кауфманн із Солотвина [346, арк. 23].

Діячі СНХМ вважали пресу важливим інструментом в ідеологічному вихованні німців, особливо підростаючого покоління. Власне з цією метою вони заснували в Львові газету «Німецька народна газета для Галичини», перший номер якої вийшов 1 серпня 1907 р. Газета регулярно виходила до

Першої світової війни, 6 квітня 1922 р. завдяки Рудольфу Болеку відновлено вихід тижневика під назвою «Східногалицька народна газета». В редакційне гроно ввійшли визначні діячі східногалицьких німців: Й. Барон, Р. Болек, Г. Гарт, Ф. Зеефельд, Г. Кох, З. Мюллер, Я. Райнпольд, Й. Роллауер, Л. Снайдер [1278, s. 96]. Ця газета мала місячний додаток «Німецький рільник в Малопольщі», який редагував Р. Болек [1325, s. 48]. Після розпуску СНХМ 24 квітня 1923 р. газета продовжувала виходити до Другої світової війни при фінансовій підтримці німецького видавничого центру в Катовіце та німецького консула в Кракові. Її редакторами були Г. Гекел, В. Егер, В. Бізанц, Я. Рех та Я. Кайпер. Тираж змінювався від 1200 до 3000 примірників. Найкраще тижневик був забезпечений в 1923 р. і його наклад становив 3000, а найгірше – в 1931 р., коли тираж був з 1200 примірників [1278, s. 96–99].

Початком діяльності Спілки німців-католиків Малопольщі (СНКМ) вважають 20 червня 1925 р., коли воєводська влада в Станиславові дала дозвіл на відкриття в Маріягільфі, біля Коломиї, окружного комітету. Ініціаторами його заснування виступили Я. Райнпольд, Ф. Бауманн, Р. Вітовський, К. Вебер, Ф. Блехіндер, Й. Штрауб, Ф. Куделька, Ф. Легнер, Ф. Герстель, Ф. Блехіндер, Й. Блехіндер та Р. Блехіндер [407, арк. 1-89].

Перші вісім осередків СНКМ на досліджуваних теренах засновано в серпні – грудні 1925 р. Вони виникли в такому хронологічному порядку: у Волі Облазницькій (19. 11), Контроверсі (25. 11), Маріягільфі (6. 12), Флебергзі (8. 12), Розенгеці (9. 12) Новому Селі (15. 12), Махлинці (28. 12) – Станиславівського; в Мужилівчях (28. 08) – Львівського воєводства [402, арк. 177, 191, 192, 204].

Доцільно зазначити, що засновниками маріягільфського осередку СНКМ були інші ініціатори, ніж воєводського окружного: М. Бауманн, І. Кельнер та Я. Зельмер. Збереглися прізвища засновників інших осередків обох воєводств Східної Галичини. Наприклад, ініціаторами заснування Флебергзького осередку Коломийського повіту були І. Вінгельбауер, Й. Кольмер, Р. Райтмаєр, Й. Ленер, Й. Кольмер, І. Ленер, Ф. Куделька, Й. Карг, а Аннабергзького

осередку Сколівського повіту, який виник 29 березня 1926 р., – С. Шмідт, Ф. Краус, Ф. Екель, В. Краус, Й. Екель, А. Екель, З. Гайсбауер та ін. [402, арк. 136, 192, 204].

У 1926 р. в німецьких католицьких громадах регіону закладено 13 осередків СНКМ. Для координації дій первинних організацій на місцях узаконено два сформованих окружних комітети: в Маріягільфі (поблизу Коломиї; в жовтні 1925 р. став повноцінно функціонувати), що мав право поширювати діяльність на всю територію Станіславівського воєводства та в Мюнхенталі (січень 1926 р.) – для німецьких колоній Львівського воєводства. Обидва окружками і склали організаційну структуру СНКМ [940, s. 4; 981, s. 3].

У 1927–1937 рр. число заснованих первинних організацій СНКМ було невисоким: у рік виникало від одного до шести осередків. Зокрема, в 1927 р. їх з'явилося шість: по одному – в 1928, 1930, 1931 і 1934 рр.; по два – в 1929, 1933, 1935 і 1937 рр.; три – в 1932 і чотири – в 1936 р. Отже, з 46 заснованих в 1925 – 1935 рр. 28 первинних осередків виникли в перші три роки існування СНКМ. Піком їх появи був 1926 р. [351, арк. 20 зв.; 873, s. 3; 952, s. 4; 969, s. 5; 976, s. 4; 980, s. 3-5; 983, s. 3,4; 990, s. 2; 997, s.5; 1175, с. 641-643].

Чисельність членів низового організаційного розвитку осередку залежала, як правило, від населеності тієї чи іншої німецької колонії. Безперечно, що в більших колоніях вона була значною, в середніх – меншою, а в малих – невеликою. Так, у малих первинних осередках налічувалося 8 – 40, середніх – 41 – 80, а у великих – понад 80 членів. Наприклад, у малих: у Буртталі і Куттенбергзі нараховувалося по 8 (1934 р.), Кимирі – 17 (1936), Ебенау – 19 (1937), Станіславівці – 20 (1936), Тересівці – 21 (1926), Климцю (1932), Яммерсталі (1936) – по 22, Михайлівці – 24 (1934), Новому Гузієві – 25 (1926 р.; 1934), Регфельді – 26 (1937), Рахині – 28 (1934), Буртталі – 30 (1930), Корнелівці – 31 (1933), Гофнунгсау (1934), Збаневі (1937) – по 34, Любші – 35 (1934), Контраверсі – 38 (1928). У середніх чисельність була такою: в Сморгжі – 44(1936), Людвиківці (1928) і Турці (1936; село біля

Коломиї) – по 45, Кранцбергзі – 48 (1936), Волі Облазницькій – 50 (1928), Махлинці – 63 (1928), Новому Селі – 65 (1928), Оттенгаузені – 67 (1937), Кьонігсау – 74 (1937), Флебергзі – 79 (1936), Карлсдорфі – 80 (1933). У великих осередках така кількість: Пьохерсдорфі – 85 (1926), Людвиківці – 94 (1937), Візенбергзі – 132 (1934), Розенгеці – 145 і Маріягільфі – 205 (1936 року) членів [350, арк. 183; 351, арк. 20 зв.; 405, арк. 1–1 зв.; 673, арк. 1-54; 890, s. 9; 895, s. 4; 896, s. 3; 961, s. 3; 962, s. 4; 964, s. 5; 971, s. 5; 975, s. 4; 977, s. 4; 981, s. 4; 983, s. 4; 984, s. 4; 985, s. 4; 986, s. 4; 994, s. 3-4; 995, s. 4; 999, s. 4].

Перший перелік чисельності членів осередків СНКМ подає голова Станиславівського окружкому СНКМ Я. Райнпольд. За його підрахунками в 23 осередках німецьких католицьких громад Східної Галичини у 1930 р. нараховувалося 1315 осіб, в тому числі на Станиславівщині – 736, а на Львівщині – 579 членів. Щоправда, в матеріалах з'їзду «Католицької народної партії», який відбувся 22 – 24 квітня 1930 р. в м. Грудзіомджу, названо дещо інші цифри: Львівський окружком СНКМ налічував 500, а Станиславівський – 900 членів [1019, s. 259]. Надалі чисельність членів СНКМ постійно зростала. З повідомлень слідчого управління державної поліції Станиславівського воєводства від 16 липня 1937 р. довідуємося: на території Станиславівського воєводства було 22 осередки, у яких перебувало 1902 осіб, а у Львівському воєводстві – відповідно у 12 первинних організаціях – 738. Таким чином, у 1937 р. на теренах досліджуваного краю діяло 34 осередки СНКМ, до яких належало 2640 осіб. На той час «Спілка німців-католиків Польщі» нараховувала 25000 членів [504, арк. 63].

СНКМ, як і СНХГ була культурно-освітньою організацією східно-галицьких німців католицького віровизнання. У Статуті СНКМ зазначалося, що вся робота низових первинних організацій повинна спрямовуватися на підвищення культурного і освітнього рівня всіх верств німецького католицького населення Малопольщі. Для реалізації цієї мети низовим осередкам СНКМ Статут рекомендував засновувати курси з ліквідації неписьменності і малограмотності, відкривати для молоді розмовні (недільні),

а для дітей національні школи, публічні бібліотеки і за можливістю – з читальними залами, народні музеї, організовувати туристичні, краєзнавчі мандрівки, самодіяльні хорові і театральні колективи, музично-літературні, тематичні вечори, вечори відпочинку, різні лекції, тощо [402, арк. 1-318; 404, арк. 1–80 зв; 405, арк. 1-13; 407, арк. 1-89; 942, s. 4; 943, s.4 947; s. 4; 949, s. 4].

Виходячи з цих настанов статуту, первинні осередки СНКМ проводили серед німців різноманітну культурно-освітню роботу для збереження національної самобутності німецької католицької меншини на теренах Східної Галичини. Ось деякі факти з їх діяльності. Місцевий осередок СНКМ в Яммерсталі Долинського повіту 26 грудня 1932 р. провів двовіддільний вечір німецької пісні. У першому – виконавці співали релігійні пісні, присвячені різдвяним святкам, а в другому відділі – твори композиторів Бетховена, Кройцера, Мендельсона. Щойно заснований осередок СНКМ в Оттенгаузені Городоцького повіту Львівського воєводства 20 листопада 1933 р. провів перший культурний захід: вечір читання творів класиків німецької літератури. Студент-німець з Мюнхенталя прочитав присутнім вірші Гьоте і новелу Отимара Фібісера «Лісова Лена». Члени осередку СНКМ села Рахині на Долинщині в 1933 р. відкрили розмовну школу. При сприянні членів осередку СНКМ така сама школа з 1935 р. почала діяти в колонії Гофнунгсау, поблизу Надієва. Курси з вивчення рідної мови в листопаді – грудні 1932 р. – грудні 1936 р. і в жовтні – листопаді 1937 р. організували члени місцевих осередків СНКМ німецьких колоній Куттенберг Городоцького повіту Львівського воєводства і Кимир Перемишлянського повіту Тернопільського воєводства. Юнаки і дівчата протягом трьох-чотирьох вечірніх годин щоденно поглиблювали знання рідної мови і історії [956 s. 4; 1012, s. 3].

На кошти членських внесків СНКМ зводилися нові будинки шкіл католицьких громад краю. Зокрема, за сприяння окружному СНКМ Станиславівського воєводства у 1928 р. споруджено нові будинки шкіл німецьких колоній Тересівка і Яммерсталь на Долинщині [1403, s. 384].

Керівництво окружкомів СНКМ Львівського і Станиславівського воєводств приділяло велику увагу заснуванню в німецьких католицьких громадах спілчанських бібліотек. За неповними даними на території трьох: Львівського, Станиславівського і Тернопільського воєводств у 1937 р. функціонувало 33 спілчанські бібліотеки, в тому числі у Львівському – 14, Станиславівському – 18 і Тернопільському – 1 [404, арк. 1-80; 888, s. 5; 651, арк. 1-32; 653, арк. 1-68; ; 889, s. 5; 892, s. 5; 894, s. 8; 903, s. 3; 930, s. 4; 963, s. 4; 964, s. 4; 965, s. 5; 966, s. 5; 967, s. 5; 968, s. 4, 5; 977, s. 4; 979, s. 4; 982, s. 4; 984, s. 4; 998, s. 5; 999, s. 4; 1004, s. 5; 1005, s. 3]. Члени низових організацій СНКМ постійно дбали про поповнення книжкового фонду бібліотек. У спілчанській бібліотеці колонії Аннаберг книжковий фонд бібліотеки за сім років зріс з 20 у 1929 р. до 137 книг у 1936 р., тобто майже в сім разів. У німецькій колонії Візенберг Жовківського повіту Львівського воєводства спілчанська бібліотека за 1929 – 1934 рр. поповнилася 210 томами, а в Новому Селі за цей час – 184. В цілому бібліотечний фонд щорічно суттєво поповнювався новими книжковими виданнями. Найкраще цю позитивну тенденцію видно на прикладі росту книжкового фонду спілчанських бібліотек Станиславівщини. Тут, у порівнянні з 1930 р., бібліотечний фонд СНКМ Станиславівського воєводства зріс з 1675 до 2289 томів. Через два роки 30 місцевих осередків СНКМ у своїх бібліотеках мали 4128 книг, 1442 з яких припадає на Львівське, а решта – на Станиславівське воєводства. 1935 р. загальний книжковий фонд спілчанських бібліотек зріс з 2686 до 3359, або на 673 томи більше. Пізніше, станом на 22 березня 1936 р. в 34 спілчанських бібліотеках СНКМ налічувалося понад 5000 томів [407, арк. 64 зв.; 935, s. 4; 939, s. 3; 981, s. 3]. Найбільші книгозбірні були в колоніях Брукенталь (297), Кайзердорф (239), Кьонігсау (314), Маріягільф (600), Махлинець (290), Мюнхенталь (286) і Яммерсталь (200) [948, s. 4; 979, s. 4; 984, s. 4].

Важливим напрямком СНКМ була робота з молоддю різних вікових груп. Для залучення юнацтва до своїх лав у 1931 р. СНКМ провела всеохоплюючу акцію «Молодь». Функціонери громадсько-культурної органі-

зації залучали учнів молодшого шкільного віку до участі в мандрівках туристичними місцями краю, старшим організували поїздки на історичну прабатьківщину, тобто до Німеччини, а місцевих юнаків і дівчат прилучали до хорового і сценічного мистецтва [928, s. 4; 932, s. 4; 937, s. 4; 938, s. 4; 957, s. 3, 4; 958, s. 4; 1101, s. 4; 1102, s. 3, 4; 1022, s. 96; 1106, s. 3, 4; 1008, s. 4].

В ході акції «Молодь» керівництву СНКМ вдалося заснувати в Східній Галичині п'ять нових молодіжних осередків. Зі звіту Львівського окружного СНКМ за 1935 р. довідуємося, що в їхніх рядах є 157 юнаків і 158 дівчат. Наймолодший спілчанський осередок був в Ебенау, який заснували молоді німці колонії в січні 1936 р. У Станиславівському воєводстві того року функціонувало 17 молодіжних організацій СНКМ, у яких налічувалося понад 400 осіб. Точну цифру спілчан у низових молодіжних організаціях Східної Галичини названо в першому кварталі 1936 р. Як зазначалося в поліцейських донесеннях, у них нараховувалось 715 членів. З 2915 членів СНКМ молодь становила четверту частину [1022, s. 96].

Молодіжні осередки активно діяли в Аннабергзі, Маріягільфі, Новому Селі, Розенгеці, Феліцієнталі, Флебергзі, Яммерсталі – Станиславівського; Ебенау, Кайзердорфі, Кьонігсау, Львові, Михайлівці, Мюнхенталі – Львівського воєводств та ін. [919, s. 5; 920, s. 4; 930, s. 4; 931, s. 5; 978, s. 4; 981, s. 3; 987, s. 4; 1003, s. 4]. Ось деякі факти з діяльності цих низових первинних організацій. Молодіжний осередок СНКМ Львова 1937 р. поставив різдв'яну виставу і провів кілька родинних вечорів з піснями і комедійними сценами. Тересівський осередок СНКМ на Долинщині Станиславівського воєводства залучав школярів до вивчення рідної мови, проводив для них, як зазначено у звіті за 1933 р., різні вечори. Золочівський староста доповідав 4 квітня 1935 р. воєводі в Тернопіль, що за згодою батьків трое дітей шкільного віку з Ангелівки коло Ожидова зголосилися на літній відпочинок до Німеччини, який організувала «Спілка німців-католиків Малопольщі». У 1937 р. з околиць Кам'янки-Бузької і Радехова до Німеччини при сприянні СНКМ на відпочинок їздило 17 підлітків німецького

походження: по одному з Антонина, Куттенберга, Теодорсгофа, по двоє з Ганунина і Кривулянки, троє з Мирова і шестеро із Сапіжанки. До речі, окрім Куттенберга, всі інші діти були з протестантських громад Львівщини. Найактивніше працювала молодь осередку Кьонігсау на Дрогобиччині.

Організацією відправки підлітків на відпочинок до Німеччини у Львівському воєводстві займався мандрівний учитель СНКМ Р. Німчик, співпрацював з німецькою туристичною агенцією в Познані. Так, у 1931 р. разом з познанською національною туристичною агенцією він відправив із Східної Галичини до Німеччини і на Познаньщину 150 дітей місцевих німців, в тому числі – по двоє з Маріягільфа, Розенгека і Флеберга, четверо – з Яммерсталя, п'ятеро – з Кранцберга, по шість – з Нового Села і Славітців, чотирнадцять – з Махлинця і т. д. [504, арк. 53].

Такі поїздки він організовував щорічно при сприянні німецької туристичної агенції «Німецька туристика» в Познані. Так, в липні 1934 р. з німецьких поселень Жидачівщини до Німеччини СНКМ відправила 11 дітей під керівництвом Рудольфа Німчика [369, арк. 40]. Влітку 1936 р. до Німеччини з Яммерсталя на Долинщині на відпочинок відправили кілька підлітків, а з Махлинця на Жидачівщині – дев'ять дітей [1004, s. 3, 4]. Влітку 1937 р. у Німеччині на відпочинку побували діти німців-католиків 14 – 17 років з колоній Маріягільф, Розенгек, Флеберг (по 2), Славітц (6) поблизу Коломиї, Кимира (7) на Перемишлянщині та Корнелівки і Нового Села (35) на Жидачівщині і т. д. [678, к. 94, 117].

Належну увагу окружком СНКМ приділяли розвитку освіти в німецьких католицьких колоніях Львівського і Станиславівського воєводств. Зі звіту на п'ятих звітно-виборних зборах СНКМ Станиславівського воєводства 17 серпня 1930 р. в Махлинці на Жидачівщині довідуємося, що на той час окружком СНКМ Станиславівського воєводства поширив свою діяльність на 16 національних католицьких громад і опікувався вісьмома приватними національними школами та одним дитячим садком. У цих німецьких школах навчалось 360 дітей католицького віровизнання.

Станиславівський округом СНКМ підтримував контакти з віденською шкільною спілкою, яка надавала кошти на ремонт, будівництво і підтримку національних шкіл у Маріягільфі Коломийського, Пьохерсдорфі, Тересівці і Яммерсталі Долинського та Волі Облазницькій, Контраверсі, Корнелівці – Жидачівського повітів Станиславівського воєводства. Саме з її допомогою влітку 1927 р. в Яммерсталі на Долинщині відкрито нову школу, а 1929 р. – дитячий садок у Махлинцю на Жидачівщині [1021, s. 115; 926, s. 5; 939, s. 4; 1023, s. 384]. С. Трухін стверджує, що національні школи в Тересівці й Яммерсталі на Долинщині споруджені на кошти, зібрані співвітчизниками з Гірничого Шльомська [1403, s. 384].

У 1935 р. силами членів СНКМ Львівського воєводства в німецькій колонії села Мервичі Жовківського повіту відкрито початкову школу з німецькою мовою викладання, до якої ходило 34 дітей місцевих колоністів. Слід відзначити, що на кошти СНКМ здібні юнаки і дівчата німецької меншини краю навчалися в німецьких навчальних закладах польського міста Бяла, а також за кордоном – у Чехії і Німеччині. СНКМ дбала про розвиток самодіяльного театрального руху. Так, в березні 1932 р. самодіяльні театри німецької громади села Облазниці Жидачівського повіту, які склалися виключно з членів осередку СНКМ, показали глядачам виставу [358, арк. 20]. В квітні 1932 р. старанням цієї культурно-освітньої організації в німецьких колоніях Ізидорівка і Нове Село Жидачівського повіту Станиславівського воєводства поставлено аматорські вистави [359, арк. 22]. Місцеві осередки СНКМ у Аннабергзі та Феліцієнталі сусіднього Стрийського повіту Станиславівського воєводства в квітні 1932 р. показали виставу «Ой не будь заздрисним». В Аннабергзі на виставі побувало 30, а в Феліцієнталі – 40 осіб [359, арк. 129 зв.].

Осередки СНКМ піклувалися про бідних співвітчизників і всіляко сприяли зарубіжним католицьким місіям у католицьких колоніях на теренах краю. Так, наприкінці 1925 р. мюнхенський місіонер Отто Фаренкопф при сприянні СНКМ відвідав німецькі католицькі колонії Долинщини і

Сколівщини Станиславівського воєводства. У другій половині травня – на початку червня 1932 р. в одинадцяти німецьких колоніях краю побували католицькі місіонери з Карлсбада. Вони привезли релігійну літературу німецькою мовою тим місцевим громадам, які її потребували. 1933 р. спілчани Мюнхенталя збирали кошти на адресну допомогу бідним німцям своєї громади. В Яммерсталю Долинського повіту Станиславівського воєводства членами осередку СНКМ в червні 1934 р. зібрано і розподілено серед бідних співвітчизників колонії 235 польських злотих [368, арк. 41; 950, s. 4].

Встановлено, що 1935 р. Станиславівський окружком СНКМ надав допомогу 500 дітям з малозабезпечених багатодітних німецьких родин з різних околиць краю. В 1937 р. акції пожертвування на підтримку ініціативи окружному СНКМ для бідних німців Станиславівщини приймали участь осередки СНКМ німецьких колоній Нового Села і Махлинця на Жидачівщині Станиславівського воєводства. Перші назбирали для них 29, 6; а другі – 135, 5 злотих. Ці гроші обидва осередки здали у Станиславівський окружний фонд допомоги бідним співвітчизникам. Звідси йшла цільова допомога тим, хто її найбільше потребував [504, арк. 53; 1000, s. 4]. Ця спілка мала також спеціальну касу допомоги на випадок смерті убогих співвітчизників [1020, s. 51].

Важливою ділянкою місцевих осередків СНКМ було протистояння асиміляційним заходам, які заповзято втілювала в життя повітова влада Стрийщини шляхом створення первинних організацій різних польських громадських організацій, насамперед напіввоєнізованого «Strzelca». Саме проти нього в німецьких католицьких громадах й була спрямована агітаційна робота низових організацій СНКМ. Зокрема, з донесення стрийського старости від 5 березня 1935 р. відомо, що виниклі осередки «Strzelca» в Карлсдофі і Феліцієнталі мають великі труднощі в своїй діяльності, бо їм перешкоджають первинні осередки СНКМ [376, арк. 228].

Втілювати статутні цілі і рішення вищих органів СНКМ допомагали окружні спілчанські платні функціонери – мандрівні вчителі. Вони

роз'їжджали по національних католицьких громадах краю і засновували нові осередки, а в тих низових організаціях, де спілчанське життя занепадало, пожвавлювали його; організовували дозвілля молоді тощо. Так, мандрівний учитель А. Білл під час свого перебування в Карлсдорфі на Сколівщині 3–7 березня 1931 р. провів разом з місцевими спілчанами кілька вечорів національної пісні і казки. У колонії Регфельд, коло Бібрки, він зумів залучити до громадської роботи місцеву молодь.

Інший учитель Леопольд Їлек у колонії Кайзердорф на Самбірщині Львівського воєводства у березні 1932 р. згуртував активних колоністів, які вечорами разом з ним брали участь у вечорах відпочинку, на яких танцювали і співали старі народні пісні, а також силами місцевого драмгуртка поставили шванк «Сусідські діти». Йому вдалось до культурно-масової роботи залучити молодь Філіцієнталю на Сколівщині. У січні 1933 р. мандрівний учитель А. Білл у німецькій колонії Пьохерсдорф Долинського повіту Станіславівського воєводства організував вечір пісні й танцю, а також концерт. Під його керівництвом колоністи Феліцієнталю на Сколівщині провели п'ять вечорів національної пісні. У цій колонії влітку з членами осередку багато працював інструктор окружкому Л. Їлек. Інший мандрівний учитель Рудольф Німчик 4 березня 1934 р. у колонії Нова Тухолька на Сколівщині заснував осередок СНКМ, до якого відразу вписалося 45 місцевих колоністів. Він же 30 вересня 1934 р. взяв найактивнішу участь у святкуванні 100-ї річниці заснування німецької колонії Аннаберг у горах Сколівщини, на якому побували німці Ізидорівки, Карлсдорфу, Махлинця, Нового Села, Смержа, Тухольки та Феліцієнталю. Крім нього на це святкування приїхали ще партійні функціонери А. Білл і Л. Їлек [370, арк. 166 зв., 167; 407, арк. 21 зв.].

До діяльності мандрівних учителів польська влада ставилася вкрай негативно. Вона встановила над ними таємний поліцейський нагляд. Нишпорки сліdkували за кожним їхнім кроком і щомісяця доповідали про них повітовій владі. Багатогранна діяльність СНКМ на користь німців-католиків краю була перервана Другою світовою війною. Вона вже не

поновлювала тут своєї роботи тому, що більшість німців католицького віровизнання виїхали на прабатьківщину та на західні землі Польщі.

4. 5. Бібліотеки та «Німецькі Доми»

Бібліотечна справа у німців Східної Галичини, як уже зазначали, зародилася на початку ХХ ст. під егідою «Спілки німців-християн Галичини». В повоєнний часі вона розвивалася під крилом «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі» («Verband deutscher Volksbücherei in Polen») [381, с. 92-100; 660, с. 89-91].

Цю бібліотечну організацію було засновано 1922 р. в польському місті Катовіце. Вона поширювала свою культурно-освітню діяльність не тільки в німецьких громадах краю, але й цілої Польщі. За своєю структурою СННБП мала окреме відділення, яке опікувалося розвитком бібліотечної справи і культурною роботою на досліджуваній території [1403, с. 211; 1211, с. 208]. Очолювали цю поважну культурно-освітню установу П. Цьоклер (1922–1933 рр.) та В. Каудер (1933–1939 рр.) [1234, с. 149]. Як стверджує польський дослідник Р. Домбровський, головним завданням цієї культурно-освітньої установи німецької меншини в Польщі було «вироблення і зміцнення почуття приналежності до великої німецької національної спільноти» [1234, с. 148].

У Східній Галичині «Спілка німецьких народних бібліотек Польщі» вперше про себе заявила 1924 р., коли в Нойдорфі на Дрогобиччині Львівського воєводства заснувала свою першу бібліотеку [737, с. 429]. Особливо вона активізувала роботу 1926 р. Відомо, що для поповнення фонду національної бібліотеки німців – студентів Львівського державного університету імені Святого Казимира вона надіслала з Катовіц до Львова 50 томів на рідній мові різнобічної літератури та фахові періодичні видання, що вийшли в Німеччині [1262, с. 185–186]. В цьому ж році «Спілка німецьких народних бібліотек Польщі» на теренах краю почала закладати нові бібліотеки не тільки в містах, але й в сільській місцевості. Нові дві бібліотеки «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі» запрацювали в Візенбергзі

Жовківського повіту Львівського воєводства і Сапіжанці Кам'яно-Струмилівського повіту Тернопільського воєводства [737, s. 215].

Широкомасштабну роботу по заснуванню нових бібліотек СННБП розгорнула в 1927 р., відкривши бібліотеки в Гартфельді, Роттенгані Городоцького, в Маковій Добромильського повітів Львівського воєводства, Гельзендофі, Карлсдорфі, Угерську Стрийського повіту Станиславівського воєводства та в самому Станиславові. Наступного року СННБП бібліотеку закладено в Горохолині Богородчанського повіту (по ліквідації в 1931 р. цього повіту відійшла до Станиславівського повіту) Станиславівського воєводства [381, арк. 28; 737, s. 200, 206, 497, 512, 594, 605].

У першій половині 1930 р. відкрито нові національні бібліотеки в Мільбаху Бібрського, Нових Купновичах Самбірського повітів Львівського, Енгельсбергзі Долинського, Нових Олексичах, Соколівці Стрийського повітів Станиславівського і Станині Радехівського повіту Тернопільського воєводства [1270, s. 15]. В цілому за перші три роки СННБП мала непогані конкретні результати: станом на 1 квітня 1930 р. тут діяло п'ять шкільних та 74 сталих публічних бібліотек [1403, s. 211].

Доцільно зазначити, що бібліотекарство німецької меншини краю в порівнянні з іншими регіонами Польщі, де мешкала німецька меншина, розвивалося дуже добре. По кількості відкритих національних бібліотек німецька меншина Східної Галичини поступалася тільки німцям Гірничого Шльомська, де налічувалося 92 спілчанські бібліотеки. Малоактивним національне бібліотекарство було на Волині, в Цішинському, Шльомському та Варшавському регіонах Польщі. Так, на Волині в той час німецька меншина мала лише вісім мандрівних та двадцять одну шкільну бібліотеки [1406, s. 204].

Як зазначає польський дослідник В. Свораковський, саме на цей час припадає найбільший розмах появи національних бібліотек німців не тільки в Східній Галичині, але й по всіх регіонах Польщі [1395, s. 200-216]. Головна заслуга на бібліотечній ниві належить уродженцю Станиславова

П. Цюклеру, який очолював «Спілку німецьких народних бібліотек Польщі» з моменту заснування до середини 1933 р., коли свої повноваження він передав Віктору Каудеру [1395, s. 312]. За офіційними даними СННБП в 1936 р. на території Станиславівського було 47, Львівського – 44 і Тернопільського воєводств – 14 національних бібліотек [381, арк. 92 зв., 93–100; 660, арк. 89–91]. Отже, практично в кожній другій німецькій колонії регіону функціонувала національна бібліотека, яка підпорядковувалася згаданій спілці.

На жаль, централізованого поповнення бібліотек на державному рівні в тодішній Польщі не було. Велися тільки дискусії з приводу цієї проблеми. Великим популяризатором оцієї ідеї в польському суспільстві була сподвижниця бібліотечної справи Я. Філіпковська-Шемплінська [1246, s. 5–33].

Книжковий фонд 107 національних бібліотек СННБП у Східній Галичині в 1936 р. становив 20705 томів, в тому числі в 44 німецьких бібліотеках Львівського було 8977, в 47 Станиславівського – 9882 і 16 Тернопільського воєводств – 1846 книг [381, арк. 96 зв.–100]. За кількістю книг фонди бібліотек німецької меншини краю умовно можна поділити на мало, середньої великокомплектні. В малих національних бібліотеках німців краю книжковий фонд був у межах від 30 до 100, середніх – від 101 до 300, а у великих – понад 300 томів різнобічної літератури, серед якої, звісно, переважала художня. За величиною книжкового фонду по воєводствах регіону комплектність 107 бібліотек німецької меншини виглядала таким чином: в Львівському було 17 малих, 22 середні і п'ять великих, а в Станиславівському і Тернопільському воєводствах відповідно – 18, 21, 8 і 9, 7, 0. В згаданих бібліотеках «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі» наявність книжкового фонду відображає додаток 46.

Матеріали додатку засвідчують, що основним типом бібліотеки німецької меншини регіону була середньокompлектна. Серед середньокompлектних книжковим фондом найкраще були забезпечені бібліотеки німецької меншини Львівського воєводства. Тут середній показник на одну бібліотеку становив 194 томи. Деяко гіршим він був у німецької меншини

Станиславівського воєводства, де на одну бібліотеку припадало приблизно 188 книг. Найнижчий середній показник мали середньо комплектні бібліотеки німецької меншини Тернопільського воєводства, де на одну німецьку бібліотеку припадало по 172 книги. Книжковим фондом недоукомплектовані бібліотеки «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі» найкраще були забезпечені у німців Тернопільського воєводства: їх показник в середньому становив 72 книги. Дещо нижчим він був у німецьких бібліотек Львівського, а найнижчим – Станиславівського воєводства: відповідно – 63 та – 66 книг [381, арк. 96 зв.–100].

Отже, в середньому показнику забезпеченості книжковим фондом недоукомплектованих бібліотек німців Східної Галичини якоїсь суттєвої різниці не було і становив він шість – дев'ять книг. Проте, мало комплектним бібліотекам німецької меншини Станиславівського воєводства належить першість і в трьох найнижчих показниках забезпеченості книжковим фондом в національних громадах: Дебелівка і Рахиня Долинського та Аннаберг Стрийського повітів. В них книжковий фонд відповідно становив 31, 30, 40 томів [381, арк. 91–91 зв.].

Мізерна кількість книг в недоукомплектованих бібліотеках була, на нашу думку, тому, що ці бібліотеки, мабуть, фігурували як новозасновані і СННБП ще не встигла їх суттєво наповнити різнобічною літературою. Для прикладу, можна навести дані про хід укомплектованості німецьких національних бібліотек спілки з більшим книжковим фондом. Так, заснована в 1927 р. національна бібліотека в Роттенгаймі Городоцького повіту Львівського воєводства 1929 р. налічувала 64, а в 1936 р. – вже 91 книжку. Мікульсдорфська бібліотека Тлумацького повіту Станиславівського воєводства в 1929 р. мала 74, а в 1936 р. – вже 363 томи. У Сапіжанці Кам'яно-Струмилівського повіту Тернопільського воєводства відкрита 1926 р. національна бібліотека в 1929 р. мала 142, а в 1936 р. – 261 книгу [381, арк. 99, 100].

Укомплектованість книжковим фондом великих бібліотек «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі» була найкраща в Львівському, а найгірша – в Станиславівському воєводствах. На одну національну бібліотеку першого середній показник складав 726, а другого – 593 книги. Як бачимо, різниця між двома показниками – досить відчутна. Найбільшою бібліотекою німецької меншини Східної Галичини була Львівська з 1762, а за нею Станиславівська – з 1757 книгами [381, арк. 98, 100].

За твердженням Р. Домбровського, до національних бібліотек на місцях підбиралася така література, яка би могла принести німецькій спільноті якнайбільше користі. Рецензії на нову літературу можна було прочитати в спеціальному додатку до щомісячника «Справи і огляд» («Schaffen und Schauen»). Бібліотекарі повідомляли читачів про надходження нової літератури до місцевої бібліотеки. Тут працювали підготовлені кадри, які до прийняття на роботу, проходили бібліотечні курси. На курсах викладали історію бібліотечної справи, про значення бібліотекарства для духовного розвитку німецької спільноти, літературу, як виховний чинник особи і її життя, роль бібліотекаря в культурному житті німецької меншини, техніку позичання і збереження книг, появу книжки, її історію і збереження книжкового фонду [1234, s. 150].

На думку польського дослідника міжвоєнного часу В. Свораковського нововідкриті національні бібліотеки німецької меншини Польщі, в тому числі і регіону, на задум її ініціаторів мали спричинитися до вироблення і зміцнення почуття приналежності місцевих німців до німецької спільноти в Польщі та виховувати в них гордість за його багату історію і культурні здобутки [1395, s. 214]. Насправді СННБП переслідувала мету створити в першу чергу в польській державі широко розгалужену мережу національних бібліотек, щоби з їх допомогою пропагувати в масах німецької меншини національну книжку і проводити культурно-освітню працю з проблем німецької культури [1406, s. 203–204].

В роботі бібліотек, як і українських, найголовнішими показниками були кількість читачів та виданих примірників. У Східній Галичині читачами німецьких бібліотек було 3526 осіб, в тому числі в Львівському – 1341, Станиславівському – 1707 і Тернопільському воєводствах – 478 [381, арк. 96 зв.–100]. Середній показник читачів мало комплектної бібліотеки німецької меншини в воєводствах краю суттєво відрізнявся лише в Львівському. Тут до малої бібліотеки в середньому приходило 16 осіб. У Тернопільському на одну німецьку бібліотеку припадало не більше 25, а Станиславівському воєводстві – 26 осіб [381, арк. 96–100].

Найвищу кількість читачів мали недоукомплектовані бібліотеки німців Львівського воєводства: на одну бібліотеку з них припадав 41 відвідувач. Серед малих бібліотек регіону найменше читачів було в бібліотеці німецької колонії Роттенган Городоцького повіту Львівського воєводства. Її відвідувало п'ять читачів. У Станиславівському воєводстві мінімальне число читачів мала бібліотека німецької громади Нових Олексич Стрийського повіту, послугами якої користувалося дев'ять осіб [381, арк. 98 зв., 99]. У Тернопільському воєводстві найменше число читачів мало комплектні бібліотеки мали в населених пунктах Казимирівка Золочівського і Добрянця Перемишлянського повітів – по десять осіб [381, арк. 96 зв., 98 зв.].

Що стосується середньокомплектних бібліотек «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі», то в двох воєводствах регіону середній показник читачів є наближено рівний. До прикладу, в Львівському він становив 36, Станиславівському – 32. У Тернопільському воєводстві коефіцієнт читачів був значно вищим і складав 45 осіб [381, арк. 96 зв.–100].

З середньокомплектних бібліотек Спілки німецьких народних бібліотек Польщі найкращі показники з видачі книг мала бібліотека колонії Станин Радехівського повіту, читачі якої в рік прочитували 20,8, а потім Ангелівки Золочівського повіту Тернопільського воєводства – 20 та Кранцберга на Самбірщині Львівського воєводства – 17 книг [381, арк. 96 зв., 97 зв.].

У великокомплектних німецьких бібліотеках читацький загал суттєво різнився. Якщо у Львівському воєводстві на одну великокомплектну бібліотеку німців припадало 43, то в Станиславівському – вдвічі більше – 86 осіб. З малих бібліотек найбільш активними були відвідувачі бібліотеки Мирова Радехівського повіту Тернопільського воєводства. Тут за рік читач отримував в середньому вісім книг. За ними йшли читачі бібліотек колоній Райхау Любачівського повіту Львівського воєводства та Сітауерівки Тлумацького повіту Станиславівського воєводства. У першій в середньому читач в рік позичав 6–7, а в другій – 6 книг [381, арк. 96 зв.–98 зв.]. З великих бібліотек Спілки німецьких народних бібліотек Польщі найліпші показники видачі книг мали добре укомплектована міська бібліотека Львова і сільські Бредтгайма Надвірнянського та Мікульсдорфа Тлумацького повітів Станиславівського воєводства. У першій – читач брав в рік 20, у другій – 13, а в третій – 12 книг [381, арк. 90].

З усіх німецьких бібліотек, які знаходилися на теренах краю, найгірший показник обслуговування мала сільська бібліотека Калинова на Самбірщині Львівського воєводства (51 читач). Протягом року у бібліотеці прочитано лише 32 книжки. Крім неї такі ж низькі показники мали бібліотеки німецьких громад Айнзінгена Рава-Руського повіту Львівського воєводства та Рахині Долинського повіту Станиславівського воєводства, в яких на читача припадала одна прочитана книжка в рік. Як не дивно, однак бачимо, що серед найкраще укомплектованих бібліотек німецької меншини краю теж були читачі пасивними. Для прикладу, читачі однієї з найбільших колоній Східної Галичини – Бригідау Стрийського повіту Станиславівського воєводства в рік прочитували лише по дві книжки. Це був найнижчий показник серед всіх добре укомплектованих бібліотек німців регіону [381, арк. 96 зв.–100].

На завершення необхідно наголосити, що 3526 читачів німецьких бібліотек Східної Галичини протягом 1936 р. прочитали 16405 книг. В тому числі – читачі Львівського – 4673, Станиславівського – 9497 і Тернопільського воєводств – 2235 примірників. Середні показники роботи кожної

категорії бібліотек німецької меншини регіону за 1936 рік найкраще відображає додаток 47. Він засвідчує, що найкраще з читачами працювали бібліотекарі великих добре укомплектованих бібліотек «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі». Дещо нижчий показник видачі книг мали середньо комплектні, а найнижчі – погано укомплектовані бібліотеки німецької меншини краю.

Бібліотеки «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі» власних приміщень не мали і знаходилися в різних місцях. Розміщувалися вони в школах, «Німецьких Домах» і приватних садибах. Так, із 107 національних бібліотек «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі» Східної Галичини в євангельському домі знаходилося 1, «Німецьких Домах» – 5, приватних осіб – 31 і в школах 70. У Львівському воєводстві, їх помістили в «Німецькому Домі», в приватників – 15 та 28 школах. У Станіславівському та Тернопільському воєводствах відповідно 3, 14, 29, 1 і 1, 2, 13 [381, арк. 96 зв.–100].

У Львівському воєводстві в приміщеннях національних шкіл бібліотеки знаходилися у таких громадах: Айнзідель, Айнзінген, Бандрів, Бердікау, Гартфельд, Гассендорф, Дорнфельд, Зігенталь, Йосифсберг, Кальтвассер, Лінденфельд, Макова, Нові Купновичі, Нове Хоросно, Нойгоф, Нойдорф (на Дрогобиччині), Нойдорф (на Самбірщині), Оберсдорф, Райхау, Райхенбах, Розенберг, Роттенган, Смолин, Теодорсгоф та Фалькенштайн [736, s. 190]. У «Німецькому Домі» ця бібліотека функціонувала в Львові, а інші в приватних приміщеннях – у Брукенталю, Візенбергзі, Ебенау, Затоці, Кранцбергзі, Кьонігсау, Левандівці, Михайлівці, Мільбаху, Мюнхенталі, Регфельді і Шьонталі [381, арк. 96 зв.–100].

Національні бібліотеки німецької меншини Станіславівського воєводства знаходилися в школах німецької меншини в населених пунктах: Августдорф, Болехів, Бредтгайм, Брочків, Воля Облазницька, Горохолин, Грабовець (поблизу Стрия), Гельзендорф, Дебелівка, Діамантгайм, Енгельсберг, Ізидорівка, Константинівка, Ляндестрой, Маріягільф, Миколаїв, Могила, Нові

Олексичі, Нойдорф (поблизу Отинії), Пьохерсдорф, Северинівка, Сітауерівка, Славітц, Солотвин, Тересівка, Яммерсталь. У приватних будинках національні бібліотеки були в Брошнів-Осада, Гофнунгсау, Діброві, Карлсдорфі, Корнелівці, Любші, Людвиківці, Махлинцю, Мікульсдорфі, Новому Селі, Облісках, Рахині, Тухольці, Феліцієнталі та Флебергзі, а в «Німецьких Домах» – у Багінсбергзі, Станиславові і Угартсталі [381, арк. 96 зв.–100].

Насамкінець, в Тернопільському воєводстві німецькі бібліотеки були розташовані так: у школах знаходились в Броніславівці, Ганунині, Добрянці, Казимирівці, Конопківці, Мирові, Полівцях, Станині, Унтервальдені, а в приватних будинках – в Йосифові і Каролівці та «Німецькому Домі» Сапіжанки. Так, йосифівська бібліотека з 92 томами знаходилася в домі Альфреда Трітгарда, а каролівська бібліотека з 50 книг – в хаті В. Куна [381, арк. 98].

За надходженням нових книг до національних бібліотек регіону слідкував спеціально закріплений бібліотечний інспектор Спілки німецьких народних бібліотек Польщі, який разом з тим контролював їх роботу на місцях. Кожен бібліотекар німецької бібліотеки мав елементарну бібліотечну підготовку. На бібліотекаря національної бібліотеки Спілки німецьких народних бібліотек Польщі призначали, як привило, осіб німецької національності, які в Катовіцах закінчили короткотермінові бібліотечні курси, що називалися «Vüchereitage» [1262, s. 185–186]. Курси вели високваліфіковані кадри бібліотечної справи спеціально запрошені для викладання з великих німецьких бібліотек Познані і Великопольщі, які пройшли спеціальну бібліотечну підготовку в Німеччині [1235, s. 160].

У Східній Галичині маємо тільки три випадки призначення бібліотекарем особи іншої національності в бібліотеки німецької меншини: вірогідно, українців, які завідували бібліотеками. Це Я. Лисецький в Михайлівці Рава-Руського повіту Львівського, дівчина Батківська в містечку Солотвині на Богородчанщині Станиславівського та М. Романчук з Ангелівки Золочівського повіту Тернопільського воєводств [660, арк. 89, 90].

Національні бібліотеки німецької меншини Східної Галичини працювали здебільшого тільки раз в тиждень, а саме, в неділю. Графік роботи такої бібліотеки коливався в межах 4–8 годин. Так, найменше, тобто чотири години в вихідні дні, зате двічі на тиждень: в суботу і неділю була відкрита бібліотека німецької громади Угерська Стрийського повіту. По п'ять годин кожної неділі були чинні бібліотеки спілки в Візенбергзі Жовківського повіту Львівського, Яммерсталі Долинського, Дулібах і Карлсдорфі Стрийського повітів Станиславівського воєводств. Шість годин щонеділі приймала читачів спілчанська бібліотека німецької колонії Мікульсдорф поблизу Отинії Тлумацького повіту Станислівщини [736, s. 215, 216, 223, 225, 227].

Читачам бібліотеки «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі» свої послуги надавали за гроші, тобто вони працювали за принципом самоокупності: в Візенбергу Жовківського повіту Львівського, Дулібах, Угерську Стрийського повіту Станиславівського воєводств та ін. Щоправда, як виняток, нам відомо тільки два випадки, коли спілчанські бібліотеки німецьких колоній: Макова Добромільського повіту Львівського та Карлсдорф Стрийського повіту Станиславівського воєводств обслуговували своїх читачів безплатно. Причому, перша на відміну від інших бібліотек «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі» обслуговувала читачів не тільки німецької національності, але й всіх бажаючих. Наприклад, тільки німцям позичали книги бібліотеки сіл Дуліби й Угерсько Стрийського повіту Станиславівського воєводства [736, s. 190, 225].

Через те, що послуги були платними, національні бібліотеки СННБП не тільки покривали свої розходи, але й мали дохід. З усіх бібліотек «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі», які діяли на теренах краю, найбільший дохід мали Августдорфівська – 120, Львівська – 126, 50 і Станиславівська – 216, 85 злотого [381, арк. 97, 98, 100]. Якщо порівняти дохід бібліотек німецької меншини Східної Галичини з доходами національних бібліотек інших регіонів німців Польщі, то виявляється, що вони були значно меншими. Так, бібліотека Гарновські Гори мала прибуток в

924,04, Мисловіц – 1161,50, Катовіц – 2763,65, Бяльська – 3000, а Хоржова – аж 5415 злотих [381, арк. 94, 95, 96].

У Східній Галичині СННБП окрім громадських бібліотек мала спеціалізовані шкільні бібліотеки з невеликим книжковим фонд для школярів і учителів. Вони, зазвичай, теж були недоукомплектованими. Скупі відомості маємо лише про одну з них, яка працювала з 1928 р. в початковій школі Нового Бабілону, поблизу Болехова, Долинського повіту Станиславівського воєводства. У 1929 р. ця «Jugendbibliothek der Evangelischen Schulgemeinde Neu Babilon» («Молодіжна бібліотека євангельської шкільної громади Новий Бабілон») налічувала 51 том навчальної літератури [737, s. 97].

Окремі національні бібліотеки німецької меншини практикували проведення ювілеїв діяльності. Один з них відзначено в Станиславові в серпні 1934 р. Національну бібліотеку німецька громада Станиславова заснувала 1914 р., яка у часі Першої світової війни перестала функціонувати, а відновила роботу після 30-річної паузи за ініціативою А. Гаргесгаймера на основі 200 уцілілих книг. Поповнювалася новою літературою протягом п'яти років, що надходила з СННБП у Катовіцах. На 1 вересня 1932 р. вона мала 1432 томи. Вдався організаторам і п'ятирічний ювілей відновленої бібліотеки [936, s. 3].

СННБП в окремих німецьких колоніях заснувала свої первинні осередки, так звані спілки читачів «Lezeferein», основним завданням яких була опіка над розвитком національної бібліотеки в тому німецькому поселенні, де він розпочинав свою роботу; активізація і залучення читачів до громадської роботи, підтримка культури, збереження молоді від полонізаційних впливів і відчуття нею національної ідентичності [406, арк. 7, 17; 1235, s. 159]. Зокрема, такі первинні організації СННБП діяли в Августдорфі, Мікульсдорфі на Покутті, Брошневі на Бойківщині, Дулібах на Опіллі Станиславівського, Йосифові на Радехівщині Тернопільського воєводств. Перший з них засновано 13 січня 1930 р. в Дулібах, поблизу Стрия [402, арк. 309; 406, арк. 1–17; 504, арк. 26].

У Львівському воєводстві був один осередок спілки читачів. В донесенні за 1930 р. львівського воєводи до центрального уряду в Варшаві є згадка про наявність осередку спілки читачів у Львівському повіті Львівського воєводства, який складався з тридцяти осіб. Припускаємо, що він міг бути заснований в найбільшій колонії – Дорнфельді, яка була лідером в організації культурного і господарського життя німецької меншини [673, к. 4]. Самі осередки цієї громадсько-культурної організації бібліотекарів були невеликими. Заснований 10 березня 1933 р. Мікульсдорфський осередок станом на 25 листопада того ж року нараховував 40 осіб. Його активістами були Ю. Бурггард, А. Верстлер, П. Верстлер, Е. Вірт, О. Габершток, К. Екерт, О. Ернест, Й. Папст, Я. Рос, Ф. Форстнер та ін. [406, арк. 1, 2, 16]. Затверджений 30 квітня 1934 р. в Снятині осередок спілки читачів Августдорфа станом на 28 жовтня 1937 р. налічував 30 членів, хоч сама колонія належала до числа великих поселень краю [465, арк. 21].

Вступ до осередку був добровільний. Приймали тих, кому виповнювалося 14 років. Підлітки до повноліття не мали права голосу і вибору в якийсь орган місцевого самоврядування чи керівництва осередком. Найвищим органом осередку в часі звіту були звітно-виборні збори, а поточні проблеми вирішувало керівництво первинної організації. Членами такого осередку, як правило, були активні читачі або національно свідомі громадяни колонії [465, арк. 2].

Читацькі спілки німецької меншини діяли на демократичних засадах громадських організацій. Вони мали свою управу, яка щорічно звітувалася про роботу перед членами первинної організації. На звітних зборах обирали і нове керівництво спілки читачів. Активних залишали надалі працювати в управі осередку, а пасивним доводилося поступатися новим, авторитетнішим і енергійнішим активістам [406, арк. 1–17]. Ось, наприклад, 1 червня 1934 р. головою осередку спілки читачів в Августдорфі Снятинського повіту Станіславського воєводства було обрано М. Дресслера, заступником – М. Льовенбергера, секретарем – О. Рюцкріха, а скарбником – О. Массієрера.

Наступного року в часі проведення звітно-виборних зборів, які відбулися 20 червня, його головою став Д. Нербас, заступником – Е. Нербас, секретарем – Е. Аксманн, а скарбником – Ф. Фрісс. 27 березня 1937 р. до керівництва прийшли Е. Кузан (голова), Д. Нербас (заступник голови), Д. Фраєр (секретар) та Е. Аксманн (касир) [465, арк. 8- 19; 466, арк. 8, 12, 14, 17]. Кожний осередок спілки читачів вів документацію: протоколи зібрань, листування з повітовою владою чи безпосередньо зі своєю Централлю в Катовіцах. Протоколи зібрань завірялися власними печатками. Відтиск однієї з них зберігся на протоколі зібрання від 25 листопада 1933 р. осередку Мікульсдорфу поблизу містечка Отинії Тлумацького повіту Станиславівського воєводства [406, арк. 16].

З метою збору коштів на придбання нових книг для місцевої бібліотеки на місцях первинні організації спілки читачів організували молодіжні вечори відпочинку, різні фестини, вистави, краєзнавчі екскурсії, спортивні змагання тощо. Саме таку роботу в 30-х роках ХХ ст. проводив зі своїми членами Мікульсдорфський осередок спілки читачів Тлумацького повіту Станиславівського воєводства. Августдорфська спілка читачів Снятинського повіту у червні 1935 р. виступила з виставою. У серпні 1938 р. вона провела для молоді вечір танців, де зібрано 60 злотих на потреби бібліотеки [377, арк. 38; 406, арк. 12; 505, арк. 1-14].

Дбали осередки також про поповнення національних бібліотек періодикою, книжками, залучали молодь до читання нових надходжень, роботи драмгуртків. Так, в Мікульсдофі національна бібліотека станом на 31 грудня 1929 р. налічувала 74 книги, а як видно з поліцейських донесень про роботу Мікульсдорфської спілки читачів, станом на 22 квітня 1937 р. вона нараховувала вже 450 томів і регулярно комплектувалася виписаною періодикою польською і німецькою мовами, яку охоче читала молодь і усі бажаючі. За мотивами твору Й. Шіллера «Вільгельм Тель» молодь цієї спілки читачів поставила виставу. Ініціатором різноманітних заходів читацького осередку був Якоб Байш [736, s. 227].

«Спілка німецьких народних бібліотек Польщі» для пропаганди передового досвіду бібліотек в Польщі та надання методичних порад в організації бібліотечної роботи і підтримки сталих контактів з ними на місцях, щомісяця випускав у Катовіцах друкований орган «Справи і огляд» («Schaffen und Schauen») [1406, s. 205]. Незважаючи на успіхи окремих бібліотек результати роботи серед німецької меншини були не високі [Див.: додаток 48].

Починаючи з 5 червня 1936 р., польська влада взяла під свій контроль роботу німецьких бібліотек, які входили до бібліотечної мережі. На місцеву поліцію покладался обов'язок контролю за надходженням книг, які видавалися в Німеччині. Якщо та чи інша бібліотека їх отримувала, то вони підлягали негайному вилученню [381, арк. 36].

Наприкінці слід зазначити, що «Спілка німецьких народних бібліотек Польщі» тісно співпрацювала з культурно-освітніми товариствами, зокрема, з товариством «Німецька писемність» в Німеччині. Від нього надходила фінансова підтримка на розвиток бібліотечної справи німецької меншини Польщі, в тому числі й східногалицької [381, арк. 29]. Наслідуючи приклад українців і поляків у відкритті народних домів, німці в колоніях почали засновувати культурно-освітні установи – «Німецькі Доми». Перший із них виник в 1910 р. в Бригідау. Перед світовою війною їх було декілька: в Бригідау, Дорнфельді, Маріягільфі, Феліцієнталі (1910), Сапіжанці (1911), Августдорфі, Багінсбергзі, Вайнбергені, Йосифсбергзі, Кайзердорфі, Мікульсдорфі, Фалькенштайні (1912), Йосифові, Станиславові, Львові (1914) [816, s. 4; 818, s. 9; 819, s. 45; 823, s. 4; 824, s. 4; 825, s. 4; 826, s. 4; 827, s. 4; 894, s. 4; 1422, s. 51].

Всі ці установи в ході війни були зруйновані. У міжвоєнному часі з великими потугами йшла їх відбудова та спорудження нових. За неповними даними вони існували в німецьких громадах: Шьонталь (1937) Городоцького, Айнзідель, Лінденфельд, Львів, Нове Хоросно, Райхенбах, Фалькенштайн (1928), Вайнберген (1932), Дорнфельд (1933) Львівського, Кранцберг (1932)

Самбірського, Мюнхенталь (1928) Яворівського, повітів Львівського воєводства; Болехів, Брочків (1928) Долинського, Багінсберг (1926), Маріягільф, Розенгек (1936), Северинівка, Славітц (1938), Флеберг (1936) Коломийського, Бредтгайм (1925) Надвірнянського, Августдорф (1927) Снятинського, Станиславів (1932), Горохолин (1936) Станиславівського; Аннаберг (1934), Грабовець (1937), Дуліби (1926), Стрий (1932), Феліціенталь (1929), Стрийського, Мікульсдорф (1930), Нойдорф (1937) Тлумацького повітів Станиславівського воєводства; Броніславівці (1936) Золочівського та Конопківці (1932) Терехівського повітів Тернопільського воєводства і т. д. [461, арк 20, 31; 699, к. 255; 838, с. 105; 868 с.4; 872, с. 9; 876, с. 10; 882, с. 8; 883, с. 4; 884, с. 10; 885, с. 4; 899, с. 5; 902, с. 6; 905, с. 4; 972, с. 6; 978, с. 4; 991, с. 3; 981, с. 4; 988, с. 4; 992, с. 4; 994, с. 4; 996, с. 4; 999, с. 4; 1000, с. 3; 1009, с. 3; 1010, с. 3; 1245, с. 1-33].

Клубні установи німецької меншини будували за кошти місцевих колоністів, які вносили свої скромні пожертви. Так, у січні 1928 р. на будівництво німецького дому в Лінденфельді Львівського повіту Львівського воєводства здали гроші на пожертви жителі з колоній Бригідау, Йосифсбергу і Угартсбергу. Зокрема, з Бригідау Я. Даумер дав 3, Я. Кребс – 7, Ф. Раум – 24; з Угартсбергу Я. Попп – один, Р. Попп – півтора злого і т. д. [886, с. 6]. Того ж року пожертви на будівництво «Німецького Дому» в Стрию здали колоністи Айнзіделя, Бригідау, Дорнфельду, Йосифсберга, Лінденфельду, Львова, Нового Хоросна, Райхенбаху, Розенбергу, Угартсберга, Фалькенштайну і Щирця [888, с. 9–10; 891, с. 11].

«Німецький Дім» у Нойдорфі Тлумацького повіту Станиславівського воєводства будували на пожертви колоністів Багінсберга, Бредтгайму, Мікульсдорфа, Станиславова та ін. наприкінці 1937 р. [1013, с. 3]. Його спорудження було справою честі не лише німців краю, а й тих хто, в силу різних обставин, опинилися за океаном. Так, в 1928 р. колишні колоністи Долинщини на спорудження «Німецького Дому» в Болехові пожертвували 170 американських доларів [898, с. 5].

Необхідно зазначити, що відкриття кожного нового культурно-освітнього закладу було великою подією в культурному житті не тільки окремо взятої колонії, але й всієї німецької меншини. На такі заходи прибували німці-колоністи з сусідніх колоній, високі церковні ієрархи. Зокрема, в грудні 1937 р. на відкриття «Німецького Дому» в Нойдорфі Тлумацького повіту Станиславівського воєводства прибули Я. Кадке – керівник станиславівського пребістеріуму, а також суперінтендент лютерано-кальвіністської церкви краю – Т. Цьоклер [1013, s. 3].

За розмірами і плануванням «Німецькі Доми» були різними. Як стверджує І. Паньків, в одних входні двері вели до великої глядацької зали зі сценою, а в других – до буфету. До великої зали, як правило, примикали кімнати, котрі самодіяльним акторам служили роздягальнею, гримерною. Коли таких кімнат не було, то під роздягальню і гримерню відводили частину буфету. Сцена мала завісу, яку в разі потреби піднімали або опускали [1140, с. 140]. «Німецькі Доми», відігравали важливу роль у культурному житті німецьких громад краю. Як уже згадували вище, в них ставили концерти, вистави, а також проводили лекції, вечори вшанування батьків, пам'яті видатних діячів літератури, музики, малярства, вечори відпочинку, вечорниці тощо. В них відбувалися поточні та звітні збори місцевих осередків культурно-освітніх та партійних організацій. Ось деякі приклади: 15 грудня 1928 р. станиславівські німці в «Німецькому Домі» вшанували відомого німецького письменника Г. Вебера-Лютківа із Львова; у перших числах грудня 1930 р. у великому залі «Німецького Дому» провели вечір відпочинку молоді. У листопаді 1933 р. в «Німецькому Домі» Фалькенштайну за ініціативою вчителя Ф. Гекселя відбулося святкування 415-ої річниці Реформації [960, s. 5]. У вересні 1937 р. вечори вшанування батьків відбулися в клубних установах Брукенталя та Кайзердорфу [1174, с. 83; 1010, s. 3; 1011, s. 3].

У «Німецьких Домах» колоній проводили зустрічі з співвітчизниками із інших громад регіону та Німеччини. Відомо, що в травні 1934 р. в

«Німецькому Домі» Августдорфа, поблизу Снятина, відбулась зустріч місцевої молоді з вихованцями німецької гімназії Станиславова, а 22 березня 1936 р. – зустріч німців станиславівської громади з доктором Кохом з пруського міста Кенігсберг.

У колонії Мюнхенталь Яворівського повіту Львівського воєводства нововідкритий «Німецький Дім» теж став улюбленим місцем відпочинку колоністів. Тут 17 липня 1932 р. поставлено вистави за мотивами твору Ф. Пеха «Лора Найдінгер». Її переглянуло майже все доросле населення колонії. По її закінченні молодь провела вечір відпочинку, на якому співала народних пісень і танцювала [935, s. 4]. Місцем відпочинку молоді був також «Німецький Дім» громади Станиславова. Зокрема, тут 21 квітня 1934 р. гімназійна молодь провела весняний бал [966, s. 4]. В «Німецьких Домах» справляли також й національні весілля. Так, в грудні 1933 р. у Багінсберзі на Коломийщині справлено весілля В. Шмаленберг і Ф. Роля, де грали місцеві музиканти [960, s. 4].

Нерідко в «Німецьких Домах» проводили релігійні і національні свята. Найчастіше у них проходили святкування Сильвестра, Різдва та Кербу. Так, в листопаді 1931 р. свято завершення польових робіт відбулося в «Німецькому Домі» Вайнбергена поблизу Львова, а 15 жовтня 1933 р. Керб провели німці Стрия [936, s. 4; 957, s. 5]. Там також святкували ювілейні дати культурно-освітніх товариств. Для прикладу, в кінці жовтня 1928 р. в «Німецькому Домі» Львова відсвяткували 25 – річчя товариства «Веселий настрій», а в жовтні 1936 р. в Розенгеку поблизу Коломиї проходили дні СНКМ [992, s. 4].

Неодноразово в «Німецьких Домах» відбувалися збори різних національних громадських організацій. Для прикладу, 23 березня 1936 р. в культурному закладі колонії Маріягільф поблизу Коломиї відбулися щорічні звітні збори осередку СНКМ, а 24 червня 1937 р. в «Німецькому Домі» Стрия – звітновибірні збори «Спілки німецьких вчителів Малопольщі» [984, s. 4; 1007, s. 3]. Доцільно зазначити, що «Німецький Дім» був культурним центром не тільки для конкретної німецької громади, але й для жителів

довколишніх сіл, де їх не було, та діаспори. Зокрема, «Німецький Дім» Болехова став вогнищем культури для німців Болехова Руського, Волі, Волоського села, Гузієва, Лисовичів, Нінева, Нового Бабілону і Тисова [897, s. 5].

Культурно-просвітницькими закладами керували завідувачі. Саме на їх плечах і лежав весь тягар багатопланової клубної роботи з населенням німецької меншини на місцях. У 1938 р. керівниками культурних закладів Коломийщини на Покутті були Єжи (Георг) Баумунк у Багінсбергу, Кароль Дітц у Славітцю, Францішек Кольмер у Маріягільфі [1169, с. 44].

Проаналізувавши діяльність «Спілки німецьких народних бібліотек Польщі» серед німецької меншини Східної Галичини в міжвоєнному часі, можна зробити наступний висновок: він, в першу чергу, спричинився до розвитку широкої мережі національних бібліотек і цим гальмував полонізаційні процеси у середовищі німецької меншини краю. «Німецькі Доми», як і національні бібліотеки відігравали важливу роль у збереженні національних культурних надбань та були основним вогнищем дозвілля населення німецьких громад.

4. 6. Німецько-українські етнокультурні взаємовпливи

Сусідство німців з корінними українцями протягом віків в Галичині не пройшло безслідно. Запозичення, насамперед, відбулися на побутовому рівні. Найпершими, на нашу думку, були мовні запозичення. Ще в середньовіччі в мовний обіг українських міщан ввійшли слова пляц (місце), дах (покрівля будинку). Пізніше, коли в сільській місцевості виникли німецькі колонії, то окремі німецькі слова східногалицькі селяни почали використовувати в розмовній мові. Краєзнавець, німець за походженням, Р. Штайнінгер зазначає, що в селі Горохолині на Богородчанщині українці від проживаючих там німців запозичили слова: ярмаркт (ярмарок), рінгплатц (ринок), латерне (ліхтар) та ін. [1197, с. 36]. Деякі з них вживаються навіть у найвіддаленіших селах Східної Галичини. На Гуцульщині і досі їздовий коневі дає команду «назад» не по-українськи, а по-німецьки – «цюрюк» [720, арк. 1]. Германізми

в розмовній мові їздових краю досі вживаються в термінології тваринного запрягу [1063, с. 151, 312]. Серед гуцулів дуже поширеним є слово «платц» від німецького «Platz» (місце).

У свою чергу німці також чимало запозичили від українців. Перш за все ці запозичення стосуються мовної сфери. Наприклад, німці Горохолина на Богородчанщині від українців перейняли для щоденного вжитку наступні слова: толока, баня, маєна, баньки (медичні банки), макітра (велика глиняна миска), лакомини (ласощі), клопіт (неприємності, турботи), коштур (ціпок), естик (очищувач плуга), вішьта (окрик коневі повернути наліво), гайта (окрик коневі повернути направо), гей-гей (окрик худобі, що женуть), гайда-гайда (пішли; вперед), загата (солом'яні мати – захист від холоду), коромисло, а також сварливі, котрих вживали окрім німців ще й поляки і євреї [1197, с. 36].

Юлій Крамер стверджує, що запозичення німцями від українців розмовних слів було повсюдним на Східній Галичині і в лексиці їх можна нарахувати від 60 до 180. Німці колоній Людвиківка на Долинщині, Маріягільф на Коломийщині та Махлинець на Стрийщині Станиславівського воєводства в своїй лексиці мали такі слова: баба, байка, балакати (багато говорити), банда, банки, баняк, батяр, бахур, біда, бідити (жити бідно), борщ, брикати, буда, буряки, варіят, вітер, глушман, голота, голубці, гречка, гурма, дрімати, дурак, калічити, капелюх, каша, клопіт, коц, куртка, кукурудза, кутя, лайдак, ледве, макітра, малини, мамалига, мама, махати, мучити (надокучати, надоїдати), напасть, нібито, оковита, пастух, пироги, петрушка, плахта, пльотки, рух, сапати, сірак, сліпота, слоїк, спинка, сука, сухоти, халуца, тато, торба, траскати, туман, упертый, фиркати (проявляти незадоволення), чорниці, шарпати, як-будь, ялось та ін. Дорнфельдці Львівського повіту вживали майже двісті, а німці колонії Обліска поблизу Долини – триста слов'янських (українських і польських) слів, причому третина з них була запозичена з української мови [1175, с. 322].

Надалі, через тривалі постійні контакти з німцями галицькі селяни почали впроваджувати в сільському господарстві досконаліші методи обробітку землі, культивувати не відомі раніше культурні рослини: ріпак, конюшину, ревені та деякі сорти картоплі, яблук, груш, слив, черешень. Зокрема, на Перемишлянщині місцеві селяни культивували один з німецьких сортів картоплі, який у народі називали прусівкою. У бекерсдорфських німців на Підгаєччині, тутешні селяни радо купували картоплю через її високі смакові якості і урожайність.

Разом з тим, ми не розділяємо точку зору С. Бредецького та З. Мюллера про те, що до приходу німців-колоністів галицькі селяни не вміли вирощувати картоплю, а почали її культивувати з їхнім приходом. Це культуртрегерське твердження спростовується документами Центрального державного історичного архіву України у Львові. Зокрема, в актовій книзі галицького гродського суду за 1762 р. записано, що в шляхтича О. Гошовського з гуцульського села Вижній Березів на Косівщині город засаджено двома грядками мандибурки. У 1773 р. інвентарем села Рибне, поблизу Станиславова, засвідчено, що місцеві селяни на своїх наділах займалися вирощуванням картоплі. У реєстрі забраних речей у дебеславських селян від 6 травня 1780 р. зазначається, що минулого року селяни на городах садили і обробляли буряки, брукву, гарбузи, моркву, петрушку, ріпу, цибулю і мандибурку – картоплю [10, арк. 1263; 13, арк. 499; 1145, с. 66]. Отже, картоплю у Східній Галичині селяни садили задовго до німецької колонізації, адже про неї знали мешканці не тільки низинних, але й гірських районів.

Німці-колоністи тут почали садити картоплю лише з 1783 року. Першими її культивували рільники Дукельського і Ліського циркулів. Двома роками пізніше картоплю стали вирощувати колоністи Ряшівського, а потім і Станиславівського циркулів. Як наголошує В. Токар, посівний матеріал їм на місці видавала місцева влада [1402, с. 247]. Це значить, що вони на перших порах садили картоплю місцевих сортів.

Очевидно, прибулі німці-колоністи виростили на місці такі сорти картоплі або пізніше завезли з історичної батьківщини, яких досі не знали місцеві селяни-господарі. Вони, мабуть, тутешнім селянам сподобалися і їх почали садити в своїх господарствах. Ймовірно, це дало підстави С. Бредецькому твердити, що культивування картоплі галичанами походить від німецьких колоністів. Пізніше його твердження підхопив дослідник німецької спільноти Галичини З. Мюллер. Якби обидва німецькі дослідники висловили таку думку, то, звичайно, саме з такою їх точкою зору можна би цілком погодитися. Проте, проста необізнаність з реальним станом речей у сільському господарстві місцевих українців-галичан і спричинила хибне уявлення С. Бредецького про відсталість місцевих рільників. Ця теза згаданого автора міцно вкоренилася в німецькій історіографії до наших днів. Тоді резонно виникає запитання: коли ж у Галичині почали садити картоплю і звідки її сюди завезли. З цього приводу маємо тільки одну робочу версію. На Україні піонером вирощування картоплі було німецьке населення Закарпаття. Сюди її завезли німецькі переселенці Барберга і Вюрцбурга, які поселилися в 1730 р. в Мукачівській домінії – маєтку єпископа Бамберзького і Вюрцбургського Фрідріха-Карла Шенборна. Потім до них 1746 р. підселилися німецькі колоністи з Франконії. Закарпатський історик Г. Павленко твердить, що саме ця домінія стала першою запроваджувати на Закарпатті нову для українців XVIII ст. землеробську культуру – картоплю. Вірогідно, звідси десь у середині XVIII ст. через Яблунецький, Вишківський і Сколівський перевали картоплю могли завезти місцеві люди з Бойківщини, Гуцульщини і Покуття, які там на торгах придбали її задовго до приходу йосифінських німецьких колоністів. Тому місцевим селянам регіону картопля була відомою землеробською культурою і вони займалися її вирощуванням, не тільки в рівнинних, але, й, навіть, у гірських районах краю, що засвідчується вищенаведеними архівними матеріалами [1175, с. 324].

Ще більше заперечень викликає теза німецької історіографії про те, що українці до приходу йосифінських колоністів не мали розвинутого

садівництва, а сорти плодових дерев німецьких колоністів нібито були кращими за місцеві [1217, s. 105–106]. Садівництво на Україні, в тому числі й Галичині, відоме з XIII ст. В. Довженок твердить, що Данило Галицький при заснуванні міста Холма наказав в ньому «посади сад красень». Він також зазначає, що в княжу добу по всій Україні з плодових дерев вирощували яблуні, груші, сливи і вишні. Найпоширенішим плодовим деревом, на його думку, була яблуня. Такої ж думки і С. Біляєва, яка вважає, що в цей час корінне населення села доби Київської Русі мало сади, в яких росли вишня, слива, черешня, грецькі горіхи і яблуні.

У середньовічній добі, як доведено П. Домковським, садівництво теж непогано розвивалося. Достеменно відомо, що у XVII ст. з околиць Косова на Гуцульщині постачали фрукти для королівського двору Кракова [1231, s. 19; 11, арк. 1946]. Причому, в гуцульських селах сади були досить великими. Наприклад, 1762 р. у березівського шляхтича О. Гошовського в саду нараховувалося 11 черешень, 15 яблунь, 16 груш і 244 сливи [11, с. 1946]. Сортові черешні зі села Клепарова під Львовом йшли на експорт до Німеччини.

Наявність садів навіть у віддалених селах краю: Бойківщини, Гуцульщини, Опілля, Покуття підтверджується багатьма архівними документами. Ось деякі з них, щодо Гуцульщини: в селі Пнів поблизу м. Надвірної 1754 р. сільський отець мав аж два власних сади; в містечку Яблуневі Коломийського повіту 1757 р. згадується левада з садом; у селі Шешори того ж повіту 1765 р. священник доглядав за садом. Цього року селянські сади згадуються в с. Тюдові поблизу містечка Кути. Причому піддані на потребу замкової адміністрації були зобов'язані в урожайний рік віддавати урожай з десятого дерева [322, арк. 16]. Два сади 1772 р. сільський священник тримав у Рожнові на Косівщині. У Косові у 1777 р. сад плекав магнат Дідушицький та міщанин Никорак і т. д. У цей час на Покутті квітучі сади відомі не тільки в селах але й у містечках: Нижневі (1693), Чернелиці (1757) над тихоплинним Дністром, а на Опіллі – у Войнилові (1681), Калуші (1763), Стрию (1785) і т. д. [5, арк. 230, 537; 12, арк. 215; 42, арк. 108].

Цю тезу німецької історіографії також заперечує наявність садів у тих українських селах, на землях яких виникли німецькі колонії. Так, 1788 р. в селі Комарові на Стрийщині, на теренах якого виникла колонія Гельзендорф, на момент її формування сади були в місцевих селян П. Данилківа, Ю. Лоїка, В. Пристаюка та ін., тоді як саду не виявлено в жодного гельзендорфського колоніста [43, арк. 1–20 зв.]. Таким чином немає підстав для безапеляційного твердження, що українці мали до сільської німецької колонізації слаборозвинуте садівництво. Безперечно, німці могли завести саджанці високопродуктивних сортів: вишень, черешень, слив, груш, яблук, яких досі не знали місцеві мешканці, але це не значить, що їх садівництво було гіршим ніж у прибулих колоністів.

Не можемо погодитися з «евристичними» відкриттями тих українських вчених, які стверджують, що німці-колоністи нібито-то завезли у Східну Галичину овес, ячмінь та кукурудзу, які потім почали сіяти українці, трактуючи їх як дуже відсталіх. Зокрема, принижує хліборобську культуру і традиції українців І. Монолатій, який у статті «Українсько-німецькі етнокультурні взаємини в Галичині» пише: «Німці брали безпосередню участь у вирощуванні нових для регіону сільськогосподарських культур (овес, ячмінь, кукурудза, конюшина)» [1030, с. 198]. Однак ще у 1961 р. В. Довженок в праці «Землеробство древньої Русі» переконливо довів, що овес і ячмінь на Україні культивують з VII–IX ст. н. е. Перша літописна згадка про овес на Русі датується 997 роком [1175, с. 325]. У цей час овес разом із пшеницею виступає як головний продукт харчування русинів. Новгородський літопис навіть наводить ціни на нього в голодні роки. Про культивування вівса в XI–XIII ст. в Україні йде мова також у дослідженні С. Біляєвої [1175, с. 325].

Висівання вівса і ячменю селянами Галицького Прикарпаття засвідчено інвентарями в багатьох селах краю: Бовшеві (1564), Залип'ю коло Рогатина (1613), Шешорах на Гуцульщині (1724), Комарові поблизу Галича, Бабухові на Рогатинщині (1728), Клубівцях (1774) на Тлумаччині, а також у аграрних містечках Більшівці (1665), Войнилові (1681) на Опіллі, Чернелиці (1757) на

Покутті та ін. [4, арк. 760; 5, арк. 524; 7, арк. 1890, 1990; 8, арк. 1067, 1681; 9, арк. 660, 661; 11, арк. 3311].

Що стосується кукурудзи, то місцеві селяни почали її культивувати десь з кінця XVII ст. Завезли в Галичину цю культуру, вірогідно, прикарпатські вірмени з Туреччини. До прибуття на терени краю німецьких колоністів місцеве населення знало і вміло вирощувати цю хліборобську культуру. Для підтвердження наведемо кілька прикладів, щоб не було жодного сумніву. У селі Гостів на Коломийщині селяни обробляли кукурудзу ще в 1711 р. Друга згадка про вирощування кукурудзи на Прикарпатті припадає на 18 липня 1751 р. Того дня стихія в с. Фатівці на Коломийщині знищила весь урожай кукурудзи на двох ланах. 1773 р. її вирощували на присадибних ділянках селяни с. Рибного біля Станиславова та рільники с. Клубівці на Тлумаччині [9, арк. 660–661; 13, арк. 299]. У 1779 р. вирощування кукурудзи документи фіксують і в околицях Коломиї. Дебеславський селянин М. Штефурак мав тільки в зерні понад 12 ц кукурудзи, а насінний матеріал у нього сплетений у вінках. Скільки це у вазі, – як зазначається в реєстрі забраних речей, – сказати важко [6, арк. 978; 9, арк. 660–661; 10, арк. 263; 13, арк. 299]. Через три роки, як записано в метричній книзі с. Дебеславців на Коломийщині, «у тутешній околиці явилася саранча, яка знищила посіви, а тому кукурудза подорожчала на 10 злотих польських» [1399, s. 11]. Це підтверджує, що задовго до появи німецьких колоністів на Коломийщині, Тлумаччині і Тисмениччині селяни вже вирощували кукурудзу.

У контракті на поселення німецьких колоністів у селі Бедриківці поблизу Заліщиків від 1 травня 1785 р. вказується, що графиня Тереза Потоцька зобов'язується дати зі своїх зернових запасів кожній родині німця-колоніста для посіву 1/4 корця кукурудзи. До речі, як свідчить інвентар села Бедриківці за 1787 р., колоністи засіяли поля вівсом, ячменем, гречкою, ярим житом і пшеницею, а не кукурудзою [126, арк. 1, 26]. Як бачимо, бедриківські німці того року кукурудзу не садили, хоч насіння від графині мали. Таким чином,

кукурудзу на Заліщанщину німецькі колоністи першими не завозили і не були піонерами у її вирощуванні.

1786 р. посіви кукурудзи значаться на ланах Снятинщини, що були знищені саранчею. В Йосифінській метриці Снятина від 1 червня 1787 р. зазначається, що міщани на ділянці за Прутом вирощують кукурудзу. На той час у околиці краю і близько неї не було жодної німецької колонії не тільки з галицької, але й, навіть, і з буковинської сторони [22, арк. 209 зв.]. Отже, і тут покутяни самі культивували кукурудзу до виникнення німецьких колоній Августдорф та Рудольфсдорф.

У цей час кукурудзу українські селяни знали навіть у віддалених гірських районах краю. Так, жителі Косівського ключа, як зазначено в Йосифінській метриці міста Косова 1787 р., кукурудзи на один морг сіяли шість гарнців, а наступного року після неї висівали ячмінь, а третього року – овес [15, арк. 106, 129; 16, арк. 24; 122, арк. 113]. Між іншим, тоді і в щойно виниклих німецьких колоніях краю кукурудзу теж не сіяли. Наприклад, в структурі зернових, посіяних 1788 р. в німецьких колоніях Айнзінген, Бургау, Дойчбах, Лінденау, Острівець, Райхау, Смолин Німецький, Фельсендорф, Фельбах і Фрайфельд колишнього Самбірського і Сяноцького циркулів, кукурудза ніде не значиться [122, арк. 113]. У с. Ушковичах коло Перемишлян Бережанського циркулу у 1796 р. німецькі колоністи висівали з зернових пшеницю, жито, ячмінь, овес. Про кукурудзу документ не дає жодних відомостей [264, арк. 23]. Таким чином, вищенаведені приклади спростовують антинаукові тези, що у Східній Галичині до прибуття німецьких колоністів галицькі селяни не вміли вирощувати овес, ячмінь, кукурудзу і взагалі для них ці культури були новиною [1030, с. 11].

Із завезених німцями-колоністами в Галичину нових сільсько-подарських культур можна назвати ревінь, ріпак та конюшину. Щоправда, ревінь так і не знайшов широкого поширення. Він найбільше сподобався селянам Львівщини, де його й нині культивують. Тепер основним постачаль-

ником ревеню є населення сіл розташованих поблизу Перемишлян, особливо, с. Брюховичі, звідки найбільше ревеню поступає на львівські базари.

Культивувати конюшину німці-колоністи почали з 1786 р. Вірогідно, першими почали її впроваджувати в землеробське виробництво колоністи Самбірщини. У Нойдорфі на Самбірщині колоніст М. Шобер того року першим засіяв свої поля люцерною та іспанською конюшиною [1304, s. 157]. Оскільки як колоністи, так і місцеві сільськогосподарські виробники, повільно впроваджували конюшину в обіг, то австрійський уряд намагався ширити посіви конюшини на теренах краю адміністративним шляхом: циркулярними розпорядженнями. Перший з них відомий з 1789 р. На досліджуваній території конюшина, на думку М. Гарасименка, елементом землеробського виробництва стає аж на початку ХІХ ст., коли до неї економічний інтерес проявила шляхта і магнати. Започаткувала її вирощування у власному маєтку польська магнатська родина Чарторийських. У цей же час у приватних маєтках почали сіяти люцерну, яка призначалася на сіно [1061, с. 202].

Господарський інтерес до конюшини галицькі селяни проявили дещо пізніше. Зокрема, в енциклопедичному довіднику про галицькі села і міста – «Słownik geograficzny» знаменитий краєзнавець Л. Дзідзіцький зазначає, що селяни бойківського села Задільське на Самбірщині між 1855–1860 рр. навчилися від місцевих німців висівати конюшину у своїх господарствах. Однак, посіви конюшини і люцерни в селянських господарствах українців краю масово почали впроваджуватись лише в міжвоєнному періоді [433, арк. 4-128]. Щоправда, вони ще й досі не стали основним зеленим і сухим кормом худоби. Мешканці краю віддають перевагу випасанню худоби і заготівлі сіна з природних трав. Від колоністів українці перебрали вживання колісного залізного плуга, борони, кованого воза, кератів, віялок, молотарок, ручних млиноків, січкарень, коліс для прядіння, плетіння кошиків зі соломи для хліба і внесення штучних мінеральних добрив у ґрунт, тощо [1046, с. 381; 1197, с. 141; 1261, s. 136–138]. За твердженнями Н. Крюкова селяни перед Першою світовою війною у своїх господарствах поля удобрювали суперфосфатом,

каїнітом, томасшлаками, частково селітрою й іншими видами мінеральних добрив [1106, с. 135].

Вживати досконаліші сільськогосподарські знаряддя праці, які випускали фабрики у Перемишлі, Отинії і Пасічній поблизу Надвірної, місцеві українці почали майже одночасно з німцями-колоністами. Достеменно відомо, що ще з 80-х років XIX ст. місцеві селяни у своїх господарствах користувалися залізним плугом, бороною, кератом, млинком. Це засвідчує галицька русофільська газета «Русское слово» 21 березня 1890 р., повідомивши читачів, що заможні галицькі господарі орють землю залізним плугом, розпушують її залізними боронами; у своїх господарствах вони використовують сівалки, жниварки і молотарки двох видів – ручні й кінні. Малі господарства використовували січкальні, млинки для очищення зерна і молотарки. Наприклад, у 1901 р. І. Дрозд, М. Дрозд зі села Біла та Й. Желіско, І. Черник і С. Ціхановський з Вишнівчика поблизу Перемишлян у своїх господарствах користувалися січкальнями Й. Нойбергера [771, с. 4].

Дещо пізніше, у 1902 р., на промисловій виставці в Тернополі львівська торгова спілка «Діло для селян» пропонувала селянам садівник картоплі, копачку картоплі, жниварку, рядковий садівник тощо. Заможні українські селяни у своїх господарствах мали й механічні молотарки. Так, Й. Горох з Гвіздця 1937 р. на Покутті в жнивну пору у своєму господарстві використовував механічну молотарку [503, арк. 50; 799, с. 3].

Від німців українці і поляки закупували високопродуктивні породи великої рогатої худоби, коней, свиней, курей. Зрозуміло, що ця практика існувала здавна. Спочатку домашніх тварин закупували і утримували у своїх господарствах власники сіл. Так, на Золочівщині 1882 р. в с. Оліїв була велика рогата худоба саксонської, а у с. Княжому – сементальської порід. В міжвоєнному періоді її утримували і українські селяни. Так, селяни Калуського повіту Станиславівського воєводства восени 1921 р. доглядали за коровами сементальської, а Бабина, навіть, голландської порід [413, арк. 39 зв.; 415, арк. 1-260; 1368, с. 94, 110, 126].

За прикладом місцевих німецьких періодичних видань українські товариства «Просвіта» і «Сільський господар» в міжвоєнному часі багато уваги приділяли економічній освіті українських селян. Обидві просвітні організації розпочали економічну просвітню діяльність ще на початку ХХ ст. На шпальтах періодичних видань «Письмо з Просвіти», «Просвітні листки», в календарях «Просвіти», «Сільського господаря» неодноразово друкувалися замітки, розвідки, статті з сільськогосподарських питань [724, с. 21]. Крім того, товариство «Просвіта» практикувало проведення в повітах краю у 1908–1909 рр. сільськогосподарських виставок. Вони відбувалися в Краківцю, Рогатині, Львові, Надвірній, Підгайцях, Радехові, Коломиї, Золочеві, Кам'янці-Струмиловій (Бузькій), Раві-Руській, Турці, Збаражі, Станиславові, Городку, Скалаті, Богородчанах і Ланчині [724, с. 27].

Поруч із «Просвітою» велику роботу в поширенні нових економічних знань серед українців внесло й крайове товариство «Сільський Господар». Передовий досвід національного і світового господарювання, зокрема, німецького, голландського і англійського, пропагували в міжвоєнному часі милованнська і угерська сільськогосподарські школи. Учні віком від 18 до 35 років вчили засад сучасного ведення землеробства, догляду за домашньою худобою, молочарської справи, основ кооперації, бухгалтерського обліку, садівництва, городництва, природничих дисциплін, української мови і літератури, історії України, релігії, каліграфії, фізкультури і пожежної безпеки. Тут на практиці вчилися прищеплювати фруктові саджанці, які збували місцевим людям. Так, восени 1912 р. учні виплекали 500, а восени 1913-го аж 4 тис. щеп [221, арк. 1; 1430, с. 184–187].

1 листопада 1912 р. почала діяти і жіноча господарська школа в Угерцях на Стрийщині. Тут навчання тривало спочатку п'ять, а потім шість місяців. Приймали учениць старше 16 років. Дівчат і жінок навчали шиття, кулінарії, догляду і відгодівлі худоби. Давали ще загальноосвітні знання з фізико-математичних і гуманітарних дисциплін, каліграфії і співу. Для закріплення

знань і навичок на практиці школа мала зразковий курник [1430, с. 184-187]. Обидві школи функціонували до Другої світової війни.

Місцеві українці в міжвоєнному часі послуговувалися засадами кредитної кооперації, батьком якої вважається, як уже зазначали, німець Ф. Райффайзен. Українські кооператори почали впроваджувати в життя його ідеї серед місцевого селянства десь з 1900 р., адже першу національну «Касу Райффайзена» засновано 1900 р. Українська райффайзенка давала землеробам і ремісникам позику в межах 5–10 відсотків, тоді як приватні особи і банки давали позики з відсотками від 20 до 60. Найбільшого розквіту і успіху українська кооперація, як і німецька, досягнула саме в міжвоєнному часі [1427, с. 395].

Від німкенів українські господині перейняли рецепти випікання різного солодкого печива, виготовлення сортів німецького сиру, масла за їх народними рецептами, опанували різні «таємниці» німецької кулінарії. Краєзнавець І. Николин у праці про Олексичі зазначає, що селянки-українки навчилися від німкенів села «...робити сир, масло, варити смачні страви та пекти різне печиво. Донині наші жінки печуть «німецький пляцок» [1134, с. 9].

Українські юнаки і дівчата регіону в міжвоєнному часі дуже часто на весіллях та молодіжних забавах танцювали німецькі народні танці. Їх, звісно, місцеве населення перейняло від німців значно раніше. С. Сливич в 1891 р. писав: місцеві українці від тутешніх німців перейняли їх танці, зокрема, вальс та машталер, які стали популярними серед молоді й почали поширюватися по галицьких українських селах [780, с. 2]. Р. Гарасимчук, у статті «Бойківські варіанти російських, чеських, польських, угорських та німецьких танців» зазначає, що жителі сіл Бойкіщини німецькі народні танці почали танцювати 150 років назад, тобто з моменту активного заселення бойківського краю німецькими колоністами [1062, с. 102]. Щоправда, першими німецькі народні танці вальс, вехсельвальс, і крісловий вальс, штаер (бойки його називають шпічастий вальс) танцювали мешканці тих українських бойківських сіл, які межували з німецькими колоніями, а в більш віддалених – значно пізніше. У селі Підгородці на Сколівщині крісловий вальс вперше

почали танцювати в 1928 р. [1062, с. 103–105]. Отже, німецькі народні танці в українських селах краю набули поширення саме в міжвоєнному часі.

Від східногалицьких німців місцеві українці перейняли звичай ставити ялинку в хаті на Новий рік і різдвяні свята. У самих німців ця традиція з'явилась на початку XVIII ст. Перші натяки про неї є в праці професора Кіслінга «Різдв'яні дарунки», яка була опублікована 1837 р. У Східній Галичині німці цю традицію почали впроваджувати в життя у другій половині XIX ст., а від них українці її перейняли на початку 20 – х років XX ст. Міцно, як звичай, встановлення ялинки в оселях місцеві жителі масово стали запроваджувати лише в 70–80-х роках XX ст. Найстарше покоління до цього звичаю і понині ставиться байдуже, а тому не в усіх оселях старожилів їх можна побачити в новорічну пору [788, с. 4].

Запозичили українці Покуття та Гуцульщини від німців застосування в українському будівництві двополовинкових вхідних дверей та скляних веранд [1140, с. 141]. Відомий етнолог Прикарпаття М. Паньків стверджує, що в міжвоєнному часі столярі з покутського краю за прикладом східногалицьких німців почали виготовляти на замовлення місцевих селян крісла і столи з точеними ніжками [719, арк. 1.].

Довготривале перебування німців в оточенні українського середовища та саме сусідство і контакти з українцями не пройшло безслідно. Щирі й відкриті для контактів українці з іншими народами завжди охоче знайомили бажаючих з своїми здобутками в галузі господарства, культури і побуту. Зрозуміло, що їх відкритість і кращі надбання завжди зацікавлювали німців, а тому останні теж на собі відчули вплив культури і побуту галицьких українців. Насамперед, колоністи з моменту поселення від сусідів-українців на даних теренах навчилися утеплювати в зимовий період свої житлові будинки. Краєзнавці Р. Штайнінгер, З. Яворська-Сокальська твердять, що більшість німців Бекерсдорфу на Опіллі і Горохолина на Покутті, на зиму утеплювали хати за українським звичаєм додатковими солом'яними стінами та матами. Вони житлові приміщення і кухню утеплювали з зовнішньої сторони шаром снопів,

які укладали поза забитими в землю палями. Цієї традиції бекерсдорфські й горохолинські німці щорічно дотримувалися аж до виїзду в Німеччину [1197, с. 38; 1046, с. 381].

Німці регіону, зокрема, підгірських і гірських районів Бойківщини і рівнинного Опілля, перейняли від українців господарські способи сушіння сіна на острів'єнках, які на історичній батьківщині не практикувалися і не практикуються сьогодні [1197, с. 38]. Від українців німці перейняли звичай в літню пору обкурювати на сінокосах коней. Суть його така: хлопець господаря з підвітряної сторони ставив перед кіньми миску з густим димом, який відлякував від коней надоїдливих комах [1197, с. 59].

Німці Жовківщини, на думку В. Накопала, перейняли від українців місцеві будівельні традиції зведення житлових і господарських приміщень. «Як правило, – твердить він, – житло будували дерев'яним, каркасним (т. зв. – дильової конструкції); відтак його оббивали дранкою і тинькували». Далі дослідник наголошує: «...Сама присутність і спілкування місцевого населення – носія столітніх традицій – з колоністами давала взаємне збагачення. На такий висновок наштовхує схожість багатьох очевидних рис, зокрема, конструкція дерев'яного житла однакова як для колоній, так і для українського села Стара Скварява чи польського Костеєва». Цей дослідник сакральної спадщини звернув увагу на схожість цвинтарних і придорожніх хрестів українців і східногалицьких німців. Він наголошує: «Цвинтарні хрести Візенберга формами нагадують хрести на кладовищі сусіднього Смерекова; цікавою є взаємно поширена традиція придорожніх хрестів». Отже, в даному конкретному випадку В. Накопало встановив, що німці Візенберга від українців Смерекова запозичили місцеві форми кладовищних хрестів та українську традицію ставити придорожні хрести [1175, с. 332].

Доречно зазначити, що між німецькими та українськими майстрами будівничими були тісні контакти, які зводилися до обміну досвідом та методами будівництва при спільному зведенні дерев'яних зрубних хат чи господарських будівель. Цій проблемі у вітчизняній історіографії вчені

І. Гнесь і Л. Пархуць присвятили окремі статті, в яких висвітлено взаємовплив будівничих німців і українців у житловій архітектурі Бойківщини і Опілля кінця ХІХ – середини ХХ ст. Основними елементами запозичення українців Бойківщини від німців є копіювання декоративних елементів в оздобленні фасадів, пологий двосхилий дах, з'єднання «німецький вугол», «простий вугол на зуб», нетрадиційних приміщень – мансард, балконів, ганків. Українські будівничі Бойківщини зводили будинки на замовлення німецьких колоністів. Зокрема, в містечку Сморже вони збудували для німців цілий квартал, а німецькі майстри виготовляли столярні вироби і меблі [1175, с. 332].

На Опіллі, зокрема, в щирецькій околиці, на думку І. Гнесь багатьом місцевим жителям сподобалися чотири будівельні прийоми у зведенні житла: «розміщення вузьких високих вікон парами по два на кімнату, двополовинкові двері, парадний вхід та двопрольотні конструкції будинків з середньою несучою стіною із застосуванням «стільця». Своєю чергою німецькі будівничі Щиреччини від українських майстрів із архітектурно-будівельних прийомів запозичили ганки, які почали з'являтися в їх будинках у 20 – 30 роках ХХ ст, а також метод заповнення фахверху стін ділями, обмотаними саманом. За припущенням І. Гнесь, цей метод, як стійкіша і тепліша конструкція, використовувався місцевими українцями впродовж багатьох століть. Німці-колоністи при спорудженні будинків першого і другого поколінь його не практикували, а отже, не знали про нього [1029, с. 10-16].

У німецьких колоніях Мединицького ключа на Дрогобиччині житлові будинки з ганками німці взялися зводити дещо раніше: з початку ХХ ст. Тут німецькі будівничі в 20–30-х роках ХХ ст. від українських будівельників, як стверджують Г. Петришин та О. Олешко, перейняли і почали зводити будинки з галереями, розвиненою і декоративною назовні несучою конструкцією даху [1149, с. 313]. Більше того, українські будівничі на замовлення німців брали участь в спорудженні не тільки житла, але і культових будівель. Так, 1927 р. у Раві-Руській під керівництвом українського майстра Івана Когута місцеві будівничі для міської громади лютеран

будували молитовний дім [1175, с. 333]. З. Яворська-Сокальська стверджує, що німці Бекерсдорфа на Підгаєччині від українців навколишніх сіл навчилися будувати огорожу навколо своїх хат [1046, с. 382].

Українські культурно-освітні осередки для проведення культурного дозвілля в громаді наприкінці ХІХ ст. почали зводити в селах громадські будинки, які в різних селах (в залежності від того, який його зводив осередок), мав свою назву: «Народний Дім» («Народних Спілок»), Хата – читальня («Просвіти»), «Січовий Дім» («Січ»). Вони були не тільки в містах, містечках, але й в найвіддаленіших селах Східної Галичини. Для прикладу, в найбільш далекім селі Гуцульщини Голови в 1907 р. працювало аж три такі культурно-освітні заклади: «Народний Дім» осередку «Народної Спілки», хата-читальня осередку «Просвіти» та «Січовий Дім» місцевого коша «Січ», у яких проходили різні культурні заходи [777, с. 3]. На початку ХХ ст. німці запозичили цю традицію і почали в себе зводити, як уже зазначали, з 1910 р. «Народні Доми» або «Німецькі Доми». Щоправда, їх в німецьких колоніях було досить мало. Так, на 1 січня 1936 р. в Станиславівському воєводстві налічувалося 11 «Німецьких Домів» [765, с. 317].

Вміли німці танцювати і українські танці покутян. Так, Р. Штайнінгер зазначає, що його батько вмів віртуозно танцювати українські танці. Він 1930 р. на весіллі старшої доньки в 59-річному віці з різними артистичними варіаціями блискуче продемонстрував виконання українського танцю козачок. У присутніх залишилось незабутнє враження [1197, с. 86].

Від українців німці перейняли багато звичаїв і традицій. Так, П. Губер, З. Яворська-Сокальська і Р. Тхоржевський твердять, що німці колонії Бекерсдорф на Підгаєччині перейняли від місцевих українців різдвяні і великодні звичаї: колядування, освячення пасок, писання писанок, гагілки, поливання у Великодній понеділок, ворожіння і ігри в ніч на Івана Купала, освячення фруктів на Спаса, природне лікування тварин і людей, різні забобони, тощо. Щоправда, звичай освячення пасок прижився не всюди.

Зокрема відомо, що його не дотримувалися німці Горохолина на Богородчанщині [1046, с. 382; 1197, с. 78; 1261, s. 136–138].

Німці полюбили і страви української національної кухні. Від українських господинь німкені навчилися варити гречані страви, кутю, голубці, картопляники, борщ, вареники. Їх готують не тільки ті німці, що проживають нині в Східній Галичині, але й ті, які сьогодні мешкають у Німеччині, США та Канаді [1046, с. 382]. П. Губер стверджує, що на Святий вечір колоністи вечерю готували з дванадцяти страв української кухні: на столі були кутя, пісний борщ, вареники, голубці, капустаєники, грибна юшка з опеньок, узвар, тощо. Таким чином, у багатьох родин німців, особливо католицького віровизнання, великі християнські свята святкували за місцевими традиціями українців [1261. s. 135]. Гельзендорфські німкені, як зауважив наш сучасник П. Федорів, запозичили і ввели в побут українську вишивку. Щоправда, він вважає, що вони не зуміли її піднести до мистецького рівня українців: «...Було видно різні взори на стінах, інші від українських вишиваних, та вони не мали того українського колориту і традиційної глибини» [1187, с. 108].

Наймолодшим запозиченим звичаєм галицьких німців від українців було свято «День Матері». У США вперше його почали святкувати 1908 р. На галицьких землях це свято українці почали впроваджувати в 20-х роках ХХ ст. Очевидно, німцям регіону воно теж припало до вподоби. Перше відзначення німцями цього свята відоме нам з 1928 р. Його постійно проводили в Гельзендорфі Стрийського повіту. Зокрема, 10 травня 1931 р. воно відбулося з ініціативи вчителя Райхерта у приміщенні сільської школи. У 1932 р. це свято організували німці Стрия. Широке його відзначення відбулося 1936 р. не тільки в середніх і великих колоніях, але й в багатьох малих: Каролівці на Бродівщині, Сітауерівці на Тисмениччині, Фалькенштайні, поблизу Щирця та ін. [502, арк. 65; 850, s. 87]. Отже, вплив німців–колоністів на оточуюче населення, а місцевих жителів на німецьких переселенців був обопільно позитивним. Тому ми приєднуємося до оцінки Я. Дашкевича: «Не можна забувати про те, що німці принесли сюди свою

високу хліборобську культуру, високу культуру господарювання, взагалі, культуру буденного побуту. Це мало позитивний вплив на українське оточення» [1078, с. 147]. Разом з тим, не розділяємо точки зору польського вченого Г. Лепуцького, підтриману вітчизняними вченими М. Костюком, І. Монолатієм і О. Суліменко та відомого дослідника німецької меншини Польщі М. Мазура, що німці, особливо протестантського віросповідання, жили відрубним життям і майже не мали контактів з українцями, поляками і євреями. Ось, наприклад, І. Монолатій твердить: «Тривалий час німецькі поселенці трималися відособлено від українського населення...» [1127, с. 199; 1304, с. 147; 1319, с. 120; 1102, с. 218, 221, 223, 224; 1032, с. 1]. Наведені факти різних запозичень у культурній і духовній сферах двох народів, що мешкали в регіоні, аж ніяк не є ізоляціонізмом, а навпаки – свідчать про їх взаємну контактність. Таким чином, теза ізоляціонізму німців України, в тому числі і східногалицького терену від сусідів – українців, поляків і євреїв не має нічого спільного з об'єктивізмом історичної науки. Навпаки, довготривале проживання двох народів-сусідів не пройшло марно ні для українців, ні для німців. Перші взаємні запозичення настали у процесі спілкування в мовній сфері. Згодом вони перейшли на рівень матеріальної і духовної культури. Міжетнічні контакти були постійними, а тому немає підстав вважати, що німці на теренах краю жили окремим відрубним життям.

Насамкінець хотілось би висловити ряд пропозицій і побажань як щодо подальшої розробки теми, так і практичного використання результатів дослідження для вдосконалення державної політики щодо національних меншин України, в тому числі і німецької. Вважаємо, що назріла потреба спільними зусиллями українських і німецьких істориків та краєзнавців з числа галицьких німців, які проживають в ФРН підготувати ґрунтовну узагальнюючу працю історичної долі й етнонаціонального розвитку німців Східної Галичини від найдавніших часів до наших днів. Варто здати до друку два окремі збірники документів про репресії щодо німецької меншини краю: один з боку каральних органів польської, а другий – радянської держав в

20 – 50-х рр. ХХ ст., укласти і видати «Книгу пам'яті репресованих німців Східної Галичини». Спираючись на наявні праці, а також джерельну базу вітчизняних і зарубіжних архівів доцільно підготувати і видати окрему працю про вклад німців в економічний і культурний розвиток краю від найдавніших часів до наших днів. Вважаємо, що назріла потреба у виданні окремого енциклопедичного словника про німецькі колонії та громади східногалицьких територій і їх найвидатніших громадських діячів.

Через загрозу зникнення матеріальної культури потребує негайного проведення інвентаризації і складання окремого реєстру пам'яток архітектури німецької меншини та присвоєння найстарішим, найкраще збереженим будинкам німецьких колоністів статусу пам'ятки архітектури місцевого значення. У зв'язку з перебудовою та фізичним старінням будівель, які приходять в непридатність для проживання, виникла реальна загроза повного знищення пам'яток архітектури німецької меншини, а тому настала нагальна потреба у створенні окремого архітектурного сектору в архітектурному заповіднику-музеї «Шевченківський гай» у Львові, туристичного об'єкту в одній з німецьких колоній, яка в первісному вигляді збереглася до наших днів, наприклад, в Ангелівці Буського району Львівської області. Сьогодні у галузі національної державної політики української держави чітко спостерігаються серйозні прогалини в інформаційному забезпеченні національних меншин та корінного населення України: в інформаційному просторі надається явна перевага російській меншині, тоді як інтереси українців, так корінних народів: кримських татар, караїмів, а також етнічних меншин, в тому числі німців недостатньо враховуються, іноді ігноруються чиновниками. Необхідно в практику державної політики впровадити щотижневі телепередачі про національні меншини в Україні, зокрема, і німецької. Таким чином, дослідження націлює державних керманів на уникнення етнічних конфліктів та проведення ефективної політики щодо національних меншин, які населяють українські землі, поглиблення українсько-німецьких взаємин з Федаративною Республікою Німеччина.

ВИСНОВКИ

1. Етнічна історія німецької меншини Східної Галичини неодноразово привертала увагу вітчизняних і зарубіжних науковців та краєзнавців і нині має переконану репрезентативність в історіографії. Натомість, до сих пір комплексно не досліджено проблеми соціально-економічного розвитку і культурного життя німецької спільноти регіону міжвоєнного періоду. Розгляд цих питань в українській, німецькій і польській історіографії обмежувався переважно фіксацією окремих фактів з економічного життя і освіти німців між двома світовими війнами. Власне, потреба системного висвітлення всього комплексу проблем, пов'язаних із соціально-економічним і самобутнім культурним розвитком німецької меншини в складі відродженої Польщі, стали мотиваційним чинником здійснення даного дослідження. Воно має не тільки наукове, але й суспільно-практичне значення.

2. Вагомий доробок вітчизняних і зарубіжних дослідників з окресленої проблеми можна поділити на три групи. Першу з них становлять праці істориків, які побічно торкалися цієї проблеми. До другої групи авторів можна зарахувати публікації, які дуже коротко зображують життя німців краю у міжвоєнному часі як в окремо взятій колонії, так і в цілому по регіону. Третя група праць концентрує увагу на проблемах політичного, суспільного, ідеологічного, економічного, культурного розвитку німців досліджуваного терену в міжвоєнному часі. Проте, наявні публікації не дають цілісної картини процесів, пов'язаних з соціально-економічним розвитком і культурно-освітнім життям німецької меншини регіону в окресленому часовому періоді.

3. Основна кількість першоджерел з досліджуваної проблеми концентрується в державних архівах трьох обласних міст України: Івано-Франківська, Львова та Тернополя, а за кордоном – в містах Польщі, зокрема у Варшаві, Кракові й Перемишлі. Майже всі матеріали датуються міжвоєнними роками. Збірки документів цих архівних установ – невеликі,

але дозволяють досліднику відтворити громадське та політичне життя німців міжвоєнного періоду ХХ ст.

Джерельна база дослідження представлена вісьмома видами писемних пам'яток новітньої доби: владними, церковних інституцій, культурно-освітніх організацій, шкільних закладів, статистики, спогадів, респондентської інформації та періодичних видань. Вагоме значення серед них мають джерела офіційного походження та тогочасна періодика, які розкривають соціально-економічний і культурний розвиток німецької меншини краю в міжвоєнному періоді.

4. Німецька меншина на досліджуваних теренах утворилася ще за княжої доби і продовжувала розвиватися до Другої світової війни. Свого піку у формуванні сягнула в австрійський період. Саме у ХІХ – на початку ХХ ст. сформувалася мережа німецьких поселень, які за територіально-адміністративним розташуванням утворили ряд мікросистем розселення. На східногалицьких теренах німецька меншина не була єдиним суцільним масивом, а розпорошена серед слов'янства у вигляді материнського, дочірнього та дисперсного розселення. Тож у кожному галицькому повіті вона перебувала в меншості. Найвищий відсоток німецької людності проживав у сільській місцевості. Серед міст найбільшими вогнищами скупчення німців стали Львів, Стрий, Станиславів, Болехів та Долина. За своїм різновидом проживання німецька меншина регіону була поселенською і належала до мігрантського типу. Основним місцем концентрації німців у Східній Галичині стали Станиславівське і Львівське воєводства, найменше їх жило в Тернопільському воєводстві. У міжвоєнному періоді кардинальних етнодемографічних змін німецького населення як у сільській місцевості, так і в містах досліджуваного регіону не відбулося.

5. Міграційні рухи в багатьох німецьких колоніях були постійними. Питома вага українського населення, яке мігрувало до німецьких поселень, була різною: наприклад, на Тернопільщині – найменшою, а у Львівському воєводстві – найбільшою. Абсолютну перевагу в німецькому етнічному

середовищі мали українці. Порівняно з початком ХХ ст. зменшився відсоток євреїв. Завдяки притоку українців, поляків і євреїв та їх природному приросту демографічна ситуація в німецьких колоніях регіону напередодні Другої світової війни дещо змінилася в порівнянні з 1921 р. на користь слов'янського населення.

6. Правове і політичне становище німецької меншини було не до кінця визначеним, але в порівнянні з українцями – далеко кращим. Німецька меншина через малочисельність і розпорошеність не становила для польської держави загрози, тому що загалом була до неї лояльною. Німецька спільнота краю не вела жодної явної опозиційної діяльності супроти влади, а лише робила спроби власного згуртування з метою протистояння відвертій колонізації і збереження національної ідентичності, відстоювала свою національну гідність.

7. У міжвоєнному часі в регіоні відбувалися складні й неоднозначні етнічні процеси, які супроводжувалися взаєминами між німцями і українцями, поляками та євреями. Найтісніші стосунки німецька меншина мала з українцями, менше – з поляками і найменше з євреями. Процес зближення німців і поляків гальмували урядові чинники: адміністративний і поліцейський апарати польської держави. Польська влада вбачала в місцевому німцеві свого ворога і робили все, щоб обмежити вплив німецької меншини в польському суспільстві та ослабити її згуртованість. Звідси у владному середовищі виплила надумана теза «ворожості» німців до польського народу і польської держави та безглузда концепція «загибелі II Речі Посполитої» саме через німецьку меншину. Ці ідеологічні постулати історіографії доби ПНР, які ще живучі понині, є антинауковими і не відповідають принципам історичної об'єктивності. Основна маса населення німецької меншини міжвоєнної доби була патріотами тої землі, на якій народилася і виросла, а також лояльною до тієї держави, в якій проживала.

8. Соціальна структура німецької меншини регіону була неоднорідною. В міських громадах, особливо великих міст, більшість складали ремісники.

Основною фігурою в німецьких поселеннях – колоніях сільської місцевості досліджуваного краю – за величиною земельного наділу був середняк. Другу велику групу німецького селянства склали бідняки. Третю, незначну групу, – заможні селяни. Великих землевласників серед них було мало.

9. Економічною основою життєдіяльності німецької меншини східно-галицьких земель стало сільське господарство і ремесло, а важливою галуззю сільського господарства – тваринництво. Сільськогосподарське виробництво розвивалось в основному стабільно. У міжвоєнному часі воно не тільки досягнуло довоєнного рівня, але й за окремими показниками перевершило попередні досягнення, а в порівнянні з українським і польським, стало на дещо кращому рівні завдяки фінансовій підтримці, що надходила з історичної батьківщини. Кредити Німеччини співвітчизникам у Східній Галичині мали насамперед політичну мету: треба було показати полякам і українцям, що німецька система господарювання є кращою за слов'янську. Допоміжну роль у господарському житті німецької меншини краю відіграло пасічництво, мисливство і рибальство. Пасічництво і мисливство були аматорською справою місцевих німців. Рибальство значилось любительською справою, але окремі німці, які мали ставки, і орендарі рибних округів надлишки риби, вірогідно, збували на місцевих ринках. Ремесло мало, в основному, домашній характер та було орієнтоване на надання послуг мешканцям колоній і українських сіл. Тільки в окремих випадках ремісники збували свої вироби на місцевих ринках, а це значить, що їхнє ремесло не набуло рис товарного виробництва.

10. Важливу роль у господарському житті німців відіграла торгівля. На місцях вона розвивалася у вигляді точок роздрібної торгівлі та побутового обслуговування (корчми). Проте, до внутрішньої і зовнішньої торгівлі німці були залучені недостатньо. На місцевих ринках вони збували надлишки сільськогосподарської продукції та ремісничих виробів. Їм непоганий прибуток приносили надлишки продукції тваринництва, які збували на місцевих і закордонних ринках. До зовнішньої торгівлі німці регіону прямого

відношення не мали, а лише опосередковане: їхня рільнича і тваринницька продукція за кордон йшла через польські державні експортні організації.

11. Певну роль у піднесенні німецького сільськогосподарського виробництва на місцях відіграли просвітньо-економічні рільничі гуртки, які займалися поширенням серед німецької меншини передового досвіду ведення сільського господарства. Вони сприяли розширенню мережі роздрібної торгівлі, а подекуди – і культурному розвитку окремих німецьких колоній.

12. Господарське життя німецької меншини координувала національна кооперація. Вона своєю підтримкою національного дрібнотоварного виробника вберігала його від розорення, зубожіння, асиміляції, сприяла поширенню нових потрібних економічних знань, збереженню національної самобутності німецької спільноти на території краю. Саме таку роботу серед співвітчизників проводили німецькі кооператори, виходячи з програмних цілей своїх статутів.

13. Помітним був і культурний розвиток німецької меншини міжвоєнного періоду, всупереч певній протидії місцевої влади. У міжвоєнному часі відкрито ряд нових шкіл, церковних будівель католицького і протестантського віровизнань та «Німецьких домів», активно діяли самодіяльні колективи хорového, театрального і музичного мистецтва. Культура німецької меншини розвивалася в двох напрямках. По-перше, робився наголос на збереженні культури і звичаїв німецького народу шляхом залучення до активної діяльності найбільше осіб німецького походження. По-друге, ставилося завдання «внутрішнього вдосконалення» всіх місцевих груп шляхом залучення до читання літератури і матеріалів, які служили різним формам виховання, щоби зміцнювати зв'язок німецької спільноти східногалицького регіону з цінностями німецької культури взагалі, привчити її до праці з самовдосконалення, підготувати до потреби діяльності в чужому їм етнічному середовищі, виховати духовного керівника громади. Ці

двоєдині завдання вирішувалися через освіту, бібліотечні заклади і культурно-освітні товариства.

14. Фундаментом культурного життя німецької меншини стало шкільництво. Характерною рисою національної початкової і середньої освіти був тісний зв'язок навчального закладу з спільнотою, яка, здебільшого, на свої кошти утримувала школу чи гімназію та педагогів. Національна школа повністю справлялася зі своїми основними завданнями – дати підростаючому поколінню ґрунтовні знання і усвідомлення ним цінностей етнічної ідентичності. Розвиток національної освіти проходив в умовах полонізації та різних утисків з боку польської влади. Попри перепони, розвитку освіти належну увагу приділяли не тільки самі громади, але й церква та громадські організації. В силу зазначених обставин нерідко в багатьох німецьких колоніях початкові школи знаходилися в кращих приміщеннях і мали ліпшу матеріально-технічну базу, ніж польські та українські. Історична заслуга національної школи в тому, що через ці дві ланки освіти відбувалося вивчення рідної мови, засвоєння культурних здобутків народу. Оскільки німці регіону не мали своїх національних вузів, вони не зуміли створити цілісної системи освіти.

15. У конфесійному плані, як і в соціальному, німецька меншина була неоднорідною. Основну масу складали віруючі лютерано-кальвіністської церкви з суперінтендатурою в Станиславові. Найменшу конфесію серед віруючих німців протестантського віровизнання, порівняно невелику горстку, складали меноніти, які теж мали свою автономію в церковних справах. З протестантським віровизнанням, як правило, збігалася етнічна самосвідомість східногалицьких німців. Ця конфесія найбільше сприяла утвердженню і розвитку національної культури на східногалицьких теренах, своєю місійною діяльністю закликала до тісного конфесійного співжиття та порозуміння з українцями, поляками і євреями. Пропольську орієнтацію більше мали німці католицького віровизнання, які складали третину всіх віруючих німецької спільноти краю. Негативно на них впливали асиміляційні заходи, які

проводила польська влада на місцях, а тому асиміляційні процеси найбільше торкнулися саме цієї конфесійної групи німецького населення. Разом з тим, серед віруючої спільноти були невеликі групи, які під впливом соціально-політичних чинників прийняли польське і навіть українське самовизначення. В асиміляційних процесах, які проходили в середовищі німецької меншини, найбільш податливими були німці католицького, а найбільш опірними – німці лютеранського і кальвіністського віровизнань.

16. Самодіяльне хорове і аматорське мистецтво в колоніях німецької меншини розвивалося як стихійно, так і під егідою національних культурно-освітніх організацій. Найбільших успіхів досягли хорові й театральні колективи німецьких громад Болехова, Львова, Станиславова та Стрия. В сільській місцевості відомими колективами були самодіяльні артисти з колоній Багінсберг на Коломийщині, Гельзендорф на Стрийщині Станиславівського воєводства і з Дорнфельду Львівського повіту Львівського воєводства. Важливу роль у культурі німецької меншини також відіграли національні бібліотеки. Існуючий книжковий фонд, що постійно поповнювався, наявність читачів, позичання книжок, проведення різних заходів засвідчують, що бібліотеки німецької меншини краю в міжвоєнному періоді справлялися з покладеними на них функціями. Беззастережно можна стверджувати, що вони у великій мірі виконали свою культурно-освітню місію сповна і за призначенням, та спричинилися до збереження національної ідентичності німецької меншини.

17. Культурний розвиток національної самобутності німецької меншини проявлявся в усьому розмаїтті його форм: проведенні національних свят, відзначенні роковин заснування поселень, національних шкіл, церковних і добродійних інституцій, у частих виступах самодіяльних хорових, музичних і театральних колективів, функціонуванні розвинутої мережі бібліотек, вечорах відпочинку молоді, організації поїздок підлітків і молоді на історичну батьківщину, виході національної преси, у випуску в світ праць про історичне минуле етносу на досліджуваних теренах, створенні музею історії німецької

меншини краю тощо. Багатоаспектний характер культурного розвитку німецької меншини регіону в хронологічних рамках дає підстави твердити, що за всіма ознаками відбувався процес національно-культурного відродження, який мав елементи організованості й проходив під егідою культурно-освітніх і релігійних організацій.

18. Вирішальна роль в організації та успішному функціонуванні різних видів самодіяльних колективів та культурних закладів німецької меншини належала СНХГ – СНХМ та СНКМ. Найбільший внесок у культурний розвиток німецької меншини регіону зробили Львівський і Станиславівський «Веселий настрій» та болехівський «Сторожовий замок». Громадські культурно-освітні організації діяли в умовах постійних утисків і перепон з боку польських властей. З них найбільшу популярність і довіру у німецького населення регіону мали СНХГ і СНКМ. Діяльність національних громадських культурно-освітніх організацій на ниві культурного розвитку була позитивною, бо сприяла збереженню національної ідентичності. Найбільша їх заслуга полягає в тому, що вони сприяли піднесенню рівня етнічної самосвідомості, усвідомленню належності до свого етносу, збільшенню числа осіб, які себе ідентифікували німцями.

19. Національно-культурна політика польської держави міжвоєнного періоду щодо німецької меншини краю була загалом деструктивною. Постійні протидії польської влади на місцях гальмували національно-культурний поступ німців. Більше того, не дозволили консолідувати німецьку меншину регіону в монолітну етнічно-культурну спільноту, яка була однією з найменш конфліктних у польській державі. Причини польсько-німецького протистояння корінилися не в етнічній неприязні та генетичній несумісності польського і німецького етносів, не в особливостях їх ментальності, а в асиміляційній політиці, браку толерантності та амбіційності польської влади.

20. Процес етнічної консолідації німецької меншини мав свою специфіку, бо проходив у складних етносоціальних, конфесійних і

політичних умовах. Це негативно впливало на етнічну самосвідомість німців регіону. Разом з тим, ідеологічна витриманість і суспільно-політична діяльність у рамках правового простору польської держави дали можливість не тільки зберегти, але й частково зреалізувати себе в економічно-соціальній та суспільно-культурній сферах.

21. Постійні контакти німців Східної Галичини з сусідами-українцями, поляками і євреями не пройшли безслідно для всіх. Взаємини з євреями, особливо у виробничо-господарській сфері, насамперед мали конкурентний характер; з поляками на побутовому рівні – добрі, а в політичній площині – дещо загострені. Оскільки німці із-за фінансової підтримки Німеччини в цілому мали дещо вищу культуру обробітку землі та побуту, то, звісно, українці зробили деякі запозичення саме в галузі сільського господарства, будівництва тощо. Українці досліджуваного терену в свою чергу мали більш багату обрядовість і національну кухню, а тому німці охоче перейняли від них численні звичаї і традиції, а також деякі страви кухні. Від місцевих будівничих колоністи запозичили ряд будівельних прийомів. І навпаки, українці теж у будівельній практиці нерідко застосовували традиції житлового будівництва німецьких колоністів. Взаємні запозичення народів-сусідів були різними і залежали від конкретних умов проживання і тих відносин, які склалися між колоністами і місцевими українцями, а також з поляками та євреями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

НЕОПУБЛІКОВАНІ АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

А. АРХІВИ УКРАЇНИ

I. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ):

I. 1. Фонд 4451. – Бригада генерала Кравса Української Галицької Армії.

Опис 1.

1. – Справа 8. – (Список старшин і стрільців, які пожертвували гроші на пресовий фонд, за лютий 1919 року. – Лютий 1919 р.). – 2 арк.

2. – Справа 21. – (Відомості на отримання грошей старшиною і стрільцями 3 сотні за грудень 1918 року. – Грудень 1918 р.). – 11 арк.

3. – Справа 97. – (Список старшинського складу на видачу утримання за лютий 1919 року. – Лютий 1919 р.). – 7 арк.

II. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДА України, м. Львів):

II. 1. Фонд 5. – Галицький гродський суд, м. Галич Галицької землі Руського воєводства. 1435 – 1783 рр.

4. – Справа 159. – (Чистова книга донесень. – 1665 р.). – 814 арк.

5. – Справа 184. – (Чистова книга донесень. – 1681 – 1682 рр.). – 1124 арк.

6. – Справа 205. – (Чистова книга донесень. – 1711 р.). – 1248 арк.

7. – Справа 222. – (Чистова книга донесень. – 1724 р.). – 2110 арк.

8. – Справа 229. – (Чистова книга донесень. – 1728 р.). – 1344 арк.

9. – Справа 304. – (Фацискул копій донесень. – 1775 р.). – 932 арк.

10. – Справа 313. – (Фацискул копій донесень. – 1780 р.). – 700 арк.

11. – Справа 329. – (Фацискул копій донесень. – 1762 р.). – 3421 арк.

II. 2. Фонд 6. – Галицький земський суд, м. Галич Галицької землі Руського воєводства. 1435 – 1783 рр.

12. – Справа 96. – (Чистова і чорнова книга вписів донесень про прибутки. – 1764 р.). – 1140 арк.

13. – Справа 105. – (Фацискул копій донесень. – 1778 р.). – 335 арк.

II. 3. Фонд 19. – Йосифінська метрика міст і сіл Галичини. 1787 – 1789 рр.

Опис VI. Йосифінська метрика міст і сіл Станіславського циркулу.

14. – Справа 56. – (Йосифінська метрика міста Надвірна. – 6 жовтня 1783 – 30 грудня 1788 рр.). – 428 арк.

15. – Справа 221. – (Йосифінська метрика міста Кути. – 9 серпня 1785 – 27 квітня 1788 рр.). – 131 арк.

16. – Справа 279. – (Йосифінська метрика міста Косів, передмість Вербовець, Старий Косів, Смодне, Москалівка, Монастирсько і села Черинівка (Черганівка), Город, Бабин. – 20 липня 1787 – 1 листопада 1789 рр.). – 31 арк.

Опис IX. Йосифінська метрика міст і сіл Бережанського циркулу.

17. – Справа 14. – (Йосифінська метрика колонії Мільбах. – 13 серпня 1787 – 10 липня 1788 рр.). – 137 арк.

18. – Справа 15. – (Йосифінська метрика колонії Регфельд. – 13 серпня 1787 – 25 грудня 1788 рр.). – 158 арк.

19. – Справа 99. – (Йосифінська метрика колонії Добрянниця. – 22 червня 1787 – 20 березня 1788 рр.). – 105 арк.

20. – Справа 145. – (Йосифінська метрика колонії Унтервальден. – 8 березня 1787 – 20 квітня 1788 рр.). – 297 арк.

21. – Справа 227. – (Йосифінська метрика колонії Бекерсдорф. – 12 квітня 1787 – 30 травня 1788 рр.). – 240 арк.

Опис X. Йосифінська метрика міст і сіл Заліщицького циркулу.

22. – Справа 40. – (Йосифінська метрика міста Снятина. – 1 червня – 24 серпня 1787 р.). – 253 арк.

23. – Справа 140. – (Йосифінська метрика села Бедриківці. – 8 травня – 31 серпня 1787 р.). – 89 арк.

24. – Справа 141. – (Йосифінська метрика міста Бучача. – 5 червня – 31 жовтня 1787 р.). – 82 арк.

Опис XII. Йосифінська метрика міст і сіл Львівського циркулу.

25. – Справа 9. – (Йосифінська метрика села Замарстинів. – 15 листопада 1787 – 6 квітня 1788 рр.). – 62 арк.

26. – Справа 27. – (Йосифінська метрика колонії Шьонталь. – 20 грудня 1787 – 21 серпня 1788 рр.). – 74 арк.

27. – Справа 72. – (Йосифінська метрика села Луб'яна та колонії Лінденфельд. – 25 січня 1787 – 11 березня 1788 рр.). – 189 арк.

28. – Справа 128. – (Йосифінська метрика міста Городок і колонії Фордерберг. – 20 грудня 1787 – 21 серпня 1788 рр.). – 265 арк.

29. – Справа 130. – (Йосифінська метрика Грюнталь. – 20 грудня 1787 – 21 серпня 1788 рр.). – 320 арк.

30. – Справа 137. – (Йосифінська метрика Ебенау. – 20 грудня 1787 – 21 серпня 1788 рр.). – 110 арк.

31. – Справа 141. – (Йосифінська метрика Брундорф. – 20 грудня 1787 – 21 серпня 1788 рр.). – 177 арк.

Опис XIII. Йосифінська метрика міст і сіл Перемиського циркулу.

32. – Справа 191. – (Йосифінська метрика села Бердихів і колонії Бердікау. – 20 липня 1787 – 15 травня 1788 рр.). – 557 арк.

33. – Справа 195. – (Йосифінська метрика колонії Моосберг. – 17 липня – 28 липня 1789 р.). – 357 арк.

Опис XIV. Йосифінська метрика міст і сіл Самбірського циркулу.

34. – Справа 3/ п. 1. – (Йосифінська метрика містечка Стара Сіль. – 25 квітня – 24 травня 1788 р.). – 402 арк.

35. – Справа 8. – (Йосифінська метрика колонії Кайзердорф. – 10 травня 1788 р.). – 198 арк.

36. – Справа 9. – (Йосифінська метрика колонії Нові Купновичі. – 16 травня 1786 – 24 травня 1788 рр.). – 138 арк.

37. – Справа 195. – (Йосифінська метрика колонії Кранцберг. – 30 грудня 1785 – 11 липня 1788 рр.). – 106 арк.

38. – Справа 215. – (Йосифінська метрика колонії Угартсберг. – 28 квітня 1787 – 11 травня 1788 рр.). – 48 арк.

39. – Справа 216. – (Йосифінська метрика колонії Йосифсберг (Коросниця). – 1 травня – 16 травня 1787 р.). – 92 арк.

Опис XV. Йосифінська метрика міст і сіл Сяноцького циркулу.

40. – Справа 12. – (Йосифінська метрика села Смеречна і колонії Принценталь. – 23 березня 1787 – 19 жовтня 1789 рр.). – 106 арк.

41. – Справа 18. – (Йосифінська метрика села Гійсько і колонії Фалькенберг. – 17 березня 1788 – 24 жовтня 1789 рр.). – 278 арк.

Опис XVI. Йосифінська метрика міст і сіл Стрийського циркулу.

42. – Справа 1. – (Йосифінська метрика міста Стрий. – 20 вересня 1785 – 28 серпня 1799 рр.). – 211 арк.

43. – Справа 12. – (Йосифінська метрика сіл Комарів, Старі Олексичі, Ярушичі й колоній Гельзендорф та Нові Олексичі. – 16 серпня 1787 – 8 травня 1788 рр.). – 131 арк.

Опис XVIII. Йосифінська метрика міст і сіл Бродівського циркулу.

44. – Справа 193. – (Йосифінська метрика колонії Мирів. – 30 грудня 1786 – 24 липня 1788 рр.). – 52 арк.

45. – Справа 194. – (Йосифінська метрика колоній Йосифів і Щиглівка. – 10 жовтня 1786 – 11 квітня 1788 рр.). – 79 арк.

46. – Справа 232. – (Йосифінська метрика села Стовпин і присілка Каштеляни. – 9 липня 1787 – 22 липня 1788 р.). – 88 арк.

Опис XIX. Йосифінська метрика міст і сіл Жовківського циркулу.

47. – Справа 91. – (Йосифінська метрика села Лисі Ями і колонії Островець. – 29 січня 1787 – 27 квітня 1788 рр.). – 187 арк.

48. – Справа 107. – (Йосифінська метрика села Жуків і колонії Фрайфельд. – 26 лютого 1786 – 27 квітня 1788 рр.). – 499 арк.

49. – Справа 114. – (Йосифінська метрика села Нове Брусно і колонії Дойчбах. – 8 травня 1787 – 11 вересня 1788 рр.). – 314 арк.

II. 4. Фонд 20. – Францисканська метрика міст і сіл Галичини (1818 – 1880 рр.)

Опис VI. – Францисканська метрика міст і сіл Станіславського циркулу.

50. – Справа 4. – (Податковий округ Блюдники. Метрика земельного прибутку села Дорогів і Сідлиська. Сумарій. Документи. – 30 серпня – 7 грудня 1820 р.). – 119 арк.

51. – Справа 9. – (Податковий округ Богородчани. Метрика земельного прибутку міста Богородчани. – 13 листопада 1819 – 28 січня 1821 рр.). – 251 арк.

52. – Справа 10. – (Податковий округ Богородчани. Метрика земельного прибутку села Старі Богородчани. – 3 листопада 1819 – 31 січня 1821 рр.). – 294 арк.

53. – Справа 14. – (Податковий округ Богородчани. Метрика земельного прибутку села Грабовець домінії Богородчани. – 8 листопада 1819 – 16 липня 1880 рр.). – 233 арк.

54. – Справа 17. – (Податковий округ Богородчани. Метрика земельного прибутку села Космач. – 11 вересня 1820 – 1870 рр.). – 81 арк.

55. – Справа 90. – (Податковий округ Нові Кривотули. Метрика земельного прибутку села Нові Кривотули. – 10 липня 1820 – 15 лютого 1826 рр.). – 49 арк.

56. – Справа 96. – (Податковий округ Лисець. Метрика земельного прибутку міста Лисець. – 20 листопада 1819 – 15 грудня 1858 р.). – 277 арк.

57. – Справа 144/ п. 1. – (Податковий округ Нижнів. Метрика земельного прибутку містечка Нижнів. – 30 листопада 1819 – 1 травня 1820 рр.). – 364 арк.

58. – Справа 169. – (Податковий округ Солотвин. Метрика земельного прибутку міста Солотвин. – 15 травня 1820 – 27 лютого 1878 рр.). – 162 арк.

59. – Справа 176. – (Податковий округ Солотвин. Метрика земельного прибутку села Манява. – 30 вересня 1820 – 10 червня 1873 рр.). – 95 арк.

60. – Справа 185. – (Податковий округ Станіславів. Метрика земельного прибутку села Княгинин. – 6 серпня 1820 – 1874 рр.). – 327 арк.

Опис ІХ. – Францисканська метрика міст і сіл Бережанського циркулу.

61. – Справа 9. – (Податковий округ Бережани. Метрика земельного прибутку міста Бережани. – 12 вересня 1820 – 1 січня 1827 рр.). – 53 арк.

62. – Справа 44. – (Податковий округ Бишів. Метрика земельного прибутку містечка Бібрка. – 20 жовтня 1819 – 2 серпня 1824 рр.). – 199 арк.

63. – Справа 157. – (Податковий округ Перемишляни. Метрика земельного прибутку містечка Перемишляни. – 1 травня 1820 – 6 вересня 1862 рр.). – 153 арк.

Опис ХІ. – Францисканська метрика міст і сіл Коломийського циркулу.

64. – Справа 21. – (Податковий округ Заболотів. Метрика земельного прибутку міста Заболотів. – 18 липня 1820 – 3 жовтня 1862 рр.). – 83 арк.

65. – Справа 44. – (Податковий округ Кути. Метрика земельного прибутку міста Кути. – 29 вересня 1820 – 20 серпня 1828 рр.). – 113 арк.

66. – Справа 71. – (Податковий округ Обертин. Метрика земельного прибутку містечка Обертин і села Балагурівка. – 6 березня 1822 – 14 серпня 1847 рр.). – 198 арк.

Опис XII. – Францисканська метрика міст і сіл Львівського циркулу.

67. – Справа 58/ п. 1. – (Податковий округ Зарудці. Метрика земельного прибутку села Зашків. – 10 червня 1820 – 26 листопада 1855 рр.). – 407 арк.

68. – Справа 85. – (Податковий округ Львів. Метрика земельного прибутку села Замарстинів. Сумарій. Різні документи. – 10 липня 1820 – 14 грудня 1841 рр.). – 165 арк.

69. – Справа 87. – (Податковий округ Львів. Метрика земельного прибутку села Клепарів. Сумарій. Різні документи. – 20 липня 1820 – 28 травня 1858 рр.). – 123 арк.

70. – Справа 103/ п. 1. – (Податковий округ Наварія. Метрика земельного прибутку міста Наварія. – 2 серпня 1820 – 18 серпня 1863 рр.). – 387 арк.

71. – Справа 114. – (Податковий округ Оброшин. Метрика земельного прибутку села Ставчани. – 10 червня 1820 – 19 квітня 1860 рр.). – 212 арк.

72. – Справа 120. – (Податковий округ Скнилів. Метрики земельного прибутку села Скнилів і колонії Сигнівка. – 20 березня 1820 – 23 листопада 1878 рр.). – 323 арк.

73. – Справа 136/ п. 1. – (Податковий округ Щирець. Метрика земельного прибутку села Острів. Сумарій та різні документи. – 13 червня 1820 – 20 грудня 1825 рр.). – 266 арк.

74. – Справа 145. – (Податковий округ Щирець. Метрика земельного прибутку села Товщів. – 13 липня 1819 – 15 квітня 1869 рр.). – 416 арк.

75. – Справа 154. – (Податковий округ Янів. Метрика земельного прибутку села Залісся. – 1 грудня 1819 – 19 лютого 1826 рр.). – 176 арк.

Опис XIII. – Францисканська метрика міст і сіл Перемиського циркулу.

76. – Справа 181/ п. 1. – (Податковий округ Перемишль. Метрика земельного прибутку міста Перемишль. – 15 липня 1820 р.). – 269 арк.

77. – Справа 269/ п. 1. – (Податковий округ Судова Вишня. Метрика земельного прибутку міста Судова Вишня. – 1 серпня 1821 р.). – 205 арк.

Опис XIV. – Францисканська метрика міст і сіл Самбірського циркулу.

78. – Справа 15. – (Податковий округ Бориня. Метрика земельного прибутку села Бориня. – 14 липня 1820 – 3 березня 1879 рр.). – 107 арк.

79. – Справа 65/ п. 1. – (Податковий округ Дрогобич. Метрики земельного прибутку міста Дрогобича з передмістями. – 30 жовтня – 15 грудня 1820 р.). – 375 арк.

80. – Справа 71. – (Податковий округ Дрогобич. Метрика земельного прибутку села Доброгостів. – 13 липня 1819 – 30 серпня 1828 рр.). – 241 арк.

81. – Справа 87/ п. 1. – (Податковий округ Мединичі. Метрика земельного прибутку села Улично і колонії Гассендорф. – 8 червня – 31 грудня 1820 р.). – 678 арк.

82. – Справа 145. – (Податковий округ Мединичі. Метрика земельного прибутку села Летня і присілка Монастир Летнянський. – 31 жовтня 1820 – 16 грудня 1827 рр.). – 215 арк.

Опис XVI. – Францисканська метрика міст і сіл Стрийського циркулу.

83. – Справа 5. – (Податковий округ Болехів. Метрика земельного прибутку сіл Болехів Руський і Должка. – 20 липня 1820 – 10 лютого 1879 рр.). – 405 арк.

84. – Справа 7. – (Податковий округ Болехів. Метрика земельного прибутку села Волоське Село. – 24 липня 1820 – 9 грудня 1879 рр.). – 201 арк.

85. – Справа 11. – (Податковий округ Болехів. Метрика земельного прибутку села Лисовичі. – 20 липня 1820 – 1 травня 1873 рр.). – 282 арк.

86. – Справа 13. – (Податковий округ Болехів. Метрика земельного прибутку сіл Нінів Горішній і Нінів Долішній. – 7 червня 1820 – 4 серпня 1875 рр.). – 243 арк.

87. – Справа 14. – (Податковий округ Болехів. Метрика земельного прибутку села Поляниця. – 7 червня 1820 – 28 квітня 1875 рр.). – 167 арк.

88. – Справа 51. – (Податковий округ Дашава. Метрика земельного прибутку села Дашава. – 11 вересня 1820 – 31 січня 1850 рр.). – 143 арк.

89. – Справа 63. – (Податковий округ Долина. Метрика земельного прибутку села Княжолука і колонії Дебелівка. – 27 червня 1820 – 14 квітня 1884 рр.). – 186 арк.

90. – Справа 127. – (Податковий округ Калуш. Метрика земельного прибутку сіл Мостище і Копанки. – 1 квітня 1821 р.). – 227 арк.

91. – Справа 143. – (Податковий округ Креховичі. Метрика земельного прибутку села Креховичі. – 9 вересня 1820 – 10 лютого 1879 рр.). – 247 арк.

92. – Справа 159. – (Податковий округ Ляховичі Подорожні. Метрика земельного прибутку села Облазниця. – 20 серпня 1821 – 11 листопада 1879 рр.). – 56 арк.

93. – Справа 237. – (Податковий округ Станьків. Метрики земельного прибутку сіл Довге і Моршин. – 17 серпня 1820 – 21 лютого 1850 рр.). – 143 арк.

94. – Справа 241. – (Податковий округ Стрий. Метрика земельного прибутку села Грабовець Стрийський. – 20 липня 1820 – 28 лютого 1848 рр.). – 301 арк.

95. – Справа 242. – (Податковий округ Стрий. Метрика земельного прибутку села Дуліби. – 1820 – 1847 рр.). – 250 арк.

96. – Справа 250. – (Податковий округ Тужилів. Метрика земельного прибутку села Котятичі). – 20 травня 1820 – 5 січня 1821 рр. – 140 арк.

97. – Справа 260. – (Податковий округ Угерсько. Метрика земельного прибутку сіл Комарів, Старі Олексичі, Ярушичі й колоній Гельзендорф та Нові Олексичі. – 12 лютого 1820 – 20 грудня 1872 рр.). – 227 арк.

Опис XVIII. – Францисканська метрика міст і сіл Золочівського циркулу.

98. – Справа 20. – (Податковий округ Броди. Метрики земельного прибутку, індивідуальні аркуші, сумарії індивідуальних аркушів земельного

прибутку та ін. документи: села Корсів і присілків Кізя і Митниця. – 8 серпня 1820 – 22 квітня 1859 рр.). – 100 арк.

99. – Справа 43. – (Податковий округ Вижняни. Метрика земельного прибутку села Вижняни. – 20 липня 1820 – 1 серпня 1878 рр.). – 111 арк.

100. – Справа 56. – (Податковий округ Новий Витків. Метрики земельного прибутку сіл Сушно, Волька Сушнянська, присілка Забава та колоній Гайнріхсдорф і Щиглівка. – 15 липня 1820 – 15 вересня 1888 рр.). – 733 арк.

101. – Справа 65. – (Податковий округ Гологори. Метрика земельного прибутку містечка Гологори і передмістя Воля Гологірська. – 27 травня 1820 – 3 липня 1873 рр.). – 447 арк.

102. – Справа 82. – (Податковий округ села Великий Желехів. Метрика земельного прибутку села Ріпнів. – 30 листопада 1820 – 17 березня 1873 рр.). – 248 арк.

103. – Справа 130. – (Податковий округ Кам'янка Струмилова. Метрика земельного прибутку міста Кам'янка Струмилова та присілків Забуж і Кривулянка. – 16 червня 1820 – 12 серпня 1826 рр.). – 235 арк.

104. – Справа 132/1. – (Податковий округ Кам'янка Струмилова. Метрика земельного прибутку міста Добротвір. – 9 листопада 1819 – 22 квітня 1824 рр.). – 229 арк.

105. – Справа 133. – (Податковий округ Кам'янка Струмилова. Метрики земельного прибутку, індивідуальні аркуші, сумарії індивідуальних аркушів земельного прибутку та ін. документи: сіл Обидів, Лани, колонії Лапаївка та присілка Ягоня. – 27 серпня 1820 – 30 жовтня 1826 рр.). – 258 арк.

106. – Справа 191/ п. 3. – (Податковий округ Пеняки. Метрика земельного прибутку села Пеняки. – 11 січня 1820 – 25 березня 1825 рр.). – 339 арк.

107. – Справа 194. – (Податковий округ Пеняки. Метрики земельного прибутку, індивідуальні аркуші, сумарії індивідуальних аркушів земельного прибутку та ін. документи сіл Лютовище, Гутисько Лютовиське і Малинища. – 31 серпня 1820 – 25 березня 1827 рр.). – 90 арк.

108. – Справа 197/ п. 1. – (Податковий округ Підгірці. Метрика земельного прибутку села Підгірці. – 24 жовтня 1819 – 24 жовтня 1838 рр.). – 394 арк.

109. – Справа 245/1. – (Податковий округ Радехів. Метрика земельного прибутку містечка Холоїв. – 11 вересня 1820 – 15 серпня 1826 рр.). – 389 арк.

110. – Справа 269. – (Податковий округ Тетевтичі. Метрики земельного прибутку села Тетевчиці і німецької колонії Сабінівка. – 10 травня 1820 – 12 липня 1862 рр.). – 333 арк.

111. – Справа 287. – (Податковий округ Щуровичі. Метрика земельного прибутку села Лопатин. – 15 березня 1820 – 9 травня 1827 рр.). – 260 арк.

Опис XIX. – Францисканська метрика міст і сіл Жовківського циркулу. – 1819 – 1890 рр.

112. – Справа 5. – (Податковий округ Батятичі. Метрика земельного прибутку села Желдець і німецької колонії Теодоргоф. – 7 липня 1820 – 20 травня 1825 рр.). – 382 арк.

113. – Справа 15. – (Податковий округ . Метрика земельного прибутку села Боянець. – 24 серпня 1820 – 16 березня 1823 рр.). – 336 арк.

114. – Справа 59/ п. 1 – (Податковий округ Жовква. Метрика земельного прибутку міста Жовква). – 17 червня 1820 – 18 червня 1880 рр.). – 427 арк.

115. – Справа 61/2. – (Податковий округ Жовтанці. Метрика земельного прибутку села Жовтанці. – 29 травня 1820 – 20 серпня 1878 рр.). – 694 арк.

116. – Справа 65. – (Податковий округ Забір'я. Метрика земельного прибутку села Забір'я. – 21 травня 1821 рр.). – 88 арк.

117. – Справа 126 / п. 1. – (Податковий округ Мокротин. Метрика земельного прибутку села Мокротин і колонії Німецький Мокротин. – 16 вересня 1820 – 11 квітня 1823 рр.). – 322 арк.

118. – Справа 129 / п. 1. – (Податковий округ. Метрика земельного прибутку села Мервичі і колонії Візенберг. – 10 серпня 1820 – 14 квітня 1822 рр.). – 282 арк.

119. – Справа 131 / п.1. – (Податковий округ Мокротин. Метрика земельного прибутку села Смереків. – 10 вересня 1820 – 21 січня 1822 рр.). – 316 арк.

120. – Справа 156. – (Податковий округ Піддубці. Метрика земельного прибутку села Піддубці і присілка Михайлівка. – 1821 – 23 квітня 1846 рр.). – 78 арк.

II. 5. Фонд 134. – Матеріали про шляхетські маєтки на території Руського, Подільського, Волинського та інших воєводств. Колекція документів. 1562 – 1905 рр.

Опис 2. Колекція документів про державні і шляхетські маєтки.

121. – Справа 38. – (Відомості про кількість заснованих німецьких колоній на території Галичини. – 30 жовтня 1785 – 29 липня 1786 рр.). – 11 арк.

122. – Справа 474. – (Розпорядження, повідомлення, поземельні книги та інші документи про виділення земельних ділянок в селах Любачівської домінії на заснування німецьких колоній. Оригінали і копії. – Т. II. – 1785 – 1788 рр.). – 135 арк.

II. 6. Фонд 146. – Галицьке намісництво, м. Львів. 1772 – 1921 рр.

Опис 4. Діяльність Президії Галицького губернаторства і намісництва. 1772 – 1921 рр.

123. – Справа 154. – (Справа про затвердження привілеїв общинам євангельського віросповідання. – 18 квітня 1838 – 15 серпня 1840 рр.). – 132 арк.

124. – Справа 5127. – (Матеріали про нанесення матеріальної шкоди населенню Галичини під час військових дій 1914 – 1915 рр. Звіти, списки, листування. – 14 серпня 1915 – 28 лютого 1916 рр.). – 227 арк.

Опис 6. – Документи таємного діловодства президіального відділу Галицького губернаторства. 1806 – 1921 рр.

125. – Справа 594. – (Донесення, листування, звіти та інші документи таємного діловодства президіального відділу. – 4 – 15 березня 1846 р). – 125 арк.

Опис 18. – Фасії населених пунктів 17 округів Галичини. – 1789 р.

126. – Справа 1181. – (Відомості про прибутки від панщини та маєтковий стан власника з переліком населення села Бедриківці Заліщицького округу. – 1 травня 1785 – 10 серпня 1789 рр.). – 29 арк.

Опис 20. – Інвентарні описи церков, костелів і монастирів Галичини. 1669 – 1934 рр.

127. – Справа 1008. – (Інвентарний опис майна костелу в колонії Вайсенберг. – 29 червня 1837 – 14 березня 1910 рр.). – 65 арк.

128. – Справа 1878. – (Інвентарний опис майна костелу в колонії Фалькенберг. – 10 червня 1818 – 22 квітня 1901 рр.). – 51 арк.

129. – Справа 2282. – (Інвентарний опис майна костелу в колонії Феліцієнталь. – 30 квітня 1863 – 12 березня 1928 рр.). – 69 арк.

Опис 25. – Матеріали про реєстрацію товариств на теренах Галичини.

130. – Справа 520. – (Спілка ощадності і позичок в Маріягільфі. – 7 грудня 1900 – 10 січня 1914 рр.). – 8 арк.

131. – Справа 1983. – (Спілка ощадності і позичок в Августдорфі. – 22 листопада 1909 – 18 квітня 1911 рр.). – 3 арк.

132. – Справа 2017. – (Листи староства в м. Надвірній про затвердження і зміни статуту осередку товариства «Спілка ощадності і позичок» в Бредтгаймі. – 25 травня 1909 – 25 квітня 1914 рр.). – 21 арк.

133. – Справа 2590. – (Листи крайового суду у м. Кракові про затвердження і зміни статуту осередку товариства «Спілка ощадності і позичок» в Могилі. – 1 листопада 1909 – 4 серпня 1914 роки). – 10 арк.

134. – Справа 2628. – (Листи староства в м. Дрогобичі про впис до реєстру осередку «Театр і селянський хор в селі Малманнсталь». – 10 листопада 1909 р.). – 8 арк.

135. – Справа 3016. – (Спілка ощадності і позичок в Унтервальдені. – 13 лютого 1909 – 10 травня 1913 рр.). – 20 арк.

136. – Справа 3903. – (Спілка ощадності і позичок в Вайнбергені. – 28 квітня 1910 – 7 серпня 1912 рр.). – 12 арк.

137. – Справа 3954. – (Спілка ощадності і позичок в Гартфельді. – 9 липня – 25 липня 1910 р.). – 10 арк.

138. – Справа 5907. – (Статистичні звіти староств про товариства в Львові. – 19 травня 1911 – 1 лютого 1912 рр.). – 32 арк.

139. – Справа 7682. – (Спілка ощадності і позичок в Мікульсдорфі. – 7 лютого – 2 березня 1911 р.). – 15 арк.

140. – Справа 18258. – (Книга реєстрації товариств по повітах. – 1869 – 1914 рр. – Т. I). – 307 арк.

Опис 50. – Департамент II. Церковні справи. 1747 – 1921 рр.

141. – Справа 1351. – (Листування з Стрийським окружним управлінням про будівництво євангельської церкви (кірхи) в Стрию. – 16 жовтня 1860 – 1 січня 1868 рр.). – 13 арк.

142. – Справа 1352. – (Листування з Суперінтендентурою, Стрийським окружним управлінням про відкриття євангельської парохії в Стрию. – 31 вересня 1859 – 4 лютого 1868 рр.). – 93 арк.

143. – Справа 1360. – (Матеріали про майновий стан євангельської кірхи в Бандрові Сяноцького округу. – 1 листопада 1807 – 17 липня 1816 рр.). – 94 арк.

144. – Справа 1377. – (Листування з Міністерством віросповідань і освіти, фінансовою прокуратурою та інше про грошові витрати на утримання євангельського священика в колоніях Дорнфельд та Розенберг. – 12 вересня 1842 – 12 червня 1858 рр.). – 48 арк.

145. – Справа 1381. – (Листування з Державною бухгалтерією, Стрийським окружним управлінням та ін. про виплату платні священикам євангельського віросповідання. – Т. IV. – 31 жовтня 1841 – 13 грудня 1859 рр.). – 100 арк.

146. – Справа 1800. – (Листування з Міністерством внутрішніх справ, Міністерством релігійних культурів і ін. про затвердження статуту релігійної громади менонітів в селі Керниця Львівського округу. – 7 грудня 1893 – 18 грудня 1898 рр.). – 51 арк.

147. – Справа 1801. – (Листування з Міністерством внутрішніх справ, староствами та ін. про наявність релігійних громад менонітів на території Галичини та порядок ведення їх метричних книг. – 11 липня 1870 – 28 листопада 1890 рр.). – 153 арк.

**Опис 58. – Матеріали про діяльність товариств. 1857 – 1911 рр.
Окремі документи з 1916, 1919, 1920 рр.**

148. – Справа 144. – (Списки сільськогосподарських і лісних товариств на території Галичини. – 27 лютого 1892 – 1 березня 1894 рр.). – 40 арк.

149. – Справа 160. – (Повідомлення староств з місцевостей на літери «Б-Л» про наявність товариств на їхніх територіях. – 19 грудня 1901 – 21 липня 1902). – 139 арк.

150. – Справа 234. – (Прохання засновників товариств будівельних робітників «Вогнище» про затвердження статутів у містах Перемишлі і Станіславові. – 17 липня 1896 – 24 серпня 1897 рр.). – 36 арк.

Опис 66. – Організаційно-адміністративна діяльність народних, середніх і вищих учбових закладів Галичини. 1775 – 1920 рр.

151. – Справа 1892. – (Зведена таблиця про стан тривіальних євангельських шкіл в Станіславському окрузі на 1840 р. – 26 жовтня 1840 – 15 лютого 1841 р.). – 12 арк.

Опис 86. – Публічні документи і матеріали Галицького губернаторства і намісництва за період 1772 – 1875 рр.

152. – Справа 49. – (Листування з адміністрацією державних маєтків і солеварних бань, окружними управліннями про забезпечення поселенців житлом, призначення в ці місця лікаря, з додатком контракту і списків поселенців і протоколу розгляду. – 8 серпня 1784 р. – 21 грудня 1785 рр.). – 98 арк.

153. – Справа 75. – (Листування з окружними управліннями, адміністрацією державних маєтків про розгляд скарги поселенців Городоцької общини, про позбавлення їх прав користування пасовиськом, обмін земельними ділянками, призначення жалування поселенцю, що розводив ревень та інші питання. – 29 грудня 1788 – 16 червня – 1792 р.). – 73 арк.

154. – Справа 102. – (Листування з адміністрацією державних маєтків, центральними установами у Відні про надання позики поселенцям, розрахунки по заборгованості, оренду поселенцями нерухомого майна і у інших питаннях з додатком списку поселенців, отримання позики і зведеної таблиці засобів виділення їм позик. – 6 серпня 1794 – 27 липня 1805 рр.). – 104 арк.

155. – Справа 103. – (Донесення окружних управлінь про поселення в Галичині, які мали місце в 1803 – 1804 рр. з додатком підсумкових таблиць. – 26 вересня 1804 – 8 вересня 1806 рр.). – 135 арк.

156. – Справа 104. – (Донесення окружних управлінь про поселення, які мали місце в Галичині в 1805 р. з додатком зведених таблиць. – 13 листопада 1805 – 4 листопада 1806 рр.). – 85 арк.

157. – Справа 126. – (Листування з фінансовою прокуратурою у Львові, окружними управліннями про надання дозволу на переселення, урегулювання майнових справ, притягнення до відповідальності за порушення положення про переселення і інші питання з додатком списків переселенців. – 8 лютого 1808 – 23 серпня 1809 р.). – 84 арк.

II. 7. Фонд 178. – Крайова шкільна рада, м. Львів. 1867 – 1921 рр.

**Опис 2. Секція початкових шкіл та вчительських семінарій краю.
1797 – 1934 рр.**

158. – Справа 11. – (Справа про реорганізацію тривіальної школи в однокласну в Розенбургзі, про мову навчання та надання коштів на її утримання. – 27 листопада 1862 – 23 серпня 1908 рр.). – 121 арк.

159. – Справа 1700. – (Справа про реорганізацію початкової школи та асигнування коштів на її утримання в колонії Феліцієнталь. – 10 серпня 1857 – 29 липня 1910 р.). – 23 арк.

160. – Справа 1294. – (Справа про реорганізацію початкової школи та асигнування коштів на її утримання в колонії Маріягільф. – 13 листопада 1891 – 14 березня 1896 рр.). – 117 арк.

161. – Справа 2402. – (Звіти шкільних інспекторів про перевірку діяльності початкових шкіл і вчительських семінарій Галичини. – 13 січня – 10 серпня 1885 р.). – 117 арк.

162. – Справа 2648. – (Звіти про заснування та діяльність початкової школи в Биткові. – 23 вересня 1885 – 27 лютого 1920 рр.). – 83 арк.

163. – Справа 4922. – (Протоколи про перевірку діяльності початкових шкіл в шкільних округах на букви «Р» і «С» за 1910/1911 н. р. – 15 березня 1911 – 15 квітня 1914 рр.). – 188 арк.

164. – Справа 5400. – (Відомості про результати складання екзаменів учнями початкової школи з німецькою мовою викладання в м. Львові. – 1 серпня 1854 – 30 липня 1856 рр.). – 66 арк.

II. 8. Фонд 179. – Кураторія Львівського шкільного округу, м. Львів.

**Опис 1. Документи діяльності загального (президіального) відділу. –
1913 – 1939 рр.**

165. – Справа 494. – (Списки приватних єврейських та німецьких шкіл з зазначенням кількості вчителів та характеристики школи. – 25 жовтня 1923 – 1 березня 1924 рр.). – 98 арк.

166. – Справа 509. – (Статистичні дані про кількість населення на території Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств. – 31 грудня 1931 – 1 січня 1936 рр.). – 31 арк.

167. – Справа 514. – (Статистичні звіти шкільних інспекторів про національний склад населення для організації шкіл з відповідною мовою навчання в Надвірній, Стрию, Тернополі. – 1 жовтня 1938 – 13 січня 1939 рр.). – 133 арк.

Опис 2. Документи діяльності державних і приватних українських, польських, єврейських і німецьких початкових шкіл та шкіл для глухонімих, сліпих і розумововідсталих (I відділ). 1843 – 1939 рр.

168. – Справа 1. – (Справа про діяльність приватної німецької початкової школи в с. Августів, повіт Снятин. – 22 вересня 1932 – 10 вересня 1936 рр.). – 59 арк.

169. – Справа 5. – (Справа про введення польської мови навчання у початковій школі с. Айнзідель, повіт Львів. – 5 травня 1933 – 5 січня 1934 рр.). – 11 арк.

170. – Справа 300. – (Статистичні дані про діяльність приватної німецької початкової школи в с. Брошнів, повіт Долина. – 18 – 24 листопада 1933 р.). – 3 арк.

171. – Справа 1211. – (Справа про введення двомовного навчання у початковій школі в с. Заріччя, повіт Надвірна. – 30 вересня 1925 – 26 червня 1931 рр.). – 61 арк.

172. – Справа 2062. – (Справа про діяльність приватної німецької початкової школи в с. Могилі, повіт Тлумач. – 7 листопада 1932 – 18 серпня 1939 рр.). – 97 арк.

173. – Справа 2757. – (Справа про заснування початкової школи в селі Рафайлів та введення української мови навчання, повіт Надвірна. – 28 лютого 1925 – 17 березня 1938 рр.). – 94 арк.

174. – Справа 3219. – (Справа про надання приватній німецькій початковій школі в м. Стрию права державної школи. – 22 вересня 1927 – 25 жовтня 1930 рр.). – 79 арк.

175. – Справа 3324. – (Справа про введення української мови навчання в початковій школі села Татарів, повіт Надвірна. – 22 червня 1925 – 16 лютого 1933 рр.). – 48 арк.

176. – Справа 3914. – (Справа про введення двомовного навчання у початковій школі в с. Яремча. – 23 червня 1925 – 29 травня 1933 рр.). – 56 арк.

Опис 2 а. – Відділ початкових шкіл (документи з загальношкільних та особових питань). 1875 – 1943 рр.

177. – Справа 473. – (Звіти шкільних інспекторів про результати перевірки початкових шкіл Станіславського воєводства. – 14 липня 1937 – 17 травня 1938 рр.). – 76 арк.

178. – Справа 572. – (Донесення шкільних інспекторів і повітових шкільних рад про наявність і характер діяльності гуртків і товариств в початкових школах та протести батьків учнів шкіл міста Львова проти скасування гуртків і товариств релігійного характеру. – 30 квітня – 16 травня 1934 р.). – 96 арк.

179. – Справа 863. – (Списки початкових шкіл Станіславського воєводства з зазначенням кількості учнів та мови викладання за 1918 – 1922 рр. – 16 листопада 1918 – 21 листопада 1922 рр.). – 124 арк.

180. – Справа 688. – (Звіти шкільних повітових рад про кількість штрафів, стягнених з батьків учнів за несистематичне відвідування школи в місцевостях на букви «Л – Н». – 1 серпня 1926 – 10 вересня 1938 рр.). – 125 арк.

181. – Справа 884. – (Списки приватних початкових шкіл Дрогобицького повіту. – 28 вересня 1921 – 8 січня 1922 рр.). – 11 арк.

182. – Справа 903. – (Списки початкових шкіл Львівського шкільного округу, що не діяли в 1918 – 1923 рр. – 1 грудня 1923 – 18 листопада 1924 рр.). – 49 арк.

183. – Справа 938. – (Списки початкових шкіл Добромільського повіту та дані про кількість учнів, вчителів і інше. – 1 лютого 1929 – 1 жовтня 1931 рр.). – 61 арк.

184. – Справа. – 941. – (Списки початкових шкіл Калуського повіту та дані про кількість учнів, вчителів та інше. – 16 липня 1930– 15 січня 1931 рр.). – 37 арк.

185. – Справа 942. – (Списки початкових шкіл Коломийського повіту та дані про кількість учнів, вчителів та інше. – 7 листопада 1929 – 1 листопада 1931 рр.). – 41 арк.

186. – Справа 981 – (Списки початкових шкіл Львівського шкільного округу і статистичні дані про них. – 14 квітня – 25 квітня 1935 р.). – 98 арк.

187. – Справа 1001 – (Списки початкових шкіл Стрийського шкільного округу. Статистичні дані про кількість вчителів в них та ін. – 4 квітня 1938 р.). – 21 арк.

188. – Справа 1017. – (Списки початкових шкіл з німецькою мовою навчання із зазначенням кількості вчителів і учнів. – серпень 1939 р.). – 12 арк.

189. – Справа 1027. – (Статистичні відомості про початкові школи Львівського шкільного округу з зазначенням кількості новозаснованих шкіл та вчителів. – 15 листопада 1921 – 25 листопада 1922 рр.). – 162 арк.

190. – Справа 1029. – (Відомості повітових старост шкільних рад в містах Бжозова, Броди, Бучач про наявність початкових шкіл у 1918/ 1923 н. рр. з зазначенням кількості учнів, учителів та мови навчання. – 9 грудня 1922 – 25 січня 1923 рр.). – 92 арк.

191. – Справа 1053. – (Звіти про стан початкових шкіл Коломийського повіту на 1 грудня 1925 р. – 1925 – 1926 рр.). – 273 арк.

192. – Справа 1086. – (Звіти про стан початкових шкіл Надвірнянського повіту. – 26 листопада 1925 – 11 лютого 1926 рр.). – 18 арк.

193. – Справа 1109. – (Статистичні дані про стан початкових шкіл у повіті Коломия за 1929/1930 н. р.). – 130 арк.

194. – Справа 1141. – (Статистичні дані про діяльність початкових шкіл Дрогобицького повіту. – 25 травня – 19 жовтня 1932 р.). – 21 арк.

195. – Справа 1160. – (Статистичні дані про стан початкових шкіл у Кам'яно-Струмилівському, Коломийському і Надвірнянському повітах за 28 – 30 жовтня 1936 р.). – 26 арк.

196. – Справа 1208. – (Звітні дані повітових шкільних рад про кількість учнів в німецьких початкових школах в 1927/1928 н. р. – 23 вересня – 5 листопада 1927 р.). – 64 арк.

II. 9. Фонд 186. – Крайова земельно-податкова комісія, м. Львів 1869 – 1939 рр.

Опис 1. Подвірні і зведені описи земельних маєтків населених пунктів 7 округів Галичини. 1821 – 1937 рр.

197. – Справа 658. – (Картотека і журнал землевласників з зазначенням місця проживання, категорії земельних ділянок, їх кількості та суми прибутків села Псари Бережанського округу. – 1883 р.) – 332 арк.

198. – Справа 798. – (Плани земельних ділянок села Ферлієва з колонією Йосифів. Польові ескізи. – 1846 р.). – 38 арк.

199. – Справа 3040. – (Журнали обліку земельних ділянок, зайнятих будівлями, алфавітний покажчик їх власників і опис меж села Шешори. – 30 серпня 1825 – 10 жовтня 1860 рр.). – 327 арк.

200. – Справа 3737. – (Журнал обліку земельних ділянок, зайнятих будівлями, алфавітний покажчик і опис меж села Сигнівка. – 8 червня 1848 – 27 березня 1850 рр.). – 106 арк.

201. – Справа 3758. – (Подвірний і зведений описи земельного майна села Сокільники. – 1882 – 1883 рр.). – 391 арк.

202. – Справа 3856. – (Журнал обліку земельних ділянок, зайнятих будівлями, алфавітний покажчик їх власників містечка Щирець і присілків Загородки і Розенберг. – 1850 – 15 січня 1851 р.). – 55 арк.

203. – Справа 4725. – (Подвірний і зведенений описи земельного майна села Дубляни і колонії Кранцберг. – 1882 р.). – 290 арк.

204. – Справа 6625. – (Подвірний і зведенений описи земельного майна села Копанки Стрийського округу. – 6 травня 1880 – 15 червня 1883 р.). – 64 арк.

205. – Справа 7040. – (Журнал обліку земельних ділянок, зайнятих будівлями з зазначенням їх власників та опис меж села Руда і присілка Кохавина Стрийського округу. – 1 жовтня 1847 – 27 березня 1851 рр.). – 174 арк.

206. – Справа 7084. – (Алфавітний покажчик власників земельних ділянок села Сівка і поселення Угартсталь. – 1878 р.). – 50 арк.

207. – Справа 7223. – (Журнал обліку земельних ділянок із зазначенням їх власників села Томашівці. – 31 серпня 1880 р.). – 180 арк.

208. – Справа 7225. – (Журнал обліку земельних ділянок із зазначенням їх власників та суми прибутків села Томашівці Стрийського циркулу. – 12 січня – 24 серпня 1848 р.). – 77 арк.

209. – Справа 8953. – (Журнал обліку земельних ділянок села Стратин Бережанського округу. – 9 травня 14 серпня 1846 р.). – 21 арк.

210. – Справа 9078. – (Журнал обліку земельних ділянок із зазначенням їх розмірів та суми прибутків села Воля Добростанська Львівського округу. – 25 листопада 1849 р.). – 76 арк.

211. – Справа 9083. – (Журнал обліку земельних ділянок із зазначенням їх власників та суми прибутків села Вроців Львівського округу. – 1849 – 15 травня 1850 р.). – 70 арк.

212. – Справа 9352. – (Журнал обліку земельних ділянок із зазначенням їх власників села Сморже. – 30 грудня 1851 – 8 квітня 1852 рр.). – 65 арк.

П. 10. Фонд 205. – Прокуратура апеляційного суду, м. Львів. – 1919–1939 рр.

Опис 1. Оперативні зведення слідчого відділу воєводського управління державної поліції у Львові.

213. – Справа 478. – (Оперативні донесення про політичне становище слідчого відділу воєводського управління державної поліції у Львові за IV квартал 1936 р. – 1 жовтня – 31 грудня 1936 р.). – 180 арк.

214. – Справа 493. – (Оперативні донесення слідчого відділу воєводського управління державної поліції у Львові про політичне становище за 30 липня – 30 вересня 1938 р.). – 220 арк.

215. – Справа 494. – (Оперативні донесення про політичне становище слідчого відділу воєводського управління державної поліції у Львові за жовтень 1938 р. – 3 – 27 жовтня 1938 р.). – 119 арк.

216. – Справа 497 – (Бюлетні Тернопільського воєводського управління про політичне становище за липень – листопад 1938 р.; – 4 липня – 22 листопада 1938 р.). – 56 арк.

217. – Справа 499. – (Щоденні оперативні донесення слідчого відділу воєводського управління державної поліції у Львові про політичне становище за березень – квітень 1939 р.; – 3 березня – 28 квітня 1939 р.). – 283 арк.

218. – Справа 500. – (Щоденні оперативні донесення слідчого відділу воєводського управління державної поліції у Львові про політичне становище за 29 квітня – червень 1939 р.; – 29 квітня – 30 червня 1939 р.). – 264 арк.

219. – Справа 1120. – (Донесення прокурорів окружних судів про арешти та порушення кримінальних справ проти осіб німецької національності, звинувачених у злочинах політичного характеру. – 23 червня – 7 вересня 1939 р.). – 60 арк.

II. 11. Фонд 302. – Крайове господарське товариство «Сільський господар», м. Львів. 1898 – 1944 рр.

Опис 1. Матеріали організаційної діяльності Централі крайового товариства.

220. – Справа 483. – (Списки пасічників в місцевостях на літери «Б – С» з зазначенням кількості отриманого цукру. – 1943 р.). – 149 арк.

II. 12. Фонд 348. – Товариство «Просвіта» м. Львів. 1886 – 1939 рр.

Опис 1. Головна управа. Довідкові матеріали про організаційну діяльність. – 1891 – 1939 рр.

221. – Справа 197. – (Обіжник Головної управи товариства у зв'язку з набором учнів до господарської школи в с. Миловання. – 15 червня 1933 р.). – 1 арк.

222. – Справа 797. – (Головна книга реєстрації членів товариства. – 27 грудня 1938 – 8 серпня 1939 рр.). – 268 арк.

223. – Справа 3737. – (Звіти, протоколи, списки листування про діяльність читальні «Просвіти» села Мельна. – 12 грудня 1912 – 27 березня 1938 рр.). – 24 арк.

224. – Справа 5124. – (Листування з філіалом товариства у м. Снятин щодо проведення зборів, сплати членських внесків та інших питань. – 1 січня 1927 – 8 грудня 1933 рр.). – 298 арк.

225. – Справа 6876. – (Реферат Мартина Мар'яна «25 років діяльності читальні «Просвіти» на Левандівці». – 25 березня 1935 р.). – 20 арк.

II. 13. Фонд 427. – Правління євангельської церковної громади, м. Львів. 1778 – 1940 рр.

Опис 1. Матеріали євангельської консисторії: діяльність парафій і функціонування церковних шкіл. 1678 – 1939 рр.

226. – Справа 9. – (Справа про призначення пасторів і відомості про нарахування їм утримання. – 30 червня 1782 – 5 листопада 1783 рр.). – 6 арк.

227. – Справа 18. – (Відомості про діяльність євангельської громади Львова за 12 червня 1786 – 21 квітня 1789 рр.). – 42 арк.

228. – Справа 27. – (Протоколи обстеження стану євангельських шкіл та кірх за 1788 р. – 23 червня – 27 серпня 1788 р.). – 9 арк.

229. – Справа 41. – (Заяви приватних осіб з проською про надання їм місця учителя в євангельських школах. – 22 червня 1790 – 6 липня 1825 рр.). – 78 арк.

230. – Справа 43. – (Копії свідоцтв народження, шлюбів і смерті в колоніях Гартфельд, Куттенберг і села Родатичі. – 10 жовтня 1790 – 5 вересня 1937 рр.). – 56 арк.

231. – Справа 240. – (Справа про організацію євангельської громади в селі Добрянниця і призначення службовців. – 11 березня 1819 – 26 березня 1893 р.). – 27 арк.

232. – Справа 767. – (Відомості про діяльність євангельської громади Стрия. – 16 листопада 1854 – 18 вересня 1899 рр.). – 28 арк.

233. – Справа 823. – (Відомості про діяльність євангельської громади Станиславова. – 10 листопада 1854 – 16 грудня 1909 рр.). – 67 арк.

234. – Справа 856. – (Відомості про діяльність євангелістських шкіл. – 23 серпня 1860 – 4 вересня 1903 рр.). – 37 арк.

235. – Справа 1132. – (Відомості про діяльність євангельської школи в колонії Бредтгайм. – 4 травня 1881 – 31 грудня 1894 р.). – 137 арк.

236. – Справа 1200. – (Списки членів євангельського товариства «Спілка Густав Адольф». – 10 травня 1886 – 15 липня 1907 рр.). – 35 арк.

237. – Справа 1305. – (Відомості про діяльність євангельського товариства «Спілка Густав Адольф». – 1908 р.). – 60 арк.

238. – Справа 1364. – (Копії свідоцтв народження жителів сіл Сопошин, Ставчани та інших. – 22 грудня 1912 – 10 лютого 1932 рр.). – 8 арк.

Опис 2. Документи про діяльність церкви і школи.

239. – Справа 22. – (Списки та анкетні дані євангеліцьких священиків та вчителів євангельських шкіл. – 4 лютого 1836 – 5 березня 1837 рр.). – 76 арк.

240. – Справа 42. – (Справа про збір пожертвувань на користь фонду «Спілки Густав Адольф». – 21 лютого – 29 грудня 1888 р.). – 51 арк.

Опис 3. Матеріали про діяльність євангельських громад Галичини. 1717 – 1939 рр.

- 241.** – Справа 6. – (Звітні відомості про стан євангельських громад. – 18 квітня 1787 – 29 квітня 1803 рр.). – 21 арк.
- 242.** – Справа 12. – (Матеріали про діяльність євангельської парафії в Коломиї. – 31 жовтня 1795 – 28 грудня 1903 рр.). – 43 арк.
- 243.** – Справа 30. – (Звітні відомості про кількість жителів у німецьких колоніях Галичини, наявність шкіл, чисельність вчителів і учнів з вказівкою прізвищ і анкетних даних. – 4 січня 1810 – 24 жовтня 1814 рр.). – 34 арк.
- 244.** – Справа 31. – Матеріали про діяльність євангельської громади у Бродах. – 7 вересня 1810 – 15 червня 1887 рр.). – 40 арк.
- 245.** – Справа 39. – (Звітні відомості про стан євангельських парафій. – 23 жовтня 1815 – 25 жовтня 1825 рр.). – 26 арк.
- 246.** – Справа 41. – (Списки вчителів та учнів євангельських шкіл у Галичині з зазначенням анкетних та інших даних. – 24 жовтня 1820 – 7 травня 1825 рр.). – 33 арк.
- 247.** – Справа 43. – (Матеріали про діяльність євангельської громади у колонії Гартфельд. – 28 листопада 1812 – 29 грудня 1838 рр.). – 29 арк.
- 248.** – Справа 71. – (Списки осіб різних віросповідань, які вступили у шлюб. – 1840 – 1849 рр.). – 69 арк.
- 249.** – Справа 75. – (Матеріали про діяльність євангельської громади у колонії Броніславівка. – 1841 – 1896 рр.). – 55 арк.
- 250.** – Справа 128. – (Статистичні відомості про кількість померлих осіб євангельського віросповідання. – 1 березня – 31 грудня 1856 р.). – 36 арк.
- 251.** – Справа 130. – (Списки осіб євангельського віросповідання. – 12 січня 1858 – 5 липня 1860 рр.). – 34 арк.
- 252.** – Справа 138. – (Списки осіб євангельського віросповідання. – 30 грудня 1860 – 12 липня 1861 рр.). – 36 арк.
- 253.** – Справа 150. – (Списки осіб євангельського віросповідання. – 17 квітня 1863 – 31 грудня 1867 р.). – 52 арк.
- 254.** – Справа 160. – (Акти обстеження євангельських шкіл на території Галичини. – 1865 р.). – 9 арк.

255. – Справа 212. – (Матеріали про діяльність євангельської громади у колонії Гельзендорф. – 1880 – 1910 рр.). – 57 арк.

256. – Справа 263. – (Звіт про діяльність євангельського церковного хору в Львові. – 1909 р.) – 10 арк.

Опис 4. Розпорядження, протоколи засідань та матеріали про діяльність громади. 1784 – 1911 рр.

257. – Справа 1. – (Звіти, донесення, листування та інші документи євангельської громади у м. Бібрка. – 1847 – 1910 рр.). – 84 арк.

258. – Справа 16. – (Журнал реєстрації кореспонденції парафіяльного правління в с. Йосифів. Списки парафіян. – 1810 – 1857 рр.). – 156 арк.

II. 14. Фонд 453. – Колекція документів про продаж королівських і церковних маєтків. 1685, 1726 – 1886 рр.

Опис 1. Матеріали про державні, церковні і монастирські маєтки.

259. – Справа 62. – (Справа про перехід у власність держави маєтку в селі Дмитрів. – 25 липня 1786 – 28 лютого 1787 р.). – 46 арк.

260. – Справа 125. – (Справа про продаж державних маєтків у селах Радруж і Смолин Любачівського повіту Белзького воєводства Добрському Петру. – Т. 1. – 29 жовтня 1818 – 17 жовтня 1819 рр.). – 56 арк.

261. – Справа 844. – (Історична довідка про державний маєток у місті Болехів. – 3 березня – 30 березня 1851 р.). – 55 арк.

262. – Справа 847. – (Історична довідка про державний маєток у місті Бібрка. – 25 квітня – 28 квітня -1831 р.). – 17 арк.

263. – Справа 1090. – (Справа про продаж державних маєтків у селах Зимна Вода та Рудному поблизу Львова Чацькому Т. – Т. II. – 8 червня 1826 – 12 липня 1847 рр.). – 89 арк.

264. – Справа 1133. – (Інвентарний опис маєтку релігійного фонду в селі Кимир. – 25 січня 1796 – 16 січня 1797 р.). – 25 арк.

265. – Справа 1296. – (Інвентарний опис державних маєтків у селах Мокротин, Майдан та ін. – Т. I. – 20 березня – 16 травня 1825 р.). – 28 арк.

266. – Справа 1300. – (Інвентарний опис державних маєтків у селах Мокротин, Майдан та ін. – Т. V. – 13 серпня 1833 р.). – 38 арк.

267. – Справа 1496. – (Історична довідка про державний маєток у Самборі. 3 жовтня 1835 – 16 серпня 1837 рр.). – 72 арк.

268. – Справа 1722. – (Інвентарний опис німецької колонії Вайсенберг. – Т. IV. – 9 квітня 1788 – 30 листопада 1792 р.). – 60 арк.

269. – Справа 1798. – (Інвентарний опис маєтків у селах Янів, Залісся та ін. – Т. II. – 31 серпня 1831 – 20 серпня 1832 р.). – 58 арк.

270. – Справа 1802. – (Інвентарний опис маєтків у селах Янів, Залісся та ін. – Т. VI. – 22 квітня 1789 – 30 липня 1832 р.). – 43 арк.

271. – Справа 1807. – (Інвентарний опис маєтків у селах Янів, Залісся та ін. – Т. XI. – 30 серпня – 30 жовтня 1836 р.). – 47 арк.

II. 15. Фонд 618. – Римо-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1361 – 1946 рр.

272. – Справа 1519. – (Метрична книга села Велдіж, повіт Стрий. – 1847 – 1849 рр.). – 45 арк.

273. – Справа 1527. – (Метрична книга міста Войнилів, повіт Стрий. – 1851 – 1856 рр.). – 45 арк.

274. – Справа 2433. – (Метрична книга костелу міста Лопатин, повіт Золочів. – 1868 – 1889 рр.). – 293 арк.

II. 16. Фонд 863. – Спілка німців – християн Галичини.

Опис 1. Матеріали про заснування осередків та листування (1918 – 1923 рр).

275. – Справа 2. – (Листування з німецьким аграрним банком в Празі, німецькою шкільною спілкою у Відні і членами спілки про переказ грошей, організації повітових осередків спілки, пересилання навчальних посібників школам, газет та ін. – 3 серпня 1919 – 21 листопада 1921 рр.). – 168 арк.

276. – Справа 3. – (Листування з дирекцією поліції в Львові, німецькими спілками і іншими про діяльність спілок, заснування повітових осередків, навчання німецької молоді, пересилання шкільного унаочнення та ін. – 28 серпня 1922 – 7 березня 1923 рр.). – 363 арк.

277. – Справа 4. – (Листування з Спілкою, бібліотеками і іншими з питань діяльності повітових осередків, сплати членських внесків, пересилання книг, списки та автобіографії членів спілки. – 20 березня 1921 – 17 квітня 1923 р.). – 299 арк.

278. – Справа 5. – (Листування з шкільними спілками німецьких школярів і студентів у Відні, дирекцією поліції в Львові і повітовими осередками спілки про діяльність спілок, скликання зборів повітовими групами, перекази грошей для шкільних потреб та ін. – 4 серпня 1921 – 26 січня 1923 рр.). – 218 арк.

279. – Справа 6. – (Листування з повітовими групами спілки і членами спілки про діяльність осередків, шкільну освіту дітей, пересилання грошей та ін. – 28 березня – 16 квітня 1923 р.). – 58 арк.

280. – Справа 10. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Бургталою. – 14 лютого – 29 березня – 1923 р.). – 5 арк.

281. – Справа 12. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Вайсенбергзі Городоцького повіту. – 15 липня 1912 – 12 грудня 1922 рр.). – 13 арк.

282. – Справа 17. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Шьонталі Городоцького повіту. – 25 квітня 1908 – 6 березня 1923 рр.). – 9 арк.

283. – Справа 18. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Болехові Долинського повіту. – 20 серпня 3 січня 1923 р.). – 4 арк.

284. – Справа 20. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Енгельсбергзі Долинського повіту. – 1922 р.). – 5 арк.

285. – Справа 22. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Макові Добромільського повіту. – 19 травня – 28 вересня 1922 р.). – 10 арк.

286. – Справа 25. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Йосифсбергзі Дрогобицького повіту. – 12 липня 1911 – 1 березня – 1923 рр.). – 6 арк.

287. – Справа 26. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Кьонігсау Дрогобицького повіту. – 28 серпня 1922 р.). – 2 арк.

288. – Справа 27. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Угартбергзі Дрогобицького повіту. – 31 липня 1922 р.). – 3 арк.

289. – Справа 28. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Йосифові Дрогобицького повіту. – 24 липня 1914 – 17 березня 1923 рр.). – 19 арк.

290. – Справа 30. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Махлинцю Жидачівського повіту. – 15 червня 1922 – 12 березня 1923 р.). – 23 арк.

291. – Справа 31. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Візенбергзі Жовківського повіту. – 22 жовтня 1908 – 8 лютого 1923 р.). – 13 арк.

292. – Справа 32. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Корнелівці Жидачівського повіту. – 29 вересня 1922 – 3 квітня 1923 рр.). – 21 арк.

293. – Справа 34. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Ангелівці Золочівського повіту. – 2 серпня – 9 листопада 1922 р.). – 4 арк.

294. – Справа 36. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Ляндестрой Калуського повіту. – 1922 р.). – 5 арк.

295. – Справа 37. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Угартсталі Калуського повіту. – 16 липня 1922 – 25 лютого 1923 рр.). – 11 арк.

296. – Справа 40. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Маріягільфі Коломийського повіту. – 14 грудня 1922 – 12 березня 1923 рр.). – 19 арк.

297. – Справа 43. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Айнзіделі Львівського повіту. – 16 грудня 1908 – 15 грудня 1922 рр.). – 7 арк.

298. – Справа 44. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Дорнфельді Львівського повіту. – 27 липня – 3 грудня 1922 р.). – 9 арк.

299. – Справа 46. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Левандівці Львівського повіту. – 17 січня 1912 – 21 лютого 1923 р.). – 16 арк.

300. – Справа 47. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Лінденфельді Львівського повіту. – 1922 – 1923 рр.). – 8 арк.

301. – Справа 48. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Новому Хоросно Львівського повіту. – 1922 – 1923 рр.). – 12 арк.

302. – Справа 49. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Розенбергзі Львівського повіту. – 1922 – 1923 рр.). – 11 арк.

303. – Справа 50. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Фалькенштайні Львівського повіту. – 1922 р.). – 7 арк.

304. – Справа 63. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Станіні Радеківського повіту. – 20 травня 1914 – 10 березня 1923 рр.). – 10 арк.

305. – Справа 64. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Розенгеку Коломийського повіту. – 8 грудня 1923 – 10 січня 1923 рр.). – 4 арк.

306. – Справа 67. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Кранцбергзі Самбірського повіту. – 18 серпня 1908 – 28 вересня 1922 р.). – 8 арк.

307. – Справа 72. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Гельзендорфі Стрийського повіту. – 8 січня 1909 – 8 жовтня 1922 рр.). – 6 арк.

308. – Справа 73. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Грабівцю Стрийського повіту. – 8 січня 1909 – 28 січня 1923 рр.). – 7 арк.

309. – Справа 74. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Стрию. – 3 серп. 1922 – 6 березня 1923 рр.). – 7 арк.

310. – Справа 75. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Конопківці Тернопільського повіту. – 11 листопада 1922 – 7 березня 1923 рр.). – 9 арк.

311. – Справа 77. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Бердікау Дрогобицького повіту. – 1 серп. 1922 – 8 березня 1923 рр.). – 8 арк.

312. – Справа 79. – (Справа про реєстрацію філії німецького релігійного товариства «Спілка німців-християн Галичини» в Шумлау Яворівського повіту. – 29 липня 1922 – 15 червня 1923 рр.). – 10 арк.

Опис 2. Матеріали про діяльність «Спілки німців-християн Галичини», м. Львів (1907 – 1923 рр.).

313. – Справа 1. – (Статут спілки німців-християн Галичини). – 1907 р. – 8 арк.

314. – Справа 2. – (Повідомлення намісництва і староств про дозвіл на діяльність місцевих осередків СНХГ в німецьких колоніях. – 13 грудня 1907 – 22 серпня 1911 рр.). – 36 арк.

315. – Справа 3. – (Списки членів СНХГ. – 1907 – 1922 рр.). – 5 арк.

316. – Справа 9. – (Звіт скликання XVI з'їзду спілки і списки учасників з'їзду. – 20 лютого – 14 травня 1923 рр.). – 64 арк.

317. – Справа 14. – (Коротка характеристика німецьких колоній в Галичині, складена референтами спілки. – 12 січня 1917 – 3 квітня 1923 рр.). – 96 арк.

318. – Справа 17. – (Списки учнів німецьких шкіл, звіти референтів СНХГ про діяльність шкіл, листування з особами про представлення кандидатур на посади вчителів та ін. питання. – 24 листопада 1922 – 31 серпня 1923 рр.). – 69 арк.

319. – Справа 18. – (Облікові картки і списки членів СНХГ. – 15 вересня 1922 – 6 квітня 1923 рр.). – 75 арк.

320. – Справа 19. – (Матеріали скликання XVI з'їзду членів СНХГ у Львові). – 15 серпня – 7 жовтня 1922 р. – 39 арк.

321. – Справа 21. – (Матеріали про діяльність відділу у справах німецьких шкіл в Галичині (плани, списки, діаграми, листування, статут та інше). – 16 червня 1912 – 26 квітня 1923 рр.). – 78 арк.

II. 17. Фонд 869. – Контного Петра, доктора філософії, публіциста, дослідника Карпат.

Опис 1. Матеріали про стан тваринництва на Гуцульщині.

322. – Справа 137. – (Люстрації сіл Снятинського староства. Виписки з актових книг. Копії. – 1628 – 1765 рр.). – 19 арк.

III. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України. Відділ рукописів (ЛНБ НАНУ. ВР.):

III. 1. Фонд 141. – Олександра Чоловського (1865 – 1944), історика-краєзнавця. Збірка маєткових та генеалогічних матеріалів до історії Галичини і сусідніх земель. XVI – XIX ст.

Опис 1. Рукописи до історії міст і сіл Галичини.

323. – Справа 718/III. – (Опис державних маєтків на Городоччині, Яворівщині, Янівщині Львівського і Жовківського циркулів. – 1832 р.). – 84 арк.

324. – Справа 952/III. – (Економічний інвентар маєтків м. Яричева з околицями. – 1827 р.). – 40 арк.

325. – Справа 1128/III. – (Господарський інвентар маєтків м. Сасова з навколишніми селами. – 1843 р.). – 102 арк.

326. – Справа 1180/III. – (Інвентар містечка Топорів Золочівського циркулу з селами. – 1806 р.). – 36 арк.

327. – Справа 1719/III. – (Статистично-господарські описи 15-ти галицьких кадастрових оцінних округів. Долина – Болехів. – 1858 – 1867 рр.). – 36 арк.

328. – Справа 2095/III. – (Інвентар ґрунтових повинностей села Грабовець Богородчанської домінії. – 1833 р.). – 12 арк.

329. – Справа 2098/III. (Інвентар ґрунтових повинностей села Космач Богородчанської домінії. – 1833 р.). – 16 арк.

III. 2. Фонд 144. – Антонія Шнайдера (1825 – 1880). Збірка документів до історії міст і сіл Галичини і Буковини (XVII – XIX ст.).

Опис 1. Показчик топонімічних об'єктів Галичини.

330. – Справа 2 (2). – (Загальний алфавітний показчик місцевостей і топонімічних назв Галичини на літеру «Г». Б. д.). Львів. – 130 арк.

331. – Справа 2 (4). – (Загальний алфавітний показчик місцевостей і топонімічних назв Галичини на літеру «К» (Кабарівці – Краків). Б. д.). Львів. – 182 арк.

332. – Справа 2 (5). – (Загальний алфавітний показчик місцевостей і топонімічних назв Галичини на літеру «К». Краківець – Кропивна. Б. д.). Львів. – 132 арк.

333. – Справа 3 (1). – (Загальний алфавітний показчик місцевостей і топонімічних назв Галичини на літеру «Л» із виписками з літературних джерел. Б. д. Львів). – 189 арк.

334. – Справа 3 (3). – (Загальний алфавітний показчик місцевостей і топонімічних назв Галичини на літеру «Н» із виписками з літературних джерел. Б. д. Львів). – 95 арк.

335. – Справа 3 (4). – (Загальний алфавітний показчик місцевостей і топонімічних назв Галичини на літеру «О» із виписками з літературних джерел. Б. д. XIX ст.). – 83 арк.

336. – Справа 3 (6). – (Загальний алфавітний показчик місцевостей Галичини на літеру «П». Б. д. Львів). – 188 арк.

337. – Справа 3 (7). – (Загальний алфавітний показчик місцевостей і топонімічних назв Галичини на літеру «З» із виписками з літературних джерел. Б. д. Львів). – 182 арк.

338. – Справа 4 (1). – (Загальний алфавітний показчик місцевостей і топонімічних назв Галичини на літеру «Р». Б. д. Львів). – 160 арк.

339. – Справа 4 (4). – (Загальний алфавітний показчик місцевостей і топонімічних назв Галичини на літеру «Т». Б. д. Львів). – 158 арк.

340. – Справа 4 (6). – (Загальний алфавітний покажчик місцевостей і топонімічних назв Галичини на літеру «В». Б. д. Львів). – 158 арк.

Опис 3. Матеріали галицької геральдики і сфрагістики.

341. – Справа 19 (1). – (Матеріали галицької геральдики і сфрагістики по містах на літери «Ва» – «Ві»: Вадовіце, Варенч, Васючин, Велічка, Вісніч. ХІХ ст.). – 79 арк.

342. – Справа 19 (2). – (Матеріали галицької геральдики і сфрагістики по містах на літери «Во» – «Ви»: Войніч, Вибранівка, Виспа, Витків і ін. ХІХ ст.). – 76 арк.

IV. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. Ів. Франка. Відділ рукописів (НБ ЛНУ. ВР.):

IV. 1. 343. – Справа 1576/Ш. – (Перепис населення Львівського воєводства 1 квітня 1938 р.). – 125 арк.

V. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО):

V. 1. Фонд 2. – Станіславське воєводське управління. 1921-1939 рр.

Опис 1. Відділ громадської безпеки і громадсько-політичний.

344. – Справа 63. – (Місячні звіти воєводського управління про діяльність політичних партій, професійних спілок і страйковий рух на території воєводства за період 23 червня 1922 – 3 червня 1923 рр.). – 59 арк.

345. – Справа 146. – (Місячні звіти Станіславського воєводського управління державної поліції про діяльність політичних партій, професійних спілок і страйковий рух на території воєводства за період з 13 лютого – 19 травня 1923 рр.). – 64 арк.

346. – Справа 147. – (Місячні звіти інформаційного відділу Станіславського воєводства про діяльність політичних партій, профспілок і

страйковий рух в Станіславському воєводстві за травень – грудень 1923 р. – 4 червня 1923 – 29 січня 1924 рр.). – 174 арк.

347. – Справа 201. – (Місячні звіти повітових староств про діяльність політичних партій, професійних спілок і страйковий рух на території повітів Станіславського воєводства за II півріччя 1924 року. – 28 липня 1924 – 14 січня 1925 рр.). – 386 арк.

348. – Справа 261. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку на території повітів Станіславського воєводства за червень – липень 1925 р. – 15 червня – 14 серпня 1925 р.). – 212 арк.

349. – Справа 425. – (Повідомлення повітових староств і воєводського управління поліції про діяльність української соціалістичної партії, української соціал-радикальної партії та інших організацій і товариств на території воєводства. – 24 квітня – 13 грудня 1926 р.). – 325 арк.

350. – Справа 431. – (Донесення повітових староств і воєводського управління поліції про збори проведеними різними громадськими організаціями і товариствами з питання економічного становища в повітах. – 14 січня – 24 квітня 1926 р. – 229 Арк.

351. – Справа 635. – (Листування з повітовими староствами про діяльність німецьких організацій на території Станіславського воєводства. – 30 травня – 27 червня 1928 р.). – 28 арк.

352. – Справа 831. – (Місячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну обстановку в воєводстві за березень 1932 року. – 9 – 19 квітня 1932 р.). – 36 арк.

353. – Справа 834. – (Місячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну обстановку в воєводстві за червень 1932 року. – 9 – 19 липня 1932 р.). – 35 арк.

354. – Справа 835. – (Місячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну обстановку в воєводстві за серпень 1932 р. – 9 – 19 серпня 1932 р.). – 27 арк.

355. – Справа 838. – (Місячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну обстановку в воєводстві за жовтень 1932 р. – 8–19 листопада 1932 р.). – 47 арк.

356. – Справа 839. – (Місячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну обстановку в воєводстві за листопад 1932 р. – 9 – 19 грудня 1932 р.). – 37 арк.

357. – Справа 840. – (Місячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну обстановку в воєводстві за грудень 1932 р. – 9 – 19 січня 1933 р.). – 37 арк.

358. – Справа 843. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах за березень 1932 р. – 3 – 14 квітня 1932 р.). – 190 арк.

359. – Справа 844. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах за квітень 1932 р. – 4 – 13 травня 1932 р.). – 194 арк.

360. – Справа 845. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах за травень 1932 р. – 3 – 14 червня 1932 р.). – 219 арк.

361. – Справа 961. – (Місячні звіти староств про політичну обстановку в Станіславському воєводстві за вересень 1933 р. – 25 вересня – 9 жовтня 1933 р.). – 256 арк.

362. – Справа 1001. – (Листування з повітовими староствами про діяльність українських і інших релігійних товариств на території Станіславського воєводства. – 4 січня – 5 грудня 1933 р.). – 186 арк.

363. – Справа 1042. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за січень 1934 р. – 3 – 16 лютого 1934 р.). – 280 арк.

364. – Справа 1043. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за лютий 1934 р. – 3 – 5 березня 1934 р.). – 160 арк.

365. – Справа 1044. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за березень 1934 р. – 3 – 6 квітня 1934 р.). – 199 арк.

366. – Справа 1045. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за квітень 1934 р. – 4 – 5 травня 1934 р.). – 168 арк.

367. – Справа 1046. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за травень 1934 р. – 2 – 6 червня 1934 р.). – 176 арк.

368. – Справа 1047. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за червень 1934 р. – 3 – 4 липня 1934 р.). – 168 арк.

369. – Справа 1048. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за липень 1934 р. – 3 – 9 липня 1934 р.). – 168 арк.

370. – Справа 1050. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за вересень 1934 р. – 3 – 5 жовтня 1934 р.). – 186 арк.

371. – Справа 1051. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за жовтень 1934 р. – 2 – 14 листопада 1934 р.). – 175 арк.

372. – Справа 1052. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за листопад 1934 р. – 2 – 5 грудня 1934 р.). – 182 арк.

373. – Справа 1053. – (Політична і економічна монографія Долинського повіту Станіславського воєводства. – 1934 р.). – 60 арк.

374. – Справа 1054. – (Політична і економічна монографія Калуського повіту Станіславського воєводства. – 1934 р.). – 92 арк.

375. – Справа 1084. – (Листування Міністерства внутрішніх справ з повітовими староствами про агітаційну роботу німців серед німецьких колоністів, які проживають на території Станіславського воєводства. – 24 січня – 15 серпня 1934 р.). – 38 арк.

376. – Справа 1318. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за квітень 1935 р. – 9 – 28 травня 1935 р.). – 430 арк.

377. – Справа 1321. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за червень 1935 р. – 22 червня – 10 липня 1935 р.). – 254 арк.

378. – Справа 1322. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за липень 1935 р. – 3 – 10 серпня 1935 р.). – 225 арк.

379. – Справа 1325. – (Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах Станіславського воєводства за жовтень і листопад 1935 року. – 5 листопада – 7 грудня 1935 р.). – 392 арк.

380. – Справа 1374. – (Листування Міністерства Внутрішніх справ з повітовими староствами про діяльність німецької організації «Спілка німців-католиків») на території Польщі і воєводства. – 7 січня 1935 – 7 січня 1936 рр.). – 32 арк.

381. – Справа 1392. – (Інформація повітових староств про діяльність осіб німецької національності, які проживають на території воєводства. – 31 березня – 2 грудня 1936 р.). – 102 арк.

382. – Справа 1514. – (Листування Міністерства внутрішніх справ з повітовими староствами про діяльність німецьких товариств на території Станіславського воєводства. – 15 січня – 22 грудня 1937 р.). – 140 арк.

383. – Справа 1564 – (Листування з Міністерством внутрішніх справ з повітовими староствами про діяльність на території воєводства німецько-фашистських організацій «Німецька Народна Спілка» і «Молодіжна німецька партія» і інших. – 21 лютого – 24 листопада 1938 р.). – 187 арк.

384. – Справа 1819 – (Короткі монографії повітів Станіславського воєводства. – 8 – 23 січня 1935 року). – 74 арк.

385. – Справа 2096 – (Листування зі Стрийським, Снятинським і Коломийським повітовими староствами про затвердження бюджетів

евангельських релігійних громад на 1938 і 1939 рр. – 13 листопада 1937 – 6 липня 1938 рр.). – 39 арк.

386. – Справа 2124. – (Політичні монографії повітів Станіславського воєводства за 1938 р. – 1 червня – 3 жовтня 1938 р.). – 144 арк.

387. – Справа 2134. – (Політична і економічна монографія Коломийського повіту Станіславського воєводства. – Січень 1936 р.). – 71 арк.

Опис 2. Загальний відділ. 1921 – 1939 рр.

388. – Справа 834. – (Списки промислових підприємств по повітах Станіславського воєводства. – Без дати). – 73 арк.

Опис 3. Відділ суспільно-політичний. Підвідділ безпеки і громадського порядку. – Справи організацій, спілок і товариств.

389. – Справа 42. – (Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту та реєстрацію первинного осередку «Малопольського сільськогосподарського товариства» в селі Кобаки. – 18 липня – 28 вересня 1938 р.). – 54 арк.

390. – Справа 429. – (Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту та реєстрацію первинного осередку «Малопольського сільськогосподарського товариства» в селі Рожнів. – 22 липня – 23 вересня 1930 р.). – 53 арк.

391. – Справа 430. – (Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту та реєстрацію первинного осередку «Малопольського сільськогосподарського товариства» в селі Рибне. – 22 липня – 28 вересня 1930 р.). – 53 арк.

392. – Справа 431. – (Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту та реєстрацію первинного осередку «Малопольського сільськогосподарського товариства» в селі Горішній Ясенів. – 22 липня – 28 серпня 1930 р.). – 52 арк.

393. – Справа 448. – (Листування з Снятинським повітовим староством про затвердження статуту та реєстрацію первинних осередків «Малопольського сільськогосподарського товариства» в селах Снятинського повіту. – 30 квітня – 14 серпня 1930 р.). – 116 арк.

394. – Справа 515. – (Листування з Долинським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрацію товариства добровільної пожежної охорони в с. Людвиківка. – 28 травня – 7 червня 1935 р.). – 18 арк.

395. – Справа 519. – (Листування з Долинським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрацію товариства добровільної пожежної охорони в с. Пьохерсдорф. – 31 липня – 7 серпня 1930 рр.). – 9 арк.

396. – Справа 795. – (Листування зі Стрийським повітовим староством про затвердження Статуту і реєстрацію товариства «Добровільної пожежної охорони» в Бригідау. – 12 червня – 24 липня 1935 р.). – 18 арк.

397. – Справа 978. – (Картки обліку відділень польської католицької спілки молоді в повітах Станіславського воєводства. – 25 листопада 1929 – 22 березня 1937 рр.). – 182 арк.

398. – Справа 982. – (Листування з повітовими староствами про затвердження статутів і реєстрацію музично-драматичних гуртків в містах і селах повітів Станіславського воєводства. – 22 березня 1922 – 18 квітня 1930 рр.). – 234 арк.

399. – Справа 983. – (Картки обліку польських драматичних гуртків у містах і селах повітів Станіславського воєводства. – 5 квітня 1932 – 26 лютого 1937 рр.) – 38 арк.

400. – Справа 986. – (Листування з повітовими староствами про затвердження статутів та реєстрацію польських мисливських товариств у повітах Станіславського воєводства. – 6 березня 1922 – 31 грудня 1930 рр.). – 360 арк.

401. – Справа 996. – (Листування з Долинським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрацію товариства «Оркестр працівників

деревообробного заводу фірми «Глезінгер» в с. Брошнів». – 5 лютого – 25 червня 1930 р.). – 29 арк.

402. – Справа 1082. – (Листування з повітовими староствами про затвердження статутів і реєстрацію німецького товариства «Спілки німців-католиків» і читалень «Німецьких бібліотек» в повітах Станіславського воєводства. – 1 травня 1923 – 10 січня 1938 рр.). – 318 Арк.

403. – Справа 1083. – (Листування з Долинським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрацію німецького релігійного товариства «Сторожовий замок» у Болахові Долинського повіту. – 4 лютого 1931 – 9 травня 1939 рр.). – 4 арк.

404. – Справа 1084. – (Листування з Львівським, Сілезьким воєводськими управліннями і повітовими староствами про затвердження статутів і реєстрацію «Спілки німецьких католиків», «Об'єднання німецьких спілок» і інших німецьких організацій. – 6 січня 1931 – 7 липня 1938 рр.). – 81 арк.

405. – Справа 1085. – (Листування з Стрийським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрацію осередку товариства «Спілки німецьких католиків» в с. Климець. – 31 жовтня – 16 листопада 1932 р.). – 13 арк.

406. – Справа 1086. – (Листування з Тлумацьким повітовим староством про затвердження Статуту і реєстрацію читальні в Мікульсдорфі поблизу Отинії. – 14 березня – 9 грудня 1938 рр.). – 17 арк.

407. – Справа 1087. – (Листування з Коломийським повітовим староством про затвердження Статуту і реєстрацію товариства «Спілки німецьких католиків» в м. Коломії. – 4 червня 1934 – 9 червня 1938 рр.). – 89 арк.

408. – Справа 1088. – (Картки обліку німецьких фашистських молодіжних організацій «Німецької молодіжної партії» в повітах воєводства. – 23 листопада 1935 – 16 червня 1937 рр.). – 11 арк.

409. – Справа 1089. – (Картки обліку німецьких кредитних товариств Калуського, Надвірнянського і Снятинського повітів. – Без дати). – 8 арк.

Опис 4. Відділ праці, опіки, соціального забезпечення і охорони здоров'я.

410. – Справа 111. – (Відомості повітових староств про наявність непрацездатних по старості і інвалідності у повітах воєводства. – 1 серпня 1930 р.). – 90 арк.

411. – Справа 137. – (Список дитячих притулків на території Станіславського воєводства. – 22 липня 1930 – 8 березня 1931 рр.). – 41 арк.

Опис 7. Відділ самоуправління. 1921 – 1939 рр.

412. – Справа 894. – (Розпорядження Міністерства Внутрішніх Справ про поділ Калуського повіту на гміни, проекти бюджетів гмін на 1933, 1934 рр., відомості про кількісний і національний склад населення. Карта Калуського повіту. – 1934 р.). – 50 арк.

Опис 9. Відділ землеробства і земельних реформ. 1921-1939 рр.

413. – Справа 3. – (Звіти повітових староств про кількість худоби в повітах Станіславського воєводства за 1920 р. – 10 серпня 1921 – 9 травня 1922 року). – 80 арк.

414. – Справа 5. – (Звіти повітових староств про чисельність службовців земельних відділів в староствах, іменні списки службовців. – 15 грудня 1921 – 21 березня 1922 р). – 31 арк.

415. – Справа 10. – (Місячні звіти повітових староств про стан сільського господарства у повітах воєводства. – 22 січня 1922 – 19 березня 1923 рр.). – 261 арк.

416. – Справа 14. – (Зведення повітових староств про наявність рибальських господарств в повітах воєводства. – 14 серпня 1922 – 7 лютого 1923 рр.) – 45 арк.

417. – Справа 18. – (Зведення повітових староств про кількість садів і городів в повітах воєводства. – 14 лютого – 18 серпня 1922 р.). – 33 арк.

418. – Справа 21. – (Листування з повітовими староствами про шкоди, завдані стихійними лихами сільському господарству. – 22 серпня – 30 жовтня 1922 р.). – 26 арк.

419. – Справа 36. – (Відомості повітових староств про шкоди, завдані повеннями, градом та іншими стихійними лихами сільському господарству, і листування стосовно цього. – 8 березня 1924 – 1 січня 1925 р.). – 171 арк.

420. – Справа 39. – (Статистичні відомості повітових староств про кількість посівних площ в повітах Станіславського воєводства. – 12 листопада 1924 – 30 серпня 1925 рр.). – 172 арк.

421. – Справа 41. – (Статистичні відомості повітових староств про шкоди, завдані сільському господарству градом в 1924 році. – 16 травня 1924 – 21 вересня 1925 р.). – 83 арк.

422. – Справа 42. – (Листування з повітовими староствами і іншими закладами про проведення посівної кампанії в 1925 році. – 10 листопада 1924 – 9 липня 1925 рр.). – 150 арк.

423. – Справа 50. – (Статистичні відомості повітових староств про наявність великої рогатої худоби в повітах. – 26 березня – 11 липня 1925 р.). – 35 арк.

424. – Справа 54. – (Статистичні відомості відділу землеробства і ветеринарії про шкоди, завдані сільському господарству в результаті паводків, градобою і інших стихійних лих. – 1 жовтня 1925 – 1 лютого 1930 рр.). – 23 арк.

425. – Справа 56. – (Листування з повітовими староствами про стан риболовецьких господарств в повітах. – 4 травня 1925 – 11 грудня 1929 рр.). – 327 арк.

426. – Справа 64. – (Статистичні відомості повітових староств про шкоди, завдані градом сільському господарству у 1926 – 1929 рр. – 12 червня 1926 – 9 липня 1930 рр.). – 172 арк.

427. – Справа 75. – (Повідомлення повітових староств про кількість пасік в повітах. – 8 серпня – 2 грудня 1927 р.). – 42 арк.

428. – Справа 79. – (Зведення повітових староств про шкоди, завдані стихійними лихами сільському господарству у 1927 і 1928 рр. – 28 січня 1927 – 13 жовтня 1928 рр.). – 171 арк.

429. – Справа 106. – (Зведені статистичні звіти повітових староств про збір зернових і бобових культур, овочів і трав по селах повітів Станіславського воєводства за 1928 р. – 30 листопада 1928 – 24 лютого 1929 рр.). – 102 арк.

430. – Справа 113. – (Список німецьких кооперативно-позичкових кас Львівського, Краківського, Станіславського і Тернопільського воєводств з зазначенням кількості членів. – 1928 р.). – 9 арк.

431. – Справа 114. – (Список власників млинів у повітах Станіславського воєводства. – 1928 р.). – 4 арк.

432. – Справа 123. – (Місячні звіти крайових сільськогосподарських товариств про діяльність в повітах Станіславського воєводства за 1929 р. – 13 травня 1929 – 26 вересня 1930 р.). – 246 арк.

433. – Справа 126. – (Зведені статистичні звіти повітових староств про збір зернових і бобових культур, овочів і трав у селах повітів Станіславського воєводства за 1929 р. – 5 листопада – 11 грудня 1929 р.). – 128 арк.

434. – Справа 127. – (Статистичні звіти повітових староств про кількість домашньої худоби в селах Станіславського воєводства станом на 30 червня 1929 р. – 10 жовтня 1929 р.). – 110 арк.

435. – Справа 181. – (Звіти повітових ветеринарних лікарів про поголів'я і захворювання сільськогосподарських тварин в повітах за 1926 р. – 14 травня 1926 – 18 березня 1928 рр.). – 351 арк.

436. – Справа 189. – (Звіти повітових ветеринарних лікарів про поголів'я і захворювання сільськогосподарських тварин в повітах за 1927 р. – 24 січня – 11 квітня 1928 рр.). – 212 арк.

437. – Справа 241. – (Списки молочарень і їх власників в повітах Станіславського воєводства. – 24 березня 1928 – 11 травня 1931 рр.). – 222 арк.

438. – Справа 271. – (Відомості про кількість робочої сили, тракторів і інших машин в сільських господарствах у повітах воєводства. – 27 червня – 27 листопада 1931 р.). – 29 арк.

439. – Справа 278. – (Статистичні зведення повітових староств про кількість домашньої худоби в повітах Станіславського воєводства на 30 червня – 10 грудня 1930 р.). – 161 арк.

440. – Справа 282. – (Статистичні відомості повітових староств про наявність великої рогатої худоби в повітах. – 15 вересня – 12 листопада 1930 р.). – 39 арк.

441. – Справа 308. – (Статистичні відомості «Інституту східних земель» про кількість сільських господарств, орної площі лугів, пасовищ і лісів в повітах Станіславського воєводства на 31 грудня 1931 р. – 1931 р.). – 45 арк.

442. – Справа 338. – (Донесення повітових староств Станіславського воєводства про захворювання свиней чумою і про хід боротьби з нею. – 19 жовтня 1930 – 5 березня 1932 рр.). – 273 арк.

443. – Справа 477. – (Списки сільськогосподарських організацій в повітах воєводства з зазначенням їх членів. – 18 січня 1932 – грудень 1933 рр.). – 101 арк.

444. – Справа 508. – (Списки сільськогосподарських організацій Станіславського воєводства з зазначенням кількості їх членів. – 30 січня – 22 лютого 1933 р.). – 28 арк.

445. – Справа 514. – (Зведені статистичні дані повітових староств про кількість посівних площ, збір зернових, технічних і бобових культур, овочів і трав у повітах воєводства за 1932 р. – 9 жовтня 1931 – 15 листопада 1932 рр.). – 60 арк.

446. – Справа 545. – (Статистичні дані повітових староств про чисельність лісничих, зайятих в приватних лісах з зазначенням їх національності і освіти. – 23 – 27 березня 1933 р.). – 125 арк.

447. – Справа 678. – (Відомості повітових староств про шкоди, завдані сільському господарству під час засухи. – 5 липня – 2 вересня 1937 р.). – 233 арк.

448. – Справа 775. – (Відомості повітових староств про наявність молочарень і випуск ними продукції станом на 31 грудня 1936 р. – 20 січня 1936 – 15 листопада 1937 рр.). – 77 арк.

449. – Справа 786. – (Статистичні звіти повітових відділів самоуправління про наявність худоби в повітах станом на 30 червня 1934 р. – 1 серпня – 16 вересня 1934 р.). – 107 арк.

450. – Справа 986. – (Листування з Рогатинським повітовим староством про викуп землі поміщика Генріха Ландаца з приводу незаконної парцеляції землі без дозволу на це староства.–29 січня 1938 – 28 серпня 1939 рр.). – 181 арк.

Опис 11. Відділ віровизнань.

451. – Справа 3. – (Листування з Львівською римо-католицькою консисторією про відкриття парафії в с. Вигода Долинського повіту. – 9 листопада 1921 – 30 серпня 1924 рр.). – 224 арк.

452. – Справа 15. – (Відомості євангельських громад про кількість общин і населення в них євангельського віросповідання в селах Станіславського воєводства. – 3 січня 1922 – 16 лютого 1923 рр.). – 63 арк.

453. – Справа 16. – (Статистичні відомості релігійного відділу про кількість парафій та священників в Станіславському воєводстві. – 25 жовтня 1922 р.). – 102 арк.

454. – Справа 24. – (Відомості відділу релігійних культів про кількість населення греко-католицького і євангельського віросповідання в селах воєводства. – 19 лютого 1922 – 13 січня 1924 рр.). – 79 арк.

Опис 14. Таємна канцелярія.

455. – Справа 60. – (Іменні списки поміщиків Станіславського воєводства. – 18 серпня – 21 вересня 1933 р.). – 24 арк.

456. – Справа 76. – (Списки власників великих маєтків в Станіславському воєводстві. – 12 червня – 25 жовтня 1935 р.). – 44 арк.

V. 2. Фонд 6. – Станіславське повітове староство.

Опис 2. Матеріали статистики.

457. – Справа 397а. – (Розпорядження Міністерства внутрішніх справ про проведення другого перепису населення і списки окружних комісарів перепису населення 1931 р. – 21 жовтня – 7 грудня 1931 р. – Т. 2; останній). – 328 арк.

V. 3. Фонд 8. – Коломийське повітове староство. 1918 – 1939 рр.

Опис 1. Діяльність громадських організацій і політичних партій.

458. – Справа 466. – (Списки організацій і спілок, які діяли на території повіту. – 24 червня 1934 – 12 серпня 1935 рр.). – 84 арк.

459. – Справа 529. – (Інформація осередків «Товариства сприяння розбудові початкових шкіл» про проведені збори та зміну в складі правління осередку м. Коломия. – 5 лютого 1934 – 15 березня 1938 рр.). – 11 арк.

460. – Справа 537. – (Листування з органами поліції про проведені збори різних товариств на території повіту. – 13 грудня 1935 – 13 січня 1937 рр.). – 143 арк.

461. – Справа 579. – (Відомості гмінних управ про кількість читалень і клубів в селах Коломийського повіту. – 17 серпня 1936 – 5 грудня 1938 рр.). – 43 арк.

462. – Справа 659. – (Іменні списки жителів Коломийського повіту. – 12 квітня 1938 – 5 квітня 1939 рр.). – 150 арк.

463. – Справа 673. – (Списки організацій, товариств, що діяли на території Коломийського повіту. – 9 січня – 3 вересня 1939 р.). – 41 арк.

Опис 2. Звіти. Листування. Протоколи. Особові справи.

464. – Справа 18. – (Відомості постерунків поліції про наявність позичково-кооперативних кас в Коломийському повіті. – 4 червня – 25 липня 1936 р.). – 33 арк.

V. 4. Фонд 9. – Снятинське повітове староство, м. Снятин Станіславського воєводства. 1920 – 1939 рр.

Опис 1. Поточна діловодна документація староства.

465. – Справа 68. – (Документи перевірок діяльності гмінних управ повіту. Протоколи, інформації, плани. – 5 грудня 1932 – 30 січня 1934 рр.). – 51 арк.

466. – Справа 78. – (Статут, обліковий аркуш, інформації про зміни у складі правління німецького товариства «Спілка читачів Августдорф» в Августово (Августдорф). – 30 квітня 1934 – 28 жовтня 1937 рр.). – 21 арк.

V. 5. Фонд 16. – Снятинське повітове староство м. Снятин Галицького намісництва. – 1893 – 1917 рр.

Опис 1. Діяльність староства (1893 – 1917 рр.).

467. – Справа 6. – (Циркулярні розпорядження Міністерства внутрішніх справ про нагляд за соціал-демократичним рухом в Австро-Угорській монархії. – 19 січня – 28 липня 1917 р.). – 12 Арк.

V. 6. Фонд 23. – Станіславський повітовий відділ самоуправління.

Опис 1. Протоколи засідань та акти ревізії фінансової діяльності гмінних управ. 1919 – 1939 рр.

468. – Справа 232. – (Відомості гмінних управ про наявність у селах пасік і вуликів. – 9 вересня – 30 грудня 1933 р.). – 241 арк.

469. – Справа 393. – (Статистичні відомості гмінних управ про кількість і національний склад населення, площу орної землі, лісів, луків, пасовищ, господарств і поголів'я худоби в селах повіту. – 18 червня 1935 – 6 квітня 1937 рр.). – 35 арк.

470. – Справа 394. – (Статистичні відомості гмінних управ 1935 р. про кількість і національний склад населення, площу орної землі, лісів, луків, пасовищ, господарств і поголів'я худоби в селах повіту. – 1935 р.). – 72 арк.

V. 7. Фонд 26. – Богородчанське повітове староство, м. Богородчани. 1918 – 1932 рр.

Опис 2. Циркуляри, листування, списки.

471. – Справа 150. – (Відомості гмінних управ про кількість населення в гмінах з зазначенням його національної приналежності. – 3 січня – 9 серпня 1924 р.). – 43 арк.

472. – Справа 161. – (Листування з гмінною управою в Жураках про видачу дозволу Фрідеріку Реху на переобладнання млина в с. Жураки Богородчанського повіту. План і технічний опис майна. – 14 травня 1924 – 17 червня 1927 рр.). – 52 арк.

473. – Справа 230. – (Відомості гмінних управ про стан бджільництва в гмінах Богородчанського повіту. – 13 серпня – 4 жовтня 1927 р.). – 57 арк.

474. – Справа 278. – (Листування з Станіславським інспекторатом праці 45 округу про затвердження плану побудови млина власником Вільгельмом Шмідтом в Богородчанах; план і технічний опис млина. – 9 червня 1928 – 25 жовтня 1929 рр.). – 41 арк.

V. 8. Фонд 27. – Станіславське міське управління. Адміністративний відділ. Підвідділ обліку руху населення.

Опис 1. Справи постійного збереження.

475. – Справа 784. – (Списки жителів вул. Цьоклера. – серпень 1939 р.). – 46 арк.

V. 9. Фонд 38. – Станіславське повітове земельне управління. – 1919–1939 рр.

Опис 1. Справи постійного збереження

476. – Справа 335. – (Заяви селян села Мікульсдорф про видачу дозволу на право придбання земельних наділів і затвердження договорів купівлі і продажу. – 14 серпня 1926 – 31 січня 1927 рр.). – 4 арк.

V. 10. Фонд 40. – Снятинське повітове староство. 1919–1939 рр.

Опис 1. Справи постійного збереження.

477. – Справа 176. – (Заява селян с. Августдорф Снятинського повіту про закріплення за ними куплених земельних ділянок. – 4 квітня 1924 – 2 червня 1927 рр.). – 89 арк.

478. – Справа 204. – (Заяви селян села Новоселиці Снятинського повіту про закріплення за ними куплених земельних ділянок. – 28 травня 1924 – 2 серпня 1927 рр.). – 98 арк.

V. 11. Фонд 41. – Станіславський окружний сільськогосподарський інспекторат Львівської земельної палати. 1933–1939 рр.

Опис 1. Справи постійного збереження.

479. – Справа 19. – (Листування з Бібрським відділом самоуправління про розвиток свинарства; іменні списки свинарів. – 16 жовтня – 12 грудня 1935 р.). – 61 арк.

480. – Справа 20. – (Листування Львівської земельної палати з повітовими самоуправліннями про роботу повітових комітетів в справах молоді. – 19 листопада – 3 серпня 1939 р.). – 55 арк.

481. – Справа 22. (Іменні списки учасників курсів з сільського господарства в повітах Станіславського воєводства. – 9 грудня 1935 – 10 лютого 1939 рр.). – 60 арк.

482. – Справа 29. – (Річні звіти гуртків з сільського господарства в селах Станіславського воєводства за 1935 – 1936 рр. – 16 квітня – 26 жовтня 1936 року). – 38 арк.

483. – Справа 50. – (Листування зі Станіславським воєводським управлінням і повітовими відділами самоуправлінь про надання допомоги

посівними матеріалами постраждалим від стихійного лиха. – 24 травня 1936 – 19 травня 1938 рр.). – 66 арк.

484. – Справа 57. – (Економічний нарис Долинського повіту. – 12 квітня 1936 р.). – 17 арк.

485. – Справа 96. – (Листування з Міністерством землеробства Львівської фінансової палати і повітових відділів самоуправління про розвиток свинарства на території Станіславського воєводства. – 20 лютого 1937 – 27 травня 1939 рр.). – 287 арк.

486. – Справа 123. – (Місячні звіти крайових сільськогосподарських товариств про діяльність в повітах Станіславського воєводства за 1929 рік. – 13 травня 1929 – 26 вересня 1930 рр.). – 246 арк.

487. – Справа 169. – (

488. – Справа 187. – (Економічний нарис Надвірнянського повіту; звіт повітового агронома про діяльність земельного референта Надвірнянського повіту за 1938 р. – 4 – 20 січня 1939 р.). – 17 арк.

489. – Справа 194. – (Статистичні відомості 1939 р. про кількість сільськогосподарських організацій в селах Станіславського воєводства. – 1939 р.). – 52 арк.

V. 13. Фонд 43. – Станіславське окружне земельне управління; Станіслав. 1928 – 1933 рр.

Опис 1. Водомеліоративний відділ.

490. – Справа 22. – (Договори заключені між Станіславським окружним земельним управлінням і інспектором-землеміром про проведення робіт з об'єднання земельних ділянок в селах Станіславського повіту. – 22 грудня 1928 – 10 квітня 1931 рр.). – 64 арк.

491. – Справа 43. – (Журнал обліку депозитних сум за 1929 р.). – 10 арк.

492. – Справа 431. – (Заповнені анкети на власників піддослідних сільських господарств Коломийського повіту і місячні звіти інструкторів, які спостерігали за цими господарствами. – 1 вересня – 30 жовтня 1932 р.). – 117 арк.

493. – Справа 599. – (Листування з Долинським повітовим староством про видачу дозволу Івану Келлеру на експлуатацію водяного млина в селі Воля Задеревецька Долинського повіту. – 15 – 19 травня 1933 р.). – 5 арк.

V. 14. Фонд 56. – Богородчанська секція будівельної експозитури по відновленню поселень. 1919 – 1922 рр.

Опис 1. Справи постійного збереження.

494. – Справа 9. – (Відомості гмінних управ Богородчанського повіту про кількість розорених шкіл і костелів в повіті в часі Першої світової війни. – 2–29 листопада 1920 р.). – 64 арк.

495. – Справа 10. – (Відомості Богородчанської будівельної експозитури про кількість розорених будинків на території повіту в часі Першої світової війни. (без дат). – 57 арк.

V. 15. Фонд 62. – Начальник Снятинського уїзду (повіту). – 1916 – лютий 1917 рр.; Комісар Снятинського уїзду. Березень 1917 – липень 1917 рр.

Опис 1. Поточна документація.

496. – Справа 119. – (Акт передачі в володіння Міністерства землеробства земель 37 господарств з Августдорфу, власники яких втекли до Австрії. – 17 жовтня 1916 – 16 січня 1917 рр.). – 34 арк.

497. – Справа 121. – (Описи рухомого і нерухомого майна, списки домівок, фабрик і заводів, покинутих власниками, що втекли вглиб Австрії. – 16 вересня – 31 грудня 1916 р.). – 281 арк.

498. – Справа 124. – (Списки населення Снятинського уїзду (повіту), яке потребує матеріальної допомоги. – 26 листопада 1916 – 8 липня 1917 рр.). – 47 арк.

499. – Справа 140. – (Постанови про товариства, про відкриття народних шкіл, відомості про вчителів цих шкіл. – 3 січня – 7 квітня 1917 рр.). – 124 арк.

500. – Справа. – 180. – (Скарги жителів уїзду про завдану їм матеріальну шкоду солдатами окупаційної армії. – 21 лютого – 30 червня 1917 р.). – 381 арк.

501. – Справа 183. – (Списки платників податків по гмінах уїзду. – 10 – 27 лютого 1917 р.). – 267 арк.

V. 16. Фонд 68. – Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіславів. 1921 – 1939 рр.

Опис 2. Слідче управління.

502. – Справа 145. – (Місячні звіти повітових управлінь поліції про діяльність політичних партій і організацій, про страйки робітників на підприємствах повітів Станіславського воєводства. – 29 травня – 2 вересня 1931 р.). – 366 арк.

503. – Справа 189. – (Щоденні рапорти слідчого управління про діяльність політичних партій, про страйки робітників на промислових підприємствах і головні події на території Станіславського воєводства за 5 січня – 16 травня 1933 р.). – 182 арк.

504. – Справа 416. – (Донесення і інформації повітових управлінь державної поліції про діяльність німецьких партій і організацій в повітах Станіславського воєводства. – 12 січня 1937 – 14 січня 1938 рр.). – 155 арк.

V. 17. Фонд 78. – Снятинське повітове управління державної поліції. 1920 – 1938 рр.

Опис 1. Справи постійного збереження.

505. – Справа 107. – (Відомості про наявність німецьких товариств і організацій на території повіту). – 14 арк.

506. – Справа 169. – (Щоденні рапорти Снятинського повітового управління державної поліції про надзвичайні події на території повіту. – 2 січня – 31 грудня 1938 р.). – 241 арк.

V. 18. Фонд 262. – Станіславський інспекторат праці 45 округу. 1923 – 1939 рр.

Опис 1. Справи постійного збереження.

507. – Справа 530. – (Акти обстеження млина Вільгельма Шмідта в селі Богородчани Станіславського повіту. – 17 липня 1928 – 3 квітня 1928 рр.). – 9 арк.

508. – Справа 534. – (План і технічний опис лісопильного заводу і млина Адама Якуба в селі Росільній; листування про стан техніки безпеки на заводі і млині. – 4 листопада – 29 лютого 1937 рр.). – 44 арк.

509. – Справа 541. – (Листування з Коломийським повітовим староством про використання робітників в позаробочий час, про стан техніки безпеки і санітарії в млині Конрада Бауманка в м. Коломій). – 19 квітня 1928 – 9 січня 1939 рр.). – 25 арк.

510. – Справа 554. – (Листування з Надвірнянським повітовим староством про видачу дозволу Якубу Радке на відкриття млина в селі Сідлиська Надвірнянського повіту). – 26 квітня 1928 – 10 квітня 1933 рр.). – 7 арк.

511. – Справа 810. – (Акти остеження млина Веніаміна Ферстера в села Назірна Коломийського повіту.). – 25 – 30 червня 1933 р.). – 4 арк.

512. – Справа 879. – (Акти обстеження млина Людвіга Бургера в Видинові. – 5 грудня 1934 – 16 жовтня 1935 рр.). – 9 арк.

V. 19. Фонд 270. – Станіславська повітова шкільна рада.

Опис 1. Справи постійного збереження.

513. – Справа 144. – (Анкетні відомості про дитячі будинки і дитячі площадки на території Станіславського повіту за 1921 – 1934 рр. – 6 грудня 1921 – 28 травня 1935 рр.). – 113 арк.

V. 20. Фонд 287. – Станіславська приватна німецька (євангельська) початкова школа. 1905–1939 рр.

Опис 1. Шкільна документація. 1905–1939 рр.

514. – Справа 43. – (Класний журнал II класу за 1919/1920 навчальний рік. – 14 лютого – 13 липня 1920 р.). – 28 арк.

515. – Справа 170. – (Класний журнал VII класу. – 22 грудня 1938 – 21 червня 1939 рр.). – 6 арк.

V. 21. Фонд 289. – Станіславська приватна німецька гімназія.

Опис 1. Шкільна документація. (Протоколи екзаменів на атестат зрілості, журнали оцінок і видачі свідоцтв успішності). 1918 – 1939 рр.

516. – Справа 1. – (Журнал оцінок учнів 1 – 3 класів за 1918/1919 навчальний рік. – 30 червня 1919 р.). – 68 арк.

517. – Справа 36. – (Атестати зрілості за 1938/1939 навчальний рік. – 9–13 червня 1939 р.). – 10 арк.

518. – Справа 37. – (1938/1939 навчальний рік. Журнал оцінок 1–4 класів. – 22 грудня 1938 – 21 червня 1939 рр.). – 63 арк.

V. 22. Фонд 568. – Калуське повітове староство Галицького намісництва. 1916 – 1921 рр.

Опис 1. Поточна документація староства.

519. – Справа 11. – (Списки евакуйованих родин за 1916 р.; – 1916 р.). – 10 арк.

520. – Справа 36. – (Листування з гмінними управами про постачання продуктів підвищеного попиту з додатком списків. – 4 травня 1916 – 7 серпня 1917 рр.). – 67 арк.

521. – Справа 45. – (Листування з намісництвом у м. Львові, гмінними управами про збір позики та податків для військових потреб з додатком списків. – 4 липня 1917 – 20 липня 1921 рр.). – 198 арк.

V. 23. Фонд 594. – Коломийський римо-католицький деканат Львівського єпископства. 1769 – 1938 рр.

Опис 1. Поточна документація деканату.

522. – Справа 28. – (Відомості успішності учнів парафіяльних шкіл за 1827/1828 н. р. – липень 1828 р.). – 20 арк.

523. – Справа 84. – (Інвентарний опис майна парафії Маріягільф 1861р. – 25 липня 1861 р.). – 30 арк.

V. 24. Фонд Р. 37. – Коломийське окружне староство.

Опис 1. Справи постійного збереження.

524. – Справа 13. – (Статистичні звіти про наявність населення за національними групами в селах Коломийського округу. – березень 1943 р.). – 43 арк.

V. 25. Фонд Р. 318. – Станіславське обласне інвентаризаційне бюро, м. Станіслав.

Опис 1. Оціночні акти комунального домоволодіння міста Станіславова і домоволодіння села Космач Яблунівського району.

525. – Справа 359. – (Оціночні акти домоволодіння Шаперта Йосифа Альренсовича по вул. Космач-Горішне № 120 в с. Космач Яблунівського району. – 27 квітня 1941 р.). – 4 арк.

VI. Державний архів Львівської області (ДАЛО):

VI. 6. Фонд 1. – Львівське воєводське управління.

Опис 10. Сільськогосподарський відділ. Підвідділ землеробство. 1919 – 1939 рр.

526. – Справа 68. – (Списки власників рибних господарств в повітах. – 14 серпня – 1922 – 27 вересня 1923 рр.). – 38 арк.

527. – Справа 75. – (Статистичні повідомлення повітових староств про стан сільського господарства в повітах. – 7 вересня – 15 жовтня 1924 р.). – 162 арк.

528. – Справа 99 – (Відомості повітових староств про кількість тваринницьких господарств в повітах. – 22 березня – 12 червня 1922 р.). – 43 арк.

529. – Справа 102. – (Списки власників рибних господарств в повітах. – 14 серпня 1922 – 27 вересня 1923 рр.). – 38 арк.

530. – Справа 116. – (Списки власників землі з наділами понад 50 га в повітах. – 3 – 26 листопада 1923 р.). – 36 арк.

531. – Справа 269. – (Списки керівників і представників сільськогосподарських товариств. – 4 квітня – 11 липня 1927 рр.). – 43 арк.

532. – Справа 366. – (Справа про призначення премій власникам за догляд порідних коней. – 7 лютого 1928 – 14 квітня 1931 р.) – 55 арк.

533. – Справа 471. – (Повідомлення повітових старост про збитки завдані сільському господарству стихійними лихами з зазначенням прізвищ потерпілих. – 8 квітня – 12 жовтня 1929 р.). – 120 арк.

534. – Справа 494. – (Справа про розвиток свинарства в повітах. – 30 грудня 1929 – 30 грудня 1931 рр.). – 92 арк.

535. – Справа 500. – (Справа про стан риболовства в Станіславському воєводстві. – 19 лютого 1929 – 18 листопада 1932 рр.). – 137 арк.

536. – Справа 649. – (Зведення головного статистичного управління про стан тваринництва в повітах станом на 30 червня 1930 р. – 4 – 7 вересня 1930). – 106 арк.

537. – Справа 652. – (Статистичні зведення повітових староств про поголів'я в гмінах сільськогосподарських тварин в господарствах, що мають до і вище 50 га, станом на 1930 р. – 4 вересня 1930 – 15 січня 1931 рр.). – 146 арк.

538. – Справа 653. – (Зведення головного статистичного управління про наявність домашніх тварин в повітах. – 14 вересня – 20 жовтня 1930). – 128 арк.

539. – Справа 764. – (Економічна характеристика Львівського повіту. – червень 1931 р.). – 33 арк.

540. – Справа 832. – (Листування з повітовими старостами з питання обліку риболовних товариств і списки членів повітових товариств. – 12 квітня – 5 липня 1931 р.). – 53 арк.

541. – Справа 1466. – (Списки службовців державної поліції, які отримали винагороду за охорону рибацьких діляниць і осіб притягнутих до відповідальності за порушення правил риболовства на території Станіславського воєводства. – 28 січня – 28 жовтня 1936 р.). – 176 арк.

542. – Справа 1494. – (Листування з Малопольським товариством цукровиробників про наявність плантацій цукрового буряка і списки осіб і маєтків, які поставляли сировину на Ходорівський цукровий завод Бібрського повіту. – 25 лютого 1936 – 24 липня 1939 рр.). – 66 арк.

543. – Справа 1580. – (Зведення про наявність рибних ставків на території Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств. – 11 жовтня – 25 березня 1938 рр.). – 71 арк.

Опис 14. Відділ в справах віросповідань.

544. – Справа 2637. – Листування з Міністерством віросповідань, громадським просвітництвом і повітовим староством в Самборі про надання субсидії на ремонт школи і євангельської кірхи в Нових Бірчицях. – 20 липня 1925 – 26 лютого 1927 р.). – 24 арк.

Опис 52. Суспільно-політичний відділ.

545. – Справа – 180. – (Циркуляри Міністерства внутрішніх справ і Львівського воєводського управління. – 19 березня–17 травня 1924 р.).–12 арк.

546. – Справа 404. – (Циркуляри Львівського воєводського управління. – 2 січня – 23 березня 1926 р.). – 18 арк.

547. – Справа 489. – (Донесення воєводських управлінь Міністерству внутрішніх справ про заборону діяльності товариств і списки заборонених товариств. – 12 січня – 18 грудня 1925 р.). – 118 арк.

548. – Справа 1640. – (Статистичні зведення про діяльність різних товариств у повітах. – 1 березня – 30 листопада 1932 р.). – 51 арк.

549. – Справа 1641. – (Статистичні зведення повітових староств про діяльність товариств у повітах. – 10 травня – 5 жовтня 1932 р.). – 61 арк.

550. – Справа. – 2725. – (Щомісячні донесення повітового староства в Бібрці про революційні виступи селян і робітників, страйки, діяльність політичних партій і кримінальні злочини на території повіту з 3 січня по 9 квітня 1938 р.; – 3 січня – 9 квітня 1938 р.). – 31 арк.

VI. 2. Фонд 3. Магістрат королівського міста Львова. 1787–1918 рр.

Опис 1. Справи постійного збереження.

551. – Справа 68. – (Книга обліку збору податків з домовласників Галицького передмістя м. Львова. – 1789 р.). – 199 арк.

VI. 3. Фонд – 7. Львівське повітове староство. 1919–1939 рр.

Опис 1. Постійний нагляд за господарським та суспільно-політичним життям.

552. – Справа 47. – (Справа про діяльність мисливського товариства в Фалькенштайні. – 1919 – 1923 рр.). – 28 арк.

553. – Справа 174. – (Статистичні звіти гмінних управлінь про кількість населення з зазначенням національності і віросповідання. – 30 вересня 1921 р.). – 29 арк.

554. – Справа 239. – (Справа про оренду мисливських угідь в гмінах Дмитровичі і Великі Підліски. – 1921 – 1937 рр.). – 97 арк.

555. – Справа 366. – (Справа про реєстрацію водяного млина Миколи Доннара у Винниках. – 1922 – 1927 рр.). – 39 арк.

556. – Справа 383. – (Листування з Міністерством сільського господарства, Львівським воєводським управлінням і гмінними правліннями про надання грошових займів колоністам. Списки колоністів. – 10 березня – 12 квітня 1922 р.). – 188 арк.

557. – Справа 429. – (Листування з Львівським воєводським управлінням і постерунками державної поліції про інфекційні захворювання тварин в гмінах повіту. Статистика худоби в повіті. – 1922–1923 рр.). – 26 арк.

558. – Справа 471. – (Заяви осіб і дозволи повітового староства про видачу їм дозволів на право займатися ремеслом (Z – P). – Т. 4. – 1923–1925 рр.). – 133 арк.

559. – Справа 560. – (Справа про діяльність мисливського товариства в Дорнфельді. – 1924 – 1936 рр.). – 55 арк.

560. – Справа 587. – (Справа про розгляд статистичних даних про населення і господарство гмін Голоско, Замарстинів, Знесіння, Білогорща і Сигнівка в зв'язку з підготовчими заходами по приєднанню до міської території Львова. – 1925 – 1929 рр.). – 109 арк.

561. – Справа 787. – (Донесення Винниківського поліцейського постерунку на власника магазину в Вайнбергені О. Корчовського, який порушив закон про державну мову (вивіска магазину складена на українській і єврейській мовах). – лютий 1927 р.). – 1 арк.

562. – Справа 788. – (Розпорядження Львівського воєводського управління і донесення поліцейських управлінь про проведення виборів у гмінні ради на території повіту. – 1927 р.). – 84 арк.

563. – Справа 861. – (Звіти-донесення ветеринарів про випадки інфекційних захворювань домашніх тварин в гмінах повіту. – 1927–1930 рр.). – 68 арк.

564. – Справа 878. – (Донесення гмінних управлінь про хід підготовки до святкування 10 річниці відродження Польщі. – 18 вересня – 17 грудня 1928 р.). – 175 арк.

565. – Справа 913. – (Статистичні звіти про млини і їх власників в гмінах повіту і Львівського воєводського управління. – 1928 р.). – 64 арк.

566. – Справа 933. – (Справа про діяльність мисливського товариства в Айнзіделі. – 1928 – 1931 рр.). – 9 арк.

567. – Справа 938. – (Справа про діяльність мисливської спілки в гміні Райхенбах. – 1928 – 1937 рр.). – 71 арк.

568. – Справа 1036. – (Звіти гмінних управлінь про зовнішній вигляд населених пунктів у Львівському повіті за 1929 р. – 1929 р.). – 132 арк.

569. – Справа 1086. – (Статистичні зведення про результати виборів в міські і сільські гміни з зазначенням кількісних характеристик і анкетних даних про вибраних в органи місцевого самоуправління. – 1929 р.). – 6 арк.

570. – Справа 1236. – (Справа про діяльність мисливських товариств в повіті. – 14 грудня 1930 – 14 лютого 1936 рр.). – 62 арк.

571. – Справа 1319 а. – (Справи про зміни границь м. Львова і повіту. – 23 березня – 7 квітня 1931 р.). – 27 арк.

572. – Справа 1328. – (Довідки гмінних управлінь про населення в селах, присілках і фільварках, складені для проведення всезагального перепису населення. – 1 – 15 травня – 1931 р.). – 203 арк.

573. – Справа 1329. – (Звіти головних уповноважених дільничих комісій про проведення всезагального перепису населення 1931 р. – 31 грудня 1929 – 19 грудня 1931 рр.). – 141 арк.

574. – Справа 1384. – (Справа про діяльність мисливського товариства в Айнзіделі. – 30 квітня 1931 – 17 листопада 1937 рр.). – 108 арк.

575. – Справа 1547. – (Справа про діяльність мисливського товариства в гміні Вайнберген і Винники. – 23 січня 1932 – 26 червня 1936 рр.). – 65 арк.

576. – Справа 1569. – (Справа про участь гмін повіту в «Східних ярмарках», які відбулися у Львові 18 – 30 червня 1932 р., – 1932 р.). – 176 арк.

577. – Справа 1687. – (Справа про діяльність мисливських товариств в повіті. – 6 грудня 1933 – 14 січня 1937 рр.). – 158 арк.

578. – Справа 1805. – (Справа про відправлення релігійних обрядів євангелістською церквою і організацію навчального процесу в початкових школах з німецькою мовою навчання в гмінах повіту. – 1934 р.). – 16 арк.

579. – Справа 1807. – (Справа про зміну віросповідань жителями повіту. – 17 січня – 21 листопада 1934 р.). – 215 арк.

580. – Справа 1834. – (Циркуляри повітового староства гмінним адміністраціям про порядок складання і надання документації з виборів членів громадських рад і статистичні відомості про кількість і національний склад населення в селах гмін повіту. – 1934 р.). – 31 арк.

581. – Справа 1928. – (Справа про накладення штрафів на жителів повіту за користування незареєстрованими приймачами і порушення громадського порядку. – 1934 р.). – 57 арк.

582. – Справа 2042. – (Справа про проведення виборів в раду гміни села Чижиків. – 1935 р.). – 44 арк.

583. – Справа 2231. – (Листування з Львівським воєводським управлінням і повітовим відділом у Львові про об'єднання громад Красів і Райхенбах, створення громади Сайків. – 1937 – 1938 рр.). – 32 арк.

584. – Справа 2297. – (Донесення гмінних управлінь про наявність в повітах рибних ставків з зазначенням їх розмірів і прізвищ власників. – 1937 р.). – 52 арк.

585. – Справа 2299. – (Статистичні зведення про мисливські угіддя в гмінах повіту. – 11 – 14 вересня 1937 р.). – 51 арк.

586. – Справа 2301. – (Матеріали про діяльність мисливських товариств Львівського повіту. Зведення, листування та ін.) – 1937 – 1939 рр.). – 124 арк.

587. – Справа 2307. – (Зведення для Головного статистичного управління про кількість землеволодінь в гмінах повіту станом на 1 січня 1938 р.; – 1937 – 1938 рр.). – 155 арк.

588. – Справа 2632. – (Загальні статистичні зведення про велику рогату і дрібну рогату худобу в гмінах повіту станом на 30 червня 1939 р.; – 30 червня 1939 р.). – 98 арк.

589. – Справа 2633. – (Статистична довідка про велику рогату і дрібну худобу в гміні Красів станом на 30 червня 1939 року. – 1939 р.). – 119 арк.

Опис 2. Відділ громадської безпеки. Підвідділ у справах товариств.

590. – Справа 4. – (Списки сільськогосподарських спілок, товариств, організацій, гуртків, читалень і їх керівників по повітах. – 15 липня 1929 – 1 жовтня 1931 рр.). – 236 арк.

591. – Справа 9. – (Списки товариств, гуртків та їх керівників по повітах. – 27 січня – 21 травня 1931 р.). – 127 арк.

592. – Справа 17. – (Списки господарських спілок, товариств, організацій, гуртків і читалень. – 15 липня 1929 – 1 жовтня 1931 рр.). – 236 арк.

593. – Справа 37. – (Списки товариств, гуртків та їх керівників по повітах. – 27 січня – 29 травня 1931 р.). – 127 арк.

594. – Справа 68. – (Списки товариств і гуртків та їх керівників в Дорнфельді. – 6 січня – 25 вересня 1931 р.). – 5 арк.

595. – Справа 125. – (Списки товариств і гуртків та їх керівників в Райхенбасі. – 1 січня 1933 р.). – 1 арк.

596. – Справа 222. – (Справа про реєстрацію сільськогосподарського гуртка в Айнзіделі. – 5 січня 1928 – 10 лютого 1939 рр.). – 21 арк.

597. – Справа 241. – (Справа про реєстрацію сільськогосподарського гуртка в Дорнфельді. – 1928 – 9 січня 1939 рр.). – 24 арк.

598. – Справа 251. – (Справа про заснування рільничого гуртка в Айнзіделі. – 10 лютого 1929 р.). – 21 арк.

599. – Справа 270. – (Справа про заснування рільничого гуртка в Дорнфельді. – 8 лютого 1939 р.). – 26 арк.

600. – Справа 587. – (Справа про реєстрацію морської і колоніальної ліги в Брюховичах. – 9 березня 1937 р.). – 30 арк.

VI. 4. Фонд 9. – Бібрське повітове староство. м. Бібрка Львівського воєводства. 1919 – 1939 рр.

Опис 1. Документи адміністративного, адміністративно-господарського, загального, воєнного, санітарного, охорони лісів, адміністративно-карного відділів.

601. – Справа 191. – (Списки землевласників Бібрського повіту з вказівкою земельної площі. – 1927 р.). – 42 арк.

Опис 2. Відділ громадської безпеки.

602. – Справа 9. – (Заява членів товариства торгівельного кооперативу та дозвіл на заснування товариства. – 1922 р.). – 20 арк.

VI. 5. Фонд 110. – Львівське міське староство. 1919 – 1939 рр.

Опис 1. Суспільно-політичний відділ. Підвідділ по роботі з товариствами і спілками.

603. – Справа 303. – (Справа про реєстрацію німецького культурно-освітнього товариства «Веселий настрій» в Львові. – 27 травня 1929 – 3 січня 1939 рр.). – 49 арк.

604. – Справа 304. – (Справа про реєстрацію німецького культурно-освітнього товариства «Аврора» в Богданівці. – 19 квітня 1900 – 21 березня 1939 рр.). – 56 арк.

605. – Справа 757. – (Товариство святого Йосифа у Львові. – 22 липня 1930 – 11 травня 1939 рр.). – 32 арк.

Опис 3. Суспільно-політичний відділ. Пресове бюро. 1925–1939 рр.

606. – Справа 90. – (Справа про реєстрацію німецького релігійного квартальника «Менонітська гмінна газета» у Львові. – 19 січня – 15 липня 1939 р.). – 8 арк.

607. – Справа 944. – (Справа про конфіскацію №№ 24, 38, 45, 46 німецької газети «Остдойче фольксблатт» з додатком конфіскованих газет. – 3 січня – 30 червня 1930 р.). – 44 арк.

608. – Справа 979. – (Справа про конфіскацію німецьких друкованих видань. – 22 листопада 1929 р.). – 41 арк.

609. – Справа 1085. – (Справа про конфіскацію №№ 24, 38, 45, 46 німецької газети «Східнонімецька народна газета», з додатком газет. – 15 червня – 12 листопада 1930 р.). – 44 арк.

610. – Справа 1284. – (Справа про конфіскацію № 15 німецької газети «Східнонімецька народна газета» з додатком конфіскованих газет. – 6 квітня – 1 липня 1933 р.). – 26 арк.

611. – Справа 1342. – (Справа про конфіскацію німецької книги Юліуса Гайди «Росія» 1932 р. – 17 червня – 14 липня 1932 р.). – 3 арк.

612. – Справа 1344. – (Справа про конфіскацію німецької книги Германа Реммека «Радянський Союз». – 13 червня – 1 липня 1932 р.). – 3 арк.

613. – Справа 1345. – (Справа про конфіскацію німецької книги Фріду Рубінер «Велике штром». – 27 жовтня – 25 листопада 1932 р.). – 7 арк.

614. – Справа 1495. – (Справа про конфіскацію німецької брошури «Гітлерівська молодь – нова молодь», виданої в Ляйпцігу. – 29 грудня 1933 р.). – 2 арк.

615. – Справа 1496. – (Справа про конфіскацію німецьких брошур «Народ ан дер Грене», «Національна революція», «Гітлерівська молодь – нова молодь», виданих в Німеччині. – 29 грудня 1933 – 3 січня 1934 р.). – 3 арк.

616. – Справа 1500. – (Справа про конфіскацію № 27 німецької газети «Східнонімецька народна газета», з додатком газет. – 6 квітня – 5 липня 1933 р.). – 26 арк.

617. – Справа 1504. – (Справа про конфіскацію № 5, № 6 німецького журналу «Нова Німеччина», виданого в Ляйпцігу. – 5 – 25 липня 1933 р.). – 6 арк.

618. – Справа 1666. – (Справа про конфіскацію німецької газети «Східнонімецька народна газета», з додатком газети. – 22 квітня 1934 р.). – 8 арк.

Опис 4. Підвідділ товариств і зборів. Суспільно-політичний відділ. 1919–1939 рр.

619. – Справа 12. – (Справа про діяльність польського мисливського товариства «Міщанське стрілецьке товариство» у Львові. – 15 липня 1909 – 14 липня 1939 рр.). – 77 арк.

620. – Справа 382. – (Справа про діяльність благодійного євангельського товариства у Львові. – 13 квітня 1932 – 23 червня 1939 рр.). – 17 арк.

621. – Справа 467. – (Списки польських, українських, єврейських, німецьких і інших фірм, діючих в Львові. – 1 березня 1934–31 травня 1935 рр.). – 87 арк.

622. – Справа 539. – (Донесення староства воєводському управлінню про роботу німецької гімназії у Львові. – 12 серпня – 24 листопада 1938 р.). – 7 арк.

623. – Справа 551. – (Донесення поліцейського агента про збори німецької студентської молоді [Німецька студентська спілка] у Львові. – 12 – 18 квітня 1939 р.). – 3 арк.

Опис 5. Листування і донесення. 1919 – 1939 рр.

624. – Справа 57. – (Щоденні донесення про політичне становище в місті. – 27 квітня – 30 травня 1935 р.). – 125 арк.

625. – Справа 78. – (Списки товариств і осередків у Львові з зазначенням дат заснування і функціонування. – 12 квітня 1856–17 серпня 1937 рр.). – 276 арк.

VI. 6. Фонд 121. – Львівське воєводське управління державної поліції. 1923–1939 рр.

Опис 1. Діяльність Львівського воєводського управління державної поліції. 1923 – 1939 рр.

626. – Справа 116. – (Щоденні рапорти Львівського воєводського управління державної поліції про суспільно-політичне становище на

території воєводства за III квартал 1939 р. – 1 липня – 2 вересня 1939 р). – 219 арк.

627. – Справа 507. – (Повідомлення Міністерства оборони і управління державної поліції про діяльність німецьких організацій «Німецька Спілка», «Церкви», спортивного клубу «Vis»). – 18 арк.

VI. 7. Фонд 271. – Дирекція поліції у Львові. 1918 – 1928 рр.

Опис 1. Матеріали загального характеру для вищих органів і поліцейських управлінь.

628. – Справа 595. – (Списки учителів і державних службовців непольської національності, з зазначенням їх відношення до польського уряду. – 14 листопада 1923 – 12 грудня 1926 рр.). – 298 арк.

629. – Справа 814. – (Звіт євангельських релігійних громад в Львові за 1921 – 1925 рр., петиція про об'єднання всіх євангельських громад Польщі і списки їх членів та правління. – 18 грудня – 22 грудня 1926 рр.). – 25 арк.

VI. 8. Фонд 1089. – Управління начальника Стрийського уїзду (повіту) Львівської губернії. – 1914 – 1915 рр.

Опис 1. Циркуляри російської військової влади, листування та звіти з місць.

630. – Справа 21. – (Списки про кількість кінно-гужового транспорту в селах уїзду. – 10 жовтня 1914 р.). – 90 арк.

VI. 9. Фонд 1137. – Дрогобицьке повітове староство, м. Дрогобич. 1919– 1939 рр.

Опис 3. Матеріали про суспільно-політичну обстановку в повіті.

631. – Справа 248. – (Відомості Дрогобицького староства Львівському воєводству про святкування 1 Травня на території повіту. – 1 – 4 травня 1939 р.). – 6 арк. (нова нумерація – 112)

VI. 10. Фонд 1262. – Навчальні заклади Львівського шкільного округу. 1919 – 1939 рр. (Об'єднаний фонд).

Опис 166. – Приватна євангельська школа в Сапіжанці (Кам'яно-Струмилівського повіту, Тернопільського воєводства). – 1901 – 1937 рр.

632. – Справа 6. – (Табель відвідування уроків за 1925/1926 н. р.). – 5 арк.

633. – Справа 10. – (Табель відвідування уроків за 1927/1928 н. р.). – 4 арк.

634. – Справа 28. – (Журнал відвідування уроків і щоденник лекцій учнів I-IV класів за 1930/1931 н. р.). – 47 арк.

635. – Справа 33. – (Журнал відвідування уроків і щоденник лекцій учнів I-IV класів за 1936/1937 н. р.). – 156 арк.

VI. 11. Фонд Р. – 11. – Уповноважений рейхскомісара СС і поліції по справах зміцнення німецького народу по дискрикету Галичина.

Опис. 1. Матеріали про фольксдойчерів.

636. – Справа 10. – (Списки фольксдойчерів. – 1943 рр.). – 32 арк.

637. – Справа 13. – (Списки фольксдойчерів. – 1942 – 1943 рр.). – 72 арк.

638. Справа 56. – (Анкети осіб на отримання посвідчення особи. – 1941 – 1943 рр.). – 220 арк.

639. – Справа 64. – (Анкети осіб на отримання посвідчення особи. – Т. III. – 1942 – 1944 рр.). – 162 арк.

640. – Справа 108. – (Списки населених пунктів Городоцького повіту з зазначенням кількості переселенців. – 1943 р.). – 10 арк.

641. – Справа 194. – (Телефонний довідник по дистрикету Галичина на 1943 р.– 1943 р.). – 10 арк.

VI. 12. Фонд Р. 221. – Львівська обласна рада депутатів трудящих та її виконавчий комітет, м. Львів.

Опис 2. Канцелярія (1944 – 1952 рр.). Відділ репатріації (1945 – 1952 рр.).

642. – Справа 409. – (Документи-клопотання громадськості про перейменування м. Жовкви у місто Нестерів, про утворення сільських рад, про історію та економічне становище міст і сіл області, про збір коштів на будівництво пам'ятника видатному російському пілотові Несторову Г. М. [постанови, довідки]. – 1949 р.). – 242 арк.

VI. 13. Фонд Р. 283. – Обласне статистичне управління Львівської області.

Опис 4 а. Сектор всесоюзного перепису населення. Справи постійного збереження за 1968 – 1979 рр.

643. – Справа 1165. – (Таблиці перерахунку чисельності наявного населення по сільських населених пунктах згідно даних перепису 1959 р. в адміністративно-територіальних межах на 1 січня 1968 р.; 1968 р.). – 185 арк.

VI. 14. Фонд Р. 889. – Яворівська районна Рада депутатів трудящих і його виконавчий комітет, м. Яворів Львівської області.

Опис 1. Справи постійного збереження за 1944 – 1975 рр.

644. – Справа 16. – (Списки переселенців із Польщі. – 2 березня 1945 – 3 червня 1946 рр.). – 24 арк.

VI. 15. Фонд Р. 1332. – Уповноважений ради в справах релігії при РМ СРСР у Львівській області.

Опис 1. Справи постійного збереження за 1944 – 1969 рр.

645. – Справа 5. – (Звіти про кількість православних церков по Львівській області. – 25 лютого 1946 – 23 листопада 1948 рр.). – 151 арк.

646. – Справа 8. – (Відомості про діючі і зняті з обліку церкви і молитовні будинки в Львівській області. – 1 березня – 29 грудня 1949 р.). – 53 арк.

VI. 16. Фонд Р. 2042. – Дрогобицьке крайове староство, м. Дрогобич.

Опис. 1. Справи постійного збереження за 1941 – 1944 рр.

647. – Справа 266. – (Списки пасічників Дрогобицької округи 1941 р. – 1941 р.). – 105 арк.

648. – Справа 356. – (Статистичні відомості про кількість домашньої худоби по Дрогобицькому округу. – 31 січня 1942 – 27 травня 1943 рр.). – 42 арк.

VII. Державний архів Тернопільської області (ДАТО):

VII. 1. Фонд 231. – Тернопільське воєводське управління. 1919 – 1939 рр.

Опис. 1. Відділ громадського порядку і безпеки.

649. – Справа 108. – (Статистичні відомості повітових староств Тернопільського воєводства про кількість населення, землі, худоби в містах, містечках і селах повітів. – 30 вересня 1921 р.). – 59 арк.

650. – Справа 1273. – (Відомості повітових староств про кількість учителів державних і приватних шкіл, їх політичну і національну приналежність. – Т. 2. – 1929 р.). – 98 арк.

651. – Справа 1374. – (Листування Міністерства внутрішніх справ з повітовими староствами про діяльність німецької організації «Спілка німців-католиків» на території Польщі і воєводства. – 7 січня 1935 – 7 січня 1936 рр.). – 32 арк.

652. – Справа 1668. – (Статистичні дані Золочівського, Радехівського, Перемишлянського повітових староств про кількість населення з розподіленням за національностями, про кількість шкіл, товариств, в тому числі – «націоналістичних». – 18 травня 1931 р.). – 11 арк.

653. – Справа (Інформація повітових староств про діяльність німецьких товариств на теренах Тернопільського воєводства. – 10 січня – 15 липня 1930 року). – 68 арк.

654. – Справа 2008. – (Інформація повітових староств про діяльність окружного рільничого товариства на території Тернопільського воєводства. – 23 лютого – 23 грудня 1933 р.). – 30 арк.

655. – Справа 2016. – (Загальна характеристика діяльності різноманітних товариств і спілок, в тому числі «націоналістичних» на території Підгаєцького повіту. – 1 – 31 серпня 1933 р.). – 21 арк.

656. – Справа 2074. – (Списки польських товариств і спілок, які діяли на території Перемишлянського повіту Тернопільського воєводства. – 1933 р.). – 26 арк.

657. – Справа 2099. – (Відомості повітових староств про організації, які функціонували на території повітів Тернопільського воєводства і склад їх керівників. – 31 серпня 1933 р.). – 15 арк.

658. – Справа 2562. – (Періодичні відомості повітового староства про зміни складу керівництва осередку товариства «Рільничий гурток» в с. Бекерсдорф Підгаєцького повіту. – 5 вересня 1930 – 15 січня 1931 рр.). – 20 арк.

659. – Справа 2788. – (Періодичні відомості повітового староства про зміни складу керівництва осередку товариства «Рільничий гурток» в с. Конопківка Тереховлянського повіту. – 5 січня 1934 – 22 листопада 1938 рр.). – 15 арк.

660. – Справа 2791. – (Листування Міністерства внутрішніх справ з повітовими староствами про діяльність легальних німецьких партій на території Польщі. – 31 січня – 18 грудня 1936 р.). – 94 арк.

661. – Справа 3471. – (Листування з Міністерством внутрішніх справ з повітовими староствами про діяльність німецьких організацій, що знаходяться на території воєводства. – 1938 р.). – 122 арк.

Опис 2. Відділ громадських організацій.

662. – Справа 2505. – (Статут і періодичні відомості староства про зміни складу керівництва осередку товариства «Рільничий гурток» в Альфредівці Перемишлянського повіту. – 21 – 30 липня 1927 р.). – 8 Арк.

663. – Справа 2554. – (Статут і періодичні відомості староства про зміни складу керівництва осередку товариства «Рільничий гурток» в Унтервальдені Перемишлянського повіту. – 27 лютого – 24 травня 1928 р.). – 6 арк.

Опис 6. Відділ сільського господарства.

664. – Справа 583. – (Статистичні відомості повітових староств про рух населення всіх віросповідань, крім римо-католиків. – 3 березня 1923 – 21 лютого 1924 рр.). – 83 арк.

665. – Справа 999. – (Статистичні відомості повітових староств про стан костелів, релігійних сект і спілок на території Тернопільського воєводства за 1921 – 1928 рр.). – 39 арк.

666. – Справа 2099. – (Статистичні дані Станіславського земельного банку про стан майна і кількість землі в колоністів, які проживають на території Станіславського воєводства. – 21 травня – 21 серпня 1934 р.). – 11 арк.

667. – Справа 2103. – (Статистичні дані повітових староств про кількість землі в колоністів по гмінах з зазначенням будівель і поголів'я домашніх тварин. – 1934 – 1935 рр.). – 90 арк.

Б. ЗАРУБІЖНІ АРХІВИ

VIII. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN):

VIII. 1. Zespół 14. – Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego.

668. – Sygnatura 1288. – (Referat wyznań ewangelickich, sekt i wyznań niechrześcijańskich. Kościół wyznania ewangelickiego i helweckiego. Sprawy ogólne.). – 305 s.

669. – Sygnatura 1295. – (Sprawy ogólne. Kościoły ewangeliczne w Małopolsce Wschodniej: stosunki narodowościowe i ruch ukraiński. – 4 czerwca 1920 – 3 grudnia 1937 r.). – 299 s.

VIII. 2. Zespół 974. – Urząd Wojewódski w Lwowie.

670. – Sygnatura 15. – (Sprawozdanie miesięczne z ruchu społeczno-politycznego i mniejszości narodowych za 9 lutego – 18 listopada 1933 r.). – 708 s.

671. – Sygnatura 24. – (Sprawozdanie miesięczne ogólnie z ruchu społeczno-politycznego i mniejszości narodowych za 9 lutego 1937 – 12 stycznia 1938 r.). – 461 s.

672. – Sygnatura 30. – (Sprawozdanie miesięczne z ruchu społeczno-politycznego i mniejszości narodowych za 18 lutego – 1 kwietnia 1939 r.). – 95 s.

673. – Sygnatura 37. – (Wykaz organizacji z terenu powiatów Lwów i Bobrka oraz korespondencja dotycząca działalności organizacji i stowarzyszeń na tereni wojewódstwa Lwowskiego. – 1 marca 1927 – 9 maja 1939 r.). – 54 s.

VIII. 3. Zespół 977 – Urząd Wojewódski w Stanisławowie.

674. – Sygnatura 3. – (Sprawozdanie sytuacyjne miesięczne z ruchu społeczno-politycznego i mniejszości narodowych za 8 kwietnia 1933 – 8 stycznia 1934 r.). – 195 s.

675. – Sygnatura 6. – (Sprawozdanie sytuacyjne miesięczne z ruchu społeczno-politycznego i mniejszości narodowych za 9 lutego – 10 grudnia 1934 r.). – 119 s.

VIII. 4. Zespół 982 – Urząd Wojewódski w Tarnopolu.

676. – Sygnatura 20. – (Sprawozdanie sytuacyjne miesięczne z ruchu społeczno-politycznego i mniejszości narodowych za 10 lutego 1933 – 13 stycznia 1934 r.). – 158 s.

677. – Sygnatura 29. – (Sprawozdanie sytuacyjne miesięczne z ruchu społeczno-politycznego i mniejszości narodowych za 15 lutego –9 grudnia 1936 r.). – 219 s.

678. – Sygnatura 32. – (Sprawozdanie sytuacyjne miesięczne z ruchu społeczno-politycznego i mniejszości narodowych za 11 lutego 1937 – 12 stycznia 1936 r.). – 231 s.

IX. Archiwum Państwowe w Krakowie. Oddziałna Wawelu (APKW):

IX. 1. Zespół Teki Schneidera.

679. – Sygnatura 22. – (Bolechów i Nowy Babilon. – 1786 – 1867 rr.). – 530 s.

680. – Sygnatura 75. – (Berdechów – Berlinki. – 1649 – 1870 rr.). – 610 s.

681. – Sygnatura 709. – (Kaydańcze – Konkolniki. – 1683 – 1867 rr. – 505 s.

682. – Sygnatura 890. – Landestreu – Laszki Murowane. – 1689 – 1861 rr.). – 901 s.

683. – Sygnatura 1595. – (Tarnopol – miasto. – 1785 – 1868 rr.). – 520 s.

684. – Sygnatura 1819. – (Lwowski cyrkul. Wykazy ludności i bydła z lat 1777 – 1824). – 100 s.

685. – Sygnatura 1836. – (Samborski cyrkul. Wykazy ludności i bydła z lat 1790 – 1824). – 76 s.

686. – Sygnatura 1845. – (Stryjski cyrkul. Wykazy ludności i bydła z lat 1799 – 1820). – 1293 s.

687. – Sygnatura 1853. – (Złoczowski cyrkul. Wykazy ludności i bydła z lat 1788 – 1824). – 352 s.

688. – Sygnatura 1858. – (Galicja. Sumariusze konskrypcyjne r. 1774, 1794, wykazy ludności i bydła 1811–1824, wykaze liwerunku 1774, 1809, 1823 rr.). – 331 s.

X. Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie.

689. – Sygnatura 36. – Akta parafialne Brukental. – 50 s.

690. – Sygnatura 194. – Akta parafialne Wiesenberga. – 54 s.

691. – Sygnatura 224. – Akta parafialne Bekersdorf. – 62 s.

XI. Archiwum Państwowe w Przemyślu (APPz):

X. 1. Zespół 151. – Środkowo Galicyjski Seniorat w Hartfeld (1912 – 1934)

692. – Sygnatura 1. – (Okólniki Najwyższej Rady Kościelnej i Superintendenty. – 1912 – 1923 rr.). – 47 s.

693. – Sygnatura 2. – (Zebrania Superintendenty (Sprawozdania przesyłane do wiadomości). – 1912 – 1930 rr.). – 123 s.

694. – Sygnatura 3. – (Sprawozdanie z IX zebrania Superintendenty odbytego w dniach 3 i 4 grudnia 1912 we Lwowie). – 56 s.

695. – Sygnatura 5. – (Posiedzenie komitetu Kościoła Ewangelickiego A i H w Polsce. – 1921 – 1928). – 43 s.

696. – Sygnatura 10. – (Sprawa osobowy proboszczów i nauczycieli). – 1912 – 1933). – 242 s.

697. – Sygnatura 15. – (Wykazy stanu dusz i czynności urzędowych. – 1912 – 1934). – 151 s.

698. – Sygnatura 16. – (Tabelaryczne przeglądy stanu osobowego probostw, wikariatów i szkół Galicyjsko-bukowińskiej ewangelickiej interdentury wyznania A i H. – 1912 – 1923 rr.). – 47 s.

699. – Sygnatura 17. – (Roczne zamknięcia rachunkowe ewangelickich gmin. – 1912 – 1937 rr.). – 471 s.

700. – Sygnatura 18. – (Opisowe sprawozdanie roczne i okresowe proboszczów z sytuacji w ewangelickich gminach wyznaniowych. – 1913 – 1933 rr.). – 194 s.

701. – Sygnatura 24. – (Dotacje z funduszków państwowych. – 16 marca 1912 – 21 grudnia 1928 rr.). – 248 s.

702. – Sygnatura 25. – (Zapomogi ze związków i fundacji. – 23 sierpnia 1911 – 13 lutego 1933 rr.). – 146 s.

703. – Sygnatura 26. – (Podatki i świadczenia gmin. – 24 lutego – 26 czerwca 1934 r.). – 28 s.

704. – Sygnatura 28. – (Sprawy szkolne. – 1912 – 6 maja 1933 rr.). – 118 s.

705. – Sygnatura 31. – (Sprawozdanie ewangelickiej szkoły z prawami publicznej we Lwowie za rok szkolny 1923/1924. – 1924 r.). – 20 s.

706. – Sygnatura 32. – (Uroczystości kościelne i jubileuszowe, odznaczenia. – 17 października 1916 – 9 wczesnia 1933 rr.). – 66 s.

707. – Sygnatura 34. – (Ankiety ewangelickich gmin wyznaniowych. – 24 lutego – 25 wczesnia 1936 r.). – 144 s.

708. – Sygnatura 35. – (Skargi, zażalenia, spory. – 5 kwiatnia 1912 – 3 marca 1933 rr.). – 274 s.

XII. Власний архів автора. Усна польова інформація респондентів.

Ф. 1. Усна польова інформація респондентів. Рукописний фонд.

Оп. 10. Національні меншини Галичини.

709. – Справа 1. – (Інформація респондента М. Арсака. Записано 20 січня 2007 р.). – 1 с.

710. – Справа 2. – Інформація респондента Р. Бриковського. Записано 18 травня 2007 р.). – 2 с.

711. – Справа 3. – (Інформація респондента А. Брікса. Записано 8 грудня 2002 р.). – 2 с.

712. – Справа 4. – (Інформація респондента Р. Вастеля. Записано 15 лютого 2000 р.). – 3 с.

713. – Справа 5. – (Інформація респондента В. Гнатишина. Записано 3 грудня 2002 р.). – 1 с.

714. – Справа 6. – (Інформація респондента Г. Гайстлінгера. Записано 15 серпня 2000 р.) – 2 с.

715. – Справа 7. – Інформація респондента О. Дзьобана. Записано 20 грудня 2002 р.). – 1 с.

716. – Справа 8. – (Інформація респондента О. Жарівського. Записано 19 червня 2007 р.). – 1 с.

717. – Справа 9. – (Інформація респондента Я. Кам'янецької. Записано 10 січня 2003 р.). – 1 с.

718. – Справа 10. – (Інформація респондента П. Меленя. Записано 25 червня 2005 р.). – 1 с.

719. – Справа 11. – (Інформація респондента М. Паньківа. Записано 10 червня 2006 р.). – 1 с.

720. – Справа 12. – (Інформація респондента С. Сіреджука. Записано 25 травня 2006 р.). – 1 с.

721. – Справа 13. – (Інформація респондента М. Стульківського. Записано 17 травня 2006 р.) – 1 с.

ОПУБЛІКОВАНІ МАТЕРІАЛИ

722. Західноукраїнська Народна Республіка 1918 – 1923. Документи і матеріали у 5-ти томах. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – Т. 3. – Кн. 1. – 642 с.

723. Звіт з діяльності Товариства Краєвий Союз ревізійний руських (українських) стоваришень господарських, позичкових, торговельних і промислових у Львові і статистика союзних стоваришень за 1911 рік. – Львів, 1912. – 43 с.

724. Звіт товариства «Просвіта» з діяльності за час від 1 січня 1908 до 31 грудня 1909. – Львів, 1910. – 38 с.

725. Шематизм Львівської Архієпархії. 1935/1936. – Львів, 1935. – 400 с.

726. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької на рік Божий 1930. – Перемишль, 1930. – 160 с.

727. Шематизм всего греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької на рік Божий 1930. – Перемишль, 1930. – 140 с.

728. Шематизм всего греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької на рік Божий 1938/1939. – Перемишль, 1938. – 168 с.

729. Шематизм всего клира греко-католицької епархії Станиславівської на рік Божий 1935. – Станиславів, 1935. – 213 с.

730. Шематизм всего клира греко-католицької епархії Станиславівської на рік Божий 1938. – Станиславів, 1938. – 216 с.

731. Akta grodzkie i ziemskie. – Lwów, 1870. – Т. II. – 285 s.

732. Akta grodzkie i ziemskie. – Lwów, 1872. – Т. III. – 313 s.

733. Bericht erstattet an die VII Superintendential – Versammlung der Lemberger evangelischer Superintendenz Au i HV am 16 und 17 Oktober 1900 in Lemberger von Herman Fritsche, Superintendent in Biala. – Biala, 1900. – 47 s.

734. Bericht der Evangelischen Kinderheimes in Stanislau über das Anstaltsjahr 1 September 1903 bis 31 August 1904 nebst Auszug aus der Jahresrechnung pro 1903. – Stanislau, 1904. – 15 s.

735. Bericht der Evangelischen Kirchengemeinde zu Lwów über die Jahre 1921 – 1925. – Lwów: Selbstverlage Presbyteriums, 1926. – 30 s.

736. Biblioteki oświatowe. – Warszawa, 1932. – 302 s.

737. Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej. Informator. – Poznań, 1998. – 796 s.

738. Catalogus cleri archidieceos Leopolitanae ritus latini pro anno domini 1861. – Leopoli, 1861. – 180 p.

739. Catalogus universi venerabilis cleri archidieceos Leopolitanae rit. lat. pro anno 1875. – Leopoli, 1875. – 190 p.

740. Catalogus universi venerabilis cleri saecularis et regularis archidioecesis Leopoliensis ritus latini anno domini 1909. – Leopoli, 1910. – 192 p.

741. Gemeindeglossar. Der reichsrate vertretenen Königreiche und Länder. Bearbeiter auf grund der ergebnisse der Völkzählung vom 31 December 1900. Galizien. – Wien, 1907. – T. XII. – 1024 s.

742. Direktorium et schematismus venerabilis cleri dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno domini 1865. – Jaslo, 1864. – 250 p.

743. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Lwowskie bez miasta Lwowa. – Warszawa, 1938. – 450 s.

744. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – 332 s.

745. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – 300 s.

746. Katalog powszechnej wystawy krajowej we Lwowie roku 1894. – Lwów, 1894. – 70 s.

747. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921. – Lwów; Warszawa, 1927. – 160 s.

748. Księga Adresowa Polski. – Warszawa, 1928. – 2460 s.

749. Rechnungsablage vom Centralvorstande des evangelischen Vereines Gustav Adolf Stiftung und Uebersicht der Thätigkeit des Gesamtvereines in dem Vereinsjahre vom 6 November 1869 bis 6 November 1870. – Leipzig, 1871. – 52 s.

750. Rocznik spółek i pożyczek (systemy Raiffeisena) jako tez innych spółek Rolniczych w Galicyi pod Patronatem Wydziału krajowego za rok 1912. – Lwów, 1913. – 62 s.

751. Rozprawy c. k. galicyjskiego towarzystwa gospodarskiego. – Lwów, 1847. – T. II. – 180 s.

752. Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno domini 1914. – Premisla, 1913. – 361 p.

753. Schematismus archidioecesis Leopoliensis ritus latini. – Leopoli, 1930. – 152 p.

754. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. – Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – T. XIII. – 64 s.

755. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. – Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – T. XIV. – 30 s.

756. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. – Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1923. – T. XV. – 35 s.

757. Special Orts-Repertorium von Galizien. Neubearbeitung auf grund der ergebnisse der Volkszählung vom 31 December 1880. Galizien. – Wien, 1886. – 596 s.

758. Special Orts-Repertorium von Galizien. Neubearbeitung auf grund der ergebnisse der Volkszählung vom 31 December 1890. Galizien. – Wien, 1893. – 816 s.

759. Spis członków związku Ziemiaków wschodnich wojewodstw Małopolski we Lwowie. – Lwów, 1927. – 24 s.

760. Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych. – Lwów; Warszawa, 1924. – 330 + 619 s.

761. Spis spółdzielni na dzień 1 stycznia 1934. – Warszawa, 1935. – 240 s.

762. Sprawozdanie Zarządu głównego towarzystwa «Kółek rolniczych» z lustracji gospodarskiej przeprowadzonej w 171 gminach roku 1889. – Lwów, 1890. – 60 s.

763. Sprawozdanie Zarządu głównego towarzystwa «Kółek rolniczych» z lustracji gospodarskiej przeprowadzonej w 317 gminach w roku 1892. – Lwów, 1893. – 754 s.

764. Sprawozdanie Zarządu głównego towarzystwa «Kółek rolniczych» z lustracji gospodarskiej przeprowadzonej w 244 gminach w roku 1895. – Lwów, 1896. – 96 s.

765. Sprawozdanie wojewody Stanisławowskiego za rok 1934/1935. – Stanisławów, 1936. – 439 s.

766. Sprawozdanie z czynności Towarzystwa «Kółek Rolniczych» za rok 1913. – Lwów, 1914. – 92 s.

767. Stanisławski dziennik wojewódzki. – Stanisławów, 1935. – № 1. – 150 s.

768. Statystyka spółdzielni związkowych za 1937 rok. – Warszawa, 1938. – 191 s.

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

769. Батьківщина (Львів). – 1887. – 20 трав.
770. Вперед (Львів). – 1922. – 4 верес.
771. Галичанин (Львов). – 1902. – 19 сент.
772. Господарська часопись (Львів). – 1939. – № 10.
773. Господарсько-кооперативний часопис (Львів). – 1939. – 26 берез.
774. Господарсько-кооперативний часопис (Львів). – 1939. – № 1.
775. Громадський голос (Львів). – 1909. – 7 квіт.
776. Громадський голос (Львів). – 1913. – 17 лип.
777. Громадський голос (Львів). – 1935. – 27 лист.
778. Громадський голос (Львів). – 1938. – 20 серп.
779. Діло (Львів). – 1886. – 4 жовт.
780. Діло (Львів). – 1891. – 24 серп.
781. Діло (Львів). – 1891. – 28 серп.
782. Діло (Львів). – 1903. – 10 верес.
783. Діло (Львів). – 1903. – 29 жовт.
784. Діло (Львів). – 1905. – 5 лип.
785. Діло (Львів). – 1908. – 10 січ.
786. Діло (Львів). – 1908. – 13 січ.
787. Діло (Львів). – 1908. – 22 лип.
788. Діло (Львів). – 1924. – 6 січ.
789. Діло (Львів). – 1924. – 9 лют.
790. Діло (Львів). – 1929. – 11 жовт.
791. Діло (Львів). – 1936. – 31 трав.
792. Діло (Львів). – 1936. – 5 серп.
793. Нове життя (Львів). – 1918. – 28 груд.
794. Новий час (Львів). – 1930. – 2 лип.
795. Свобода (Львів). – 1932. – 23 жовт.

796. Слово (Львів). – 1875. – 17 лип.
797. Українська Реформація. (Львів). – 1929. – № 1.
798. Українська Реформація. (Львів). – 1929. – № 3.
799. Gazeta Kołomyjska (Kołomyja). – 1902. – 27 lip.
800. Gazeta Kołomyjska (Kołomyja). – 1908. – 29 lip.
801. Gazeta Kołomyjska (Kołomyja). – 1930. – 27 grud.
802. Gazeta Kołomyjska (Kołomyja). – 1933. – 25 lut.
803. Gazeta Kołomyjska (Kołomyja). – 1934. – 27 maja.
804. Gazeta Lwowska (Lwów). – 1840. – 27 lut.
805. Gazeta Lwowska (Lwów). – 1840. – 23 kwiat.
806. Gazeta Lwowska (Lwów). – 1840. – 9 czerw.
807. Gazeta Lwowska (Lwów). – 1880. – 15 wżeś.
808. Gazeta Pokucka. (Kołomyja). – 1907. – 29 sierp.
809. Goniec Pokucki (Kołomyja). – 1907. – 18 lip.
810. Goniec Pokucki (Kołomyja). – 1907. – 22 sierp.
811. Goniec Pokucki (Kołomyja). – 1907. – 29 sierp.
812. Echo Pokucia (Kołomyja). – 1933. – 22 kwiat.
813. Echo Pokucia (Kołomyja). – 1933. – 28 maja.
814. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1908. – 4 Jan.
815. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1908. – 27 März.
816. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1910. – 20 Jan.
817. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1910. – 12 Aug.
818. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1910. – 15 Nov.
819. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1911. – 28 Apr.
820. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1911. – 9 Okt.
821. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1911. – 16 Okt.
822. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1911. – 21 Dec.
823. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1912. – 12 Jul.
824. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1912. – 19 Jul.
825. Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1912. – 16 Aug.

- 826.** Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1912. – 30 Aug.
- 827.** Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1912. – 29 Nov.
- 828.** Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1918. – 12 Jan.
- 829.** Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1918. – 22 März.
- 830.** Deutsches Volksblatt für Galizien. (Lemberg). – 1918. – 2 Apr.
- 831.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1923. – № 6.
- 832.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1924. – № 1.
- 833.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1924. – № 10.
- 834.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1925. – № 4.
- 835.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1925. – № 7.
- 836.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1926. – № 3.
- 837.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1926. – № 4.
- 838.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1926. – № 5.
- 839.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1926. – № 6.
- 840.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1926. – № 7.
- 841.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1926. – № 10.
- 842.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1928. – № 1.

- 843.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1928. – № 2.
- 844.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1928. – № 11.
- 845.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1929. – № 10.
- 846.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1933. – № 3.
- 847.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1935. – № 1.
- 848.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1935. – № 7.
- 849.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1936. – № 3.
- 850.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1936. – № 6.
- 851.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1936. – № 8.
- 852.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1936. – № 10.
- 853.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1936. – № 11.
- 854.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1936. – № 12.
- 855.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1937. – № 1.
- 856.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1937.
- 857.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1937. – № 10.

- 858.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1937. – № 12.
- 859.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1938. – № 9.
- 860.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1939. – № 5.
- 861.** Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina (Stanislau).
– 1939. – № 6.
- 862.** Nowa gazeta Kołomyjska. (Kołomyja). – 1922. – 20 maja.
- 863.** Kurjer Kołomyjski (Kołomyja). – 1913. – 1 czerw.
- 864.** Kurjer Stanisławowski (Stanisławów). – 1908. – 8 maja.
- 865.** Kurjer Stanisławowski (Stanisławów). – 1908. – 24 kwiat.
- 866.** Kurjer Stanisławowski (Stanisławów). – 1925. – 1 stycz.
- 867.** Kurjer Stanisławowski. (Stanisławów). – 1925. – 29 paźd.
- 868.** Kurjer Stanisławowski (Stanisławów). – 1932. – 26 stycz.
- 869.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1925. – 31 Mai.
- 870.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1925. – 7 Jun.
- 871.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1925. – 29 Nov.
- 872.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1925. – 22 Nov.
- 873.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1925. – 20 Dec.
- 874.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 23 Jan.
- 875.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 20 März.
- 876.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 27 März.
- 877.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 10 Apr.
- 878.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 20 Mai.
- 879.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 5 Jun.
- 880.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 19 Jun.
- 881.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 14 Aug.
- 882.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 28 Aug.
- 883.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 30 Okt.

884. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 6 Nov.
885. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1927. – 20 Nov.
886. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 5 Feb.
887. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 12 Feb.
888. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 26 März.
889. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 4 Apr.
890. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 17 Apr.
891. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 23 Apr.
892. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 6 Mai.
893. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 13 Mai.
894. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 20 Mai.
895. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 2 Sept.
896. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 4 Okt.
897. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 11 Okt.
898. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 21 Okt.
899. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 4 Nov.
900. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 18 Nov.
901. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 2 Dec.
902. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1928. – 9 Dec.
903. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1929. – 14 Jul.
904. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1929. – 28 Jul.
905. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1929. – 7 Jul.
906. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1929. – 16 Aug.
907. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1930. – 19 Apr.
908. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1930. – 1 Jun.
909. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1930. – 15 Jun.
910. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1930. – 15 Sept.
911. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1930. – 2 Nov.
912. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1930. – 9 Nov.
913. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 11 Jan.

914. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 18 Jan.
915. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 2 Feb.
916. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 15 Feb.
917. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 1 März.
918. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 15 März.
919. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 22 März.
920. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 5 Apr.
921. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 26 Apr.
922. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 3. Mai.
923. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 15 Mai.
924. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 11 Aug.
925. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 6 Sept.
926. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1931. – 25 Nov.
927. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 3 Jan.
928. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 6 Feb.
929. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 7 März.
930. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 13 März.
931. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 20 März.
932. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 1 Apr.
933. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 29 Mai.
934. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 11 Jul.
935. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 21 Aug.
936. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 28 Aug.
937. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 4 Sept.
938. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 21 Sept.
939. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 5 Okt.
940. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 6 Nov.
941. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1932. – 25 Dec.
942. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 21 Jan.
943. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 2 Febr.

944. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 25 Febr.
945. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 19 März.
946. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 26 März.
947. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 16 Apr.
948. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 23 Apr.
949. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 30 Apr.
950. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 7 Mai.
951. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 31 Mai.
952. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 9 Jun.
953. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 16 Jun.
954. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 27 Aug.
955. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 1 Okt.
956. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 29 Okt.
957. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 12 Nov.
958. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 26 Nov.
959. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 3 Dec.
960. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 10 Dec.
961. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1933. – 17 Dec.
962. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 16 Feb.
963. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 10 März.
964. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 1 Apr.
965. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 8 Apr.
966. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 6 Mai.
967. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 13 Mai.
968. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 20 Mai.
969. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 27 Mai.
970. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 3 Jun.
971. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 7 Jul.
972. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 21 Okt.
973. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 25 Nov.

974. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 2 Dec.
975. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1934. – 30 Dec.
976. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1935. – 5 Apr.
977. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 9 Feb.
978. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 16 Feb.
979. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 1 März.
980. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 8 März.
981. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 22 März.
982. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 29 März.
983. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 5 Apr.
984. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 12 Apr.
985. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 6 Mai.
986. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 20 Mai.
987. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 14 Jun.
988. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 25 Jul.
989. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 11 Jul.
990. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 23 Aug.
991. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 6 Okt.
992. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 27 Okt.
993. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 4 Nov.
994. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 11 Nov.
995. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 3 Dec.
996. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1936. – 17 Dec.
997. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 14 Febr.
998. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 21 Febr.
999. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 28 Febr.
1000. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 7 März.
1001. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 14 März.
1002. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 21 März.
1003. Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 28 März.

- 1004.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 4 Apr.
- 1005.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 11 Apr.
- 1006.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 25 Jun.
- 1007.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 4 Jul.
- 1008.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 8 Aug.
- 1009.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 29 Aug.
- 1010.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 19 Sept.
- 1011.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 26 Sept.
- 1012.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 10 Okt.
- 1013.** Ostdeutsches Volksblatt (Lemberg). – 1937. – 19 Dec.
- 1014.** Prawda Pokucka (Kołomyja). – 1921. – 4 grud.
- 1015.** Prawda Pokucka (Kołomyja). – 1922. – 10 marc.
- 1016.** Prawda Pokucka (Kołomyja). – 1922. – 19 marc.
- 1017.** Prawda Pokucka (Kołomyja). – 1923. – 1 lip.
- 1018.** Przewodnik organizacyj narodowych. – 1922.
- 1019.** Sprawy narodowościowe. – 1928. – № 2.
- 1020.** Sprawy z życia mniejszości narodowych. – 1928. – № IV.
- 1021.** Sprawy z życia mniejszości narodowych. – 1930. – № III/IV.
- 1022.** Sprawy z życia mniejszości narodowych. – 1931. – № II.
- 1023.** Strażnica Zachodnia. – 1937. – № 4.
- 1024.** Tygodnik Samborsko-Drohobycki. – 1900. – 23 lut.
- 1025.** Wiek Nowy. – 1937. – 17 list.
- 1026.** Wiek Nowy. – 1938. – 23 paźd.
- 1027.** Ziemia Stanisławowska (Stanisławów). – 1928. – 29 stycz.

ДИСЕРТАЦІЇ, АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ

- 1028.** Архіпов В. Еволюція державної політики щодо національних меншин в Україні: Дис. ...канд. політ. наук: 23.00.01 / В. Архіпов. – К., 1994. – 198 с.

1029. Гнесь Л. Принципи формування архітектури сільського житла німецьких колоністів 1772–1939 рр. в Галичині: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. архітектури: спец. 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури» / Л. Гнесь. – Львів, 1999. – 19 с.

1030. Монолатій І. Соціально-економічне становище та культурний розвиток німців в Галичині (1772 – 1923 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. Монолатій. – К., 2002. – 20 с.

1031. Олешко О. Планувально-композиційний уклад поселень німецьких переселенців в Галичині к. XVIII – поч. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. архітектури: спец. 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури» / О. Олешко. – Львів, 1999. – 18 с.

1032. Суліменко О. Німці Волині (кінець XVIII – початок XXI ст.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія» / О. Суліменко. – К., 2001. – 16 с.

МЕМУАРИ

1033. Баб'юк-Коссак Л., Волошинська-Коссак М., Волошинський І. Німецькі колонії в Коломиї / Л. Баб'юк-Коссак, М. Волошинська-Коссак, І. Волошинський // Німецькі колонії Галичини. Історія. Архітектура. Культура. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 154–157.

1034. Бажанський М. Августів / М. Бажанський // Краса Снятинщини: ріки, потоки, ліси, луки, сади, міста і села та висока матеріальна і духовна культура їхніх жителів. Гаслова енциклопедія. – Діятройт, 1982. – С. 5–11.

1035. Влох М. Вайнберген і Унтерберген / М. Влох // Винники, Звенигород, Угнів та довколишні села. Історико-мемуарний збірник. – Чикаго, 1970. – С. 117–119.

1036. Грицишин І. Надіїв / І. Грицишин // Стрийщина. Історико-мемуарний збірник. – В 3-х т. Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнятівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини. – Нью Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1993. – Т. III. – С. 282–283.

1037. Івасівка (Лищук) М. Стебник / М. Івасівка (Лищук) // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – Т. I. – С. 380–389.

1038. Костецький М. Мале Улично-Гасенндорф / М. Костецький // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – Т. I. – С. 437 – 438.

1039. Курчак М. Найдорф / М. Курчак // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – Т. I. – С. 341.

1040. Матіїв В. Тяпче – моє рідне село / В. Матіїв // Стрийщина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Сідней, 1992. – Т. – III. – С. 201–209.

1041. Терлецький М. Улично. Спогад / М. Терлецький. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978. – С. 170–176.

1042. Феданків В. Княгинін-колонія – «Майзлі» / В. Феданків // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. – С. 700 – 710.

1043. Цьоклер Л. Бог чує молитву / Л. Цьоклер. – Івано-Франківськ, 2001. – 151 с.

1044. Шехович Р. Коросниця – Йозефсберг / Р. Шехович // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – С. 282.

1045. Шехович Р. Криниця / Р. Шехович // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – С. 283–285.

1046. Яворська-Сокальська З. Бекерсдорф / З. Яворська-Сокальська // Підгаєцька земля. – Нью-Йорк; // Торонто; Париж; Сідней, 1980. – С. 379–382.

МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ

1047. Андрусак І. Битків / І. Андрусак // Гуцульщина. – Торонто, 1985. – Ч. 2. – С. 14–16; – Ч. 4. – С. 24.

1048. Андрухів І., Кам'янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50 роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз: Монографія / І. Андрухів, П. Кам'янський. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 363 с.

1049. Антонюк О. Формування етнополітики української держави: історичні та теоретико-методологічні засади / О. Антонюк. – К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 1999. – 284 с.

1050. Балабанов К., Пахоменко С. Національно-культурне та громадське життя греків України в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття / К. Балабанов, С. Пахоменко. – Маріуполь, 2006. – 259 с.

1051. Барвінський В. Досліди з поля статистики / В. Барвінський. – Львів, 1901. – 49 с.

1052. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1795 – 1914) / М. Бармак. – Тернопіль, 1999. – 206 с.

1053. Биков О. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні / О. Биков. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 352 с.

1054. Білейчук М. Тарновиця Лісна / М. Білейчук // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. – 1985. – 1985. – Т. II. – С. 680 – 683.

1055. Борис М. Вигода. Ілюстрований історичний нарис / М. Борис. – Долина, 2004. – 76 с.

1056. Васильчук В. Розселення німців на південних територіях України в кінці ХVІІІ – ХІХ ст. / В. Васильчук // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя, 2002. – Вип. 3 (20). – С. 256–270.

1057. Васильчук В. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина ХVІІІ – початок ХХІ ст.): Монографія / В. Васильчук. – К.: Київський національний лінгвістичний університет, 2004. – 340 с.

1058. Весна В. Праці Зеппа Мюллера про взаємовпливи української культури і культури німецьких колоністів / В. Весна // Німецькі колонії Галичини: історія, архітектура, культура. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 189 – 192.

1059. Вуйцик В. Фортифікатори Львова ХV – ХVІІ ст. / В. Вуйцик // Вісник Укрзахідпроектреставрація. – Львів, 1994. – Вип. 3. – С. 18–23.

1060. Гайнц Г. Закладення поселень періоду Йосифінської колонізації в Галичині та особливий приклад Кьонігсау / Г. Гайнц // Німецькі колонії Галичини. Історія. Архітектура. Культура. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 80–124.

1061. Гарасименко М. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства / М. Гарасименко. – К.: Вид во АН УРСР, 1959. – 304 с.

1062. Гарасимчук Р. Бойківські варіанти російських, чеських, польських, угорських та німецьких народних танців / Р. Гарасимчук // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К.: Вид во АН УРСР, 1957. – Вип. 7/8. – С. 90–135.

1063. Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні. Культурно-історична проблема / М. Глушко. – Львів, 2003. – 444 с.

1064. Головатий Ю. Сокільники. Історико-краєзнавчий нарис / Ю. Головатий. – Львів: Каменяр, 1997. – 117 с.

1065. Головацький Я. Подорож по Галицькій і Угорській Русі, описана в листах до приятеля Л. (Лист № 8 від 8 серпня 1839 р.) / Я. Головацький // Подорожі в Українські Карпати. / Зб., упор. М. Вальо. – Львів, 1993. – С. 85–88.

1066. Головацкий Я. Карпатская Русь. Географическо-статистические и историко-этнографические очерки Галичины, Северо-Восточной Угрии и Буковины / Я. Головацкий // Народные песни Галицкой и Угорской Руси. Думы и думки. – М., 1878. – Ч. 1. – С. 557–747.

1067. Головацкий Я. Карпатская Русь. Географическо-статистические и историческо-этнографические очерки Галичины, Северо-Восточной Угрии и Буковины / Я. Головацкий // Славянский сборник. – 1878. – № 2. – С. 57 – 84.

1068. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті роки XX ст.) / Г. Горинь. – К.: Наукова думка, 1993. – 199 с.

1069. Горпинчук В. Українська Реформація в церковному контексті УЄЦАВ першої половини ХХ століття: передумови та історичні особливості / В. Горпинчук. – К., 2003. – 45 с.

1070. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіслава). З найдавніших часів до початку ХХ століття / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1991. – Ч. 1. – 303 с.

1071. Грабовецький В. Історія Коломиї з найдавніших часів до наших днів / В. Грабовецький. – Коломия: Вік, 1996. – 172 с.

1072. Грабовецький В. Уторопи сторінки історії / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1997. – 223 с.

1073. Грабовецький В. Історія Калуша / В. Грабовецький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 223 с.

1074. Грабовецький В. Нарис історії Княгинина / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000. – 151 с.

1075. Грушевський М. На порозі нової України / М. Грушевський. – К.: Друкарня Акц. Т-ва «Петро Барський у Києві», 1918. – 120 с.

1076. Грушевський М. З історії релігійної думки в Україні / М. Грушевський. – Львів, 1925. – 156 с.

1077. Дашкевич Я. Проблематика вивчення єврейсько-українських відносин (ХVI – початок ХХ ст.) / Я. Дашкевич // Сучасність. – 1992. – Ч. 8. – С. 49 – 50.

1078. Дашкевич Я. «Німецька карта» проти України ?» / Я. Дашкевич // Україна вчора і сьогодні. – К. 1993. – С. 143 – 150.

1079. Дедекаєва Л. Закономірності розселення німецьких колоністів у Галичині і зміни у міжвоєнний період 1918 – 1939 років / Л. Дедекаєва // Німецькі колонії Галичини. Історія. Архітектура. Культура. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 292–295.

1080. Дейчаківський І. Ямничани / І. Дейчаківський. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2002. – 331 с.

- 1081.** Домбровський О. Нарис історії українського євангельсько-реформаторського руху / О. Домбровський. – Нью Йорк; Торонто, 1979. – 622 с.
- 1082.** Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці; у 2-х томах. – Т. 2. – К., 1970. – С. 312 – 367.
- 1083.** Драк М. Німецьке населення Східної Галичини: розселення та зміни кількісного складу (1772 – 1857) / М. Драк // Німецькі колонії Галичини. Історія. Архітектура. Культура. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 57 – 67.
- 1084.** Ерн фон О., Бишкевич Я. Внесок німців у розвиток культури Галичини / О. Ерн фон, Я. Бишкевич // Культура єднає народи. Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 100-річному ювілею Юрія Миколайовича Реріха. – Львів: Каменяр, 2002. – С. 55 – 63.
- 1085.** Жолтовський П. До історії художнього лиття металу на західних землях України в XIV – XVII ст. / П. Жолтовський // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К.: Вид во АН УРСР, 1957. – Вип. 3. – С. 120 – 144.
- 1086.** Жолтовський П. Словник-довідник художників, що працювали на Україні в XVI – XVIII ст. / П. Жолтовський // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К.: Вид во АН УРСР, 1957. – Вип. 7/8. – С. 189 – 232.
- 1087.** Євтух В. Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства: деякі аспекти системного бачення її розвитку / В. Євтух // Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 11.
- 1088.** Євтух В. До проблеми визначення поняття «етнічна меншина» / В. Євтух // Етнічні меншини Східної і Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспективи розвитку [В. Євтух та ін.]. – К.: Інтел, 1994. – С. 14 – 30.
- 1089.** Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів: Львівський державний університет імені Ів. Франка, 1999. – 227 с.

- 1090.** Зінич В. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні. Препринт / В. Зінич / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2004. – 66 с: табл.
- 1091.** Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Д. Зубрицький // Львівські історичні пам'ятки. – Львів: Центр Європи, 2002. – 601 с.
- 1092.** Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології / В. Іваненко, В. Якунін. – Дніпропетровськ: АРТ ПРЕС, 2006. – 423 с.
- 1093.** Ипатов Л. Меннониты: (Вопросы формирования и эволюции этноконфессиональной общности) / Л. Ипатов. – М.: Мысль, 1978. – 213 с.
- 1094.** Українсько-німецькі контакти доби феодалізму / Я. Ісаєвич // Матеріали міжнародної конференції «Наука і культура між слов'янським і німецькомовним світами як чинник оновлення Східної і Південно-Східної Європи» пам'яті Дмитра Чижевського 25 – 29 травня 1995 року. – К., 1995. – С. 50–56.
- 1095.** Ісаєвич Я. Михайло Браичевський і його концепція історії України / Ісаєвич Я. // Український історик. – 1994.-№ 1-4. (120-123). Рік XXXI. – С. 189 – 200.
- 1096.** Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
- 1097.** Ковжун В. Поіменний список полеглих членів УГА у визвольній війні // Жалібна книга. – Львів, 1922. – Вип. 1 – 32 с.
- 1098.** Ковжун В. Поіменний список полеглих членів УГА у визвольній війні / В. Ковжун // Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. 2. – 28 с.
- 1099.** Копчак С. Населення Українського Прикарпаття (Історико-демографічний нарис) / С. Копчак. – Львів: Вища школа, 1974. – 186 с.
- 1100.** Копчак С., Мойсеєнко В., Романюк М. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття. Статистико-демографічне дослідження / С. Копчак, В. Мойсеєнко, М. Романюк. – Львів: Світ, 1996. – 282 с.
- 1101.** Костюк Г. Історія села Синьків / Г. Костюк. – Львів, 2000. – 166 с.

- 1102.** Костюк М. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.) / М. Костюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 381 с.
- 1103.** Костюк С. Сушне на Радохівщині. Нарис історії села / С. Костюк. – Львів, 2000. – 48 с.
- 1104.** Красівський О. Галичина у першій чверті XX ст. Проблема польсько-українських стосунків / О. Красівський. – Львів, 2000. – 415 с.
- 1105.** Кривохатський М. Меноніти на Україні / М. Кривохатський. – Харків: Пролетарий, 1930. – 47 с.
- 1106.** Крюков В. Славянские земли. Галиция / В. Крюков. – Петроград, 1915. – 140 с.
- 1107.** Кубійович В. Етнічні групи Південно-Західньої України (Галичини) на 1. 1. 1939 [р.]. Національна статистика Галичини / В. Кубійович. – Вісбаден, 1983. – 175 с.
- 1108.** Кузик С. Княгиничі. Краєзнавчі студії / С. Кузик. – Львів, 2002. – 446 с.
- 1109.** Курчак М. Найдорф / М. Курчак // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1973. – Т. 1. – С. 437 – 438.
- 1110.** Лаба В. Історична топоніміка Перемишлянського району Львівської області / В. Лаба. – Львів: Камула, 2007. – 151 с.
- 1111.** Линниченко І. Суспільні верстви Галицької Русі XIV – XV ст. / І. Линниченко. – Львів: НТШ, 1899. – 268 с.
- 1112.** Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 2004. – 376 с.
- 1113.** Лозинський Р. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Р. Лозинський. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 355 с.
- 1114.** Любащенко В. Історія протестантизму в Україні / В. Любащенко. – Львів: Просвіта, 1995. – 350 с.
- 1115.** Любчик І. Через роки і долі. (Нарис історії села Липівка) / І. Любчик. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2002. – 155 с.

1116. Магочій П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П. Магочій // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 97–107.

1117. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. Макарчук. – Львов: Вища школа, 1983. – 255 с.

1118. Макарчук С. Населення Західної України за переписом 1931 року / С. Макарчук // Дослідження з історії України. Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 29. – Львів, 1993. – С. 53–61.

1119. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук.– Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 462 с.

1120. Миколаєвич Я. Опис географічно-статистичний повіта Кам'янецького / Я. Миколаєвич. – Львів: НТШ, 1894. – 120 с.

1121. Монолатій І. Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців у Галичині / І. Монолатій. – Коломия: Вік, 2002. – 228 с.

1122. Монолатій І. Німецькі переселенці в Галичині у контексті австрійського законодавства XVIII століття про іноземних колоністів / І. Монолатій // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 7/8. – К., 2001. – С. 292–302.

1123. Монолатій І. Питання організаційної діяльності «Спілки німців-християн Галичини» у виданнях Допомогового комітету галицьких німців (1965 – 2001 рр.) / І. Монолатій // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 7/8.– С. 732–737.

1124. Монолатій І. Українсько-німецькі відносини в Галичині міжвоєнного періоду: джерела та історіографія / І. Монолатій // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. IV – V. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 156–166.

1125. Монолатій І. Українсько-німецькі міжконфесійні взаємини на Покутті у висвітленні часопису «Віра і наука» / І. Монолатій // Збірник праць науково-дослідного центру періоду періодики. – Вип. 9. – Львів, 2001. – С. 141 – 153.

1126. Монолатій І. Статус німецької меншини Галичини в національній політиці Західноукраїнської Народної Республіки / І. Монолатій // Право України. – 2002. – № 4. – С. 141 – 143.

1127. Монолатій І. Українські-німецькі етнокультурні взаємини в Галичині / І. Монолатій // Галичина. – 2002. – №. 8. – С. 196 – 203.

1128. Монолатій І. Австрійська колонізаторська політика в Галичині (кінець XVIII – середина XIX ст.) / І. Монолатій // Галичина. – 2004. – № 10. – С. 62–74.

1129. Монолатій І. Німецькі етноконфесійні спільноти в Галичині (1774 – 1914 рр.) / І. Монолатій // Галичина. – 2006. – № 11. – С. 178 – 192.

1130. Монолатій І. «Коли не стане армії, то нема ніякого вигляду на удержання нашої держави...» / І. Монолатій // Лицарі рідного краю. Січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України XX ст. – Коломия: Вік, 2007. – С. 244–248.

1131. Надольська В. Загальна етнологія: понятійно-термінологічний апарат / В. Надольська. – Луцьк: Вежа, 1999. – 60 с.

1132. Наулко В. Володимир Барвінський і його праця «Досліди з поля статистики» / В. Наулко // Барвінський В. Досліди з поля статистики. – К., 1993. – С. 3 – 11.

1133. Наулко В. Динаміка етнічного складу населення західноукраїнських земель в XX ст. / В. Наулко // Барвінський В. Досліди з поля статистики. – К.: АНУ. Інститут української археографії, 1993. – С. 40 – 51.

1134. Николин І. Історія Олексич / І. Николин. – Львів: ЗУРЦ, 1997. – 146 с.

1135. Новохатько Л. Німці і німецька культура в Україні / Л. Новохатько. – К., 2001. – 191 с.

1136. Олешко О. Відновлення архітектурно-планувальних структур німецьких колоній в Галичині / О. Олешко // Німецькі колонії Галичини. Історія. Архітектура. Культура. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 292 – 295.

1137. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року) / О. Павлишин // Україна модерна. – Львів, 1999 – № 2–3. – С. 132–167.

1138. Панчук М. Етнополітична модель розвитку держави / М. Панчук // Відродження. – 1993. – № 5-6. – С. 4–6.

1139. Паньків І. Громадські й суспільно-політичні відносини німецьких поселенців на Покутті (друга половина XIX – 30-ті роки XX століття) / І. Паньків // Екологічні проблеми Прикарпаття. (Матеріали науково-теоретичної конференції, м. Івано-Франківськ, 19 грудня 2005 р.). – Івано-Франківськ, 2005. – С. 89–95.

1140. Паньків І. Матеріальна культура німецьких поселенців на Покутті (друга половина XIX – 30 роки XX століття.) / І. Паньків // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць. – Т. 2. (20). – Чернівці: Прут, 2005. – С. 133 – 147.

1141. Паньків І. Структура, побут і громадські відносини німецьких поселенців на Покутті (XIX – 30-ті роки XX ст. століття) / І. Паньків // Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі XX століття. Збірник науково-теоретичних статей. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 69–74.

1142. Паньківський К. Від держави до комітету. Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью Йорк, 1970. – 160 с.

1143. Пасічник Б. Віжомля. Короткий історичний нарис села / Б. Пасічник. – Львів: Каменярь, 1997. – 104 с.

1144. Пащак Я. Родимий край, село родиме. Документальний нарис / Я. Пащак. – К.: Веселка, 2001. – 204 с.

1145. Пелипейко І. Мій рідний край. Природа, господарство, населення Гуцульщини / І. Пелипейко. – Косів: Писаний Камінь, 1998. – 110 с.

1146. Петегирич В. Из истории экономических и культурных связей Галицко-Волынской Руси в X – XIII вв. (По археологических материалах) / В. Петегирич // Славянские древности. – К: Наук. думка, 1980. – С. 151 – 163.

1147. Петришин Г. Німецькі поселення в Галичині / Г. Петришин // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з наукового краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 122 – 123.

1148. Петришин Г., Олешко О. Містобудівна і архітектурна специфіка німецьких колоній в Галичині / Г. Петришин, О. Олешко // Архітектурна спадщина України. – К., 1995. – С. 124 – 135.

1149. Петришин Г., Олешко О. Архітектурно-містобудівельна специфіка німецьких колоній Галичини / Г. Петришин, О. Олешко // Німецькі колонії Галичини. Історія. Архітектура. Культура. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 307 – 333.

1150 Петришин Г., Олешко О. Хрестоподібні планувальні структури поселень Галичини XVII – XVIII ст. / Г. Петришин, О. Олешко // Мистецтвозначі дослідження. – Львів, 1997. – С. 65–74.

1151. Петришин П. Угартсберг – Випучки – Сталінівка / П. Петришин // Історія села Гірське-Горуцько (Короткий енциклопедичний довідник). – Гірське, 2002. – С. 358–366.

1152. Полек В. З історії прикарпатських німців // В. Полек, Б. Ступарик Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин / В. Полек. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – С. 31–43.

1153. Полек В. Слідами німців в Івано-Франківську // Полек В., Ступарик Б. Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин/ В. Полек. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – С. 112 – 116.

1154. Попович Л. Станиславів і його населення в 1732 – 1970 рр. / Л. Попович // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. – С. 194 – 196.

1155. Проскуряков В., Ямаш Ю. Львівські театри / В. Проскуряков, Ю. Ямаш. – Львів: Центр Європи, 1997. – 130 с.

1156. Рафальський О. Національні меншини України у ХХ столітті. Історіографічний нарис / О. Рафальський. – К., 2000. – 444 с.

1157. Ребкало В., Обушний М., Майборода О. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи / В. Ребкало, М. Обушний, О. Майборода. – К.: Українська Академія Державного Управління при Президенті України, 1996. – 234 с.

1158. Національний розвій України: проблеми і перспективи / Ю. Римаренко. – К.: ЮРІНКОМ, 1995. – 269 с.

1159. Савчук В. Документи державного архіву Львівської області про німецькі колонії у Галичині в кінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. / В. Савчук // Німецькі колонії Галичини. Історія. Архітектура. Культура. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 48 – 49.

1160. Садовський В. Людність західноукраїнських земель по польському перепису 30 вересня 1921 року / В. Садовський // Студії з поля суспільних наук і статистики. – Львів, 1927. – Т. ІV. – Вип. 1. – 51 с.

1161. Садохин А. Идентичность этническая / // Этнология. Учебный словарь. – М: Гардарики, 2002. – С. 54.

1162. Садохин А. Колония / А. Садохин // Этнология. Учебный словарь. – М: Гардарики, 2002. – С. 64.

1163. Садохин А. Национальное сознание / А. Садохин // Этнология. Учебный словарь. – М: Гардарики, 2002. – С. 96.

1164. Сарбей В. Принцип историзма в историографических исследованиях / В. Сарбей // Историографический сборник. Межвузовский сборник. – Вып. 13. Некоторые вопросы истории исторической науки / [Ред. кол.: Дербов Л. А. (отв. ред.) и др.]. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – С. 3 – 17.

1165. Свистун Ф. Прикарпатская Русь под владением Австрии. Часть первая (1772 – 1850) / Ф. Свистун. – Львов, 1896. – 350 с.

- 1166.** Свистун Ф. Прикарпатская Русь под владением Австрии. Часть вторая (1850 – 1895) / Ф. Свистун. – Львов, 1897. – 741 с.
- 1167.** Свистун Ф. Старинные русские города: Перемышль, Галич, Львов / Ф. Свистун. – Львов, 1903. – 53 с.
- 1168.** Сілецький Р. Сільське поселення та садиба в Українських Карпатах ХІХ – початку ХХ ст. / Р. Сілецький. – К.: Наукова думка, 1994. – 139 с.
- 1169.** Сіреджук П. Німецька діаспора Покуття (кінець ХVІІІ – 30-ті роки ХХ ст.) / П. Сіреджук // Наукові записки. – Івано-Франківськ, Інститут народознавства НАН України, Івано-Франківський краєзнавчий музей, 1999. – Вип. 4. – С. 42 – 49.
- 1170.** Сіреджук П. Джерела до історії німецької діаспори в Східній Галичині кінця ХVІІІ – ХІХ ст. / П. Сіреджук // Рукописна Україніка у фондах Львівської Наукової Бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20 – 21 вересня 1996 року. – Львів, 1999. – С. 380 – 389.
- 1171.** Сіреджук П. З історії німецької громади м. Станіслава / П. Сіреджук // Краєзнавець Прикарпаття. – 2003. – № 1. – С. 15.
- 1172.** Сіреджук П. Документи до історії німців Галичини / П. Сіреджук // Архіви України. – 2004. – № 4-6. (255). – С. 217 – 222.
- 1173.** Сіреджук П. Дочірнє розселення німців Східної Галичини (ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) / П. Сіреджук // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – № 10. – С. 75– 86.
- 1174.** Сіреджук П. Культура німців Станіслава / П. Сіреджук // Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі ХХ століття. Збірник науково-теоретичних статей. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С. 81–87.
- 1175.** Сіреджук П. Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20 –30-і роки ХХ ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 752 с.

- 1176.** Соколовський З. Коломийська німецька кірха / З. Соколовський // Укрзахідпроект реставрація. Вісник. – Львів, 1996. – Вип. 5. – С. 132 – 133.
- 1177.** Стеблій Ф. З історії взаємин українців і німецьких поселенців у Галичині в середині ХІХ ст. / Ф. Стеблій // Німецькі колонії Галичини. Історія. Архітектура. Культура. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 125 – 138.
- 1178.** Стеблій Ф. Культурне життя Львова в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. / Ф. Стеблій // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 232 – 248.
- 1179.** Степанович М. Євангелики без маски / М. Степанович. – Коломия, 1936. – 96 с.
- 1180.** Стоцький Я. Загальне становище німецьких колоністів у Тернопільському воєводстві за 1921–1934 роки / Я. Стоцький // Тернопілля. Регіональний річник. – Тернопіль, 1996. – С. 196–199.
- 1181.** Ступарик Б. Розвиток гімназійної освіти в Галичині / Б. Ступарик // 80 років Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 80-річного ювілею німецької євангелістської гімназії в м. Івано-Франківську (21 травня 1999 року). – Івано-Франківськ, 1999. – С. 16–26.
- 1182.** Ступарик Б. Німецькій гімназії – 80 років / Б. Ступарик // Полек В., Ступарик Б. Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – С. 106–111.
- 1183.** Ступарик Б. Д-р Теодор Цьоклер – організатор німецького шкільництва у Станіславі / Б. Ступарик // Полек В., Ступарик Б. Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – С. 98 – 105.
- 1184.** Турчин А. Адміністративно-статистичний огляд 1880–1979 рр. / А. Турчин // Жовківщина. Історико-мемуарний збірник. – Жовква; Львів; Балтимор, 1995. – Т. ІІ. – С. 92–107.
- 1185.** Тхоржевський Р. Німці Тернопільщини в контексті історичного розвитку (з кінця ХVІІІ – до початку ХХІ століть). Науково-популярний нарис / Р. Тхоржевський. – Тернопіль: Підручники. Посібники, 2000. – 93 с.

- 1186.** Феданків В. Книгинин-колонія – «Майзлі». Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівської землі / В. Феданків // Альманах Станіславівської землі. – Нью Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 700–710.
- 1187.** Федорів П. З України на чужину / П. Федорів. – Стрий: Щедрик, 2003. – 324 с.
- 1188.** Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / І. Франко // Вибрані твори в 50 ти томах. – К.: Наук. Думка, 1982. – Т. 36. – С. 68–99.
- 1189.** Тисьменичани / Д. Фучко // Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. – Т. II. – С. 684 – 686.
- 1190.** Харитон В., Тимофійчук М. Снятин над Прутом / В. Харитон, М. Тимофійчук. – Снятин: Прут. – Принт, 2003. – Ч. 1. – 222 с.
- 1191.** Хонигсман Я. Городок Львовский и Мостиска – еврейские общины, которых нет / Я. Хонигсман. – Львов, 2003. – 103 с.
- 1192.** Царьова Н. Показчик матеріалів до історії німецьких колоній Галичини / Н. Царьова // Німецькі колонії в Галичині. Історія. Архітектура. Культура. Матеріали. Доповіді. Повідомлення. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 49–56.
- 1193.** Чирко Б. Національні меншини в Україні (20 – 30 роки ХХ ст.) / Б. Чирко. – К.: Асоціація «Україно», 1995. – 214 с.
- 1194.** Чирко Б. Німці / Б. Чирко // Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні. – К., 1996. – Ч. 2. – С. 88 – 93.
- 1195.** Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія / Л. Шанковський. – Львів: НТШ, 1999. – 396 с.
- 1196.** Галицько-Волинська держава і німці / Г. Шацька // Міжнародна наукова конференція Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Галич, 19 – 21 серпня 1993 р. – Львів, 1993. – С. 125 – 116.

- 1197** Штайнінгер Р. Горохолина. Історія та розповіді про німців, українців, поляків та євреїв мого села / Р. Штайнінгер. – Вольфсбург, 1994. – 154 с.
- 1198.** Штойко П. Географія німецьких колоній у Галичині кінця XVIII – початку XX століть / П. Штойко // Німецькі колонії Галичини. Історія. Архітектура. Культура. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 68 – 74.
- 1199.** Яворівський Є. Нова Скварява. Історико-краєзнавче дослідження / Є. Яворівський. – Львів: Ліга – Прес, 2002. – 192 с.
- 1200.** Яковенко Н. Одна Клію, дві історії/Н. Яковенко // Критика. – 2002. – № 12. – С. 12–14.
- 1201.** Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР. 20-і – перша половина 30-х рр. XX ст. / Л. Якубова.– К., 2006. – 507 с.
- 1202.** Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918 – 1923 роках / С. Ярославин. – Филадельфія, 1956. – 181 с.
- 1203.** Alabrudzińska E. Kościoły ewangelickie na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej / E. Alabrudzińska. – Toruń, 1999. – 272 s.
- 1204.** Artowski T. Kościoły ewangelickie w Polsce z uwagi na ich właściwości ustrojowe i narodowościowe / T. Artowski // Strażnica Zachodnia.– 1933. – Т. XVI. – S. 130–171.
- 1205.** Bachmann P. Menoniten in Klempolen 1784–1934. Gedenkbuch zur Erinnerung an die Einwanderung der Mennoniten nach Klempolen (Galizien) vor 150 Jahren / P. Bachmann. – Lemberg, 1934. – 404 s.
- 1206.** Badecki K. Ludwisarstwo lwowskie za Zygmunда I i innych / K. Badecki. – Lwów, 1925. – 106 s.
- 1207.** Badecki K. Leonard Herle ludwisarz i jego lwowskie działa 1544–1572 / K. Badecki // Studium archiwalno-muzealne. – Lwów, 1932. – 39 s.
- 1208.** Barański K. Przenineli, zagończycy, chliborobi, chasydzi... Rzecz o ziemie Stanisławowsko-Kołomyjsko-Stryjskiej / K. Barański. – London: Panda Press, 1988. – 480 s.

1209. Bayger J. Powiat Trembowelski. Szkic geograficzno-historyczny i etnograficzny / J. Bayger. – Lwów, 1899. – 319 s.

1210. Bednarski Szcz. Materiały do historii o drukarniach w Polsce, a mianowicie o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych / Szcz. Bednarski. – Lwów, 1888. – 136 s.

1211. Bill J. Die schulischen Verhältnisse in den deutsch-katholischen Sidlungen / J. Bill // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch /Zusammengestellt von Julius Krämmer. – Stuttgart-Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1985. – S. 205–215.

1212. Bizanz P. Das deutsche Handwerk in Galizien / P. Bizanz // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Krämmer. – Stuttgart – Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1985. – S. 339–344.

1213. Bolek R. Die Entwicklung des deutschen Genossenschaftswesens in Galizien / R. Bolek // Gedenkbuch zur Erinnerung an die Einwanderung der Deutschen in Galizien vor 150 Jahren. – Lemberg, 1931. – S. 189–193.

1214. Bolek R. Die Entwicklung des deutschen Genossenschaftswesens in Galizien / R. Bolek // DBP. – 1931. – H. 6. – S. 341 – 370.

1215. Bonusiak A. Lwów w latach 1918 – 1939. Ludność. – Przestrzeń. – Samorząd / A. Bonusiak // Galicja i jej dziedzictwo. – Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2000. – T. 13. – 302 s.

1216. Braun F. Die Herkunft der josefinischen Siedler Galiziens / F. Braun // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1980. – S. 51 – 59.

1217. Bredetsky S. Historisch-statischer Beitrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa, nebst einer kurzem Beschreibung der destdchen Ansiedlungen in Galizien in alphabetischer Ordnung / S. Bredetsky. – Brünn, 1812. – 196 s.

1218. Brykowski R. Kołomyja jej dzieje, zabytki / R. Brykowski. – Warszawa, 1998. – 167 s.

1219. Brykowski R. Kościół parafialny P. W. NAJŚW. Panny Marii Wspomożenia wiernych w Kołomyi-Mariówce (Mariahilf) / R. Brykowski // Materiały do dziejów sztuki sakralnej. – Kraków, 2006. – T. 14. – S. 155–161.

1220. Budzyński Z. Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku / Z. Budzyński. – Przemyśl; Reszów, 1993. – T. II. – 519 s.

1221. Buzek J. Rozsiedlenie ludności Galicji według wyznania i języka / J. Buzek // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1909. – T. XXI. – Zesz. II. – S. 3–209.

1222. Chałupczak H., Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce 1918 – 1995 / H. Chałupczak, T. Browarek. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marie Skłodowskiej, 1998. – 323 s.

1223. Wodociągi starego Lwowa. 1404 – 1663 / Ł. Charewiczowa. – Lwów, 1934. – 72 s.

1224. Czoernig K. Ethnographi der Öesterreichischen Monarchie mit einer ethnographischen Karten in vier Blaettern / K. Czoernig. – Wien, 1857. – Bd. 1. – 675 s.

1225. Czoernig K. Statistische Handbuchlein für die Öesterreichischen Monarchie / K. Czoernig. – Wien, 1861. – 160 s.

1226. Czołowski O. Lwów w obrazach. Przeszłość i teraźniejszość. Historyja Lwowa od założenia do roku 1600 / O. Czołowski. – Lwów, 1925. – 20 s.

1227. Cygański M. Organizacje dla Niemców za granicą w Rzeszy w latach 1919 – 1932 i ich oddziaływanie w duchu ideologii narodowoniemieckiej na środowiska mniejszości niemieckiej w Europie, Ameryce, Afryce, Azji i Australii / M. Cygański // Rola mniejszości niemieckiej 1918 – 1945. – Poznań: UAM, 1984. – S. 464–516.

1228. Das Deutschtum in Galizien. – Lemberg, 1914. – 203 s.

1229. Dąbkowski P. Wędrówki rodzin szlacheckich / P. Dąbkowski. – Lwów, 1925. – 47 s.

1230. Dąbkowski P. Tolerancja narodowościowa w dawnej Polsce / P. Dąbkowski. – Lwów, 1932. – 11 s.

1231. Dąbkowski P. Stosunki gospodarcze Ziemi Halickiej w XV wieku / P. Dąbkowski. – Lwów, 1927. – 59 s.

1232. Dąbkowski P. Podział administracyjny województwa Ruskiego i Belzkiego w XV wieku / P. Dąbkowski. – Lwów, 1939. – 337 s.

1233. Dąbrowski R. Położenie ekonomiczne mniejszości niemieckiej w Polsce w okresie międzywojennego dwudziestolecia (1919 – 1939) / R. Dąbrowski. – Szczecin: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Szczecinie, 1977. – 313 s.

1234. Dąbrowski R. Mniejszość niemiecka w Polsce i jej działalność społeczno-kulturalna w latach 1918 – 1939 / R. Dąbrowski. – Szczecin: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Szczecinie, 1982. – 201 s.

1235. Dąbrowski R. Działalność społeczno-gospodarcza i kulturalna mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej (1918 – 1939) / R. Dąbrowski. – Szczecin: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1990. – 278 s.

1236. Dworecki Z. Problem niemiecki w świadomości narodowo-politycznej społeczeństwa polskiego województw zachodnich Rzeczypospolitej (1922 – 1939) / Z. Dworecki. – Poznań: UaM, 1981. – 250 s.

1237. Dziedzieckie L. Lwów / L. Dziedzieckie // SG. – W-wa, 1884. – T. V. – S. 505 – 517.

1238. Dziedzieckie L. Reichenbach / L. Dziedzieckie // SG. – W-wa, 1886. – T. VII. – S. 227– 228.

1239. Dziedzieckie L. Weisenberg / L. Dziedzieckie // SG. – War-wa, 1895. – T. XIII. – S. 189.

1240. Dziedzieckie L. Wiesenberg / L. Dziedzieckie // SG. – W-wa, 1895. – T. XIII. – S. 421.

1241. Ernst B. «Ums liebe Brot» / B. Ernst // ZGD. – 1991. – S. 70 – 73.

1242. Fiszer E. Aus der Geschichte Bredtheims / E. Fiszer // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Krämmmer. – Stuttgart-Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1985. – S. 530–531.

1243. Faliński B. Powiat Kamionka Strumiłłowa / B. Faliński. – Kamionka Strumiłłowa, 1935. – 269 s.

1244. Falkewicz K. Monografia powiatu Gródeckiego / K. Falkewicz. – Gródek. Nakład Gród. Rady pow., 1896. – 140 s.

1245. Faust G. Kriegsnöte der deutschen Geimeinden in Galizien und Bukowina / G. Faust. – Leipzig, 1915. – 33 s.

1246. Filipkowska-Szemplińska J. Zadania i organizacja sieci publicznych bibliotek oświatowych w Polsce / J. Filipkowska-Szemplińska. – Warszawa, 1936. – 35 s.

1247. Fras Z. Galicja / Z. Fras. – Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2002. – 298 s.

1248. Geistlinger H., Reichert O. Gelsendorf. 1782 – 1940 / H. Geistlinger, O. Reichert. – Grosostheim, 2001. – 246 s.

1249. Gewartowski T. Kościoły ewangelickie w Polsce z uwagi na ich właściwości ustrojowe i narodowe / T. Gewartowski // Strażnica Zachodnia. – 1933. – T. XVI. – № 1 – 2. – S. 130 – 171.

1250. Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej / S. Grelewski. – Lublin, 1937. – 850 s.

1251. Grzegorzczak P. Uwagi o prasie niemieckiej w Polsce / P. Grzegorzczak // Strażnica Zachodnia. – 1933. – T. XVI. – S. 94–102.

1252. Grunberg K. Niemcy i ich organizacje polityczne w Polsce międzywojennej / K. Grunberg. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978. – 160 s.

1253. Kólka rolnicze w Galicji / A. Gurnicz. – Warszawa, 1967. – 345 s.

1254. Haber J. Osady niemieckie w Kołomyji / J. Haber // Kołomyjska księga pamiątkowa ku uszczeniu setnej rocznicy ogłoszenia Konstytucji Polskiej z dnia Trzeciego Maja r. 1791 // – Kołomyja, 1891. – S. 300 – 306.

1255. Hain J. Handbuch der statistik des Öesterreichischen Kaiserstaates / J. Hain. – Wien, 1853. – 510 s.

1256. Hauser L. Monografia miasta Przemyśla / L. Hauser. – Przemyśl, 1923. – 332 s.

1257. Hauser P. Mniejszość niemiecka w Polsce w latach 1918–1939 / P. Hauser // Polska-polacy-mniejszości narodowe. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imenia Ossolińskich, 1992. – S. 31–52.

1258. Hennig J., Unterschütz P., Unterschütz R. Brigidau mit seinen Filialgemeinden Gassendorf und Neudorf / J. Hennig, P. Unterschütz, R. Unterschütz. – Stuttgart: Hilfskomitee der Galiziendeutschen e. V., 1987. – 319 s.

1259. Herniczek E. Kościół parafialny P. W. ŚŚ. Fabiana i Sebastiana w Rownem (Königsau) / E. Herniczek // Materiały do dziejów sztuki sakralnej. – Kraków, 1998. – T. 6. – S. 151 – 154.

1260. Höbn L. Das deutsch-evangelischen Privatvolksschulwesen in Galizien (1782–1939) / L. Höbn // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Krämmmer. – Stuttgart – Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1985. – S. 177 – 194.

1261. Huber P. Bekersdorf eine deutsche Kolonie in Galizien / P. Huber. – München, 1974. – 221 s.

1262. J. F. Niemiecka działalność kulturalno-oświatowa na Pomorzu i w Wielkopolsce / J. F. // Strażnica Zachodnia. – 1933. – T. XVI. – S. 172 – 199.

1263. Jaki A. Das Deutsch-Evangelische Gymnasium in Stanislau / A. Jaki // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Krämmmer. – Stuttgart – Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1985. – S. 227–230.

1264. Janeczek A. Polska ekspansja osadnicza w ziemie Lwowskiej w XIV–XVI / A. Janeczek // Przegląd Historyczny. – 1978. – T. 69. – Z. 4. – S. 547–622.

1265. Jaworski F. Lwów stary i wczorajszy / F. Jaworski. – Lwów, 1911. – 162 s.

1266. Iwanicki M. Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918–1939 / M. Iwanicki. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1978. – 437 s.

1267. Kaindl R. Geschichte der deutschen in den Karpatenländern. Geschichte der Deutschen in Galizien, Ungarn, Bukowina und Rumänien seit etwa 1770 bis zur Gegenwart / R. Kaindl. – Gotha, 1911. – T. III. – 345 s.

1268. Kamińska-Kwak J. Inteligencja województwa Lwowskiego w okresie międzywojennym / J. Kamińska-Kwak. – Rzeszów: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – 456 s.

1269. Karasek A. Deutsche Kinderlieder und Kinderverbe aus Kleinpolen / A. Karasek // DBP. – 1928. – H. 6. – S. 286 – 296.

1270. Kauder V. Deutsche kulturpflege in Polnisch. Schlesien 1929–1930 / V. Kauder // Schaffen und Schauen. – 1930. – № 3. – S. 15 – 18.

1271. Kauder V. Das Deutschtum in Galizien (Kleinpolen) / V. Kauder // Das Deutschtum in Polen. – Leipzig, 1939. – T. 2. – S. 1 – 63.

1272. Kierski K. Prawa mniejszości niemieckiej w Polsce / K. Kierski // Strażnica Zachodnia. – 1923. – T. III. – № 1. – S. 1 – 26; – № 4/5 – S. 161 – 192; – № 6. – S. 285 – 327.

1273. Kesselring R. Das Gimnazium der evangelische Kirchengemeinde Lemberg / R. Kesselring // Die evangelische Kirchengemeinde Lemberg vom ihren Anfängen bis zur Gegenwart (1778 – 1928). – Lwów, 1928. – S. 1 – 48.

1274. Kesselring R. Die evangelische Siedlungen Galizien im josefinischen bis franzisceischen Zeitalter 1772 – 1822 / R. Kesselring. – Lemberg, 1912. – 99 s.

1275. Kesselring R. Die evangelische Kirchengemeinde Lemberg vom ihren Anfängen bis zur Gegenwart (1778–1928) / R. Kesselring. – Lwów: Verlag der evangelische Gemeinde, 1929. – Teil I. – 208 s.

1276. Kolmer S. Die historische Entwiecklug der deutschen Sprachinsel Galizien: Mariahilf, Fleberg, Rosenheck. Vororte der Stadt Kolomea / S. Kolmer. – Cifhorn: Bund der christlichen Deutschen in Galizien, 1995. – 130 s.

1277. Kotowski W. Lojalizm czy irredenta. Mniejszość niemiecka wobec państwa polskiego w latach 1919 – 1939 / W. Kotowski // Polska-polacy-mniejszości narodowe. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imenia Ossolińskich, 1992. – S. 53–63.

1278. Kowalak T. Prasa niemiecka w Polsce 1918 – 1939. Powiązania i wpływy / T. Kowalak. – Warszawa: Książka i wiedza, 1971. – 415 s.

1279. Kowalak T. Zagraniczne kredyty dla Niemców w Polsce 1919–1939 / T. Kowalak. – Warszawa: Książka i wiedza, 1972. – 230 s.

- 1280.** Krasowski K. Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej / K. Krasowski // Studium Historyczno-prawne. – Warszawa; Poznań: Państwowe Wydawnictwo Narodowe, 1988. – 355 s.
- 1281.** Krasuski J. Stosunki polsko-niemieckie 1919–1925 / J. Krasuski. – Poznań: Instytut Zachodni, 1962. – 523 s.
- 1282.** Krasuski J. Stosunki polsko-niemieckie 1926–1932 / J. Krasuski. – Poznań: Instytut Zachodni, 1964. – 329 s.
- 1283.** Krochmal A. Protestantkie ruchy religijne i sekty w greckokatolickiej diecezji przemyskiej w okresie II Rzeczypospolitej / A. Krochmal // Rocznik historyczno-archiwalny. – Przemyśl, 1994. – № VII/VIII. – S. 159–180.
- 1284.** Krysiński A. Struktura narodowościowa miast polskich / A. Krysiński // Sprawy narodowościowe. – 1937. – № 3. – S. 232 – 282.
- 1285.** Kuhn W. Ansiedlungsgeschichten aus Galiziens / W. Kuhn // Schaffen und Schauen. – 1928. – № 9. – S. 4–8.
- 1286.** Kuhn W. Die deutschen Siedlungen bei Kamionka Strumilowa / W. Kuhn // DBP. – 1928. – H. 11. – S. 508 – 523.
- 1287.** Kuhn W. Geschichte der Mennoniten in Kleinpolen / W. Kuhn // DBP. – 1928. – H. 9/10. – S. 397–418.
- 1288.** Kuhn W. Die deutschen Siedlungen in Polen / W. Kuhn // DBP. – 1929. – S. 309 – 324.
- 1289.** Kuhn W. Die Siedlungsformen der deutschen Kolonien in Galizien / W. Kuhn // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch. – Stuttgart-Bad Cannstadt, 1980. – S. 60 – 67.
- 1290.** Kuhn W. Die jungen Deutschen sprachinseln in Galizien / W. Kuhn. – Münster, 1930. – 244 s.
- 1291** Kuczera A. Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii Samborskiej / A. Kuczera. – Sambor, 1935. – T. I. – 492 s.
- 1292.** Kula W. Szkice o monafakturach w Polsce XVIII wieku / W. Kuhn. – Warszawa, 1956. – 448 s.

- 1293.** Kullman M. Gedenken an Dr. Ludwig Schnieder zum 50 Todestag / M. Kullman // ZWG. – 1995. – S. 45–48.
- 1294.** Kurcz Z. Mniejszość niemiecka w Polsce na tle innych mniejszości / Z. Kurcz. – Poznań: Instytut Zachodni, 2001. – 46 s.
- 1295.** Kutrzeba S. Mniejszości w najnowszym prawie międzynarodowym / S. Kutrzeba. – Lwów; Warszawa; Kraków, 1925. – 132 s.
- 1296.** Ladenberger E. Die kirlichen Entwicklung in Polen von 1918 bis 1939 mit besonderer Berücksichtigung der Evangelischen Kirche A. und H. B. in Galizien / E. Ladenberger / Zusammengestellt von Julius Krämmer. – Stuttgart-Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1985. – S. 119–129.
- 1297.** Lang F. Das Deutschtum in Klempolen / F. Lang // Gedenkbuch zur Erinnerung an die Einwanderung der Deutschen in Galizien vor 150 Jahren. – Posen, 1931. – S. 56–66.
- 1298.** Lang F. Das Deutschtum in Klempolen / F. Lang // DBP.–1931. – H. 6. – S. 309–324.
- 1299.** Langer T. Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej / T. Langer. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1967. – 243 s.
- 1300.** Lanz J. Das Lebenbild der deutschen Siedlungen in Galizien / J. Lanz // DMP. – 1939. – H. 8/ 9. – S. 336–342.
- 1301.** Lempp W. Die evangelischen Anstalten in Stanislaw und ihre Stellung innerhalb des Deutschtums von Klempolen / W. Lempp // DBP. – 1931. – H. 6. – S. 324–327.
- 1302.** Lempp W. Die evangelische Kirche A. u. H. B. in Klempolen (Galizien) / W. Lempp. – Berlin, 1934. – 31 s.
- 1303.** Lenartowicz S. Kościół parafialny P. W. św. Barbary w Boryslawiu – Tustanowicach / S. Lenartowicz // Materiały do dziejów sztuki sakralnej. – Kraków, 1998. – T. 6. – S. 13–18.
- 1304.** Lepucki H. Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1771–1790 / H. Lepucki. – Lwów, 1938. – 208 s.

1305. Leżański R. Prof. dr. August Finger / R. Leżański // Księga pamiątkowa II państwowego gimnazjum im. Karola Schajnochy we Lwowie 1820 – 1920. – Lwów, 1930. – S. 120–124.

1306. Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach / W. Loziński. – Lwów, 1889. – 110 s.

1307. Loziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XV–XVI wieku / W. Loziński. – Lwów, 1902. – 434 s.

1308. Łomnickie M. Wycieczka w góry Sołotwińskie / M. Łomnickie // Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego. Rok 1878. – Kraków, 1878. – T. III. – S. 32–48.

1309. Ługowski B. Szkolnictwo w Polsce 1919–1939 w opinii publicznej / B. Ługowski. – Warszawa: Państwowe zakłady wydawnicze szkolnych, 1965. – 219 s.

1310. Majewski J. Drogi i bezdroża niemieckiej spółdzielczości w Polsce 1919–1939 / J. Majewski. – Poznań: Instytut Zachodni, 1989. – 214 s.

1311. Malecki D. Mniejszość niemiecka w II Rzeczypospolitej / D. Malecki // Życie i Myśl. Zeszyty problemowe. – Opole; Poznań; Warszawa, 2002. – Z. 13-16. – S. 4–41.

1312. Maliszewski E. Stosunki narodowościowe w Rzeczypospolitej Polskiej / E. Maliszewski. – Warszawa, 1923. – 20 s.

1313. Mańkowski T. Życie naukowe współczesnego Lwowa / T. Mańkowski // – Warszawa, 1934. – T. XVIII. – S. 140 – 170.

1314. Mańkowski T. Życie naukowe współczesnego Lwowa / T. Mańkowski // Nauka Polska. – Warszawa, 1934. – T. XIX. – S. 134 – 174.

1315. Mańkowski T. Lwowski cech malarzy w XVI – XVII wieku / T. Mańkowski. – Lwów, 1936. – 126 s.

1316. Mańkowski T. Lwowska rzeźba rokokowa / T. Mańkowski. – Lwów, 1937. – 191 s.

1317. Mausberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939 / S. Mausberg. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Ossolineum, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968. – 230 s.

1318. Mazur G. Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939 / G. Mazur. – Kraków, 2007. – 482 s.

1319. Mazur M. Neudorf-Polminowice. Współżycie narodowości na ziemi drohobyckiej / M. Mazur. – Warszawa; Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998. – 215 s.

1320. Mohr R. Das Privatschulwesen der deutschen evangelischen Gemeinden in Kleinpolen / R. Mohr // DMP. – 1938/1939. – H. 8/9. – S. 404 – 405.

1321. Mohr R. 100 Jahre Zöcklersche Anstalten in Stanislau / R. Mohr // ZGD. – 1996. – S. 34–46.

1322. Müller E. Die Struktur, Arbeit und Probleme der Lemberger evangelische Gemeinde in den Jahren 1900 bis 1939 / E. Müller // ZGD. – 2003. – S. 29 – 47.

1323. Müller E. Bronisławówka / E. Müller // ZWG. – 2003. – S. 106 – 116.

1324. Müller S. Die deutschen Katholiken in Kleinpolen (Galizien) / S. Müller // Deutsche Monatshefte in Polen. – 1936. – S. 380 – 385.

1325. Müller S. Von der Ansiedlung bis Umsiedlung. Das Deuschtum Galiziens insbesondere Lembergs. 1772–1940 / S. Müller. – Marburg; Lahn, 1961. – 234 s.

1326. Nasarski P. Deutsche Jugendbewegung und Jugendarbeit in Polen 1919–1939 / P. Nasarski. – Würzburg: Holzner Verlag, 1957. – 134 s.

1327. Niedźwiecki M. Powiat Podhajecki pod względem geograficznym, statystycznym i historycznym / M. Niedźwiecki. – Stanisławów, 1896. – 194 s.

1328. Oleshko O. Historischer und architektonischer Wert der planmäßigen Sidlungsstrukturen der deutschen kolonien im Raume Żovkva (Żotkiev) / O. Oleshko // ZGD. – 1999. – S. 103–117.

1329. Ostrowski J. Lwów. Dzieje i Sztuka / J. Ostrowski. – Kraków: Universitas, 1997. – 85 s.

- 1330.** Pajączkowski F. Życie kulturalne Lwowa w czasie walk polsko-ukraińskich 1. 11. 1918 – 1. 06. 1919 / F. Pajączkowski. – Warszawa, 1928. – 24 s.
- 1331.** Parr R. Zeitzeugen berichten, was zu Urgroßvaters Zeiten daheim in Galizien geschah. Teil I-III / R. Parr // ZGD. – 2003. – S. 185–243.
- 1332.** Pazyra S. Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX w. / S. Pazyra // Odbitka z studjów z historii społecznej i gospodarczej poświęconych profesorowi dr. Franciszkowi Bujakowi. – Lwów, 1931. – S. 415–448.
- 1333.** Podoliński W. Powiat Samborski / W. Podoliński. – Sambor, 1934. – 74 s.
- 1334.** Podoliński W. Sambor i okolica / W. Podoliński // Przegląd krajoznawczy. – Sambor, 1937. – S. 1–80.
- 1335.** Popławski Z. Wykaz pracowników naukowych Politechniki Lwowskiej w latach 1844–1945 / Z. Popławski. – Kraków, 1994. – 221 s.
- 1336.** Pospieszalski K. Sprawa 58000 «Volksdeutschów» / K. Pospieszalski. – Poznań: Instytut zachodni, 1981. – 269 s.
- 1337.** Prowalski S. Spółdzielcze związki mniejszości narodowych w Polsce a nowelizacja ustawy o spółdzielniach / S. Prowalski // SN. – 1935. – № 5. – S. 413–443.
- 1338.** Potocki S. Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918–1938 / S. Potocki. – Gdańsk: Wydawnictwo morskie, 1969. – 502 s.
- 1339.** Półciwiartek J. Kolonie jozefińskie w Galicji Środkowej: wybrane zagadnienia / J. Półciwiartek // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Seria Społeczno-Pedagogiczna i Historyczna. – Z. 38. Historia 8. – Rzeszów, 1999. – S. 89–108.
- 1340.** Prószyński M. Powiat Lwowski. Ludność i instytucje / M. Prószyński. – Lwów, 1912. – 127 s.
- 1341.** Quirini-Popławski R. Kościół filialny p. w. Św. Franciszka Borgiasza w Rozluczu / R. Quirini-Popławski // Materiały do dziejów sztuki sakralnej. – Kraków, 1997. – T. 5. – S. 135–138.

1342. Quirini-Popławski R. Kaplica publiczna p. w. ŚŚ. Piotra i Pawła w Wowczem // Materiały do dziejów sztuki sakralnej / R. Quirini-Popławski. – Kraków, 1997. – T. 5. – S. 317 – 319.

1343. Quirini-Popławski R. Kościół parafialny P. W. Podwyższenia Kryza św. w Neudorfie / R. Quirini-Popławski // Materiały do dziejów sztuki sakralnej. – Kraków, 1998. – T. 6. – S. 137 – 139.

1344. Quirini-Popławski R. Kościół parafialny P. W. św. Michała Archanioła w Ludwikówce / R. Quirini-Popławski // Materiały do dziejów sztuki sakralnej. – Kraków, 2002. – T. 10. – S. 209–213.

1345. Quirini-Popławski R. Kościół parafialny p. w. Znalezienia Krzyża świętego w Weldzirzu / R. Quirini-Popławski // Materiały do dziejów sztuki sakralnej. – Kraków, 2002. – T. 10. – S. 359–365.

1346. Radke J., Fiszer E. Aus der Geschichte Bredtheims / J. Radke, E. Fiszer // Heimat Galizien. – Stuttgart, 1980. – Bd. I. – S. 530 – 531.

1347. Rapacki W. Ludność Galicji / W. Rapacki. – Lwów, 1874. – 126 s.

1348. Reiners J. Von der Struktur des Deutschtums in Polen / J. Reiners // DBP. – 1925. – H. 1. – S. 18–24.

1349. Reinpold J. Das katholische Deutschtum in Galizien / J. Reinpold // Gedenkbuch zur Erinnerung an die Einwanderung der Deutschen in Galizien vor 150 Jahren. – Posen, 1931. – S. 66 – 79.

1350. Reinpold J. Die Kirliche Betreuung und das Schulwesen der deutschen katholiken in Ostgalizien / J. Reinpold // DMP. – 1939. 8/9. – S. 405–412.

1351. Rollauer J. Aus der Geschichte Deutsch-Evangelischen Gymnasiums in Lemberg (1918–1939) / J. Reinpold // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Krämmer. – Stuttgart-Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1985. – S. 224 – 227.

1352. Romanjuk O. Kazimierówka / O. Romanjuk // ZGD. – 2000. – S. 207-217.

1353. Rozwadowski B. Bruckental / B. Rozwadowski // SG. – W-wa, 1880. – T. I. – S. 631.

- 1354.** Rozwadowski B. Brusno Nowe i Stare / B. Rozwadowski // SG.– W-wa, 1880. – T. I. – S. 391.
- 1355.** Rozwadowski B. Dobrzanice / B. Rozwadowski // SG. – W-wa, 1880. – T. II. – S. 83.
- 1356.** Rozwadowski B. Przemyśl / B. Rozwadowski // SG. – W-wa, 1888. – T. IX. – S. 148.
- 1357.** Röska-Rydel I. Deutsche Geschichte in Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau / I. Röska-Rydel. – Berlin; Stuttgart: Siedler Verlag, 1999. – 543 s.
- 1358.** Ruszzyk G. Drewniane kościoły w Polsce 1918–1939. Tradycja i nowoczesność / G. Ruszzyk. – Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2001. – 325 s.
- 1359.** Satke W. Powiat Tarnopolski pod względem geograficzno-statystycznym / W. Satke // Rocznik kółka naukowego Tarnopolskiego za rok 1894/1895. – Tarnopol, 1896. – S. 67–227.
- 1360.** Sawicki J. Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim / J. Sawicki. – Warszawa, 1937. – 379 s.
- 1361.** Seefeldt F. Qullenbuch zur deutschen Ansiedlung in Galizien unter Kaiser Joseph II / F. Seefeldt. – Plauen, 1935. – 184 s.
- 1362.** Seefeldt F. Der Deutschtum in Galizien / F. Seefeldt. – Berlin; Leipzig, 1937. – 75 s.
- 1363.** Seefeldt F. Dornfelder Chronik [150 Jahre Auslandsdeutschihsal] / F. Seefeldt. – Plauen, 1936. – 301 s.
- 1364.** Sierpniak J. Rządy niemieckie w Galicyi / J. Sierpniak. – Cieszyn: Nakład Dziennika Cieszyńskiego, 1906. – 124 s.
- 1365.** Skoczek J. Studia nad patrycjatem Lwowskim wieków średnich / J. Skoczek. – Lwów, 1929. – 74 s.
- 1366.** Smólski G. Niemieckie zagony w Galicyi / G. Smólski // Kalendarz towarzystwa szkoły Ludowej. – Kraków, 1910. – S. 59 – 61.

1367. Smólski G. Kolonie i stosunki niemieckie w Galicyi / G. Smólski. – Kraków, 1910. – 72 s.

1368. Sokalski B. Rys geograficzno-statystyczny Złoczowskiego okręgu szkolnego wraz z dokładnym opisem poszczególnych miejscowości obu powiatów (Złoczowski i Brodzki) / B. Sokalski. – Złoczów: Nakładem Towarzystwa pedagogicznego, 1885. – 328 s.

1369. Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / B. Sokalski. – Lwów, 1899. – 496 s.

1370. Schankweiler E. Auswanderung und Ansiedlung von deutschen in Galizien 1782–1820 und ihre Geschichte bis zur Umsiedlung 1939/40 / E. Schankweiler // ZGD. – 2000. – S. 24–52.

1371. Schick J. Heimatmuzeum / J. Schick // DBP. – 1931. – H. 6. – S. 347.

1372. Schmalenberg F. 75 Jahre Evangelisches Ginnazium in Stanislau / F. Schmalenberg // ZGD. – 1994. – S. 44 – 53.

1373. Schneider A. Ainsingen / A. Schneider // Encyklopedya do krajoznawstwa Galicyi. – Lwów, 1871. – T. I. – S. 17 – 18.

1374. Schneider A. Alfredówka / A. Schneider // Encyklopedya do krajoznawstwa Galicyi. – Lwów, 1871. – T. I. – S. 35 – 36.

1375. Schneider A. Annaberg / A. Schneider // Encyklopedya do krajoznawstwa Galicyi. – Lwów, 1871. – T. I. – S. 80.

1376. Schneider A. Anielówka / A. Schneider // Encyklopedya do krajoznawstwa Galicyi. – Lwów, 1871. – T. I. – S. 77.

1377. Schneider A. Antonin / A. Schneider // Encyklopedya do krajoznawstwa Galicyi. – Lwów, 1871. – T. I. – S. 120 – 121.

1378. Schneider A. Augustdorf / A. Schneider // Encyklopedya do krajoznawstwa Galicyi. – Lwów, 1871. – T. I. – S. 389.

1379. Schneider A. Babilon Nowyj / A. Schneider // Encyklopedya do krajoznawstwa Galicyi. – Lwów, 1874. – T. II. – S. 105 – 106.

- 1380.** Schneider A. Bagensberg / A. Schneider // Encyklopedia do krajoznawstwa Galicyi. – Lwów, 1874. – T. II. – S. 294.
- 1381.** Schneider A. Stare Selo pod Lwowem / A. Schneider. – Lwów, 1872. – 30 s.
- 1382.** Schneider J. Zaopatrywanie miasta Lwowa w nabiał / J. Schneider. – Lwów, 1936. – 151 s.
- 1383.** Schneider L. Kurzgesatzte Schiderung der Verhältnisse und Zustände in den protestantischen kolonien Galizien bis 1816 / L. Schneider // Gedenkbuch zur Erinnerung an die Einwanderung der Deutschen in Galizien vor 150 Jahren. – Posen, 1931. – S. 15–50.
- 1384.** Schneider L. Die evangelische Kirchengemeinde in Lemberg zum 150 jährigen Besitz der Kirche / L. Schneider. – Lemberg, 1935. – 56 s.
- 1385.** Schneider L. Das Kolonisationswerk Josef II in Galizien / L. Schneider. – Leipzig, 1939. – 409 s.
- 1386.** Schneider L. Die innere Struktur der evangelische Kirchengemeinde in Lemberg / L. Schneider // DMP. – 1939. – H. 8/9. – S. 343 – 373.
- 1387.** Schnür-Pepłowski S. Galiciana 1778–1812 / S. Schnür-Pepłowski. – Lwów, 1896. – 165 s.
- 1388.** Staemmler D. Geschichtes die Reformation in Polen / D. Staemmler // DBP. – 1925. – H. 7/8. – S. 349 – 350.
- 1389.** Staniewicz R. Mniejszość niemiecka w Polce – V Kolumna Hitlera? / R. Staniewicz // Przegląd Zachodni. – 1959. – T. 1. – S. 395 – 438.
- 1390.** Steininger R. Das Schicksal der deutsch-evangelischen Schulen und Kirchen / R. Staniewicz // ZGD. – 1994. – S. 65 – 69.
- 1391.** Strohal H. Die evangelische Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in Galizien / H. Strohal // DMP. – 1939. – H. 8/9. – S. 398 – 404.
- 1392.** Stark J. Das Deutschtum in Galizien und in der Bukowina und seine völkisch-politische Bedeutung / J. Stark. – Leipzig, 1936. – 36 s.
- 1393.** Stupnicki H. Galicya pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym / H. Stupnicki. – Lwów, 1849. – 176 s.

1394. Stupnicki H. Das Königreich Galizien und Lodomerien, sammt dem Grossherzogthume Krakau und Herzogthume Bukowina in geographisch-historisch-statistischer Beziehung / H. Stupnicki. – Lemberg, 1853. – 150 s.

1395. Sworakowski W. Niemieckie towarzystwa naukowe i biblioteki w Polsce // Strażnica Zachodnia / W. Sworakowski. – 1933. – S. 200 – 216.

1396. Szaliński T. Niemcy we wschodniej Małoposce / T. Szaliński // Strażnica Zachodnia. – 1923. – № 7/9. – S. 91–98.

1397. Szaraniewicz I. Rys wewnętrznych stosunków Galicji wschodniej w drugiej połowie piętnastego wieku / I. Szaraniewicz. – Lwów, 1869. – 124 s.

1398. Szerer A. Mniejszość niemiecka w Polsce i w Czechosłowacji w latach 1933–1938 / A. Szerer. – Katowice; Kraków, 1967. – 241 s.

1399. Szewczyk J. Kronika klęsk elementarnych w Galicji w latach 1772–1848 / J. Szewczyk. – Lwów, 1939. – 334 s.

1400. Suchodolski B. Polityka kulturalno-oświatowa w Polsce współczesnej / B. Suchodolski. – Warszawa: Nasza księgarnia, 1937. – 134 s.

1401. Śladkowski W. Kolonizacja niemiecka w południowo-wschodniej części Królestwa Polskiego w latach 1815–1915 / W. Śladkowski. – Lublin, 1969. – 283 s.

1402. Tokarz W. Galicyja w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783 / W. Tokarz. – Kraków, 1909. – 398 s.

1403. Truchim S. Działalność kulturalno-oświatowa mniejszości niemieckiej w Polsce ze szczególnem uwzględnieniem województw poznańskiego i pomorskiego / S. Truchim // SN. – 1933. – № 2/3. – S. 206 – 216; – №. 4. – S. 373 – 384.

1404. Tyrowicz M. Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa, 1918–1939 / M. Tyrowicz. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1988. – 244 s.

1405. Uhorczak F. Skorowidz nazw gromad, miast i miasteczek według podziału administracyjnego z 1. IV. 1932 i ze zmianami do 10. III. 1939 do mapy podkładowej jednostek administracyjnych / F. Uhorczak. – Lwów, 1939. – 50 s.

1406. Urbański Z. Mniejszości narodowe w Polsce / Z. Urbański. – Warszawa, 1933. – 375 s.

1407. Völker K. Die Galizier an der evangelisch-theologischen Fakultät in Wien / K. Völker // Gedenkbuch zur Erinnerung an die Einwanderung der Deutschen in Galizien vor 150 Jahren. – Posen, 1931. – S. 82–83.

1408. Wagner J. Zur Geschichte der evgl. deutschen Cemeinden in Stryj, Galizien, mit besonderer Berücksichtigung der Geschichte der Schule anlässlich ihres 20 jährigen Bestehens 1909–1929 / J. Wagner // Deutsche Blätter in Pollen. – Posen, 1929. – S. 549–553.

1409. Wajgel L. Rys miasta Kołomyji / L. Wajgel. – Kołomyja, 1877. – 114 s.

1410. Walczak M. Kościół parafialny P. W. ŚW. Wendelina Opata w Białogórze / M. Walczak // Materiały do dziejów sztuki sakralnej. – Kraków, 2000. – T. 8. – S. 19–22.

1411. Walczak M. Kościół parafialny P. W. ŚW. Michała Archanioła w Wiesenbergu / M. Walczak // Materiały do dziejów sztuki sakralnej. – Kraków, 2000. – T. 8. – S. 253–255.

1412. Walloschke R. Der Bund der christlichen Deutschen in Galizien / R. Walloschke // ZGD. – 1995. – S. 52–57.

1413. Waniak B. Sytuacja prawna szkolnictwa niemieckiego w Polsce w latach 1918 – 1939 // Studia o szkolnictwie i oświacie mniejszości narodowych w XIX i XX wieku / B. Waniak. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – S. 75–89.

1414. Wasilewski L. Sprawa kresów i mniejszości narodowych w Polsce. – Warszawa, 1925. – 24 s.

1415. Waszak S. Liczba Niemców w Polsce w latach 1918–1959 / S. Waszak // Przegląd Zachodni. – 1959. – T. III. – S. 318 – 349.

1416. Wellhorn J. Deutsche Jugendwoche in Dornfeld // DBP. – 1928. – H. 8. – S. 393–394.

1417. Wendelberger E. Hochzeit in Ludwikowka / E. Wendelberger // Galizien erzählt. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1990. – S. 85–87.

1418. Wójcik T. Pisarze polscy XX wieku. Sylwetki / T. Wójcik. – Warszawa: MOREX, 1995. – 167 s.

1419. Włodarkiewicz W. Lwów 1939 / W. Włodarkiewicz. – Warszawa: Bellona, 2007. – 239 s.

1420. Wolf O. Kontakte in die alte Heimeit / O. Wolf // ZGD. – 2003. – S. 264–277.

1421. Zaborski B. Liczba i rozmieszczenie mieszkańców Polski według języków i wyznań (uwagi ogólne w świetle spisu 1931 r.) / B. Zaborski // Sprawy narodowościowe. – 1937. – № 1/2. – S. 75–86.

1422. Zöckler T. Zakład djakonis «Sarepta» w Stanisławowie / T. Zöckler // Rocznik Ewangelicki. – 1925. – S. 256 – 257.

ЕНЦИКЛОПЕДІЇ, СЛОВНИКИ, ДОВІДНИКИ, КАЛЕНДАРІ, ПОКАЖЧИКИ

1423. Бажанський М. Вічно житимуть... Постаті від зарання історії, аж до найновіших часів: Бібліографічний словник / М.Бажанський. – Дійтройт, 1984. – 524 с.

1424. Господарський календар. – Львів, 1926. – 196 с.

1425. Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1998. – Т. 5. – С. 1768 – 1774.

1426. Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1998. – Т. 7. – С. 395.

1427. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – К.: Наукова думка, 2004. – 342 с.

1428. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / [Відп. ред. Ю. І. Римаренко]. – К.: АН України. Інститут держави і права, 1993. – 110 с.

1429. Йосифінська (1785 – 1788) і Францисканська (1819 – 1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. – К., 1965. – 354 с.

- 1430.** Ілюстрований календар Товариства «Просвіта». – Львів, 1914. – С. 184–187.
- 1431.** Мала енциклопедія етнодержавознавства / Упоряд. Римаренко Ю. – К.: Генеза, 1996. – 942 с.
- 1432.** Міжнаціональні відносини: терміни та визначення. Словник-довідник. – К., 1991. – 408 с.
- 1433.** Національні меншини України. Інформаційний довідник / [Упоряд. Пилипенко Т. І., Осадченко А. І.] – К.: Голов. спец. редакція літератури мовами національних меншин України, 1995. – 52 с.
- 1434.** Княжолука // Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавеньщини, Жидачівщини і Миколаївщини. – Нью Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1993. – С. 278 – 279.
- 1435.** Handbuch des Lemberger Statthaltereii Gebietes in Galizien für das Jahr 1860. – Lemberg, 1860. – 660 s.
- 1436.** Handbuch des Lemberger Statthaltereii Gebietes in Galizien für das Jahr 1861. – Lemberg, 1861. – 566 s.
- 1437.** Kalendarz «Szkoly» tygodnika pedagogicznego, wychodzącego we Lwowie na rok 1893. – Lwów, 1892. – 266 s.
- 1438.** Kalendarz «Szkoly» tygodnika pedagogicznego, wychodzącego we Lwowie na rok 1900. – Lwów, 1900. – 70 s.
- 1439.** Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych. – Lwów; Warszawa, 1924. – 330 + 619 s.
- 1440.** Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1789. – Lemberg, gedr. b. Piller, 1789. – 211 S.
- 1441.** Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1798. – Lemberg, gedr. b. Piller, 1798. – 253 S.

1442. Schematismus für die Königreiche Ostgalizien und Lodomerien samt einem Schreibkalender und Namen-Register für das Jahr 1801. – Lemberg, gedr. b. Piller, 1801. – 323, 51 S.

1443. Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1823. – Lemberg, gedr. b. Piller, 1823. – 590, 80 S.

1444. Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1824. – Lemberg, gedr. b. Piller, 1824. – 614, 86 S.

1445. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1870. – Lwów, 1870. – 925 s.

1446. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1872. – Lwów, 1872. – 763 s.

1447. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem księstwem Krakowskiem na rok 1896. – Lwów, 1896. – 1040 s.

1448. Schematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1902. – Lwów, 1902. – 1218 s.

1449. Verzeichniss der sämmtlichen Ortschaften in Galizien und der Bukowina im Jahre 1830. – Lemberg, 1832. – 158 s.

1450. Vierzig Jahre Evangelische Anstalten in Stanislau. – Stanislau, 1936. – 28 s.

1451. Województwo Tarnopolskie. – Tarnopol, 1931. – 452 s.

КАРТОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1452. Administrativ-Karte von den Königreichn Galizien und Lodomerien mit Grossherzogthum Krakau und den Grossherzogthümem Ausschwitz, Zator und Bukowina in 60 Blätter von C. Kummersberg. – Wien, 1855. – 60 Bl.

ДОДАТКИ

Таблиця 1

**Чисельність німців Калущини в 1936 р. за офіційними та
конфесійними даними**

№ п/п	Назва насел. пункту	Офіційні дані	Конфесійні дані	Інші дані	Реальна кількість
1	Войнилів	10	—	—	10
2	Голинь	1	—	—	1
3	Добровляни	2	—	—	2
4	Завадка	2	—	—	2
5	Завій	—	—	1	1
6	Кадобна	10	—	—	10
7	Калуш	306	450	—	450
8	Копанки	—	90	—	90
9	Кропивник	3	—	—	3
10	Ляндестрой	265	450	—	450
11	Мединя	—	—	1	1
12	Мостиська	10	10	—	10
13	Новиця	22	30	—	30
14	Нягівці	—	5	—	5
15	Петранка	2	—	—	2
16	Ріп'янка	—	5	—	5
17	Серед. Угринів	—	—	1	1
18	Сівка Калуська	26	—	—	26
19	Сільце	8	—	—	8
20	Сливки	1	—	—	1
21	Томашівці	6	20	—	20
22	Угартсталь	336	340	—	340
23	Цвітова	2	—	—	2
	Всього	1012*	1400**	3***	1471

Примітки. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1054. – Арк. 9, 46, 53; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 32–33.

* Офіційні дані повітового перепису населення за 1936 р.

** Дані В. Кубійовича.

*** Інші дані, почерпнуті з архівних джерел.

Таблиця 2

Дисперсне розселення німців у селах краю в 1921 і 1938 рр.

№	Назва воєводства	Рік	К-сть сіл	Рік	К-сть сіл
1	Львівське	1921	283	1938	243
2	Станиславівське	1921	280	1938	206
3	Тернопільське	1921	106	1938	48
4	Всього	–	669	–	497

Примітки. Складено за: ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 2016. – Арк. 7; НБ ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/III. – Арк. 3–6, 9–17, 22–24, 32–45, 49–51, 59, 64 зв., 76, 85, 92, 95; Skorowidz miejscowości... W-wo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 3–53; Skorowidz miejscowości... W-wo Stanisławskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 3–25; Skorowidz miejscowości... Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1923. – Т. XV. – S. 1–29; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 6–8, 12, 18–38, 41–53, 58, 59, 62, 63–70, 72–76, 79–88, 90, 92–97, 103–108.

Таблиця 3

Чисельність німецької меншини краю у 1921 р.

№ п/п	Назва воєводства	Загальна	Частка у
1	Львівське*	12130*	40,15
2	Станиславівське	15595	51,63
3	Тернопільське	2484	8,22
	Всього	30209	100,00

Примітки. Складено за: Szaliński T. Niemcy... – S. 93; Skorowidz miejscowości... – Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 3–13, 16–18, 21–42, 44–48; 51–53. Skorowidz miejscowości... – W-wo Stanisławskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 1–25; Skorowidz miejscowości... – W-wo Tarnopolskie. – Warszawa, 1923. – Т. XV. – S. 1–23.

*В шістнадцяти українських повітах: Бібрському, Городоцькому, Добромильському, Дрогобицькому, Жовківському, Ліському, Львівському, Мостиському, Перемиському, Рава-Руському, Рудківському, Самбірському, Сокальському, Старосамбірському, Цішанівському і Яворівському та самому Львові мешкало 12130 німців. Решта 228 осіб німецької національності проживали в Березівському, Кольбушівському, Кроснянському, Ланцутському, Ніжанському, Пшеворському, Ряшівському, Сяноцькому, Стрижівському, Тарнобрезькому та Ярославському повітах з польським населенням. (Skorowidz miejscowości... W-wo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 3–53).

Таблиця 4

Розподіл німців по повітах Львівського воєводства у 1921 р.*

№ п/п	Назва повіту	Офіційна к-сть німців	Уточнені дані	Відсоток
1	Бібрський	59	545	2,95
2	Городоцький	779	1486	8,04
3	Добромільський	612	677	3,66
4	Дрогобицький	2704	3237	17,51
5	Жовківський	1117	1306	7,06
6	Ліський	639	639	3,46
7	Львів	1650	2891	15,64
8	Львівський	1893	2865	15,50
9	Мостиський	25	57	0,31
10	Перемишський	81	158	0,85
11	Рава-Руський	1298	1319	7,13
12	Рудківський	26	255	1,38
13	Самбірський	275	1023	5,53
14	Сокальський	117	342	1,85
15	Старосамбірський	8	11	0,06
16	Цішанівський	108	736	3,98
17	Яворівський	739	941	5,09
	Всього	12130	18488	100,00

Примітки. Складено за: ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 863. – Оп. 2. – Спр. 19. – Арк. 27, 28; Skorowidz miejscowości... W-wo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 3–13, 16–18, 21–42, 44–48; 51–53; Bill J. Die kirchlichen Verhältnisse... – S. 167.

* Вирахувати кількість німців намагалися за числом осіб євангельського і менонітського віровизнання та німців католицького віровизнання зарахованих до числа польської спільноти.

Розподіл німців по повітах Станіславського воєводства у 1921 р.

№ п/п	Назва повіту	Офіційна к-сть німців	Уточнені дані	Частка у відсотках
1	Богородчанський	297	487	2,50
2	Городенківський	13	41	0,21
3	Долинський	3432	4485	23,10
4	Жидачівський	1791	1833	9,40
5	Калуський	1023	1116	5,72
6	Коломийський	2295	2367	12,14
7	Косівський	10	17	—
8	Надвірнянський	192	764	3,92
9	Печеніжинський	1	3	—
10	Рогатинський	53	64	0,33
11	Сколівський	1765	1836	9,41
12	Снятинський	365	511	2,62
13	Станіславівський	1118	1371	7,03
14	Стрийський	2464	2868	14,71
15	Тлумацький	751	928	4,76
16	Турківський	25	810	4,15
	Всього	15595	19501	100,00

Примітки. Складено за: ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 863. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 3–67; ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 11. – Спр. 15. – Арк. 61; Копчак С., Мойсеєнко В., Романюк М. Етнічна структура...– С. 169; Skorowidz miejscowości... W-wo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 5, 6, 10–14; 22–25; Szaliński T. Niemcy... – S. 93.

Розподіл німців по повітах Тернопільського воєводства у 1921 р.

№ п/п	Назва повіту	Офіційна к-сть	Уточнені дані	Частка у відсотках
1	Бережанський	3	12	0,25
2	Борщівський	26	46	0,98
3	Бродівський	175	675	14,40
4	Бучацький	2	10	0,21
5	Гусятинський	2	10	0,21
6	Заліщицький	31	32	0,68
7	Збаражський	2	5	0,11
8	Зборівський	14	28	0,60
9	Золочівський	371	519	11,07
10	Кам'янка-Струмилів.	323	717	15,30
11	Перемишлянський	359	561	11,98
12	Підгаєцький	378	390	8,33
13	Радехівський	595	1274	27,18
14	Скалатський	1	3	0,04
15	Тернопільський	80	103	2,20
16	Теребовлянський	3	157	3,35
17	Чортківський	119	146	3,11
	Всього	2484	4688	100,00

Примітки. Складено за: ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 869. – Оп. 2. – Спр. 19. – Арк. 27, 28; Skorowidz miejscowości... Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1923. – Т. XV. – S. 1 – 29.

Таблиця 7

Німецька меншина Східної Галичини в 1931 р.

№ п/п	Назва воєводства	Загальна кількість німців	Частка у відсотках
1	Львівське	12070	38,17
2	Станиславівське	16998	53,76
3	Тернопільське	2554	8,07
	Всього	31622*	100,00

Примітка. Складено за: Zaborski B. Liczba i rozmieszczenie... – S. 77, 84.

---

* Зазначена тільки чисельність німців євангельського віровизнання, а по Львівському воєводству враховано 288 німців, що жили в повітах на польських етнічних територіях.

Розподіл німців по повітах Львівського воєводства у 1921 і 1931 рр.

№ п/п	Назва повіту	Загальна кількість німців		Сальдо	
		1921 р.	1931 р.	+	-
1	Бібрський	59	211	+152	-
2	Городоцький	779	846	+167	-
3	Добромільський	612	358	-	-254
4	Дрогобицький	2704	2428	-	-276
5	Жовківський	1117	151	-	-966
6	Ліський	639	547	-	-92
7	Любачівський	-	124	+124	-
8	Львів	1650	2488	+838	-
9	Львівський	1893	1809	-	-84
10	Мостиський	25	44	+19	-
11	Перемиський	81	101	+30	-
12	Рава-Руський	1298	1158	+140	-
13	Рудківський	26	239	+ 213	-
14	Самбірський	275	700	+425	-
15	Сокальський	117	136	+19	-
16	Старосамбірський	8	-	-	-8
17	Турківський	25*	94	+69	-
18	Цішанівський	108	-	-	-
19	Яворівський	739	590	-	-149
	Всього	12130	11782	2196	-1829

Примітка. Складено за: Skorowidz miejscowości... Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. VIII XI; Drugi powszechny spis... Województwo Lwowskie bez miasta Lwowa. – Warszawa, 1938. – S. 41–45.

* Як уже зазначали, до 1931 р. цей повіт знаходився в складі Станиславівського воєводства (Див.: Skorowidz miejscowości... Województwo Stanistawowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 22 – 23).

Чисельність німців у колоніях Львівського повіту в 1921, 1934 і 1938 рр.

№ п/п	Назва колонії	Рік	К-сть осіб	№ п/п	Назва колонії	Рік	К-сть осіб
1	Айнзідель	1921	119	4	Райхенбах	1921	135
		1934	111			1934	126
		1938	119			1938	130
2	Лінденфельд	1921	100	5	Розенберг	1921	70
		1934	106			1934	43
		1938	119			1938	49
3	Нове Хоросно	1921	126	6	Фалькештайн	1921	179
		1934	99			1934	190
		1938	110			1938	180

Примітки. Складено за: Skorowidz miejscowości... Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 24 – 2 5; ДАЛО. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 1834. – Арк. 28, 31; НБ ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/III. – Арк. 41, 43, 44.

Таблиця 10

Розподіл німців по повітах Станіславського воєводства у 1921 і 1931 рр.

№ п/п	Назва повіту	Загальна кількість німців		Сальдо	
		1921 р.	1931 р.	+	-
1	Богородчанський	368	—	—	—
2	Городенківський	22	18	—	4
3	Долинський	3432	4013	581	—
4	Жидачівський	1791	1438	—	353
5	Калуський	1023	944	—	79
6	Коломийський	2295	1875	—	420
7	Косівський	29	25	—	4
8	Надвірнянський	408	343	—	65
9	Рогатинський	53	32	—	21
10	Сколівський	1765	—	—	—
11	Снятинський	432	346	—	96
12	Станіславівський	1269	1706	437	—
13	Стрийський	2968	5497	2968	—
14	Тлумацький	723	506	—	-217
	Всього	16578	16743	3986	1259

Примітки. Складено за: Копчак С., Мойсеєнко В., Романюк М. Етнічна структура... – С. 176; Skorowidz miejscowości... Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 3–25; Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – S. 27, 29.

Таблиця 11

Розподіл німців по повітах Тернопільського воєводства у 1921 і 1931 рр.

№ п/п	Назва повіту	Загальна кількість німців	Сальдо		
		1921 р.	1931 р.	+	–
1	Бережанський	3	6	+3	–
2	Борщівський	18	23	+5	–
3	Бродівський	175	165	–	– 10
4	Бучацький	2	9	+7	–
5	Заліщицький	31	26	–	– 5
6	Збаражський	2	7	+5	–
7	Зборівський	14	12	–	–2
8	Золочівський	371	405	+34	–
9	Кам'яно-Струмилів.	323	429	+106	–
10	Копичинський	–	37	+37	–
11	Перемишлянський	359	367	+8	–
12	Підгаєцький	378	381	+3	–
13	Радехівський	595	583	–	–12
14	Скалатський	1	84	+83	–
15	Тернопільський	80	34	–	–46
16	Теребовлянський	3	5	+2	–
17	Чортківський	119	102	–	–17
	Всього	2474	2675	+293	–92

Примітки. Складено за: Heike O. Das Deutschtum... – S. 34; Skorowidz miejscowości... Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1923. – Т. XV. – S. 1; Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – S. 33–35.

Офіційна чисельність німців по воєводствах краю у 1921 і 1931 рр.

№ п/п	Назва воєводства	Загальна кількість німців		Сальдо	
		1921 р.	1931 р.	+	-
1	Львівське	12130	11782	-	-348
2	Станиславівське	15595	16743	+1148	-
3	Тернопільське	2484	2675	+191	-
	Всього	30209	31200	+1339	-

Примітки. Складено за: Drugi powszechny spis... Województwo Lwowskie bez miasta Lwowa. – Warszawa, 1938. – S. 41–45; Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – S. 22; Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – S. 33–35; Heike O. Das Deutschtum... – S. 34.

**Зміни в чисельності німців по повітах
Львівського воєводства у 1931 і 1938 рр.**

№ п/п	Назва повіту	Загальна кількість німців		Сальдо	
		1931 р.	1938 р.	+	-
1	Бібрський	211	542	+331	-
2	Городоцький	846	1396	+550	-
3	Добромільськ	412	525	+113	-
4	Дрогобицький	2428	2924	+496	-
5	Жовківський	159	968	+708	-
6	Ліський	648	741	+93	-
7	Любачівський	124	149	+25	-
8	Львів	2488	3263	+775	-
9	Львівський	1829	2407	+678	-
10	Мостиський	44	15	-	-29
11	Перемиський	101	111	+10	-
12	Рава-Руський	1158	1262	+104	-
13	Рудківський	239	286	+264	-
14	Самбірський	700	882	+182	-
15	Сокальський	200	186*	-	-14
16	Турківський	94	736	+638	-
17	Яворівський	590	733	+143	-
	Всього	12271	17126	+5110	-43

Примітки. Складено за: НБ. ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/III. – Арк. 2–95; Drugi powszechny spis... Województwo Lwowskie bez miasta Lwowa. – Warszawa, 1938. – S. 41–45; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 20–94; Heike O. Das Deutschtum... – S. 34, 71–73, 80–81; 94–96.

---

* За даними кураторії Львівського шкільного повіту в цьому повіті проживав 701 німець (див. ЦДА України, м. Львів. – Ф. 179. – Оп. 1. – Спр. 514. – Арк. 17).

Розподіл німців по повітах Станіславського воєводства у 1931 і 1939 рр.

№ п/п	Назва повіту	Загальна кількість німців	Сальдо		
		1931 р.	1939 р.	+	–
1	Городенківський	18	45	+27	–
2	Долинський	4013	5302	+1289	–
3	Жидачівський	1438	2460	+1022	–
4	Калуський	944	2192	+1248	–
5	Коломийський	1875	3011	+1136	–
6	Косівський	25	112	+87	–
7	Надвірнянський	420	975	+555	–
8	Рогатинський	32	112	+80	–
9	Снятинський	346	590	+244	–
10	Станіславівський	1706	2331	+625	–
11	Стрийський	5497	7363	+1866	–
12	Тлумацький	506	974	+468	–
	Всього	16820	25467	8647	–

Примітки. Складено за: Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – S. 26–29; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 20–22, 25–26, 32–33, 36–38, 40–41, 52–53, 66–69, 79, 92–94.

Розподіл німців по повітах Тернопільського воєводства в 1931 і 1939 рр.

№ п/п	Назва повіту	Загальна кількість німців	Сальдо		
		1931 р.	1939 р.	+	-
1	Бережанський	7	-	-	-7
2	Борщівський	11	-	-	-11
3	Бродівський	165	496	+331	-
4	Бучацький	9	23	+14	-
5	Заліщицький	26	50	+24	-
6	Збаразький	7	-	-	-7
7	Зборівський	12	-	-	-12
8	Золочівський	405	460	+55	-
9	Кам'янка-Струмилів.	429	1681	+1252	-
10	Копичинський	53	25	-	-28
11	Перемишлянський	367	1335	+1032	-
12	Підгаєцький	381	525	+144	-
13	Радехівський	583	1500	+917	-
14	Скалатський	84	-	-	-84
15	Тернопільський	72	290	+218	-
16	Теребовлянський	5	190	+185	-
17	Чортківський	166	210	+46	-
	Всього	2782	6785	+4002	-142

Примітки. Складено за: Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – S. 30–34; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 3–5, 9–17, 34–35, 38–39, 58–64; 77–78, 82–92, 98–102.

Національний склад населення східногалицького регіону в 1921–1939 рр.

№ п/п	Назва воєводства	Рік	Україн.	Поляки	Євреї	Німці	Інші
1	Львівське	1921	972393	1537819	18987	12358	4479
		1931	1307504	1448826	8	13083	4476
2	Станиславівське	1921	937713	298870	91825	16578	1326
		1931	1079019	245944	84590	16820	3700
3	Тернопільське	1921	710536	642488	69957	3400	2679
		1931	871966	586603	13411	3515	1789

Примітки. Складено за: Drugi powszechny spis... Województwo Lwowskie bez miasta Lwowa. – Warszawa, 1938. – S. 41–45; Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – S. 22; Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – S. 33–35; НБ ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/III. – Арк. 2–95; Maliszewski E. Stosunki... – S. 20; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 113.*

---

* У цьому різнобої підрахунків загальної чисельності німецької спільноти на теренах краю ми вибрали найбільший показник церковної статистики, бо він максимально наближений до істини, адже нам не відомо жодного випадку її завищених статистичних даних про чисельність німців у громадах чи діаспорі. Завдяки кропітливій корекції, проведеній в ході співставлення різних статистичних даних, в цілому нам вдалося зробити підрахунки більш наближеними до реальної картини на місцях

Чисельність німців у містах краю станом на 30. 09. 1921 р.

№ п/п	Назва воєводства	Загальна к-сть німців	К-сть в відсотках
1	Львівське	3587	57,25
2	Станиславівське	2242	35,78
3	Тернопільське	437	6,97
	Всього	6266	100,00

Примітки. Складено за: ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 863. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 15; – Спр. 74. – Арк. 3; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 3, 6, 8, 10, 11, 16, 20, 28, 35, 37, 40, 44, 47, 51; Skorowidz miejscowości... Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 3, 5, 7, 10, 12, 16, 20, 22; Skorowidz miejscowości... Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1923. – Т. XV. – S. 1, 3, 4, 6, 8–10, 12, 15, 12, 19, 21, 22, 24.

Концентрація німців у містах і містечках регіону в 1921 р.

№ п/п	Назва воєводства	Величина міст	Кількість міст	Кількість осіб
1	Львівське	малі	24	92
		середні	11	379
		великі	3	3116
		всього	38	3587
2	Станиславівське	малі	15	159
		середні	10	1103
		великі	4	1083
		всього	29	2242
3	Тернопільське	малі	31	158
		середні	4	109
		великі	1	36
		всього	36	437
		Разом	92	6266

Примітки. Складено за: ЦДІА, м. Львів. – Ф. 863. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 15; – Спр. 74. – Арк. 3; Skorowidz miejscowości... Rzeczypospolitej Polskiej. Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 3, 6, 8, 10, 11, 16, 20, 24, 28, 31, 35, 37, 40, 44, 47, 51; Skorowidz miejscowości... Województwo Stanisławowskie.– Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 3, 5, 7, 10, 12, 16, 20, 22; Skorowidz miejscowości... Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1923. – Т. XV. – S. 1, 3, 4, 6, 8–10, 12, 15, 12, 19, 21, 22, 24.

Чисельність німців у містах Східної Галичини станом на 1. 01. 1939 р.

№ п/п	Назва воєводства	Величина міст	Кількість міст	Кількість осіб
1	Львівське	малі	14	127
		середні	16	843
		великі	4	4150
		всього	34	5220
2	Станиславівське	малі	17	480
		середні	13	1591
		великі	3	4177
		всього	33	6248
3	Тернопільське	малі	16	399
		середні	5	295
		великі	1	150
		всього	22	844
		Разом	78	12312

Примітки. Складено за: НБ ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/ III. – Арк. 6, 15 зв, 16, 22, 37, 44, 57, 75, 92, 95; ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1564. – Арк. 16, 17; – Ф. Р. – 37. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 15, 17, 26, 30, 33, 37, 42; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 10, 15, 17, 20, 22, 26, 34, 38, 40, 47, 52, 55, 58, 62, 64, 69, 71, 80, 82, 89, 92, 94, 97.

Ріст чисельності німців у містах Східної Галичини на 1. 01. 1939 р.

№ п/п	Назва воєводства	Рік	Загальна к-сть німців	Сальдо
1	Львівське	1921	3587	–
		1938	5220	+1633
2	Станиславівське	1921	6248	–
		1939	6449	+4006
3	Тернопільське	1921	437	–
		1939	844	+407
	Всього	1921	6266	–
		1939	12312	+6046

Примітки. Складено за: ЦДІА, м. Львів. – Ф. 863. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 15; – Спр. 74. – Арк. 3; Skorowidz miejscowości... Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 3, 6, 8, 10, 11, 16, 20, 24, 28, 31, 35, 37, 40, 44, 47, 51; Skorowidz miejscowości... Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 3, 5, 7, 10, 12, 16, 20, 22; Skorowidz miejscowości... Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1923. – Т. XV. – S. 1, 3, 4, 6, 8–10, 12, 15, 12, 19, 21, 22, 24; НБ. ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/III. – Арк. 6, 15 зв, 16, 22, 37, 44, 57, 75, 92, 95; ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1564. – Арк. 15; – Ф. Р. – 37. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 15, 16, 26, 33, 42; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 10, 15, 17, 20, 22, 26, 34, 38, 40, 47, 52, 55, 58, 62, 64, 69, 71, 80, 82, 89, 92, 94, 97.

Смертність у німецькій громаді м. Львова в 1919-1937 рр.

Рік	Кількість померлих за віком:										Разом
	0–10	11–20	21–30	31–40	41–50	51–60	61–70	71–80	81–90	91–100	
1919	13	9	12	15	8	15	11	14	7	—	104
1920	30	13	9	10	6	21	18	11	—	—	119
1921	13	5	9	5	6	10	3	11	3	1	66
1922	23	9	9	10	10	18	8	7	4	—	98
1923	17	5	7	8	10	11	9	11	6	2	87
1924	12	—	9	5	14	12	15	2	4	—	74
1925	14	—	6	7	6	10	16	7	4	—	70
1926	10	2	3	6	5	8	15	7	4	—	61
1927	14	1	6	5	6	9	7	7	3	—	60
1928	18	—	4	9	5	8	11	10	3	—	68
1929	12	1	9	2	6	7	10	11	3	1	63
1930	9	—	8	2	12	12	18	9	2	1	73
1931	18	1	2	5	9	8	22	4	7	—	70
1932	8	—	8	6	7	7	12	13	1	—	62
1933	7	3	3	6	4	13	11	11	3	1	62
1934	7	4	2	3	3	11	18	7	4	—	59
1935	7	—	6	5	6	13	11	9	5	—	62
1936	11	1	5	11	6	14	11	4	3	2	68
1937	9	1	8	11	6	11	8	7	3	—	65

Примітка. Складено за: Strohal H. Die evangelische Kirche... – S. 398-404.

Таблиця 22

Кількість громад і чисельність в них німців станом на 30. 09. 1921 р.

№ п/п	Назва воєводства	Величина громад	К-сть громад	Число німців
1	Львівське	малі	55	3305
		середні	37	6541
		великі	9	4785
		всього	101	14631
2	Станиславівське	малі	37	2189
		середні	36	6936
		великі	14	7292
		всього	87	16417
3	Тернопільське	малі	17	1052
		середні	14	2367
		великі	1	380
		Всього	32	3799
		Разом	220	34847

Примітки. Розраховано за: Skorowidz miejscowości... Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 3–51; Skorowidz miejscowości... Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 3–25; Skorowidz miejscowości... Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1923. – Т. XV. – S. 1–25.

Таблиця 23

Ріст чисельності німців колоній Лінденфельд і Райхенбах Львівського повіту у 1921–1928 рр.

№ п/п	Назва колонії	Чисельність німців відповідно у роках							
		1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
1	Лінденфельд	128	130	129	134	132	131	133	133
2	Райхенбах	213	217	219	216	216	219	222	220

Примітка. Складено за: ДАЛО. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 1030. – Арк. 53.

Зміни національного складу населення Угартсталою між 1921 і 1938 рр.

№ п/п	Рік	Нім.	Укр.	Пол.	Євр.	Сальдо			
1	1921	296	79	61	13	–	–	–	–
2	1934	336	76	90	9	+40	– 3	+29	– 4
3	1938	340	90	90	10	+4	+14	0	+1

Примітки. Складено за: Skorowidz miejscowości... Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 7; ДАІФО. – 2. – Оп. 1. – Спр. 1054. – Арк. 9; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 33.

Сільське німецьке населення краю станом на 1. 01. 1939 р.

№ п/п	Назва воєводства	Величина громад	К-сть громад	Число німців
1	Львівське	малі	44	2792
		середні	34	6025
		великі	14	5927
		Всього	92	14744
2	Станиславівське	малі	33	2058
		середні	35	6545
		великі	19	10512
		Всього	87	19121
3	Тернопільське	малі	17	8970
		середні	13	2969
		великі	3	1270
		Всього	33	5136
		Разом	222	39001

Примітки. Розраховано за: НБ ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/Ш. – Арк. 4, 5, 11 – 13, 15, 22, 23, 32, 41, 43, 63, 73, 74, 85, 91; Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської і Сяноцької на рік Божий 1938/1939. – Перемишль, 1938. – С. 35, 76, 117; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 6 – 13, 15 – 28, 30 – 38, 41 – 53, 58 – 76, 79 – 88, 90, 92 – 95, 102 – 108.

Сільська німецька меншина Східної Галичини в 1921–1939 рр.

№ п/п	Назва воєводства	Рік згадки	Кількість осіб		Разом
			В громадах	В діаспорі	
1	Львівське	1921	14631	1703	16334
		1938	14744	2397	17141
2	Станиславівське	1921	16417	1569	17986
		1938	19121	2026	21147
3	Тернопільське	1921	3799	486	4285
		1938	5136	468	5604
	Всього	1921	34847	3758	38605
	Разом	1938	39001	4891	43892

Примітка. Складено за: ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 863. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 15; – Спр. 74. – Арк. 3; ДАІФО. – Ф. Р. – 37. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1 – 40; НБ ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/III. – Арк. 3 – 6, 9 – 17, 22 – 24, 32 – 45, 49 – 51, 59, 64 зв., 76, 85, 92, 95; Skorowidz miejscowości... W-wo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 3, 6, 8, 10, 11, 16, 20, 24, 28, 31, 35, 37, 40, 44, 47, 51; Skorowidz miejscowości... Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 3, 5, 7, 10, 12, 16, 20, 22; Skorowidz miejscowości... W-wo Tarnopolskie. – Warszawa, 1923. – Т. XV. – S. 1, 3, 4, 6, 8 – 10, 12, 15, 12, 19, 21, 22, 24; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 6 – 13, 15 – 28, 30 – 38, 41 – 53, 58, 76, 79 – 88, 90, 92 – 95, 102 – 108; Waszak S. Liczba Niemców w Polsce w latach 1918-1958 // Przegląd Zachodni. – 1959. – Т. III. – 318 – 349.

Таблиця 27

Чисельність німців у сільській місцевості краю на 1. 01. 1939 р.

№ п/п	Назва воєводства	Загальна кількість німців	Відсоток від загал. к-сті
1	Львівське	17141	39, 05
2	Станиславівське	21147	48, 18
3	Тернопільське	5604	12, 77
	Всього	43892	100, 00

Примітки. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1564. – Арк. 16; 17; НБ ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/ III. – Арк. 3 – 6, 9 – 17, 22 – 24, 32 – 45, 49 – 51, 59, 64 зв., 76, 85, 92, 95; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 6 – 13, 15 – 28, 30 – 38, 41 – 53, 58 76, 79 – 88, 90, 92 – 95, 102 – 108.

Таблиця 28

Чисельність німців на теренах краю станом на 31. 12. 1938 р.

№ п/п	Назва воєводства	Міське населення	Сільське населення	Разом
1	Львівське	4816	17141	21956
2	Станиславівське	6449	21147	27596
3	Тернопільське	844	5622	6466
	Всього	12109	43910	56019

Примітки. Складено за: НБ ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/III. – Арк. 6–95; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 13, 15, 17, 26, 35, 39, 53, 59, 62, 64, 69, 79, 85, 89, 92, 94, 98, 104–108.

Національний склад німецьких колоній в 1921 і 1939 рр.

№ п/п	Назва воєводства	Рік	Німці	Українці	Поляки	Євреї
1	Львівське	1921	11008	3013	2821	805
		1938	9232	1640	2222	264
	Різниця	—	-1776	-1373	-599	-541
2	Станиславівське	1921	10915	2430	2226	1225
		1939	10958	988	3568	631
	Різниця	—	+43	-1442	+1342	-594
3	Тернопільське	1921	2890	988	951	160
		1939	4000	790	1065	140
	Різниця	—	+1110	-98	+114	-20

Примітки. Складено за: НБ ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/III. – Арк. 6 – 95; Skorowidz miejscowości... Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 1–55; Skorowidz miejscowości... Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 3–25; Skorowidz miejscowości... Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1923.– Т. XV. – S. 3, 11, 12, 15, 16, 19, 21, 27, 28; Кубійович В. Етнічні групи... – С. 12, 16, 20–22, 32–35, 60, 62–64, 89, 90, 93, 102–104, 107.

**Національний склад німецьких колоній
Львівського повіту в 1921–1938 рр.**

№ п/п	Назва колонії	Рік	Німці	Україн.	Пол.	Євреї	Разом
1	Анзідель	1921	119	128	71	3	321
		1934	108	107	74	3	295
		1938	119	127	63	3	312
2	Дорнфельд	1921	608	147	26	18	799
		1934	553	147	21	11	732
		1938	501	97	11	13	622
3	Кальтвассер	1921	64	59	396	26	545
		1934	—	121	550	26	697
		1938	41	69	460	27	597
4	Лінденфельд	1921	99	22	2	7	130
		1934	106	18	9	—	133
		1938	119	1	—	—	120
5	Нове Хоросно	1921	126	30	11	7	175
		1934	99	23	12	—	134
		1938	110	12	11	—	133
6	Райхенбах	1921	135	70	19	7	231
		1934	126	86	20	—	232
		1938	130	105	22	6	263
7	Розенберг	1921	70	57	45	32	204
		1934	43	63	49	24	179
		1938	49	61	49	23	182
8	Фалькенштайн	1921	194	34	187	8	423
		1934	190	171	48	2	411
		1938	180	153	46	2	381
	Разом	1921	1299	547	757	108	—
		1934	1225	736	783	66	2813
		1938	1249	625	662	74	—

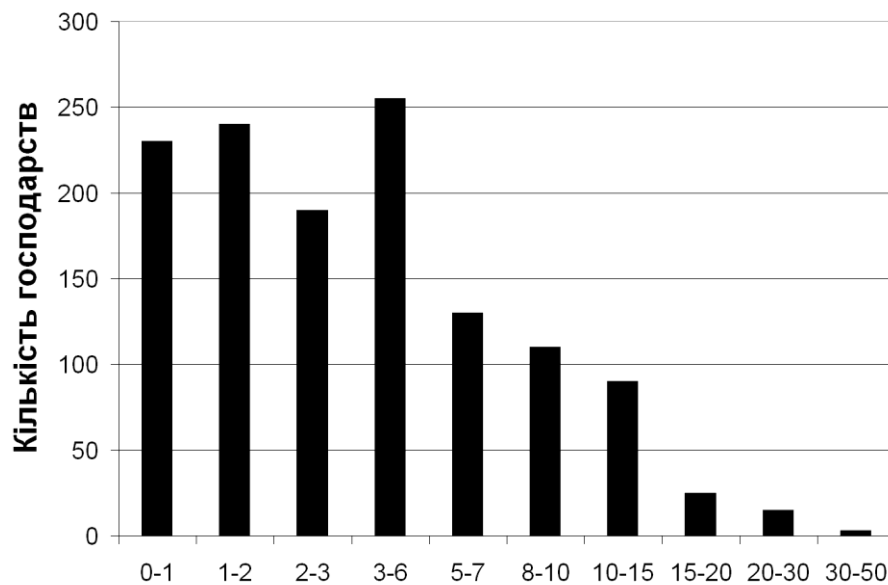
Примітки. Складено за: ДАЛО. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 1834. – Арк. 28, 31; НБ ЛНУ. ВР. – Спр. 1576/III. – Арк. 41 – 43; Skorowidz miejscowości... W-wo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – Т. XIII. – S. 24, 25.

**Розподіл земельної власності між національностями в Ляндестройі і
Угартсталоу у 1934 р.**

№ п/п	Назва колонії	Нім.	Укр.	Пол.	Євреї	Землі колонії		
						га	а	кв м
1	Ляндестрой	350	—	270	9	629	22	16
2	Угартсталь	238	40	—	3	281	64	90
	Всього	588	40	270	12	910	86	106

Примітка. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1054. – Арк. 13.

Діаграма 1

Примітка. Складена за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 308. – Арк. 16.

**Структура німецьких селянських господарств
Познанського і Поморського воєводств у 1926 р.**

Величина господарства	К-сть господарс	Наділ у %	Наділ у га	Площа у %
до 1,5 га	6735	15,0	5453	0,5
від 1,5 до 7,5 га	12876	28,6	57714	5,7
від 7,5 до 15 га	11382	25,2	131790	13,0
від 15 до 25 га	8031	17,8	155424	15,3
від 25 до 75 га	4836	10,7	184800	18,3
від 75 до 250 га	742	1,6	90329	8,9
понад 250 га	475	1,1	388631	38,3
Всього	45076	100,00	1014141	100

Примітка. Складено за: Kowalak T. Zagraniczne kredyty... – S. 18.

**Структура посіву зернових у господарствах
німців-колоністів Багінсберга в 1932 р.**

№ п/п	Власник	Наділ в (морг.)	Зернові культури (в моргах)					
			жит.	ж-ця	ячм.	овес	к-за	Соя
1	Ф. Валлер	10	1,5	2	—	2	0,25	0,25
2	Ф. Шмідт	33,75	13	10	5	2	1	—
3	Ф. Шмаленберг	16	2,25	2,5	4	1	0,5	—

Примітка. Складено за: ДАІФО. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 341. – Арк. 1 зв., 3 зв., 5 зв., 59 зв.

Таблиця 34

Урожайність зернових у німецьких колоніях Долинщини в 1928 р.

№ п/п	Назва колонії	Жито	Пшен.	Картоп.	Ячм.	Овес
1	Гофнунгсау	10,4	10,2	119	–	10,2
2	Дебелівка	6,8	10,2	102	–	10,2
3	Енгельсберг	10,2	–	102	–	13,6
4	Людвиківка	6,8	–	68	–	10,2
5	Новий Гузіїв	17	13,6	136	–	13,6
6	Новий	8,5	6,8	85	8,5	10,2
7	Пьохерсдоф	10,2	–	102	11,9	11,9
8	Тересівка	6,8	–	85	–	12,2

Примітка. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 106. – Арк. 18-29.

Таблиця 35

Урожайність зернових в господарствах німців Багінсбергу у 1932 р.

№ п/п	Прізвище Власника	Наділ в моргах	Зернові культури (у центнерах)				
			жито	пшен.	ячм.	овес	к-дза
1	Ф. Валлер	10	15	10	–	20	4
2	Ф. Шмідт	33,75	27	10	16	50	9
3	Ф. Шмаленберг	16	15	10	–	40	5

Примітка. Складено за: ДАІФО. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 431. – Арк. 2, 4, 6.

**Шкоди, завдані господарствам німецьких поселень
Жидачівщини заморозками і посухою у 1937 р.**

Назва колонії	Розмір с/у (в га).	Завдано шкоди (в га)	Розмір втрат (в %)	Період замороз.	Тривал. Посухи	Потерпілі культури
Ізидорівка	720,7	340	45	24 – 31. 05.	1.06 –8.07.	жито і ін.
Корнелівка	248	80	36	24–31. 05.	1. 06–8.07.	пшен. і ін.
Нове Село	931	320	37	24 – 31. 05.	1. 06–8.07.	конюш.

Примітка. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 678. – Арк. 39.

Поголів'я коней у німецьких колоніях краю в 1920–1934 рр.

№ п/п	Назва колонії	Рік	К-сть госп-в	Число коней	На одне госп-во
1	Аннаберг	1920	42	62	1,5
		1930	55	54	0,9
2	Дебелівка	1920	25	19	0,7
		1930	25	39	1,6
3	Карлсдорф	1920	49	18	0,4
		1930	64	71	1,11
4	Людвиківка	1920	83	50	0,6
		1929	90	55	0,6
5	Ляндестрой	1920	83	122	1,4
		1930	92	141	1,5
6	Махлинець	1920	74	88	1,2
		1929	88	115	1,3
7	Пьохерсдорф	1920	29	28	1,0
		1930	39	30	0,8
8	Тересівка	1920	19	19	1,0
		1930	27	22	0,8
9	Угартсталь	1920	72	126	1,9
		1929	62	124	2,0
		1934	–	105	–
10	Феліцієнталь	1920	98	53	0,5
		1930	119	88	0,7

Примітки. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1054. – Арк. 36; – Оп. 9. – Спр. 3. – Арк. 41 зв., 42–69 зв.; – Спр. 127. – Арк. 10, 12, 13, 30; – Спр. 278. – Арк. 19–22, 86.

**Поголів'я великої рогатої худоби у
німецьких колоніях краю 1920–1930 рр.**

№ п/п	Назва колонії	Рік	К-сть госп-в	Число коней	На одне госп-во
1	Аннаберг	1920	42	275	6,5
		1930	55	199	7,9
2	Гофнунгсау	1920	25	70	2,8
		1930	29	76	2,6
3	Енгельсберг	1920	27	98	3,6
		1930	34	118	3,5
4	Дебелівка	1920	25	144	5,8
		1930	25	112	4,5
5	Карлсдорф	1920	49	182	20
		1929	64	186	2,9
6	Ляндестрой	1920	83	125	1,5
		1930	92	198	2,1
		1934	92	336	3,6
7	Махлинець	1920	74	311	4,2
		1929	88	514	5,8
8	Тересівка	1920	19	40	2,1
		1930	27	87	3,2
9	Угартсталь	1920	72	249	3,5
		1930	72	210	2,9
		1934	62	286	4,6
10	Феліцієнталь	1920	98	465	14
		1925	100	387	3,4
		1929	119	411	3,4

Примітки. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1054. – Арк. 36; – Оп. 9. – Спр. 3. – Арк. 41 зв. 53, 69 зв. 73 зв.; – Спр. 50. – Арк. 7; – Спр. 127. – Арк. 10, 20, 30; – Спр. 278. – Арк. 19–22, 49, 50, 86.

Поголів'я свиней в окремих колоніях краю у 1920–1930 рр.

№ п/п	Назва колонії	Рік	К-сть госп.	Свиней	Порос.
1	Аннаберг	1920	42	50	1,2
		1930	55	21	0,4
2	Гофнунгсау	1920	25	21	0,8
		1930	29	17	0,6
3	Енгельсберг	1920	27	20	0,7
		1930	34	24	0,7
4	Дебелівка	1920	25	10	0,4
		1930	25	28	1,1
5	Карлсдорф	1920	49	32	0,6
		1930	64	41	0,6
6	Ляндестрой	1920	83	80	1,0
		1930	92	77	79
7	Махлинець	1920	74	57	0,8
		1929	88	199	2,3
8	Тересівка	1920	19	15	0,8
		1930	27	10	0,4
9	Угартсталь	1920	72	95	1,3
		1930	62	27	0,4
10	Феліцієнталь	1920	98	90	0,9
		1929	119	68	0,6

Примітки. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1054. – Арк. 36; – Оп. 9. – Спр. 3. – Арк. 41 зв.–69 зв., 73 зв.; – Спр. 127. – Арк. 10–30. – Спр. 278. – Арк. 19–22, 49, 50, 86.

Поголів'я свиней в Аннабергі та Гуцулівці у 1920 р.

№ п/п	Назва поселення	Рік	К-сть госп.	Свиней
1	Аннаберг	1920	42	50
2	Гуцулівка	1920	33	43

Примітка. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 3. – Арк. 10, 53.

Динаміка утримання поголів'я домашніх тварин
у німецьких колоніях краю у 1900, 1921 і 1930-х рр.

№ п/п	Назва колонії	Рік	Домашні тварини					
			коні	корови	свині	вівці	Кози	воли
1	Бекерсдорф	1900	186	369	197	–	–	–
		1921	123	175	49	–	–	–
2	Ганунин	1900	42	99	84	28	–	–
		1921	51	98	108	5	–	–
3	Дебелівка	1900	19	144	10	–	–	–
		1930	39	112	28	–	–	–
4	Енгельсберг	1900	21	224	13	–	–	–
		1930	48	182	43	–	–	–
5	Лінденфельд	1900	63	94	53	–	–	–
		1934	61	125	65	–	–	–
6	Новий Мізунь	1900	19	115	11	–	–	1
		1930	21	76	14	2	–	–
7	Романівка	1900	21	72	102	7	–	–
		1921	33	73	56	–	–	–
8	Сапіжанка	1900	86	222	235	–	–	–
		1921	73	149	148	–	–	–

Примітки. Розраховано за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 3. – Арк. 1-80; ДАЛО. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 2633. – Арк. 60; ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 8, 23, 27; Gemeindelexikon... – Т XII. – S. 165, 167, 275, 277, 279, 473, 682.

Таблиця 42

**Кількість худоби та птиці в середняцьких і заможних
господарствах німецьких колоністів Багінсберга в 1932 р.**

№ п/п	Власник	Наділ в (морг)	Домашні тварини				Дом. птиця	
			коні	корови	кози	свині	кури	гуси
1	Ф. Валлер	10	2	5	—	3	20	—
2	К. Гулдон	7,5	2	3	2	3	50	15
3	Ф. Шмідт	33,75	4	9	—	6	50	12
4	Ф. Шмаленберг	16	2	5	—	4	30	12

Примітка. Складено за: ДАІФО. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 341. – Арк. 1 зв.,
3 зв., 5 зв., 59 зв.

Таблиця 43

Кількість худоби в господарствах колоністів Лінденфельда 1934 р.

№ п/п	Прізвище власника	Наділ (в га)	Домашні тварини			
			коні	корови	телята	свині
1	Ф. Бек	1,30	—	2	—	1
2	Й. Бізанц	2,30	1	3	—	1
3	Я. Вексель	—	3	10	2	7
4	Г. Вексель	22,20	16	14	2	7
5	Й. Галер	0,5	1	1	—	—
6	Райнгольд Гох	1,74	—	2	—	1
7	Ф. Даум	1,72	—	2	—	1
8	Я. Мюллер	1,15	2	1	—	1
9	Р. Паар	0,57	—	1	—	—

Примітка. Складено за: ДАЛО. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 2633. – Арк. 40, 46,
60.

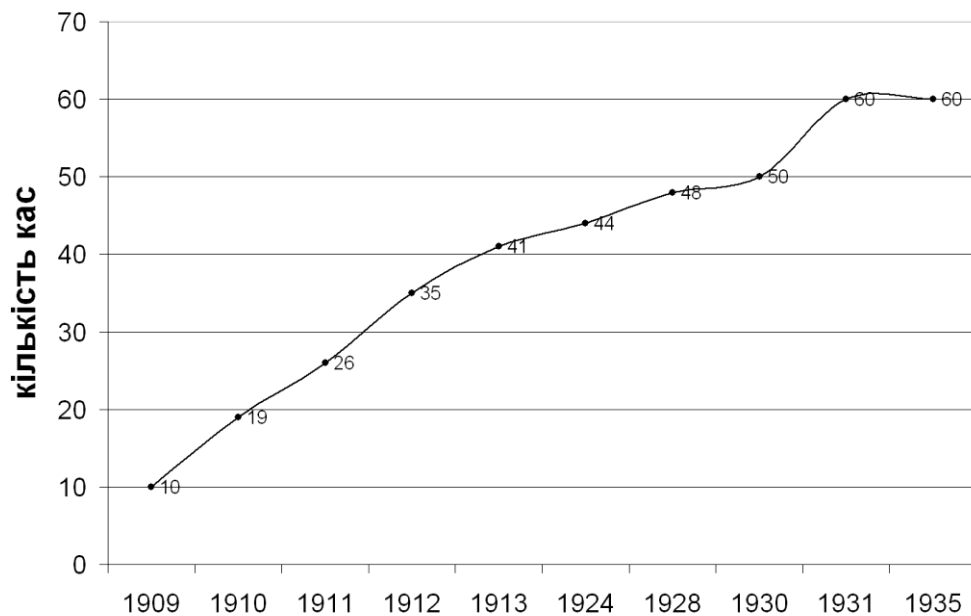
**Порівняльна характеристика господарств німця і українців станом на
31 березня 1939 р.**

№ п/п	Власник	Націон.	Вел.	Коней	Корів	Дійн.	Стан	К-сть
1	Ф. Ревер	нім.	7 га	1	2	22	добр.	3
2	Г. Бобик	укр.	7 га	2	2	20	добр.	3
3	Д. Мандрик	укр.	7 га	1	3	25	добр.	5

Примітка. Складено за: ДАІФО. – Ф. 41. – Оп. 1. – Спр. 169. – Арк. 7.

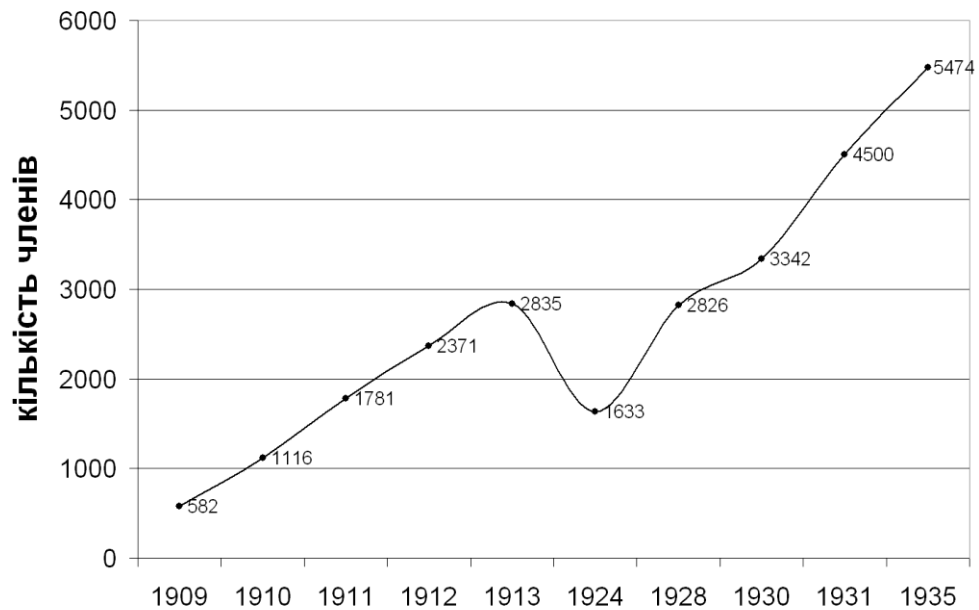
Діаграма 2

Динаміка розвитку кооперативного руху німців краю в 1909-1935 рр.

Примітки. Складено за: ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 146. – Оп. 25. – Арк. 1-8; – Спр. 1983. – Арк. 1-3; – Спр. 2017. – Арк. 1-21; – Спр. 2590. – Арк. 1-10; – Спр. 3016. – Арк. 1-20; – Спр. 3903. – Арк. 1-12; – Спр. 3954. – Арк. 1-10; – Спр. 5907. – Арк. 1-32; – Спр. 7682. – Арк. 1-15; – Спр. 18258. – Арк. 201- 302; Звіт з діяльності Товариства краєвий Союз ревізійний руських (українських) стоваришень господарських, позичкових, торговельних і промислових у Львові і статистика союзних стоваришень за рік 1911. – Львів, 1912. – С. 107–112; ODV. – 1930. – 14 Sept. – S. 8; Bolek R. Die Entwicklung des deutschen Genossenschaften... – S. 343, 345.

Динаміка членства кооперативного руху німців краю в 1909–1935 рр.

Примітки. Складено за: Звіт з діяльності Товариства краєвий Союз ревізійний руських (українських) стоваришень господарських, позичкових, торговельних і промислових у Львові і статистика союзних стоваришень за рік 1911. – Львів, 1912. – С. 107–112; ODV. – 1930. – 15 Sept. – S. 8; Volek R. Die Entwicklung des deutschen Genossenschaften... – S. 343, 345.

Кількість учнів у національних школах Львівського повіту в 1934 р.

№ п/п	Назва колонії	Рік заснув. школи	К-сть учнів	Прізвище та ім'я вчителя
1	Айнзідель	1786	20	Рудольф Парр
2	Вайнберген	1785	30	Філіпп Генріх Шталлман
3	Дорнфельд	1788	81	Вільгельм Бізанц, Йосиф Ланц, Ян Мор.
4	Кальтвассер	1820	16	Крістіан Месснер
5	Лінденфельд	1782	25	Генріх Швайтцер
6	Нове Хоросно	1815	19	Якоб Шредер
7	Райхенбах	1794	27	Ян Бекер
8	Розенберг	1784	5	Рудольф Кремер
9	Фалькенштайн	1785	28	Філіп Вексель

Примітка. Складено за: ДАЛО. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 1805. – Арк. 2–15.

Книжковий фонд СНБП Східної Галичини в 1936 р.

№ п/п	Назва воєводства	Наявність бібліотек німецької			
		величина	к-сть бібл.	кн. фонд	відсоток
1	Львівське	малі	17	1067	11,89
		середні	22	4278	47,65
		великі	5	3632	40,46
		всього	44	8977	100,00
2	Станіславське	малі	18	1185	11,99
		середні	21	3950	39,97
		великі	8	4747	48,04
		всього	47	9882	100,00
3	Тернопільське	малі	9	645	34,94
		середні	7	1201	65,06
		великі	–	–	–
		Всього	16	1846	100,00
	Всього по краю	–	107	20705	100,00

Примітка. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1392. – Арк. 96

зв.–100.

Таблиця 47

Показники роботи німецьких бібліотек краю в 1936 р.

№ п/п	Назва воєводства	Результативність роботи бібліотек			
		величина	к-сть чит.	вид. кн.	на 1 чит.
1	Львівське	малі	2733	711	2,6
		середні	824	2130	2,6
		великі	244	1832	7,5
		всього	1341	4673	≈3,5
2	Станіславське	малі	475	1262	2,6
		середні	709	2695	3,8
		великі	523	5540	10,6
		всього	1707	9497	≈5,6
3	Тернопільське	малі	225	701	3,1
		середні	253	1534	6,8
		великі	–	–	–
		всього	4788	2235	4,7
	Разом	–	3526	16405	4,6

Примітка. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1392. – Арк. 96
зв.–100.

Результати роботи бібліотек СННБП за 1929 – 1936 рр.

№ п/п	Назва колонії	Рік	Кн. фонд	К-сть чит.	Позич. кн.
1	Візенберг	1929	118	44	262
		1936	308	35	298
2	Гартфельд	1929	136	7	31
		1936	260	30	158
3	Гельзендорф	1929	92	41	180
		1936	267	39	75
4	Дуліби	1929	309	–	–
		1936	–	–	–
5	Мікульсдорф	1929	74	17	71
		1936	368	72	864
6	Роттенган	1929	64	11	38
		1936	91	5	14
7	Угерсько	1929	38	16	108
		1936	–	–	–

Примітки. Складено за: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1392. – Арк. 96 зв.–99 зв.; Biblioteki oświatowe. – Warszawa, 1932. – S. 192, 215, 225, 227.

Міри земельної площі

1 йох – 0, 57 га

1 польський морг – 0, 56 га